

Mark Skousen

Modern İktisadın İnşası

LiBeRtE

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR XV

EDİTÖRDEN ÖNSÖZ YERİNE ..... XVİİ

GİRİŞ 1

1. HERŞEY ADAM'LA BAŞLADI 13

2. FRANSIZ BAĞLANTISI: LAISSEZ FAİRE İLERİ! 47

3. DİNE SAYGISIZ MALTHUS YENİ ZENGİNLİK MODELİNE MEYDAN OKUYOR 73

4. HÜNERLİ RICARDO İKTİSADI TEHLİKELİ BİR YOLA SÜRÜKLÜYOR 99

5. ÇEVREYİ MILL'LEYELİM: JOHN STUART MILL VE SOSYALİSTLER ÜTOPYA PEŞİNDE 125

6. MARX ÇILGINLIĞI İKTİSAT BİLİMİNİ BİR KARANLIK ÇAĞA HAPSEDİYOR 145

7. TUNA'NIN SÜRPRİZLERİ: MENGER VE AVUSTURYALILAR AKINTIYI TERSİNE ÇEVİRİYORLAR 185

8. ASKERİ MAREŞAL YAPMAK: BİLİMSEL İKTİSAT RÜŞTÜNÜ KAZANIYOR 213

9. BATIYA GİT DELİKANLI: AMERİKALILAR İKTİSATTAKİ BÖLÜŞÜM SORUNUNU ÇÖZÜYORLAR 249

10. GÖSTERİŞÇİ VEBLEN PROTESTAN WEBER'E KARŞI: İKİ ELEŞTİRMEN KAPİTALİZMİN ANLAMINI TARTIŞIYOR 271

11. KRAL FISHER MAKRO İKTİSATTAKİ KAYIP HALKAYI BULMAK PEŞİNDE 299

12. KAYIP MISES: MISES (VE WICKSELL) BÜYÜK BİR ÇIKIŞ YAPIYOR 321

13. KEYNES İSYANI: KAPİTALİZM KENDİSİNE YÖNELİK EN BÜYÜK MEYDAN OKUMAYLA KARŞI KARŞIYA 359

14. PAUL, KEYNEZYEN ÇAPRAZI ŞAHA KALDIRIYOR: SAMUELSON VE MODERN İKTİSAT 397

15. MILTON'UN CENNETİ: FRIEDMAN PARASAL BİR KARŞI DEVRİME ÖNCÜLÜK EDİYOR 429

16. SOSYALİZMİN YARATICI YIKIMI: JOSEPH SCHUMPETER'İN KARANLIK VİZYONU 467

17. DR. SMITH'IN WASHINGTON'A GİDİŞİ: PİYASA EKONOMİSİNİN ZAFERİ 489

ŞEKİLLER, RESİMLER, FOTOĞRAFLAR VE TABLOLAR LİSTESİ

ŞEKİLLER

Şekil A: Rekabet Hâlindeki İktisat Teorilerine Sarkaç Yaklaşımı 7
Şekil B: Totem Direği Yaklaşımı 8
Şekil 1.1: Reel Kişi Başına Gelirdeki Artış, İngiltere, 1100-1995 15
Şekil 1.2: Ekonomik Özgürlük ile Kişi Başına GSYİH Arasındaki İlişki, 1994-95 26
Şekil 1.3: Seçilmiş Ülkelerde Kiliseye Devam ve Dinsel Yoğunlaşma 28
Şekil 3.1: Nüfus Artışı, Kaynaklar ve Geçim 81
Şekil 3.2: Tahminî Dünya Nüfusu, M.Ö. 1600-M.S. 2000 82
Şekil 3.3: Çeşitli Ülkelerde Azalan Ölüm Oranları, 1860-1960 83
Şekil 3.4: Seçilmiş Ülkelerde Kişi Başına Gelir ve Doğum Oranları 84
Şekil 3.5: ABD'de Mısır, Buğday ve Pamukta İşgücü Verimliliği, 1800-1967 92
Şekil 3.6: Bilimsel Etkinlik Nüfus Büyüklüğü İlişkisi, Kişi Başına Gelir Dikkate Alındıktan Sonra, 1970'ler 96
Şekil 4.1: ABD'de Tarifelerin Aşamalı Olarak Azalması, 1820-2000 112
Şekil 4.2: Adam Smith'in "Menfaat Uyumu" Modeli: İşçiler, Sermayedarlar ve Toprak Sahipleri Mal ve Hizmet Üretmek İçin Birlikte Çalışırlar 115
Şekil 4.3: Ricardo'nun "Sınıf Çatışması" Modeli: İşçiler, Sermayedarlar ve Toprak Sahipleri Üretilen Mal ve Hizmetlerden Pay Alabilmek İçin Birbirleriyle Rekabet Ederler 115
Şekil 6.1: Kişisel Yetiler, Marifetler ve Duygularla Başın Şekli Arasında Var Olduğu Kabul Edilen İlişkiyi Gösteren Frenolojik Bir Şekil 160
Şekil 6.2: Tarihin Seyrini İzah için Kullanılan Hegelci Diyalektik 168
Şekil 8.1: Fahiyen Pencere 218
Şekil 8.2: Jevons'ın Azalan Marjinal Fayda Kanunu Gösterimi 221
Şekil 8.3: Marshall'ın İktisadın İlkeleri'nde Arz ve Talep 229
Şekil 8.4: Marshall'ın Tüketici Artığı Kavramı 231
Şekil 9.1: Samuelson'ın Henry George'un Toprak Vergisini Savunusu 254
Şekil 9.2: Clark'ın Marjinal Ücret Teorisi 258
Şekil 12.1: Hayek Üçgeni-Ekonominin Vade-Yapısal Modeli 331
Şekil 12.2: Hükümetin Piyasa Faiz Haddini Doğal Faiz Haddinin Altına İttiği Durum 347
Şekil 13.1: Keynes'in Eksik İstihdam Dengesi Kuramının Bir Gösterimi: Genel ve Klâsik Modeller 379
Şekil 14.1: Millî Gelirin Belirlenmesi İle İlgili Keynezyen Çapraz: Tasarruf ve Yatırım Geliri Nasıl Belirler 406
Şekil 14.2: Samuelson'un "Tasarruf Paradoksu" 410
Şekil 14.3: Tasarruf Sistemden Dışarı Sızarken Hidrolik Yatırım Baskısı Ekonomiyi Pompalar 411
Şekil 14.4: Tasarruf ve Büyüme El Ele Gider 417
Şekil 14.5: Tasarrufun Ekonomik Sistem İçerisinde Yatırıma Dönüşmesi 418
Şekil 14.6: Phillps Eğrisi: Enflâsyon ile Tam İstihdam Arasındaki Değiş-Tokuş 424

Şekil 14.7: Arz Şoklarının Etkileri -Enflâsyonist Durgunluğun Özelliği Olarak, Toplam 425
Şekil 15.1: Dört Meşhur İktisatçının İmzaları 441
Şekil 15.2: Para Stokundaki Dramatik Düşüş, 1929-33 455
Şekil 15.3: Altın Standardında Madenî Paradaki Tedricî Artış, 1800-1932: 460
Şekil 16.1: Ekonomik Özgürlük ve Kişi Başına Düşen Gelir Arasındaki Pozitif Korelâsyon, 1995-97 479
Şekil 17.1: Laffer Eğrisi 496
Şekil 17.2: Eksik İstihdamda 499
Şekil 17.3: Wicksell'in Doğal Faiz Haddi Modeli 500
Şekil 17.4: Beş Sanayileşmiş Ülkede Devletin Büyümesi 509

RESİMLER

Resim 1.1: Adam Smith'in Hatıra Resmi 14
Resim 2.1: Charles Louis de Montesquieu 50
Resim 2.2: Jean-Baptiste Say 51
Resim 2.3: Alexis de Tocqueville 62
Resim 2.4: Frederic Bastiat 64
Resim 3.1: Thomas Robert Malthus 78
Resim 4.1: David Ricardo 100
Resim 4.2: Friedrich List 114
Resim 5.1: Harriet Taylor 129
Resim 5.2: Jeremy Bentham 131
Resim 5.3: Robert Owen 140
Resim 6.1: G.W.F. Hegel 152
Resim 6.2: Friedrich Engels 155
Resim 6.3: Marx'ın Zeus Heykeli 162
Resim 7.1: 100 Avusturya Şilini 205
Resim 8.1: Marshall'ın Koruyucu Azizi "Bir İşçinin Portresi" 228

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1.1: George Stigler, Elinde Favori Kitabı, ... 31
Fotoğraf 1.2: Mark Skousen ve Arkadaşı, Paul Terhorst, Adam Smith'in Edinburgh'daki (İskoçya) Mezarını Ziyaret Ediyorlar 33
Fotoğraf 2.1: J.B. Say Dirilmiş! 53
Fotoğraf 2.2: Henry Hazlitt 68
Fotoğraf 3.1: Charles Darwin 77

Fotoğraf 3.2: Thomas Carlyle 88
Fotoğraf 5.1: John Stuart Mill 127
Fotoğraf 5.2: Yazar Jeremy Bentham'ın Mumyalı Cesedi Yanında 134
Fotoğraf 6.1: Baş Editör Karl Marx 146
Fotoğraf 6.2: Karl Marx 162
Fotoğraf 6.3: Yazar, Karl Marx'ın Londra Highgate Mezarlığındaki Mezarını İnceliyor 163
Fotoğraf 6.4: Paul Sweezy 177
Fotoğraf 7.1: Carl Menger 194
Fotoğraf 7.2: Arşidük Rudolf ve Prenses Stephanie 195
Fotoğraf 7.3: Eugen Böhm-Bawerk 204
Fotoğraf 8.1: William Stanley Jevons 216
Fotoğraf 8.2: Alfred Marshall 224
Fotoğraf 8.3: Herbert Spencer 234
Fotoğraf 8.4: Léon Walras 239
Fotoğraf 8.5: Vilfredo Pareto 242
Fotoğraf 8.6: Francis Ysidro Edgeworth 244
Fotoğraf 9.1: Henry George 251
Fotoğraf 9.2 John Bates Clark 256
Fotoğraf 9.3: Richard Theodore Ely 261
Fotoğraf 9.4: Frank A. Fetter 264
Fotoğraf 9.5: Wesley Clair Mitchell 266
Fotoğraf 10.1: Thorstein Veblen 272
Fotoğraf 10.2: Frederick Winslow Taylor 281
Fotoğraf 10.3: John Kenneth Galbraith ve Eşi Hindistan'da 284
Fotoğraf 10.4: Max Weber 288
Fotoğraf 11.1: Irving Fisher 302
Fotoğraf 11.2: Benito Mussolini Irving Fisher'in Para Konusundaki Önerilerini Ciddîye Aldı. 306
Fotoğraf 11.3: 1927'deki Zengin ve Mutlu Irving Fisher -Borsanın Çöküşünden Önce. 307
Fotoğraf 11.4: Roger Babson Sekreterine Yazı Yazdırıyor: Babson Temiz Havaya İnanırdı-kış ortasında bile!.. 309
Fotoğraf 12.1: Ludwig von Mises 324
Fotoğraf 12.2: Richard von Mises 327
Fotoğraf 12.3: Ludwig von Mises 327
Fotoğraf 12.4: Friedrich von Hayek 332
Fotoğraf 12.5: Knut Wicksell 348
Fotoğraf 13.1: Joan Robinson 360
Fotoğraf 13.2: Edward Chamberlin 360
Fotoğraf 13.3: John Maynard Keynes 364
Fotoğraf 13.4: Şok Haber 366
Fotoğraf 13.5: John Maynard Keynes Yatakta! 369
Fotoğraf 13.6: Arthur C. Pigou 377
Fotoğraf 14.1: Paul Anthony Samuelson 399
Fotoğraf 14.2: Alvin H. Hansen 403

Fotoğraf 14.3: Simon Kuznets 421
Fotoğraf 15.1: Murray N. Rothbard 432
Fotoğraf 15.2: Milton Friedman 435
Fotoğraf 15.3: Frank H. Knight 437
Fotoğraf 15.4: Henry Calvert Simons 437
Fotoğraf 15.5: Jacob Viner 437
Fotoğraf 15.6: Chicago Okulu'un "Bay Makro"su Milton Friedman ile "Bay Mikro"su George Stigler 444
Fotoğraf 15.7: Alfred Nobel 446
Fotoğraf 16.1: Oskar Lange 469
Fotoğraf 16.2: Joseph A. Schumpeter 472
Fotoğraf 16.3: Peter F. Drucker 485
Fotoğraf 17.1: Joan V. Robinson 491
Fotoğraf 17.2: Richard A. Musgrave 507
Fotoğraf 17.3: James M. Buchanan 507

TABLOLAR

Tablo 1.1: ABD Yaşam Standartları 27
Tablo 1.2: Quesnay'nin Tableau Economique'i 41

Tarihi canlandıran amcam

W. Cleon Skousen'e

Zenginlik peşinde koşmak ... insanlık için, en büyük ahlâkî iyileşme kaynağıdır.

Nassau Senior

İktisatçılar ve siyasî düşünürlerin fikirleri, doğru da olsa, yanlış da olsalar, genellikle sanıldığından daha güçlüdürler. Gerçekten, dünyayı yöneten geriye çok az şey kalmaktadır.

John Maynard Keynes

İktisat insanlığın en büyük dramıyla ilgilenir ... insanoğlunun ihtiyacını tatmin mücadelesi.

John M. Ferguson

TEŞEKKÜR

Hiç kimsenin çalışması tamamen kendine ait değildir. Bu çalışmayla ilgili olarak iki yazara teşekkür etmek istiyorum: ilki, iktisadî fikirlerin ilham verici bir izahı olan, öncü kitabı *Kapitalizmin Kökleri*'nden dolayı John Chamberlain; ikincisi de Adam Smith ve onun muhteşem görünmez el ve doğal özgürlük doktrinleriyle ilgili düşüncelerimi dönüşüme uğratmış olan amcam W. Cleon Skousen. Bu iki yazarın ifadelerindeki hoşluğu yakalayabilmiş olmayı isterdim.

Fikirlerin tarihini yazarken bilgili otoritelere danışmak her zaman çok önemlidir. Yukarıdakilere ilâveten, şu kişilere de teşekkür etmek isterim: Gary Becker (University of Chicago), Mark Blaug (University of Amsterdam), Don Boudreaux (Foundation for Economic Education), William Breit (Trinity University), Eamonn Butler (Adam Smith Institute), Bruce Caldwell (University of North Carolina), David Colander (Middlebury College), Peter Drucker (Claremont College), Richard Ebeling (Hillsdale University), Ken Elzinga (University of Virginia), Milton Friedman (Hoover Institution), Roger Garrison (Auburn University), Robert Heilbroner (New School of Social Research), Robert Higgs (University of Seattle), Jesus Huerta de Soto (University of Complutense), Steven Kates (Australian Chamber of Commerce), Greg Mankiw (Harvard University), Murray Rothbard (University of Nevada at Las Vegas), Paul A. Samuelson (Massachusetts Institute of Technology), Robert Skidelsky (Social Market Foundation), Erich Streissler (University of Vienna), Richard Swedberg (University of Stockholm), Ken Taylor (Rollins College) ve Larry Wimmer (Brigham Young University). Rollins College Olin Kütüphanesi personeline, özellikle Pat, Patty ve Patricia'ya, gösterdikleri olağanüstü çabadan dolayı müteşekkirim.

M. E. Sharpe'den editörler Sean M. Culhane ve Elizabeth Granda bu çok gecikmiş, ama değdiğini umduğumuz çalışmaya büyük destek verdiler. Proje editörü Christine Florie, kopye editörü Michael Malgrande, tashihçi Georgia Kornbluth ve dizgici Buz Pitts'in de aralarında bulunduğu basım grubunun titiz çabalarına da teşekkürler.

Nihayet, kıvrak ve güçlü bir zihin ve sihirli bir kaleme sahip bir editör ve İngilizce profesörü olan karım Jo Ann'e teşekkür ederim.

EDİTÖR'DEN ÖNSÖZ YERİNE

Özgürlükçü Gelenek İle Müdahaleci Gelenek Arasında İktisadî Düşüncenin Serüveni

İktisatta olsun, öteki sosyal bilim dallarında okuyanlar olsun, iktisatla ilgili dersler alan öğrenciler arasında "en sıkıcı dersin hangisi olduğu" yolunda bir anket yapılsa, muhtemelen İktisadî Düşünceler veya İktisadî Düşünce Tarihi dersi birinciliği başka bir derse kolay kolay kaptırmazdı! Öğrencilerin bu dersi genellikle sıkıcı, kasvetli veya donuk bulmalarının en başta gelen nedeni ders kitaplarında iktisadî düşüncenin serüveninin adeta bir "ölü iktisatçılar geçidi" şeklinde anlatılmasıdır. Çoğunlukla, iktisadî öğretilerin tarihsel seyri tutarlı ve bütüncül bir çerçeveye oturtulmadan, kronolojik bir sırayla, öğrencilere yığınla isim, eser ve görüş anlatılır. Zavallı öğrenci de derste iktisadî düşüncenin evrimini anlamak yerine daha çok, bu kadar ismi ve görüşü sınavda nasıl hatırlayabileceği endişesiyle kıvranır durur. Oysa, Skousen'in dediği gibi, modern iktisadın en gözde tarihî romanlara taş çıkartacak hoş, ilginç bir hikâyesi vardır.

İşte elinizdeki kitap, söz konusu dersi sıkıcılıktan kurtarma ve gerek öğrenci, gerekse hoca için daha çekilir ve daha kolay anlaşılabilir kılma yolunda üç önemli yenilik sunuyor, ki bu kısmen, "Piyasada bunca İktisadî Düşünceler kitabı varken yeni bir kitap daha çevirmeye gerek var mıydı?" sorusunun da cevabını oluşturmaktadır: 1) İktisadî düşüncenin gelişimini içsel tutarlılığı olan bütüncül bir çerçeveye oturtmak, 2) İktisat bilimine katkıda bulunmuş büyük insanları "sarkaç" değil, "totem direği" yaklaşımına göre sıralamak, 3) İktisatçıların özel hayatlarından kesitler sunarak onlarla insani bir iletişim kurmamızı kolaylaştırmak. Bu noktaları kısaca açalım.

Birincisi, bu kitap iktisadî düşüncenin gelişimini içsel tutarlılığı olan bütüncül bir çerçeveye oturtmaktadır. Kitap iktisadî düşüncenin tarihsel seyrini âdeta merkezde bir ana kahraman, onun çevresinde ise, ikincil rolleri üstlenen öteki kahramanların rol aldığı bir tarih romanı gibi anlatmaktadır. Ana karakter *Milletlerin Zenginliği* adlı meşhur eseriyle modern iktisadın kurucusu kabul edilen Adam Smith'dir. Hikâyenin ana teması ise Smith'in temellerini attığı, kişisel çıkar, özgürlük ve rekabet sacayağı üzerinde yükselen, *doğal özgürlük sistemi*'dir.

Perde 1776 yılının tarihsel öneminin vurgulanmasıyla açılır. O yıl bir yandan modern iktisadın gelişiminde anahtar önemi olan *Milletlerin Zenginliği* ya-

yımlanmış, bir yandan da siyasal alanda bireysel hak ve özgürlükleri öne çıkaran, adeta bir özgürlük manifestosu olan bağımsızlık bildirisi ve anayasalarıyla, sonraki kuşaklar için bir çığır açmış olan Amerikalılar, İngiltere'den bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Hikâye ilerledikçe öteki kahramanlar Smith'in temellerini atmış olduğu doğal özgürlük sisteminin gelişmesine yaptıkları katkılar veya sözkonusu sisteme karşı giriştikleri saldırılar ekseninde sahne alır ve rollerini oynarlar.

Geçit resminde sahne alan kahramanları Smith'in sistemine karşı aldıkları vaziyete göre başlıca üç kategoride toplamak mümkündür. Kahramanlarımızın bir kısmı Smith'in evrensel bolluk ve zenginliğin nasıl yaratılacağına ilişkin vizyonunu paylaşmışlar ve onun başlattığı inşaatı geliştirmeye, güzelleştirmeye, eksiklerini tamamlamaya çalışmışlar; bir kısmı binayı beğenmeyip onun eksiklerini ortaya koymaya ve zaman zaman alaycı biçimde sözkonusu binanın ne kadar işe yaramaz olduğunu cümle âleme ilân etmeye çabalamışlar; nihayet bir kısmı da binanın eksik olmaktan ziyade yanlış olduğunu iddia ederek onu tümüyle yıkıp yerine bambaşka bir bina inşa etmeyi denemişlerdir. Smith'in temsil ettiği vizyon, katlanılabilir bir adalet sistemi altında insanların bireysel çıkarları peşinde koşmalarına imkân verecek, üretim ve serbest mübadeleye dayalı, rekabetçi ve özgürlükçü bir yapının evrensel bir bolluk ve refah getireceğini ileri süren, iyimser bir vizyondur. Buna karşılık, doğal özgürlük sistemi karşıtlarının temsil ettiği vizyon, genel olarak, piyasanın özünde istikrarsız yapısı, rekabet ve özel mülkiyetin yıkıcılığı, kaynakların kıtlığı ve nüfus baskısı gibi nedenlerle işgücünün ve geniş halk kitlelerinin sömürülmeye, geçimlik ücret sınırında yaşamaya, açlık ve sefalete mahkûm olacağını, istikrasızlık ve işsizliğin egemen olacağını ileri süren karanlık, kaderci ve kötümser bir vizyondur. İşte iktisadın hikâyesi bir anlamda bu iki vizyonun mücadelesinin hikâyesidir.

Kısa bir özetini vermek gerekirse, İngiltere'de 18. yüzyılın sonlarında Smith'le alev alan ekonomik özgürlük meş'alesinin yıldızı başlangıçta Fransa'da Say, Bastiat ve öteki bazı Fransız filozoflar arasında parlamış, ama hemen peşinden bu vizyona karşı yine Smith'in kendi coğrafyasından saldırıların gelmesi gecikmemiştir. Malthus ve Ricardo Adam Smith'in iyimser dünyasını tersine çevirmiş, nüfus baskısı ve sınırlı kaynakların tükenmeye yüz tutması sonucu ortaya çıkacağını ileri sürdükleri, *geçimlik ücretlerin tunç yasası*nın egemen olduğu karanlık bir dünya tablosu çizmişlerdir. Onların peşinden, bir çelişkiler adamı olan, bir yandan bir özgürlük klâsiği yazıp serbest girişimi savunurken, bir yandan da sosyalist tezleri savunmada ısrar edip özel mülkiyeti sorgulayan Mill ile, iktisadı "yabancılaşma ve sınıf mücadelesi" eksenli yeni bir karanlık çağa yönelten Marx gelmiştir.

Umutlar sönmek üzereyken, *değerin tüketici kökeni, subjektif değer ve marjinal fayda* gibi devrimsel katkılarıyla Jevons, Walras, Menger ve Avusturya Okulu, Smith'in ölmek üzere olan vizyonunun imdadına yetişmiş ve doğal özgürlük

modelini yeniden ayağa kaldırmışlardır. Bunları iktisadın "politik iktisat"tan "iktisat"a evrilerek rüştünü kazanmış bir bilim hâline gelmesinde anahtar bir rol oynayan İngiltere'den Alfred Marshall ile marjinalist ilkeyi üretim faktörlerinin fiyatlandırmasına uyarlayarak iktisatta bölüşüm sorununun çözümüne büyük katkılar yapan Clark ve öteki Amerikalı iktisatçılar izlemişlerdir. Veblen gibi kurumcuların getirdikleri "barbarcı evrimin bir biçimi" olarak niteledikleri kapitalizmin, gösteriş tüketimine düşkün zengin "aylak sınıflar"la karakterize edilebileceği yönündeki eleştirilere, diğerleri yanında özellikle Max Weber, kapitalizmi vareden şeyin esasen ağır bir ahlâkî disiplin ve çok çalışma olduğu, bunun kaynağının ise din, bilhassa tutumluluk, iş ahlâkı ve Tanrı rızası için çalışmayı telkin eden Protestan reformculuğu olduğu görüşüyle karşı çıkmıştır. Bu arada Fisher, Wicksell ve Mises gibi iktisatçılar Smith'in sistemiyle uyumlu, sağlam bir parasal sistem geliştirmeye çabalamışlardır.

Derken patlak veren 1929 Dünya Bunalımının yarattığı konjonktürde her şeye rağmen piyasayı savunan Hayek ve Mises gibi ustaların seslerine pek kulak veren olmazken, piyasaya güven duyulamayacağını ve ekonomik sorunların ana nedeni olan *talep yetersizliği* sorununu ortadan kaldırmak üzere devletin piyasaya aktif müdahalesini savunan Keynes öne çıkmıştır. Keynes'den bayrağı devralan Samuelson Keynesyen görüşleri popüler hâle getirmiş, II. Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkım atmosferinde işe yarayan, bu nedenle de otuz yıla yakın bir süre politika yapıcılarının gözdesi olan Keynesyen reçeteler, enflâsyon ile durgunluğun birarada gözlemlendiği "stagflasyon" sorununa çare üretemedikleri ölçüde, 1960'lı yılların ortalarından itibaren gözden düşmüşlerdir. İşte bu ortamda devletin talep yaratmak veya istikrar sağlamak amacıyla para ile keyfî biçimde oynamasının son derece zararlı olacağını öne sürerek Parasalcı okula öncülük eden Milton Friedman, iktisadî sorunların aşılabilmesi için piyasaya güven duyulmasını, para arzının isteğe göre değil kurala göre artırılmasını, devlet müdahalesinin en aza indirilmesini ve rekabetçi kapitalizmin önemini vurgulayan görüşleriyle 20. yüzyılın sonlarında iktisat ve iktisat politikası tartışmalarına damgasını vurmuştur. Bu arada sosyalist sistemin çökmesi, bireysel özgürlüklere sıcak bakmayan, planlamacı ve güdümcü kollektivist sistemin başarı şansına inanan görüşlerin büsbütün gözden düşmesine yol açmış, yüzyıl kapanırken Adam Smith'in bireyci, özgürlükçü ve rekabetçi vizyonu Hayek ve Friedman gibi ustaların katkılarıyla yeniden egemenlik tahtına oturmuştur.

Kitabın ikinci önemli katkısı, iktisat biliminin gelişimine katkıda bulunmuş büyük insanları "sarkaç" değil, "totem direği" yaklaşımına göre sıralamasıdır. Sarkaç yaklaşımına göre düşünce yelpazesi "aşırı sol"dan "aşırı sağ"a uzanan bir yörüngeye oturtulmakta, aşırı soldan başlayarak biraz içeride "radikalizm," sonra "liberalizm," daha sonra "muhafazakârlık" duraklarından geçilerek aşırı sağa varılmaktadır. Buna göre örneğin Smith, Marx ve Keynes bir sıralamaya tâbi tutulacak olsa, radikal kanadı Marx, muhafazakâr kanadı Smith, ortadaki "ılımlı"

ve "dengeli" konumu simgeleyen liberal kanadı ise Keynes temsil etmektedir. Oysa Skousen kitabında Marx ile Smith'i birbirinin simetriği olarak gösteren ve Keynes'i öne çıkaran bu yaklaşımı bir kenara bırakarak, en fazla sevilen kabile şeflerini en tepeye, daha az sevilen şefleri onun altına sırasıyla yerleştiren kızılderili geleneklerinden ilham alan *totem direği yaklaşımını* denemektedir. Buna göre, "iktisadî özgürlüğe ve yükselen hayat standardı anlamında en hızlı iktisadî büyümeye katkıda bulunma" kriterine göre en başarılı iktisatçıyı en tepeye, daha az özgürlüğü savunan ve önerdikleri politikalar daha yavaş büyümeye yol açan iktisatçıları ise daha alt sıralara yerleştirmek gerekmektedir. Nitekim, bu yaklaşım denendiğinde yukarıdaki sıralama değişmekte, Smith'in savunmuş olduğu bireylere ve firmalara maksimum özgürlük ve minimum devlet müdahalesine dayalı laissez-faire kapitalizmini en fazla benimsemiş ülkelerin daha hızlı büyümüş ve daha yüksek yaşam standardını tutturmuş olmaları nedeniyle, Smith direğin en tepesine yerleşmeyi haketmektedir. Bunu, bireysel özgürlüğü desteklemekle birlikte ekonomiye yoğun devlet müdahalesini isteyen ve yatırımların millîleştirilmesini savunan Keynes izlemekte, sonuncu sırayı ise hem mikro, hem de makro düzeyde kumanda ekonomilerini savunmuş olan Karl Marx almaktadır. Yazar kitap boyunca bu kritere sadık kalmaya çalışarak iktisatçıların iktisadî düşünceye katkılarını tartışmaktadır.

Nihayet üçüncü yenilik olarak kitap, iktisatçıların özel hayatlarından kesitler sunarak onlarla insanî bir iletişim kurmamızı kolaylaştırmaktadır. Bu sayede, örneğin, Adam Smith'in sık sık kekeleyen, kalın sesli, çocukluk yıllarından itibaren "görünmez yoldaşlarıyla yaptığı dalgın konuşmalarda gülümseyen," eski bir gecelik içinde yürüyüşe çıktığı bir sırada hayale dalarak şehirden kilometrelerce uzağa gidecek kadar dalgın bir profesör olduğunu; Karl Marx'ın devrimci fikirlerinin yanısıra kafataslarını inceleyerek insanların kimlikleri ve kişilikleriyle ilgili yorumlarda bulunmaya meraklı, bugün belleklerimizde yer eden o meşhur dağınık saçlı, kabarık sakallı, keskin bakışlı portresini, kendisine hediye edilen bir Zeus heykeline öykünerek geliştirmiş, herhangi bir işte uzun süre dikiş tutturamamış, arkadaşı Engels'in yardımıyla geçinen, ama paraya kavuşunca pikniklere gidip evlerinde partiler verir hâle gelmiş bir radikal sosyalist olduğunu; John Maynard Keynes'in el falına düşkün, ellerin büyüklüğü ve şekline bakarak insanların karakterini tesbit etmeye meraklı biri olduğunu, hatta Charles Darwin'in kardeşi George Darwin'in elleri hakkında bir keresinde "Onun elleri kesinlikle maymun soyundan gelmiş gibi görünüyor" yorumunda bulunğunu; John Stuart Mill'in üç yaşında Yunanca, sekizinde Latince, ondördünde iktisat öğrenip yirmisinde sinir hastası hâline gelen bir talihsiz olduğunu; Weber ile Schumpeter'in Viyana kahvelerinden birinde Sovyetler Birliğinde gerçekleşen kanlı ihtilal ve sonrasındaki olaylar üzerine sohbet ederken işi kavgaya döktüklerini, "sosyal bilimciler için insan cesetlerinden oluşan eşsiz bir laboratuvar yarattığını" söyleyen Schumpeter'a karşı sinirlerine hakim olamayan Weber'in "Bu adama tahammül edilemez" diye bağırarak kahveyi terkettiğini, ardından hafif

gülümseyerek Weber'i izleyen Schumpeter'in, kendilerini izleyen meraklı kalabalığa dönerek "İnsan hiç kahvede böyle de sesini yülseltmez ki canım!" dediğini öğreniyoruz. Meraklısı kitapta buna benzer daha neler bulabilir neler...

Kuşkusuz özel hayatları ve kişisel özellikleri yalnızca kişilerin kendilerini ilgilendirir. Özel hayatlarla ilgili bu tür ayrıntıların yazılmasının kendilerini küçümsemek gibi bir amacı yok. Yazarın da açıkça belirttiği gibi, "kötü bir koca, veya sarhoşun teki olduğu için bir düşünürün teorilerini gözardı etmek hakkaniyete uygun olmaz... Fikirler, onları kimin ortaya attığıyla değil, bizatihi kendi erdemleri üzerinde ayakta durmalıdırlar." Dolayısıyla, hayat hikâyeleri hakkında öğrendiğimiz bu ayrıntılar ustalara duyduğumuz saygıyı azaltmıyor. Ama bu ayrıntılardan iki şekilde yararlanıyoruz: Birincisi, bu insanları daha yakından tanıma ve söyledikleri şeyleri hangi ortamlarda neden söylediklerini daha iyi anlama imkânına kavuşuyoruz. İkincisi, kimi güldüren, kimi düşündüren, kimi güldürürken düşündüren bu ayrıntılar sayesinde, iktisadî düşünceye unutulmaz katkılar yapmış bu büyük ustalarla insanî bir iletişim kurabiliyoruz. Anlıyoruz ki onlar da bizim gibi yeryüzünde dolaşan, beşerî problemleri ve zaafları olan, bizim gibi iyi ve kötü huyları, sevinçli ve üzüntülü zamanları, dostları ve düşmanları olan insanlardı; onlar da "içimizden birileri"ydi...

Sayılan bu nedenlerle Skousen'in *Modern İktisadın İnşası* kitabı Türkçe'ye kazandırılmaya ve İktisadî Düşünceler derslerinde okutulmaya değer bulunmuştur. Bu, mevcut iktisadî düşünce kitaplarının yararsız ya da değersiz olduğunun iddia etmek anlamına gelmiyor kuşkusuz. Vurgulanmak istenen yalnızca, Skousen'in eserinin mevcut Türkçe literatüre çeşitlilik ve zenginlik katacak bir eser olduğu. Kitap iktisadî düşüncenin hikâyesini ölü iktisatçıların birbiri ardına sahne aldığı kuru bir mezarlık senfonisi olmaktan kurtarıp zevkli, renkli ve heyecan verici bir tarih ve düşünce ziyafetine dönüştürme yolunda atılmış önemli bir adım olarak selamlanmaya değer.

Son olarak, kitabın Türk okuyucusunun istifadesine sunulmasında emeği geçen herkese, en başta kitabın ilk orijinal baskısındaki kimi hatalara dikkatini çektiğimizde sorularımıza içtenlikle yanıt veren sayın Skousen'e, kitabı Türkçe'ye kazandırmamızı teklif eden değerli Hocam Atilla Yayla'ya, titiz çevirilerinden ötürü çeviriyi birlikte yaptığımız meslektaşlarım Metin Toprak ve Ekrem Erdem'e, metni üslup yönünden uyumlu hâle getirme ve hataları asgarîye indirme konusundaki yardımları için ortak-editör dostum Ömer Demir'e, fotokopi nüshalar üzerinde editörlerin de gözünden kaçmış kimi dizgi yanlışlarına dikkatimizi çeken öğrencilerimize ve yayına hazırlayan Liberte çalışanlarına teşekkürü borç bilirim.

Mustafa Acar

Ankara, 13 Ocak 2003

GİRİŞ

Size bir sır vereyim. İktisatçıların toz gibi yavan, kasvetli kimseler oldukları zannedilir. Bu çok yanlıştır, gerçeğin tam tersidir.

Paul Samuelson (1966: 1408)

Modern iktisat tarihinin, en iyi tarihi romanlara taş çıkartacak hoş bir hikâyesi vardır. Hikâyenin konusu insanın zenginlik ve refah arayışı ile sıradan insanın ihtiyaçlarına en iyi cevap verecek ekonomik modeli bulma uğraşıdır.

Ana karakter, İskoç Aydınlanmasının bir çocuğu olan Adam Smith, temsil ettiği felsefe ise kendi kendini düzenleyen doğal özgürlük ve rekabet sistemidir. Kahramanımız iktisat tarihinin 200 yıllık macerasında anlatılmamış zaferler ve trajediler yaşamıştır. Zaman zaman muhaliflerinin saldırıları sonucu nefesi tükenmiş gibi görünmektedir. Ancak öyle anlaşılmaktadır ki, dokuz canlıdır ve daima iyileşmeyi başarmaktadır.

KISA BİR ÖZET

Hikâyenin konusu 1776'da, Londralı bir yayıncının Adam Smith'in tüm dünyada yankı bulan, bir entellektüel darbe niteliğindeki abidevî eseri *Milletlerin Zenginliği*'ni yayımlamasıyla dramatik bir şekilde başlamaktadır. Smith'in o büyüleyici doğal özgürlük ve görünmez el felsefesi, endüstri devrimi ve siyasî özgürlük sahneye çıkarken süratle modern iktisadın merkezi hâline gelmiş ve izleyen 200 yıl boyunca yeni bir zenginlik ve ekonomik büyüme çağı yaratmıştır. Aydınlanmacı İskoç refah modeli, J. B. Say ve Bastiat yoluyla Fransa'ya, Thomas Jefferson yoluyla Amerika'ya ve Batı dünyasının geri kalan kısımlarına hızla yayılmıştır.

Bununla birlikte Adam Smith'in iyimser dünyası, Robert Malthus ve David Ricardo (geçimlik ücretlerin tunç kanunu ve çalışan sınıfın daimî sefaleti gibi kasvetli doktrinleri öne sürmüş iki ciddî bilim adamı) tarafından hemen eleştirilmiştir. Bu kötümserleri, ütopyacı toplumculuğun popülaritesinin zirvesine eriştiği sırada, özgürlük ile sosyalizm arasında gidip gelen John Stuart Mill'in or-

taya çıkması izlemiştir. Daha sonra, 19. yy. endüstri devriminin ortasında sömürü ve sanayi işçilerinin yabancılaşması gibi sözlerle Karl Marx anîden sahneye fırlamış ve iktisadı yeni bir karanlık çağa itmiştir. İzleyen yüzyılda Smithgil kapitalizmin karşılaşacağı en büyük meydan okuma, sosyalizmin yükselişidir.

MARJİNAL DEVRİM

Allah'tan, sosyal mühendisliğin karanlık güçlerine karşı çıkacak yeni bir ışık belirmiş ve bu "marjinal" devrim, hikâyemizin ana karakterine (Adam Smith'in görünmez el modeli) yeniden hayat vermiştir. Söz konusu ışık 1870'lerin başlarında üç kaynaktan gelmiştir: Avusturya'da Karl Menger, İsviçre'de Léon Walras ve İngiltere'de William Stanley Jevons. Menger'in bir meslektaşı olan Eugen Böhm-Bawerk, emek değer ve sömürü kuramına karşı devasa bir eleştiriyle Marx'a yüklenen ilk iktisatçı olurken, İngiltere'de Alfred Marshall, Amerika Birleşik Devletleri'nde Frank Taussig ve Irving Fisher'in ders kitapları yoluyla Smithgil modern iktisat modeli yeniden inşa edilmiştir. Yeniden ayakları üzerinde doğrulan model, büyüyen sosyalist hareket üzerinde etkili bir karşı saldırı meydana getirebilmiş, böylece, bilimsel iktisat rüştüne ermişti.

Bu arada, 19. yüzyılın sonları, büyük işletmeler ve Carnegie ve Rockefeller gibi dev tröstlerin çağı oldu. Alman sosyolog Max Weber kapitalizmin "demir kafesi" ve dinî kökenlerinden bahsederken, Thorstein Veblen gibi kurumcular, gösterişçi tüketim ve tekel gücü konusundaki uyarılarıyla kendi menfaatinden başka bir şey düşünmeyen alaycı kalabalıklara dikkat çekiyordu.

KEYNES VE BÜYÜK BUNALIM

Ancak Adam Smith'in serbest piyasa kapitalizminin dünyasına yönelik en büyük hasar, 1929 çöküşü ve 1930'lardaki büyük bunalımla geldi. Neoklâsik iktisatçılar, arz ve talebin nüanslarını kavramış, ancak mikro ekonomi ile makro ekonomi arasındaki hayatî bağlantı olan "para aygıtı"nın sırlarını kavramakta başarısız olmuşlardı. Büyük Yale Profesörü Irving Fisher, 20. yüzyılın başlarında mikro ve makro arasındaki kayıp halkayı ortaya çıkarmak için cesur adımlar attı ve Avusturyalı Ludwig von Mises, İsveçli Knut Wicksell'in muhteşem çalışmasına dayanarak nihayet *Para ve Kredi Kuramı*'nda bu boşluğu doldurdu. Fakat Mises-Wicksell'in kuramları akademik camiada ya da devlet mahfillerinde pek taraftar bulmadı ve 1930 başlarında bankalar çöktü, işyerleri iflâs etti, milyonlarca işçi geçimlik bir iş için dilenir hâle geldi, devletler de on yıl süren bu finansal kâbusu sona erdirmek için büyük mücadele verdiler.

Bu durumda kapitalizmi kim kurtarabilirdi? Laissez faire politikalarını savunan klâsik iktisatçılar ile eski düzeni devrim yoluyla yıkmak isteyen Marksistler

ve sosyalistler arasında bir ateş hattı çekilmişti. Sözkonusu global entellektüel çatışmanın tam ortasında John Maynard Keynes kurtarıcı iktisatçı olarak ortaya çıktı. Cambridge'li üstad kapitalist sistemde mündemiç "finansal istikrarsızlık hipotezi"ne dayanan yeni ve karmaşık bir model geliştirdi. Bu "yeni iktisat" piyasa ekonomisini istikrara kavuşturmak için parasal ve malî alanlarda devlet müdahalesi öngörüyordu. Yine de baş rakibi Marksizmin aksine Keynesyen model, millileştirmeyi ya da arz ve talebin mikro düzeyde kontrolünü öngörmüyordu. Tüketici talebi, açık finansman, artan oranlı vergiler ve devlet emriyle yaratılan paraya (fiat money) ilişkin Keynesyen reçete, ekonomik durgunluk ve işsizlik dönemlerinde kullanılırken; tasarruf, denk bütçe, düşük vergiler ve altın standardına ilişkin klâsik model, tam istihdam dönemlerine postalandı. Bu, ideal uzlaşma olarak görülüyordu ve çok geçmeden üniversite hocaları, başları MIT'den eski tüfek Paul Samuelson'ın yazdığı popüler bir yeni ders kitabına gömülmüş vaziyette, öğrencilerine tuhaf bazı yeni araçlar öğretiyorlardı —çarpan, marjinal tüketim eğilimi, tasarruf paradoksu, toplam talep ve C+I+G. Keynesyen iktisat, makro ekonomik teorileştirme ile matematiksel modelleme arasındaki yüksek gelgiti yansıtıyordu.

PİYASA EKONOMİSİNE GERİ DÖNÜŞ

Hikâyemizin son bölümü II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlıyor. Chicago'lu Milton Friedman'ın öncülük ettiği parasalcı karşı devrim sayesinde iktisatçılar, hükümetlerin makro politikalarının istikrarsızlığı üzerinde daha fazla yoğunlaşmaya başladılar. Friedman, soyut model kurmadan ziyade empirik çalışmaya dayanarak, bir devlet kurumu olan Federal Reserve'in Büyük Bunalımın doğmasında nasıl anahtar bir rol oynadığını gösterdi. İstikrarlı bir para politikasının benimsenmesi suretiyle Adam Smith'in kendi kendini düzenleyen piyasa ekonomisi bir kez daha canlanabilirdi. Chicago Okulu, klâsik iktisada dönüşün ve teoriyi desteklemek için empirik kanıta olan ihtiyacın gündeme gelmesinin ardındaki itici güç oldu. Çok geçmeden öteki serbest piyasa ekonomisi okulları — arz yanlı iktisat, rasyonel beklentiler ve Avusturya— Keynesyen yapıya meydan okudular.

Piyasanın zaferi 1990'ların başlarında Sovyet ekonomik sisteminin çökmesiyle zirveye erişti. Avusturyalı iktisatçılar Ludwig von Mises ve Friedrich Hayek'in, sosyalist merkezî plânlamanın akıbetine ilişkin yıllar öncesinden yaptıkları tahminler işte şimdi gerçekleşmişti. Sosyalist paradigmanın bu şekildeki başarısızlığı, gelişmekte olan dünyada yeni bir serbest ticaret, denasyonalizasyon* ve özelleştirme çağını başlatmış oldu.

---

* Denasyonalizasyon (denationalization): Devlet mülkiyetine alınmış olan firmaları sahiplerine geri verme, işletmeler üzerindeki kamu mülkiyetine son verme. (Ed.)

Her ne kadar finansal krizler, belirsizlik ve küreselleşmenin ortasında, izlenmesi gereken doğru ekonomik politikaların ne olduğu konusundaki kavga sürse de, modern iktisatla ilgili hikâyemiz burada iyimser bir notla sona eriyor. Fakat bunlar yalnızca küçük çaplı kapışmalar, büyük boyutlu bir savaş değil. Birçok bakımdan modern iktisadın bu son bölümü laissez faire ile sosyalist müdahalecilik paradigmaları arasındaki uzun mücadelenin sonunu haber vermekte ve yeni bir bin yıla girerken Adam Smith'in dizginlenemez kapitalizmi, mücadeleyi kazanıyor görünmektedir.

TUHAF VE İHTİRASLI YAŞAMLAR

Hikâyemiz yalnızca çatışan fikirlerin çetelesini tutmaktan ibaret değildir. Aynı zamanda aylak hayalperestler, akademik yazbozcular, ara sıra ortaya çıkan şarlatanlar ve otorite sahibi çılgınların da son derece ilginç hikâyesidir. İktisatçıların yaşamları çoğu kez en meşhur adamlarınki kadar heyecan verici, sıradışı, hatta acayiptir. İzleyen sayfalarda aşağıdaki hikâyeleri bulacaksınız:

- Ölmeden önce elbiselerini ve sonra da çalışmalarını yakmış bir ahlâk felsefesi profesörü;
- II. Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği için gizli ajanlık yapmış olması muhtemel bir Cambridge iktisatçısı;
- Geliri Avrupa'da en yüksek yüzde 5'lik dilime girdiği hâlde, sürekli para dilenmiş ve borsada çılgınca spekülâsyon yapmış bir devrimci;
- İnsanların el ayalarına, arkadaşlarının ellerinden yapılmış maketlere sahip olacak kadar, düşkün bir hükümet danışmanı;
- 1929 borsa krizinde her şeyini kaybetmiş bir mülti-milyoner;
- Hizmetçisi tarafından öldürülmüş bir zengin iktisatçı;
- Mumyalanmış cesedinin University College of London'da sergilenmesini talep etmiş bir faydacı düşünür;
- II. Dünya Savaşı'nın finansmanı için gelir vergisi kesintisini icat etmiş bir serbest piyasa savunucusu;
- Yedi kızı olmasına rağmen tüm servetini tek oğluna bırakmış bir mülti-milyoner borsa aracısı;
- Meryem Ana'ya hakaretten iki ay hapishanede yatmış bir iktisatçı;
- Üç yaşında Yunanca öğrenmiş, yirmisinde de kafayı oynatmış bir filozof;
- Kendisini İtalyan diktatörü Mussolini'nin gayriresmî danışmanı olarak hayal etmiş bir iktisatçı;

- Viyana sokaklarında iki fahişeyle gösteri yürüyüşüne katılmış, daha sonra Amerikan İktisat Cemiyeti'nin başkanı olmuş meşhur bir maliye bakanı;
- Telefon kullanmayı, yatağını yapmayı, bulaşık yıkamayı ve elbiselerini temizlemeyi reddeden ve de yaptıkları çalışmaya bakmadan tüm öğrencilerine aynı notu veren bir Amerikalı iktisatçı;
- Yazılarında kararlılıkla hiçbir grafik veya şekil kullanmamış, elliyedi yaşına kadar da evlenmediği tescilli bir Avrupalı profesör.

Akademik iktisatçıların acayip dünyasına hoş geldiniz!

İktisatçıların niye yalnızca fikirlerini değil de, aynı zamanda yaşam öykülerini de araştıralım? Kötü bir koca veya sarhoşun teki olduğu için bir düşünürün teorilerini göz ardı etmek, hakkaniyete uygun olmaz. Karl Marx'ın hayatını sitem dolu bulabiliriz, fakat bu onun yabancılaşma ve sömürü teorilerinin yanlış olduğu anlamına gelir mi? Fikirler, onları kimin ortaya attığıyla değil, bizatihi kendi erdemleri üzerinde ayakta durmalıdırlar. Buna rağmen kahramanlarımızın ve kötü adamlarımızın yapıp ettiklerini sadece felsefelerini kanıtlamak veya yanlışlamak için değil, fakat kendilerini ve söyledikleri şeyleri neden söylediklerini daha iyi anlamak için araştırıyor ve değerlendiriyoruz.

İktisadî düşünceler tarihi normalde bu şekilde öğretilmez, öyleyse bu kitap normal bir tarih kitabı değil. İçtenlikle söylemek gerekirse, bu kitap, Adam Smith'ten Karl Marx'a, John Maynard Keynes'ten Milton Friedman'a kadar meşhur iktisatçıların, teorileri ve yaşam öykülerinin patavatsız, heyecanlı, bazen nükteli ve sıklıkla da oldukça indî yorumlar içeren bir izahıdır.

Kitaba okuyucunun ilgisini çekmek için birçok yan malzeme ekledim, ki bunlar arasında fotoğraflar, diyagramlar, kutu içi yorumlar ve hatta değişik bölümler için iyi gidecek klâsik müzik seçkileri bile var.

YENİ BİR TARİHE OLAN İHTİYAÇ

Ne var ki bu kitap, biyografik skeçler ve radikal düşünceler koleksiyonundan ibaret değildir. Bu kitabı biraz da bir hüsranın sonucu yazdım. Bir lisans öğrencisi olarak aldığım en hayal kırıklığına uğratıcı derslerden biri iktisadî düşünceler tarihi idi. Ders sıkıcı, ders kitabı yavandı, iktisatçıların yaşamları da hiç ilginç görünmüyordu. Dersi aldıktan sonra iktisatçıların herhangi bir anlam ifade edip etmedikleri konusunda en çalışkan öğrencilerin bile kafaları karışıktı. Durum kesinlikle Paul Samuelson'ın bu bölümün başında yapılan alıntıda iddia ettiği gibi değildi. Açıkça, ekonominin nasıl işlediği ve refahı sağlamak için devletin hangi politikaları izlemesi gerektiği konusunda bir mutabakat yoktu. Tipik bir şekilde iktisat öğrencilerine, teorilerinin doğruluğunu ve bunların birbiriyle irtibatını belirlemeye yönelik bir çaba olmaksızın, çok sayıda düşünce okulu —neoklâsik,

Keynezyen, parasalcı, Avusturyalı, arz yanlı, kurumcu, Marksist— tanıtılıyordu. Kısaca biz öğrenciler ortada, şaşkın bir vaziyette, bırakılıyorduk.

Öğrencilerin çoğu, "sözde ders"le, ve de konuyu çok az bilip sonuçta "aptalca, tuhaf, ya da saçma" şeyler söyleyen profesörlerle alay eden, modern iktisadın kurucusu Adam Smith'le herhâlde aynı fikirdedirler. *Milletlerin Zenginliği*'nde Smith şöyle der: "Öğrencilerinden daha büyük bir kısmının derslerine lâyık olduğunu gözlemlemek, yahut da açık ihmal, küçümseme ve alay işaretleriyle onlara hizmet etmek (profesör için) nahoş bir şey olsa gerektir" (1965 [1776]: 720).

İktisat mesleği neden böylesi bir kafa karıştırma eğilimiyle malûldür?

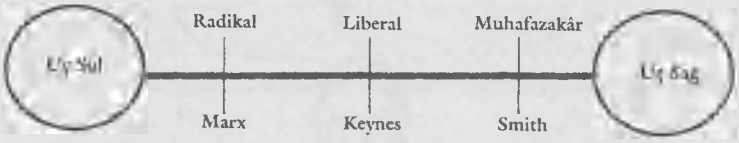
Bunun temel nedeni, iktisadın hikâyesinin geleneksel olarak, rasgele ve kopuk bir tarzda anlatılmasıdır. Bir anlamda bu anlatılan doğru dürüst bir hikâye bile değildir. Konusu, senaryosu ve de tek bir kahramanı yoktur. Tarih sayfaları üzerinde birbiri ardı sıra iktisatçıların hayatları ve katkıları anlatılır, hepsi o kadar. Her biri izole vaziyette, kendi başına bir hâlde durur. Bugünkü iktisadî düşünce tarihi kitapları, öğrencinin bir akademik yazbozcunun ne zaman doğru ve dar patikayı terk ettiğini anlamasını sağlayacak tutarlı bir bakış açısı ve hakikate ilişkin bir nirengi noktasından yoksundurlar.

Benim yaklaşımım farklı. Bu yaklaşım, modern iktisat denen bir yeni bilimin nasıl inşa edildiğini anlatmaktır —başlık bundan dolayı *Modern İktisadın İnşası* olarak konmuştur. Bu binanın mimarı Adam Smith'tir. Seçtiği model olan "doğal özgürlük sistemi"nin temeli, *Milletlerin Zenginliği*'nde atılmıştır. Başlattığı çalışma hiçbir şekilde mükemmel değildir ve zaman zaman oldukça ciddî yeniden modellemeye ihtiyaç duymuştur. Ama temeli sağlamdır.

İzleyen her bir bölümde, her bir önemli konunun Smith'in modern iktisat denen kompleksine nasıl ekleme veya çıkarma yaptığını göstermeye çalışıyorum. Birçokları, meselâ Menger, Marshall ve Friedman, temeli sağlamlaştırmış, gerektiği zaman modeli yenilemişler ve yeni odalar eklemişlerdir. Bazıları, örneğin Veblen ve Galbraith, kenarda durup küçümseyen bir edayla yapılan binayı gösteren alaycılardır. Keynes gibi başka bazıları ise, yarısına kadar tamamlanmış binayı yeniden inşa etmeye çalışmışlardır. Nihayet, binayı yıkıp her şeyi sil baştan yapmak isteyen Marx gibi radikaller vardır. İnşaatı eleştirenlerin saldırıları boşa gitmemiştir. Onların saldırıları modern neoklâsik iktisadın kurucularını, dayandıkları temelleri gözden geçirme ve yeni plânlar üzerinde çalışmaya zorlamıştır. Sonuç daha yeni, daha iyi ve güçlükleri aşma yeteneği olan bir iktisattır.

Nihayet yirmi birinci yüzyıla girerken bina bitmek üzeredir. Mükemmel bir yapı değildir, yapılacak daha epey iş vardır, ancak şu ana kadar ortaya konan şey de hayranlık vericidir. Dünyanın dört bir yanından milyonlarca kişi Adam Smith'in inşa ettiği yapı olan neoklâsik iktisadî analizin gücünü hissetmiştir. Esasında iktisat birçok başka disiplini de etkilemiştir —tarih, hukuk, siyaset ve

finans bunlardan yalnızca birkaçıdır— ki, eleştirmenler artık onu "kasvetli" bilim değil, "emperyal" bilim olarak nitelendirmektedirler (bkz. Bölüm 17).

Şekil A. Rekabet Hâlindeki İktisat Teorilerine Sarkaç Yaklaşımı
Kaynak: Maier and White (1998: 42). McGraw-Hill'in izniyle basılmıştır.

SARKAÇA KARŞI TOTEM DİREĞİ TARİHİ: HANGİSİ DAHA İYİ?

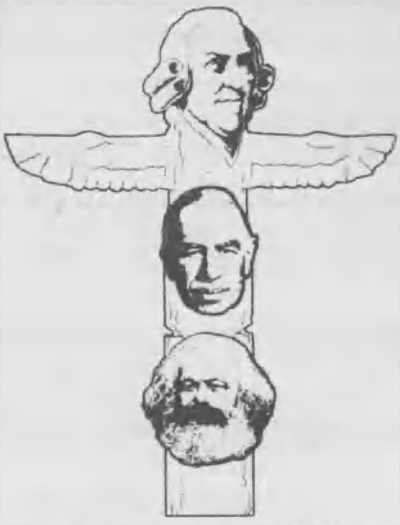
Tarihsel olarak iktisatçıların yaşam öyküleri ve fikirlerini yazmada iki yaklaşım kullanılmıştır: sarkaç ve totem direği.

Sarkaç formülünde tarihçi, her bir iktisatçıyı aşırı soldan aşırı sağa uzanan bir siyasî yelpaze boyunca kategorize eder. İktisat biliminin tarihi, sözkonusu iktisatçı veya zamana göre bir aşırı uç ile diğeri arasında gidip gelebilir veya ortada bir yerde durabilir. Şekil A'daki diyagram hâlen mevcut bir iktisadî düşünce tarihinden alınmış olup, sarkaç yaklaşımını göstermektedir.

Sarkaç yaklaşımının sorunu, Karl Marx ile Adam Smith'i birbirinin simetriği olarak göstermesidir; bu durumda her iki iktisatçı da bulundukları pozisyonda "aşırı" olarak görülmektedir. Bunun ima ettiği şey, sözkonusu pozisyonlardan hiçbirinin de makul olmadığıdır. Buna göre John Maynard Keynes'in işgal ettiği "ılımlı", vasat pozisyon daha dengeli ve ideal olarak ortaya çıkmaktadır. Sarkaç sürtünme sonucu eninde sonunda ortada, iki aşırı uç arasında dengeye gelecektir. Ama acaba, tutulabilecek en iyi yol bu mudur?

Ben yukarıdan aşağı ya da "totem direği" olarak nitelendirebileceğim daha cesur bir alternatifi tercih ediyorum. Kızılderili folkloründe en çok sevilen şefler *totem direğinin tepesine, önemli ama daha az tutulan şefler ise daha aşağıya yerleştirilir.* Eğer amaç hangi iktisatçının iktisadî özgürlük ve (yükselen yaşam standardı anlamında) en hızlı iktisadî büyümeyi maksimize ettiğini keşfetmekse, bu kriteri sağlayan iktisatçının totem direğinin tepesine yerleştirilmesi gerekir. Daha az özgürlüğü savunan ve önerdikleri politikalar daha yavaş büyümeye yol açmış olan ötekilerse, tepedeki adamın daha altına yerleştirilmelidirler. İktisatçıları bir sarkaç ya da spektrum üzerinde yatay olarak karşılaştırmak yerine, onları sözkonusu özgürlük ve büyüme ölçütüne göre yukarıdan aşağıya sıralamak gerekir.

Bu totem direği yapısını kullanarak diyagramı yeniden formüle edeceğim (bkz. Şekil B).

Şekil B. Totem Direği Yaklaşımı:
İktisadî Özgürlük ve Büyüme Kriterine Göre Üç İktisatçının (Smith, Keynes, Marx) Sıralanması

Adam Smith, bireylerin ve firmaların mikro ekonomik davranışlarında maksimum iktisadî özgürlüğü ve makro ekonomik düzeyde minimum devlet müdahalesini savunuyordu. Smith'in laissez-faire kapitalizmi vizyonunu en iyi benimsemiş olan ülkeler en yüksek yaşam standardına eriştiler. Listede bir sonraki isim John Maynard Keynes'tir. Bireysel özgürlüğü destekliyor, ancak çoğunlukla makro ekonomik müdahaleyi ve yatırımın millîleştirilmesini savunuyordu. Onun büyük-devlet formülü, daha istikrarlı olsa da, daha yavaş büyümeye imkân verdi. Totem direğinde en aşağıda yer alan isim ise hem mikro hem de makro düzeyde kumanda ekonomilerini savunmuş olan Karl Marx'tır. Tarihsel olarak merkezden plânlı sosyalist rejimler piyasa ekonomilerinin performansının çok gerisinde kaldılar.

Bu kitapta sergilediğim düşünce çok az okuyucuya sürpriz gelecektir. İktisatçılar arasında yaptığım sıralama konusunda bana katılmayabilirsiniz, ama totem direği yaklaşımımda tutarlı olmaya çalıştım.

YENİ BİYOGRAFİLER İKTİSADIN HİKÂYESİNİ DAHA DA GELİŞTİRİYOR

Son zamanlarda yayımlanmış olan bazı muhteşem biyografiler, iktisadın hikâyesini büyük ölçüde iyileştirmiş durumda. Son zamanlara kadar hakkında birçok biyografi yazılmış tek kişi Karl Marx'tı. Esasen Marx'ın yaşamı üzerine ortaya konmuş olan malzeme, hakkında en çok yazı yazılmış öteki kimselere meydan okuyacak denli kabarık, belki de ezici miktardadır. Hatta kızı Eleanor hakkında bile ayrıntılı

biyografiler mevcuttur. Buna karşılık, [bugüne kadar] Adam Smith, Alfred Marshall, Irving Fisher ve diğer önemli iktisatçıların yaşamlarıyla ilgili çok az yazılı ayrıntı bulmak mümkündü. Artık bu durum değişiyor, yavaş yavaş ama kararlı bir şekilde. Yeni biyograficiler her yanı didik didik edip, yayımlanmamış elyazmalarını ve özel mektuplaşmaları araştırıyor ve şayet hayatta iseler çağdaşlarıyla röportaj yapıyorlar. Şu çalışmalar biyografinin geleceğine damgasını vurur niteliktedirler: Robert Skidelsky'nin *John Maynard Keynes*'i (1992), Richard Swedberg'in *Schumpeter*'i (1991), Robert Loring Allen'in *Irving Fisher*'i (1993), Peter Groenwegen'in *A Soaring Eagle*'ı (1995) ve William Stafford'un *John Stuart Mill*'i (1998). İnşallah gelecekte derinlikli daha başka biyografiler de yayımlanır.

SADECE BATI İKTİSADI MI?

İktisat tarihi üzerine verdiğim dersten sonra öğrencilerimden biri sordu, "Batı'nın dışında hiç meşhur bir iktisatçı var mı?" İktisadî düşünce tarihine geleneksel olarak Batılıların hâkim olduğunu, hatta alanın onların tekelinde bulunduğunu isabetle teşhis etmişti. Bu taraflılığın iki gerekçesi var. İlki, ekonomik ilerleme endüstri devrimiyle Batıda başladı. İkincisi, yirminci yüzyılda Asya, Afrika ve Lâtin Amerika'da iktisadî düşüncenin büyük bölümünü Batı tipi iktisat yönlendirdi. Japonya, Hindistan ya da Arjantin'de modern iktisat tarihi üzerine herhangi bir kitabı alın, Smith, Keynes ve Marx'ın hâkim etkisini hemen göreceksiniz.

Çağlar boyunca Batı-dışı iktisat da yeşermiştir, ancak bu iktisadın hemen hiçbir şekilde maddî ilerleme ile bir irtibatı kurulmamıştır. Max Weber bu olguyu dünya çapında tanınan iktisat ve din konulu çalışmasında gözlemlemiştir. E. F. Schumacher (1973) *Küçük Güzeldir* adlı ünlü eserinde "Budist İktisat" başlıklı meşhur bir bölüme yer vermiştir. Birçok yönüyle, Schumacher'in Budist iktisadını yüceltme gerekçeleri, maddî refah yaratmada neden başarısız kalındığını da açıklamaktadır. Schumacher'e göre geleneksel Budizm emekten tasarruf sağlayan makine kullanımını, montaj hattı üretimini, büyük ölçekli çokuluslu şirketleri, dış ticareti ve tüketici toplumunu reddetmektedir (Schumacher 1973: 44-51).

Tabiî ki, birçok Batı dışı parlak iktisatçı bulunmaktadır ve Asya büyüdükçe onların prestiji de büyümektedir. Amartya Sen (Hindistan) ve Michio Morshima (Japonya) bunun başlıca iki örneğidir. Robert Ozaki'nin *Beşerî Kapitalizm*(1991)'i Batı'nın Doğu'dan nasıl daha iyi iş-işgücü yönetimi ilişkileri öğrenebileceğini açıklamaktadır. Ancak, tek ciltlik bir eserde esas itibariyle modern iktisadın inşasında rol almış başlıca hareket ettiriciler ve sarsıcılar üzerinde odaklaşmak gerekir.

BU KİTABI YAZMAK NEREDEN ÇIKTI?

Serüvenimize başlamadan önce size bu kitaba ilişkin bir hikâye anlatayım. 1980 yılında liberteryen iktisatçı Murray N. Rothbard'dan Robert Heilbroner'ın *Dünye-*

vî Düşünürler (1999) adlı eserine bir alternatif yazmasını istedim. Heilbroner'ın küçük tarih kitabı iyi yazılmıştı ve hemen meşhur oldu (4 milyondan fazla sattı), ancak içerik ve bağlam açısından tatmin edici olmaktan uzaktı. Tarafgirliğini yansıtır biçimde Heilbroner sosyalistler, Marksistler ve Keynesyenler üzerinde oldukça fazla odaklanmış, Adam Smith'in takipçileri olan serbest piyasa okullarına daha az yer vermişti. Örneğin, Heilbroner esas itibariyle Say ve Bastiat'nın Fransız laissez faire okulunu, Irving Fisher ve Milton Friedman'ın parasalcı okulunu ve Mises ve Hayek'in Avusturya okulunu ihmal etmişti. Serbest piyasa taraftarları, iktisat biliminin tarihine daha dengeli bir yaklaşım için feryat ediyorlardı.

Rothbard 20.000 dolarlık bir avans da içeren teklifimi seve seve kabul etti. Sözleşmemizde birçok özel şarta da yer vermiştim: kitap genel kamuoyuna (iktisatçılara ve sokaktaki adama) hitap etmeliydi. Heilbroner'ın kitabı gibi, Adam Smith'le başlayıp modern zamanlarla biten, yaklaşık 12 bölümden oluşmalıydı. Yayımlanmış hâliyle 300 sayfayı aşmamalıydı. Nihayet elyazması nüsha bir yıl içinde bitmeliydi.

Rothbard da, ben de sözleşmeyi imzaladık.

Bir yıl geçti. İki yıl. Üç yıl. Bitmiş elyazması nüsha ortada yok. 300 sayfa yok. Sokaktaki adamın anlayacağı dil yok. Adam Smith yok. Ha, Rothbard güzel güzel yazıyordu da, yazdığı şey genel kamuoyu için 300 sayfalık bir kitap değildi. Yazdığı şey biz meslekten iktisatçıların Schumpeter tipi kitap dedikleri bir şeydi: profesyoneller ve üst düzey iktisat öğrencileri için ciltlerce kalınlıkta ve ağır bir iktisadî düşünce tarihi. 1940'larda, yerleşmiş geleneklere, inanç ya da kurumlara karşı çıkan aykırı bir tip olan Harvard profesörü Joseph Schumpeter, yayımlandığında 1260 sayfaya ulaşmış olan o kalın *History of Economic Analysis* (İktisadî Analiz Tarihi) kitabını yazdı. Rothbard'ın emek ürünü çalışması da Yunanlılar ve Aristo'nun müphem yazmalarıyla başlıyor, yavaş yavaş Katolik Pederler ve Aydınlanmaya uzanıyor, nihayet 16. bölümde şöhretli Adam Smith'e gelebiliyordu. Murray Rothbard'a aykırı bir iktisatçı ve radikal tarihçi olarak saygım büyüktü, ama yazdığı şeyin benim pazarlık ettiğim şey olmadığını görüyordum. Avansının tamamını hiçbir zaman alamadı. Yıllar sonra ikide bir "Marx'a gelebildin mi?" sorusunu sormaktan bıkınca, Rothbard'a 1944'te *Harvard Crimson*'la yapılan bir röportajda Joseph Schumpeter'ın söylemiş olduğu bir sözün bir kopyasını gönderdim: "Araştırma programım gittikçe uzamakta, hayatımsa kısalmakta. *History of Economic Analysis* kitabım ayak sürümekte, bense dökülen saçlarımın peşinden gitmekteyim" (Swedberg 1991: 167). Bu bana Rothbard'ın ayak sürümesi hikâyesini anımsattı.

Onbeş yıl sonra (!)—1995—Edward Elgar (besteci değil, yayımcı olan) tarih kitabının, *Economic Thought Before Adam Smith* (Adam Smith'ten Önce İktisadî Düşünce) (556 sayfa) ve *Classical Economics* (Klâsik İktisat) (528 sayfa) başlıklarını taşıyan ilk iki cildini yayımladı. Rothbard'ın ikinci cildi Marx'la ilgili

bölümle sona eriyordu. Rothbard'ın sürükleyici ve çoğunlukla eleştirel görüşlerini okumaktan memnuniyet duydum, yazdıklarının çoğunda da (Adam Smith'le ilgili olumsuz değerlendirmesi kesinlikle hariç olmak üzere) kendisine katılıyorum. Ama üstlendiği işi asla bitirmedi.

Dostlarıma sık sık Rothbard'ın Schumpetergil bir eser yazmakta olduğunu söyleyip durdum, ki bu aynı zamanda, 'çalışması o kadar zaman alıyor ki, bitiremeden ölmesi ihtimal dahilinde' demek oluyordu. 1950'de Schumpeter'ın ölümünden sonra sadık karısı Elizabeth hemen hemen bitmiş elyazmasını yayıma hazır hâle getirmeye uğraşmış, fakat bu işi bitiremeden o da ölmüştü. Dolayısıyla elyazması ancak Harvardlı meslektaşları tarafından yayıma hazır hâle getirilebilmişti.

Ne yazık ki sözkonusu endişem kehanete dönüştü. Rothbard Ocak 1995'te, iki ciltlik çalışmasının ilk nüshalarının yayımlanmasından sadece birkaç hafta önce, New York City'de kalp krizi sonucu, 65 yaşında anîden öldü. Plânlanan diğer iki ciltle hiç uğraşamadı.

*Modern İktisadın İnşası*nı yazmaya beni teşvik eden dürtülerden biri Murray Rothbard'dan yazmasını istediğim çerçevede bir şeyler yayımlamak isteği oldu. İşte elinizde, yirmi yıl sonra.

REFERANSLAR

Allen, Robert Loring, 1993, *Irving Fisher: A Biography*, Cambridge: Blackwell.

Groenewegan, Peter, 1995, *A Soaring Eagle: Alfred Marshall 1824-1924*, Cheltenham: Edward Elgar.

Heilbroner, Robert L., 1999, *The Wordly Philosophers*, 7. Baskı, New York: Simon and Schuster.

Ozaki, Robert, 1991, *Human Capitalism*, New York: Kodansa International.

Maier, Mark ve White, Steven, 1998, *The First Chapter: Foundations of Ecnomic History and the History of Economic Thought*, 3. Baskı, New York: McGraw Hill.

Samuelson, Paul A., 1966, *Collected Scientific Papers of Paul A, Samuelson*, vol. 2, Cambridge, MA: MIT Press.

Schumacher, E. F., 1973, *Small is Beautiful*, London: Penguin.

Skidelsky, Robert, 1992, *John Maynard Keynes: Economist as Savior, 1920-1937*, London: Macmillan.

Smith, Adam, 1965 [1776], *The Wealth of Nations*, New York: Modern Library.

Stafford, William, 1998, *John Stuart Mill*, London: Macmillion.

Swedberg, Richard, 1991, *Schumpeter: A Biography*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

1

HERŞEY ADAM'LA BAŞLADI*

Adam Smith kendi zamanında bir radikal ve devrimciydi —
aynen zamanımızda biz laissez faire'i savunanlar gibi.

Milton Friedman (Glahe 1978: 7)

Modern iktisadın hikâyesi 1776'da başladı.

Bu meşhur tarihin öncesinde, pratikte her insanın her sabah uyandığında kendine dert edindiği geçim derdi ile ilgili kayda değer bir çalışma yayımlanmadan, yazılı tarihin tam altı bin yılı geride kalmıştı. Yüzyıllar hatta binyıllar boyunca, Roma döneminden Karanlık Çağlara ve Rönesansa kadar insanoğlu alnının teriyle, çoğu zaman sadece ölmeyecek kadar kazanarak hayatta kalma mücadelesi verdi. Sürekli olarak erken ölüm, hastalık, açlık, savaş ve kıt kanaat geçimlik ücretlerle boğuşup durdu. Yalnızca şanslı bir azınlığın —temelde idareciler ve aristokratlar— mutlu bir yaşamı oldu. Sıradan insan için çağlar boyunca çok az şey değişmişti. Kişi başına reel ücretler yıllarca, onyıllarca hep aynı kaldı. Onsekizinci yüzyılda, ortalama insan ömrü kırk yılı bile aşmazken, İngiliz yazar Thomas Hobbes insan hayatını isabetli bir şekilde "yalnız, yoksul, pis, yabanî ve kısa" olarak nitelendiriyordu (1996 [1651]: 84).

İLHAMLI BİR YIL, 1776

Böylece, umutlar ve yükselen beklentilerin ilk kez, sıradan çalışanları da kapsamına alacak biçimde genişlediği 1776 yılına gelindi. Fransızların *l'age des lumieres* dedikleri, Aydınlanma olarak bilinen çağdı. Tarihte ilk kez işçilerin mi-

---

* Bu bölüm için seçilen müzik: Aaron Copland, "Fanfare for the Common Man"

nimum miktarda gıda, barınak ve giyecek edinme umutları doğmuştu. Daha önceleri bir lüks olan çay bile, yaygın bir içecek hâline gelmişti.

Amerika'nın 4 Temmuz'daki Bağımsızlık Deklârasyonu kutlaması 1776'nın birçok önemli olayından biriydi. John Locke'u izleyerek, Thomas Jefferson'ın "hayat, hürriyet ve mutluluğu arama" hakkını vazgeçilemez haklar olarak ilân etmesi, sonunda dünyanın en güçlü ekonomisini yaratacak olan gayretli bir milletin yasal çerçevesini oluşturuyordu, ki bu çerçeve dünyanın dört bir yanındaki ülkelerce örnek alınacak özgürlüğün anayasal temelini sağlayacaktı.

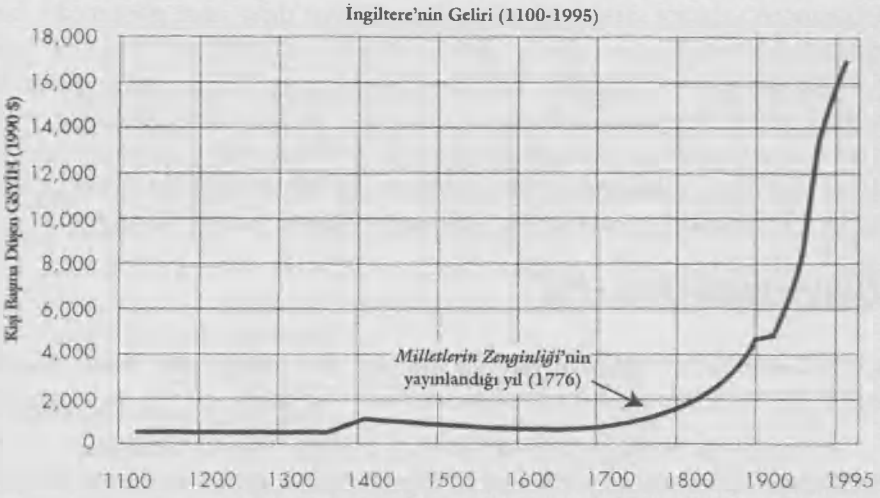
ABİDEVÎ BİR ESER ORTAYA ÇIKIYOR

Bu olayın dört ay öncesinde, en az bunun kadar anıtsal bir çalışma da, Atlantik'in öte yakasında, İngiltere'de yayımlanmıştı. 9 Mart 1776'da Londralı yayıncılar William Strahan ve Thomas Cadell, *Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenlerine Dair Bir İnceleme* (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations) başlığını taşıyan, 1000 sayfalık, iki ciltlik bir çalışma yayımlamışlardı. Çalışma uzun başlıklı, kalın ve küresel ölçekte etki yaratmaya aday bir kitaptı. Yazarı Glasgow Üniversitesi'nde "ahlâk felsefesi" okutan sessiz, unutkan bir profesör, Dr. Adam Smith idi.

Resim 1.1 Adam Smith'in Hatıra Resmi, 1790
"Ben yalnızca kitaplarına âşık biriyim."
Glasgow Üniversitesi Kütüphanesinin izniyle basılmıştır.

Milletlerin Zenginliği dünya çapında ses getiren bir entellektüel gülleydi. İskoçyalı bir aydınlanma çocuğu olan Adam Smith, gelecek yüzyıl boyunca vatandaşların ve liderlerin iktisat ve ticaret hakkındaki düşünce ve uygulama yollarını kökten değiştirecek bir evrensel zenginlik ve finansal bağımsızlık formülünü kâğıda dökmüştü. Eser yeni bir dünya vaat ediyordu —sadece altın ve gümüş biriktirmenin ötesine uzanan, zenginlik dolu bir dünya. Üstelik bu yeni dünyayı herkese —yalnızca zenginlere ve iktidar sahiplerine değil, sıradan insana da— vaat ediyordu. *Milletlerin Zenginliği,* çalışan insanı Hobbesgil dünyanın angaryasından kurtaracak bir formül öneriyordu. Kısacası, *Milletlerin Zenginliği,* bir ekonomik bağımsızlık bildirgesiydi.

Şekil 1.1 Reel Kişi Başına Gelirdeki Artış, İngiltere, 1100-1995
Brigham Young Üniversitesi'nden Larry Wimmer'ce hazırlanmıştır.

Bazı zamanlar insanlık tarihinin dönüm noktalarıdır. 1776 tarihi de bunlardan biridir. Bu peygamberî yılda hayatî derecede önemli iki özgürlük ilân edilmiştir: siyasal özgürlük ve serbest girişim. Endüstri devrimini harekete geçirmek için bu iki olgu birlikte işlemiştir. Modern ekonominin 1776'nın hemen ardından başlamış olması bir tesadüf değildir (bkz. Şekil 1.1).

AYDINLANMANIN ÖNEMİ

1776 yılı başka nedenlerle de önemli bir yıldı. Örneğin Edward Gibbon'ın klâsik çalışması *Roma İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküşünün Tarihi* (1776-88)'nin ilk cildi bu yıl yayımlanmıştı. Gibbon, dinsel fanatizm, hurafe ve aristokratik iktidara karşı bilime, akla ve ekonomik bireyciliğe büyük bir inançla sarılan on sekizinci yüzyıl aydınlanmasının ileri gelen savunucularından biriydi.

Smith için kişisel bazı nedenlerle de 1776 önemli bir yıldı. En yakın arkadaşı David Hume ölmüştü. Üretken bir filozof olan Hume'un Adam Smith üzerinde büyük etkisi vardı. (Bkz. Bu bölümün eki "Adam'dan Öncekiler.") Smith gibi Hume da, İskoç Aydınlanmasının öncülerinden biriydi ve ticarete dayalı bir medeniyet ve ekonomik özgürlük savunucusuydu.

EKONOMİK İLERLEMENİN AYAK SESLERİ

Yüzyıllarca, yaklaşık bir milyar insan günlük hayatın acı gerçekleriyle boğuşurken ortalama reel ücret ve yaşam standardı yerinde saymıştı. Birdenbire, 1800'lerin başlarında, Amerikan Devrimi ve *Milletlerin Zenginliği*'nin yayımlanmasından yalnızca birkaç yıl sonra, Batı dünyası daha önce görülmedik bir şekilde gelişip serpilmeye başladı. Çıkrık, dokuma tezgahları ve buhar makinesi girişimci işadamları ve ortalama vatandaş için zaman ve paradan tasarruf ettiren sayısız icatların ilkleriydi. Endüstri devrimi yavaş yavaş kendini gösteriyor, reel ücretler tırmanmaya başlıyor ve zengin fakir herkesin yaşam standardı görülmemiş düzeylere yükseliyordu. Bu gerçekten de bir aydınlanma, modern zamanların şafağıydı ve toplumun her kesiminden insanlar bunu fark ediyordu.

SIRADAN ADAMIN DESTEKÇİSİ

Aynen George Washington'ın yeni bir milletin atası olduğu gibi, Adam Smith de yeni bir bilimin, zenginlik biliminin, atasıydı.

Büyük İngiliz iktisatçısı Alfred Marshall iktisadı, "hayatın sıradan işlerinin" incelenmesi olarak tanımlıyordu. Buna uygun biçimde Adam Smith de sıradan bir isim olabilirdi. Adını İncil'deki ilk insan olan Adem'den almıştı, ki anlamı "kalabalığın içinden biri" idi, soyadı ise "çalışan" anlamına gelen Smith idi. Smith, Büyük Britanya'daki en yaygın soyadıdır. Esasen, Adam Smith'in babasının, velisinin ve kuzeninin adları da Adam Smith'tir.

Sıradışı biri olmayan Adam Smith, ortalama çalışan insanın refahı için bir kitap yazmıştı. Başyapıtında ekonomik başarı için sunduğu modelin "en aşağı katmanlardaki insanlara kadar uzanan bir evrensel zenginliğe" yol açacağı konusunda okuyucuya güven telkin ediyordu (1965 [1776]: 11).[1]

Kitap, aristokratlar ve krallar için yazılmamıştı. İşin doğrusu Adam Smith'in doğuştan zengin ve ticarî iktidar sahibi kişilere pek az saygısı vardı. Sempatisi daha çok yüzyıllardır sömürülen ve sırtından geçinilen ortalama vatandaşlaraydı. Artık

---

[1] *Milletlerin Zenginliği*'nden yapılan tüm alıntılar Modern Library edition (Random House, 1937, 1965, 1994) baskısındandır. Bu kitapta ben, Max Lerner'ın bir giriş yazmış olduğu 1965 baskısına atıfta bulunuyorum. *Milletlerin Zenginliği*'nin birçok baskısı olmakla birlikte en popüler olanı budur (Çeşitli baskılar hakkında daha fazla bilgi için sayfa 21'deki kutuya bakınız).

onları günlük onaltı saatlik işlerden, ölmeyecek kadar olan geçimlik ücretlerden ve kırk yıllık ömürden kurtarmanın zamanıydı.

ADAM SMITH CİDDÎ BİR ENGELLE KARŞILAŞIYOR

Büyük kitabını yazmaya on-iki uzun yılını verdikten sonra Smith "evrensel zenginliği" yaratacak doğru iktisadı keşfettiği kanısındadır. Modeline "doğal özgürlük sistemi" adını vermiştir. Günümüzde iktisatçılar bunu "klâsik model" olarak adlandırmaktadırlar. Smith'in modelinin ilham kaynağı, büyük hayranlıkla evrensel ve uyum içinde olduğunu düşündüğü bir doğal bilim modeli geliştiren Sir Isaac Newton'dur.

En büyük zorluğu sisteminin doğruluğu konusunda başkalarını, özellikle de yasa koyucuları, ikna etmektir. *Milletlerin Zenginliği*'ni yazmaktaki amacı yalnızca eğitmek değil, aynı zamanda inandırmaktır. *Merkantilizm* olarak bilinen sağlam yerleşik sistem yüzünden İngiltere ve Avrupa'da yüzyıllardır çok az ilerleme kaydedilebilmişti. *Milletlerin Zenginliği*'ni yazarken Adam Smith'in temel amaçlarından biri, o günkü ticarî menfaatleri ve siyasal iktidarı denetimleri altında tutan merkantilistlerin paylaştığı geleneksel görüşü bir kenara bırakmak ve yerine iktisadî büyüme ve zenginliğin gerçek kaynağını koymak, böylece İngiltere'nin ve dünyanın kalan bölümünün sıradan insan adına "en büyük iyileşmeye" doğru yol almasını sağlamaktı.

MERKANTİLİZMİN CAZİBESİ

Merkantilistler dünya ekonomisinin durgun, üzerindeki zenginliğin de sabit olduğuna, dolayısıyla bir ülkenin ancak başka bir ülkenin fakirleşmesi pahasına büyüyebileceğine inanıyorlardı. Bu nedenle içeride sırtını devlete dayayan tekeller oluştururken, dışarıda sömürgeciliği desteklediler. Bu amaçla, daha zayıf ülkelerin altın ve diğer kıymetli mallarına el koymak amacıyla oralara ajanlar ve askerler gönderdiler.

Kurulu merkantilist sisteme göre zenginlik tamamen bizatihi paradan oluşuyordu, ki o zaman para demek, altın ve gümüş demekti. Her ülkenin birincil amacı daima saldırgan bir şekilde altın ve gümüş biriktirmek, bunu yapabilmek için de gereken her türlü aracı kullanmaktı. Smith, *Milletlerin Zenginliği*'nde "her zaman karşımıza çıkan büyük iş, para temin etmektir" diyordu (1965: 398).

Daha çok para nasıl bulunacaktı? İlkin, İspanya ve Portekiz gibi ülkeler özel görevlilerini altın madenleri keşfetmek ve olabildiğince değerli maden biriktirmek için uzak topraklara gönderdiler. Değerli maden açlığını doyurma uğrunda gerekirse her türlü çatışma ya da savaş göze alınabilirdi. Altın arayıcılarını izleyen öteki Avrupa ülkeleri de sık sık ağır ceza tehditleri altında altın ve gümüş ihracatını yasaklayan döviz kontrolleri koyuyorlardı.

İkincisi, merkantilistler arzu edilebilir bir dış ticaret dengesi peşindeydiler, ki bu, kasalarının daima altın ve gümüşle dolu olması demekti. Peki bu nasıl olacaktı? "İhracatın teşviki ve ithalatın caydırılması, merkantilist sistemin ülkeleri zenginleştirmek için önerdiği iki büyük motordur" diye yazıyordu Smith (s. 607). Smith'in dikkatli bir şekilde altını çizdiği şey ticareti, üretimi, nihayetinde de yaşam standardını olumsuz etkileyecek olan yüksek tarifeler, vergiler, kotalar ve öteki düzenlemelerdi. Bu tür ticarî müdahaleler doğal olarak, ülkeler arasında çatışma ve savaşa yol açıyordu.

SMITH TİCARÎ ENGELLERİN ZARARLI YANLARINI ORTAYA KOYUYOR

İskoçyalı profesör merkantilist sisteme doğrudan saldırarak ticaret üzerindeki yüksek tarifeler ve diğer sınırlamaların kötü yanlarını ortaya koyuyordu. Ticaret dengesinin fazla vermesi için gösterilen çabalar "saçmadır" diyordu (s.456). Mal üretiminde bir ülkenin diğer bir ülke üzerinde sahip olduğu "doğal avantajlar"dan söz ediyordu. "İskoçya'da seralarda, camekân içindeki gübreli topraklarda gayet güzel üzüm yetiştirilebilir" diyordu Smith, fakat İskoç şarabı üretmeye kalkışmak Fransa'dan şarap ithal etmeye oranla otuz kat daha pahalıya mal olurdu. "Kırmızı Bordo şarabı ile burgundy şarabını İskoçya'da üretmeyi teşvik edelim diye, kalkıp da tüm yabancı şarapların ithalatını yasaklayan bir yasanın, makul tarafı olabilir mi?" (s. 425)

Smith'e göre, merkantilist politikalar yalnızca üreticiler ve tekelcilerin menfaatini ve refahını gözetir. Ona göre, tüketicinin menfaatini gözetmediği için merkantilizm, ekonomik büyümeye karşıdır ve doğru öngörüden mahrumdur. "Maalesef, merkantilist sistemde tüketicinin menfaati hemen her zaman üreticinin menfaatine kurban edilir" (s.625).

Smith ticareti engelleyen düzenlemelerin ticarete taraf her iki ülkenin de üretim kabiliyetine zarar verdiğini, dolayısıyla da lâğvedilmeleri gerektiğini öne sürer. Örneğin Fransa ile İngiltere arasında ticareti geliştirmekten her iki ülke de kazançlı çıkar. "Tutumluluğun bir aile için neyse, büyük bir krallık için de aynı şey olmaması için bir sebep yoktur", der Smith. "Şayet yabancı bir ülke bize bir malı bizden daha ucuza sağlayabiliyorsa, bunu onlardan almak daha iyidir" (s. 424).

ZENGİNLİĞİN GERÇEK KAYNAĞI AÇIKLANIYOR

Altın ve gümüş biriktirmek zengin ve güçlünün cebini dolduruyor olabilirdi, ama bütün bir ulus ve ortalama vatandaş için zenginliğin kaynağı neydi? Adam Smith'in asıl peşinde olduğu soru buydu. *Milletlerin Zenginliği* eseri yalnızca bir serbest ticaret savunusu değildi, aynı zamanda refah konusunda belirli bir dünya görüşü ortaya koyuyordu.

İskoç profesör hararetle "milletlerin zenginliği"nin anahtarının başka milletlerin sırtından yapay altın ve gümüş edinimi değil, *üretim* ve *mübadele* olduğunu savunuyordu. "Bir ülkenin zenginliği yalnızca onun sahip olduğu altın ve gümüş değil, fakat toprakları, evleri ve her türden tüketilebilir mallarıdır" diyordu (s. 418). Zenginlik insanların ne kadar iyi barındırılabildiği, giydirilebildiği ve beslenebildiğiyle ölçülmelidir. 1763'te "bir devletin zenginliği, sahip olduğu gıdaların, hayat için zorunlu olan veya hayatı kolaylaştıran öteki şeylerin ucuzluğuna bağlıdır", diye yazıyordu (1982 [1763]: 83).

Milletlerin Zenginliği'ne Smith, zenginliği tartışarak başlıyor ve "emeğin üretken gücünde en büyük iyileşmeyi" neyin sağlayabileceğini soruyordu. Dış ticaret fazlası mı? Daha fazla altın ve gümüş mü?

Hayır, bunu sağlayan şey, daha üstün bir yönetim tekniği olan "işbölümü"ydü. Meşhur bir örneğinde Smith, toplu iğne üretimini maksimum kılmak için işçilere onsekiz farklı görev verildiği bir toplu iğne fabrikasının çalışmasını detaylı bir şekilde anlatır (1965: 3-5). Dahası dünya çapında bir ticaret yoluyla pazarı genişletmek, sözkonusu uzmanlaşma ve işbölümünün de genişleyebileceği anlamına gelirdi. Artan verimlilik, tasarruf ve çok çalışma yoluyla dünya üretimi artabilirdi. Kısacası zenginlik sabit bir şey değildi ve ülkeler birbirine zarar vermeden daha zengin hâle gelebilirlerdi.

SMITH REFAHIN ANAHTARINI KEŞFEDİYOR

Üretim ve mübadele nasıl maksimumlaştırılabilir ve bu suretle "evrensel bolluk" ve "emeğin üretken gücünün iyileştirilmesi" nasıl özendirilebilirdi?

Adam Smith'in bu soruya net bir cevabı vardı: İnsanlara ekonomik özgürlüklerini veriniz! *Milletlerin Zenginliği*'nde baştan sona Smith "doğal özgürlük" prensibini, yani devletin müdahalesi olmadan kişinin istediğini yapabilme özgürlüğünü savunuyordu. Bunun anlamı, emek, sermaye, para ve malların serbest dolaşımıydı. Dahası, diyordu Smith, ekonomik özgürlük yalnızca daha iyi bir maddî hayata imkân vermekle kalmaz, aynı zamanda temel bir insan hakkıdır da. Smith'ten alıntı yaparsak: "Değerli insanları... her parçası kendilerine ait ürünleri üretmekten, ya da sahip oldukları şeyleri ve çalışkanlıklarını kendilerinin en çok yararına olduğunu düşündükleri şekilde kullanmaktan alıkoymak, insanlığın en kutsal haklarının açık bir ihlâlinden başka bir şey değildir" (s. 549).

Burada İngiliz çalışanının —sadece İngiliz çalışanının değil, Fransız köylüsünün de, Alman emekçisinin de, Çinli ırgatın da, Amerikalı göçmenin de— muhayyilesine seslenen bir şey vardı, zira Smith, dünya çapında bir bolluğun ilkesini savunuyordu. Çalışma özgürlüğü herkesi günlük zorlukların cenderesinden kurtarabilirdi.

Acaba bu yeni ekonomik özgürlük nelerden oluşuyordu? Smith'e göre doğal özgürlük, tarifelerin ve ithalat kotalarının sınırlaması olmadan, yabancı ürünler dahil, malları istenen herhangi bir kaynaktan satın alabilme hakkını içerir. Kişinin istediği işte ve istediği yerde istihdam edilebilme hakkını içerir. Smith, onsekizinci yüzyıl Avrupasının, işçileri belirli bir ülke içinde dahi bir kasabadan diğerine gidebilmek için (sertifika yoluyla) devletten izin almak zorunda bırakan uygulamasını keskin bir şekilde eleştirmektedir (s.118-43).

Doğal özgürlük, aynı zamanda, pazarın kaldırabildiği ücret neyse onu elde etme hakkını da içermektedir. Smith devletin ücretleri düzenleme ve yapay bir şekilde ücret yükseltme girişimlerine de şiddetle karşıydı. "Yasa ne zaman çalışanların ücretlerini düzenlemeye kalkışmışsa, ücretleri yükseltmekten ziyade düşürmek sonucunu doğurmuştur" diye yazıyordu (s. 131). Her işçi gibi, Smith de ücretlerin yükselmesini arzu ederdi, ancak bu hükümetin dayatmasıyla değil, emek piyasasının doğal işleyişi sonucu olmalıydı.

Nihayet doğal özgürlük, hükümet sınırlaması olmaksızın ekonomik büyümenin önemli anahtarları olan tasarruf etme, yatırım yapma ve sermaye biriktirme hakkını içermekteydi.

ADAM SMITH'İN BAŞ MÜCEVHERİ

George Stigler, Smith'in rekabetçi serbest girişim modelini *Milletlerin Zenginliği*'nin "baş mücevheri" ve "tüm iktisattaki en önemli önerme" olarak nitelendirmektedir. Der ki, "Smith'in son derece önemli bir başarısı var: Rekabet koşulları altında kendi menfaatleri peşinde koşan bireylerin davranışının sistematik analizini iktisadın merkezine yerleştirmesi (Stigler 1976: 1201). Özetle, erkeklerin ve kadınların "doğal özgürlük" ve rekabet koşullarında kendi menfaatleri peşinde koşmalarına imkân veren bir ekonomik sistem, kendi-kendini düzenleyen ve bir hayli müreffeh bir ekonomi olabilir. İthalat, işgücü ve fiyatlar üzerindeki sınırlamaların kaldırılması daha ucuz fiyatlar, daha yüksek ücretler ve daha kaliteli ürünler yoluyla, evrensel refahın maksimumlaştırılabilmesi demektir.

SMITH'İN KLÂSİK ÇALIŞMASI EVRENSEL BEĞENİ KAZANIYOR

Adam Smith'in etkili ve güzel doğal özgürlük savunusu yükselen bir kuşağın zihnini ateşlemiştir. Onun sözcükleri tamı tamına siyasetin seyrini değiştirmiş, insan köleliği ve korumacılık konusundaki eski merkantilist öğretileri yerinden söküp atmıştır. Bu nedenle, dünya çapındaki serbest ticarete yönelimin büyük bölümü Adam Smith'in çalışmasına atfedilebilir. *Milletlerin Zenginliği*, endüstri devrimi ve siyasal insan haklarına eşlik eden ideal bir dökümandır.

Smith'in başyapıtı, neredeyse evrensel bir beğeni topladı. H. L. Mencken diyordu ki, "İngilizce'de ondan daha sürükleyici bir eser yoktur" (Powell 2000:

251). Tarihçi Arnold Toynbee de "*Milletlerin Zenginliği*'ni ve buhar makinasının eski dünyayı yıkıp yeni bir dünya inşa ettiğini" ileri sürüyordu (Rashid 1998: 212). İngiliz tarihçi Henry Thomas Buckle mübalâğayı daha da ileri götürerek, nihaî etkisi açısından Smith'in eserinin İncil de dahil olmak üzere "muhtemelen şimdiye kadar yazılmış en önemli kitap" olduğunu iddia ediyordu (Rogge 1976: 9). Paul A. Samuelson Smith'i iktisatçılar arasında "zirve"ye yerleştirirken (Samuelson 1962: 7),[2] Marksistler bile zaman zaman Adam Smith'in erdemlerini övmüşlerdir.

MİLLETLERİN ZENGİNLİĞİ'NİN İLK BASKISINA 45,000$ ÖDER MİYDİNİZ?

Kasım 1989'da bir koleksiyoncu Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği*'nin ilk baskısı için 45,000$ ödemiştir. 1776'daki orijinal fiyatı otuzaltı şilindi. Koleksiyoncu bu parayı ödedi, zira bu özel kopya açılmamıştı ve açık-artırmacı tarafından kitap "olağanüstü bir set" olarak takdir edilmişti. İyi durumdaki bir kullanılmış kopyası bugün 50,000$ ile 70,000$ arasında bir fiyattan satılabilir. Nadir bulunan kitaplar koleksiyoncusu Robert Rubin'in belirttiğine göre, meşhur eserin 200 yıl kadar önce Londra'da yayımlanmasından beri fiyatlar sürekli tırmanmış ve son zamanlarda daha da yukarı fırlamıştır.

Smith'in şaheserinin 1776 baskısına ait nüshalarının çok nadir olduğunda kuşku yoktur. O tarihte kitap sadece bin adet basılmıştı, bunların sadece bir elin parmaklarını geçmeyecek kadarı, her yıl açık artırmada satılır. Orijinal yayıncı, Gibbon'un *Roma İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküşünün Tarihi*'ni birkaç ay öncesinde yayımlamış olan Strahan ve Cadell idi. *Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenlerine Dair Bir İnceleme* —tam başlığı— 9 Mart 1776'da ("quartos" adı verilen) lüks deri kaplamalı olarak iki cilt hâlinde yayımlandı. Strahan, ilk baskı için Smith'e 500 Sterlin ödedi.

Özellikle Smith'in arkadaşı David Hume'un etrafa duyurmasından sonra kitap kısa zamanda en çok satan kitap hâline geldi. (Hume, Smith'e "Aslanım! Yiğidim! Performansından müthiş memnunum" diye yazmıştı.) Kitap altı ayda tükendi, ancak 1778 yılına kadar yeni baskısı yapılmadı. Almanca, Fransızca, İtalyanca ve diğer dillerde baskıları yapıldı. İlk Amerikan baskısı Philadelphia'da 1789'da yapıldı. Bu baskılar olsun, Smith'in sağlığında yapılmış olan ("octavos" adı verilen) üç cilt hâlinde yayımlanan sonraki dört baskı olsun, hiçbiri ilk baskının fiyatının yaptığı primi tutturamadı.

---

[2] Bunu Samuelson American Economic Association'da yaptığı başkanlık konuşmasında söylemişti. Bir yıl sonra Samuelson diyordu ki "İlk insan Âdem'di, ilk ekonomist... Adam Smith" (Samuelson 1966: 1408).

İlk baskısı için hâlâ iyi bir alım denebilir mi? Açıktır ki, bir ilk baskıyı alabilmek için gereken yüklü miktardaki para ortalama bir iktisatçıyı bırakalım, ortalama bir koleksiyoncunun bile bütçesini aşar. Antikacılar arasında dolaşan söylentiye göre bir veya iki spekülâtör (ki iktisatçı olmayan bu kişilerin kitabın bizatihi kendisinin değerini takdir etmekten uzak kişiler olduklarında kuşku yoktur) zaman zaman piyasayı ele geçirmek için uğraşmışlardır. Geçmişte Japonlar ilk baskıların önemli alıcısı olagelmişlerdir. İlk baskıların sayısının sınırlı olduğu dikkate alındığında, fiyatın, pek çok isteklinin ulaşamayacağı düzeylerde seyretmesi muhtemeldir.

Hiçbir iktisatçı bu muhteşem klâsiği okumadan kariyer yapmak gafletinde bulunmamalıdır. Hangi baskıyı okumalıdır? Telif hakkının süresi dolduğu için, aralarında University of Glasgow, University of Chicago, Everyman's Library ve Liberty Press'in de bulunduğu pek çok yayımcı kendi baskısını piyasaya sürmüş durumdadır. Benim tercihim Edwin Cannan'ın derlemiş olduğu 1937 (en son tıpkıbasım tarihi 1994) Modern Library basımı.

Milletlerin Zenginliği öylesine büyük bir otorite hâline gelmiştir ki, Colorado Üniversitesi iktisat profesörü Fred R. Glahe (1993) tarafından kitaptaki tüm kelimelerin yerini ve adedini gösteren bir indeks bile yapılmış durumdadır. *Milletlerin Zenginliği*'nde "bir" kelimesinin tam 6691 kez geçtiğini biliyor muydunuz? Tabiî, bilgisayarların yarattığı harikalar sayesinde! Böyle bir kapsamlı indeksin, özellikle de bilim adamları için, değerli bir şey olduğunda kuşku yoktur. Örneğin "talep" 269 defa geçerken "arz" yalnızca 144 kez geçmektedir. Keynes bunu bilse memnun olurdu. *Milletlerin Zenginliği* indeksini kullanabilmek için birçok üniversite kütüphanesinde mevcut olan, University of Glasgow baskısına ihtiyacınız var.

SMITH, MODELİNİN ÜÇ TEMEL UNSURUNU TANIMLIYOR

Smith büyük yapıtına serbest piyasa kapitalizmi yoluyla zenginlik ve refahın nasıl yaratılacağına ilişkin bir tartışmayla başlar ve bu kendi kendini düzenleyen sistemin, ya da klâsik modelin, üç özelliğinin altını çizer:

1. Özgürlük: Ürünleri, emek ve sermayeyi üretme ve mübadele etme hakkı.
2. Kişisel-çıkar: Kişinin kendi işini takip edip başkalarının kişisel-çıkarına başvurma hakkı.
3. Rekabet: Mal ve hizmetlerin üretim ve mübadelesinde rekabet etme hakkı.

GÖRÜNMEZ ELİN FAYDALARI

Smith bu üç unsurun işçiler, toprak sahipleri ve sermayedarlar arasında bir "doğal armoni"ye yol açacağını savunuyordu.

Milyonlarca bireyin gönüllü kişisel çıkarı, devletin merkezî yönlendirmesine ihtiyaç olmaksızın istikrarlı ve müreffeh bir toplum yaratabilirdi. Onun, kişisel-çıkar doktrini çoğunlukla "görünmez el" olarak adlandırılır. *Milletlerin Zenginliği*'nden iki meşhur pasaj aktarırsak:

> Akşam yemeğimizi soframızda bulmamız kasap, biracı veya fırıncının cömertliğinden değil, onların kendi menfaatlerine saygılarından ötürüdür. Biz de onların insanlığına değil, öz-sevgilerine hitap ederiz.... Sermaye ... ve emek harcayan her birey ... ne kamu menfaatini destekleme niyetindedir, ne de ona ne kadar destek olduğunu bilir. ... Niyetinin bir parçası olmayan bir amacı desteklemek için, görünmez bir el tarafından yönlendirilir. ... Kendi menfaati peşinde koşmakla, çoğunlukla toplumun da menfaatine destek olmuş olur (1965: 14, 423).[3]

ADAM SMITH BENCİLLİK VE AÇGÖZLÜLÜĞÜ GÖRMEZDEN Mİ GELİYOR?

Eleştirmenler İskoç özgürlük projesinin para hırsı ve sahtekârlığa, hatta "toplumsal çatışmaya, çevreye hasar vermeye ve iktidarın kötüye kullanılmasına" kapı aralayabileceğinden endişelidirler (Lux 1990). Acaba *Milletlerin Zenginliği,* bencil hırs ve kibirin katıksız bir şekilde onaylanması değil midir? Nasıl olur da Adam Smith açgözlü kapitalistlerin her gün müşterileri aldatmak, dolandırmak veya kullanmak suretiyle kamunun aleyhine kendi kişisel çıkarları peşinde koşmalarını görmezden gelebilir?

Adam Smith'in doğal özgürlük sisteminde cevap açıktır. Smith'den alıntı yaparsak: "Fakat insanoğlu hemen her zaman kardeşlerinin yardımına muhtaçtır. ... Onların kendilerine olan sevgilerini kendisine yöneltebildiği ölçüde başarılı olma şansına sahiptir. İstediğim şeyi bana ver, sen de istediğin şeyi alacaksın, şeklindeki her teklifin anlamı budur" (1965: 14). Başka bir deyişle, her meşru değişim hem alıcıyı hem de satıcıyı memnun etmelidir; birinin memnuniyetsizliği pahasına diğerini değil. Smith'in "görünmez el"i ancak işadamlarının şöhrete değer verip işlerini devam ettirmek istedikleri faziletli bir uzun vadeli rekabet görüşüne sahip olduklarında iş görür. Kısaca kişisel çıkar, ancak üretici, müşterinin ihtiyaçlarına cevap verdiği zaman toplumun menfaatlerine destek olur. Müşteri kandırıldığı veya dolandırıldığı zaman, ki bu piyasada sık sık görülen bir olaydır, kişisel çıkar toplumun refahı pahasına başarılı olur.

Esasen, Smith'in ideal toplumu erdem, karşılıklı yardımseverlik ve gayriâdil ve hileli iş uygulamalarını yasaklayan medenî yasalarla aşılanabilirdi. Smith'in "tarafsız seyirci"si toplumun ahlâkî standartlarını ve yargısını yansıtmaktaydı (Smith 1976 [1759]: 215 age.). Onun iktisadî adamı başkalarını incitmeden yardımlaşan biridir. İyi bir ahlâkî iklim ve yasal sistem ekonomik büyümeyi olumlu etkilerdi.

---

[3] Bazı iktisatçılar "görünmez el" sembolizminin dinî olabileceğini, yani Tanrı'nın "görünmeyen eli" anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir: "belki de 'Görünmez El'i Tanrı'nın yönlendirici eli olarak düşünmek mümkündür" (Rashid 1998: 219).

Smith sosyal kurumları —piyasa, dinî cemaatler ve hukuk— özdenetim, özdisiplin ve yardımseverliği beslemek için destekliyordu (Muller 1993: 2). Ne de olsa Adam Smith sadece bir iktisatçı değil, aynı zamanda bir ahlâk felsefesi hocasıydı.

Smith'in modeli şu hayatî vasfı taşımaktadır: "Her insan, *adalet yasalarını ihlâl etmediği müddetçe*, kendi bildiği yoldan kendi menfaati peşinde koşmakta özgürdür ve emeğini ve sermayesini herhangi başka bir insanla veya insanlarla rekabete sokabilir" (1965: 651, italikler eklendi).

ADAM SMITH SORUNU: SEMPATİ, KİŞİSEL ÇIKARA KARŞI

1759 tarihli *Ahlâkî Duygular Kuramı* (The Theory of Moral Sentiments) adlı çalışmasında Adam Smith yardımsever, müreffeh bir toplumun ardındaki itici gücün "sempati" olduğunu yazmıştı. Daha sonraki çalışması olan *Milletlerin Zenginliği*'nde "kişisel çıkar" birincil dürtü hâline geldi. Alman filozoflar bu açık çelişkiyi *Adam Smith Sorunu* (Das Adam Smith Problem) olarak adlandırdılar; ancak Smith'in kendisi bu ikisi arasında bir çelişki görmüyordu. Sözkonusu iki çalışmasını birbirinin tamamlayıcısı, liberal toplumla ilgili sistematik bir dünya görüşü olarak değerlendiriyordu. Smith inanıyordu ki, her insanın başkaları tarafından kabul edilmek gibi temel bir arzusu vardır. Bu sempatiyi kazanabilmek için insanlar saygı ve hayranlık kazanacak bir biçimde hareket ederler. Ekonomik hayatta bu, alıcı ve satıcının her ikisinin de yaptıkları işlemden karşılıklı olarak yarar gördüğü ferasetli kişisel çıkar demektir. Dahası, Smith ekonomik ilerleme ve fazla zenginliğin, sempati ve hayırseverliğin ön şartı olduğunu ileri sürer. Kısacası Smith, iktisat ve ahlâkî davranışı bütünleştirmek isteğindedir (Fiztgibbons 1995: 3-4; Tvede 1997: 29).

İskoçyalı düşünür insanın hem kişisel çıkar hem de yardımseverlik duygusu tarafından motive edildiğine inanır. Ancak bireylerin en yakın arkadaşları ve ailelerinden uzak düştüğü karmaşık bir piyasa ekonomisinde, kişisel çıkar daha güçlü bir faktör hâline gelmektedir. Ronald Coase'un yorumuyla "Piyasanın büyük avantajı şudur ki, kişisel çıkarın sağlamlığını, yardımseverliğin tarafgirlik ve zayıflığını dengelemek için kullanır ve böylece tanınmayan, çekici olmayan ve önemli olmayanlar da ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayabilirler" (Coase 1976: 544).

Smith dizgin vurulmamış açgözlülüğe göz yummuyor, fakat kendi kendini sınırlamayı tercih ediyordu. Gerçekte, özgür bir ticarî toplumun ihtirasları ılımlılaştıracağına ve yoldan sapmışı Hobbesgil bir bataklığa düşmekten alıkoyacağına — Montesquieu'nun, daha sonra da Senyör Nassau'nun altını çizdiği bir temadır bu (bu bölümün ekindeki "Adam'dan Öncekiler"e bakınız)— kuvvetle inanıyordu.[4]

---

[4] Oxford'da ilk Drummond Politik İktisat Profesörü olarak yaptığı açış konuşmasında Senyör Nassau bu yeni bilimin "kamuoyu nezdinde moral bilimler içinde en tepede yer alacağına" dair öndeyide bulunuyor ve "zenginliği aramanın... insanlık camiası için, ahlâkî gelişmenin büyük kaynağı" olduğunu öne sürüyordu (Schumaher 1973: 33-34).

Ticaretin insanları eğitilmiş, çalışkan ve öz-disiplin sahibi yapacağını ve zevkü-sefayı ikinci plâna iteceğini söylüyor, "Üçkâğıtçılığın önüne geçecek olan ve ihmalkârlığı düzeltecek olan şey" müşteriyi kaybetme korkusudur, diyordu (1965: 129).

TEKEL, PİYASA SİSTEMİNE NASIL ZARAR VERİR?

Smith kişisel çıkarın kendi kendini düzenleyen bir toplumda yardımseverliğe dönüşebilmesi için rekabetin son derece hayatî olduğunu söylüyordu. Daha ucuz olan "doğal fiyat, ya da serbest rekabet fiyatı"nı, monopolcü gücün yüksek fiyatına ve (East India Company/Doğu Hindistan Şirketi gibi) çeşitli kurumlara ve ticaret şirketlerine tanınan "dışlayıcı ayrıcalıklar"a tercih ediyordu. Smith işadamlarına bulaşan "tekelin kör olası ruhu" ve "adî doymak bilmezliği"ne (1965: 428) şiddetle karşıydı. Rekabet, daha düşük fiyatlar ve başka mallar alabilecek daha fazla para demekti, ki bu da, diğer taraftan daha fazla iş ve daha yüksek yaşam standardı anlamına gelirdi.

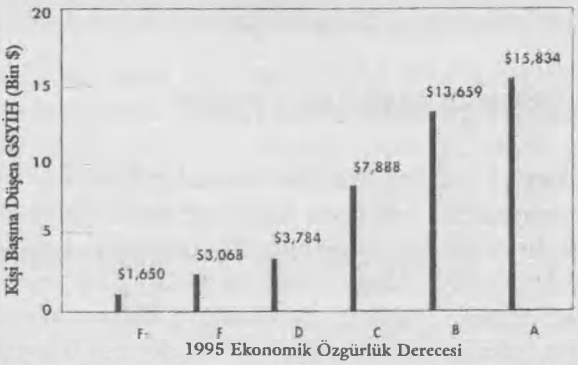
Smith'e göre tekel gücü, pohpohlama, ayrıcalık kollama ve hilekârlıkla karakterize edilen *politik* bir toplum yaratır (Muller 1993: 135). Tekel, hızlı ve kolay kârları ve israfçı tüketimi besler (Smith 1965: 578).

Piyasaya inanmakla birlikte Smith tüccar ve özel çıkar sahiplerine karşı özür dileyici değildi. Daha meşhur pasajlarından birinde şöyle şikâyette bulunur: "Aynı ticarî faaliyetle iştigal eden insanlar eğlence ve şenlik amacıyla bile birbiriyle çok seyrek bir araya gelir, ama aralarındaki konuşmalar ya halkla ilgili bir komplo ile, yahut da fiyatları yükseltmek için bir bahane bulmakla son bulur" (1965: 128). Amacı, yasa koyucuları tacirlerin menfaatlerini desteklemeye karşı çıkıp, bunun yerine, toplumun ortak menfaati lehine hareket etmeye ikna etmektir.

GÜNCELLEME 1: SERBEST EKONOMİLER DAHA ZENGİNDİR

Adam Smith şayet bugün sağ olsaydı, hiç kuşkusuz yaşam standardında yaygın bir artışın sözkonusu olduğu serbest ve demokratik bir kapitalizmden yana olurdu.

James Gwartney, Robert Kawson ve Walter E. Block (1996) tarafından yapılan kapsamlı bir çalışma ekonomik özgürlük ve zenginliğin yakından ilişkili olduğu yönündeki Smithgil görüşü teyit eder görünmektedir. Sözkonusu üç iktisatçı, titiz bir şekilde 100'den fazla ülkenin ekonomik özgürlük derecesini ölçen bir indeks geliştirip bunların ekonomik özgürlük düzeyini 1975-1995 arasındaki büyüme oranlarıyla karşılaştırdılar. Ulaştıkları sonuçlar Şekil 1.2'deki çarpıcı grafikte sergilenmektedir.

Şekil 1.2 Ekonomik Özgürlük ile Kişi Başına GSYİH Arasındaki İlişki, 1994-95
Kaynak: Gwartney, Lawson ve Block (1996). The Fraser Institute'un izniyle, Vancouver, B.C.

Bu çalışmaya göre, özgürlüğün düzeyi ne kadar yüksek ise, kişi başına reel gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) ile ölçülen yaşam standardı da o kadar yüksektir. Özgürlük düzeyi en yüksek ülkeler (örneğin Amerika Birleşik Devletleri, Yeni Zelanda, Hong Kong) orta düzeyde özgürlüğe sahip ülkelerden (örneğin İngiltere, Kanada, Almanya) daha hızlı, düşük ekonomik özgürlük düzeyine sahip ülkelerden (örneğin Venezuela, İran, Kongo) daha da hızlı büyümüşlerdir. Yazarlar "Kalıcı bir yüksek ekonomik özgürlük düzeyine sahip ülkelerden, bu yirmi yıl boyunca yüksek bir gelir düzeyi tutturmakta başarısız kalan bir ülke yoktur" sonucuna varmaktadırlar (1996: xvii).

Sözkonusu yirmi yıllık dönemde politikaları değişmiş olan ülkelerden ne haber? Yazarların dediğine göre "[Özgürlük düzeyi] en çok iyileşen ülkeler kategorisindeki onyedi ülkenin tümü de pozitif büyüme oranı tutturmuşlardır.... Buna karşılık, ekonomik özgürlüğün 1975-95 döneminde gerilediği ülkelerde devamlı olarak büyüme oranları negatif olmuştur" (1996: xvii).

GÜNCELLEME 2: YOKSULLAR KAPİTALİZMDEN İSTİFADE EDER

Adam Smith aynı zamanda liberal bir ekonomik sistemden hem zengin, hem de yoksulun istifade edeceğini ileri sürerek "evrensel bolluk... kendisini insanların en aşağı katmanlarına kadar yayar" demiştir (1965: 11).

Stanley Lebergott ve Michael Cox'un güncel istatistiksel çalışması, bu Smithgil görüşü teyit etmekte ve serbest piyasada "zenginin daha zengin, fakirin de daha fakir hâle geldiği" yolundaki yaygın eleştiriyi tartışmaya açmaktadır. Lebergott (1976) ve Cox (1999)'un yakın geçmişte yaptıkları çalışmaya göre, fakir de zenginleşmektedir.

Wesleyan Üniversitesi'nde emekli profesör Stanley Lebergott gıda, giyim, konut, yakıt, ev işleri, ulaşım, sağlık, eğlence ve din alanlarında bireysel tüketici piyasalarını araştırmıştır.

Lebergott, örneğin, 1900'den 1970'e kadar yaşam standardındaki iyileşmeleri göstermek için Tablo 1.1'de gösterilen istatistikleri geliştirmiştir.

Hizmete Sahip Hanehalkı Yüzdesi	1900'de Tüm Aileler İçinde, %	1970'te Yoksul Aileler İçinde, %
Flaşlı tuvalet	15	99
Su	24	92
Merkezî ısıtma	1	58
Oda başına bir (veya daha az) kişi	48	96
Elektrik	3	99
Buzdolabı	18	99
Otomobil	1	41

Tablo 1.1 ABD Yaşam Standartları, 1900-70
Kaynak: Lebergott (1976: 8)
Princeton University Press'in İzniyle Basılmıştır.

Lebergott'un tablosunun da gösterdiği gibi, yirminci yüzyılda en alt katman da dahil olmak üzere yaşam standardı tüm toplumsal sınıflar için ciddî ölçüde yükselmiştir. Andrew Carnegie'nin bir zamanlar söylediği "Kapitalizm lüksleri zorunlu ihtiyaç hâline getirmektir" sözünü Lebergott da teyit etmektedir. Girişimciler, işçiler ve sermayedarların rekabetçi gayretleri sonucunda istisnasız tüm Amerikan tüketicileri, belirsiz ve çoğu zaman da acımasız bir dünyayı, yaşamak ve çalışmak için daha uygun ve daha hoş bir yer hâline getirmeyi başarmışlardır. 1900 yılında tipik bir evde merkezî ısıtma yoktu, elektrik, buzdolabı, flaşlı tuvaletler, hatta su bile yoktu. Bugün ise yoksulların ezici bir çoğunluğu bu mal ve hizmetlerden yararlanmaktadır.

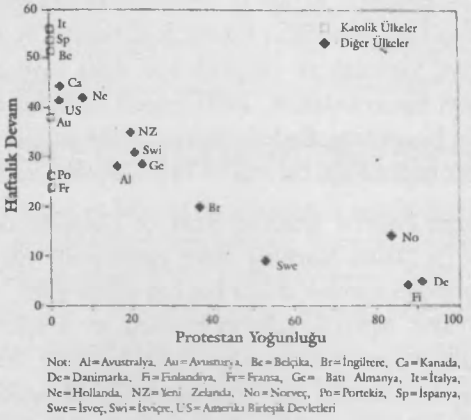
Son zamanlarda Federal Reserve Bank of Dallas'ta çalışan bir iktisatçı olan Michael Cox ile *Dallas Morning News* gazetesinde ekonomi yazarı olan Richard Alm tarafından yapılan başka bir çalışmaya göre, yirminci yüzyılda konut, gıda, akaryakıt, elektrik, telefon hizmeti, ev araçları, giyim ve diğer günlük zorunlu ihtiyaçların reel fiyatları ciddî biçimde düşmüştür. Araştırmacılar aynı zamanda Amerika'daki yoksulların da ekonomik hayatlarında aşamalı bir iyileşme meydana geldiğini göstermektedirler. Daha önce görülmedik ölçüde daha fazla yoksulun evi, arabası ve öteki tüketim malları vardır, televizyon en yoksul hanehalklarında bile bulunmaktadır (Cox ve Alm 1999).

GÜNCELLEME 3: DİNÎ REKABET İYİDİR

Adam Smith yalnızca iş hayatında değil, hayatın her alanında rekabetin gereğine kuvvetle inanan bir insandı. Eğitim, tıp, hatta din alanında bile rekabetten yanaydı. Hoşgörüsüzlük ve fanatizmi teşvik ettiği için, devlet tarafından şekil verilen her türlü dine karşıydı. Öte yandan doğal özgürlük birçok küçük dinî gruba sempatiyle bakardı, ki bu durum, mensuplar arasında menfaat ortaklığına daha çok meydan verirdi. "Küçük dinî gruplarda sıradan adamın ahlâkî değerleri kayda değer biçimde düzgün ve muntazamdır: genellikle büyük kiliselerdekinden çok daha düzgün ve muntazam" 1965: 747-48).

Smith bu konuda arkadaşı David Hume'dan farklı düşünüyordu. Hume tüm dinlere karşıydı ve bu nedenle de, özellikle din takipçilerinin taşkınlığını azaltıp siyasî düzeni koruyabileceği için rekabetçi olmayan bir devlet dininden yanaydı. Buna karşılık Smith, dinî inançlar ve kurumların özgür ve açık olmaları kaydıyla, dinin yararlı olduğunu düşünüyordu. Ateşlilik ve fanatizmi azaltıp hoşgörüyü, ılımlılaşmayı ve rasyonel dini geliştirecek "sayıları son derece kabarık dinsel gruplar"dan yanaydı (1965: 744-45). Smith bizzat kendisi sağlığında pek çok hayır amaçlı bağışlarda bulunurdu. Bir keresinde de kör bir gencin entellektüel kariyer için hazırlanmasına yardımcı olmuştur (Sowell 1993: 220; Fitzgibbons 1995: 138).

Laurence Iannaccone (Santa Clara Üniversitesi) 1968 ve 1976 yılları arasında çeşitli Protestan ve Katolik ülkelerdeki kiliseye devam ve dinî tekel düzeyini karşılaştırmak suretiyle Smith'in dinî özgürlük konusundaki hipotezini test etti (Iannaccone 1991: 156-77; West 1990: 151-64). Figür 1.3'teki grafik ilginç bir olguyu göstermektedir.

Not: Al=Avustralya, Au=Avusturya, Be=Belçika, Br=İngiltere, Ca=Kanada, De=Danimarka, Fi=Finlandiya, Fr=Fransa, Ge= Batı Almanya, It=İtalya, Ne=Hollanda, NZ=Yeni Zelanda, No=Norveç, Po=Portekiz, Sp=İspanya, Swe=İsveç, Swi=İsviçre, US=Amerikan Birleşik Devletleri

Şekil 1.3 Seçilmiş Ülkelerde Kiliseye Devam ve Dinsel Yoğunlaşma
Kaynaklar: Iannaccone (1991: 157); West (1990: 161). Sage Ltd.'in izniyle basılmıştır.

Iannaccone'nin testi çarpıcı bir sonuç ortaya koyuyor: Protestan ülkelerde kiliseye devam oranı ile belirli bir kilisede yoğunlaşma arasında ters bir ilişki var. Protestanlar arasında kiliseye devam serbest rekabetçi ülkelerde yüksek, tek bir Protestan mezhebin tekelindeki ülkelerde ise düşüktür. (Bununla birlikte, Katolik ülkelerde dini tekel ile kiliseye devam arasında anlamlı bir ilişki olmadığı vurgulanmalıdır.)

ADAM SMITH KİMDİ?

Adam Smith kimdi? Modern iktisat üzerine o devrimci eserini yazmak nereden çıkmıştı?

Limanlar ve ticaret Adam Smith'in hayatının ayrılmaz bir parçasıydı. İskoçya'nın kuzey kıyısında Edinburgh yakınlarındaki Kirkcaldy'de Haziran 1723'te doğan Smith, babasının öldüğü yıl dünyaya gelme talihsizliğine uğramıştı. Bebek Adam Smith'in ticaret öğrenip gümrük görevlisi olmaya mahkûm olduğu anlaşılıyordu. Kendisinin adı da Adam Smith olan babası Kirkcaldy'de gümrük kontrolörüydü. Velisi, ki onun da adı Adam Smith idi, aynı kasabada bir gümrük tahsildarıydı. Bir kuzeni de Alloa'da gümrük müfettişi olarak görev yapıyordu. Adı —tahmin ettiğiniz gibi— Adam Smith idi.

Bizim Adam Smith'in (şu meşhur olanı) son mesleği, hiç de sürpriz olmayacağı gibi, İskoçya gümrük komisyonu üyeliğiydi. Fakat hikâyemizi biraz atlayarak gitmeye başladık.

Kirkcaldy'deki çocukluk yıllarında Adam "narin bir çocuk" olarak bilinirdi. Dört yaşındayken çingenelerce kaçırılmış, fakat kısa bir süre sonra annesine geri dönmüştü. Biyografi yazarı John Rae "Ondan zaten iyi bir çingene olmazdı" yorumunu yapıyordu (1895: 5). Sevgisinin odağında, daima üzerine titrediği annesi vardı. Her ne kadar İskoçyalı profesör pek çok kadınla tanışık olsa da, hiçbir zaman evlenmedi. Adam Smith'le Paris'te Mayıs 1766'da ilk kez karşılaştığında Fransız romancı Madam Riccoboni "Kocaman dişleriyle sert konuşan, şeytan kadar da çirkin biri" diye yazıyordu. Daha sonraları ise "Müthiş unutkan bir yaratıktır, ama en sevimlilerinden biri" diye yazacaktı (Muller 1993: 16). Onun aşk konusundaki ilgilerine dair yok denecek kadar az şey biliyoruz. Biyografisini yazanlardan biliyoruz ki delikanlı Smith güzel ve çok başarılı bir genç kıza aşıktı, ancak bilinmeyen şartlar evliliklerini engelledi (Ross 1995: 402). Birçok Fransız kadın bu yakışıklı olmayan bilgenin peşinden koştular, ama bunlardan bir şey çıkmadı (Hayatının sonunda cereyan eden bir olaydan dolayı özel yaşamı hâlâ biraz sır olma özelliğini korumaktadır. Ayrıntılar için sayfa 31'deki kutuya bakınız).

Her ne kadar David Hume kendisine fazla münzevî olduğu gerekçesiyle kızıyorduysa da, Smith boş zamanlarını birçok klübe, meselâ Poker Klübü,

Edinburgh Klübü, Londra "literati"* ve Johnson Klübü'ne takılarak değerlendiriyordu. "Annesi, arkadaşları, kitapları: Smith'in üç önemli oyuncağı işte bunlardı" demektedir, John Rae (1895: 327).

Ondört yaşında bir gençken Smith, Glasgow Üniversitesi'ne girdi, ardından Yunan ve Lâtin klâsikleri, Fransız ve İngiliz Edebiyatı ile bilim ve felsefeyle uğraşarak yarım düzine yıl geçirdiği Oxford'un bursunu kazandı. Daha sonra *Milletlerin Zenginliği*'nde, Oxford Üniversitesi'ni kastederek "devlet profesörlerinin büyük kısmı, bu kadar yıl boyunca, öğretiyormuş numarası yapmayı dahi terk etmişlerdi" diye yazacaktı (Smith 1965: 718).

PROFESÖR STIGLER, ÖĞRENCİLERİ MİLLETLERİN ZENGİNLİĞİ'NDEN ŞU PASAJI OKUMAMALARI KONUSUNDA UYARIYOR

Samimî olarak, sayfa 720 hariç, bu kitabın okunmasını tavsiye ediyorum!

Profesör George Stigler (1966: 168n)

Nobel ödüllü Chicagolu iktisatçı George Stigler (1911-91) keskin mizahıyla meşhurdur. Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği*'nin büyük bir hayranıydı ve tümünü tavsiye ediyordu —sayfa 720 hariç.

Peki sayfa 720'de ne vardı? *Milletlerin Zenginliği*'nin Modern Library baskısını alıp bakın (Diğer baskılar için Kitap V, Kısım III, Makale 2 başlığına bakınız).

Acaba Profesör Stigler *Milletlerin Zenginliği*'nde rahatsız edici ne buluyordu? Orada Adam Smith üniversite profesörlerinin kötü yanlarını açığa vuruyordu!

İşte size Smith'in "gençliğin eğitimi" ve "sözde-ders"i ayıplamasından satır araları:

Şayet öğretmen aklı başında biri olsa, öğrencilerine ders anlatırken, konuştuğu ya da okuduğu şeyin zırva, yahut zırvadan birazcık hallice bir şey olduğunun farkında olmak, onun için nahoş bir şey olsa gerektir. Dersini öğrencilerinin çoğunun terk ettiğini gözlemlemek de nahoş bir şey olmalıdır; yahut belki de onlara karşı açıkça ihmal, küçümseme ve alayla muamele etmek...

Kolejler ve üniversitelerin disiplini, genelde öğrencilerin değil patronların menfaatini, daha doğru bir söyleyişle, patronların rahatını, gözetmektedir.

Açıkçası, Adam Smith'in bu sözleri bugün de aynen geçerli!

* Literati: Edebî entelijansiya, edebiyatla ilgilenen entellektüel çevre. (Ed.)

Fotoğraf 1.1 George Stigler, Elinde Favori Kitabı, Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği
University of Chicago, Graduate School of Business, George J. Stigler Center'in izniyle.

BU "TUHAF" İNGİLİZ ÂDETİNİN FARKINDA OLUN

Fakat bana sorarsanız Adam Smith'in birkaç sayfa sonra, genç bir insanı "daha kibirli, daha ilkesiz, daha sefih ve okuma olsun, iş yapma konusunda olsun, herhangi bir ciddî uygulamada daha beceriksiz..." hâle getirecek olan bir "İngiliz Âdeti"ni ayıplarken sarf ettiği sözlerin yanında, yukarıdaki alıntı bir hiçtir. "Oğlunun bu 'saçma âdet'e bulaşmasına izin veren bir baba, çok geçmeden oğlunun 'işsiz, ihmal edilmiş ve gözünün önünde perişan hâle geldiğini' görecektir."

Smith'in kitabının 720. sayfasından bu berbat âdetin ne olduğunu öğrenin. (Pekala, bekleyemeyecekseniz, dipnota bakın.[5])

ADAM SMITH ÖNCE ELBİSELERİNİ... DAHA SONRA DA MAKALELERİNİ YAKIYOR!

Çirkin Cehennem, hayretle bakma!
Lucifer, Gelme!
Kitaplarımı yakacağım.

Christofer Marlowe, *Doctor Faustus*

Ne! Adam Smith bir piromanyak* mı?

---

[5] Dışarıya seyahat eden gençlik (on-yedi ile yirmi-bir yaş arası)! Smith ergenlik çağındaki çocukları dışarıya göndermeyi, onların üzerindeki ebeveyn kontrolünü ortadan kaldırmak suretiyle karakter zaafiyetine yol açacağı düşüncesiyle eleştiriyordu.

* Piromanyak (Pyromaniac): Yangın çıkarmak için kontrol edilemez bir itkisi/itici gücü olan (Ed.)

İlk hadise ironi dolu. *Milletlerin Zenginliği*'nde İskoç profesör serbest ticaret lehine konuşuyordu. Tarifelerin pek çoğunun kaldırılmasını istemiş, hatta kaçakçılıktan sempatiyle söz etmişti. İki yıl sonra, 1778'de, muhtemelen parasal durumunu iyileştirmek amacıyla, üst-düzey bir hükümet pozisyonu arayışına girmişti. Smith bunda başarılı olmuş ve İskoçya Gümrükleri Komisyoncusu unvanını almıştı! Serbest ticaret üzerine daha önce yazdıklarını, yahut arkadaşı Dr. Samuel Johnson'ın, "insanlar içinde en aşağılık olanlarından biri 'Vergi Komisyoncusudur'" (Viner 1965: 64) demiş olmasını boş verin. İş yılda 600 Sterlin temiz para getiren prestijli bir işti ve tuhaf bir paradoks eseri, laissez faire ve serbest ticaretin bayraktarlığını yapmış olan kişi, ömrünün son oniki yılını İskoçya'nın merkantilist ithalat yasalarını uygulamak ve kaçakçıların başını ezmeye çalışmakla geçirdi.

İşe başlayınca Smith gümrük kanununun tüm kural ve yönetmeliklerini öğrendi ve anîden fark etti ki, bir süredir bizzat kendisi bunları ihlâl etmekteydi. Giydiği giysilerin büyük çoğunluğu ülkeye yasadışı yollardan sokulmuştu. Lord Auckland'e yazdığı bir mektupta "Büyük bir hayretle fark ettim ki, Büyük Britanya'da giyilmesi veya kullanılması yasak olmayan neredeyse hiçbir boyun atkım, bir kravatım, bir çift fırfırım veya bir cep mendilim yoktu. Bir örnek teşkil etmek istedim ve hepsini yaktım"[6] diye çığlık atıyor, Lord Auckland ve karısına elbiselerini gözden geçirmelerini ve aynı şeyi yapmalarını tavsiye ediyordu.

Böylesi parlak bir zekânın çok daha büyük ilgiler peşinde koşabilecekken, ömrünün bir düzine kadar verimsiz yılını gümrük yasalarının uygulanmasıyla geçirmesini düşünmek üzücü. Oysa kendisi, *Ahlâkî Duygular Kuramı* ve *Milletlerin Zenginliği*'nin yanına eklenmek üzere, politika ve hukuk üzerine bir üçüncü kitap daha yazmaya niyetliydi. Belki de bu durum hükümet makamının cazibesi veya en hararetli serbest piyasa savunucuları da dahil olmak üzere herkesin başındaki, iş güvencesi derdiyle alâkalıdır.

BİR BAŞKA YAKMA HADİSESİ

İkinci yakma hadisesi Smith'in hayatının sonunda, 1790'da meydana geldi. Her Pazar akşamı Edinburgh'da bir tavernada en yakın iki arkadaşı, kimyacı Joseph Black ile jeolog James Hutton'la birlikte yemek yerlerdi. Ölümünden aylar önce, yayın için hazır olduğunu düşündüğü birkaçı hariç yayımlanmamış tüm makalelerini yok etmeleri için arkadaşlarına yalvardı. Bu yeni bir rica değildi. On yedi yıl önce *Milletlerin Zenginliği*'nin müsveddeleriyle Londra'ya gittiğinde, vasiyetini yerine getirmeye yetkili kişi olan David Hume'a, dağınık durumdaki tüm makaleleri ile on sekiz ince kâğıt destesi hâlindeki

[6] William Eden'a (Lord Auckland) Mektup, Edinburgh, 3 Ocak 1780, Smith 1987: 245-46 içinde. Mektubunda Smith, yerlerine makul vergiler konmak üzere, tüm ithalat yasaklarının tamamen kaldırılmasını savunuyordu..

kitabını "hiç incelemeksizin" yok etmesi, astronomi tarihi üzerine olan not hariç, geriye hiçbir şey bırakmaması talimatını vermişti. Anlaşılan Smith "ne varsa hepsini döktür" türünden bir biyografi yoluyla, özel yazıları kamuya açıklanmış bir çağdaş şahsiyetle ilgili şeyleri okumuş ve kendisinin başına da aynı şeylerin gelmesinden korkmuştu. Hoşgörüsüz bir ortamda dinsiz biri olan arkadaşı David Hume'u savunmak için kaleme aldığı mektuplar veya makalelerden dolayı da endişelenmiş olabilir. Ancak Hume, Smith'den önce ölmüştü ve mallarına öldükten sonra hükmedecek yeni birine ihtiyacı vardı.

Hayatının sonuna yaklaşırken, Smith kişisel makaleleriyle ilgili olarak büyük bir endişe duymaya başladı ve arkadaşları Black ve Hutton'dan tekrar tekrar onları yok etmelerini istedi. Black ve Hutton onun ricasına onay vermekten daima kaçındılar, Smith'in kendine gelmesini ve bu kararını değiştirmesini umut ediyorlardı. Fakat ölmeden bir hafta önce, yayıma hazır durumdaki birkaçı hariç, içinde ne olduğuna bakmadan ve bu konuda soru da sormadan, tüm elyazmalarını yakmalarını onlardan açıkça istedi. Nihayet sözkonusu iki kişi boyun eğdiler ve ne var ne yok, her şeyi yaktılar —tam onaltı ciltlik elyazmaları! Ateşe atılan şey hukuk üzerine kaleme aldığı yazmalardı. Şans eseri, bu dersler üzerine ayrıntılı öğrenci notları 1958'de keşfedildi ve daha sonra *Hukuk Dersleri* adıyla yayımlandı.

Büyük yangından sonra ihtiyar profesör oldukça rahatlamış görünüyordu. Ziyaretçileri ertesi Pazar akşamı düzenli olarak bir araya geldikleri akşam yemeğine davet ettiklerinde, kabul etmedi. "Beyler, refakatinizi seviyorum, ancak inanıyorum ki başka bir dünyaya gitmek üzere sizi terk etme zamanı geldi." Bu onlara söylediği son cümleydi. Ertesi Cumartesi, 17 Temmuz 1790 günü öldü.

Fotoğraf 1.2 Mark Skousen ve Arkadaşı, Paul Terhorst, Adam Smith'in Edinburgh'daki (İskoçya) Mezarını Ziyaret Ediyorlar
"Beyler, refakatinizi seviyorum, ancak inanıyorum ki başka bir dünyaya gitmek üzere sizi terk etme zamanı geldi."

Fiziksel görünüş olarak Smith orta boylu, azıcık da kilolu biriydi. Hiçbir zaman resmini yaptırmak üzere ressam karşısına oturmadı, ancak birçok taslak çizim "oldukça yakışıklı, geniş alın, çıkıntılı gözler, yay gibi kaşlar, biraz kıvrık burun, sıkı ağız ve çene" gösteriyor (Rae 1895: 438).

Mezuniyetten sonra, 1751 ve 1763 arasında Glasgow Üniversitesi'nde Ahlâk Felsefesi Profesörü pozisyonundaydı. İlk önemli çalışması, *Ahlâkî Duygular Kuramı*, 1759'da yayımlandı ve Adam Smith'in etkili bir İskoç düşünürü olarak tanınmasını sağladı.

UNUTKAN PROFESÖR

Kişiliğindeki acayipliklere gelince, meşhur ahlâk felsefesi profesörünün kaba, kalın bir sesi vardı ve sık sık kekelerdi. Unutkan profesörlerin mükemmel bir örneğiydi. Hayatı her zaman her yerde düzensizlik ve belirsizlik içinde bulunan bir hayattı. Çalışma odasında kitaplar ve makaleler her tarafa yığılı durumdaydı. Çocukluk günlerinden itibaren "görünmez yoldaşlarıyla yaptığı dalgın konuşmalarda gülümseyen" bir kendi kendine konuşma alışkanlığı vardı (Rae 1895: 329). Sakar yapısına ilişkin bir sürü hikâye mevcut: bir arkadaşıyla sohbet ederken deri tabaklama çukuruna düşmesi; ekmek ve yağı bir çaydanlığa koyup tadına baktıktan sonra bunun şimdiye kadar tattığı en kötü çay olduğunu söylemesi; eski bir gecelik içinde yürüyüşe çıkıp, hayale dalması sonucu, şehirden kilometrelerce uzağa kadar gitmesi gibi. Thomas Carlyle "O tanıdığım en unutkan adamdı" diyor (West 1976: 176).

BAŞYAPITINI NASIL YAZDI

1764'te, İngiltere Parlâmentosunun önde gelen üyelerinden biri, Charles Townsend, üvey oğlu Buccleuch Dükü Henry Scott'a ders vermesi karşılığında iyi bir maaş ve ömür boyu emekli aylığı teklif etti. Birlikte Fransa'ya seyahat ettiler, Smith orada Voltaire, Turgot, Quesnay ve diğer büyük Fransız düşünürleriyle tanıştı. "Şu Smith, harika bir adam!" diyordu Voltaire, "Bizde onunla aşık atacak hiçbir şey yok" (Muller 1993: 15).

Smith'in özel hocalığa olan ilgisini kaybettiğini söylediği ve araştırma yapmaya ve *Milletlerin Zenginliği*'ni yazmaya başladığı zaman, işte o zamandı. Derhal en çok satan kitap hâline gelen eser altı ayda tükendi. Başkalarının yanısıra David Hume ve Thomas Jefferson da kitabı övdüler. Eser daha Smith'in sağlığında birçok baskı yaptı ve yabancı dillere çevrildi.

ÖMRÜNÜN SON YILLARI

Klâsik kitabının yayımlanmasından sonra, daha önce de belirtildiği gibi Smith Edinburgh'da gümrük müdürü olarak görevlendirildi. Zamanının bir kısmını

yayımlanmış kitaplarını gözden geçirerek harcadı, emekli aylığına rağmen müteva zı bir hayat yaşadı ve yıllar boyunca elde ettiği gelirin büyük bir kısmını, gizli kalmasına özen gösterdiği hayır amaçlı bağışlarda bulunarak değerlendirdi (Rae 1895: 437). Hayatının kalan bölümünü Edinburgh'da geçirdi.

ADAM SMITH GÜÇLÜ FAKAT SINIRLI DEVLETTEN YANADIR

İskoç aydınlanması ve doğal özgürlüğün erdemlerini savunan biri olarak Smith, hararetli bir şekilde, eli sıkı ama güçlü bir devletten yanaydı. Ona göre devletin üç amacı vardı: "Bir devleti en aşağı barbarlık düzeyinden zenginliğin en üst derecesine çıkarmak için aslında çok bir şey gerekmez: barış, düşük vergiler ve kabul edilebilir bir adalet yönetimi" (Danhert 1974: 218). Smith daha özelde devletin dört fonksiyonuna onay veriyordu: (1) ulusal savunma için iyi donatılmış bir ordu, (2) özgürlük, mülkiyet haklarını korumak ve sözleşmeler ile borçların ödenmesini sağlayacak bir yasal sistem, (3) kamu işleri —yollar, köprüler, limanlar ve diğer altyapı projeleri, (4) kapitalist sistemde uzmanlaşmanın (işbölümü) getireceği zihinsel yönden yabancılaştırıcı etkiyi gidermek üzere, genel kamusal eğitim (Smith 1965: 734-35).

Genelde İskoçyalı profesör, "skandal veya terbiyesizliğe" kaçmadığı sürece (s. 748) eğlencede farklılaşmayı da içerecek biçimde, toplum hayatında maksimum bireysel özgürlük taraftarıydı. Smith saf bir liberteryen değildi!

SMITH BÜYÜK DEVLETİN TEHLİKELERİNE KARŞI UYARIR

Smith, aynı zamanda devlet iktidarının keskin bir eleştiricisiydi. Smith'e göre politikacılar genellikle müsrif birer münafiktırlar. *Milletlerin Zenginliği*'nden yapılan şu alıntıların bazıları bugünkü politik tartışmalarda da kullanılabilir:

> Devletin en iyi becerdiği sanat, insanların ceplerindeki parayı soymanın bir yolunu bulmaktır (s. 813). Bundan dolayı kralların ya da bakanların en büyük küstahlığı ve münasebetsizliği, özel kişilerin ekonomik hayatını gözetiyor gibi görünmek ve şatafatlı yasalar veya yabancı lüks malları yasaklamak suretiyle onların harcamalarını kısmaktır. Oysa toplumdaki en büyük müsrifler, istisnasız her zaman bunların bizatihi kendileridir. Özel kişileri kendi hâllerine bırakıp, kendi masraflarına adam gibi dikkat etseler daha iyi olur. Eğer onların kendi savurganlıkları devleti çökertmezse, vatandaşların savurganlığı asla çökertmez (s. 329) .
>
> Büyük devletler asla özel kişiler yüzünden yoksullaşmaz, ama kamunun savurganlığı ve yetkisini kötüye kullanması yüzünden bu hâle gelir. Ülkelerin çoğunda kamu gelirlerinin tümü, ya da hemen hemen tümü, üretken olmayan işçileri korumak için kullanılır. İşte bu insanlardır ki görkemli saraylar, büyük dinî yapılar inşa ederler, büyük donanmalar ve ordular kurarlar, ki bunlar barış zamanında hiçbir şey üretmezler, savaş zamanında da bunları korumanın maliyetini telâfi edecek bir şey kazanmazlar, savaş devam ederken bile. Bu tür insanların tümü de, kendileri bir şey üretmedikleri için, başka insanların emeklerinin ürünleriyle hayatlarını sürdürürler (s. 325) .

Smith denk bütçeyi savunmuş ve büyük çaplı kamu borçlarına karşı çıkmıştır. Özelleştirmeyi, gelirleri artırmak ve toprağı işlemenin bir yolu olarak "kraliyet arazileri"nin satılmasını savunmuştur. Vatandaşların özel hayatları ve iktisadî faaliyetlerine devletin minimum ölçüde müdahalesinden yana olmuştur. Smith, savaşın birçok durumda gereksiz ve kötü bir şey olduğunu, bir savaşı sona erdirmenin de kitlesel işsizliğe yol açmayacağını ileri sürmüştür (s. 436-37). Vergi toplayıcıların "sürekli küçük düşürücü ve sinir bozucu ziyaretlerine maruz kalan" (s. 880) vergi mükelleflerine sempatisini ifade ederken, sanki vergi müfettişlerince yeni denetlenmiş biri edasıyla konuşmaktadır. Vergi sisteminin karmaşıklığı ve eşitsizliğine verip veriştirdikten sonra, sıkı tefecilik yasaları ve müterakki vergilendirmeden yana olmakla beraber, sınırda alınan vergilerden indirim yapılmasını önermiştir.

SMITH SAĞLAM PARA VE ALTIN STANDARDINDAN YANADIR

Smith, aynı zamanda hükümetlerin parasal sistemle oynamasından da endişe duyardı. Bir ülkenin zenginliğinin yalnızca altın ve gümüşten ibaret olduğu fikrini reddetmekle beraber, altın ve gümüşe dayalı istikrarlı bir para sisteminden yana olmuş ve serbest bankacılık öğretisini desteklemiştir. O zaman hüküm süren ve fiyat düzeyinin para arzındaki değişmelerle orantılı olarak artıp azaldığını ifade eden "paranın miktar teorisi"ni reddetmiştir (Bölüm 11'deki Irving Fisher tartışmasına bakınız). "Gümüşle İlgili Parantez"inde Smith gümüş (para) arzı artarken, fiyatların kayda değer oranlarda dalgalanmış olduğunu göstermektedir (s. 240).

TASARRUF: İKTİSADÎ KALKINMA İÇİN ANAHTAR BİR UNSUR

Adam Smith makro iktisadın hayatî unsurları olarak tasarruf ve sermaye yatırımının erdemlerinden söz etmiştir. *Milletlerin Zenginliği*'nde sermaye birikimi konusuna ayırdığı bölümde (bölüm 3, kitap II) iktisadî büyüme için gerekli hayatî unsurlar arasında istikrarlı hükümet politikaları, rekabetçi bir ekonomik ortam ve sağlam iş yönetiminin yanısıra, tasarruf ve tutumluluğa olan ihtiyacı vurgulamıştır. Smith sıradan insanın yaşam standardının yükselmesini sağlayabilmek için, sermaye birikimi ve emek tasarrufu sağlayan makinelerin zorunluluğunun altını çizmiştir (s. 326).

KLÂSİK İKTİSAT MODELİNİN ÖZÜ

Özetle, Adam Smith tarafından geliştirilip sonraki nesillerden izleyenlerince desteklenmiş olan klâsik model dört genel prensip içermektedir:

1. Tasarruf, çok çalışma, bilinçli kişisel çıkar ve yurttaşlara karşı yardımsever olma, birer erdemdir ve teşvik edilmelidir.
2. Devlet, faaliyetlerini adalet dağıtmak, özel mülkiyet haklarını korumak ve ülkeyi saldırılara karşı savunmakla sınırlamalıdır.
3. Devlet ekonomik konularda müdahaleye yer vermeyen genel bir laissez faire politikası benimsemelidir (serbest ticaret, düşük vergiler, minimal bürokrasi, vb.).
4. Klâsik altın/gümüş standardı devleti, parasının değerini düşürmekten korur ve içinde ekonominin gelişip serpilebileceği istikrarlı bir parasal ortam sağlar.

Göreceğimiz üzere, Adam Smith'in bu klâsik modeli, izleyen 200 yıl boyunca düşmanları kadar dostlarının da saldırısına uğramıştır.

ADAM SMITH VE İKTİSATÇILAR ÇAĞI

Adam Smith tabiî ki mükemmel değildi. Gelecek bölümlerde onun ham emek değer teorisi, toprak sahiplerine yönelik eleştirisi, "üretken" ve "üretken olmayan" emek arasında yaptığı tuhaf ayrım ve fiyat teorisinde sübjektif marjinal fayda temel prensibini farketmekte başarısız kalması üzerinde yorumda bulunacak ve düzeltmeler yapacağız. Ancak bunlar onun iktisat bilimine yaptığı büyük pozitif katkının yanında parantez içi sapmalar olarak kalır.

Adam Smith, cesur serbest ticaret ve serbest piyasalar savunusu, üzerinde önemle durduğu "doğal özgürlük" ve kendi kendini düzenleyen bir rekabetçi serbest girişim sistemi ve sınırlı devlet teması için tebrike lâyıktır. Ekonomik özgürlüğü etkili ve güzel biçimde ifade etmesi dünyanın bölgeci merkantilizm ve devletin ağır müdahalesinden kurtulmasına katkıda bulunmuştur. Onun liderliği olmasaydı, sanayi devrimi bir yüzyıl veya daha da fazla gecikebilirdi.

BÜYÜK İYİMSER

İskoç aydınlanmasının bir çocuğu olan Adam Smith, her şeyin ötesinde dünyanın geleceği hakkında iyimser biriydi. Başyapıtında baştan sona odaklandığı temel nokta "tutumluluk ve iyi davranış", tasarruf etme ve yatırım yapma, mübadele ve işbölümü, eğitim ve sermaye birikimi ile yeni teknoloji yoluyla bireyin durumunun "iyileştirilmesi"ydi. (Bölüm 4'te göreceğimiz gibi, şakirdi David Ricardo'nun tam aksine) zenginliğin bölüştürülmesinden çok, onun artırılmasıyla ilgileniyordu.

Adam Smith'e göre güçlü ve netameli bir hükümet bile ilerlemeyi durduramaz: "Devletin savurganlığı ve yönetimin affedilmez hatalarına rağmen, her insanın kendi durumunu daha iyiye götürmek için aynı biçimde, sabit ve aralıksız süren çabası... çoğunlukla eşyanın iyileşmeye yönelik doğal ilerlemesini devam ettirecek kadar güçlüdür" (1965: 326; karş. 508).

ADAM SMITH MEŞHUR BİR SÖZ SÖYLÜYOR

Amerikan Devrimi sırasında, İngiliz kuvvetlerinin 1777'de Saratoga'daki yenilgisi üzerine dehşete kapılmış bir kişi Adam Smith'e gelir. Panik içinde bir sesle "Ülke iflâs etmiş olmalı" diyerek serzenişte bulunur. O zamanlar ellili yaşlarında olan Smith soğukkanlı bir şekilde cevap verir: "Emin ol genç dostum, bir ülkenin hayatında çook iflâslar vardır." (Rae 1895: 343; Ross 1995: 327). Smith'in bu özlü sözü Milton Friedman, Gary Becker ve diğer iktisatçılar tarafından "ekonomik kıyamet" tellâllarına karşı sık sık alıntı yapılmıştır. Bu sözün ifade ettiği gerçek, bir milletin yüzyıllar boyunca inanılmaz bir servet, kurumlar ve itibar biriktirmiş olması nedeniyle, önemli bir savaş ya da doğal felâketin bu ülkeyi yıkmaya yetmeyeceği gerçeğidir. Hayatı sona erdiğinde Adam Smith Psalm'daki* şu sözleri lâyıkıyla hak etmiş olmalıdır: "İstirahatgâhına dön, ey ruhum: Tanrı sana çok cömert davrandı" (Psalm 116: 7).

O mezarında dinlenirken, geliştirdiği klâsik iktisat modeli Avrupa ve Amerika'ya yayıldı. Sürpriz bir şekilde, onun en ateşli havarileri İngiltere'nin yüzyıllarca en şiddetli düşmanı olmuş bir ülkeden geldi—gelecek bölümün konusu işte bu.

EK:

ADAM'DAN ÖNCEKİLER

Adam Smith modern iktisadı, Athena'nın Zeus'un alnından tam bir yetişkin ve tam teçhizatlı olarak fışkırdığı gibi, boşlukta yaratmadı. Bunun yerine, Smith, antik Yunan filozoflarına kadar giden bir dizi iktisadî düşünürden etkilendi.

EFLÂTUN VE ARİSTO

İskoç aydınlanmasının bir çocuğu olarak, kollektivist filozof-kralların yönettiği bir ideal şehir-devletini savunan Eflâtun'un *Cumhuriyet* (Republic)'ini pek çekici bulmazdı herhâlde. Özel mülkiyeti savunması ve Eflâtun'un komünizmini eleştirmesi nedeniyle Aristo'yu daha çok tutardı. Aristo'ya göre özel mülk insanlara yardımseverlik ve hayırseverliğin erdemlerini hayata geçirme fırsatı sağlar, ki bunlar Aristo'nun "altın orta" ve "iyi yaşam" dediği şeyin birer parçasıdırlar. Ancak Adam Smith'in, Aristo'nun, daha sonraları Orta Çağlarda Hristiyan yazarların da onayladıkları, para basmayı küçümseyen ve parasal ticaret ile perakende mal ticaretini gayriahlâkî ve "gayridoğal" bulan felsefesini benimsemesi mümkün değildi.

---

* Kitab-ı Mukaddes'teki Mezmurlar kitabı. (Ed.)

PROTESTANLAR, KATOLİKLER VE İSPANYOL SKOLASTİKLER

Adam Smith, tasarrufu ve çok çalışmayı öven, aşırı lüks, tefecilik ve "üretken olmayan" emeği yeren Kalvinist doktrinlerden büyük ölçüde etkilenmiştir (bkz. Bölüm 7, dipnot 2, s. 171-72).

Katolikler gibi Protestanlar da bir piyasa ekonomisinde neyin "âdil fiyat" olduğu konusunu tartışmışlardır. Onaltıncı yüzyıl İspanyol filozofları "âdil fiyat"ın piyasada yaygın olan fiyattan başka bir şey olmadığında karar kılmışlar ve genellikle laissez faire türü bir felsefeyi benimsemişlerdir (Rothbard 1995: 97-133). Daha sonraları Montesquieu'nun yazdığı gibi, "Mallara âdil fiyat biçen ve onlar arasında doğru ilişkiler kuran şey, rekabettir" (Montesquieu 1989 [1748]: 344).

Birçok bakımdan Adam Smith, özgürlük ve iktisadî büyümenin önünde bir engel teşkil eden anti-materyalist Greko-Hristiyan Batı Avrupa doktrinlerinin yerine, makul bir maddî istek peşinde koşmak ile ahlâklı yaşamı birleştiren bir sistem koymak istiyordu (Fitzgibbons 1995: v, 16).

BERNARD MANDEVİLLE VE *ARILAR MASALI*

Kimi iktisatçılar Adam Smith'in "görünmez el" kavramını Hollandalı bir psikiyatrist ve broşürcü olan Bernard Mandeville'nin (1670-1733) *Arılar Masalı* adlı skandal çalışmasından geliştirdiği kanısındadırlar (1997 [1714]). İlk baskıda Mandeville gayet iyi durumdaki bir "şikâyetçi arı kovanı"nın, dürüstlüğe karar verip ahlâkî bir topluma döndükten sonra nasıl hızla yoksullaşıp yıkıldığını anlatır. Daha popüler ikinci baskıda Mandeville tüm vatandaşların lüks harcama alışkanlıkları ve silâhlanmadan vazgeçen refah içindeki bir toplumu anlatır. Sonuç, ticaret ve konut sektörlerinin çöktüğü bir depresyondur.

Mandeville'in vardığı sonuç şudur: Açgözlülük, para hırsı ve lüks gibi özel kötü alışkanlıklar bereketli bir zenginliğin kamusal yararlarına yol açar ve "şer sona erdiği an toplum, tamamen yıkılmasa bile bozulur." Açıkça anlaşılan odur ki, Mandeville'in kötü şöhretli paradoksuna göre, kişisel çıkar sosyal faydaya yol açar.

Gerek Friedrich Hayek gerekse John Maynard Keynes, Mandeville'in hikâyesini onaylayan yazılar yazmışlardır. Hayek'e göre Adam Smith işbölümü, kişisel çıkar, ekonomik özgürlük ve niyetlenmemiş sonuçlar konusunda Mandeville'den ilham almıştır (Hayek 1984: 184-85). Keynes Mandeville'in anti-tasarruf konusundaki düşünceleri ile, toplumda tam istihdamın sağlanabilmesi için devletçi baskıları onaylamıştır.

Ancak, *Ahlâkî Duygular Kuramı*'nda açıkça belirtildiği gibi Smith Mandeville'i tasdik etmemektedir. Kitabını "tamamen zararlı" ve tezini de "yanlış" olarak nitelendiren Smith, ekonomik ilerlemenin açgözlülük, kendini beğenmişlik ve sınırsız bir kendini-sevme yoluyla gerçekleşeceği görüşüne katıl-

mamış, Mandeville'in kötü alışkanlık ve erdem arasında hiçbir fark gözetmediğinden şikâyet etmiştir (Smith 1976 [1759]: 308-10).

MONTESQUİEU VE NAZİK TİCARET

Smith'in öz-menfaate ya da kişisel çıkara yaklaşımı daha pozitif şekilde büyük Fransız hukukçu ve düşünürü Charles de Secondat Montesquieu (1689-1755)'dan etkilenmiştir. Onun ilk kez 1748'de yayımlanmış olan kitabı *Kanunların Ruhu,* James Madison ve Alexander Hamilton'u, Smith'in de katıldığı bir kavram olan, anayasal kuvvetler ayrılığı yönünde bastırmalarını teşvik etmiştir. Endüstri devriminden önce yazmış olan Montesquieu, *doux commerce* (nazik ticaret) yapmada pek çok erdem görmüştür. Kâr ve ticarî menfaat peşinde koşmanın şiddetli savaş tutkusu ve politik iktidarın kötüye kullanımına karşı dizginleyici bir rol oynayacağı orijinal görüşünü ortaya atmıştır. "Ticaret yıkıcı önyargıları tedavi eder" diyen Montesquieu, "barbarca dürtüleri törpüleyip yumuşatır... Ticaretin doğal sonucu barışa götürmektir" diye yazar (1989: 338). Montesquieu'nun, Sir James Stuart ve zamanın öteki filozoflarına göre, barışçı, hırstan uzak, masum bir vatandaş olarak tacir ve para kazanıcı kişi imajı, dönemin "yağmacı orduları ve katil korsanları" imajıyla taban tabana zıttır (Hirschman 1997: 63). Ticaret siyasal düzeni iyileştirir: "Ticaret ruhu tutumluluk ruhunu, ekonomi, ılımlılık, çalışma, hikmet, sükûnet, düzen ve kurallara uygunluk ruhunu da beraberinde getirir (Hirschman 1997: 71).[7] Daha önce bu bölümde işaret ettiğimiz gibi Smith bu ilerlemeci ticaret toplumu görüşünü onaylamaktadır.

DR. FRANCOIS QUESNAY VE ONUN *TABLEAU ECONOMIQUE*'İ

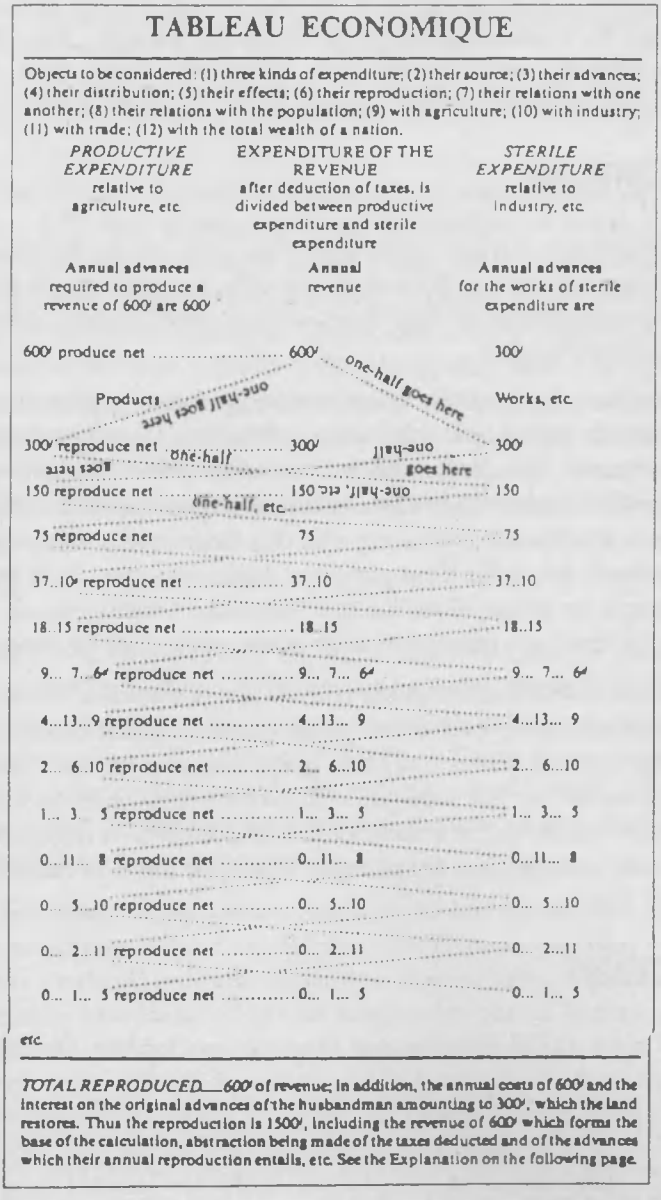
Adam Smith'in karşılaştığı en tanınmış Fransız Fizyokrat ünlü operatör doktor Francois Quesnay (1694—1774) idi. Kendisi bir zamanlar Kral XV. Louis'nin gözde metresinin özel doktoruydu. Quesnay'nin meşhur diyagramı *tableau economique* (iktisadî tablo), çağdaşları tarafından iktisadî alanda insanlığın yazı ve paradan sonra gelen en büyük üçüncü icadı olarak değerlendiriliyordu (Smith 1965: 643).

İlk kez 1758'de yayımlanmış olan Quesnay'nin zikzaklı diyagramı, yıllar boyunca büyük ilgi toplamış ve tartışmalara neden olmuştur (bkz. Tablo 1.2). Bu tablo modern iktisatta aşağıdakiler gibi pekçok gelişmenin öncüsü olarak selâmlanmıştır: ekonometri, Keynes'in çarpanı, girdi-çıktı analizi, dairesel akım diyagramı,

---

[7] Montesquieu'nun bu olumlu kapitalizm imajı Dr. Samuel Johnson'un meşhur cümlesini yansıtır: "Bir insanı para kazanma karşılığında çalıştırmaktan daha masum istihdam yolu hemen hemen yoktur" (Boswell 1933, I: 657). John Maynard Keynes "Bir kişinin hıncını etrafındaki vatandaşlardan çıkarmasındansa kendi banka hesabı bakiyesinden çıkarması daha iyidir" diye yazar (Keynes 1973 [1936]: 374). Bugün biz de şunu diyebiliriz: "Bir kişinin hıncını, tuttuğu takımdan (ya da tuttuğu hisse senedinden) çıkarması, arkadaşlarından çıkarmasından iyidir.

ve Walrasgil genel denge modeli. Kuşkusuz tablo, fiyatlara hiç gönderme yapmadan, ekonomiye "makro" bir bakıştır, ancak gerçekte ne anlama geldiğinden kimse emin değildir. Fizyokratların önde gelen sözcüsü olarak, Quesnay de tarımı yegâne "üreten" faaliyet alanı, sanayiyi ise "kısır" sektör olarak görme yanılgısına düşmüştür.

Tablo 1.2 Quesnay'nin Tableau Economique'i
Kaynak: Vaggi (1987: 23). W.W. Norton'un izniyle basılmıştır.

Quesnay'nin etkisine gelince, *Milletlerin Zenginliği* Dr. Quesnay'i, popüler "Laissez faire, laissez passer" (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) sloganının reklâmını yapan "çok zeki ve büyük bir yazar" olarak selâmlar. Her ne kadar kendi sistemini hiçbir zaman *laissez-faire* ekonomisi olarak anmamışsa da Smith, bu sloganı bütün kalbiyle desteklerdi (O "doğal özgürlük" ya da "tam özgürlük" demeyi yeğlerdi). Öncü bir fizyokrat olarak Quesnay, Fransız merkantilizmine, korumacılığa ve müdahaleci devlet politikalarına karşıydı. Bununla beraber, *Milletlerin Zenginliği* servetin kaynağının, sanayi veya ticaret değil, tarım olduğunu öne süren temel fizyokratik önermeyi kabul etmiyordu (1965: 637-52).

RICHARD CANTILLION

İskoçyalı ekonomist üzerinde kalıcı etkisi olan öteki isimler Richard Cantillon, Jacques Turgot ve Etienne Bonnot de Candillac'tır. Richard Cantillon (1680-1734) Murray Rothbard ve diğer iktisat tarihçilerince "modern iktisadın gerçek babası" olarak kabul edilir.

İrlandalı bir tacir bankacısı ve serüvenci olup Paris'e göçmüş olan Cantillon, 1717-20 arasında John Law'ın kötü şöhretli Missisippi kabarcığına bulaşmış, fakat açıkgöz davranarak finansal fırtınaya yakalanmadan bütün hisselerini elden çıkarmıştır. Bağımsız konumu, *Genel Olarak Ticaretin Doğası Üzerine İnceleme* (Essay on the Nature of Commerce in General) adlı, ölümünden sonra yayımlanmış (1755) iktisat konusunda küçük bir kitap yazmasına imkân vermiştir. 1734 yılında Londra'da esrarengiz bir şekilde öldürülmüştür. Görünüşe bakılırsa cinayeti işleyen kişi, suçunu örtbas etmek için peşinden evini de yakmış olan, öfkeli bir hizmetçidir.

Cantillon'un *İnceleme*'si oldukça etkileyicidir ve kuşkusuz Adam Smith üzerinde de etkili olmuştur. Eser arz ve talebin otomatik piyasa mekanizması, (*Milletlerin Zenginliği*'nde önemi azaltılmış) girişimciliğin hayatî rolü ve sofistike bir "Avusturya-öncesi" parasal enflâsyon analizi olan enflâsyonun nasıl sadece fiyatları artırmakla kalmadığı, aynı zamanda harcama kalıbını da değiştirdiği gibi konular üzerinde odaklaşmıştır (Avusturyalı iktisatçılar Mises ve Hayek konusunda bkz. Bölüm 12).

JACQUES TURGOT

Jacques Turgot (1727-81), *Servetin Oluşumu ve Dağıtımı Üzerine Düşünceler* (Reflections on the Formation and Distribution of Wealth) adlı derin eseri (1766) Smith'e de ilham kaynağı olmuş olan, ileri gelen Fransız fizyokratlarındandır. Sadık bir serbest ticaretçi ve laissez faire savunucusu olan Turgot XVI. Louis idaresinde yetenekli bir maliye bakanıydı. Orta Çağdan kalma tüm loncaları feshetmiş, tahıl ticareti üzerindeki tüm sınırlamaları kaldırmış ve dengeli bir bütçe sağlamıştır. Etkinliğiyle gölgede bıraktığı Kral tarafından 1776'da görevden alınmıştır.

Bir fizyokrat olarak tarımın ekonominin en üretken sektörü olduğunu savunmuştur, ancak bunun ötesinde, *Düşünceler*'i birçok konuda Smith'i bile geride bırakacak biçimde derin bir iktisat anlayışı içermektedir. Duru bir dille kaleme alınmış çalışması zaman tercihi, sermaye ve faiz oranları ve rekabetçi bir ekonomide kapitalist girişimcinin rolü konularında parlak bir anlayış sergilemektedir. Hatta Turgot, sonradan Malthus ve Ricardo tarafından popüler hâle getirilmiş olan azalan verimler yasasını bile betimlemiştir.

CONDILLAC

Etkili bir diğer Fransız iktisatçı ve filozofu da Etienne Bonnot de Condillac (1714-80)'tır. 1770'lerin ortalarında Parisli bir entellektüel olarak yaşamış ve 1775'te tahıl ayaklanması yüzünden maliye bakanı olarak içine düştüğü zor durumda Turgot'nun savunmasına gelmiştir. Turgot ve Montesquieu gibi Condillac da serbest ticaret yanlısıydı. Önemli eseri *Ticaret ve Devlet* (Commerce and Government) 1776'da, *Milletlerin Zenginliği*'nden sadece bir ay önce yayımlanmıştı. Condillac'ın iktisadı insanı hayrete düşürecek derecede gelişmişti. Sanayinin üretkenliğini, mübadelenin eşit olmayan değerleri temsil ettiğini, ticaretten her iki tarafın da kazandığını ve fiyatların emek değeri tarafından değil, fayda değeri tarafından belirlendiğini teslim ediyordu (Macleod 1896).

DAVID HUME

Büyük filozof David Hume (1711-76), Adam Smith'in yakın bir arkadaşıydı ve onun ticaret ve para konusunda az miktardaki yazmaları üzerinde hayli etkiliydi. Smith, İskoçyalı arkadaşını, zamanında yaşayan "diğerlerinden kat kat daha üstün bir filozof ve tarihçi" (Fitzgibbons 1995: 9) ve "belki de insan kapasitesinin kaldırabileceği mükemmellikte bilge ve erdemli adam" olarak tanımlıyordu (Smith 1947: 248). Hume nefsinin isteklerini kırmaya dayalı çileciliğe karşıydı ve iyi bir maddî hayat sürmekten yanaydı.

Smith gibi Hume da uluslararası ticaret üzerindeki merkantilist sınırlamaları mahkûm ediyordu. Meşhur "metal-para akımı" mekanizmasını kullanarak, Hume ithalatı sınırlandırıp içeriye metal para akımını artırma çabalarının nasıl ters tepebileceğini kanıtlamıştı. İthalatın kısıtlanması yurtiçi fiyatları artırır, bu da sonuçta ihracatı azaltır ve dışarıya metal para akımına yol açardı.

Hume aynı zamanda, daha fazla değerli metal edinmenin faiz hadlerini düşürüp refahı teşvik edeceği yolundaki merkantilist iddiaları çürüttü. Hume, reel faiz oranlarının para arzı tarafından değil, tasarruf ve sermaye arzı tarafından belirlendiği yolundaki klâsik argümanı ortaya attı. Paranın miktar kuramının bir bağlısı olarak Hume, para arzının yapay bir şekilde şişirilmesinin yalnızca fiyatları yükselteceğini düşünüyordu.

Smith'in yakın arkadaşlığı pek çok gözlemcinin, Smith'in, Hume'un din karşıtı isyanı ve tamamen seküler ticaret toplumu görüşünü onayladığı sonucuna varmalarına yol açıyordu. Gözlemciler *Milletlerin Zenginliği*'nde Allah'ın zikredilmemiş olması gerçeğine parmak basarlar. Ne var ki Smith dinî inançlarını terk etmiş falan değildir. Nitekim *Milletlerin Zenginliği*'nin yayımlanmasından sonra yeniden gözden geçirdiği *Ahlâkî Duygular Kuramı*'nda Allah ve dine sayısız referansta bulunur. İtiraf etmek gerekirse artık dini bütün bir Presbiteryen* değildi, sert Kalvinist tutuma karşı isyan ediyordu, ancak o bir inanandı, Tanrı'nın doğa aracılığıyla iş gördüğü yolundaki Stoacı inancı benimsemiş bir deist idi. Bir iyimser olarak Smith, dünyanın iyiliğine inanıyor ve yeryüzünde bir Cennet tasavvur ediyordu.

BENJAMIN FRANKLIN

Biyografi yazarları John Rae ve Ian Simpson Ross'ın tespitlerine göre, Amerika'nın kurucu önderlerinden Benjamin Franklin (1706-90) Adam Smith'le bir dostluk kurmuş ve *Milletlerin Zenginliği*'nin yazımında etkisi olmuştur. John Rae'nin naklettiğine göre, Franklin, Smith'i İskoçya ve Londra'da ziyaret etmiş, Franklin'in bir arkadaşına göre "Adam Smith *Milletlerin Zenginliği*'ni yazarken bölümleri yazdıkça Franklin'e, Dr. Price'a ve diğer entellektüellere getirmiş; onların görüşlerini sabırla dinlemiş, onların tartışma ve eleştirilerinden yararlanmış, zaman zaman bir bölümü tamamen yeniden yazmak durumunda kalmış, hatta bazen önermelerinden bazılarını tersine çevirmiştir" (Rae 1895: 264-65; ayrıca bkz. Ross 1995: 255-56).

İktisatla ilgili yazmalarında Franklin, tasarruf, serbest ticaret ve büyüyen bir nüfusun avantajlarından bahsetmiştir, ki bu temalar, *Milletlerin Zenginliği*'nde hemen göze çarpan temalardır (Ancak Smith, Franklin'in, 1728'de yayımlanmış olan, Pennsylvania'da kâğıt para miktarının artırılması yolundaki görüşüne katılır mıydı, emin değilim). Smith'in Amerikan bağımsızlığı lehinde serdettiği görüşler, Franklin dolayısıyla olabilir (Smith 1965: 557-606).

REFERANSLAR

Boswell, James, 1933, *Boswell's Life of Johnson*, 2 vols. Newyork: Oxford University Press.

Coase, Ronald H., 1976, "Adam Smith's View of Man", *Journal of Law and Economics* 19: 529-46.

Cox, Michael ve Richard Alm, 1997, "Time Well Spent: The Declining Cost of Living in America", Anual Report of the Federal Reserve Bank of Dallas.

------, 1999, *The Myths of Rich and Poor*, New York, Free Press.

* Bir Protestan mezhebi. (Ed.)

Danhert, Clyde E., ed. 1974, *Adam Smith, Man of Letters and Economist*, NewYork: Exposition.

Fitzgibbons, Athol, 1995, *Adam Smith's System of Liberty, Wealth, and Virtue*, NewYork: Clarendon.

Glahe, Fred R., ed.1978, *Adam Smith and the Wealth of Nations: 1776-1976 Bicentennial Essays*, Boulder: Colorado Associated University Press.

------, 1993, *Adam Smith's An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations: A Concordance*, Landam, MD: Rowman and Littlefield.

Gwartney, James D., Robert A. Lawson ve Walter E. Block, 1996, *Economic Freedom of the World: 1975-1995*, Vancouver: Fraser Institute.

Hayek, Friedrich, 1984, *The Essence of Hayek*, ed. Chiaki Nishiyama ve Kurt R. Leube, Stanford, CA: Stanford University Press.

Hirschman, Albert O., 1997, *The Passions and the Interests*, 2. Baskı, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Hobbes, Thomas, 1996 [1651], *Leviathan*, NewYork: Oxford University Press.

Iannaccone, Laurence, 1991, "The Consequences of Religious Market Structure", *Rationality and Society* 3: 2 (April), 156-77.

Keynes, John Maynard, 1973 [1936], *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London: Macmillan.

Lebergott, Stanley, 1976, *The American Economy*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

---------, 1993, *Pursuimg Happiness: American Consumers in the Twentieth Century*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Lux, Kenneth, 1990, *Adam Smith's Mistake*, Boston: Shambhâlâ.

Macleod. H. D., 1896, *The History of Economics*, London: Bliss, Sands.

Mandeville, Bernard, 1997 [1714], *The Fable of the Bees, and Other Writings*, NewYork: Hackett.

Montesquieu, Charles, 1989 [1748], *The Spirit of the Laws*, ed. Anne Cohler, Basia Miller, and Harold Stone, Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Muller, Jerry Z., 1993, *Adam Smith in His Time and Ours*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Powell, Jim, 2000, *The Triumph of Liberty*, NewYork: Free Press.

Rae, John, 1895, *Life of Adam Smith*, London: Macmillan.

Rashid, Salim, 1998, *The Myth of Adam Smith*, Cheltenham: Edward Elgar.

Rogge, Benjamin A., ed. 1976, *The Wisdom of Adam Smith*, Indianapolis: Liberty Press.

Ross, Ian Simpson, 1995, *The Life of Adam Smith*, Oxford: Clarenden.

Rothbard, Murray N., 1995, *Economic Thought Before Adam Smith*, Hants: Edward Elgar.

Samuelson, Paul A., 1962, "Economists and the History of Ideas", *American Economic Review* 52:1 (March), 1-18.

------, 1966, *Collected Scientific Papers of Paul A. Samuelson*, vol. 2, Cambridge, MA: MIT Press.

Schumacher, E. F., 1973, *Small is Beautiful*, London: Penguin.

Schumpeter, Joseph A., 1954, *History of Economic Analysis*, NewYork: Oxford University Press.

Smith, Adam, 1947, Letter from Adam Smith to William Strahan, Supplement to David Hume, *Dialogues Concerning Natural Religion*, ed. Norman Kemp Smith, Indianapolis: Bobbs- Merrill, 248.

------, 1965 [1776], *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, NewYork: Modern Library.

------, 1976 [1759], *The Theory of Moral Sentiments*, ed. D. D. Raphael ve A. L. Macfie, Indianapolis: Liberty Fund.

------, 1982 [1763], *Lectures on Jurisprudence*, ed. R. L. Meek, D. D. Raphael ve P. G. Stein, Indianapolis: Liberty Classics.

------, 1987, *Correspondence of Adam Smith*, ed. E. G. Mossner ve I. S. Ross, Indianapolis: Liberty Classics.

Sowell, Thomas, 1993, "Adam Smith", *Forbes* (December 20), 220.

Stigler, George J., 1966, *The Theory of Price*, 3. Baskı, NewYork: Macmillan.

------, 1976, "The Successes and Failures of Professor Smith", *Journal of Political Economy* 84:6 (December), 1199-213.

Tvede, Lars, 1997, *Business Cycles: From John Law to Chaos Theory*, Amsterdam: Harwood.

Vaggi, G., 1987, "Francois Quesnay", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, London; Macmillan, vol.4, 22-29.

Viner, Jacob, 1965, "Guide to John Rae's Life of Adam Smith", In John Rae, *Life of Adam Smith*, NewYork: Augustus M. Kelley.

West, Edwin G., 1976, *Adam Smith, The Man and His Works*, Indianapolis, IN: Liberty Press.

------, 1990, "Adam Smith's Hypotheses on Religion: Some New Empirical Tests", *Adam Smith and Modern Economics*, Hants: Edward Elgar, 151-64.

2

FRANSIZ BAĞLANTISI: *LAISSEZ FAIRE İLERİ!*[*]

Dr. Adam Smith'in güzel çalışmasına dense dense politik iktisadın en sağlam prensiplerinin, parıldayan örneklerle dolu bir şekilde bir araya toplanmış hâli, denebilir.

Jean-Baptiste Say (1970 [1880]: xix)

Adam Smith'in klâsik modelinin geliştirilip evrensel bir zenginlik modeli olarak sunulması görevi ünlü Fransız iktisatçılar Jean-Baptiste Say ve Frederic Bastiat'ya düştü. Say ile Bastiat, yaratıcı girişimcilerin başını çektiği serbest bir endüstriyel ekonominin sayısız olanaklar sunacağını savundular. Özellikle Say'ın piyasalar kanunu klâsik makro iktisadın temel prensibi hâline geldi. Doğruluğu, meslekten iktisatçıların gözünde o denli sarsılmazdı ki, izleyen yüzyıldaki Keynezyen devrime kadar hiçbir meydan okumayla karşılaşmadı. Ayrıı şekilde Frederic Bastiat'dan daha iyi ve daha açık bir serbest ticaret taraftarı asla olmadı.

Buna ek olarak, sözkonusu Fransız iktisatçılar *Milletlerin Zenginliği*'nde izah edilen pek çok kavramı netleştirip geliştirdiler; Cantillon, Montesquieu, Turgot ve Condillac tarafından geliştirilen sağlam iktisadî prensiplerin inşasına devam ettiler. Dahası, Say ve Bastiat, emek değer teorisi ile serbest girişime dayalı kapitalist düzende emekçilerin sömürüldüğü görüşünü reddettiler.

---

[*] Bu bölüm için seçilen müzik: Hector Berlioz, *Symphonie Fantastique*

LAISSEZ FAIRE İLE NE DEMEK İSTİYORSUN USTA?

Laissez faire, her kamu otoritesinin başucu vecizesi (mottosu) olmalı.

Marquis d'Argenson

Laissez faire'i bırakıyorum, -istekli bir şekilde değil... ama sevsek de sevmesek de, onun başarılı olma koşulları ortadan kaybolmuş olduğu için.

John Maynard Keynes (Skidelsky 1992: 186)

Onyedinci yüzyıl sonlarında meşhur Fransız merkantilist bakan Jean-Baptiste Colbert'in bir defasında bir grup işadamına "sizin için ne yapabilirim" diye sorması üzerine, adamlardan biri olan Legendre'nin şu cevabı verdiği rivayet edilir: "Laissez nous faire" —bizi kendi hâlimize bırak. Onsekizinci yüzyılın erken dönemlerinde birçok Fransız yazar, Marquis d'Argenson dahil, "Laissez faire" sloganını kullanmışlardır. Büyük iktisatçı Turgot "Laissez faire, Laissez passer"—bırakınız her şeyi kendi hâline, bırakınız mallar gelip geçsin— kuralını Gournay'e izafe eder. Benzer anlama gelen öteki deyişler de popüler hâle gelmişlerdir: *Le monde va de lui meme* (dünya kendi kendine yürür) ve *Pour gouverner mieux, il faudrait gouverner moins* (daha iyi yönetebilmek için daha az yönetmeliyiz).

Her ne kadar kendisi bu ifadeyi kullanmamış olsa da "laissez faire", Adam Smith'in savunuculuğunu yaptığı "dokunma/müdahale etme" politikalarının temsilî ifadesi hâline gelmiştir. Yirminci yüzyılda John Maynard Keynes, laissez faire'e kötü bir ad taktı; sözkonusu ifade Büyük Buhran yıllarında egemen olan "hiçbir şey yapma" politikalarının adı oldu. "İyi ya da kötü, bugünkü koşullarda laissez faire politikalarıyla ekonomik projelere ihtiyaç duydukları sermayenin sağlanması artık mümkün değildir" (Skidelsky 1992: 185). Keynes'e göre laissez faire kapitalizmini kurtarmak için devlete ihtiyaç vardı.

Esasen "laissez faire" ile, hiçbir zaman kalpsiz bir şekilde devletin "hiçbir şey yapmaması" politikası kastedilmemişti. Adam Smith ve klâsik laissez faire'ci iktisatçılar gerçekte eski özel ayrıcalık ve sınırlandırmalar sistemini söküp atmayı, böylece genel refahı iyileştirmeyi amaçlamışlardı.

Fransız iktisatçılar Smith'in başyapıtıyla, onun Fransa'da kalıp kitabını hazırladığı ve Quesnay, Turgot ve Voltaire'le görüşlerini tartıştığı zamanlardan başlayarak, yakından ilgilenmişlerdi. *Milletlerin Zenginliği*'nin yayımlanmasının ardından Fransızlar, Smith'in serbest girişim ve serbest ticaret modelinin Batı dünyasında tanıtımını yapmakta hayli başarılı oldular. Smith'in kitabını Fransızca'ya tercüme ettiler, ilk iktisat ansiklopedisini ve ilk iktisadî düşünce tarihini yayımladılar ve iktisattaki ilk kayda değer ders kitabını (Say, *A Treatise on Political Economy* / Politik İktisat Üzerine Bir İnceleme) yazdılar. Say'ın sözkonusu kitabı

ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'daki temel ders kitabıydı. Smithgil ilkelerin bir çoğu Alexis de Tocqueville tarafından *Amerika'da Demokrasi* (Democracy in America) adlı görkemli çalışmasında benimsendi (s. 77-79'daki kutuya bakınız). Kısacası, Fransız laissez faire okulu Batı iktisadî düşüncesine neredeyse yarım yüzyıl egemen oldu. Hatta Say kanunu için bu etki daha uzun, yirminci yüzyılın ortalarına kadar, sürdü.

EN BÜYÜK FRANSIZ İKTİSATÇISI KİMDİ?

Dünyanın en büyük dört iktisatçısından üçü Fransızdır.

Joseph Schumpeter

Paul Samuelson 1935'te Harvard'da yüksek lisansa başladığında, en sözü geçen iktisat tarihçisi olarak kabul edilen Joseph Schumpeter, en büyük dört iktisatçıdan üçünün Fransız olduğunu belirterek sınıfı şoke etmişti (Samuelson 1962: 3). Acaba Schumpeter kimi kastetmiş olabilirdi?

İlki, Schumpeter'ın garip bir şekilde ama tereddüt etmeden, genel denge kuramını geliştirmiş olmasından dolayı tüm zamanların en büyük iktisatçısı tahtına oturttuğu Leon Walras (1834-1910)'tı (Schumpeter 1954: 827; bölüm 8'e bakınız). Bu tercih biraz uygunsuz görünüyor, zira Schumpeter "yaratıcı yıkım" ve "dinamik genel dengesizlik" kuramlarıyla, bir de tam rekabet ve statik denge analizine yönelik ustaca eleştirileriyle meşhur biri.

İkinci tercihi bundan da gizemli: Antoine Cournot (1801-77). Cournot ilk kez bir talep eğrisini çizmiş ve monopolcülerin nasıl marjinal maliyetle marjinal hasılatın eşitlendiği noktada kârlarını maksimize ettiklerini göstermiş olan Fransız matematikçidir. Daha sonraları Cournot'nun çalışması Alfred Marshall tarafından geliştirilmiş ve standart fiyat teorisine dahil edilmiştir.

Üçüncüsü, iktisattaki dairesel döngü diyagramı olan, esrarengiz *Tableau*'suyla ünlü François Quesnay (1694-1774)'dir. Samuelson'a göre Schumpeter'in üçüncü tercihi daha da tuhaf, "fazla zorlama" bir tercihti.

Ya Schumpeter'in Fransız olmayan favori iktisatçısı kimdi? Samuelson önce bunun Adam Smith olduğunu düşünmüştü, ancak sonradan fark etti ki sözkonusu kişi Alfred Marshall'dı. Schumpeter anlaşılır bir şekilde Avusturya okulunun *yaramaz çocuğu* olarak anılmaktadır. Ne söyleyeceğini veya neye inandığını hiçbir zaman tahmin edemezdiniz.

KEYNES'İN FAVORİ FRANSIZLARI

John Maynard Keynes'in de beklenmedik tercihleri vardı. 1939 başında yazılmış olan *Genel Teori*'nin Fransızca baskısında, aşağıdaki Fransız yazarı bakın nasıl değerlendiriyor: "Adam Smith'in gerçek Fransız dengi, iktisatçılarınızın en büyüğü, derinlik, berrak zihin ve sağduyu (ki bunlar bir iktisatçının sahip olması gereken özelliklerdir) açısından fizyokratlardan bir boy yüksek" (1973: xxxiv). Hayır, Say veya Bastiat değildi.

Montesquieu'ydu!

Birçok nedenle bu da tuhaf bir tercih gibi gözüküyor. Temelde siyasî düşünür, tarihçi ve sosyolog olarak yazdığı için çok az tarihçi Montesquieu'yu (1689-1755) saf bir iktisatçı olarak kabul edebilir. *Kanunların Ruhu* (1748) adlı kitabının yalnızca yüzde 15'i iktisadî konulara ayrılmıştır. Dahası, Keynes'in aksine Montesquieu "laissez faire öğretisinin ateşli bir taraftarıydı" (Devletoglou 1963: 42). Otoriter rejimlerden nefret eder, merkezî plânlamanın her türünü reddederdi, ki bunlar ona göre toplumu doğal dinamiklerinden yoksun bırakan şeylerdi. Ülkeler arasında medenîleştirici, eğitici, işbirliğini geliştirici bir güç olarak serbest ticareti savunurdu. Adam Smith gibi o da, bir ülkenin gerçek zenginliğinin kıymetli madenlerden ziyade, mallar ve hizmetler tarafından temsil edildiğini kabul ediyordu. İspanya örneğini vererek, aşırı parasal enflâsyonun yıkıcı olduğunu söylüyor ve buna karşı çıkıyordu. Fizyokratlar tarımın yegâne zenginlik kaynağı olduğu yanlış öğretisine popülârite kazandırmadan önce, Montesquieu, sanayi ve ticaretin refah kaynağı olarak eşit derecede önemli olduğunu öğretiyordu. Girişimcilik ve tutumluluk iktisadî büyümenin vazgeçilmez unsurlarıydı. Nihayet Montesquieu, Malthus'un aksine, kalabalık ve büyüyen bir nüfusun hayli arzu edilir bir şey olduğunu düşünüyordu.

Bundan dolayı Keynes Montesquieu'ya itibar göstermekte haklıydı, ancak o bunu, sayılan bu nedenlerle yapmıyordu. Keynes'e cazip gelen şeyler Montesquieu'nun henüz olgunlaşmamış likidite-tercihi faiz kuramı (Montesquieu 1989: 420-21 [Kısım 4, Kitap 22, bölüm 19]), gömülemeye karşı olması ve iktisadî refahın korunması ve artırılabilmesi için yüksek bir parasal harcama düzeyinin gerekli olduğunu savunmasıydı (Devletoglou 1963: 37). Keynes'in kitaplarında, *Genel Teori*'nin Fransızca baskısının önsözü dışında Fransız düşünüre hiç referans verilmemiş olması ve Keynes'in yakın arkadaşlarından hiçbirinin, onun Montesquieu'ya 'en büyük Fransız iktisatçı' dediğini hatırlamaması, oldukça enteresandır (Devletoglou 1963: 44).

Resim 2.1: Charles Louis de Montesquieu (1689-1755)
Hulton-Getty Arşivlerinin izniyle.

J.-B. SAY: DOĞRU ZAMANDA DOĞMUŞ BİRİ

Bu Fransız dramasında en önemli karakter *Milletlerin Zenginliği*'nin basılmasından dokuz yıl önce dünyaya gelmiş olan bir iktisatçıdır. Jean-Baptiste Say (1762-1832) altmışbeş yıllık ömrünü, yakın geçmişte yayımlanmış bir biyografinin başlığından alıntı yaparsak, "zor zamanlarda bir iktisatçı" olarak yaşamıştır (Palmer 1997). Amerikan ve Fransız devrimlerine tanıklık etmiş, Napolyon'un siyasî iktidarının temel etkilerini üzerinde taşımış ve Endüstri Devriminin başlangıç dönemini yaşamıştır. Artık modern iktisadın ve iş hayatının başucu kavramlarından olan "girişimci" terimini icat etmiş, kendisi de bir girişimci (pamuklu imalatçısı) olmuştur. Fransa'da ilk politik iktisat profesörü olarak atanmış ve popüler bir ders kitabı yazmıştır. Say bugün en çok, üretim, ticaret ve tasarrufun iktisadî büyüme ve daha yüksek tüketim için anahtar unsurlar olduğu konusu üzerinde odaklaşan klâsik makro iktisat kuramı olan, "piyasalar yasası" ile tanınmaktadır.

J.-B. Say, Fransa'nın Lyon kentinde doğmuştur. Güney Fransa'dan Cenevre'ye, oradan da Paris'e göç etmiş olan eski bir Protestan aileden gelmektedir. Onbeş yaşında, Fransız Devriminin hararetli günlerinde, o da pek çok Fransız gibi Benjamin Franklin'in *Autobiography* (Otobiyografi)'sinden büyük ölçüde etkilenmiş, Franklin'i örnek bir vatandaş olarak övmüş, onun tasarruf, eğitim ve ahlâklı yaşam konusundaki ilkelerini alkışlamıştı.

"FRANSIZ ADAM SMİTH"

Resim 2.2: Jean-Baptiste Say (1767-1832)
"*Milletlerin Zenginliği*'nden daha kısa, daha net ve daha sağlam"
British Library of Political and Economic Science'ın izniyle

Jean-Baptiste İngilizce öğrenip *Milletlerin Zenginliği*'ni okuduğu Londra'da iki yıl kaldı. Bu Say'ın tüm kariyerini etkileyen kıymetli bir fırsattı. Sonraları "Fransız Adam Smith" olarak tanınan kişi olacaktı.

Say'ın etkisi, otuziki yaşındayken 1799'da Napolyon'un Kabinesine girdiği zaman hissedildi. Ancak Napolyon Say'ın laissez faire politikalarına karşı olan, iktidara aç bir diktatördü. Nitekim 1806'da Say'ın *Treatise on Political Economy* adlı kitabının yayımlanmasının ardından onu kabineden attı. Hatta politikalarını eleştirdiği için, Napolyon, Say'ın ders kitabını yasakladı. *Politik İktisat Üzerine Bir İnceleme, ya da Servetin Üretim, Dağıtım ve Tüketimi* (A Treatise on Political Economy, or the Production, Distribution and Consumption of Wealth)'nin ilk baskısı 1803'te yayımlandı ve Napolyon'un yasağına rağmen Say'ın sağlığında dört baskı yaptı. Thomas Jefferson Say'dan öylesine etkilenmişti ki, ilk İngilizce baskı için 1821'de tercüme ettirdiği kitapla ilgili olarak dostlarına "*Milletlerin Zenginliği*'nden daha kısa, daha net ve daha sağlam" diyordu. Jefferson kendisini Virginia Üniversitesine getirtmek istemişse de Paris'te yaşamayı yeğleyen Say, bu teklifi kabul etmedi. Say'ın kitabının İngilizce baskısı, İç Savaş sonrasında John Stuart Mill'in ders kitabı tarafından gölgede bırakılıncaya kadar, Birleşik Devletler'de en popüler ders kitabı olarak kaldı.

1815'te Napolyon'un iktidardan düşmesinden sonra J.-B. Say Fransa'nın Conservatoire des Arts et Metiers'de ilk sanayi iktisadı profesörü oldu. 1830'da Paris'teki College de France'a politik iktisat kürsüsü başkanı olarak atandı. Birçok konuda onlarla aynı görüşte olmamasına karşın, yakın dostları olarak gördüğü Thomas Malthus ve David Ricardo ile düzenli olarak yazıştı. Profesör olarak atanmasından sadece iki kısacık yıl sonra, 1832'de Fransa'da altmışbeş yaşında hayata veda etmesiyle, parlak kariyeri de noktalanmış oldu..

SAY BİRÇOK ÖNEMLİ KATKI YAPIYOR

J.-B. Say, Adam Smith'in kendi-kendini yöneten rekabet, doğal özgürlük ve sınırlı devlet sisteminin başlıca destekçilerinden biri ve laissez faire kapitalizminin tavizsiz bir savunucusuydu.

Bunun yanısıra, analizini Smith ve Ricardo'dan daha ileri götürerek klâsik iktisatta dört alanın temelini atmıştır.

Sözkonusu dört katkı şunlardır: birincisi, teorilerin olgular ve gözlemlerle test edilmesinin gereğine kuvvetli bir inanç; ikincisi, emek değer teorisi yerine sübjektif bir fayda teorisi; üçüncüsü, girişimcinin hayatî rolü; ve dördüncüsü, ekonomik dalgalanmalar ve iktisadî büyüme konularındaki klâsik makro modelin temelini oluşturan, Say'ın piyasalar yasası.* Şimdi bu katkılardan her birine göz atalım.

---

* Türkçe literatürde daha çok "Say Kanunu" ya da "Say Yasası" olarak anılır. (Ed.)

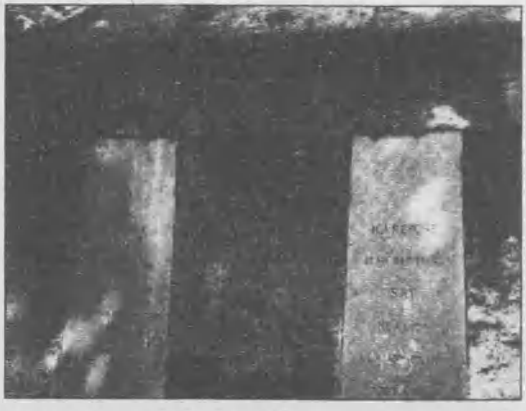
JIM MORRISON'UN YANINA KİMİN GÖMÜLÜ OLDUĞUNA BAKIN HELE

Binlerce Amerikan hayranı her yıl 1970'lerin rock-and-roll topluluğu Doors'un lideri Jim Morrison'a saygılarını ifade etmek üzere Paris'e akın ederler. Morrison fazla dozda uyuşturucu almaktan Paris'te ölmüş ve Pere Lachaise Mezarlığına törensiz bir şekilde gömülmüştü.

Morrison bu romantik mezarlığa gömülmüş, birçoğu yabancı pek çok ünlü kişiden biridir. Sözkonusu ünlüler arasında oyun yazarı Oscar Wilde, besteci Frederic Chopin, şarkıcı Maria Callas, dansçı Isadora Duncan, yazar Honore de Balzac ve feminist Gertrude Stein de bulunmaktadır. Bu geniş mezarlıktaki mezarların birçoğu gölgeli ağaçlar ve çiçeklerle doludur ve heykeller kendine özgü eserlerdir. Özellikle zikretmeye değer olan bir tanesi, bir cinayete kurban gitmiş gazeteci Victor Noir'in smokin giymiş heykelidir. Yerli kadınlar arasında yaygın bir hurafeye göre, bu heykelin münasip bir yerine sürtünen kadınlar hamile kalırlar.

YENİDEN DİRİLEN SAY

Oğlum Tim'le birlikte 1999'da Pere Lachaise Mezarlığını ziyaret ettiğimizde, büyük Fransız iktisatçısı Jean-Baptiste Say'a ünlüler listesinde resmen yer verilmemiş olduğunu görüp, şaşırdık. Mezarının yerine nasıl gidileceğine dair bilgi aldıktan sonra yarım saat aradık. Geniş mezarını sonunda bulduğumuzda, gördük ki mezar, insanı rahatsız edecek denli ihmal edilmiş bir durumda. İsminin üzerini kaplamış olan kalın yosun tabakasını temizlerken, iktisada yaptığı unutulmaz katkısı olan Say'ın piyasalar yasasını yeniden dirilttiğimi düşündüm (bkz. Fotoğraf 2.1)

Fotoğraf 2.1 J.-B. Say Dirilmiş!

SAY SOYUT TEORİLEŞTİRMEYİ ELEŞTİRİYOR

J.-B. Say iktisatçıların fildişi-kuleden reel ekonominin çok uzağına düşen teorileştirmeyle haşır-neşir olmalarından derin bir endişe duyardı. Model kurmak ille de yanlıştır demiyorum, diyordu Say. Esasında geometrinin aksine "inkâr edilemez genel doğruların özenli tümdengelimi... birkaç temel prensip ve bu prensiplerden çıkarılan sayısız vargı (corollary)* veya sonuç"la başlamayan bir modeli tercih ediyordu (Say 1971 [1880]: xx, xxvi). Fakat ısrarla üzerinde durduğu şey bu modelin gerçekçi olmayan, yanıltıcı bir model hâline gelmemesi için, daima gözlemlerle test edilmesi gerektiğiydi. Say'a göre tüm kuramlar ve modeller güncel olgular ve gözlemlerle sürekli sınanmalıdır.

Özellikle —klâsik iktisadın babalarından biri olan— *Politik İktisat ve Vergilendirmenin Prensipleri Üzerine* (On the Principles of Political Economy and Taxation) (1817) adlı kitabındaki, ardı arkası kesilmeyen soyut düşünme ve kurgusal model kuran, dostu David Ricardo'nun bu etkisinden endişeliydi. Adını vermeden Say Ricardo'yu "gereksiz çıkarsamalar"la dolu bir model ve "olgular yerini almadan önce şekillendirilmiş sistemler"le dolu bir model yaratmakla suçlamıştır (s. xxvii). Emek değer kuramı da dahil olmak üzere, bu soyut düşünme sonucu iktisat, tehlikeli bir yola kanalize ediliyordu (Bu soyut model-kurma metodolojisi sıklıkla "Ricardocu kötü alışkanlık" olarak anılır —bkz. Bölüm 4).

Say diyordu ki "Teorinin pratiğe karşı çıkmasından daha boş bir şey olamaz!" Robert Malthus'a bir mektubunda "olgulara ve onların sonuçlarına tutunmak, kıyasa tutunmaktan daha iyidir" diye yazıyordu. Adam Smith'i "aydınlatıcı gösterimlerle desteklenmiş en sağlam politik iktisat prensiplerini" bir araya topladığı için övmekte ve ardından, Ricardo gibi, teorilerini olgularla desteklemeyen iktisatçılar için "teorileri en iyi ihtimalle entellektüel merakı giderici olsa da, pratikte hiçbir şekilde uygulanamayan, boş hayalcilerden başka bir şey değildirler" demektedir (s. xxi-xxxv).

MATEMATİKSEL İKTİSATTAKİ KUSUR

Benzer şekilde, Say'in istatistiksel ve matematiksel iktisat hakkında da endişeleri mevcuttu. "Ne zaman matematiksel hesaplamaya konu bir meselemiz olmuşsa, politik iktisatta daima yanıltılıyor olmamızdan" duyduğu endişeyi, dile getirmiştir (Sowell 1987: 249).

Say arz ve talebin sübjektif niteliğini ve fiyat ile talep esnekliğinin nasıl, asla tam olarak tahmin edilemeyeceğini göstermiştir. Bir başka deyişle, iktisat nicel değil, nitel bir bilimdir ve dolayısıyla da "matematiksel hesaplamaya" konu değildir. Arzı ve ta-

---

* Corollary: Hâlihazırda kanıtlanmış bir önermeden çıkarılabilen, dolayısıyla kendisi için ayrı bir kanıtlamaya ihtiyaç duyulmayan önerme. (Ed.)

lebinin yıldan yıla kaçınılmaz biçimde değiştiği Fransız şarabının bir sonraki yıla ilişkin fiyatını buna örnek olarak göstermiştir. Yani arz "servetteki beklenmedik değişmeye", ürünün kalitesine, önceden kalan arz miktarına, sermaye piyasalarına, faiz oranlarına, ihracat piyasasına ve "yasaların ve hükümetin istikrarına" bağlıdır. Talep tarafına gelince, talep edilen miktar, değişen "tüketici zevk ve imkânlarına", genel ekonomik koşullara, ikame içeceklere vs.'ye bağlıdır. Kısacası, gelecek yılın şaraplarının fiyatları "asla tam olarak hesaplanamaz" (Say 1971: xxvi-xxvii).

Kör empirizme ve teoriyle ilişkisini kurmadan istatistiksel veri toplamaya karşı da ihtiyatlıdır: "Fakat karşılıklı ilişkilerini bilmeden, neden birinin sebep, diğerinin sonuç olduğunu gösteremeden derlenen bilgi, gerçekte bir büro memurunun elindeki ham bilgiden daha iyi değildir" (Say 1971: xxi).

SAY ALTERNATİF BİR DEĞER KURAMI TAKDİM EDİYOR

Say arkadaşı, İngiliz klâsik okulunun lideri David Ricardo'dan başka bir önemli konuda daha ayrılır —emek değer kuramı. Adam Smith'in etkisiyle Ricardo, değişmez bir değer standardı aramış ve bunu emekte bulmuştu. Fakat Say, Ricardo'nun *Prensipler*'inin çeviri kopyasına, "değişmez bir değer ölçüsü, saf hayalden ibarettir" diye not düşmüştü (Rothbard 1995: 19).

Onun yerine öznel bir fayda değer kuramını tercih ederek daha pozitif bir yaklaşıma yöneldi. Fayda, ya da tüketicinin bir mal veya hizmete değer verme şekli, o mal veya hizmetin üretimini belirler. Üreticiler de, girdileri çıktıya dönüştürmek suretiyle maliyetleri karşılayacak kadar değer ya da fayda yaratırlar.

Ne yazık ki, Fransız iktisatçı marjinal fayda kuramını keşfetmedi, ama bir mal ya da hizmetin nihaî fiyatını maliyetin değil, faydanın belirlediğini tespit etmek suretiyle, ona epeyce yaklaşmıştı.

GİRİŞİMCİNİN ROLÜ

Girişimci terimini Say icat etti. Kelime anlamı "üstlenici" olmakla birlikte, karışık anlamı dikkate alınarak girişimci "serüvenci" olarak tercüme edildi. Akla getirdiği şey, kâr amacıyla bir işi başlatmak ve idare etmek için sermaye, bilgi ve emeği bir araya getiren ticarî serüvenci ya da girişimci sermayedar imajıdır. Adam Smith bir öğretmendi, hiçbir zaman bir iş idare etmedi. Bir girişimci olarak deneyiminin olmaması nedeniyle Smith *Milletlerin Zenginliği*'nde bu hayatî konuyu es geçmiştir. Fakat J.-B. Say bir girişimci, bir pamuklu imalâtçısıydı, dolayısıyla bu kavramı, önemli bir parçası olarak ekonomik modeline dahil etti.

"Bölüşüm üzerine" konulu Kitap II'nin 7. bölümünde Say girişimciyi, "usta-temsilci" ya da "serüvenci"yi, toprak sahibi, işçi, hatta sermayedardan ayrı bir iktisadî karar birimi olarak takdim etti. "[Girişimcinin] hâlihazırda zengin olma-

sı da gerekmez; zira ödünç alınmış bir sermaye ile iş yapıyor da olabilir." Başarılı olabilmek için, der Say, girişimcinin "muhakeme, sebat ve dünya hakkında bilgisinin" olması gerekir. "Kabul edilebilir bir yanılma payıyla sözkonusu ürünün önemi, muhtemel talep miktarı ve üretim araçlarını tahmin etmesi beklenir: Bir gün çok sayıda işçi istihdam etmesi; başka bir gün hammadde satınalması veya sipariş etmesi, işçi toplaması, tüketici bulması ve her zaman düzene ve ekonomiye gayet dikkat sarf etmesi gerekir; tek kelimeyle amirlik ve idare sanatına sahip olması gerekir. "Bir dereceye kadar risk"i göze almaya istekli olmalıdır. Nihayet "batırma ihtimali" her zaman vardır, ama başarılı oldukları zaman da... en büyük serveti biriktirenler bu tür üreticilerdir" (Say 1971: 329-32).

Say girişimcinin "iktisadî kaynakları düşük verimli bir alandan yüksek verimli ve daha bereketli bir alana kaydırdığını" işaret etmektedir (Drucker 1985: 21). Ortalamanın üzerinde kâr fırsatları kollamak suretiyle risk-alıcı, bir kâr-ençoklaştırıcısıdır.

HEY SAY, GÖRÜYOR MUSUN?
GİRİŞİMCİLİK DERS KİTAPLARINA YENİDEN GİRİYOR

Say'ın "girişimci"si, sadece son zamanlardaki ders kitaplarında rağbet görmeye başladı. Kavram yıllarca modern iktisat ders kitaplarından neredeyse tümüyle kaybolmuştu; özellikle her yerde hazır ve nazır, yirminci yüzyılda iktisat mesleğinde hemen hemen evrensel düzeyde benimsenmiş "tam rekabet" modeli altında (bilhassa Fransız iktisatçı Leon Walras'ın genel denge modelinin etkisiyle).

Genel dengenin tam rekabet modelinde, çeşitlendirilmiş mallar ve fiyatlarda değişmeler yoktur. Tüm ürünler birbirinin aynıdır. O kadar çok alıcı ve satıcı vardır ki, hiç kimse fiyatı etkileyemez.

Açıktır ki, böylesi bir genel denge modeli altında yeni ürünler yaratacak veya reklâm yapacak girişimciye çok az ihtiyaç vardır. Yenilik, vizyon, yaratıcılık ve risk almak gereksizdir. Ders kitabı yazarları Edwin Dolan ve David Lindsey'e göre "girişimci davranışını denklemler ya da grafiklerle tam olarak ortaya koymanın imkânı yoktur, çünkü girişimcilik kavramının bizzat kendisi değişim, belirsizlik ve yenilikten gelir" (1988: 603). E. Dolan, iktisadî analize girişimcinin rolünü dahil etmeye girişen ilk ders kitabı yazarlarından biridir.

İktisat tarihçisi Mark Blaug der ki "bugünlerde iktisat öğrencilerinin girişimci kavramını duymadan iktisat öğrenimine yıllarını harcamaları bir skandaldır" (1986: 229).

Blaug'un *İktisadî Tarih*'i (Economic History) 1986'da yayımlandı ve o günden bu güne ders kitapları hayli değişti. Bugün düzenli bir şekilde girişimci, toprak, emek ve sermayeye ilâveten üretim faktörlerinden biri olarak listedeki yerini almaktadır. Müşterilerin kullanacağı bir ürün veya hizmeti üretmek üzere doğru miktardaki toprak, emek ve sermayeyi bir araya getirmek girişimcinin sorumluluğudur.

KURTARICI OLARAK AVUSTURYA OKULU

Say'ın icat ettiği girişimci kavramının [kaybolmaktan] kurtarılıp ders kitaplarına kalıcı olarak girmesi temelde Avusturya Okulu kanalıyla olmuştur. Avusturya doğumlu, Harvard profesörü Joseph Schumpeter, global ekonomide dinamik dengesizlik yaratma ve ülkelerin servetini artırmada merkezî figür olarak girişimci üzerinde odaklaşmasıyla bilinir. "Yaratıcı yıkım" süreci aracılığıyla girişimciler, ekonominin sahasını daha iyiye götürmek için sürekli değiştirmektedirler. Schumpeter "tam rekabetin hayalî altın çağı"nı reddetmekte, "bu sadece imkânsız değil, bayağıdır da, ideal etkinlik modeli olarak alınacak bir tarafı yoktur" demektedir (Schumpeter 1950: 106). Rekabetçi süreçten girişimciyi dışlamak, Shakespeare'in *Hamlet*'inden Danimarkalı prensi dışlamak gibi bir şeydir (1950: 86). Londra doğumlu, Avusturyalı profesör Israel Kirzner, New York Üniversitesi'nde, kariyerinin büyük bir kısmını girişimciyi ve onun ekonomideki hayatî rolünü araştırmaya adamıştır. Schumpeter gibi Kirzner de "tam rekabet modeli piyasa sürecini anlamamıza yardım etme konusunda başarısız kalmaktadır" diyerek modern firma teorisini eleştirir (Kirzner 1973: 8). Schumpeter girişimcilerin nasıl dengeden uzaklaştıklarını vurgularken, Kirzner girişimcilerin hatayı ve yeni kârlı fırsatları keşfedip, bu suretle piyasayı dengeye doğru götürdükleri "keşif süreci" üzerinde odaklaşır (1973: 72-75).

Nihayet, Avusturya doğumlu işletme mürşidi Peter F. Drucker, iş dünyasında girişimcilik üzerine çok kapsamlı yazılar yazmıştır. Drucker, Schumpeter'in girişimciyi firma içinde ve ekonomide bir altüst edici olarak gören görüşünü açımlamış, onu yeni ürünler ve yeni süreçler deneyen, hata yapan ve bu hatalardan ders alan biri olarak değerlendirmiştir. Say gibi, Drucker da girişimciyi ortalama-üzeri potansiyel gösteren iktisadî sektörlere yatırım yapan kişi olarak görmektedir. Girişimci her şeyden önce bir "fırsat kollayıcı"dır (Drucker 1985).

Bununla birlikte, girişimcilik konusundaki bütün söylenenlere rağmen, ders kitapları piyasayı tekeline almak isteyen yenilikçi firmaları etkinsiz gören genel denge modellerini hâlâ kullanmaktadırlar.

SAY'IN ÇIKIŞI: PİYASALAR YASASI

Girişimciyi kritik bir üretim faktörü olarak takdim etmesinin yanısıra, Say en çok, Say'ın piyasalar kanunu* olarak bilinen klâsik makro iktisat modelini geliştirmesiyle meşhurdur.

* Türkçe literatürde daha çok "Say Kanunu" ya da "Say Yasası" olarak bilindiğini bir kez daha hatırlatalım. (Ed.)

Say yasası çoğunlukla, Keynezyen düşünce biçimiyle yetişen pek çok iktisat öğrencisinin paradoksal, hatta karşıt-sezgisel buldukları "Her arz kendi talebini yaratır" şeklinde ifade edilmektedir. Öğrenciler "Bu tam tersi değil miydi?" diye sorarlar. "Talep arzı yaratmaz mı?"

Gerçekte Say kanununu "Arz kendi talebini yaratır" şeklinde tanımlamış olan Say değil, John Maynard Keynes'tir (*Genel Teori* 1973: 18). Bugün pek çok iktisatçı Keynes'in Say kanununun gerçek anlamı ve derin içerimlerini büyük ölçüde çarpıttığında hemfikirdirler. Bu konuda başlı başına bir kitap yazmış olan Avustralyalı iktisatçı Steven Kates, "Keynes ... Say yasasını yanlış anlamış ve yanlış anlatmıştır. ... Keynes'in en kalıcı mirası budur ve bu iktisat teorisini bugüne değin çirkinleştiren bir mirastır" demektedir (Kates 1998: 1). (Bölüm 13'teki "Keynes Say Hakkında Neler Söylüyor?" başlıklı kutuya bakınız.)

SAY BİR HATAYI TEŞHİR EDİP YENİ BİR YASA KEŞFEDİYOR

Say yasası, "Arz kendi talebini yaratır" şeklindeki yanıltıcı kısaltmadan çok daha görkemlidir.

Say yasasının geniş anlamını kavrayabilmek için, önce ilkenin kökenine bir göz atmak gerekir. Birinci bölümde tartışıldığı gibi onsekizinci yüzyılın önemli meselelerinden biri paranın, özellikle de altın ve gümüş yataklarının keşfi ve dış ticaret fazlasının zenginlik ve iktisadî büyüme yaratacağı yönündeki merkantilist öğretiydi. Periyodik ekonomik krizler ve depresyonlar sırasında insanlar sürekli para kıtlığından yakınıyorlardı. İktisadî sorunlarının çözümü gayet basit görünüyordu —daha çok para bul ve harca. Böylece durum düzelebilirdi.

Ders kitabının 15.bölümünde Say bu para-kıtlığı doktrinine karşı çıkarak, talebi yaratanın para değil, mal ve hizmet üretimi olduğunu öne sürdü. Para yalnızca bir değişim mekanizmasıydı ve ekonomik bunalımın gerçek sebebi para kıtlığı değil, çiftçiler, imalatçılar ve diğer üreticilerin mal ve hizmet satışlarının düşmesiydi. Say diyordu ki "Satışların kesatlığı para kıtlığı yüzündendir denemez, fakat öteki ürünlerin kıtlığı yüzündendir denebilir ... Daha klişe bir ifadeyle, insanlar daha az satın almışlardır, çünkü daha az kâr etmişlerdir" (Say 1971: 134). Daha önceki bir baskıda Say şöyle diyordu: "Satışları artıran şey genelde paranın bolluğu değil, fakat öteki malların bolluğudur.... Bu iki yönlü değişimde paranın rolü bir aktarma aracı olmanın ötesinde bir şey değildir. Mübadele tamamlandığında kişinin aslında bazı ürünler karşılığında başka bazı ürünler ödemiş olduğu anlaşılacaktır" (Kates 1998: 23).

Say, bir ekonomik durgunluk sırasında genel bir "üretim fazlası" ya da "aşırılığı"nın olduğunu kabul etmiyor, bunun yerine üretimin basitçe "yanlış yönlendirilmiş" olduğunu iddia ediyordu. Bu durumda kendisi için talebin yetersiz olduğu bazı ürünler gereğinden fazla üretilmiş demektir. Fiyatlar ve maliyetler

kendilerini yeni talep durumuna uydurduğunda, ekonomi yeniden büyümeye başlayacaktır. Say'e göre, işçiler yeniden işbaşı yapıp üreticiler kâr etmeye başlamadıkça, tüketiciler de yeniden harcama yapmaya başlamayacaktır.

Bu tahlil Say'in kayda değer bir keşifte bulunmasına yol açmıştır: *Üretim tüketimin nedenidir, ya da başka bir ifadeyle, artan üretim, daha yüksek tüketici harcamasına sebep olur.* Say'in kendi ifadesiyle "bir ürün üretilir üretilmez, o andan itibaren, kendi değerine tamamen eşit ölçüde olmak üzere, başka ürünler için bir piyasa yaratır" (Say 1971: 134). Bir üretici bir ürünü üretip sattığı anda sözkonusu satıcı harcanabilir geliri olan bir alıcı hâline gelir. Satın alabilmek için, önce satmak gerekir.

Kısacası Say kanunu şudur: X'in arzı Y için talep yaratır. Say, kendi yasasını, hasadı iyi bir çiftçi örneğinde şöyle açımlamaktadır: "Hasat ne kadar büyük olursa üreticilerin alımları da o ölçüde büyük olacaktır. Buna karşılık kötü bir hasat da genelde satışları olumsuz etkileyecektir" (1971: 135). Bir diğer örnek: Ne zaman kârlı bir iş bir bölgeye gelse, istihdam ve diğer mal ve hizmetlere talep yaratır. Son tahlilde artan tüketimin kaynağı yeni arzdır —bölgeye gelmiş yeni bir iş.

Say'in haklı bir tarafı var. İş çevrimi[1] istatistiklerine göre bir durgunluk başladığında, tüketimden daha önce üretim düşmektedir. Ekonominin iyileşmeye başlaması da üretimin artmaya başlamasıyla sözkonusu olmakta, tüketim artışı bunu takip etmektedir. İktisadî büyüme verimlilikte, yeni ürünlerde ve yeni pazarlarda bir artışla başlamaktadır. Bundan dolayı üretim harcaması daima tüketim harcamasından önce gelmekte, dolayısıyla öncü bir gösterge olmaktadır.

SAY TARTIŞTIĞI KONULARIN KAPSAMINA İKTİSADÎ BÜYÜMEYİ DE DAHİL EDER

Say argümanının kapsamına iktisadî büyümeyi de dahil etmiştir. Ona göre ekonomik performansın anahtarı sadece tüketimi artırmaktan ziyade, yeni ve daha iyi ürünlerin üretimini teşvik etmektir.

Bireysel bazda bunun neden böyle olduğunu görebiliriz. Daha yüksek bir yaşam standardının anahtarı, önce gelirinizi (yani, verimliliğinizi) artırmaktır. Nasıl? Maaşınızda artış alarak, iş değiştirerek, yeniden eğitim alarak ya da para kazanan bir iş kurarak. Hayat standardınızı yükseltmek adına, gelirinizi artırmadan önce sokağa çıkıp, tasarruflarınızı eritmek veya borçlanmak suretiyle daha büyük bir eve veya bir otomobile daha fazla para harcamak, sizin için aptalca olurdu. Belki bir süre çılgınca yaşayabilirsiniz, ama eninde sonunda bunun bedelini ödemek zorunda kalırsınız.

---

[1] *Business-cycle*, Türkçeye iş çevrimi, konjonktür devresi, konjonktür dalgalanması, ticarî dalgalanma gibi karşılıklarla tercüme edilmektedir. (Ed.)

Say'e göre aynı ilke ülke bazında da geçerlidir. Yeni ve daha iyi ürünlerin ortaya çıkarılması yeni piyasalar açar ve tüketimi artırır. Dolayısıyla "kuru tüketimi teşvik etmenin ticarete bir faydası yoktur; zira zor olan, imkânları temin etmektir, tüketme arzusunu kamçılamak değil; ve gördük ki bu imkânları yalnızca üretim sağlayabilir." Say ardından ekler: "Bu nedenle, iyi bir yönetimin amacı üretimi harekete geçirmek, kötü bir yönetiminki ise tüketimi özendirmektir" (1971: 139).

TASARRUF BİR NİMETTİR, LÂNET DEĞİL

Say yasasının mantıksal bir sonucu, tasarrufun iktisadî büyüme için yararlı olduğudur. "Tutumluluğun" harcamalarda ve üretimde bir azalmaya yol açabileceği görüşünü reddetmektedir. Tüketim, tanımı gereği, faydanın kullanımı olduğuna göre, tasarruf daha iyi bir harcama biçimidir; çünkü üretimi artırabilmek için gerekli sermaye mallarının üretiminde kullanılmaktadır. Kuşkusuz Say, Benjamin Franklin'in "Tasarruf edilmiş bir kuruş, kazanılmış bir kuruştur" ve "Para paranın babasıdır" gibi atasözleriyle tasarrufu bir erdem olarak savunduğu görüşleri okumuş ve bundan etkilenmiştir.

Büyüyen bir ekonomi daima tüketimden daha fazla zenginlik yaratmaktadır. Bu yolla üretim tüketimi aşmaktadır. Geri kalanı tasarruftur ki, bu da yatırım malları üretimine sarf edilir. Unutmayınız ki iki tür üretim vardır: tüketim malları üretimi (tüketim) ve yatırım malları üretimi (tasarruf).

SAY YASASI'NIN ÖZETİ

Kates, Say'ın piyasalar yasasının sonuçlarını şu şekilde özetlemektedir (Kates 1998: 29):

1) Bir ülke için aşırı sermaye diye bir şey sözkonusu olamaz.

2) Ekonomik büyümenin temeli yatırımdır.

3) Tüketim yalnızca zenginlik yaratımını uyarmamakla kalmaz, onu engeller de.

4) Talebi meydana getiren şey, üretimdir.

5) Talep yetersizliği (yani, aşırı-üretim) asla ekonomik rahatsızlığın nedeni değildir. Ekonomik rahatsızlık ancak mallar birbirilerine göre doğru oranlarda üretilmediklerinde, baş gösterebilir.

DE TOCQUEVILLE İKTİSAT BİLGİLERİNİ NEREDEN ÖĞRENDİ?

Her zaman özlemini çektiği fiziksel zevkleri temin edebilmek için demokratik zamanlarda insanoğlu daima özgür olmalıdır.

Alexis de Tocqueville (1988 [1848]: 539)

Ünlü Fransız devlet adamı ve *Democracy in America* adlı şaheserin yazarı olan *Alexis de Tocqueville (1805-59)*, daha çok Amerikan toplumunun toplumsal ve siyasal yönleriyle ilgili yazılar yazdı. Amacı iktisattan çok devlet aygıtını tartışmaktı. Araştırmalarının çoğunu Birleşik Devletler'de sanayileşme ve şehirlerin kurulması konularına hasretmemişse de, ekonomik koşullarla ilgili birçok önemli gözlemlerde de bulunmuştur.

DEMOKRATİK KAPİTALİZMİN DESTEKÇİSİ

Birleşik Devletler'e 1830'larda yaptığı seyahatlere dayanarak, de Tocqueville "dünyadaki yalnızca en müreffeh değil, aynı zamanda en istikrarlı insanlardan oluşan" Amerika'nın "büyük bir demokratik devrim"i temsil ettiği tesbitinde bulunmuştur (Tocqueville 1988 [1848]: xiv). Birleşik Devletler'in "dünyadaki en büyük uluslardan biri hâline geleceği"ni tahmin etmiştir (1988: 383). Fransız gözlemciye göre Amerika, Smithgil doğal özgürlük modelini herkesten daha çok benimsemiş bir ülkedir, ki orada Amerikalılar "gerçek özgürlüğün", "egemenliğin", "koşulların eşitliğinin" ve "özel mülkiyetin garanti edilmişliğinin" tadını çıkarmaktadırlar (1988: xiv). Avrupa'nın her tarafında devrimlerin görüldüğü 1848 yılında, de Tocqueville'nin gözlemine göre "Amerika'da bir kargaşa bile ortaya çıkmamıştır." Amerikalılar eğitilmiş, yurtsever, dindar ve yasalara uyumlu kişilerdir. İstikrarlı demokrasiyi koruyabilmek için, de Tocqueville devlet iktidarının ademimerkeziyetçi olmasını ve küçük arazi parçaları üzerinde yaygın bir bireysel mülkiyeti savunmuştur. De Tocqueville devlet ya da ütopyacı komünizmden değil, bireycilikten yanadır.

De Tocqueville Amerikalıların daima finansal durumlarını iyileştirmeye gayret ettiklerini gözlemlemiştir. Her bir Amerikalı girişimciydi ve "zenginlik hırsı vardı... hararetli arzulara sahipti, işletmeciydi, maceracıydı ve hepsinden önemlisi, yenilikçiydi" 1988: 404, 538). Sonuç olarak, "sıradan insanlar ticaretle büyüyorlardı" (1988: 10). "Amerika'da" diyordu de Tocqueville, "Umutsuz olan ve zenginlerin keyfine özenmeyen bir vatandaşa asla rastlamadım" (1988: 531).

De Tocqueville Amerikalıların "terbiyeli kapitalizmi"ni övüyordu. "Ancak, fiziksel zevklerin aşkı, demokratik insanların bu tür aşırılıklar yapmasına meydan vermez." Amerikalıların büyük çoğunluğu geniş saraylar yapmak peşinde değildir. "Dertleri daha çok, tarlasına birkaç dönüm daha ilâve etmek, bir meyve bahçesi dikmek, bir evi biraz genişletmek, hayatı daha kolay ve daha rahat hâle getirmektir" (1988: 533).

Resim 2.3: Alexis de Tocqueville (1805-59)
Brown Brothers'ın izniyle basılmıştır.

AMERİKA'DA DEMOKRASİ'DE SMİTHGİL TEMALAR

De Tocqueville bireysel "aydınlanmış bir *kendini-sevme*... genel menfaatlerle uyum içindedir" diye yazar (1988: 525-26) ki bu, gayet açık bir biçimde Smithgil bir temadır.

Smith gibi, de Tocqueville de "özgürlük ve sanayi ... arasında ... yakın bir ilişki" kurar. "Her zaman özlemini çektiği fiziksel zevkleri temin edebilmek için demokratik zamanlarda insanoğlu daima özgür olmalıdır" (1988: 539). Birleşik Devletler'de vatandaşlar hiçbir zaman vatandaşlık görevlerini ihmal edecek kadar çok meşgul değildirler.

Smith gibi, de Tocqueville de dinsel ve ahlâki yönelimleri destekleyip devlet dinine karşı çıkar. "Birleşik Devletler'de" diye yazar, "yedinci gün geldiğinde, ülke boyunca ticaret ve sanayinin durduğu anlaşılmaktadır. Bütün gürültü susar" (1988: 542).

MARX'TAN ÖNCE MARKSİST ELEŞTİRİ?

Ancak, de Tocqueville çok fazla düşünce gerektirmeyen montaj işinin işçileri "seviyesizleştireceği" ve onları "hayvanlaştıracağı", bu durumun da işçi ile patron arasındaki eşitsizliği artırıp bir "ticarî aristokrasi" yaratabileceği konusunda uyarıda bulunur. Böylece "aynı zamanda endüstriyel bilim, çalışan sınıfın durumunu sürekli aşağı iterken, patronların durumlarını yükseltmektedir" (1988: 555-56). De Tocqueville işbölümünün etkisiyle ilgili eleştirisinde, özellikle Adam Smith'in klâsik "toplu iğnelere baş yapmak" örneğine göndermede bulunur.

Aynı şekilde, de Tocqueville'in yabancılaşma kavramı da *Milletlerin Zenginliği*'nin "Gençliğin Eğitimi" başlıklı bölümünü taklit eder. Smith orada "hayatı birkaç basit işlemi yaparak geçen bir adam ... genellikle aptal ve cahil hâle gelir" şeklinde uyarıda bulunmaktadır (Smith 1965 [1776]: 734). Gerek Smith, gerekse Tocqueville çözüm olarak ahlâkî ve entellektüel eğitimi önermektedir.

SAY'IN ETKİSİ

De Tocqueville iktisadı nereden öğrendi? *Milletlerin Zenginliği*'ni okuyup okumadığını bilmiyoruz, ama Say'ın *Politik İktisat Üzerine İnceleme*'sini okuduğu kesin. Gerçekte Alexis de Tocqueville ve seyahat arkadaşı Gustave de Beaumont 1831'de Birleşik Devletler'e yaptıkları seyahat sırasında kitabın bir nüshasını almışlar ve gemide günlük olarak okumuşlardır. Beaumont Amerika seyahati günlüğünde "Şimdi tüm enerjimizle J.-B. Say'in çalışmasıyla politik iktisat yapıyoruz. Bu çalışmanın aşırı cazip bir tarafı var" diye yazmaktadır (Pierson 1938: 46).

FREDERIC BASTIAT, LAISSEZ FAIRE AVUKATI

Frederic Bastiat gelmiş geçmiş en büyük ekonomi gazetecisidir.

Joseph Schumpeter (1954: 500)

Charles Darwin'in hamisi Thomas Huxley'di, J.-B. Say'ın hamisi ise Frederic Bastiat (1801-50). Bastiat serbest ticaret ve laissez faire politikalarının yorulmak bilmez bir savunucusu, ateşli bir sosyalizm karşıtı, amansız bir tartışmacı ve devlet adamıydı. Mesajının bütünlüğü, saflığı ve zarafeti açısından Voltaire ve Franklin'e benzetilmekteydi.

Eğlendirici hayvan hikâyelerini kullanarak devletçiliğin her türüne —sosyalizm, komünizm, ütopyacılık ve merkantilizm— saldırmıştır. En meşhur iki makalesi "Mumcular Dilekçesi" ile "Kırık Pencere" bugün bile basılmakta ve bu makalelere atıfta bulunulmaktadır (Bastiat 1995: 1-50; Roche 1971: 51-53).

*The New Palgrave** Bastiat'yı "yanlış düşünceleri açığa çıkarmada üstüne olmayan kişi" olarak nitelendirmektedir (Hebert 1987: 205).

---

* kapsamlı bir iktisat sözlüğü (Ed.).

Resim 2.4: Frederic Bastiat (1801-50)
"Yanlış düşünceleri açığa çıkarmada üstüne olmayan kişi."
The Foundation for Economic Education'ın izniyle basılmıştır.

ÇITKIRILDIM BİR YETİM DÜNYAYA MEYDAN OKUYOR

Ne var ki Frederic Bastiat'nın özel hayatı trajikti. Vücudu zayıftı, ama kırkdokuz yıl yaşamayı başardı. Hayatı boyunca hastalıklı ciğerlerinden ıstırap çekti. 1801'de Güney Fransa'da Bayonne'de doğan Frederic, arazi sahibi ve İspanya'yla ticaret yapan bir tacirin çocuğuydu. Yedi yaşında annesini, dokuzunda da babasını kaybetti. Halası tarafından büyütüldü ve onyedi yaşında Bayonne'de bir amcasının yanında çalıştı. Sonra şansını çiftçilikte denedi, bu meslekte de başarılı olamadı. Nihayet sevebileceği bir şeye yöneldi —kitaplar ve fikirler. 1820'lerin sonlarında evlenmiş olan taşralı bilgin, dini bütün bir Katolik idi.

Adam Smith gibi Bastiat da inançları üzerinde derin etkisi olan bir liman kentinde büyüdü. Napolyon savaşlarını zor zamanlar izledi ve Bastiat hükümet kontrolleri ve tarifelerin etkisine Bayonne şehrinde doğrudan şahit oldu. Say ve Smith'in etkisiyle tarifelerin kötülüğü Bastiat için ana odak noktası hâline geldi. Bu serbest piyasacı iktisatçıların ikna edici yazılarına rağmen, Fransız hükümeti ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısı boyunca gümrük vergilerini artırmaya devam etti. Bastiat, X. Charles'a ve Bourbonların suiistimallerine karşı 1830 Devrimini destekledi. Eksantrik düşünür, biraz Donkişotvari biçimde, bir kraliyet kalesini şiddetli bir hücumla ele geçirmek üzere 600 gençten oluşan bir gruba liderlik etmiş olduğu hâlde, [kraliyet tarafından] hiç protesto ile karşılaşmamış ve bir ziyafete davet edilmiştir.

BASTIAT AKINTIYA KARŞI DURUYOR

Bastiat ve Say'ın takipçileri için ekonomik ve siyasî özgürlük kavgası hâlâ çetin bir kavgaydı. Say'ın mirasına katkıda bulunmak için, Bastiat, serbest ticaret ko-

nusunda yazılar yazmaya başladı. 1846'da Paris'e taşındı ve İngiliz reformistlerini izleyerek ülke çapında bir serbest ticaret derneği kurdu. Bir serbest ticaret gazetesi olan *le libre échange* (serbest mübadele) gazetesini çıkardı.

Aynı yıl korumacılara karşı bir taşlama olan meşhur "Mumcular Dilekçesi"ni kaleme aldı. (Aşağıdaki kutuya bakınız.)

1848 DEVRİMİ VE İKİNCİ FRANSIZ CUMHURİYETİ

1848'de köylülerin Fransız monarşisine karşı ayaklanmaları, kızıl bayrak çekerek meydan okumaları ve Ulusal Muhafızlara karşı kanlı bir mücadeleye girişmeleriyle önemli bir dönüm noktasına gelinmişti. Miting sloganı sosyalizmdi, ama Bastiat, hâlâ kalabalığa muhalif biçimde, şöyle serzenişte bulunuyordu: "Bunca şey denedik; peki hepsinden daha basit olanını, özgürlüğü, ne zaman deneyeceğiz?" (Roche 1971: 79).

BASTIAT MİLLÎ MECLİSTE SOLDA OTURUYOR

1848 Devriminin sonucu, ikinci Fransız cumhuriyeti ve demokratik genel seçimlerdi. Bastiat Millî Meclise seçildi ve meclisin finans komitesine başkan oldu. Kendisiyle ilgili en çok hatırlanan şey, sağda oturan muhafazakârların karşısında, liberaller ve radikallerin oturduğu sol tarafta oturan (siyasette sağ-sol ayrımının kökeni buraya dayanır), omuzları çöküк ince bir sima olduğudur. Sosyalistler ve komünistlerin politikalarına şiddetle karşı olmasına rağmen, koridorun sol tarafına oturmayı daha rahatına uygun bularak, buradan sosyalistlerin hapse atılmasına, barışçıl ticaret sendikalarının kapatılmasına ve sıkıyönetim ilânlarına karşı çıkmıştır.

MUMCULAR DİLEKÇESİ

Frederic Bastiat

Aşağıdaki taşlama, Bastiat tarafından 1846'da Paris'te yayınlanmaya başlanmış bir serbest ticaret gazetesi olan *Le libre échange*'de yayımlanmıştır. "Mumcular Dilekçesi" burada yayımlanmış taşlamaların en meşhur örneği olup, okuması oldukça keyif vericidir. Bu gülünç durumu kullanarak Bastiat, Fransızların tarifeler ve diğer ticaret sınırlamaları yoluyla üretimi yavaşlatmak suretiyle kendilerini zenginleştirebilecekleri görüşüne saldırmaktan hiç bıkmamıştır (Roche 1971: 51-53).

Mum İmalatçıları, Yapıştırıcıları, Fenerciler, Mumbatırıcılar, Sokak Lâmbacıları, Enfiyeciler, Yangın Söndürücülerden; Donyağı, Sıvıyağ, Reçine, Alkol ve Genel Olarak Aydınlatmayla İlgili Herşeyin Üreticilerinden

Saygıdeğer Milletvekillerine

Baylar:

Bizler, ışık üretiminde bizimkinden bir hayli üstün koşullarda çalıştığı anlaşılan bir yabancı rakibin yıkıcı rekabetinden mustaribiz.Bu rakip iç piyasayı inanılmaz düşük bir fiyatla silip süpürmektedir; o ortaya çıkar çıkmaz satışlarımız durmakta, tüm müşteriler ona yönelmekte, Fransız sanayiinin sayısız alt kola sahip bir dalı, birdenbire tam bir durgunluğa bürünmektedir. İşte bu rakip, hiç başka birisi değil, güneşin ta kendisidir...

Sizlerden bize öyle bir kıyak yapmanızı bekliyoruz ki, tüm pencerelerin, çatı havalandırmalarının, çatı pencerelerinin, iç ve dış tüm panjurların, perdelerin, kanatlı pencerelerin, hedef tahtalarının, sönmüş lâmbaların ve de sönmüş gözlerin kısacası, tüm açıkların, deliklerin, yarıkların ve ince çatlakların yasaklanmasını sağlayacak bir yasa çıkarasınız...

Şerefli milletvekilleri, ricamızı ciddîye alınız ve bunu neden istediğimizi dinlemeden reddetmeyiniz.

Her şeyden önce, doğal ışığa ulaşımı mümkün olduğu kadar engeller de, yapay ışık için ihtiyaç yaratırsanız, Fransa'da eninde sonunda bundan fayda görmeyecek bir sanayi var mıdır?

Şayet Fransa daha fazla donyağı tüketecek olsa, daha fazla sığır ve koyuna ihtiyaç olacak, sonuçta da temizlenmiş tarlalarda, ette, yünde, deride, ve dahi özellikle bütün tarımsal servetin temeli olan hayvansal gübrede, bir artış olacaktır.

Şayet Fransa daha çok sıvı yağ tüketse, haşhaş, zeytin ve kolza üretiminde bir artış görülecektir. Bu zengin, ama toprağı yoran bitkiler, sığır beslemenin toprağa katacağı artan verimliliği kârlı hâle dönüştürmek için, tam zamanında yetişecektir...

Dilekçemizin başarıya ulaşmasından, Anzin Şirketinin zengin ortağından tutun da, zavallı kibrit satıcısına kadar durumu iyileşmeyecek muhtemelen bir tek Fransız'ın bile olmadığına ikna olmak için fazlaca düşünmeye gerek yoktur, baylar.

Bastiat 1850 yılında, ardında iki önemli çalışma *Economic Harmonies* (İktisadî Armoniler) ve *The Law* (Hukuk) bırakarak, kırk dokuz yaşında veremden öldü.

BASTIAT HAKKINDA GÜNCELLEME: *TEK DERSTE İKTİSAT*

Bastiat'nın meşhur alegorik hikâyelerinden (darbı mesel) biri de "Görünen ve Görünmeyen" adlı bir kitapçıkta yer alan "Kırık Pencere"dir, ki hayatının son yılı olan 1850'de yazılmıştır (Orijinal elyazmalarını taşınma sırasında kaybetmiş olduğu için yeniden yazmak zorunda kalmış, ölmeden sadece birkaç ay önce bitirebilmiştir). Hikâye, toplumda itibarlı bir yeri olan Jacques

Bonhomme'un adam olmaz oğlunun bir pencere camını kırmasıyla başlar. Başlangıçta, olayı görenler, pencere camını yenilemek için altı frank harcamak zorunda olan Jacques'ın durumuna üzülürler.

Ama daha sonra kırık pencerenin iş âlemi için iyi bir şey olacağını düşünmeye başlarlar. Ne de olsa "eğer kimse asla cam kırmasa, camcıların hâli duman olmayacak mıdır?" Gerçekten de kamuoyu pencere kırmanın "paranın dolaşımına [ve dolayısıyla] genelde endüstrinin teşvikine katkıda bulunup bulunmadığını" merak etmeye başlar (Bastiat 1995: 2).

Bastiat "Görünen, budur" der. Yıkım, cam sanayiinde yeni bir harcamayı uyarmaktadır.

Fakat arkasından Bastiat sorar "Ya görünmeyen nedir?" Analizin bu üçüncü düzeyinde Bastiat, Jacques Bonhomme'un eskimiş ayakkabıları için veya kütüphanesine yeni bir kitap almak için harcayacak altı frankının artık olmadığına işaret eder.

Bastiat'ın vardığı sonuç şudur: "Şimdi de *genel olarak* sanayi sektörünü düşünelim. Pencere kırılınca cam sanayii altı franklık teşvik görür; görünen budur. Şayet pencere kırılmamış olsaydı, ayakkabı endüstrisi (ya da bir başkası) altı franklık teşvik görecekti; *işte görünmeyen de budur*."

Kıssadan hisse: "Yıkım kârlı bir şey değildir" (Bastiat 1995: 2-3).

Bastiat, yanlış düşünceleri ortaya çıkarmada iktisatçıların rolü konusunda şöyle bir genelleme yapar: "İyi bir iktisatçı ile kötü bir iktisatçı arasında yalnızca bir fark vardır: kötü iktisatçı kendisini görünür etkiyle sınırlar; iyi iktisatçı ise hem görülebilir etkiyi, hem de *öngörülmesi gereken* etkileri dikkate alır" (Bastiat 1995: 1; italikler orijinalinden).

HENRY HAZLITT: GÜNÜMÜZÜN BASTIAT'I

Henry Hazlitt (1894-1993), kırık pencere hikâyesine dayanarak *Tek Derste İktisat* (Economics in One Lesson) adlı klâsik bir kitap yazmış olan bir çağdaş, yirminci yüzyıl Frederic Bastiat takipçisidir. Bastiat gibi Hazlitt de kollektivizmin tüm biçimlerine karşı çıkan, geniş bir okuyucu kitlesi için yazılar yazmış boyun-eğmez bir gazetecidir. *The Wall Street Journal, The New York Times* ve *The Nation*'da editörlük yapmış; bir *Newsweek* sütununda yirmi yıl boyunca yazılar yazmış; H.L. Mencken'den sonra *The American Mercury*'de editörlük yapmıştır. Çok nadir olarak birilerini öven bir edebî eleştirmen olan Mencken, Hazlitt için "gerçekten yazmayı beceren az sayıdaki iktisatçıdan biri" demektedir (Hazlitt 1979: kapak).

Kitaplarında ve gazete sütununda kaleme aldığı görüşleri her zaman iyi kabul görmemiştir, özellikle de meslekten iktisatçılar tarafından. John Maynard Keynes'in *Genel Teori*'sinin sert ve tam bir reddiyesi olan *"Yeni İktisat"ın Fiyaskosu* (The Failure of the "New Economics") yayımladıktan sonra sert eleştiriler sökün etmiştir. Anlaşılan oydu ki, iktisatta derecesi olmayan gazeteciler kulübe kabul edilmiyorlardı.

Yazmış olduğu onsekiz kitaptan yalnızca biri en çok satan ünvanına sahip. İlk defa 1946'da yayımlanmış olan *Tek Derste İktisat* yaklaşık bir milyon satmış ve tam sekiz dile çevrilmiştir.

Hazlitt kitabına, Bastiat'ın kırık pencere hikâyesini yeniden anlatarak başlar. Kırık pencereden çıkarılacak dersleri tek derse indirgemiştir: "İktisat sanatı, herhangi bir eylem ya da bir politikanın yalnızca hemen görünen etkilerine değil, uzun dönemli etkilerine de bakabilmeyi içerir; böyle bir politikanın sonuçlarını yalnızca bir grup için değil, bütün gruplar için değerlendirebilmeyi kapsar" (Hazlitt 1979 [1946]: 5). Ardından Hazlitt, gayet başarılı bir şekilde sözkonusu dersi pek çok başka ekonomik probleme uygulamıştır: kira kontrolleri, asgarî ücret yasaları, savaşın varolduğu iddia edilen yararları, kamu harcamaları ve bütçe açığı, parasal enflâsyon, tarifeler ve tasarrufa yönelik saldırılar. Ne zaman gazetelerde veya televizyon haberlerinde depremler ekonomi için iyidir, ithalat bizi fakirleştirir ya da bütçe açığı kalıcı refah için anahtardır gibi sözler okuyup dinlesek, Henry Hazlitt'ten —ve Frederic Bastiat'tan— haberi olmayan bir toplumun sonuçlarını görüyoruz demektir.

Hazlitt meslekten iktisatçılarca "gayri-iktisatçı"* olarak belki gözardı edilebilir, ancak bugünün ardı arkası kesilmeyen ekonomik safsatalarına saldırmada çok az iktisatçı ona yetişebilir.

Fotoğraf 2.2: Henry Hazlitt (1894-1993)
Bir Çağdaş Bastiat "Ama iktisatçı değil!"
The Foundation of Economic Education'ın izniyle basılmıştır.

* Gayri-iktisatçı (non-economist): Formel iktisat eğitimi almamış, teknik formasyonu yetersiz, meslekten iktisatçı olmayan. (Ed.)

BASTIAT ÖZGÜRLÜĞÜN KAPSAMINI GENİŞLETİYOR

Bastiat yalnızca bir ekonomi gazetecisi değildi. O aynı zamanda özgür insanlar ve serbest piyasaya en iyi uyacak sosyal organizasyonun ne olduğu konusunda pek çok yazı yazmış bir hukuk felsefecisiydi. Temel çalışması Haziran 1850'de [1996] yayımlanmış bir risale olan *Hukuk*'tur. Sonunun yakın olduğunu bildiğinden, ömrünün son yıllarında inanılmaz derecede üretkendi.

Bastiat için hukuk "hayat, hürriyet ve mülkiyet"in yasal, negatif bir savunmasıdır. Devletin asıl görevi, bu "Allah vergisi haklar" olan yaşama, özgürlük ve mülkiyet hakkını korumak ve "adaletsizliğin egemen olmasını önlemek"tir (Bastiat 1996: 2). İnsanoğlunun, "başkalarına zarar vermediği sürece, her kişinin tüm yetilerini kullanabilme hakkı" olan özgürlüğü olabildiğince geniş olmalıdır (1996: 51). Özgürlüğün kapsamına vicdan, eğitim, emek, ticaret ve örgütlenme özgürlüğü girer (s. 62).

Eğer bu haklar gereğince korunabilse bir toplumun refah ve mutluluğunun sınırı yoktur. "Adalet, barış, düzen, istikrar, armoni ve mantığın temeli budur. ... ve ayrıca, şayet herkes yeteneklerini sınırsızca kullanabilse ve emeğinin meyvelerini özgürce kullanabilse, toplumsal ilerleme durmak bilmez, kesintiye uğramaz ve başarısızlığa maruz kalmaz" (s. 20, s. 5). Dahası, "her insan kendi gerçek değerini bulur ve varlığının gerçek asaletine kavuşur" diyordu Bastiat (s. 73). Soruyordu, "En barışçı, en ahlâklı ve en mutlu insanlar hangi ülkede bulunur?" Vatandaşlarının özel işlerine en az karışan, vergileri, gümrük tarifelerini ve sınırlamalarını minimuma indiren ve nihayet konuşmanın, seyahat etmenin ve örgütlenmenin engellenmediği ülkeler (s. 74).

BASTIAT YASAL YAĞMALAMANIN TEHLİKELERİNE KARŞI UYARIYOR

Ne yazık ki, diyor Bastiat, hukuk iki nedenle çarpıtılmıştır, "aptalca açgözlülük" ve "sahte iyilikseverlik." Açgözlülük kamunun, başkalarının ürünlerini yağmalamasına neden olur: "hukuk bir mülkü birinden alıp başka birine verirken; yine hukuk, serveti herkesten alıp, belirli bir azınlığa vermektedir" (s. 13). Kısaca, hukuk mülkü koruyacağına onu çiğnemektedir. Bastiat Birleşik Devletler'deki kölelik ve tarifelerin varlığını yasal yağmalamanın örnekleri olarak özellikle zikreder. "Hukuk bir adaletsizlik aracı hâline gelmiştir" (s. 15).

Bastiat'ya göre hukukî yağmalama, "sosyalizmin baştan çıkarıcı cazibesi", çok değişik biçimlerde ortaya çıkar: "Tarifeler, koruma, menfaat sağlama, sübvansiyonlar, teşvikler, artan oranlı vergilendirme, devlet okulları, garanti edilmiş işler, garanti edilmiş kârlar, asgarî ücret, yardım hakkı, emek vasıtası hakkı, bedava kredi, vesaire.." (s. 18).

Bastiat "sahte iyilikseverliğe", yani gönüllü olmayan yardım faaliyetlerine karşı da uyarıda bulunur. Zorunlu refah, zorunlu eğitim ve zorunlu dinin tüm

biçimlerine karşı çıkar. "Bize dayatılan, özgür olmayan tüm örgütlenme biçimlerini reddederiz." Bastiat dayatılan bir sistem olarak "devlet" ile gönüllü bir ağ olarak "toplum" arasında bir ayrım yapar. Polemik tarzında, kendisini eleştirenlere şöyle karşılık verir: "Devletin verdiği eğitimi onaylamıyoruz. Buna karşılık sosyalistler her türlü eğitime karşı olduğumuzu söylerler. Biz bir devlet dinine karşı çıkıyoruz. Buna karşılık sosyalistler her türlü dine karşı olduğumuzu söylerler. Biz devlet eliyle dayatılan bir eşitliğe itiraz ediyoruz. Bu sefer onlar eşitliğe karşı olduğumuzu söylerler. ... Durum öyle bir hâl alıyor ki, biz devletin tahıl yetiştirmesini istemiyoruz diye, sosyalistler neredeyse bizim insanların yemek yemelerine karşı olduğumuzu öne sürecekler" (s. 29).

Bastiat, bireysel özgürlüğün altını oyar biçimde toplumsal gayretkeşlerin, herkesin binlerce kural ve talimatlara uymasını sağlamaya yönelik, giderek büyüyen küstahlıklarına karşı çıkar. Eğer özgür bırakılırlarsa kaçınılmaz şekilde yanlış şeyler yapacaklarından endişelenen "yasa koyucular, insanları kendilerinden korumak için plânlar yapmalıdırlar" (s. 63). Tüm yurttaşları kışla düzenine sokmak isteyen gayretkeş yasa koyuculara karşı Bastiat şöyle seslenir: "Lütfen zaman zaman hatırlayınız ki, bu kadar keyfî biçimde kullandığınız bu balçık, bu kum ve bu gübre de insandır! Onlar sizin eşitlerinizdir. Onlar da aynen sizin gibi akıllı ve özgür âdemoğullarıdır! Aynen sizin gibi onların da Allah'tan gelme gözlem yapma, önceden plânlama, düşünme ve kendileriyle ilgili yargıda bulunma yetenekleri vardır!" (s. 48).

Risalesini bir özgürlük çağrısıyla bitirir Bastiat: "İnşallah tüm sistemleri reddedip özgürlüğü denerler; zira özgürlük Allah'a inancın ve onun tecellilerinin teslim edilmesidir."

İKTİSAT BİR DORUĞA ULAŞIR, ARDINDAN YOKUŞ AŞAĞI DÖNER

Adam Smith'in vizyonu, kendini davaya adamış Turgot, Condillac, Condorcet, Say, Bastiat ve Tocqueville —ve hatta Smith'ten önce Montesquieu gibi Fransızlardan daha usta ellerde hiçbir zaman olmadı. Görünmeyen el ve piyasa sisteminin doğal armonisi öğretisini bu adamlar zirveye çıkardılar. Ancak önümüzdeki birkaç bölümde göreceğimiz gibi, iktisadın hikâyesi beklenmedik bir şekilde Adam Smith'in iyimser dünyasından sapacak ve içinden bir nesil sonrasına kadar çıkamayacağı karanlık bir yola girecekti. Hayrete değer bir durumdur ki, Smith'in şaheserinden uzaklaşmak bizzat kendi ülkesinde, kendi çömezlerinden ikisinin yazmalarıyla başlıyordu.

REFERANSLAR

Bastiat, Frederic, 1995, *Selected Essays on Political Economy*, F. A. Hayek'in Takdimiyle, New York: Foundation for Economic Education.

------, 1996 [1850], *The Law*, Çev. Dean Russell, New York: Foundation for Economic Education.

Blaug, Mark, 1986, *Economic History and the History of Economics*, New York: New York University Press.

Devletoglou, Nicos E., 1963, *Montesquieu and the Wealth of Nations*, Athens: Center of Economic Research.

Dolan, Edwin G. ve David E. Lindsey, 1988, *Economics*, 5. Baskı, Hinsdale, IL: Dryden.

Drucker, Peter F., 1985, *Innovation and Entrepreneurship*, New York: Harper and Row.

Hazlitt, Henry, 1979 [1956], *Economics in One Lesson*, 2. Baskı, New York: Crown.

Hebert, R. F., 1987, "Claude Frederic Bastiat", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, London: Macmillan, c. 1, 204-5.

Kates, Steven, 1998, *Say's Law and the Keynesian Revoulution*, Cheltenham: Edward Elgar.

Keynes, John Maynard, 1973 [1936], *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London: Macmillan.

Kirzner , Israel M., 1973, *Competiton and Entreprenuership*, Chicago: University of Chicago Press.

Montesquieu, Charles, 1989 [1748], *The Spirit of the Laws*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Palmer, R. R., 1997, *J -B. Say, An Economist in Troubled Times*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Pierson, George Wilson, 1938, *Tocqueville in America*, Baltimore: John Hopkins University Press.

Ricardo, David, 1951 [1817], *On the Principles of Political Economy and Taxation*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Roche, George Charles III., 1971, *Frederic Bastiat: A Man Alone*, New York: Arlington House.

Rothbard, Murray N., 1995, *Classical Economics*, Hants: Edward Elgar.

Samuelson, Paul A., 1962, "Economists and the History of Ideas", *American Economic Review* 52:1 (Mart), 1-18.

Say, Jean-Baptiste, 1971 [1880], *A Treatise on Political Economy*, C. R. Prinsep'in 4. baskısından çeviri, New York: Augustus M. Kelley.

Schumpeter, Joseph A., 1950 (1942), *Capitalism, Socialism and Democracy*, 3. bs. New York: Harper and Row.

------, 1954, *History of Economic Alalysis*, New York: Oxford University Press.

Skidelsky, Robert, 1992, *John Maynard Keynes: Economist as Saviour*, 1920-1937, London: Macmillan.

Smith, Adam, 1965 [1776], *The Wealth of Nations*, New York: Modern Library.

Sowell, Thomas, 1987, "J.-B. Say", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, London: Macmillan, c. 4, 249.

Tocqueville, Alexis de, 1988 [1848], *Democracy in America*, 12. bs. Ed. J. P. Mayer, Çev. George Lawrence, New York: HarperPerennial.

3

DİNE SAYGISIZ MALTHUS YENİ ZENGİNLİK MODELİNE MEYDAN OKUYOR *

İnsanoğlu prangalarından kurtuldu, kader imparatorluğundan azat oldu ... hakikat, erdem ve mutluluk yolunda sağlam ve emin adımlarla ilerliyor!

Marquis de Condorcet (Kramnick 1995: 38)

Nüfusun muazzam gücü sefalet ya da ahlâksızlık üretmeden kontrol edilemez.

Robert Malthus (1985 [1798]: 79)

1776'da Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği*'nin yayımlanması Avrupa'da yeni bir iyimserlik çağına rastladı. Sosyal reformcular "hayat, hürriyet ve mutluluğu arama" vaat eden Amerikan Devrimi ile "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" vaat eden Fransız Devrimi'nin ardından umut doluydular. William Wordsworth Fransız Devrimi'nin erken idealizmini *Başlangıç* (The Prelude)'ta (1986 [1850] Kitap 11, satır 108-109) şöyle dile getiriyordu:

O şafakta sağ olmak bir büyük mutluluk,
Hele genç olmak Cennet'in ta kendisi!

Sir Thomas More *Ütopya* (Utopia)'yı yazdığından beri filozoflar savaşların, suçların ve fakirliğin olmadığı bir evrensel mutluluk dünyası düşleyip durdular. Adam Smith ve Fransız meslektaşları Montesquieu, Say, Bastiat ile Tocqueville'in

---

* Bu bölüm için seçilen müzik: Edward Grieg, *Peer Gynt*'ten "In the Hall of the Mountain King"

dehası, barışçı, âdil ve evrensel bir bolluk getirecek bir iktisadî "doğal özgürlük" sistemi geliştirmiş olmalarıdır.

Sözkonusu model şimdi ironik biçimde Adam Smith'in iki çömezinden, Thomas Robert Malthus ve David Ricardo'dan gelen gayet çetin bir meydan okumayla karşı karşıyadır. Özellikle Malthus bugün bile hâlâ bizi meşgul eden bir sorunu gündeme getirmiştir: Aşırı kalabalık bir gezegen ve aşırı kullanılmış kaynaklar, Adam Smith'in demokratik bolluk vizyonunu sekteye uğratır mı?

CONDORCET VE GODWIN'İN ÜTOPYACI VİZYONU

Malthus'un nüfus kuramı onsekizinci yüzyıl sonlarının iki popüler Aydınlanmacı düşünürünün görüşlerine bir tepki olarak gelişti: seçkin Fransız düşünür Marquis de Condorcet (1743-94) ve radikal İngiliz papaz William Godwin (1756-1836).

Onsekizinci yüzyıl Aydınlanmasına, bilimi batıl inanca, aklı imana, toleransı fanatizme, bireyciliği kollektivizme, materyalizmi dünyevî zevklerden uzak sade bir hayata tercih eden bir grup bilim adamı, düşünür ve yazar öncülük etmiştir. Bu Aydınlanmacılar —Locke, Voltaire, Montesquieu, Jefferson, Paine, Franklin— ekonomik ilerleme ve eşitlikçilik lehine derin bir inanç besliyorlardı. Pek çoğu nüfus artışının, yararlı bir şey olup, siyasal ve ekonomik sağlamlık ve yeniliğin kaynağı olduğunda hemfikirdiler.

Aydınlanma çağının optimistlerinden biri de Marquis de Condorcet olarak bilinen Marie-Jean-Antoine-Nicholas de Caritate (1743-94) idi. Condorcet bir matematikçiydi, serbestlik yanlısıydı ve inanılmaz bir kehanet yeteneğine sahipti. Gelecek 200 yıla derin bir bakışla Condorcet, sanayi ve tarımda verimlilik artışları, konut ve gıdada iyileşme, dünya nüfusunda ve beklenen yaşam sürelerinde muazzam bir yükselme, tıp teknolojisinde hızlı bir ilerleme ile hastalıklar ve rahatsızlıklarda bir düşme öngörüyordu (Kramnick 1995: 26-38). "İnsan Zihninin Gelecekteki İlerlemesi" başlıklı son çalışmasını ölüm cezalısı olarak saklandığı yerde yazdı. Fransız Devrimini desteklemişti, ancak XVI. Louis'nin idamına karşı çıktığı için aşırılık yanlısı Jakobenlerle ters düşmüştü. Kitabını tamamlamasından birkaç hafta sonra tutuklandı ve öldü.

Daha genç olan William Godwin de aynı derecede iyimser ama oldukça eksantrik biriydi. İngiliz papaz Fransız Devriminin ilham verdiği idealist bir anarko-komüniteryendi. Hobbsgil "iğrenç, vahşî ve kısa" hayat görüşüne karşı çıkarak harika bir yeni bolluk dünyası öngörme konusunda Adam Smith'in yanında yer aldı. Fakat Godwin, Smith'ten fersah fersah ilerde bir toplumsal mühendisti. Hukuk ve özel mülkiyet ilga edilse suçun ortadan kalkacağına, insan ilişkilerinin son derece uyumlu hâle geleceğine ve hatta insanın ölümsüzleşeceğine kuvvetle inanıyordu. Godwin bu süper iyimserliği sağlık, uzun ömürlülük, adalet ve insanlığın iyiliğinin karakterize ettiği yeni bir devirden bahseden *Siyasi*

Adalet (Political Justice) adlı çalışmasında seslendirdi. "Ne hastalık, ıstırap, melankoli olacak ne de içerleme" diye öndeyide bulunuyordu. Devlete de gerek kalmayacaktı, çünkü "her insan anlatılmaz bir şevkle herkesin iyiliği için çalışacak" (Downs 1983: 244). Anarşist Godwin, feminist Mary Wollstonecradt'la evlenmiş olmasına rağmen, "kötü, tiksindirici, bencil ve monopollerin en âdisi" dediği evliliğe de karşıydı (Kramnick 1995: 478-79). Daha da ileri giderek "insan bünyesinin en göze çarpan zayıflıklarından biri olan" uykunun ortadan kalkabileceği, güçlü cinsel tutkuların bastırılacak, hatta ortadan kaldırılacak olması nedeniyle, fazla nüfus sorununun da olmayacağı bir zaman bile öngörüyordu.

Voltaire, kahramanı Dr. Pangloss'un iyi ya da kötü tüm olayları gözü kapalı biçimde hayatın zorunlu ve yararlı birer parçası olarak kabul ettiği *Candide* adlı romanında bu naif ütopya ruhunu hicvetmiştir. Dr. Pangloss'un da tekrar tekrar söylediği gibi "bütün mümkün dünyaların bu en iyisinde, her şey en iyi"dir (Voltaire 1947: 20). Godwin'in kızı ve meşhur şair Percy Shelly'nin karısı Marry Shelly bile romanı *Frankenstein*'da daha kasvetli bir insan doğası görüşü benimsemiştir. Nitekim Fransız Devriminin yıkıcı aşırılıklarının ardından Edmund Burke (1963: 591) Wordsworth'un iyimserliğini şununla değiştirmiştir:

> ... tedirgin edici fırtınalar,
> Özel hayatı bir kenara atan, hayatı tatsız bırakan.

MALTHUS İYİMSERLERE MEYDAN OKUYOR

Fakat, bu yeni felsefe çağına en büyük meydan okuma saygısız bir genç papazdan, Robert Thomas Malthus (1766-1834)'tan geldi. 1798'de, otuziki yaşındayken, Malthus isimsiz bir çalışma olan *Nüfus Üzerine Deneme* (Essay on Population)'yi yayımladı. Sözkonusu deneme, özü itibariyle yeryüzündeki kaynakların sürekli artan bir nüfusun talepleriyle başa çıkamayacağını ileri sürüyordu. Bu düşündürücü iddia, bundan böyle iktisat ve siyasetin manzarasını değiştirmiş ve kısa sürede Smith, Condorcet, Godwin ve diğer Aydınlanma taraftarlarının pozitif bakış açılarını yarıda kesmiştir. Malthus, en iyi arkadaşı olan iktisatçı David Ricardo ile birlikte, sınırlı kaynaklar üzerindeki baskının insanların ezici bir çoğunluğunu geçimlik sınırında tutacağını ileri sürüyordu. Dolayısıyla Malthus ve Ricardo, Smith'in laissez-faire politikalarının sıkı takipçileri olmakla birlikte, iyimser Smithgil iktisadın gidişatını tersine çeviriyorlardı.

MALTHUS'UN KAYDA DEĞER ETKİSİ

Malthus günümüz düşüncesi üzerinde kuvvetli bir etki bırakmıştır:

1) Demografi ve nüfus araştırmalarının babası olarak kabul edilir. (Esasen, İngiltere ilk nüfus sayımını 1801'de yapmıştır, ki Malthus'un etkisinin bir göstergesidir.)

2) İktisadî büyümenin sınırlarından söz ederek, katı nüfus kontrolünü savunan sosyal mühendislerin akıl hocası olarak kabul edilir. (sayfa 85'teki Güncelleme 1'e bakınız.)

3) Nüfus üzerine yazdığı Deneme, kaynaklar üzerindeki nüfus baskısı nedeniyle sefalet, ölüm, yokluk, savaş ve çevre kirlenmesinden söz eden pek çok bilim adamı ve sosyal reformcuya hâkim olan karanlık ve kaderci görüşün altını çizer.

4) Charles Darwin'e evrim teorisinin ilhamını veren odur (sayfa 77'deki kutuya bakınız.)

5) İlkeler ders kitabı, John Maynard Keynes'in, tüketiciler ve yatırımcıların toplam "efektif talebindeki" değişmelerin iş çevrimlerine yol açtığı görüşüne dayanan makro iktisat teorisini etkilemiştir. (Bkz. Bölüm 13.)

6) İktisada "kasvetli bilim" şöhreti kazandıran şey, Malthus ve Ricardo'nun kaderci kötümserliğidir." (sayfa 87'deki kutuya bakınız.)

Zamanla Malhtus'un aşırı-nüfus tezi, aralarında David Ricardo, John Stuart Mill, Knut Wicksell ve William Stanley Jevons'ın da bulunduğu birçok ünlü iktisatçı tarafından kabul görmüştür. Birçok ünlü sosyal eleştirmen ve günümüz çevrebilimci Malthus'un görüşlerini onaylamış; kıtlıklar, savaş ve kirlilikten aşırı-nüfusu sorumlu tutmuşlardır (bkz. Güncelleme 2). Hatta Russell Kirk gibi bazı muhafazakâr politikacılar bile Malhtus'u savunmuşlardır (Nickerson 1975: 3-7).

Ancak Malhtus'un geleceğe dair kötümser argümanlarını herkes benimsemiş değildir. Marksistler, Engels'in akla gelebilecek "en yontulmamış, en barbar kuram" olarak nitelendirdiği Malthus'un nüfus kuramının umutsuzluğunu reddetmişlerdir (Malthus 1985: 51-52). 1900'lerin sonlarından bu yana anaakım iktisatçıların büyük bölümü de gıda üretimi ve iktisadî hasıladaki muazzam artışları dikkate alarak, Malthus'un tezini terk etmişlerdir (sayfa 109'daki Güncelleme 2'ye bakınız).

Yine de ondokuzuncu yüzyılın kalan bölümünde Malthus'un aşırı-nüfus ve sınırlı kaynaklarla ilgili olumsuz görüşü modern dünyayı boyunduruğu altına almıştır.

ROBERT MALTHUS KİMDİR?

Bu genç papaz kimdi ve Adam Smith'in yeni evrensel bolluk dünyasını raydan çıkarmada nasıl bu kadar güçlü bir etkiye sahip olabilmişti?

1766'da Surrey'de zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Malthus'a, Thomas Robert adı verilmekle birlikte ailesi ve arkadaşları tarafından hep Robert ya da Bob olarak çağrıldı. (Bugün tarihçilerce yaygın olarak "Thomas Malthus" olarak anılır.) Sekiz kişilik bir ailenin son erkek çocuğu olarak aşırı-nüfus sorununa yakından aşinadır. Kalabalık aile, Hristiyan inancı (Genesis 1:28'de Allah Adem ve

Havva'ya "çoğalın ve yeryüzünü doldurun" diye seslenmektedir) ve zamanın egemen anlayışı olan, çok çocuğun ihtiyarlıklarında anne-babaya bakılma şansını artıracağı düşüncesi tarafından teşvik edilmektedir.

DARWIN EVRİM KURAMINI NEREDEN ALDI? MALTHUS'TAN!

Malthus'un nüfusa dair eserinin etkisi çok büyük olmuştur, üstelik bu etki yalnızca sosyal bilimcilerle de sınırlı kalmamıştır. Modern evrim kuramının babası Charles Darwin, doğal ayıklanma ve en iyi uyum sağlayabilenin hayatta kaldığını öngören kuramı için Malthus'u övmektedir. *Otobiyografi*'sinde Darwin minnettarlığını açıkça ifade etmektedir.

Ekim 1838'de, yani, sistematik araştırmama başladıktan onbeş ay sonra, Malthus'un *Nüfus Üzerine*'sini zevkle okuma fırsatım oldu. Hayvanlar ve bitkilerin uzun gözlemlerinden çıkardığım, her yerde sözkonusu olan yaşam mücadelesini takdir etmeye gayet hazır da olunca, hemen kafamda, bu koşullar altında uygun türlerin korunup uygun olmayanların yok olma eğiliminde olacağı düşüncesi çaktı. Bunun sonucu yeni bir türün oluşumu olabilirdi (Darwin 1958: 120).

Fotoğraf 3.1: Charles Darwin (1809-82)
Charles Darwin Malthus'u keyifle okurdu.
Hulton-Getty Arşivi'nin izniyle.

Hayrete değer biçimde, organik evrim kuramını bağımsız olarak keşfeden Alfred Russell Wallace da Malthus'un kitabına değer vermektedir. Otobiyografisi *Hayatım* (My Life)'da Wallace, hemen hemen Darwin'in ilhamını aldığı aynı günlerde Malthus'u okuduğunu belirtir: "Belki de okuduğum en önemli kitap Malthus'un *Nüfus Üzerine Deneme*'siydi... Felsefi biyolojinin sorunlarını ele alan o güne kadar okuduğum ilk kitaptı ve onun temel ilkeleri daima kafamda kaldı. Yirmi yıl sonra bu ilkeler bana organik türlerin evriminde etkin unsurun ne olduğu konusunda uzun süredir aradığım ipuçlarını verecekti" (Wallace 1905: 232).

Malthus'un *Deneme*'si insanın gelişiminde evrimsel bir sürecin bulunduğunu ima eder. 18. Bölümde yaratıcı Allah'ın beşerî yaratıklara şekil vermesinin "belirli bir süreç... belirli bir zaman" aldığı görüşünü dile getirmektedir (Malthus 1985: 201).

Malthus 1784'te, onsekiz yaşındayken, matematik ve diller konusunda üstün başarı sağladığı (beş dil öğrenmişti) Cambridge Üniversitesi'ne gitti. Kriket oynamayı severdi ve hareketli bir sosyal yaşamı vardı, ömrü boyunca birçok kulübe katıldı. 1788'de mezun olduktan sonra, Kutsal Emirler kursu alarak Church of England'da (İngiltere Kilisesi) papaz oldu, ki bu kilise evlenmemeyi şart koşuyordu. Altı yıl sonra 1804'te evlenmeye karar verince papazlığı bıraktı. "Papaz Efendi" unvanını yalnızca, nüfus konusundaki tartışmalı görüşlerini savunma gayretiyle, hayatının sonraki bir döneminde kullandı.

MALTHUS PORTRESİNİN YAPILMASINI 67 YAŞINA KADAR NEDEN REDDETTİ?

Yaşamının son yılına kadar Malthus portresinin yapılmasını reddetti; neden? Ailesinde ırsî olarak gelen bir doğum özründen mustaripti. Konuşmasını olumsuz etkileyen ve hayatı boyunca kendisini usandıran bir yarık damakla doğmuştu. Bir kadın kendisinin "tuhaf ağzı ve korkunç sesi"nden söz etmiş, ancak diğerleri şekli bozuk yüzünden yakınmamış, damak yarığı sayılmazsa kendisinin yakışıklı biri olduğunu not etmişlerdir. Ne var ki Malthus yüzündeki bu şekil bozukluğundan o kadar rahatsızlık duymuştur ki, hayatı boyunca yalnızca bir portresini yaptırmıştır, o da ölümünden bir yıl öncesi olan 1833'te yaptırdığıdır (James 1979: 2-4). Aşağıdaki tıpkıbasımda sizin de göreceğiniz gibi ressam ağız bozukluğunu neredeyse fark edilmeyecek bir tarzda çizmiştir.

Resim 3.1 Thomas Robert Malthus (1766-1834)
"Çağın en çok suiistimal edilen adamı." (Downs 1983: 249).
Hulton-Getty Arşivleri'nin izniyle basılmıştır.

PAPAZ MALTHUS TARTIŞMALI BİR KİTAPÇIK YAZIYOR

Malthus'un klâsik çalışması "bir arkadaş"la yaptığı, William Godwin'in ütopyacı teorileriyle ilgili bir tartışma üzerine gündeme gelmiştir. Sözkonusu arkadaş, babasından başka birisi değildir. Sevimli, garip saplantıları olan ihtiyar, adı skandallara karışmış Fransız düşünür Jean Jacques Rousseau'nun bir takipçisiydi. Rousseau'nun en meşhur sözü "İnsan özgür doğmuştu, oysa şimdi her yerde zincirler içinde" ifadesi, dönemin idealizmi ve realitesi arasındaki çelişkiyi yansıtmaktadır (1968: 49).

Godwin'in yeni yaşam vizyonu üzerindeki kavga o denli çetindi ki, genç Malthus onu reddetmek için esaslı bir polemiksel kitapçık yazdı. Zamanın geleneğini izleyen Malthus'un çalışmasının şöyle uzun bir başlığı vardı: *Mr Godwin, M. Condorcet ve Öteki Yazarların Spekülâsyonlarına Dair Yorumlarla, Toplumun İyileştirilmesinin Geleceğini Etkilemesi Yönüyle Nüfusun Temeli Üzerine Bir Deneme* (1798). Babasını kamuoyu önünde rahatsız etmeme endişesiyle sahte bir isim kullandı ve babasına "bir arkadaş" olarak göndermede bulundu. Bununla birlikte çok geçmeden yazarın kim olduğunu herkes anlamıştı.

"ÇAĞIN EN SUİİSTİMAL EDİLMİŞ ADAMI"

Malthus'un kıyamet tellâlı tezi "nüfusun gücünün insanoğlu için yeryüzünün geçindirebileceğinden sonsuz kat daha büyük" olduğunu söylüyordu ve dolayısıyla insanların büyük bölümü Hobbsgil bir yaşantı sürmeye mahkûmdu (1985 [1798]: 71).

Eser yayımlanır yayımlanmaz bir sansasyon yaratmakta gecikmedi ve Malthus'a sürekli hücumlar başladı. Muhafazakâr ilâhiyatçılar, piyasacı liberaller ve ütopyacı radikallerden sözkonusu esere bir eleştiri ve sövüp sayma fırtınası yöneldi. Din adamları, eserin yaratıcının merhametini sorgulayan dinsiz bir kitap olduğuna hükmettiler, sosyal reformcular ise Malthus'u yoksullara sırtını dönmekle suçladılar.

Malthus, yerel olarak idare edilen ılımlı bir sosyal yardım sistemi olan İngiltere'nin Fakir Fukara Yasası'na karşı çıkıyordu. Malthus'a göre toplumu iyileştirmeye ve istekleri daha üst bir seviyeye çıkarmaya yönelik herhangi bir çaba, verimlilik karşıtı olmak durumundaydı. Bir sosyal yardım sistemi kaçınılmaz şekilde gıda üretimini artırmadan nüfusu artırırdı, ki bunun sonucu kitlelerin daha fazla sefalete sürüklenmeleri demekti (daha sonra, 1815'te, sonuçta çalışan yoksullar için ekmek fiyatını yükselten, hububat üzerine ithalat vergileri konmasını öngören İngiliz Tahıl Yasalarını Malthus da destekleyecekti).

Dindar bir Anglikan olarak Malthus doğum kontrolünün her şekline şiddetle karşıydı. *Nüfus Üzerine Deneme*'sinin ikinci baskısında evliliğin geciktirilmesi, evli-

likte dışarı boşalma ve öteki "ahlâkî korunma" biçimlerinin olasılığını tartıştı, ancak bununla bildiğimiz gebelikten korunma yöntemlerini kastetmiyor, onları tiksindirici buluyordu. İronik bir biçimde, doğum kontrolü savunucuları Üçüncü Dünya ülkelerindeki "aile plânlaması" ve Çin'deki tek-çocuk politikasını desteklemek için Malthus'a sık sık göndermede bulunurlar (bkz. sayfa 85'teki Güncelleme 1 başlıklı kutu). Malthus bir sıfır nüfus artışı taraflısı değildi, gerçekte onun dinî inançları Allah'ın "çoğalınız" yönündeki emrini yerine getirmek üzere nüfus artışına sıcak bakardı. O, nüfus artışına yalnızca, bu artış geçinme imkânlarını zorlayınca, dolayısıyla sefalet ve ahlâksızlığa yol açtığı zaman, karşıydı (Pullen 1981: 46).

MALTHUS FAKİR FUKARA FONLARINA, DOĞUM KONTROLÜNE, HATTA AŞIYA BİLE KARŞI MIYDI?

Malthus'u "Papaz Malthus" olarak anan William Cobbet şu eleştiriyi yöneltiyordu: "Malthus ve onun iğrenç havarileri, Fukara Yardımlarını ortadan kaldırmak, yoksulları evlenmekten menetmek isteyen; bu tümden kalın kafalı ve kendini beğenmiş takımı, emekçiler kendilerini silâhlanıp vatan için hayatını tehlikeye atmaya çağırdıklarında onların yüzlerine nasıl bakacaklar? (Downs 1983: 249-50).

Böylece Malthus "çiçek hastalığı, kölelik ve çocuk katlini savunan; imarethaneler, erken evlilik ve fukara yardımlarının kötü şeyler olduklarını iddia eden; ailenin kötülüklerine dair nutuklar attıktan sonra evlenme yüzsüzlüğünü gösteren; dünyanın, en iyi eylemlerin en kötü sonuçlar verecek kadar kötü yönetildiğini düşünen; kısaca hayatın bütün romantizmini ondan çekip alan" (Downs 1983: 249) anti-sosyal bir adam konumuna oturtuluyordu.

Nüfus Üzerine Bir Deneme'nin ilk baskısı çok az sayıda yapılmış olduğu için koleksiyon malzemesi olarak nadir bulunan pahalı bir parçadır, bulabilenler için *Milletlerin Zenginliği*'nin ilk baskısından çok daha pahalıdır (Nadir kitapların alım-satımcısı Robert Rubin'e göre *Nüfus Üzerine Bir Deneme*'nin ilk baskısı 100.000 dolar veya daha fazla para eder). Malthus'un sağlığında altı baskı yapılmıştır. Kitap sonraki baskılarında ilâve edilmiş ekler ve verilerle giderek daha hacimli hâle gelmiştir, ancak sadece —istatistikler ve empirik verilerden yoksun— ilk baskısı, bir klâsik olarak kabul edilmektedir.

Malthus hayatının kalan bölümünü, 1820'de yazdığı *Politik İktisadın İlkeleri* (The Principles of Political Economy) de dahil birçok başka kitap ve risale yazmaya devam etmekle beraber, temelde aşırı nüfus tezini gözden geçirmek ve savunmakla geçirmiştir. Nüfus sorunlarını incelemek üzere Avrupa'ya yoğun seyahatlerde bulunmuştur.

EVLİLİK, ÖĞRETİM VE ÖLÜM

Malthus 1804 yılında, otuzsekiz yaşındayken, Harriet Eckersall ile evlenmiştir. İlk çocukları Aralık'ta, evlendiklerinden sadece sekiz ay sonra doğmuştur. Bu olgu, muhtemelen oğullarının doğumu bir erken doğum olmakla birlikte, arkadaşları ve akrabalarının ağzı bozuk yorumlarına sebep olmuştur. Malthus ve karısı mutlu bir evlilik sürdürmüşler ve çocuk sayısını üçe çıkarmışlardır.

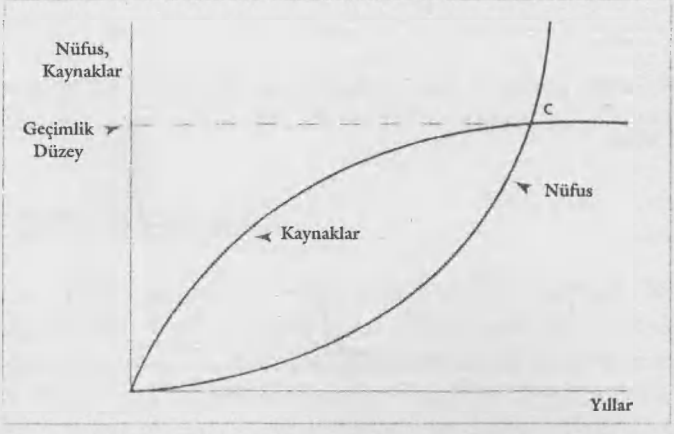
1805'te yeni kurulan Doğu Hindistan Şirketinin Haileybury'deki üniversitesine sözkonusu şirketin çalışanlarının genel eğitimi amacıyla modern tarih ve politik iktisat profesörü olarak atanmıştır. Böylece iktisatta ilk kürsü sahibi olan kişi Malthus olmuştur. 1834'te ölümüne kadar bu pozisyonda kalmıştır. En yakın arkadaşı, meslektaş iktisatçı David Ricardo'dur, ki Malthus'la öldüğü 1824 yılına kadar düzenli olarak yazışmıştır (ikisinin ilişkisiyle ilgili olarak gelecek bölümde daha fazla bilgi verilecektir).

Malthus Aralık 1834'te kalp krizinden ölmüştür. Bath Abbey'de gömülüdür.

MALTHUS'UN MEŞHUR İKİ DOĞA YASASI

Malthus'un hayat hikâyesini bu şekilde gözden geçirdikten sonra, şimdi de teorilerine daha dikkatle göz atalım. Kanıtlamaya çalıştığı şey neydi acaba?

Nüfus Üzerine Deneme'si kendisinin "tartışılmaz gerçekler" olarak gördüğü iki temel "doğa yasası" içeriyordu:

Şekil 3.1 Nüfus Artışı, Kaynaklar ve Geçim

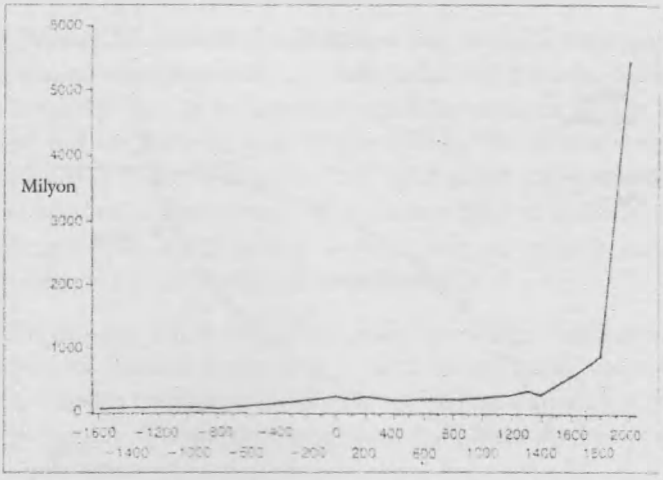
İlki, nüfusun geometrik olarak (1, 2, 4, 8, 16, 32...) artma eğiliminde olduğuydu.

İkincisi, gıda üretiminin (kaynakların) ise sadece aritmetik olarak artma eğiliminde olmasıydı (1, 2, 3, 4, 5, 6...).

Sonuç, yeryüzünün kaynaklarının artan nüfusun taleplerini karşılayamamasından kaynaklanan kaçınılmaz bir "sefalet ve ahlâksızlık" kriziydi (Malthus 1985: 67-80). Malthus'un tezi Şekil 3.1'deki gibi gösterilebilir. Şekilde, kaynakların arzının azalan verimler yasası altında büyüdüğü, buna karşılık artan bir nüfusun taleplerinin ise daha hızlı bir şekilde geometrik olarak arttığı görülmektedir. C noktası insanların ezici bir çoğunluğunun ancak hayatta kalabildiği geçimlik düzeyi temsil etmektedir. Eğer dünya C noktasını aşarsa, açlık, ölüm ve ahlâksızlık dünya nüfusunu yeniden geçimlik düzeye geri çekecektir. Böylelikle, Malthus'a göre, dünya sefalet, kıtlık ve suçun da aralarında olduğu "üstesinden gelinemez zorluklar"la dolu bir hayata mahkûmdur (Malthus 1985: 69, 250).

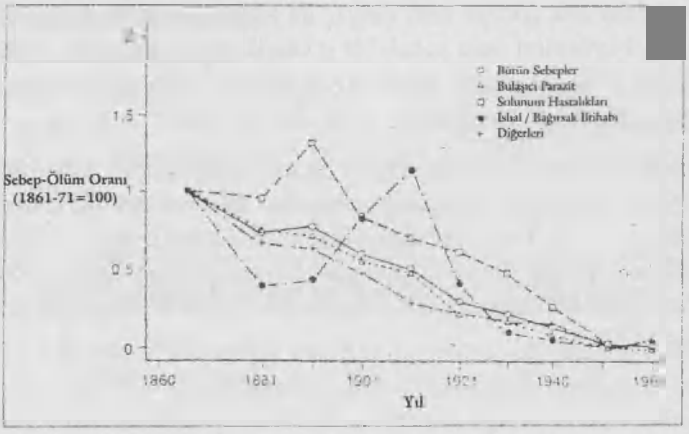
KONU 1:

Acaba Malthus insan nüfusunun geometrik olarak arttığı yolundaki ilk "doğa yasası"nda haklı mı? Şekil 3.2 Malthus'un bu ilk önermesini doğrular görünmektedir. Dünya nüfusu, en azından yakın zamana kadar, gerçekten de geometrik olarak artmıştır. Malthus'un zamanında yeryüzünde 1 milyardan daha az bir nüfus varken, bugün 6 milyar dolayındayız.

Şekil 3.2 Tahmini Dünya Nüfusu, M.Ö. 1600-M.S. 2000
Kaynak: Simon (1995: 35). Blackwell Publishers'ın izniyle basılmıştır.

Ancak, 1800'den beri dünya nüfusundaki keskin artışa yakından bakıldığında, artış nedeninin Malthusgil bir doğasının olmadığını görürüz. Nüfustaki artış Malthus'un öngöremediği iki faktörden dolayıdır. Birincisi, tıp teknolojisi sayesinde hayatı tehdit eden pek çok hastalık ve rahatsızlığa çare bulunması sonucu bebek ölümleri oranında ciddî bir düşüş sözkonusu olmuştur. İkincisi, yükselen yaşam standartları; tıptaki atılımlar; sağlığa uygunluk koşullarının, hasta bakımının ve beslenme koşullarının iyileştirilmesi; ve kaza oranında bir düşüş sonucu beklenen yaşam süresinde sürekli bir yükselme gözlenmiştir. Sonuçta daha fazla insan yetişkin çağlarına kadar yaşamakta, daha fazla yetişkin de daha uzun bir yaşam sürmektedir. Her iki faktör de Malthusgil sefalet ve ölüm korkularının tersi bir nitelik taşımaktadır. Şekil 3.3 dünya çapındaki bebek ölüm oranlarındaki dramatik değişimi göstermektedir.

Şekil 3.3 Çeşitli Ülkelerde Azalan Ölüm Oranları, 1860-1960
Kaynak: Simon (1995: 43). Blackwell Publishers'ın izniyle basılmıştır.

KONU 2: AZALAN DOĞUM ORANI

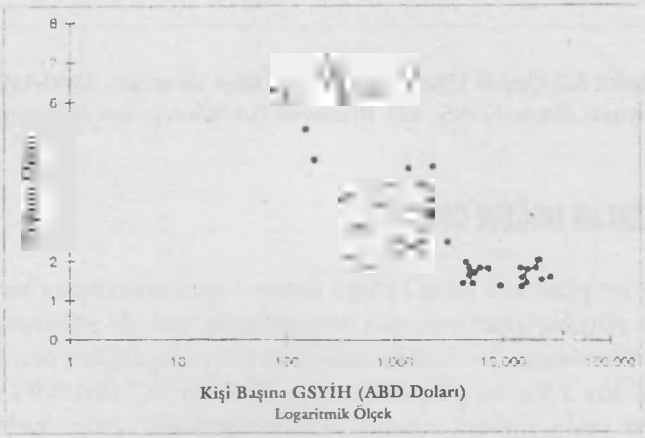
Malthus ve takipçilerinin sahip olduğu felâket vizyonunun başka bir çürük tarafı da yirminci yüzyılın ikinci yarısında hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerde doğum oranlarının yavaşlamasıdır. Son elli yılda, doğum oranı gelişmiş ülkelerde 2,8'den 1,9'a ve gelişmekte olan ülkelerde 6,2'den 3,9'a gerilemiştir. Trend hiçbir yanlış yoruma meydan vermeyecek kadar açıktır: kadınlar daha az çocuk sahibi olmakta, hatta bazı gelişmiş ülkelerde doğum oranı nüfusu yenileme oranının çok çok altında kalmaktadır. Kısacası, geometrik nüfus artış oranı belki de geometrik olarak yavaşlamaktadır.

Doğurganlık oranındaki uzun dönemli düşmeyi iki faktöre borçluyuz: tıp alanındaki atılımlar ve yükselen gelir. Daha gelişmiş tıbbî teknoloji, daha iyi beslenme, daha iyi sağlık koşulları ve daha iyi hasta bakımı nedeniyle çiftler ölen çocukların yerine koymak için daha çok çocuk yapma ihtiyacı duymamaktadırlar.

Malthus daha yüksek bir gelir düzeyinin ancak daha fazla çocuk sahibi olma sonucunu doğuracağını iddia ediyordu. "Kişi başına gelir arttıkça", diyordu Malthus, "nüfus daha hızlı artacak, bu da kişi başına geliri yeniden geçimlik düzeye geri çekecektir."

Ancak yakın tarihsel deneyim tam da tersini göstermektedir. Daha zengin insanlar daha az çocuk sahibi olma eğilimindedirler. Bkz. Şekil 3.4. Genelde daha varlıklı kişilerin neden daha az çocuk sahibi olduklarına dair birçok sebep sıralanabilir. Pek çok kültürde, mümkün olduğu kadar çok çocuk yapmak, anababanın yaşlılıklarında bakımsız kalmama şansını artırmıştır. Bu nedenle, çocuklar gelecekte gelir sağlayacak güçlü finansal varlıklar olarak görülmüşlerdir. Gelir artınca daha çok çocuğa olan ihtiyaç da azalmaktadır ve işin aslına bakılırsa, artık çocuk büyütmesi fazla pahalı bir iş olarak algılanmaktadır. Dahası, artan gelir, genellikle daha üst eğitim düzeyleri ve doğum kontrol yöntemlerinin daha iyi anlaşılması anlamına gelmektedir.

Daha yüksek gelir düzeyinin doğum oranları üzerindeki etkisi, nüfus kontrolü konusunda endişeleri olan gelişmekte olan ülkelere net bir mesaj göndermiştir: doğurganlık oranını azaltmanın daha iyi bir yolu, iktisadî büyümeyi ve Adam Smith'in deyişiyle "evrensel bolluğu" teşvik etmektir. Daha yüksek bir yaşam standardı, aile işlerinde kişisel mahremiyete devletin müdahale etmesinden çok daha üstün olabilir.

Şekil 3.4 Seçilmiş Ülkelerde Kişi Başına Gelir ve Doğum Oranları
Kaynak: Simon (1996: 353). Princeton University Press'in izniyle basılmıştır.

İkinci ve daha sonraki baskılarında Malthus, bu konudaki basit teorisini gözden geçirerek insanların ille de sinekler gibi üremek durumunda olmadıklarını, hayvanlar ve bitkilere oranla insanların davranışlarını değiştirmelerinin daha muhtemel olduğunu saptıyordu. Malthus insanın nüfus artışı üzerindeki bu yetisine "önleyici kontrol" adını veriyordu. İlk baskıda nüfus artışı üzerinde aralarında yiyecek kıtlığı, hastalıklar, felâketler, açlık ve suçun da bulunduğu birçok frenleyici teşhis etmiş, fakat insan doğasındaki güçlü cinsel yeniden üreme isteği karşısında bu frenleyicilerin eninde sonunda başarısız kalacaklarına hükmetmişti. İkinci baskıda Malthus geciktirilmiş evlilikler ve evlilikte cinsel kaçınma gibi önleyici kontrollerin [nüfusun] büyüme oranını düşürebileceğini yazdı. Yine de kuşkuları vardı ve nüfusun her yirmibeş yılda bir kendisini ikiye katlayacağı yönündeki daha önceki kanaatini tekrarlıyordu (Malthus 1985: 24, 238).

MALTHUS'UN İKİNCİ YASASININ TEST EDİLMESİ: ACABA KAYNAKLAR SINIRLI MI?

Malthus'un ikinci "doğa yasası" "geçim imkânlarının ancak aritmetik bir oranda artacağı" idi (Malthus 1985: 71). Bu inanç tümüyle yanlış değilse bile, oldukça tartışmalı görünmektedir. Hem bitkiler hem de hayvanlar insanlardan çok daha doğurgandırlar.

GÜNCELLEME 1: MALTHUS VE ÇİN'İN TEK-ÇOCUK POLİTİKASI

Komünist Çin kadar sıkı nüfus kontrol politikası benimseyen başka ülke yoktur. Marx ve Engels'in Malthusgil iktisada yönelttikleri saldırıya bakılırsa, bu durum biraz tuhaf görünmektedir. Marksist öğreti, ilerlemenin anahtar unsuru olarak sınaî işgücünün önemini vurgular. Yine de birçok doğum kontrol önlemleri, meselâ geciktirilmiş evlilikler gibi, işe yaramadı ve 1970'lerin ilk yıllarında Çin'deki 750 milyon insanın yüzde 3'lük bir hızla çoğaldığı görüldü. Çin'in komünistleri kaynaklar ile, büyüyen Çin nüfusu arasında bir denge kurmaya yönelik olarak iki değişiklik yaptılar. Ekonomiyi serbest hâle getirip, sıkı bir tek-çocuk politikası uyguladılar.

Yeni serbest ekonomi, iktisadî büyümeyi teşvik yönünde harikalar yaratırken, tek-çocuk politikası da nüfus artışını keskin bir şekilde yavaşlattı. Bugün Çin'in nüfusu bir milyar kişinin üzerindedir, ancak artış oranı yılda yüzde 1'e gerilemiştir. Ne var ki Çin, Çinlilerin özel hayatına yaptığı bu derin zorla müdahaleden dolayı, yüksek bir bedel ödemek durumunda kalmıştır:

1. Kürtajlar Çin'de büyük oranda artmıştır, özellikle de doğmamış kız çocuklarının maruz kaldığı kürtajlar (Çinlilerin erkek çocuk tercihleri çok güçlüdür).

2. Çin'in büyüyen bir yaşlanma sorunu vardır, çok geniş ve büyüyen bir yaşlı nüfusa karşılık, onları besleyecek görece az sayıda genç çalışan sözkonusudur.

3. Çin erkek ile kadın nüfus arasında büyüyen bir eşitsizlikle karşı karşıyadır. Bugün Çinlilerin yüzde 55'i erkek olup, bu durum ciddî bir kadın nüfus boşluğu yaratmaktadır. Çinli erkekler bir eş bulmakta zorlanmakta ve kadın kaçırma veya öteki ülkelerden köle getirme yoluna gitmektedirler.

4. Geleneksel Çinli geniş aile yapısı, giderek çözülmektedir.

Bakın tek-çocuk politikası Çinliler için son tahlilde ne anlama geliyor (Buna dikkatimi çeken karım Jo Ann'e teşekkür ederim):

Erkek kardeşleri yok
Kız kardeşleri yok
Erkek Yeğenleri yok
Kız Yeğenleri yok
Amcaları/dayıları yok
Halaları/teyzeleri yok
Hala çocukları/teyze çocukları yok
Ve dört büyükanne-büyükbaba ile ana-babanın üstüne titrediği tek çocuk!

Bu tek-çocuk politikasının en trajik yönü, bunun gerekli bir şey olmamasıdır. Julian Simon ve öteki iktisatçıların da işaret ettikleri gibi, yüksek kişi başına gelir, düşük doğum oranına yol açmaktadır. Bundan dolayı, Çin aslında sadece ekonomik liberasyon yoluyla hızlı ekonomik büyümeyi teşvik etmek suretiyle, aşırı nüfus kontrolü önlemlerine başvurmadan da aynı amacı gerçekleştirebilirdi.

Kadınlar doğurmak için dokuz aya ihtiyaç duyarlar ve nadiren ikiz ya da üçüz doğururlar. Oysa pek çok hayvan —özellikle sığırlar, tavuklar, domuzlar, balıklar ve insanların beslendikleri öteki hayvanlar— çok daha doğurgandırlar. Buğday ve mısır gibi bitkiler ve diğer tahıllar hayvanlardan da üretkendirler. İktisatçı Julian Simon'ın dediği gibi, "İnsan ve buğdayın her ikisi de biyolojik türlerdir ve her ikisinin de üremeleri çeşitli faktörlerle sınırlanmıştır. İki türün neden farklı çoğalma seyri izlemeleri gerektiğine ilişkin a priori bir neden yoktur" (Simon 1996: 333).

KAYNAKLARIN KITLIĞI

Ancak Malthus'un, bitki ve hayvan yaşamının neden insan nüfusu kadar üretken olmayabileceğine ilişkin bir görüşü vardır. "Doğanın, hayatın tohumlarını cö-

mertçe ve serbest bir şekilde etrafa saçtığını kolayca kabul eder, ama "doğa onları beslemek için gerekli gıda ve alan konusunda görece ketum davranmaktadır" (1985: 71-72, 224-25). Başka bir deyişle, hayatı devam ettirmek için yeterli miktarda verimli alan ve yeterli doğal kaynaklar yoktur.

İKTİSADI "KASVETLİ BİLİM" OLARAK NİTELEYEN KASVETLİ ELEŞTİRMEN KİMDİR?

Soru: İktisadı "kasvetli bilim" olarak adlandırmaktan sorumlu olan kişi kimdir?

1. *Zavallı Richard'ın Almanağı* (Poor Richard's Almanac)'nda "Deneyim güzel bir okuldur, ancak ahmaklar başka hiçbir okuldan ders almazlar" (1986: 225) diye yazmış olan Benjamin Franklin.

2. *Politik İktisat Üzerine Bir İnceleme* (A Treatise on Political Economy)'de iktisatçıları "teorileri en iyi ihtimalle entellektüel merakı doyuran, ama pratiğe hiçbir şekilde aktarılamayan boş hayalciler" (1880: xxxv) olarak betimlemiş olan J.-B. Say.

3. *Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler* (Reflections on the French Revolution)'de "Şövalyelik devri bitti. Sofistlerin, iktisatçıların ve muhasebecilerin devri yerini aldı; ve Avrupa'nın ihtişamı sonsuza dek söndü" (1955: 86) diye yazmış olan Edmund Burke.

4. "Hiçbir gerçek İngiliz bir politik iktisatçının ölümünden dolayı ruhunun derinliklerinde üzüntü duymamıştır" (Reynolds 1989: xiii) diye yazan *The Economist* editörü Walter Bagehot.

5. *Negro Sorunu* ("The Negro Question")'nda, iktisadın "neşeli bir bilim olmadığını; kasvetli, perişan ve gerçekten oldukça berbat ve acıklı bir bilim olduğunu" (1904: 354) yazan, İngiliz denemeci Thomas Carlyle.

Yukarıdaki ifadelerin her biri doğru olarak aktarılmış ifadelerdir ve tanınmış iktisatçılarca sarf edilmiştir, ancak "kasvetli bilim" nitelemesinden yalnızca Thomas Carlyle sorumludur.

BU ELEŞTİRMEN KİMDİR?

Thomas Carlyle (1795-1881) tanınmış bir biyografici, tarihçi ve bir sosyal, edebî ve siyasî eleştirmendi. Yetişkin hayatının büyük bölümünü bir Londra banliyösünde geçirmiş bir İskoçyalı olarak birçok konuda sivri düşünceleri vardı. Hayatının sonlarında Chelsea'nın Victoryen Bilgesi olarak tanınırdı.

"KASVETLİ BİLİM" NE DEMEK?

Öteki soru: "Kasvetli bilim" demekle Carlyle ne demek istemişti?

1. Malthus, Ricardo ve öteki klâsik iktisatçılar aşırı nüfus, yeryüzü kaynaklarının cimri doğası ve ücretlerin tunç yasası konularında son derece kötümserdiler.

2. İktisatçılar daima ekonomiyi iyileştirecek politikalar ve çarelerin maliyetini hesaplayıp, gözde bir yeni projeye para harcama konusunda endişeli politikacıları uyararak, "Çok pahalı!" derler.

3. İktisatçılar enflâsyon, faiz oranları ve gelecek durgunluğun zamanını tahmin etmede becerikli değillerdir.

Doğru yanıt: Yukarıdakilerin hiçbiri! Bu cevapların her üçü de makul olmakla ve Carlyle'ın demek istediği şeyi açıklamada sıklıkla kullanılmakla birlikte, yanlış veya yanıltıcıdır. Bir Victoria çağı romantiği olan Carlyle, aslında hayırlı *antik monarşi rejimi*nin çöküşünden ve yerine faydacı bireycilik ve demokrasinin yükselişinden şikâyet etmektedir. Laissez faire, serbest rekabet, arz ve talebin "para bağlantısı" ve "yönetme işinden... vazgeçmeye kendimizi ikna etmemiz için ... yüzeysel spekülâsyonlar"dan (Milgate 1987: 371) yana olan klâsik iktisatçılarla aynı devirde yaşamıştır. Carlyle'ın sözlerinin çoğu Marx ve Engles'in *Komünist Manifesto*'suna benzemektedir. Kısacası Carlyle "anarşi artı polis" diye tanımladığı serbest piyasa kapitalizmine veryansın etmektedir.

Fotoğraf 3.2: Thomas Carlyle (1795-1881)
Chelsea'nın Victoryen Bilgesi
Sıkıcı, perişan, umutsuzluk verici ... kasvetli bilim!
Hulton-Getty Arşivlerinin izniyle basılmıştır.

İktisadı kasvetli bilim olarak ilk kez 1848'de yaptığı ve "Negro Sorunu" başlıklı ırkçı bir konuşmada nitelendirmiştir. Negro kelimesi bugünkü okuyucuları şaşırtmıştır, fakat o zamanlar yaygın olarak kullanılan bir kelimeydi*. İlginç bir şekilde, yukarıda yapılan alıntıda, Carlyle "gay"den bahsetmektedir, ki bu sıfatın anlamı da geçtiğimiz yüzyılda önemli bir değişikliğe uğramıştır**. Carlyle'ın risalesinin yakın tarihli tıpkıbasımlarında konuşmasının başlığı "Negro Sorunu Üzerine Rastgele Konuşma" olarak değiştirilmiş olmakla beraber, Carlyle'ın kelimeyi ırkçı bir hakaret anlamında kullandığı kesindir.

Bu konuşmada Carlyle ihtilâflı bir mesele olan kölelik konusundan bahsetmiştir. İngiliz İmparatorluğu köleliği 1830'larda kaldırmış, ancak kölelik kaldırıldıktan sonra eski-kölelerle Batı Hindistan'ın ticarî çıkarları arasında bir kargaşanın varlığı tartışma konusu olmuştur. Kalvinist mirasın zihnine derin bir şekilde işlemiş olduğu Carlyle, işçilerin kötü durumuna üzülüyordu, ancak çalışmanın kutsallığına da kuvvetle inanıyordu. Batı Hindistan'daki eski kölelerin neden aylak gezdiklerini, çalışmak istemediklerini anlayamıyordu. Aylaklık "Devletin yüzünde ebedî bir kara lekedir" diyordu Carlyle, bu nedenle de tüm vatandaşlar, siyah ya da beyaz, şayet ikna edilemezlerse, çalışmaya "zorlanmalıdır." "Fakat sizin Nigger'ınız ikna olmuyor mu? Bu durumda, kesinlikle, buna mecbur edilmelidir; bu gerekli ve hatta zorunludur" (Carlyle 1904 [1849]: 355-56).

Victoryen ahlâkçı Carlyle, bu faşist eğiliminden ötürü yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Sözkonusu kitapçık birçok vatandaşın bu konuşmayı protesto edip yürüdüklerini haber vermektedir. Her zaman bir "antiliberal" reaksiyoner olan Carlyle, başka tartışmalı yargılarda da bulunmuştur. Herkese oy hakkına karşıydı, anti-Semitikti ve İrlandalıları beceriksiz ve tembel olarak görürdü. Bu tür bağnaz görüşleri yüzünden Carlyle pek çok dostunu kaybetti, ki bunlar arasında konuşmasını "gerçek bir şeytan eseri" olarak adlandıran John Stuart Mill de vardı (Stafford 1998: 113).

Batı Hindistan'ın siyahları üzerine bu tartışmalı konuşması sırasında Carlyle, Batı Hindistan'daki emekçi isyanını analiz etmek için "emir ve itaat"in yerine "arz ve talebi" ikame eden ekonomistlere saldırıyordu. "Ve şu Sosyal Bilim —'neşeli bilim' değil, kasvetli olan— evrenin sırlarını 'arz ve talep'te bulan, idarecilerin görevini insanları kendi hâllerine bırakmaya indirgeyen bilim de bir harika. Duyduğumuz ötekiler gibi 'neşeli bir bilim değil' demeliyim; hayır, sıkıcı, perişan, gerçekten insanı sıkıntıya sokup umutsuzluğa düşüren; yüksekten bakınca, kasvetli bilim diyebileceğimiz şey" diye bağırıyordu (Carlyle 1904: 353-54).

---

* "Negro" siyah derilileri nitelemek için kullanılan ve "pis köle" anlamında, hakaret içeren bir kelime olup, ABD'de ırk ayrımcılığına karşı yapılan yasal düzenlemeler çerçevesinde yasaklanmıştır. (Ed.)

** Orijinal cümledeki "gay" sözcüğü aslında "neşeli, canlı" gibi anlamlara gelmekte, ancak bugün daha çok eşcinsel erkekleri nitelemek için kullanılmaktadır. Yazarın kastettiği anlam kayması bu noktayla ilgili olsa gerektir. (Ed.)

Başka bir vesileyle Carlyle şöyle diyordu: "Şarlâtanların en fazla gürültü koparanı politik iktisatçılardır. Bir insanın vatanının ne demek olduğunu, ahlâkî, dinî veya başka, insanların hangi araçlarla mutlu olduklarını bize izah etmek yerine, pazen ceketlerin domuz etiyle nasıl mübadele edilebileceğini anlatırlar" (Viner 1963: 8-9).

Özellikle birçok sosyal bilimcinin global kapitalizmin dinamiklerini taşa tutma eğilimi de dikkate alındığında, 1849'dan bu yana bu kötü ünvan iktisada takılıp kalmıştır.

AZALAN VERİMLER YASASI

Malthus bu kıtlık kavramını sonraki baskılarda daha da geliştirdi. İnsan hayatını desteklemek için gerekli araçlar "toprak kıtlığı —yeryüzünün geniş bir bölümündeki büyük doğal engeller— ve hâlihazırda ekilen bir arazide kullanılan sermaye miktarının sürekli artırılması sonucunda meydana gelecek üretimdeki zorunlu oransal azalma, tarafından sınırlanmıştır" (1985: 225). Kaynak kullanımının bu "sürekli azalma eğilimi" günümüzde azalan verimler yasası olarak bilinmektedir. Malthus iktisattaki bu çok önemli kavramı ilk geliştiren iktisatçı olarak kabul edilir. Kavram, sabit bir miktar araziye daha fazla emek veya sermaye ilâve ettikçe üretim ya da çıktının giderek daha yavaş oranda artacağı gerçeğine işaret etmektedir. Şekil 3.1'deki üretim fonksiyonunun hafifçe bükülmüş olmasının nedeni budur.

MALTHUS NEDEN BU KADAR KÖTÜMSER BİRİYDİ? YOKSA DİNİ YÜZÜNDEN Mİ?

Hatırın için yeryüzü lânetlendi.

Genesis 3:17

Demografici Malthus ilâhiyatçı Malthus'tan ayrılamaz.

J. M. Mullen (1981: 54)

Malthus, Tabiat Ananın "hayatın tohumlarını serbestçe ve cömertçe sağa sola saçarken ... onları besleyecek yer ve besin sağlamada görece cimri davrandığı" kanısındadır (1985 [1798]: 71-72, 224-25). Onun böyle düşünmesine neden olan şey nedir? Belki dini inançları. Dini-bütün bir Anglikan papaz olarak Malthus'a "yeryüzünde hayvanlar ve bitkilerin bolca üreyebilecekleri" (Genesis 8:17), ancak malûm günahtan sonra, Allah'ın Âdem ile Havva'yı Cennet Bahçesi'nden kovmuş ve "yeryüzünü lanetlemiş" (Genesis 3:17) olduğu öğretilmişti.

Merhametli bir Tanrı, yarattıklarını besleyemeyecek bir yeryüzü yaratır mıydı? Malthus'un dinî eleştirmenleri bu soruya, şayet böyle olsaydı, o zaman insanlar "üretken olun, çoğalın ve yeryüzünü doldurun" (Genesis 1: 26-31) emrini nasıl yerine getirebilirlerdi ki, şeklinde tepki gösterdiler. Kitab-ı Mukaddes'teki Mezmurlar Kitabı'nın yazarı "Ey Allah'ım, tecellilerin türlü türlü! Her birini bir hikmetle yarattın: yeryüzü senin zenginliklerinle dolu" (Psalms 104: 24) diye yazmamış mıydı? Buna rağmen Malthus, ki çoğunlukla ortodoks olmayan görüşleri benimsemiştir, Allah'ın "Lânet yeryüzüne olsun" beyanını oldukça lâfzî bir şekilde anladı. Malthus bu değişmez "doğa yasası"nı denemesinin sonlarında teyit etmiştir: "Yüce Varlık buyurmaktadır ki, ... nüfus yiyecekten kat kat fazla artmalıdır" (1985: 204-05).

Genesis Kitabı da aşırı nüfus ihtimali tartışmasını gündeme getirir, ki Malthus buna dikkat sarf etmiş olabilir. İncil İbrahim ve Lut kavminin insanları ve hayvanları arasında bir arazi kıtlığından söz etmektedir: "Ve arazi onları taşıyabilecek durumda değildi ... Ve İbrahim Lut'a dedi ki: ... Tüm arazi önünde değil mi? ... Sen sol tarafı alırsan, ben sağ tarafı alacağım; yahut sen sağ tarafı alırsan, bu kez ben sola gideceğim" (Genesis 13:6-9).

MALTHUS "EVRENSEL BOLLUĞA" KARŞI ÇIKIYOR

Malthus, zamanın Hristiyanları arasında yaygın olan ve Adam Smith'in iyimser vizyonuna taban tabana zıt bulunan servet karşıtı bir tutumu benimsemiş gözükmektedir. Zenginliğin "karakteri yüceltmekten ziyade onu alçaltttığını" (1985: 209), aylaklığın "iyilikten ziyade kötülük üreteceğini" (208) ve "Eğer nüfus ve gıda aynı oranda artmış olsaydı, insanoğlunun yabanî hayat düzeyinden muhtemelen hiç kurtulamayacak olduğunu" (206) yazmıştır. Malthus'a göre, aşırı nüfus ve geçimlik hayatın kendine göre yararları vardır. İnsanları çalışmaya, yeteneklerini geliştirmeye, "kalplerini yumuşatıp insancıllaştırmaya" ve "bütün Hristiyan erdemlerini üretmeye" zorlar (206-06, 209).

Malthus, [kendi ifadesiyle] "kilisemizdeki bazı seçkin şahsiyetlerin görüşlerine duyduğum saygıdan dolayı" (Pullen 1981: 48) bu yorumları (ve son iki bölümün tamamını) sonraki tüm baskılardan çıkarmıştır.

İlginç bir şekilde, ikinci baskıya değersiz yoksullarla ilgili aşağıdaki sert ifadeyi eklemiştir:

> Sahiplenilecek zaten bir şey kalmamış bir dünyaya gözlerini açmış bir insan, üzerlerinde bir hakkının olduğu ana-babasından geçimlik bir şey alamazsa, toplum da onun emeğine ihtiyaç duymazsa, böyle birinin zerre kadar bir gıdaya, hatta durduğu yerde bulunmaya bile hakkı yoktur. Doğanın ziyafet sofrasında ona bir pay ayrılmış değildir. Doğa ona, ortadan kaybolmasını söylemektedir. (Ross 1998: 22)

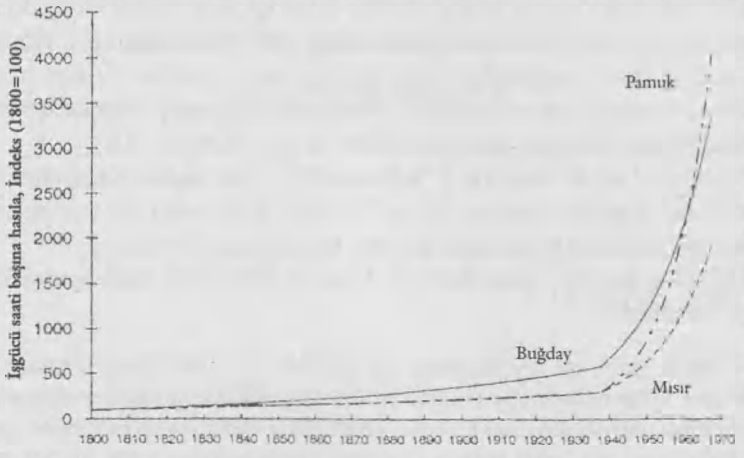
Belki de Malthus [bu sözleri söylerken] Aziz Paul'ün şu sözleri üzerinde düşünüyordu: "Çalışmayan birinin yemeye de hakkı yoktur" (2 Thessalonians 3: 10).

Malthus en bereketli toprak ve kaynakların ilk önce kullanıldıkları, dolayısıyla zaman ilerledikçe toprak ve kaynakların kalitesinde giderek bir azalma durumuyla karşı karşıya olduğumuz konusunda uyarıda bulunur. Ancak azalan verimler kanunu sadece "öteki her şey sabitken" varsayımı yapılırsa, yani teknoloji ve öteki kaynakların miktarı sabit varsayıldığı zaman geçerlidir. Oysa uzun dönemde sabit olan hiçbir girdi yoktur —ne toprak, ne emek, ne de sermaye. Aslına bakılırsa toprağı yoğun işleme yöntemleri sayesinde modern dünyada toprağın [miktarının] önemi giderek azalmıştır. Ne yazık ki Malthus ve yakın takipçileri bu kritik gerçeği göz ardı etmişlerdir.

MALTHUS HAYATÎ ÖNEMDE BİR UNSURU ATLIYOR

Malthus'un ihmal ettiği şey, tarım alanındaki teknolojik gelişmeler, toprak altında sürekli yeni minerallerin ve öteki doğal kaynakların keşfedilmesi ve kaynakların ne kadar hızlı ya da yavaş tüketileceğinin belirlenmesinde fiyatların oynadığı roldür. Kısacası Malthus insan hünerinin rolünü teslim etmekte başarısız olmuştur.

Malthus'un gıda üretimi konusunda fena hâlde yanılmış olduğu ortaya çıkmıştır. McCormick biçerdöver ve traktörün ortaya çıkışı, gübre kullanımı, sulamanın büyük ölçüde yaygınlaşması ile öteki bilimsel ve idarî atılımlar sayesinde işlenen alan ve gıda üretiminde büyük artışlar sözkonusu olmuştur. Şekil 3.5 ABD'de mısır, buğday ve pamukta emek verimliliğini göstermektedir.

Şekil 3.5 ABD'de Mısır, Buğday ve Pamukta İşgücü Verimliliği, 1800-1967
Kaynak: Simon (1995: 375). Blackwell Publishers'ın izniyle basılmıştır.

Gıda üretimindeki bu artış çok daha büyük bir dünya nüfusunu besler hâle gelmiş ve açlık vakalarını dünya çapında azaltmıştır. Dahası çoğu açlık vakaları, çiftçilerin emeklerinin ürününü toplamalarına izin vermeyen, dışardan ithalatı kısıtlayan ve yeni tarımsal üretim süreçlerinin kullanımını caydıran kötü hükümet politikalarına bağlanmaktadır (Simon 1996: 92).

"ORTAK MALLARIN TRAJEDİSİ"

Her ne kadar çevrecilerin bu konudaki aşırı öndeyileri gerçekleşmemişse de, bu, kaynakların aşırı kullanımının hiçbir zaman bir sorun oluşturmadığını iddia etmek anlamına gelmez. Dünya, hava ve su kirliliği, bazı bölgelerde ormansızlaşma, balıkların tükenmesi, toprak erozyonu, bazı hayvan türlerinin yok olması veya yok olmanın eşiğine gelmesi ve atmosferde muhtemel hasarlar konusunda ciddî sorunlarla yüzyüzedir.

Santa Barbara'daki California Üniversitesi'nde insan ekolojisi profesörü olan Garrett Hardin *Science* (Bilim) dergisinde 1968'de bu konuda çevre literatüründe son derece önemli bir makale yazmıştır. Makalenin başlığı "Orta Mallarının Trajedisi"dir (daha sonra 100'den fazla derleme kitapta yeniden yayımlanmıştır). Hardin yazısında, kamu mülkiyetinde olduğu zaman bir kaynağın aşırı kullanılmasına yönelik bir eğilim bulunduğuna işaret etmiş, kamu mülkiyetindeki otlakları buna örnek olarak göstermiştir. Arazi kimsenin malı olmadığı için, her bir çobanın otlaktaki sürüye bir hayvan daha ekleme dürtüsü bulunmaktadır. Sonuçta arazi aşırı otlatılmakta ve Hardin'in deyişiyle, "Ortak bir alanda özgürlük, herkese yıkım getirmektedir" (Hardin ve Baden 1977: 20).

Mülkiyet haklarının ve piyasa fiyatlarının bulunmaması gereksiz kirlenme, hayvanların yok olması, ormanların tahribi ve çevresel aşınmaya neden olarak bir "orta malların trajedisi" yaratmaktadır. Kıt bir kaynağın düzgün işletilmesini sağlamanın en iyi yolu olarak, pek çok çevreci ortak alanların devlet tarafından yönetilmesini savunurken, iktisatçılar ortak alanların mümkünse özelleştirilmesini ve kaynakların tamamen fiyatlandırılmasını tercih etmektedirler.

ÖZET: MALTHUS SMITH'İN VİZYONUNU TERKEDİYOR

Robert Malthus'un hikâyesi büyüyen bir ekonomi ve artan bir nüfusun dinamiği konusunda bir anlayış geliştirme açısından öğreticidir. Şurası malumdur ki, fakirliğin azaltılması ve nüfus artışının kontrol edilmesi konusunda devlet müdahalesinin genellikle işe yaramadığını kabul ederek laissez-faire felsefesinin benimsenmesi konusunda, Adam Smith'e katılmaktadır. Ancak Tabiat Ana ve serbest piyasanın artan bir nüfusun büyüyen talepleriyle başa çıkma yetisine inanmayı reddetmek suretiyle son tahlilde ustasından ayrılmaktadır. Özü itibariyle, kıt kaynakları paylaştırmayı teşvik eden bir araç ve bir problem-çözme mekanizması olarak fiyatların ve mülkiyet haklarının rolünü kavrayamamıştır. Dahası, büyü-

yen bir girişimci ekonominin dinamiklerini—yeni fikirler ve yeni teknoloji yaratmak suretiyle daha büyük bir nüfusun nasıl kendi zenginliğinin tohumlarını yaratacağını—yanlış anlamıştır.

Adam Smith de geçimlik ücret meselesini gündeme getirmiş olmakla birlikte, ücretlilerin makineler, aletler ve teçhizatları adapte etmek suretiyle ücretlerini geçimlik düzeyin üzerine çıkarabileceklerine kuvvetle inanmaktaydı. Serbest piyasa kapitalizmi ona göre yoksulluktan kaçış mekanizmasıydı. Buna karşılık Malthus, insanın sefalet ve kötü alışkanlıktan kaçabilme yeteneği konusunda karamsar, hatta kaderciydi. İnsanlık ücretlerin tunç kanunu tarafından zincirlenmeye mahkûmdu. Malthus'un en iyi dostu David Ricardo da aynı tuzağa düşmüştü. Gelecek bölümde Ricardo'nun kasvetli bilim yolunda bir adım daha ilerleme konusunda nasıl Malthus'un tarafındaki güçlere katıldığını göreceğiz.

GÜNCELLEME 2:

NİHAÎ MALTHUSGİL TARTIŞMA: EHRLICH SIMON'A KARŞI

Dünya tarihinin bu çok kritik döneminde insanın mutluluğu ve ilerlemesinin önündeki en ciddî tehdit, aşırı nüfustur.

Julian Huxley, "Çok Fazla Sayıda İnsan" (Osborn 1962: 223)

Son tahlilde gıda sorununun tek çözümü,
dünya nüfus artış hızının kesilmesi olacaktır.

Lester Brown (Ross 1998: 138)

Malthusgil kuram, her ölümcül açlığı, aşırı yoksulluğu ya da çevresel hasarı, azgelişmişlik veya hükümet politikası yerine, aşırı nüfus ve ekonomik büyümeye atfetmek eğilimindedir. Aşırı nüfus ve çevresel yıpranma konusunda duyulan korkuların zirveye ulaştığı yıllar 1970'li yıllardır. 1968'de Sierra Club, Stanfordlu genç bir biyolog olan Paul R. Ehrlich'in yazdığı *Nüfus Bombası* (The Population Bomb) adlı dehşetengiz bir kitap yayımladı. Ehrlich korkunç bir senaryo yazıyor ve "bu gecikmiş günde dünya ölüm oranında ciddî bir artışı hiçbir şey önleyemez... 1970'lerde dünya açlıkların pençesine düşecektir —yüz milyonlarca insan açlıktan ölecektir" diye uyarıda bulunuyordu. Bu felâketi getirecek olan şey neydi? Ehrlich, Malthusyen bir tonla konuşuyordu: "Nüfus baskısı gezegenimizi kalıcı bir biçimde yıkıma uğratmadan önce çevremizdeki yıpranmayı tersyüz edecek adımlar atmalıyız. Şayet doğum oranı ölüm oranıyla dengeye getirilmezse, insanoğlu kendi felâketini hazırlayacaktır" (Ehrlich 1968: Önsöz).

Ehrlich ve Sierra Club kontrol edilmeyen nüfusun çok fazla miktarda değerli kaynak tüketen, yaban hayatını harap eden ve çevreyi kirleten bir tehdit olduğunu iddia etmektedir. "Her yıl gelişmemiş ülkelerde gıda üretiminin büyüyen nüfus artışının biraz daha gerisine düştüğü, insanların yatak-

larına biraz daha aç gittikleri, ... Artık bir kitlesel açlığın ... kaçınılmaz gözüktüğü" gelişmekte olan ülkelerde bir "nüfus-gıda krizi" (1968: 17) tespit ederken Ehrlich, âdeta Malthus'un ağzından konuşuyor gibidir.

Ehrlich'in felâket tellâlı kitabını Roma Kulübü'nün 1972'de yayımlanan *Büyümenin Sınırları* (The Limits to Growth) adlı bir raporu takip etti. Bilinçli toplumsal gruplar, nüfus kontrolü ve Birleşik Devletler gibi sanayileşmiş ülkelerde tüketimin sınırlandırılmasını, dünyayı küresel bir ekonomik krizden kurtarmanın bir yolu olarak savundular.

İYİMSER BİR İKTİSATÇI ÇEVRECİ FELÂKET TELLÂLLARINA MEYDAN OKUYOR

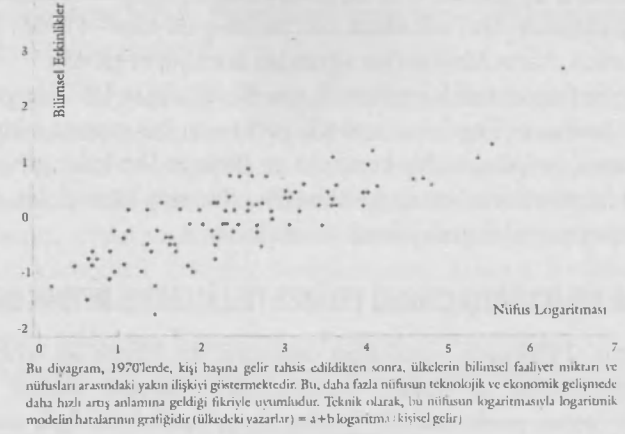
Julian Simon, 1960'larda, insanlığın önündeki en büyük iki tehlike olarak gördüğü aşırı nüfus ve nükleer savaşla ilgili endişeler taşıyan genç bir Maryland'li iktisat profesörüydü. Nüfus artışı iktisadıyla ilgili araştırmalar yapmaya başlayınca fark etti ki, standart Malthusgil görüş pratikle pek uyuşmuyordu. Ne sürdürülemez bir nüfus, ne de yağmalanmış bir yeryüzü olduğu sonucuna vardı.

Simon, bulgularını yaşamın nasıl daha iyiye gittiğine dair yığınla verilerle dolu birçok kitapta yayımladı. Özü itibariyle iki argüman ileri sürdü:

Birincisi, arz tarafında, doğal kaynaklar uzun dönemde, kelimenin tam anlamıyla sınırsızdır. Şayet yenilenemez bir kaynak, meselâ kömür bitecek olsa, yükselen fiyatlar ikame ürünlerin, meselâ ham petrol gibi, keşfini ve kullanımını teşvik edecektir. Buna ek olarak, girişimciler daima yeni keşifler yaparak, doğal kaynakların bilinen rezervlerinin düzeyini büyük ölçüde yükseltmekte, ya da yeni maliyet düşürücü teknikler sürekli daha fazla kaynak geliştirilmesine imkân vermektedir. Azalan verimler kanunu sonsuza dek askıya alınabilir, zira uzun dönemde toprak, emek, sermaye ve teknoloji sabit değildir. Dolayısıyla gıdasız, susuz, petrolsüz, ağaçsız, temiz havasız ya da herhangi bir doğal kaynaksız kalacağımız yoktur, çünkü kullanılabilir malların miktarları insanlık tarihi boyunca sürekli artmaktadır.

Özetle, "[Malthus dahil] felâket tellâllarının her tahmininin düpedüz yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Yüzyıllar boyunca metaller, yiyecekler ve öteki doğal kaynaklar daha kıt hâle gelmek şöyle dursun, daha da fazlalaşmıştır" (Simon 1996: 12-15).

İkincisi, talep tarafında, büyük ve artan bir nüfus yararlıdır ve daha yüksek bir yaşam standardı demektir, çünkü yararlı bilgi ve eğitilmiş işçi stokunu artırmaktadır. Simon'a göre, "İnsanlar yalnızca beslenecek daha fazla boğazdan ibaret değildirler, aynı zamanda insanın problemlerine yaratıcı çözümler bulunmasına yardımcı olacak, dolayısıyla uzun dönemde durumumuzu daha da iyileştirecek üretken ve icatçı zihinlerdir." Dahası, diyordu ki "nüfus artışı mevcut teknolojinin adapte edilmesini olduğu kadar, yeni teknoloji üretilmesini de kamçılamaktadır" (Simon 1996: 376). Şekil 3.6 bilimsel etkinlikle nüfus büyüklüğü arasındaki yakın ilişkiyi gösteren oldukça çarpıcı bir şeklin yeniden üretilmiş hâlidir.

Bu diyagram, 1970'lerde, kişi başına gelir tahsis edildikten sonra, ülkelerin bilimsel faaliyet miktarı ve nüfusları arasındaki yakın ilişkiyi göstermektedir. Bu, daha fazla nüfusun teknolojik ve ekonomik gelişmede daha hızlı artış anlamına geldiği fikriyle uyumludur. Teknik olarak, bu nüfusun logaritmasıyla logaritmik modelin hatalarının grafiğidir (ülkedeki yazarlar) = a+b logaritma (kişisel gelir)

Şekil 3.6 Bilimsel Etkinlik ile Nüfus Büyüklüğü İlişkisi, Kişi Başına Gelir Dkkate Alındıktan Sonra, 1970'ler

Kaynak: Simon (1996: 381). Princeton University Press'in izniyle yeniden basılmıştır.

Simon aşırı nüfus artışının kaçınılmaz olmadığını da ilâve ediyor. Doğum oranı dünyada pek çok ülkede artan zenginlik ve doğum kontrol araçlarının kullanımı sonucu düşmektedir.

EHRLICH VE SIMON ARASINDAKİ 1000 DOLARLIK BAHİS

Simon bulgularından öylesine emindi ki, on yıl içinde beş malın fiyatının düşeceğine dair 1000 dolarlık bir bahis teklif etti. Ehrlich Ekim 1980'de bu bahsi kabul etti. Sözkonusu beş mal sınaî metallerdi —krom, bakır, nikel, kalay ve tungsten. Eğer bu metalleri edinmenin birleşik fiyatı 1990'da 1000 dolardan yüksek olacak olursa Simon aradaki farkı nakit olarak ödeyecekti. Eğer fiyatlar düşerse, bu defa Ehrlich grubu parayı Simon'a ödeyecekti.

Sözkonusu on yılda dünya nüfusu 800 milyondan fazla arttı, ki bu tarihteki en büyük artıştı, buna rağmen 1990 yılının sonbaharında metallerin fiyatı keskin bir şekilde düşmüş olduğundan, Ehrlich, Simon'a 576,07 dolarlık bir çek göndermek durumunda kaldı. Simon gönderdiği teşekkür mektubunda, gelecek bir tarihte herhangi bir kaynağın fiyatına bağlanmak üzere, bahsi 20.000 dolara yükseltmeyi teklif ederek meydan okudu. Ehrlich bu teklifi reddetti. Gerçi bu noktada Simon biraz şanslıydı, çünkü enflâsyonist bir dönem olan 1970'lerde sözkonusu bahsi kaybedebilirdi. Yine de Simon vardığı yargıda isabetliydi: yeni teknoloji ve yeni keşifler 1980'lerde doğal kaynakların arzını keskin biçimde artırmış ve yükselen talebe rağmen temel malların fiyatlarını düşürmüştür. Açıkçası Ehrlich ve öteki ekolojistler, insanoğlunun dehasının ve yeryüzünün saklı hazinelerinin gerçek değerini biçememişlerdi. Küresel bir kıyamet bir kez daha ertelenmiş, karanlık kahinleri de itibar kaybetmişlerdi.

REFERANSLAR

Burke, Edmund, 1955, *Reflections on the Revolution in France*, New York: Bobbs- Merrill.

------, 1963, *The Best of Burke,* ed. Peter J. Stanlis, Washington, DC: Regnery.

Carlyle, Thomas, 1904 [1849], "The Nigger Question", *Critical and Miscellaneous Essays*, London: Charles Scribner's Sonns, Vol IV: 348-83.

Club of Rome, 1972, *The Limits to Growth*, New York: University Books.

Darwin, Charles, 1958, *Autobiography of Carles Darwin*, New York: Norton.

Downs, Robert B., 1983, *Books That Changed the World*, New York: Penguin.

Ehrlich, Paul R., 1968, *The Population Bomb*, New York: Sierra Club.

Franklin, Benjamin, 1986, *The Autobiography and Other Writings*, New York: Penguin.

Hardin, Garret ve John Baden, ed. 1977, *Managing the Commons*, San Francisco: W. H. Freeman.

James, Patricia, 1979, *Population Malthus: His Life and Times*, London: Routledge and Kegan Paul.

Keynes, John Maynard, 1973 [1936], *The General Theory of Employment, Interest and Money,* London: Macmillan.

Kramnick, Isaac, ed. 1995, *The Portable Enlightenment Reader*, New York: Penguin.

Malthus, Thomas Robert, 1985 [1798], *An Essay on the Principle of Population*, New York: Penguin, (Bu baskı 1798'deki orijinal ilk baskı ile 1830'da yayımlanmış *A Summary View of the Principle of Population* (Nüfus İlkesi Üzerine Özet Bir Görüş)'ü içermektedir.

------, 1989 [1820], *Principles of Political Economy*, New York: Cambridge University Press.

Marx, Karl and Friedrich Engels, 1964 [1848], *The Communist Manifesto*, New York: Monthly Review Press.

Milgate, Murray, 1987, "Thomas Carlyle", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, London: Macmillan, Vol. 1, 371.

Montesquieu, 1989 [1848], *The Spirit of the Laws*, Cambridge: Cambridge University Press.

Nickerson, Jane Soames, 1975, *Homage to Malthus*, New York: Kennikat.

Osborn, Fairfield, ed. 1962, *Our Crowded Planet: Essays on the Pressures of Population*, New York: Doubleday.

Pullen, J. M., 1981, "Malthus' Theological Ideas and Their Influence on his Principle of Population", *History of Political Economy* 13:1 (39-54).

Ross, Eric B., 1998, *The Malthus Factor*, London: Zed.

Reynolds, Morgan O., 1989, "A Tribute to W. H. Hutt", *Review of Austrian Economics* 3, xi-xii.

Rousseau, Jean-Jacques, 1968, *The Social Contract*, New York: Penguin.

Say, J. -B., 1880, *A Treatise on Political Economy*, 6th ed. New York: Augustus M. Kelley.

Skidelsky, Robert, 1992, *John Maynard Keynes: The Economist as Saviour*, London: Macmillan.

Simon, Julian L., ed. 1995, *The State of Humanity*, Cambridge: Blackwell.

-------, 1996, *The Ultimate Resource 2*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Stafford, William, 1998, *John Stuart Mill,* London: Macmillian.

Viner, Jacob, 1963, "The Economist in History", Richard T. Ely Lecture, *American Economic Review* 53: 2 (Mayıs), 1-22.

Voltaire, 1947 [1758], *Candide*, New York: Penguin.

Wallace, Alfred Russell, 1905, *My Life*, London: Chapman and Hall.

Woodsworth, William, 1986 [1850], *The Prelude*, London: Penguin.

4

HÜNERLİ RICARDO İKTİSADI TEHLİKELİ BİR YOLA SÜRÜKLÜYOR*

David Ricardo, mükemmel bir iktisatçılar iktisatçısıdır.
Paul A. Samuelson (1962: 8)

Bu yetenekli, fakat yanlış zihniyetli adam, David Ricardo, iktisat bilimi arabasını yanlış bir şeride çekti. O şerit üzerinde bu araba, en az onun kadar yetenekli, ama yanlış zihniyetli hayranı, John Stuart Mill tarafından daha da karışık yollara sevk edildi.
William Stanley Jevons (1965: li)

Ünlü İngiliz iktisatçı David Ricardo (1772-1823) hakkında pek çok şey bilinmektedir: Gelmiş geçmiş en zengin iktisatçıdır. Malthus'un en sevgili dostudur. Serbest ticaret, sağlam para, karşılaştırmalı üstünlük yasası ve klâsik iktisadın öteki sağlam prensiplerinin savunucusudur. Onun laissez-faire politikaları Adam Smith'inkilerle tam bir uyum içindedir.

ÖNCE OLUMLU ETKİLERİ...

Ricardo tarihe damgasını vurmuştur ve bu, önemli bir damgadır. Sağlam para konusundaki ikna edici savunması sonunda İngiliz parlâmentosunun, katı bir anti-enflâsyonist parasal standart tesis etmiş olan 1844 Peel Yasasını geçirmesine yol açmış; ticaret sınırlamalarına karşı giriştiği devasa ve ikna edici saldırı da,

* Bu bölüm için seçilen müzik: Johann Sebastian Bach, "Toccata and Fugue in D Minor", BWV 565

şüphesiz İngiltere'nin tarımsal ürünler üzerinde yüksek tarife duvarı ören, kötülüğüyle ün salmış Tahıl Yasalarının 1846'da iptal edilmesinde etkili olmuştur.

Bu iki tarihî politika değişikliğinden sonra Britanya hızla "dünyanın atölyesi" hâline geliyor; gıda ürünlerinin çoğunu ithal edip, karşılığında giyim ve imalat ürünleri ihraç ediyor ve böylece Sanayi Devrimini harekete geçiriyordu. Dolayısıyla, öyle görünüyor ki, politikaları Adam Smith'in prensipleriyle ve piyasanın öncülük ettiği refah ile uyum içindeki Ricardo hakkında konuşacağımız çok şey var.

Dahası Ricardo pek çokları tarafından, matematiksel kesinlik içeren sağlam bir bilim olarak iktisadın kurucusu olarak kabul edilmektedir. Finansal iktisatçı olan Ricardo, yalnızca birkaç değişkenden oluşan, ama bir seri mânipülasyondan sonra güçlü sonuçlar elde edilmesini sağlayan, basit analitik model geliştirmeye dayalı soyut düşünme konusunda müthiş yetenekli birisiydi. Sözkonusu model kurma yaklaşımı yirminci yüzyılda aralarında John Maynard Keynes, Paul Samuelson ve Milton Friedman'ın da bulunduğu birçok ünlü iktisatçı tarafından benimsenmiş ve ekonometrinin popülârite kazanmasına yol açmıştır.

Resim 4.1 David Ricardo (1772-1823)
"Kelimenin tam anlamıyla, iktisat tekniğini icat eden adam."
Hulton-Getty Arşivlerinin izniyle basılmıştır.

... VE DE OLUMSUZLAR

Bununla birlikte David Ricardo'nun karanlık bir tarafı da vardı. Analitik modellemesi iki yanı keskin bir kılıçtı. Bize "paranın miktar kuramı" ile "karşılaştırmalı üstünlük yasası"nı kazandırmış, ama aynı zamanda, "emek değer kuramı"nı

da, "geçimlik ücretlerin tunç kanunu"nu da, iktisatçıların "Ricardocu kötü alışkanlık" dedikleri (kişinin arzu ettiği sonuçları "kanıtlamak" için ya soyut model kurmayı aşırı kullanma, ya da yanlış ve yanıltıcı varsayımlar kullanma olarak tanımlanan) şeyi de armağan etmiştir. (Onun emek değer kuramı bunun bir örneğidir.) Karl Marx ve sosyalistlerin kaptıkları en kötü fikirlerin bir kısmı, doğrudan doğruya Ricardo'nun *Prensipler* (1951)'inden yaptıkları okumalardan gelmektedir. Marx, Ricardo'yu entellektüel ustası olarak selâmlamaktadır. Ricardo'nun resmî biyografisi Piero Sraffa'nın etkisi altında bir "neo-Ricardocu" sosyalistler okulu gelişmiştir.

Özü itibariyle Ricardo, Smith'e bütün sevgisi bir yana, iktisadı, politika önerilerinden apayrı, çok farklı bir yola çekmiştir. Adam Smith'in armonik "büyüme" modelinden epey uzak, işçiler, toprak sahipleri ve sermayedarların ekonominin kaymağı üzerinde kavgaya tutuştukları husumetçi bir "bölüşüm" modeline doğru yeni bir iktisadî düşünme biçimi yaratmıştır. Marx ve sosyalistler Ricardo'nun husumete dayalı sistemini sonuna kadar sömürmüşlerdir. Smith'in modeli, 'ekonomiyi nasıl büyütebiliriz' üzerinde odaklaşırken; Ricardo'nun modeli, ekonominin 'çeşitli gruplar ya da sınıflar arasında nasıl bölüşüldüğüne' vurgu yapmaktadır. Ricardo Smith'teki menfaatlerin "doğal uyumu" yerine sınıf çatışmasının altını çizmektedir.

RICARDOCU KÖTÜ ALIŞKANLIK

Nihayet bir de "Ricardocu kötü alışkanlık" konusu var. İktisatçılar özellikle bu yönde saldırılara maruz kalırlar. Mill, Walras, Pareto, Fisher, Samuelson, Mises, evet hatta Keynes bile bundan mustariptir. Bugünkü lisans üstü öğrencileri buna "sapıkçasına" âşıktırlar (Colander ve Brenner 1992: 2).

Nedir bu? Paul Samuelson buna "soyut metodoloji" diyor (Samuelson 1962: 8). Ronald Coase ise aynı şeyi "karatahta iktisadı" olarak adlandırır (Coase 1992: 714). Basitçe söylersek bu, teori ile tarihin kronik boşanmasıdır. İktisadı geçmiş, bugün veya gelecekten soymaktır. Tarihe, sosyolojiye, felsefeye, ya da kurumsal çerçeveye referans vermeyen saf tümdengelimsel muhakeme ve yüksek matematiksel formüllerdir. Gerçekçi olmayan, hatta yanlış varsayımlar kullanarak model kurma ve soyut düşünmedir. Samuelson'ın *İktisadî Çözümlemenin Temelleri* (Foundations of Economic Analysis, 1947) ya da neo-Ricardocu Piero Sraffa'nın ine *Malların Mallarla Üretimi* (Production of Commodities by Means of Commodities, 1960)'ne bir göz atın. Samuelson'ın kitabı pratik olarak diferansiyel denklemler ve realiteden hayli uzak varsayımlardan başka bir şey değildir. Sraffa'nın çalışmasında gerçek dünyaya gönderme yapan neredeyse tek bir cümle bile yoktur (sayfa 118'deki Sraffa ile ilgili kutuya bakınız). Her ikisi de katı bir şekilde Ricardo geleneğini izlemektedir.

"Tüm iktisat teorisinin üzerine bina edildiği yanlış anlayışın kökeni David Ricardo'ya kadar götürülmelidir" diye yazıyordu Harvardlı bir işletme profesörü

olan Elton Mayo (1945: 38). Mayo Ricardo'nun gerçekçi olmayan teorileştirmesini, üreten ekonominin gerçeklerinin çok ötesinde bir konumda olan, borsacı geçmişine bağlamaktadır (1945: 39).

RICARDO, TEKNİĞİNİ FAZLA İLERİ GÖTÜRÜYOR

Soyut teorileştirme ilk önce İngiliz iktisatçı David Ricardo ile başladı. Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* de teorik önermelerle doludur, ancak onun teorileri çok sayıda tarihsel gösterimle desteklenmektedir. Oysa Ricardo'da durum böyle değildir. "Esas itibariyle parlak bir teorisyen zihni olan onun hünerli zihninin", diyor bir tarihçi, "geçmişe yönelik asla kayda değer bir ilgisi bulunmuyordu" (Snooks 1993: 23).

İşte bu tür bir soyut kuramlaştırmadır ki, J.-B. Say'e iktisatçılar için "boş hayalciler" dedirtmiştir. Paul Samuelson bile (ki kendisi de bir soyut düşünürdür) itiraf etmiştir ki, "Zaman zaman en ileri düzeydeki öğrencilerimizin, sağduyu hariç her şeyi bildikleri ileri sürülmektedir" (Samuelson 1960: 1652). Gerçekte Arjo Klamer ve David Colander tarafından yapılan çalışmalar, iktisat doktora programlarına egemen olan hayli soyut matematiksel modellemeyle ilgili belirli bir ayılmanın olduğuna işaret etmektedir. Ivy League* okullarından altısının lisans üstü programlarını araştırdıktan sonra Klamer ve Colander "iktisat araştırmalarının gerçek dünyadan kopuk hâle gelmekte olduğu" sonucuna varmaktadırlar (1990: xv). Biçimselciliğin (formalizm) disiplin üzerinde sıkı bir egemenliği mevcuttur.[1]

Heuristic** model kurma, makul sonuçlar ve gayet iyi tahminler üretmede son derece yararlı olabilir; ancak bu tür bir modelleme, aynı zamanda realiteyi kolaylıkla çarpıtıp zararlı sonuçlara da yol açabilir. Ricardo bu tür kuramlaştırmayı aşırı düzeylere vardırmış, öyle ki aradığı sonuçları —örneğimizde aradığı sonuç, fiyatların emek maliyetleri tarafından belirlendiğidir— elde edebilmek için her türden sınırlayıcı ve doğruluğu kuşkulu varsayımlar yapmada bir sakınca görmemiştir.

Şimdi de bu meşhur finansal iktisatçının hayatı ve—iyisiyle kötüsüyle—fikirlerini gözden geçirelim.

---

* Doğu Amerika'daki yedi üniversite: Harvard, Colombia, MIT, Chicago, Stanford, Yale.

[1] Modern iktisattaki Ricardocu kötü alışkanlığa alaycı bir bakış için Axel Leijonhufvud'un eğlenceli una "Ekonlar Arasında Yaşam" (Life Among the Econ)'ına bakınız (1981: 347-59). Leijonhufvud'un masalında Ekonlar, kast sistemleri soyut "modeller" üzerine bina edilmiş olan geri kalmış ve yoksulluktan perişan bir kabiledir. Masal "Geçmişlerini kaybetmiş olan Ekonların şimdiye güvenleri kalmamış olup, geleceğe ilişkin bir istikamet ve amaçları da bulunmamaktadır" diye sona erer (1981: 359).

** Formüller veya çözümlerden ziyade geçmiş deneyim ve akıl yürütmeyi kullanarak model kurma. (Ed.)

RICARDO YAHUDİ BİR AİLEDE DÜNYAYA GELMİŞTİR

David Ricardo en az onyedi, hatta belki de yirmiüç, kadar çok çocuklu bir ailenin üçüncü çocuğudur (Sraffa 1955: 24). Üretken bir insan olan babasının adı tam bir Yahudi adıdır: Abraham Israel Ricardo. Abraham Ricardo onbeşinci yüzyıl sonlarında İspanya'dan sürüldükten sonra Hollanda'ya yerleşmiş İspanya-Portekiz Yahudileri soyundan gelen dindar bir Sefardik (Sephardic) Yahudi'dir. Bir aile hanedanı kurma amacındaki başarılı borsacı, 1760'da ailesini Londra'ya taşımıştır. David oniki yıl sonra, orada dünyaya gelmiştir. Amsterdam'daki İbranî okulunda iki yıl geçirdikten sonra David ondört yaşında Londra Borsasında babasının yanında çalışmaya başlamıştır.

RICARDO: ADAMI YA SEVECEKSİN, YA NEFRET EDECEKSİN

Ricardo'ya karşı kayıtsız kalan çok az iktisatçı vardır. Ya sevilen, ya nefret edilen, hatta bazen aynı kişi tarafından hem sevilen hem de nefret edilen biridir o. John Maynard Keynes "Ricardo'nun zihni bugüne kadar kendini iktisada veren en büyük zihindir" dedikten sonra, "Ricardo'nun [iktisadının] bir yüzyıl süren tam egemenliği, iktisadın ilerlemesinin önünde bir yıkım olmuştur" diye şikâyet edebilmektedir (Keynes 1951: 117).

Paul Samuelson İngiliz iktisatçıyı müthiş, mükemmel bir spekülatör ve bir iktisatçılar iktisatçısı olarak övdükten sonra "iktisatçıların en çok önemsenmişi" olarak ilân etmektedir (Samuelson 1962: 9).

Günümüzün meşhur iktisadî düşünce tarihçisi Mark Blaug, kariyerinin erken dönemlerinde Ricardo'dan öylesine etkilenmiştir ki, doktora tezini Ricardo üzerine yapmış, ilk oğlunun adını David Ricardo koymuş ve Ricardo'nun resmini ofisinin duvarına asmıştır. Ricardo'nun metodolojisini şu şekilde övmektedir: "Eğer iktisat özünde bir çözümleme aracı, önemli birtakım sonuçlar bütününden ziyade, bir düşünme yöntemi olarak alınırsa, Ricardo kelimenin tam anlamıyla iktisat tekniğinin mucididir" (Blaug 1978-140). Blaug bir keresinde bir makale yazmış ve burada Ricardo hakkında yazılmış bütün makale ve kitapları tek bir dipnotta sıralamıştır. Dört sayfa uzunluğundaki dipnot herhâlde akademik tarihinin kaydettiği en uzun dipnot olsa gerektir (Blaug 1997: 46-49).

Ardından, yıllar sonra, olgunlaşmış Blaug fikrini değiştirmiş, Ricardo'yu iktisadı "kötümser" modellerin buluştuğu tehlikeli bir yola sürüklemekle suçlamış ve değişmez bir değer ölçüsü bulma yönündeki "hüzünlü ve karanlık" gayretinden dolayı eleştirmiştir (1997: 45, 24, n.1). *Tarihsel Perspektiften İktisat Teorisi* (Economic Theory in Retrospect) adlı eserinin beşinci baskısında, Blaug Yunan şair Archilochus'tan şu alıntıyı yapar: "Tilki pek çok şey bilir, [buna karşılık] kirpi tek, ama büyük bir şey bilir." Blaug'a göre Adam Smith çok şey bilen tilkiydi, ama Ricardo "katmerli bir kirpi idi." Blaug devamla şöyle söylüyordu, "Eskiden kirpileri severdim, ancak onlar benim 'yargılarımda yeşil davrandığım salata günlerimdi.' Şimdi ise tilkileri —yani Smith'i Ricardo'ya— tercih ediyorum" (Blaug 1996: xviii).

RICARDO EVLENİR EVLENMEZ MİRASTAN MEN EDİLİR

Ne var ki David'in 1793'te yirmi bir yaşında Quaker* mezhebinden biriyle evlenmesi üzerine her şey değişmiştir (kendisi daha sonra Üniteryen** olmuş, kardeşlerinin çoğu da zamanla David'i izleyerek Yahudi cemaatini terk etmişlerdir). Annesi bu duruma öylesine içerlemiştir ki, kocası Abraham'ı, oğlu David'i evden kovup mirastan men etmeye zorlamıştır (ancak babası sonradan kendisiyle barışmıştır). Her neyse, David bu olay üzerine cebinde sadece birkaç yüz sterlinlik bir parayla, kendi başına ortada kalakalmıştır.

Babasının çırağı olarak kazanmış olduğu tecrübeye ve Threadneedle Caddesinde yer alan Borsa Kahvesindeki bağlantılarına dayanarak Ricardo bir borsacı ve hükümete borç para temin edici olarak zamanla muazzam bir servet meydana getirmiştir (Aşağıdaki "Ricardo Nasıl Tarihteki En Zengin İktisatçı Oldu" başlıklı kutuya bakınız).

RICARDO TARİHTEKİ EN ZENGİN İKTİSATÇI HÂLİNE NASIL GELMİŞTİR?

Ricardo yirmibir yaşında iş hayatına atıldığında mal varlığı topu topu 800 sterlinlik bir yekün tutuyordu. 1823'te öldüğü zaman, sadece otuz yıl gibi bir zaman içinde, mal varlığının değeri 675.000 ile 775.000 sterlin arasında inanılmaz bir değere ulaşmıştı ki, bu rakam yıllık 28.000 sterlinlik bir gelir demekti (Sraffa 1954: 103). Başka hiçbir iktisatçı, hatta John Maynard Keynes bile, bu düzeyde bir zenginliğe ulaşamamıştır.

Ricardo âlimâne teorik çalışmalar yapıp aynı zamanda bir servet meydana getirme yetisi olan biridir. Çok az iktisatçı her ikisini bir arada gerçekleştirebilmiş olmanın övüncüne sahiptir. (Bu bağlamda, bir yandan *Genel Teori*'yi yazarken bir yandan da Büyük Depresyon sırasında 650.000 sterlinlik bir servet biriktirmiş olan Keynes sözkonusu övünçte Ricardo'nun yanına katılabilecek az sayıdaki iktisatçıdan biridir. Bkz. Bölüm 13.)

Ricardo bunu nasıl başardı? Eğer yatırım konusunda bir kitap yazmış olsaydı, acaba ne tür sırlar verebilirdi?

ARBİTRAJ KRALI

Ricardo parayı temelde borsacılıktan, ama aracılık yapmaktan çok, kendi hesaplarını yöneterek kazandı. O günün borsacısı bugün, meselâ New York Borsasında büyük miktarlı hisse yöneten ve belirli kâğıtlarda sürekli piyasa yapan

---

* Quaker: İngiltere'de savaş dahil, şiddet içeren tüm olaylara karşı olan, papazları ve merasimleri olmayan, asıl adı Society of Friends (Dostlar Topluluğu) olmakla birlikte, gayriresmî olarak Quakers olarak tanınan, 17. yüzyıl ortalarında İngiltere'de ortaya çıkmış olan dinî harekete mensup kimse. (Ed.)

** Üniteryen (Unitarian): Tanrı'nın bir olduğunu, İsa'nın da doğaüstü bir varlık olmayıp, bir insan olarak kabul edilmesi gerektiğini kabul eden dinî öğretiyi benimseyen kimse. (Ed.)

bir uzmana benzetilebilir. Onsekizinci yüzyılın başlarında, her ne kadar Bank of England ve Doğu Hindistan Şirketi gibi büyük imtiyazlı şirketler de hisse çıkarsa da, sözleşmelerin çoğu konsol olarak bilinen hükümet tahvilleri içerirdi. Yoksa o gün, bugünkü gibi büyük şirketler ya da kurumsal hisseler yoktu.

Başlarda Ricardo parasının çoğunu hükümet borçları üzerinde arbitraj yapan biri olarak kazandı. Nakit piyasasından on kat daha büyük olan forward piyasada oynardı. Bir çağdaşı Ricardo hakkında şunu yazıyor: "Piyasanın döndüğü anları, farklı hisselerin [hükümet tahvilleri] göreli fiyatları arasında doğabilecek arızî farkları algılamada olağanüstü hızlı biri olduğu söylenirdi." Yaptığı işlemler daha çok kısa dönemliydi ve "büyük bir meblâğ üzerinden küçük bir yüzdeye bile razı olurdu", ki tipik olarak bu günde 200-300 sterlin olabilirdi. Bir arkadaşına "Küçük miktarlarla oynuyorum ki, eğer kaybedersem üzülecek fazla bir şeyim olmasın" diye yazıyordu (Sraffa 1955: 73, 81).

Tarihçiler Ricardo'nun içerden ticaret ve hisse senedi manipülâsyonlarından ne dereceye kadar kâr ettiği konusunda münakaşa etmişlerdir. Profesör Norman J. Silberling'e göre (1924) Ricardo sık sık kötü adamı (devlet borçlanma piyasasına "ayı akınları" düzenleyen ve "ayı-toptancılar" olarak bilinen bir "içerden profesyonel aracılar kliği"nin lideri) oynardı. Kamuoyunu paniğe sevk ederek devlet kâğıtlarının fiyatlarının düşmesini sağlamak suretiyle Ricardo ve takımı kâğıtları ucuz fiyattan toplar ve yüksek faiz oranlarından kâr ederlerdi. Silberling, Ricardo'yu 1810 başında yazdığı *Kıymetli Madenlerin Yüksek Fiyatı* adlı risalesini bono fiyatlarında bir düşüş sağlamak için kaleme almış olmakla suçlamaktadır. Gerçekten de 1810 sonlarında bono fiyatları hızla düşmüş, hükümet kâğıtlarının belli başlı finansörlerinden (Goldsmid) biri intihar etmiştir. Ancak Ricardo'nun biyograficisi Piero Sraffa, bu iddiayı yalanlayarak, Ricardo'nun 1810 yılında hükümet borcu üzerine sıkı bir ihaleye girdiğini, bu kâğıtların ucuzlamasının kendi dezavantajına olacağını belirtmektedir. Ancak, Ricardo'nun bu ihaleyi kaybetmiş olduğu da belirtilmelidir (Sraffa 1955: 91-92).

YATIRIM KONUSUNDA RICARDO'NUN ALTIN KURALLARI

Ricardo kullandığı alış-veriş tekniklerini hiçbir zaman yazmış değildir, ancak iş hayatından tanıyanlar onun iki "altın kural"a dayandığını söylüyorlar: "Kayıplarını kısa kes" ve "Bırak kârların devam etsin." Bu arada, yatırım yapanlar topluluğunun genellikle olayları abarttığı gözlemine dayanarak, değerinin altında ve değerinin üzerinde durumlardan da yararlanmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi, zaman zaman açığa alım ve açığa satım koşullarını kendisinin plânlamış olması da mümkündür.

Ancak Ricardo cimri biri değildir. Kâr eder etmez karısı ve ailesini daha geniş ve daha pahalı evlere taşımış ve sık sık Brighton'da tatile götürmüştür. 1815 civarında emekli olduktan sonra geniş bir mülk olan Gatcomb Park'ı satın almış, arazi, konut kredisi ve Fransız kâğıtlarına yatırım yapan bir taşra beyefendisi hâline gelmiştir.

FİNANSÇI RICARDO

Ricardo'nun gelişmekte olan finansal kariyeri, hükümet adına borç bulma göreviyle ihalelere başlamasıyla birlikte ileriye doğru dev bir adım atmıştır. 1800'lerin başlarında Napolyon savaşları sırasında hükümet hızla artan borçlarını finanse edebilmek için Borsaya dayanmak durumunda kalmıştır. Ricardo ve ortakları çok geçmeden yüksek miktarlı finansmanın (Goldsmids, Barings ve Rothchilds gibi) en büyük isimlerinden bazılarına karşı rekabet eder duruma gelmişlerdir. Başarılı ihaleciler maliye bakanından özel bir ikramiye almıştır. Ricardo ve şirketi girdikleri ihalelerde öylesine başarılı olmuştur ki, 1811 ve 1815 arasındaki savaş yıllarında her hükümet borçlanmasını üzerlerine almışlardır.

RICARDO'NUN 1 MİLYON STERLİN KAZANDIĞI GÜN

Savaşın en son ve en yüklü (36 milyon sterlin tutarında) borçlanması Waterloo Savaşından sadece dört gün önce, 14 Haziran 1815 günü gerçekleştirildi. Borç senetlerinin fiyatı, borçlanılan miktarın yüksekliği ve savaşın sonucunun belirsizliği yüzünden son derece düşüktü. İhaleye katılan dört firma vardı ve Ricardo'nun firması bu ihaleyi kazandı.

Ricardo fiyatı çok kötü durumdaki bonoları cesaretle elinde tuttu. Bu onun o güne kadarki en büyük kumarıydı. Öteki daha korkak yatırımcılar Waterloo Savaşından önce erkenden ellerindeki kâğıtları sattılar (Malthus'un aşağıdaki hikâyesine bakınız), fakat Ricardo satmadı. Wellington'un Napolyon'a karşı savaşı kazandığı yönündeki şok edici haberler ulaştıktan sonra devlet kâğıtlarının fiyatları müthiş şekilde fırladı ve böylece Ricardo birdenbire milyoner hâline geldi. *The Sunday Times* Ricardo'nun ölümünün ardından yazdığı kısa biyografide (14 Eylül 1823), yaygın söylentiye göre Waterloo Savaşı sırasında Ricardo'nun "bir milyon sterlin kadar köşeyi dönmüş olduğunu" yazdı (Sraffa 1955: 84).

RICARDO, DOSTU MALTHUS'A YARDIM ELİNİ UZATIYOR

Ricardo, Robert Malthus gibi dostlarına sık sık borsaya ilişkin ipuçları vererek yardım ediyordu. Waterloo bonoları piyasaya sürülmeden önce Malthus, yakın arkadaşına yeni borçlanmadan kendisine 5.000 sterlinlik pay ayırmasını istedi. Waterloo Savaşı yaklaştıkça korkmaya başlayan Malthus, Ricardo'dan "senin için yanlış veya uygunsuz olmayacaksa" benim kâğıtları küçük bir kârla satıver diye yalvardı. Ricardo da Malthus'un kâğıtlarını hemen elden çıkardı. Böylece Malthus, Ricardo'nun tadını çıkardığı beklenmedik kazançtan nasibini alamadı (Sraffa 1955: 84).

Birbirine oldukça orantılı vücut ölçülerine sahip olmakla birlikte, Ricardo ince yapılı ve küçük boylu biriydi. Oldukça yüksek perdeli bir sese sahipti, ki Avam Kamarasında konuşurken bunun çok yararını gördü. Hayatının sonlarında bir kulağının duymamasından ve dişlerini kaybetmekten şikâyet ediyordu.

EMEKLİLİK, POLİTİKA VE ERKEN ÖLÜM

Ricardo 1814 yılında, 42 yaşında, sayılı zenginlerden biri oldu ve Gloucestershire'da Gatcomb Park adlı geniş bir mülk satın aldı (şimdi Prenses Ann oturuyor). Matematik, kimya, jeoloji ve mineralbilime epey ilgisi olduğu için Gatcomb malikanesinde sık sık entellektüel toplantılar düzenledi. Daha sonraları Londra Jeoloji Derneğinde aktif rol aldı. İktisada ilgisi ise 1799 gibi erken bir dönemde, banyoda dinlenirken eline Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği*'ni (1776) almasıyla başladı.

1810'ların ortalarında iyi bir servet yapınca Borsaya olan ilgisini kaybetti ve düzenli olarak iktisadî konular hakkında yazmaya başladı. 1817'de şaheseri *Vergilendirme ve Politik İktisadın İlkeleri Üzerine*'yi yayımladı. 1819'da ise Avam Kamarasına girdi.

1823 yılında, ellibir gibi nispeten genç bir yaşta, kulak iltihabından anîden öldü. Geride, karısı Priscilla ve sekiz çocuğundan yedisini bıraktı. Mirası üç oğlu lehine oldukça eşitsiz bir şekilde bölündü (sayfa 121'deki "Ricardo Kadın Düşmanı mıydı?" başlıklı kutuya bakınız). Dostu Malthus'a bir miktar, bir miktar da John Stuart Mill'in babası James Mill'e miras bıraktı.

RICARDO BİRÇOK POZİTİF KATKI YAPIYOR

Bu bölümün başında da belirttiğim gibi, David Ricardo, hiç üniversite görmemiş olmasına rağmen alanında birçok önemli katkı yaptı. Şimdi iktisat bilimine kendisinin pozitif katkılarını gözden geçirmeye başlayalım.

RICARDO: SAĞLAM-PARACI BİR MONETARİST

İlkin, Para Okulunun bir erken dönem ustası olarak Ricardo, katı bir anti-enflâsyonist para politikasından yanaydı. 1809-10 döneminde İngiltere, savaşın yüklediği maliyetler yüzünden yükselen bir enflâsyonist fiyat spiralinden mustaripti ve Bank of England altın standardını askıya almıştı. Ricardo ilk belli başlı iktisadî çalışması olan *Kıymetli Madenlerin Yüksek Fiyatı* (1811)'nı yazmak suretiyle kıymetli maden tartışmasına katılmış oldu. Bu çalışmada, ülkesindeki enflâsyona, aşırı para basan Bank of England'ın sebep olduğunu öne sürüyordu. Ricardo, David Hume ve diğerlerinin paylaştığı bir görüş olan ve fiyatlar genel

düzeyinin para ve kredi miktarındaki değişikliklerle yakından ilişkili olduğunu öne süren, *paranın miktar teorisi*ne katı biçimiyle inanan biriydi.

İngiltere'de sağlam parayı yeniden oturtmak için, Ricardo, Bank of England'ın mal para sistemine geri dönmesi gerektiğini iddia ediyordu. Çözüm önerisini şu şekilde dile getiriyordu. "Paramızla ilgili bütün kötülüklere çare olarak önerdiğim şey şudur ki, Banka, dolaşımdaki paranın miktarını, onların temsil ettiği kıymetli madenlerin değerine eşit oluncaya kadar, başka bir deyişle, altın ve gümüşün fiyatları Darphane fiyatına eşitleninceye kadar, aşamalı bir şekilde azaltmalıdır" (Ricardo 1876: 287). Ricardo bu deflâsyonist tedbirin "ülkenin ticaret ve alış-veriş hayatına çok zararlı sonuçlar getireceğini" kabul etmekte, ancak "paramızın âdil ve olması gereken değerine çekilmesinin yegâne yolu budur" demektedir. Şayet bu politika aşamalı olarak uygulanırsa "az bir sıkıntı" ortaya çıkacağı kanısındadır. Kısaca, o bir sağlam–para taraftarı olup, altın para standardından, kıymetli maden fiyatının parayla aynı değerde olmasını amaçlayan basit konvertibiliteden, yanadır. Merkez bankasının keyfî iktidar gücü olmamalıdır. "Kâğıt parayı çıkaranlar, çıkardıkları parayı kıymetli maden fiyatına göre ayarlamalı, bunu asla dolaşımdaki para miktarına göre yapmamalıdır" (1876: 403).

Ricardo'nun ölümünden sonra, Para Okulu olarak bilinen bir grup etkili bankacı İngiliz poundunun değerini korumak için verilen bir mücadeleye öncülük ettiler. Mal para standardına geri dönüşten yanaydılar ve altın ile gümüşü bu iş için en ideal mal olarak görüyorlardı. Merkez bankası tarafından paranın keyfî yönetimine karşı çıkıyorlar, gelecekte yapılacak bütün piyasaya kâğıt ve mal para sürümünün, yalnızca ülkenin kıymetli maden rezervlerine göre yapılması prensibini benimsiyorlar ve bundan taviz verilmemesini istiyorlardı. 1844'te David Ricardo'nun etkisiyle, sözkonusu para prensibini destekler biçimde Parlâmento, Peel Banka İmtiyaz Yasasını geçirdi. Ne yazık ki İngiltere'de sağlam para sistemini oturtmakta Peel Yasası da başarısız kaldı, zira bu yasa, paranın ikamelerine, özellikle bankacılık sisteminde hızla artan vadesiz mevduat hesaplarına yönelik bir düzenleme getirmiyordu.

AZALAN VERİMLER YASASI

İkincisi, Ricardo (Malthus'la birlikte) meşhur azalan verimler yasasını geliştirdi. Ricardo sözkonusu yasayı, 1815'te *Düşük Tahıl Fiyatının Hisse Senedi Kârları Üzerindeki Etkisi Üzerine Deneme* (*Essay on the Influence of a Low Price of Corn on the Profits of Stock*) adlı denemesinde geliştirdi. Bu çalışmada sergilediği yaklaşım 1817 tarihli *İlkeler*'inde sergilediği soyut kuramlaştırmanın bir ön adımıydı. Ricardo'nun temel tezi, toprak kıtlığının düşük iktisadî büyümeye yol açacağıydı. "Tahıl modeli"ni geliştirirken, İngiliz iktisatçı tezini kanıtlamak için bir dizi basitleştirici varsayım yapıyordu. Birincisi, tahıl üreten dev bir çiftlik

varsayıyordu (Britanya'da "tahıl" ile buğday, arpa ve benzeri diğer tarımsal bitkiler kastedilir*). İkincisi, (enflâsyon düşüldükten sonra) geçimlik düzeyde sabit bir reel ücret düzeyi varsayıyordu, ki bu Malthus ve Ricardo'nun paylaştığı "ücretlerin tunç kanunu" görüşüne dayanıyordu.

Üçüncüsü, sabit sermaye varsayıyordu, yani tahıl üretmek için işçi başına bir bel küreği.

Dolayısıyla Ricardo'nun tahıl modelinde, tüm girdiler (toprak, emek ve sermaye) tahıl fiyatına irtibatlıydı. İşgücü arttıkça, işçileri beslemek için ihtiyaç duyulan ekstra tahıl da ilâve toprak gerektirecektir —ki ihtiyaç duyulan bu toprak daha az bereketli veya verimlidir. Fazla sermaye ve işgücü aynı toprağa uygulansa bile sonuç aynıdır. Net çıktı düşerken, ekonomik büyüme yavaşlamaktadır.

1817'de yayımlanan önemli çalışması *Vergilendirme ve Politik İktisadın İlkeleri Üzerine*'de Ricardo, önceki tek-sektörlü basit "tahıl modeli"ni üç-sektörlü bir modelle değiştirmiş, ama argümanlar da, sonuç da değişmemiştir: hektar başına azalan bir verim.

Bu iç karartıcı sonucu askıya almak, hatta tersine çevirmek için Ricardo buğday ve öteki tarımsal ürünler üzerine İngiltere'nin sınırlamalar ve tarifeler koymasını öngören Tahıl Yasalarına şiddetle karşı çıkmıştır. Daha fazla tahıl ithal edip tahıl fiyatlarını ucuzlatmak suretiyle çiftçiler parasal ücretleri düşürebilirler, daha fazla kâr elde edebilirler, daha fazla yatırım yapabilirler ve dolayısıyla daha yüksek bir ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilirlerdi. Sonuçta Ricardo, [korumacı] Tahıl Yasalarını iptal ettirme girişiminin ve serbest ticaretin önemli bir savunucusu hâline geliyordu.

RICARDO DÜNYA TİCARETİNDE DÖNÜŞÜM YARATAN BİR YASA ORTAYA KOYUYOR

Üçüncüsü, Ricardo korumacılığa teorik düzeyde ölümcül bir darbe vuracak iktisattaki en önemli yasalardan birini, "karşılaştırmalı üstünlük yasası"nı ortaya koydu.

Yukarıda işaret edildiği üzere, 1813-15 tarihlerinde cereyan eden Tahıl Yasaları konusundaki tartışmalar sırasında, Ricardo, hararetli bir serbest ticaret savunucusu olarak ortaya çıkıyordu, ancak onun serbest ticaret meselesine en önemli katkısı, birkaç yıl sonra, *İlkeler*'in VII. bölümünde karşılaştırmalı üstünlük yasasını geliştirmesiyle gerçekleşti.

---

* Yazarın orijinal ifadesinde kullandığı sözcük "corn" olup, Amerikan İngilizcesinde bu sözcük yaygın olarak "mısır" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla yazar burada okuyucuyu sözkonusu ifadeyi "mısır" olarak anlamaması gerektiği konusunda uyarmaktadır. (Ed.)

Bu yasa, serbest ticaretin her iki ülkeye de yarar sağladığını, en şaşırtıcı olanı da, bir ülke belirli ürünlerde mutlak üstünlüğe sahip olduğu zaman bile, uzmanlaşmanın her iki ülkeyi de kazançlı çıkaracağını öne sürmektedir.

İNCE ZEKÂ ÜRÜNÜ BİR ÖĞRETİ

Onun övgüye değer doktrini, arkadaşı ve iktisatçı meslektaşı, John Stuart Mill'in babası James Mill ile yaptığı uzun tartışmalar sırasında ortaya çıkmıştır. Aslında, bazı uzmanlar James Mill ve ondan da önce Robert Torrens'ı sözkonusu yasanın gerçek babaları olarak görürler (Rothbard 1995: 96-98). (Tarihçiler daima şu ya da bu meşhur prensibi kimin daha önce keşfettiğini öğrenip dururlar. Belki de nihayetinde güneşin altında yeni bir şey yoktur. Yine de, kavramı popüler hâle getiren kişi, Ricardo'dur.)

RICARDO İDDİASINI İSPATLAMAK İÇİN MEŞHUR BİR ÖRNEK VERİYOR

Ricardo karşılaştırmalı üstünlük yasasını İngiliz kumaşı ile Portekiz şarabı üzerinde meşhur bir örnekle izah etmiştir (Ricardo 1951: 133-42). Bir kez daha, meramını ispatlamak için oldukça basitleştirici varsayımlar kullanmıştır. Diyelim ki İngiltere'de bir birim kumaş üretmek için 50, Portekiz'de ise 25 işgücüne ihtiyaç vardır. Buna karşılık bir birim şarap üretmek için Portekiz'de aynı sayıda — 25— işçiye ihtiyaç duyulurken, İngiltere'de 200 işçiye ihtiyaç duyulmaktadır. (Kolay anlaşılmasını sağlamak için Ricardo'nun kullandığı rakamları biraz değiştiriyoruz —bkz. Vivo 1987: 194.)

Aşağıdaki tablo iki ülkenin iki maldaki durumunu özetlemektedir:

	Birim Başına Gerekli İşgücü	
	İngiltere	**Portekiz**
1 birim kumaş	50	25
1 birim şarap	200	25

Tablodan da görebileceğimiz gibi, Portekiz her iki malın üretiminde de açık bir mutlak üstünlüğe sahiptir. Bundan dolayı Portekiz hem kumaş ve hem de şarap üretip İngiltere'ye ihraç etmelidir. Sıradan bir gözlemci bu koşullar altında şu sonucu çıkarabilir: Portekiz için sadece bir malda uzmanlaşıp İngiltere ile ticaret yapmak faydalı görünmüyor; çünkü her iki üründe de mutlak üstünlüğe sahiptir. Ancak Ricardo parlak bir zekâyla göstermiştir ki, bu durumda bile uzmanlaşma ve ticaret gerçekten de anlamlıdır.

İşte nedeni: Diyelim ki Portekiz kumaş üretiminden 25 işçiyi çekip şarap üretiminde istihdam etti, sonuç Portekiz'de şarap üretiminin 1 birim artması,

kumaş üretiminin ise 1 birim azalmasıdır. Şayet aynı anda İngiltere 100 işçiyi şarap üretiminden çekip kumaş üretiminde istihdam etse, İngiltere'de kumaş üretimi 2 birim artarken, şarap üretimi yarım birim azalacaktır.

Bu uzmanlaşmadan sonra her iki ülkenin toplam çıktısını topladığımız zaman çarpıcı bir sonuçla karşı karşıya kalıyoruz: ticaret sonucunda toplam olarak 1 birim fazla kumaş, yarım birim fazla şarap ortaya çıkıyor!

Ricardo insanı şaşkına çeviren bir keşifte bulunuyor: Bir ülke diğeri üzerinde doğal bir üstünlük sahibi olsa bile, iki ülke arasında ticaret toplam çıktıyı artırır.

Dahası, Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük yasası yalnızca ülkeler arasında değil, aynı zamanda bir ülkenin kendi sınırları içerisinde de uygulanabilir. Bir tıp doktoru hem tıp, hem de sekreterlik işinde mutlak üstünlüğe sahip olabilir; ancak eğer gelirini maksimum kılmak istiyorsa, doktorun tıpta uzmanlaşıp kendisine bir sekreter bulması kendi yararınadır. Karşılaştırmalı üstünlük yasası her mübadelede ve her üretim sürecinde işlemektedir.

Adam Smith, David Ricardo ve diğerlerinin öncülük ettiği klâsik serbest ticaret argümanı o denli güçlü ve ikna ediciydi ki, 1830'lardan beri ticaret engelleri aşamalı olarak azalmaktadır (bkz. Güncelleme 1, sayfa 112). Ateşli bir serbest ticaretçi olan James Wilson, Ricardo ve Smith'in argümanlarından öylesine etkilenmişti ki, 1843 yılında "serbest ticaret ve serbest piyasaya adanmış" bir haftalık magazin olan *The Economist*'i çıkarmaya başladı. Hatta Wilson "Ciddî şekilde inanıyoruz ki, SERBEST TİCARET ve serbest ilişki dünya çapında medeniyet ve maneviyatı yaygınlaştırmaya (evet, köleliği de kaldırmaya) görünür herhangi başka bir faktörden daha fazla katkı sağlayacaktır" diye ilân edecek kadar işi ileri götürmüştür (Edwards 1993: 21). Wilson'ın damadı Walter Bagehot ve Herbert Spencer gibi yazarların yardımıyla *The Economist* uluslararası politika, iktisat ve finans konularında etkin bir dergi hâline geldi. Bugün abonelerinin sayısı yarım milyonu aşmaktadır.

Birkaç yıl sonra —1846'da— Tahıl Yasaları iptal edildi ve çok geçmeden Britanya gıda ihtiyacını ithal edip sınaî malları ihraç eden endüstriyel bir şantiye hâline geldi. Dünyanın geri kalanı da ticaret engellerini azaltmak suretiyle onu izledi.

RICARDO'NUN "BAŞAĞRISI KİTABI"

Dördüncüsü, Ricardo'nun kalın kafalı "tahıl modeli" iktisadın önünde ciddî bir engel yarattı.

Ricardo bir paradokstu, dünyayı hem iyi hem de kötü yönde müthiş derecede etkiledi: sağlam para ve serbest ticarete sağladığı teorik destek açısından iyi, düşmanca sınıf çıkarlarına dayalı makro modeli açısından ise, kötü.

Ricardo'nun yaklaşımı Adam Smith'inkinden radikal bir biçimde ayrılıyordu. Smith'in *Milletlerin Zenginliği* canlı ve hayat doluydu, renkli örneklerle süslüydü. Ricardo'nın *İlkeler*'iyse sıkıcı ve soyut, tarihsel örnekler içermeyen, Öklityen tümdengelimsel çıkarsamalarla doluydu. Öğrenciler ona sıklıkla "Ricardo'nun Başağrısı Kitabı" derlerdi (St. Clair 1965: xxiii).

Smith, servet yaratmanın "görünmez eli" ve emek ve toprakla akıllıca bir araya getirilen işletme sermayesinin, herkesin yararlanacağı şekilde nasıl daha çok zenginlik yaratabileceği üzerinde odaklaşan, iyimser bir iktisat bilimi geliştirmiştir. Toprak sahipleri, işçiler ve sermayedarların değer yaratımındaki rolüne ilişkin sadece parantez içi yorumlarda bulunmuştur. Evet, sık sık bunu eleştirel bir biçimde yapmıştır, ancak hâkim tema büyümedir, gelir dağılımı değil.

Öte yandan, Ricardo'nun kitabı Smith'in parantez içi ifadelerini ve dipnotlarını oradan çıkarıp onları "vahşî bir düşmanlıklar ve kaderin cilvesi karşıtlıklar kümesi" biçiminde ana metin hâline getirmiştir (Chamberlain 1965: 75).

GÜNCELLEME 1: SERBEST TİCARET VE MERKANTİLİZMİN SONU

Fikirler sonuç doğurur! Bu özdeyişin en güzel kanıtı ülkeler arasındaki ticarete yönelik sınırlamaların aşamalı alarak azalmasıdır. Adam Smith ve şakirdi David Ricardo, uluslar arasındaki ticaret engellerinin tedricen kaldırılmasında muazzam derecede etkili olmuşlardır.

Şekil 4.1'deki grafik Birleşik Devletler'de 1820'den bu yana gümrük vergilerinin tarihî seyrini göstermektedir.

Tarihimizin büyük bölümünde gümrük vergileri yüksekti, ancak 1930'lardan beri ticaret görüşmeleri tarifelerin önemli oranda düşmesini sağladı.

Şekil 4.1 ABD'de Tarifelerin Aşamalı Olarak Azalması, 1820-2000: Vergilendirilebilir İthalatın Yüzdesi Olarak Hesaplanan Vergiler
Kaynak: Samuelson (1998:708). McGraw-Hill'in izniyle basılmıştır.

1828'deki "Lânetler Tarifesi" ve 1930'daki Smoot-Hawley Tarifesi gibi geçici duraklamalara karşın, ticaret vergilerindeki aşağı gidiş trendi açıktır.

ABD tarihinin başında yeni hükümetin gelirlerinin neredeyse yüzde 100'ü tarifelerden geliyordu. 1910'a gelindiğinde tarife gelirleri toplam gelirlerin yüzde 50'sini getirir oldu, bugünse sözkonusu gelirler hükümet bütçesinin yüzde 2'sinin bile altındadır.

Günün galibi serbest ticaretti, yalnızca Birleşik Devletlerde değil, Büyük Britanya ve dünyada da öyle. Savaş sonrası dönemde oluşturulan Avrupa Birliği şu anda bir düzine Avrupa ülkesi arasında sermaye, işgücü ve paranın herhangi bir sınırlama veya engelle karşılaşmadan serbestçe aktığı övgüye değer bir durum yaratmayı başarmıştır. Kuzey Amerika, Güney Amerika, Asya ve Avrupa'daki ülkeler arasında serbest ticaret anlaşmaları yeşermektedir. Buna ilâveten, birçok iktisatçı savaş sonrası dönemde Japonya, Hong Kong ve Asya'nın geri kalan bölümünün, Birleşik Devletler'in dışardan gelen ucuz ürünlere kapılarını açması sayesinde, hızla büyüyebildikleri kanısındadırlar.

İktisatçılar arasında serbest ticaretten daha fazla üzerinde ittifak edilen başka bir ilke yoktur. Profesyonel iktisatçılar arasında yapılan çok sayıda kamuoyu araştırması bunların yüzde 95'inden fazlasının serbest ticareti desteklediğini göstermektedir ki, bu tüm kategoriler içinde destek oranı en yüksek olanıdır. Böylesi bir evrensel destek, büyük ölçüde David Ricardo ve modern iktisadın kurucusu Adam Smith'in çığır açıcı çalışmaları sayesinde sözkonusu olmuştur.

FRIEDRICH LIST ULUS-DEVLETİN EKONOMİK EGEMENLİĞİNİ SAVUNUYOR

Ancak bu çizgiden sapan birkaç kişi de yok değildir, ki bunlardan en ünlüsü, ulusal plânlama ve korumacılık konusundaki görüşleri Batıdan çok Doğuda daha popüler olan Alman İktisatçı Friedrich List (1789-1846)'tir. Kitapları Asyalı kitapçılarda ne kadar kolay göze çarpar bir konumdaysa, Batılı kitapçılarda da o oranda gözden uzaktır.

List muhasebeci, profesör, çiftçi, politikacı, gazeteci, yazar, diplomat ve demiryolu sermayedarı olarak oldukça renkli ve düzensiz bir hayat yaşamış, kronik finansal sorunları nedeniyle de intihar etmiştir. Fitne çıkarmak yüzünden Almanya'dan sürgün edilmesi üzerine, 1825 yılında ailesiyle birlikte Amerika'ya göç etmiş, burada Amerikanın korumacı tarifeler sisteminden özellikle etkilenmiştir.

Resim 4.2 Friedrich List (1789-1846)
Ağaç, meyveden daha önemlidir.
Biritish Library of Political and Economic Science'ın izniyle basılmıştır.

En önemli çalışması *Ulusal Politik İktisat Sistemi* (The National System of Political Economy, 1841)'nde yabancı rekabete karşı kilit endüstrilerin korunduğu, devletin öncülük ettiği bir ekonomik sistemi savunmuştur. Ülke içinde vergisiz bir bölge olması, ama dış rekabete karşı bebek endüstrilerin korunması gerektiğine kuvvetle inanıyor, Adam Smith'in "bırakınız yapsınlar"cı (laissez faire) "bireysel ekonomi"sine karşı paternalist "millî ekonomi" vizyonunu ortaya koyuyordu. Kitapları ulus-devletin ekonomik egemenliğinin yararlarını öne çıkarırken, sınır getirilmemiş piyasalar konusunda korkunç bir manzara çizmektedir. List'e göre Büyük Britanya kendi iç ticaretini teşvik etmek suretiyle üstünlük sağlamıştır (List hayranları Birleşik Devletler ve Japonya'yı da benzer örnekler olarak gösterirler). List'in sisteminde üreticileri teşvik etmek, tüketicileri yüksek fiyatlara karşı korumaktan daha önemlidir, ki bu, Japonya ve öteki Asya ülkelerinde ihracatı teşvik edip ithalatı caydıran popüler bir merkantilist yaklaşımdır. "Meyveyi taşıyan ağaç, meyvenin kendisinden daha değerlidir" der List (Fallows 1993: 67). List, uzun vadede ülkeler gelişmişlik düzeyi bakımından birbirine oldukça yaklaşınca, serbest ticaretin en iyi global sistem olduğunda hemfikirdir; ancak, Keynes'in de dediği gibi, bu uzun vade çok çok uzaklarda olabilir. List modeli bugün taarruz altındadır, zira daha çok sayıda ülke, tarifelerini ve ticaret engellerini azaltmışlardır. Bu arada Hong Kong'un bir serbest ticaret bölgesinden zarar görmediği de kesindir.[2]

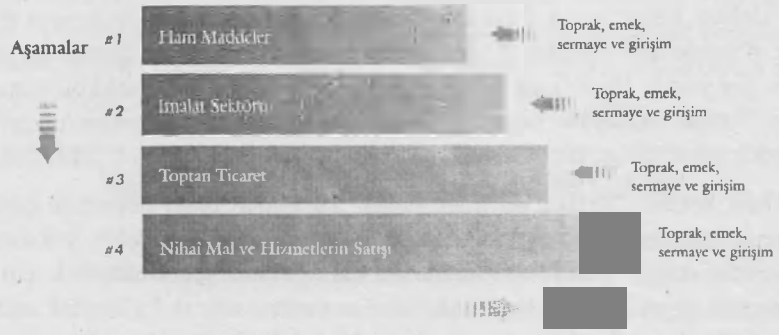
---

[2] Ticaret konusunda süregiden tartışma, Paul Bairoch'un serbest ticarete karşı tarihsel kanıtları tahlil eden *İktisat ve Dünya Tarihi* (Economics and World History, 1993) adlı eseriyle Columbia profesörü Jagdish Bhagwati'nin serbest ticareti hararetle savunan bir seri kışkırtıcı makalesinden oluşan *Bir Pencereler Geçidi: Ticaret, Göç ve Demokrasi Üzerine Aykırı Düşünceler* (A Stream of Windows: Unsettling Reflections on Trade Immigration and Democracy) adlı eserlerin karşılaştırılmasıyla izlenebilir.

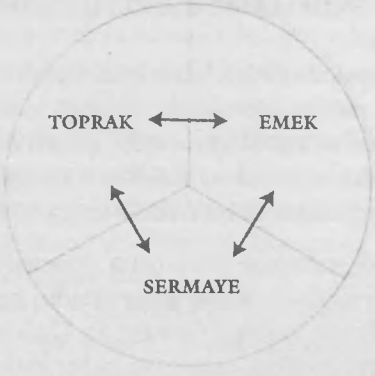
RICARDO BÜYÜME ÜZERİNDE DEĞİL, BÖLÜŞÜM ÜZERİNDE YOĞUNLAŞIR

Malthus'a bir mektubunda, Ricardo şöyle yazar: "Sen diyorsun ki, politik iktisat, zenginliğin nedenleri ve doğasının araştırılmasıdır [Adam Smith'in görüşü]; oysa bana göre o, endüstrinin ürettiği ürünün, üretilmesinde rol alan sınıflar arasında bölüştürülmesini belirleyen yasaların araştırılması olmalıdır" (Rothbard 1995: 82).

Adam Smith'in yaklaşımıyla Ricardo modeli arasındaki fark en iyi aşağıda Şekil 4.2 ve 4.3'te gösterildiği gibi resmedilebilir.

Şekil 4.2 Adam Smith'in "Menfaat Uyumu" Modeli: İşçiler, Sermayedarlar ve Toprak Sahipleri Mal ve Hizmet Üretmek İçin Birlikte Çalışırlar

Şekil 4.3 Ricardo'nun "Sınıf Çatışması" Modeli: İşçiler, Sermayedarlar ve Toprak Sahipleri Üretilen Mal ve Hizmetlerden Pay Alabilmek İçin Birbirleriyle Rekabet Ederler

RICARDO'NUN ÜCRETLERİN TUNÇ KANUNU VE AZALAN KÂRLAR GÖRÜŞÜ

Ricardo'nun sistemi toprak sahipleri hariç, herkes için trajikti. Ricardo'nun işçileri uzun dönemde yalnızca geçimlik ücret alabilen makinavari birimlerdir. Şayet ücretler yükselse işçiler daha çok çocuk sahibi olur, bu da sonuçta işgücü arzını artırıp ücretleri tekrar aşağı doğru bastırırdı. Dolayısıyla Ricardo'nun "ücretlerin tunç kanunu" işçiler için trajik bir manzara arz ediyordu.

Kârlar için olan manzara da bundan çok iyi değildi. Sermayedarlar Adam Smith'in dediği gibi "çalışma, takas ve değişim eğilimi olan" canlı tacirler değil, fakat mekanik bir şekilde tasarruf edip sermaye biriktiren tek-tip, sıkıcı yaratıklardı. Dahası, kârlar ancak daha düşük ücretler pahasına artırılabilir veya tersi olurdu. Ricardo'nun sisteminde aynı anda hem kârlar hem de ücretlerin yükselmesine yer yoktu. *İlkeler*'inde Ricardo, ücretler ve kârlar arasındaki bu ters yönlü ilişkiye **"temel bölüşüm teoremi"** adını veriyordu. Tekrar tekrar diyordu ki, "Ücretler yükseldikçe, kârlar aynı oranda azalacaktır." (1951, c. I: 143, 35).

Daha kötüsü, "azalan verimler yasası" yüzünden uzun dönemde kârlar da düşme eğilimindeydi. Ricardo'nun miyopik dünya görüşüne göre, yükselen ücretler nüfus artışını körükler, sonuçta bu daha fazla boğaz doyurmak için daha fazla toprak işlemek demektir, bu da daha az verimli toprak kullanmak anlamına gelmektedir. Tahıl fiyatları yükselerek toprak sahibinin rantlarını artırırken, sermayedarlar işçilerin açlıktan ölmemesi için (artan gıda fiyatları nedeniyle), onlara daha fazla ödeme yapmak durumunda kalacaklarından, kârlar düşecektir.

RICARDO'NUN TOPRAK SAHİPLERİNE ÖLÜMCÜL SALDIRISI

Ricardo'nun iç karartıcı tablosunda tek kazananlar toprak sahipleridir. Tahıl fiyatları yükseldikçe onların da rantları artmaktadır. Toprağı kiralayan çiftçilerin yükselen tahıl fiyatlarından bir menfaatleri olmamaktadır, çünkü daha yüksek kira ödemek zorunda kalmaktadırlar. Ricardo, Adam Smith'in sözlerini haklı bulur: "toprak sahipleri, asla ekmedikleri şeyi biçmeye bayılırlar" (Smith 1965 [1776]: 49).

Ricardo'nun kaderci sistemine göre uzun dönemde ücretler geçimlik düzeylere doğru inme eğilimindedir, kârlar azalmaktadır, toprak sahipleriyse haksız kazançlarını artırmaya devam ederler. Oswald St. Clair'in yorumuyla, toprak ağaları kişisel fedakârlık etmedikleri, çalışmaya hiçbir katkıda bulunmadıkları hâlde yine de, toplumun her yıl yarattığı zenginlikten her geçen gün daha büyük bir pay alırlar" (St. Clair 1965: 3).

Doğal olarak Marx ve sosyalistler, Ricardo'nun aylak toprak ağalarına yönelik saldırısının üstüne atlamışlardır. Ricardo'nun bu eleştirisi, Henry George'un arazi millileştirmesi ve tek vergi hareketine de cesaret vermiştir.

RICARDO BOŞ YERE DEĞERİN ASIL KAYNAĞINI ARAR

Nihayet, Ricardo bir "değişmez değer ölçüsü" bulmakta kararlıdır. Nihaî hesap birimi olan altın yerine, *numeraire** olarak emek birimlerinin miktarı (ücretler değil!) üzerinde odaklaşır. Ricardo, klâsik geleneğin, fiyatın genellikle faydadan (talep) ziyade maliyetler (arz) tarafından belirlendiğini öne süren, değerin üretim-maliyeti kuramını benimsemiştir. Bu maliyet kuramının istisnalarının da farkındadır, meselâ "nadir heykel ya da resimler, az bulunur kitap ve paralar, kaliteli bir şarap" (Ricardo 1951: 12) ve makinelerin etkisi. Fakat makineler ve sermaye "birikmiş emek"ten başka bir şey değildir (1951: 410). Daha sonraları "benim önermem şu ki, birkaç istisna dışında, mallarda kullanılan emek miktarı onların birbirleriyle değişim oranını da belirler ... ifadesi tamamen doğru değildir, ancak, göreli değeri ölçme kuralı olarak bugüne değin duyduklarım içinde gerçeğe en yakın olanı budur" diye yazar (de Vivo 1987: 193).

THE NEW PALGRAVE": MARKSİST/SRAFFACI BİR ALAN MI?

Marx ve Sraffa'dan, başkalarından daha fazla,
hatta Adam Smith, Alfred Marshall, Leon Walras, Maynard Keynes,
Kenneth Arrow, Milton Friedman, Paul Samuelson ya da
aklınıza kim gelirse onlardan bile çok daha fazla alıntı yapılmaktadır.

Mark Blaug (1988:15)

Neo-Ricardocu sosyalistler 1987'de prestijli *Yeni Palgrave İktisat Sözlüğü* (New Palgrave Dictionary of Economics)'nü yayımlayarak büyük bir sükse yaptılar. İnsanın gözünü korkutan 4000 büyük-boy sayfayı aşkın dört cildin tamamını baştan sona okumuş olan olağanüstü tarihçi Mark Blaug sözkonusu eseri işte böyle suçluyor. *Yeni Palgrave*, R. H. Palgrave tarafından 1894'te hazırlanmış ve standart bir referans olarak kelimenin tam anlamıyla dünyada her üniversite kütüphanesinde bulunabilecek olan eski Politik İktisat Sözlüğü (Dictionary of Political Economy)'nün yerini alıyordu. Cambridge Üniversitesi'nden John Eatwell ve Murray Milgate ile Johns Hopkins'ten Peter Newman tarafından gerçekleştirilmiş olan büyük bir girişimdi. Aralarında pek çok serbest piyasa savunucusunun da bulunduğu, dünyanın dört bir yanından 900'den fazla iktisatçı katkıda bulunmayı kabul etmişti.

---

* Numeraire: Bir modelde nispî fiyatları veya değerleri belirleyebilmek için, bütün değerlerin kendisine endekslendiği değişken. (Ed.)

" 1800'lü yıllardan bu yana yenilenerek gelen oldukça kapsamlı bir iktisatsözlüğü. (Ed.)

Ancak, her ne kadar editörler "tarafsız" bir yaklaşım sözü verseler de, gerçekte bize verdikleri "umutsuz derecede çarpık bir tablo" idi (Blaug 1988: 46). "Dört cildin tamamında Marksist iktisat konusundaki maddelerin istisnasız tümü, mimli bir Marksist tarafından yazılmıştır" (Blaug 1988: 30). Üstelik "kapitalizm" maddesi Milton Friedman veya Friederich Hayek tarafından değil, kaynakçasından Friedman, Hayek ve öteki serbest-piyasa taraftarlarını dışlayan, sosyalist Robert Heilbroner tarafından yazılmıştır.

SRAFFACI İKTİSAT NEDİR?

Tuhaf Sraffacı iktisat konusunda yer verdiği elliden fazla açımlamayla *Yeni Palgrave*, Blaug'a göre, "Sraffacı iktisadın reklâmını yapmak üzere tasarımlanmış" bir eserdir.

Sraffacı iktisat nedir? Piero Sraffa (1898-1983) kariyerinin büyük bölümünü Cambridge Üniversitesi'nde John Maynard Keynes'in etkisi altında geçirmiş bir İtalyan'dır. Çok az yazmış, ama yirmi yıldan fazla David Ricardo'nun 10-ciltlik çalışmasının editörlüğünü yürütmüştür (1951-73). Ricardo üzerine çalışırken, Sraffa 1870'lerin marjinal devriminden bu yana mesleğe damgasını vurmuş standart neoklâsik modelde bir sakatlık keşfettiğine inanmaya başlamıştır.

1960'ta Cambridge University Press, Sraffa'nın *Malların Mallar Yoluyla Üretimi* gibi tuhaf bir başlık taşıyan kitabını basmıştır. Bu ince kitap Sraffa'yı "neo-Ricardocu" bir okulun lideri yapmıştır. Sraffa'nın tezi, Ricardo'nunki gibi, oldukça soyut olup, ampirik çalışmalara ve marjinal analize yer vermemektedir. Sraffa homojen emek, tek bir mal ve tek bir üretim tekniği gibi oldukça sınırlayıcı varsayımlara dayalı Ricardocu bir "tahıl" modeli kullanmıştır. Talep, fiyatlar ya da insan eylemine herhangi bir gönderme yoktur. Her şey mekaniktir. Blaug başka bir yerde şu sonuca varır: "Sraffa'nın kitabı her şeyden daha çok, bazı iktisatçıların 'iktisadın sorunu' olduğuna inandıkları şeyin mükemmel bir örneğini teşkil etmektedir: kitapta gerçek dünyaya atıfta bulunan neredeyse bir tek cümle yoktur" (Blaug 1975: 28).

Sraffa millî gelirin ücretler ve fiyatlardan tamamen bağımsız olduğu sonucuna varmaktadır. Modelinde, göreli ürün talebinin fiyatlar üzerinde bir etkisi yoktur. Monopolcü işletmeler, kârlarından feragat etmeden, maliyetlerini artan fiyatlara yansıtabilmektedirler. Fiyatları belirleyen yalnızca girdilerdir. Bu "neo-Ricardocu" (aynı zamanda "Post-Keynezyen olarak da bilinen) modelin implikasyonları güçlüdür: devlet —ülkenin üretken kapasitesine fazla bir zarar vermeden— vergilendirme, yasal düzenleme ve el-koyma yoluyla yoğun servet ve gelir bölüşümü düzenlemelerine girişebilir.

Sraffacı iktisat Ricardo, Marx ve Keynes'in tuhaf bir karışımı olup, sonuçta ortodoks neoklâsik iktisadı, tüketici teorisini ve marjinal faydayı reddetmektedir. Toptancı devlet müdahaleciliği ve totaliter merkezî plânlama için ideal bir dökümandır. Söylemeye gerek yok, Sraffacı iktisatçılar, iktisatçılar camiasının çok küçük bir yüzdesini oluştururlar.

Ricardo, emek değer kuramıyla ömrünün son günlerine kadar uğraşmıştır. Ölmeden yaklaşık bir ay önce bir iktisatçı meslektaşına "az bir emek harcanarak üretilmiş bir fıçıda 3 veya 4 yıl bekletilen şaraba, veya belki de iki yıllık bile olmayan bir meşe ağacına, nasıl olup da 100 sterlin değer biçildiğinin içinden çıkamıyorum" diye yazmıştır (de Vivo 1987: 193).

Robert Malthus bile arkadaşıyla aynı fikirde değildir, "ne emek ne de başka herhangi bir mal, değişimde gerçek değerin doğru ölçüsü olabilir" diye yazar (Ricardo 1951: 416).

İKTİSATÇILAR RICARDO MODELİNE TEPKİ GÖSTERİRLER

Yıllar boyunca iktisatçılar Ricardo'nun "tahıl modeli"ni ve *İlkeler* kitabını, özellikle de kuramlarını kanıtlamak için gerekli gördüğü çarpıtılmış varsayımları anlamakta güçlük çektiler. Bir keresinde Ricardo'nun bizzat kendisi, tüm ülkede *İlkeler* kitabını anlayabilecek belki de ancak yirmibeş kişinin çıkabileceğini belirtmiştir (1951). Bir yüzyıl sonra parlak Chicagolu iktisatçı Frank H. Knight "[onda] takip edemediğim çok şey var" diyordu (1959: 365). Schumpeter, iktisadî oyuncuların çoğunu "donmuş ve veri" kabul etmesi, "basitleştirici varsayımları birbiri üzerine" yığması ve "asla reddedilemeyecek ve anlamlı olmaktan başka her şeyi tam olan" bir teori geliştirmiş olmasından dolayı, Ricardo'ya veryansın etmiştir (Schumpeter 1954: 472-73).

Keynes "Hayreti muciptir ki, kişi çok uzun süre yalnız düşünürse, ne kadar da aptalca şeylere geçici olarak inanabilir, özellikle iktisatta" derken, belki de aklından Ricardo'yu geçirmekteydi (Keynes 1973 [1936]: Önsöz).

GÜNCELLEME 2: "RANT KOLLAMA"

Karşılaştırmalı üstünlük. Artan maliyetler. Paranın miktar kuramı. Emek değer kuramı.

Ricardo iktisat yazınına muazzam bir katkıda bulunmuştur. Yıllar sonra, iktisatçılar Ricardo'nun yazdıklarından iki yasa daha çıkarttılar: rant kollama kavramı ve Ricardocu denklik teoremi.

"Rant kollama" kamu tercihi okulunun yaratıcılarından biri olan Gordon Tullock tarafından icat edilmiş bir terimdir. Bir firma ya da sektör tarafından siyasî etki (lobicilik) yoluyla rekabetçi fiyatın üzerinde elde edilen aşırı tekelci kazançlara (aşırı rantlar veya yüksek tarifelere) işaret eder. Örnekler arasında tarımsal destek programları, taksi lisansları, merkez bankaları ile radyo ve televizyon lisansları sayılabilir.

Rant kollama Ricardo'nun rant kuramından doğar. Tahıl modelinde, daha fazla insanı beslemek üzere daha çok arazi işlendikçe, çiftçiler daha az verimli toprakları kiralamak durumundadırlar. Ancak, toprak verimli de olsa ve-

rimsiz de olsa, bir kilo tahılın fiyatı hepsinde aynıdır. Dolayısıyla yükselen toprak fiyatlarından kiracı çiftçiler değil, sadece toprak sahipleri kazançlı çıkarlar. Ricardocu çözümlemeyi bugüne uygulayarak iktisatçılar tarımsal destekleme fiyatlarının tarlayı kiralayanlardan çok, tarla sahiplerine yarama eğiliminde olduğuna dikkat çekerler. Yahut, New York taksi sektörünün durumuna bakıldığında, taksi plâkaları taksi sürücülerine değil, plâka sahiplerine kâr getirir.

GÜNCELLEME 3: RICARDOCU DENKLİK TEOREMİ

Günümüz iktisatçıları da, [bunlar içinde] Harvardlı Robert J. Barro dikkat çekicidir, "Ricardocu denklik teoremi"ni, politika değişmelerinde bir yığın gizli değiş-tokuş (trade-off) olduğu argümanını, popüler hâle getirmişlerdir. Örneğin Barro'ya göre, hükümetin yeni harcamalarını ne şekilde, borçlanarak mı, vergilerle mi, yoksa para basarak mı finanse ettiğinin bir önemi yoktur. Sonuçta bunun etkisi her durumda aynıdır —yüksek maliyetler, daha fazla enflâsyon. Bu durumda bile, der Barro, bir bütçe açığının yatırımlar ya da reel faiz oranları üzerinde "etkisi yoktur." Bir bütçe açığı (açığı kapatmak amacıyla) gelecekte alınacak vergileri ödeyebilmek için özel tasarruflarda meydana gelecek bir artış tarafından dengelenecektir. Bundan dolayı, diye iddia eder, bir açık, ulusal tasarruflar veya yatırımlarda bir değişmeye yol açmaz. Sonuçta da, federal açığın* finansmanı bir sorun teşkil etmez (Barro 1996: 93-98).

Barro ve diğer iktisatçılar, Birleşik Devletler'de 1990'larda federal açık daralmaya başladığı hâlde hanehalkı tasarruflarının düştüğü gerçeğine parmak basarlar. Bir başka deyişle, özel tasarruflarda bir düşme kamu tasarruflarında (federal bütçe fazlası) bir artışı dengelemekte, böylece ulusal tasarruf oranı aynı kalmaktadır. Avrupa, Avustralya ve Kanada'da da 1990'larda aynı şey gözlenmiştir. Pek çok Batılı ülkede 1990'lı yıllarda özel tasarruf oranları hızla düşmüş ve hükümetlerin bütçe dengesinde iyileşmeler görülmüştür. *Business Week*'e göre, "Bu durum, insanların tasarruf davranışının hükümetin borçlanma durumuna hayli duyarlı olduğuna işaret etmektedir, ki bu fikir ilk kez, 1817'de David Ricardo tarafından gündeme getirilmiştir" (Koretz 2000: 40).

Ekonomik Danışmanlar Konseyi eski başkanı Herbert Stein, Sosyal Güvenlik sistemini özelleştirmenin ekonomi üzerinde olumlu bir etkisinin olmayacağını söylediğinde benzer bir Ricardocu argümanı dile getirmiştir. "Kolaylıkla görülebileceği gibi" diye yazar, "sosyal güvenlik fonlarını özelleştirmek ulusal tasarruf, özel yatırım, ya da ulusal gelire bir ilavede bulunmaz" (Stein 1998: 202-03). İddiasını ispatlamak için, artan özel tasarrufların tamı tamına kamusal tasarrufları dengeleyeceği görüşü olan "dışlama etkisi" (crowding out) ilkesine başvurmuştur. Barro, Stein ve diğerleri denklik teoremiyle ilgili olarak Ricardo'ya atıf yapmaktadırlar. *Vergilendirme ve Politik İktisadın İlkeleri*

* Kamu finansman açığı. (Ed.)

Üzerine'nin kamu borcunu tartıştığı 17. bölümünde Ricardo hükümet harcama programının vergilerle veya borçlanmayla yapılmasının bir "ülkeyi ne zenginleştireceğini, ne de fakirleştireceği"ni ileri sürer (Ricardo 1951: 244).

Eleştirmenler Ricardocu denklik teoremini, ilgisiz ve hatta belki de çatlak peri masalı türünden kuramlaştırmanın klâsik bir örneği olarak nitelendirirler (Barro 1996: 98). Değiş-tokuşların pek çoğu sıfır-toplamlı oyun değildir. Tarifeleri azaltmak kimi yerel işletmeleri olumsuz, bazılarını da olumlu etkiler, fakat net etkisi olumludur. Öteki faktörler sabitken, yatırımı vergilendirmeyen ekonomiler vergilendiren ekonomilerden daha hızlı büyümektedirler. Sosyal Güvenliğin özelleştirilmesi meselesinde, örneğin Şili gibi ülkeler özel emeklilik sistemine geçtikten sonra daha yüksek bir ulusal yatırım oranı tutturmuş ve daha hızlı büyümüştür. Özel tasarruflar kamu tasarruflarından daha etkin olma eğilimindedir. Özetle, evet iktisatta değiş-tokuşlar vardır, ancak doğru vergilendirme ve finansman *yapısı* tesis etmek suretiyle yararların maliyetleri aşar hâle getirilmesi mümkündür.

Ricardo bizzat kendisi açık finansmanın "bizi daha az tasarrufçu yapma eğiliminde olduğu"nu yazmıştır (Ricardo 1951: 247), dolayısıyla bu meselede kendisi bile tutarlı değildir.

RICARDO VE MALTHUS KADIN DÜŞMANI MIYDI?

Ricardocu sistemde dişi toprak ... şeytan rolünü oynamaktadır.

Walter A. Weisskopf (1955: 127)

Freudcu psikoloji akademik camiaya ulaşmıştır. Kışkırtıcı çalışması *The Psychology of Economics*'te (İktisat Psikolojisi) Walter A. Weisskopf, Ricardo ve Malthus'un açıkça "kadın-karşıtı" tarafgirlik çağrıştıran karamsar fikirlerini eleştirir. Weisskopf, hem Ricardocu hem de Malthuscü düşüncede "toprağın ... tüm kötülüklerin kaynağı" olduğuna ve din ile mitolojide toprağın geleneksel olarak dişi bir sembol olduğuna dikkat çeker (1955: 126).

Nüfus üzerine Bir Deneme'de Malthus'un tezi, toprağın üretim yeteneğinin insan nüfusuna kıyasla "görece kıt" olduğudur. "Yeryüzü, toprak ve arazi —hepsi de tarih öncesi çağlara ait dişi sembollerdir— yiyecek üretmede cimridirler", diye yorumlar Weisskoph (1955:126).

Benzer şekilde, Ricardo'nun kasvetli görüşlerinin tümünün de çıkış noktası bereketli toprakların kıtlığıdır. Ricardo'nun sistemi üç varsayıma dayanır: (1) azalan verimler kanunu, (2) nüfus prensibi, (3) geçimlik ücret teorisi. Weisskopf, "Bu varsayımların her üçü de verimli toprakların kıtlığıyla ilintilidir" yorumunda bulunur (1955:127).

Ricardo ve Malthus bilinçaltlarında bir dişi-karşıtı yaratılış barındırıyor olabilirler, ama acaba bu adamlar misojinist* miydi?

---

*Misojinist (Misogynist): Kadınlardan nefret eden. (Ed.)

MALTHUS VE İNCİL

Hristiyan bir papaz olarak Malthus, yaşamının erken dönemlerinde kadın karşıtı duygulara sahip olmuş olabilir. Bölüm 3'te belirttiğimiz gibi, Malthus İncil'e kuvvetle iman etmiş biriydi ve İncil, Âdem ile Havva'nın Cennet Bahçesinden kovulduktan sonra Tabiat Ananın "lânetlendiğini" söylüyordu. Malthus aynı şekilde, "Bir kadının öğretmenlik yapmasına veya bir erkek üzerinde otorite sahibi olmasına izin vermem; o sessiz olmalıdır" (1 Timothy 2:12) ya da "kadınlar kiliselerde sessiz durmalıdırlar" (1 Corinthians 14:34) diyen St. Aziz Paul'ün Yeni Ahit'teki güçlü kadın karşıtı öğretilerine yakınlık duymuş olabilir. Ancak, tüm bunlar Weisskopf'un tartışmalı tezine destek veren ikinci derecede önemli kanıtlardır. Ne de olsa Malthus, mutlu bir evlilik yapmış biriydi.

RICARDO'NUN TARAFLI VASİYETİ

Ricardo'nun, bir dereceye kadar, kadın düşmanı olduğuna dair daha sağlam deliller vardır. Babası Abraham'ın, servetini sağ kalan toplam onbeş oğlu ve kızı arasında eşit bir şekilde (her birine 3.000 pound düşmek üzere) paylaştırma zahmetine girmiş olmasına rağmen, David bu kadar eşitlikçi değildi. O, çocuklar arasında mirasın eşit paylaştırılması uygulamasını reddederek, dört kızına karşı ağır bir ayrımcılık yapmış ve vasiyetinde "bir oğlana verilecek payın bir kıza verilecek olanın sekiz katından az olmamasında" özellikle ısrar etmiştir (Sraffa 1955:104). Üç oğluna Gatcomb malikanesi dahil muazzam bir servet bırakmıştır. Vasiyetinde neden böylesi hükümlere yer verdiği ise bilinmemektedir.

KISACA RICARDO'NUN ETKİSİ

Her şeye rağmen, Ricardo hemen tüm çağdaşlarını emek değer kuramı ile laissez-faire öğretileri konusunda ikna etmeyi başarmıştı. Keynes, "Kutsal Engizisyonun aynen İspanya'yı tamamen fethettiği gibi, Ricardo da İngiltere'yi fethetti" diyor (1973: 32). Onun argümanlarının sakat taraflarını ancak şimdi görebiliyoruz. Önümüzdeki bölümde, Ricardocu düşüncenin, iktisadı Adam Smith'in ortaya attığı sağlam ilkelerden giderek daha uzağa düşüren yanlış yolda nereye kadar sürüklemiş olduğunu göreceğiz.

REFERANSLAR

Bairoch, Paul, 1993, *Economics and World History,* Chicago: University of Chicago Press.
Barra, Robert J., 1996, *Getting It Right,* Cambridge, MA: MIT Press.

Bhagwati, Jagdish, 1998, *A Stream of Windows: Unsettling Reflections on Trade, Immigration, and Democracy,* Cambridge, MA: MIT Press.

Blaug, Mark, 1975, *The Cambridge Revolution: Success or Failure?,* 2. bs. Cambridge: Cambridge University Press.

--------, 1978, *Economic Theory in Retrospect*, 3. Baskı, Cambridge: Cambridge University Press.

--------, 1988, *Economics Through the Looking Glass: The Distorted Perspective of the New Palgrave Dictionary of Economics,* London: Institute of Economic Affairs.

--------, 1996, *Economic Theory in Retrospect*, 5. Baskı, Cambridge: Cambridge University Press.

--------, 1997, *Not Only an Economist,* Cheltenham: Edward Elgar.

Chamberlain, John, 1965, *The Roots of Capitalism,* Princeton: D. Van Nostrand.

Coase, Ronald, 1992, "The Institutional Structure of Production", *American Economic Review* 82:4 (September), 713-19.

Colander, David ve Reuven Brenner, 1992, *Educating Economists,* Ann Arbor: University of Michigan Press.

de Vivo, G., 1987, "David Ricardo", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics,* London: Macmillan, Vol. 4, 183-98.

Eatwell, John, Murray Milgate ve Peter Newman, eds. 1987, *The New Palgrave: A Dictionary of Economics,* London: Macmillan.

Edwards, Ruth Dudley, 1993, *The Pursuit of Reason: The Economist,* 1843-1993, Boston: Harvard Business School Press.

Fallows, James, 1993, "How the World Woks", *Atlantic Monthly* (December), 61-87.

Jevons, W. Stanley, 1965 [1871], *The Theory of Political Economy,* 5. Baskı, New York: Augustus M. Kelley.

Keynes, John Maynard, 1951, *Essays in Biography,* New York: W. W. Norton.

------, 1973 [1936], *The General Theory of Employment, Interest, and Money,* London: Macmillan.

Klamer, Arjo ve David Colander, 1990, *The Making of An Economist,* Boulder, CO: Westview.

Knight, Frank H., 1959, "Review of Ricardian Economics", *Southern Journal of Economics* 25:3 (Ocak), 363-65.

Koretz, Gene, 2000, "Are Surpluses Hurting Savings?", *Business Week* (Ekim 2), 40.

Leijonhufvud, Axel, 1981, *Information and Coordination,* New York: Oxford University Press.

List, Friedrich, 1885 [1841], *The National System of Political Economy,* New York: Augustus M. Kelley.

Mayo, Elton, 1945, *The Social Problems of an Industrial Civilization,* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Palgrave, R. H. Inglis, ed. 1926 [1894], *Palgrave's Dictionary of Political Economy,* London: Macmillan.

Ricardo, David, 1876, *Works of David Ricardo,* London: John Murray.

--------, 1951, *On the Principles of Political Economy and Taxation,* ed. Piero Sraffa, Cambrige: Cambridge University Press.

--------, 1951-73, *The Works and Correspondences of David Ricardo,* c. I-XI. ed. Piero Sraffa, Cambridge: Cambridge University Press.

--------, 1811, *The High Price of Bullion, a Proof of the Depreciation of Bank Notes,* London: J. Murray.

Rothbard, Murray N., 1995, *Classical Economics,* Hants: Edward Elgar.

Samuelson, Paul A., 1960, "American Economics", *Postwar Economic Trends in the U.S.*, ed. Ralph E. Freeman, New York: Harper.

--------, 1962, "Economists and the History of Ideas", AEA Presidential Address, *American Economic Review* 52:1 (Mart), 1-18.

Schumpeter, Joseph A., 1954, *History of Economic Analysis,* New York: Oxford University Press.

Silberling, Norman J., 1924, "Ricardo and the Bullion Report", *Quarterly Journal of Economics* (Mayıs), 397-439.

Smith, Adam, 1965 [1776], *The Wealth of Nations,* New York: Modern Library.

Snooks, Graeme Donald, 1993, *Economics Without Time*, Ann Arbor: University of Michigan Press.

Sraffa, Piero, 1955, *The Works and Correspondence of David Ricardo: Biographical Miscellany,* c. X. Cambridge: Cambridge University Press.

--------, 1960, *Production of Commodities by Means of Commodities,* Cambridge: Cambridge University Press.

St. Clair, Oswald, 1965, *A Key to Ricardo,* New York: A. M. Kelley.

Stein, Herbert, 1998, *What I Think,* Washington DC: American Enterprise Institute.

Weisskopf, Walter A., 1955, *The Psychology of Economics,* London: Routledge.

5

ÇEVREYİ MILL'LEYELİM*: JOHN STUART MILL VE SOSYALİSTLER ÜTOPYA PEŞİNDE**

Kişisel olarak kanaatim şudur ki, entellektüelleri sosyalizme yönelten kişi, klâsik liberalizmin büyük kahramanı olarak kabul edilen bir adamdı, John Stuart Mill.

Friedrich Hayek (Boaz 1997:50)

Yıl 1848'di, kıta Avrupasında bir isyan ve kitlesel protesto dönemi. Karl Marx ve Friedrich Engels'in, devrimci kitapçıkları *Komünist Manifesto* (The Communist Manisfesto)'yu yazdıkları yıldı. Gerçekten Avrupa'da —sadece komünizm değil, daha bir dizi *izm*'lerin oluşturduğu— bir hayalet dolaşıyordu. Fourierizm, Owenizm, Saint-Simonizm ve transandantalizm. Hepsi de yeni ifadesiyle "sosyalizm" adı altında toplanabilirdi. Ütopyacı Sosyalizm vardı, Devrimci Sosyalizm vardı ve de Nasyonal Sosyalizm vardı. Hepsi de kırsal bir ekonomiden sanayileşmiş bir dünyaya doğru gelişen hızlı dönüşüme bir tepkinin eseri olarak doğmuşlardı.

Onsekizinci yüzyılın ilk yarısı —Sanayi Devrimi, Napolyon Savaşları ve Avrupa'nın her yanında demokratik ayaklanmaların görüldüğü— sancılı bir dönemdi. Adam Smith'in büyüme modeli dümdüz ilerleyen bir çizgi değil, bir dizi

---

* Orijinali: "Milling Around." Orijinal anlamını verebilmek için Millden sonra apostrof işareti kullanılmıştır. (Ed.)

** Bu bölüm için seçilen müzik: Camille Saint-Saëns, "Dans Macabre".

keskin dönüşler ve düzeltmelerden geçen bir çizgiydi. Malthus ve Ricardo'nun cesaret kırıcı çalışmaları sayesinde, Smith'in idealist modelinin zaten altı oyulmuştu. 1776'yı andırır bir kritik zaman dilimi olan 1848'de kitle ayaklanmaları da üst üste geldi. 1848 yılında Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya'da halk ayaklanmaları ortaya çıktı.

1848 YILININ ÖNEMİ

1848 yılı, John Stuart Mill ve onun dünyadaki etkisi için de önemli bir yıldı: 1890'da, Alfred Marshall'ın ders kitabı onun yerine geçinceye kadar, otuz iki baskı yaparak yarım yüzyıl Batı dünyasını egemenliği altına alacak olan Milll'in *Politik İktisadın İlkeleri* (Principles of Political Economy) adlı ders kitabı yayınlandı.

Üretim yasalarının objektif olarak belirlendiğini, ancak bölüşüm yasalarının değişken olduğunu ilân eden eser, işte bu ders kitabıydı. "Zenginliğin Bölüşümü tamamen insanlara kalmış bir meseledir. Serveti insanlar, kim hoşlarına giderse onlara ve istedikleri şartlarla teslim edebilirler" (Mill 1884: 155). "Şayet getireceği şanslarla birlikte komünizm ile, tüm sıkıntıları ve adaletsizlikleriyle toplumun bugünkü durumu arasında bir tercih yapılacaksa; küçük ya da büyük tüm zorluklarıyla komünizm, terazinin kefesinde toz gibi [hafif] kalır" diye de ekliyordu (1884:159). Kitap ayrıca özel mülkiyetin doğruluğunu da sorguluyordu.

Mill'in ders kitabı baştan başa Ricardocuydu, büyüme üzerinde değil, gelir eşitsizliği üzerinde odaklaşıyordu.

KEŞMEKEŞ MILL BÜYÜK BİR FIRSATI KAÇIRIYOR

John Stuart Mill (1806-73) yaşadığı dönemin âdeta bir yansımasıydı —bir keşmekeş ortamında kaybolmuş biri. Birçok bakımdan Mill, trajik bir Yunan kahramanının ta kendisiydi, kariyerini şaşırtıcı bir talihsizlikle noktalamış, cesur bir öncü. Büyük bir beyindi, bir klâsik liberal, klâsik iktisat okulunun belli başlı son temsilcisi. Ricardo gibi Mill de kişisel özgürlük yanlısıydı. Klâsik makro iktisadın temeli olan Say'ın piyasalar yasasını hararetle savunuyor, karşılığı olmayan paraya karşı çıkıyordu. Zorla dayatılan maneviyata, hoşgörüsüzlüğe ve bir devlet dinine itirazı vardı. Kadınların oy hakkını savunuyordu ve köleliğin kaldırılması taraftarıydı.

Yine de tutarsızlıkları ve çelişkileriyle meşhurdu. Serbest girişimi savunuyor, ama bir sosyalist olduğunda ısrar ediyordu. Kariyeri boyunca sosyalizmle flört etmiş, Victoria kültüründe kökten bir değişimi savunmuş, aşırı nüfusa karşı çıkmış, nihayet üretimi bölüşümden tamamen ayıran Ricardocu bölüşüm kuramını desteklemiştir. Benthamcı faydacılığa olan tutkusu, onu ekonomiye devletin sık sık müdahale etmesi olgusuna karşı gözleri bağlı hâle getirmişti. Mirasın

ağır biçimde vergilendirilmesinde, arazinin kamulaştırılmasında bir yanlış görmedi ve özel mülkiyetin adaletli bir şey olup olmadığını sorguladı. Bu son tutumu Hayek'in, Mill'in sosyalizm davasını yüreklendirmede çok etkili olduğuna ilişkin tespiti yapmasına neden oluyordu.

MILL SEVGİSİZ BİR EVDE BÜYÜYOR

Mill'in ev hayatı büyük ölçüde meslek hayatını da etkilemiştir. 1806'da Londra yakınlarında dünyaya gelmiş olan Mill, parlak ama otoriter bir babanın, James Mill (1773-1836)'in sıkı baskıları altında büyüdü. Baba Mill, David Ricardo ve Jeremy Bentham'ın yakın bir arkadaşı ve radikal bir faydacıydı, enerjik fakat duygusuz, kendi çıkarını düşünen biriydi.

Fotoğraf 5.1 John Stuart Mill (1806-1873)
"Soğuk ve kansız bir adam, aşırı entellektüel, çok az cinsel, eşinin aşırı etkisi altında, ahlâken kendini üstün gören ve mizahtan yoksun."
Hulton-Getty Arşivlerinin izniyle basılmıştır.

Babasından bahsederken John, "bir tür delilik derecesinde, tutku ya da duyguları son derece küçümseyen bir adamdı" demektedir. Daha önceki bir otobiyografi taslağında da "Dolayısıyla ben sevginin olmadığı ve korkuların hâkim olduğu bir ortamda büyüdüm" diyordu (Mill 1961: 184). Mill'in annesinin eğitimi yoktu ve güçlü fikirlere sahip değildi. Babasının soğukluğu ve sinirliliğinden annesini sorumlu tutuyordu. Annesini küçümser, onu sevmezdi, nitekim otobiyografisinde ondan hiç sözetmemektedir.

ÜÇ YAŞINDA YUNANCA, SEKİZİNDE LÂTİNCE, ONDÖRDÜNDE İKTİSAT ÖĞRENDİ, YİRMİSİNDE SİNİR HASTASI OLDU

John Stuart Mill, her yerde her şeye hâkim ve de en büyük oğlu üzerinde bir deney gerçekleştirmeye kararlı olan, babası tarafından eğitilen erken gelişmiş bir çocuktu (Kendisinden küçük üç erkek kardeşi ile beş kız kardeşi daha farklı muamele gördüler). Onunkisi, ondokuzuncu yüzyılın en meşhur eğitimiydi. John formel bir okula gitmedi, üniversiteden de mezun olmadı. Ustası James Mill tarafından tamamen evde eğitime tâbi tutuldu. Üç yaşında Yunanca öğrenip, sekiz yaşında Eflâtun'u okudu. Aynı yaşta Lâtince de okuyup yazabilen John, vakit geçirmeden matematik, geometri ve felsefe öğrenmeye başladı. Newton'un *Temel Matematik* (Principa Mathmatica)'ini okuduğunda onbir yaşındaydı. Dinin yerine John'a, yazdıkları kedisini bir "felsefî radikal"e dönüştürmüş olan, babasının arkadaşı Bentham'ın faydacılığı öğretildi.

İlk gençlik yıllarında klâsik iktisatçıları okudu. Malthus'u izleyerek yapay doğum kontrol yöntemlerini savunan isimsiz makaleler yazdı ve hizmetçi kızlara doğum kontrol yazıları dağıtmaktan tutuklandı (Stafford 1998: 5). Ondört yaşında Ricardo'yu bir daha, bir daha okudu. Aralıksız dört saat babasıyla birlikte ormanda dolaşır ve bu klâsik iktisatçıyı tartışırlardı. Babası onu, Fransız literatürüne ve siyasî radikalizme yaşam boyu sürecek bir aşkla bağlandığı, Fransa'ya gönderdi. Bir delikanlı olarak çok az arkadaşı vardı ve hiç sporla uğraşmamıştı. "Asla çocukluğumu yaşamadım" diye yazıyordu (Courtney 1889: 40). Çağdaşları Mill'i "soğuk, kansız bir adam, fazla entellektüel, az cinsel, eşinin aşırı etkisi altında, ahlâken kendini üstün gören ve mizahtan yoksun" biri olarak karakterize etmişlerdir (Stafford 1998: 23). Ancak bazı yorumcuların dediğine bakıp, onun hiç hobileri ve arkadaşlarının olmadığını söylemek yanlış olur. Piyano çalar, botanik sever, dış ülkelere seyahatten hoşlanırdı. 1840'larda ve 1850'lerdeki geri çekilme dönemi dışında, sık sık sosyal ortamlarda da bulunurdu.

Yetiştirilme tarzı çoğunlukla zalimce ve onur kırıcıydı —şahit olanlardan biri, sille tokat dayaklardan, akşam aç bırakmaktan ve uzun saatler süren çalışmadan söz eder (Stafford 1998: 44-45). Hiç de sürpriz olmayacak biçimde, Mill yirmi yaşında sinirsel bir çöküntüye uğradı. Hayata ilişkin tüm anlam duygusunu kaybedince, intiharı düşündü. Wordsworth'u okuyarak tedavi gördü ve sonunda bu karanlık ruh hâlinden kurtulduysa da, biri 1836'da babasının ölümünden sonra olmak üzere, birçok defa sinir krizi geçirdi.

Babasıyla hayatları boyunca birbirlerine yakın oldular. John İngiltere egemenliğindeki Hindistan'da, Doğu Hindistan Şirketinde babasıyla birlikte, bu şirkete tanınmış olan statü dikkate alındığında Dışişleri Bakanına benzetilebilecek bir konumda çalıştı. Biyografi yazarı William Stafford'un belirttiği gibi "Oraya hiç gitmemiş olmalarına, bir Hint dili bilmemelerine ve büyük ihtimalle bir

Hintli ile hiç karşılaşmamış olmalarına rağmen, Hindistan'ın yönetiminde önemli bir rol oynadılar" (1998: 4). John Stuart disiplinli bir yaşam sürdü. Kaynamış bir yumurta ve çayla kahvaltı eder, günün kalan bölümünde başka bir şey yemezdi.

James Mill, 1836'da veremden öldü; ölümü oğlunu öylesine etkiledi ki, yüzünde kalıcı bir sinirsel seğirme başladı.

MILL HAYATINDAKİ EN ETKİLİ KADINLA TANIŞIYOR

1830 yılı Mill'in özel yaşamında bir dönüm noktasıydı. O yıl entellektüel tutku ve dogmatizm dolu radikal bir Üniteryen olan Harriet Taylor'la tanıştı ve ona sırılsıklam âşık oldu. Ne yazık ki Harriet Taylor evliydi ve başka bir erkeğin karısıyla sıkı fıkı olmak, Victoria toplumunda saygıya lâyık bir şey değildi. Bu bağlamda Harriet'in kocası hayret edilecek derecede liberal zihniyetli biriydi. Düşünüre evini el altından açtı. Hatta karısı ile Mill'in hafta sonlarını birlikte geçirdikleri bir taşra konağı satın aldı ve karısının Mill'le birlikte dış ülkelere yaptıkları uzun seyahatlerin masrafını bile ödedi. Taylor'un mektuplarına göre, kocası ölüp de sonunda evlendikleri 1851 yılına kadar süren yirmi yıllık arkadaşlık tamamen plâtonikti ve seks içermiyordu. Ne var ki, onların evliliği evde bir rahatsızlık yarattı. Mill'in küçük kardeşleri bu evliliğe karşı çıkınca, onlarla tüm ilişkisini kesti ve annesini yalnızca bir defa, 1854'te kanserden ölmeden önce, ziyaret etti. Ailesiyle yeniden barışması yıllar aldı.

Resim 5.1: Harriet Taylor (1807-58)
Mill'i sosyalizme çeken kadın.
Portre F. A. Hayek'in izniyle basılmıştır

Mill'ler birbirlerinden ayrılmaz bir çiftti ve John Stuart kendisinin üzerinde Harriet'in derin etkisini, özellikle de sosyalizme yönelmesindeki etkisini teslim

ediyordu. Tabiî ki karısının yüksek değeri konusunda herkes Mill'e katılıyor değildi. Carlyle onun "kendisi her türden bütün öyle ulvî konulardan bahsederken, iri siyah gözleriyle değersiz şeyler çağrıştıran, akıl budalası, saçma sapan sorular sorup duran biri" olduğu kanısındadır (Stafford 1998: 21).

Mill 1850'lerin başında vereme yakalanınca, ona Harriet bakmıştır. Bu arada Harriet de hastalanınca bir yıl içerisinde öleceklerini düşünüp birlikte 1854-55'te İtalya, Sicilya ve Yunanistan'ı turladılar. Mucizevî bir şekilde iyileştiler. Hastalıktan kurtulduktan sonra, Mill ve karısı giderek artan bir seçkincilik ve üstünlük taslama huyuna kapıldılar. Dışarıya seyahat ettiklerinde Mill karşılaştığı insanları sürekli zekâ, dil ve siyasî görüşlerine göre sınıflara ayırıyor, hiç kimseyi kendisinin (veya karısının) denginde görmüyordu.

"HAYATIMIN ZİNCİRİ KOPTU"

Mill'in en büyük başarısı, üzerinde karısıyla birlikte çalıştıkları *Özgürlük Üzerine* (On Liberty) adlı eserini yazmasıydı. *Özgürlük Üzerine*, "öylesine dikkatle bir araya getirildi ki" diye yazıyordu Mill, "hiçbir değişiklik ya da ekleme yapmadım, hiçbir zaman da yapmayacağım" (1989: xi). Kitabı, yayımlanmasından bir yıl önce trajik bir şekilde (veremden!) ölen Harriet'e ithaf etti. Karısından "tanıdığım veya okuduğum hiçbir insanın, seviyesine ulaşamadığı biri" olarak bahseden abartılı bir övgü yazdı (Stafford 1998: 10). Avignon'da onun için her gün ziyaretine gittiği pahalı bir mermer mezar yaptırdı.

Üvey kızı Helen Taylor, Mill'in sürekli refakatçisi hâline geldi ve onu büyük ölçüde teskin etti. Mill on yıl boyunca çok az şey yayımlamıştı, ancak Harriet'in ölümünden sonra sürekli yazdı ve kitaplarını ucuz Halk Kitapları arasında bastırdı; fiyatı düşük tutabilmek için kendi telif haklarından da vazgeçmeyi kabul etti. 1865-1868 arası dönem için Westminster bölgesinden Parlâmento'ya liberal üye olarak seçildi. Amerika'da köleliğe karşı çıktı, kadınlara oy hakkı için mücadele verdi. Jamaica'da bir Negro (siyah köle) ayaklanmasını zalimce bastırmış olan Vali Edward Eyre için ölüm cezası isteyince, kendisi ölüm tehditleri aldı (Irkçılık konusunda Mill'in görüşleriyle ilgili daha fazla bilgi için 3. bölümdeki Thomas Carlyle tartışmasına bakınız). 1869'da *Kadınların Boyruk Altına Alınması* (The Subjection of Women)'nı yayımladı. 1873'te deri iltihaplanmasından kaynaklanan bir ateşli hastalıktan altmışyedi yaşında öldü ve Harriet'in yanıbaşına gömüldü. Ölümünün hemen ardından Helen Taylor otobiyografisini yayımladı. Birkaç yıl sonra, 1879'da da *Sosyalizm Üzerine Bölümler* (Chapters on Socialism) piyasaya çıktı. Otuzüç ciltlik *Toplu Eserleri* (Collected Works), 1963 ile 1994 arasında J. M. Robson tarafından derlenerek yayımlandı.

FAYDACILIK VE JEREMY BENTHAM'IN ACAYİP HÂLİ

İktisadı, Bentham'ın hedonistik kalkülüsünün matematiksel uygulamasına indirgeme parlak düşüncesinin ürünleri, şimdi artık elimizin altında, ama netice ne kadar da hayal kırıklığına uğratıcı!

John Maynard Keynes (1951:155)

Mill'ler (baba ve oğul) kendilerinden yaşlı arkadaşları ve ustaları, sosyal faydacılığın yazarı Jeremy Bentham (1748–1832)'ın büyük hayranı ve takipçisiydiler. Genç Mill o kadar onun etkisindeydi ki, Londra'da Utilitarian Society'yi (Faydacılar Derneği) kurmuş, faydacılığın hayatına bir amaç kattığını söylemiştir.

Bentham kimdi ve felsefesi neden o kadar cazipti?

Jeremy Bentham, James Mill'in bir kuşak önündeydi. 1748'de Londra'da bir avukatın oğlu olarak dünyaya geldi. Miras olarak devraldığı servet kendisine hayatı boyunca hukuk, yasama ve ceza hukuku reformu üzerinde odaklaşan, kendinden menkul bir düşünür olma imkanı verdi.

Bentham, Adam Smith'i sağlığında tanıyacak kadar yaşlıydı ve esasen Smith'e Mart 1787'de *Milletlerin Zenginliği*'nde tefecilik yasalarını eleştirdiği için kendisini paylayan uzun bir mektup göndermiştir. "Tefecilik, şayet bir suçsa, rıza ile işlenmiş bir suçtur" iddiasındaydı Bentham. Sözkonusu mektubu daha sonra *Tefecilik Savunusu* (Defense of Usury, 1790)'nun ikinci baskısında yayımladı. Bu, kesinlikle iktisattaki en büyük ironilerden biridir: müdahale yanlısı faydacı biri, piyasa ekonomisinin pîrine, serbest piyasanın erdemleri konusunda ders veriyor (Adam Smith 1987: 386-404).

Bentham faydacılık kavramını 1789'da *Ahlâki Değerler ve Yasama İlkelerine Giriş* (Introdunction to the Principles of Morals and Legislation)'te geliştirdi, "Doğa insanoğlunu iki egemen gücün yönetimine vermiştir, elem ve haz... İnsanın yegâne amacı hazzı aramak, elemden uzak durmaktır" (1789: 11) diyordu. Bentham'a göre hayattaki mücadele iyi ile kötü ya da akıl ile duygu arasında değil, haz ile elem arsındaydı. Bu tür bir psikolojik hedonizmi, Avrupa'ya yaptığı seyahatler sırasında keşfetmiş olabilir.

Resim 5.2: Jeremy Bentham (1748 – 1832)
Totaliter rejimlere bir miras mı?
Hulton-Getty Arşivlerinin izniyle basılmıştır.

Dahası Bentham'a göre haz-elem denen şey "felisifik kalkülüs" (mutluluk hesaplaması) dediği bir yöntemle rakamlara dökülmeliydi. "Util" denen haz ve acı derecelerini ölçmek için hesaplar yapılabilir, bu yolla haz utilleri ile elem utilleri birbiriyle karşılaştırılabilirdi. Bentham'ın yöntemini bugünkü fayda-maliyet analizine benzetebiliriz. Buna göre bir proje faydası maliyetini aşmadığı sürece, gerçekleştirmeye değmez.

Benthamcı faydacılık modern iktisatta aşırı bireyciliği savunma konusunda "dönüm noktası" olarak kabul edilmektedir. Bu görüşe göre, "kendisini oluşturan bireylerin menfaatlerinin toplamı"nın ötesinde toplum, gerçekte var olmayan bir bütündür (Bell 1996 [1976]: xii). Ancak, aşağıda göreceğimiz gibi Bentham bu bireyci metodolojiyi terk etmiştir.

ÖNCE DEMOKRATİK REFORM GELDİ

Haz-elem ikilemini geliştirmesinin yanısıra Bentham, yasal reformlara olan ihtiyaç konusunda da yazmıştır. Toplumun amacı, diye düşünüyordu, "en büyük mutluluk ilkesi", yani "en fazla kişinin en büyük mutluluğu" olmalıdır. Toplam toplumsal fayda tüm eylemlerin toplamıydı. Bu yolla ortak menfaatençoklaştırılabilirdi.

Bentham'ın "en büyük mutluluk" prensibi derhal bir demokratik reform ve genel oy hakkı çağrısı olarak kabul gördü. Her insanın faydası eşit olarak ölçülecekti. Bentham'ın sisteminde aristokratların bir üstünlüğü yoktu. Bentham Britanya'nın kolonilerinden vazgeçerek onlara bağımsızlık vermesi çağrısında bulundu (Mill ise Hindistan'ı bundan hariç tutuyordu).

Bentham'ın demokratik eğilimleri aynı zamanda suçlulara daha insanca muamele edilmesini, büyük suçların sayısının azaltılmasını ve merkezî polis teşkilatının kurulmasını teşvik ediyordu. Hayvanlara kötü muamele edilmesine karşı yasalar çıkarılmasını, hatta spor amaçlı balık tutulmasının yasaklanmasını savunuyordu.

... ARDINDAN FAYDACI FAŞİZM

Yine de Bentham'ın kafasında bireysel haklara dair pek bir şey yoktu. Ulusal talep, eğer vatandaşların çoğunun hazzını maksimumlaştırmak anlamına gelecekse, laissez faire'i terk etmeliydi. Bentham'ın radikalleri fayda tanrısına tapınıyorlardı, görünmez el tanrısına değil.

Dahası, Bentham azalan verimler yasasını faydaya da uygulayarak, bir kuruş ekstra gelirin bir zengine, bir yoksula sağlayacağından daha az fayda sağlayacağını iddia etti. Bentham'ın gelirin azalan marjinal faydası kuramı, artan oranlı gelir vergisi ve diğer yeniden bölüşüm plânlarının altında yatan temel varsayım oldu. Gelir, mülkiyet ve bizzat yaşam hakkı gibi bireysel hakları garanti eden bir yasanın var olmaması hâlinde, Bentham'ın dünyası kendisini, diktatörlerin çoğunluk için neyin en iyi olacağına karar verdiği bir

çoğunluk zulmüne ya da daha kötüsü bir totaliter devletçiliğe dönüştürebilirdi. Şayet çoğunluk zenginlere yüksek vergi konmasını tercih ediyorsa, bırakınız öyle olsundu. Eğer çoğunluk Yahudiler, siyahlar ya da Hıristiyanlardan nefret ediyorsa, yapacak bir şey yoktu. Bu halkın iradesiydi! Eğer bir azınlık grubun çıkarları ve hakları çiğnenirse, önemi yoktu —çoğunluğun çıkarları gözetildiği müddetçe sorun değildi. Carlyle ve Dickens gibi çağdaşları Benthamcı faydacılığı "acımasız, kalpsiz, mekanik, gayrimedenî, tanrısız ve adî" olarak nitelendiriyorlardı (Stafford 1998: 13).

Richard Posner, "Bentham'ın radikal önerileri... Newspeak, Hitler ve Sovyet Basını tarafından kullanılmış olan totaliter saldırı dilinin tohumlarını atmıştır" diye eklemektedir (1983: 40).

DENETLEME EVLERİ

Esasen Bentham Yunanca "her şeyi gören" anlamına gelen bir sözcükten türeme *Panopticon*lardan bir seri inşa edilmesini savunmakla, totaliter bir canavar yaratmıştı. Aynı zamanda "Denetleme Evleri" denen bu yerler ideal bir toplum olarak hizmet görebilirdi. Panopticonlar "endüstri evleri, çalışma yerleri, fakirhaneler, fabrikalar, tımarhaneler, hastaneler ve okullar" olarak tesis edilebilirdi (Rothbard 1995: 63). Bentham bu ideal toplumun sonuçta İngiliz nüfusunun beşte üçünün denetimini elinde tutmasını bekliyordu.

Bu düzenleme altında, "her şeyi gören" bir denetlemeci, hapishaneleri, okulları ve fabrikaları gözetleyip sürekli herkesi ispiyonlayabilecektir —ve Bentham kendisinin de Büyük Denetçi olmasını ummuştur! (Rothbard 1995: 62-64)

Böylece sonunda Jeremy Bentham, laissez faire savunuculuğundan Büyük Birader* savunuculuğuna tam bir U dönüşü yapmıştır. *Özgürlük Üzerine*'nin yazarı Mill, bu karakterde birine hayranlık duymamalıydı.

ÖLÜMSÜZ BENTHAM: EBEDÎ OLARAK TEŞHİR!

Bentham yalnızca Büyük Denetçi olmak istemekle kalmadı, asla unutulmayan biri olmak da istiyordu. Vasiyetinde alışılmadık bir talep yer alıyordu: Ölümünden sonra cesedinin mumyalanması ve takipçilerinin toplantılarında bulundurulması şartıyla, kendisi Londra Üniversitesi'ne büyük miktarda bağışta bulunacaktı.

Bu hareketli büyük mozole, Londra Üniversitesi'nde herkesin ziyaretine açıktır.

---

* George Orwell'in 1984 adlı meşhur romanında sözettiği, herşeyi gözetleyen ve sıkı bir denetim altında tutan güç. (Ed.)

Fotoğraf 5.2 Yazar Jeremy Bentham'ın Mumyalı Cesedi Yanında "Acımasız, kalpsiz, mekanik, gayrimedenî, tanrısız ve adî"

MILL LİBERTERYEN BİR KLÂSİK YAZIYOR

Mill, başlıca üç alanda katkı yaptı. İlki, kişisel özgürlük ve bireycilik alanındaydı. *Özgürlük Üzerine* adlı küçük kitapçığı "insan bireyselliğinin en akıcı, en önemli ve en etkili ifadesi" olan bir felsefe klâsiği olarak kabul edilir (Mill içinde Collini 1989 [1859]: vii).

Bununla birlikte, serbest piyasa taraftarları şayet bu yapıtta devlet müdahaleciliğiyle ilgili bir eleştiri görmeyi umarlarsa hayal kırıklığına uğrayacaklardır. *Özgürlük Üzerine,* devlete karşı olmaktan çok, ahlâkî dayatmacılığa karşı bir protestodur. Evli bir kadın olan Harriet Taylor'la olan uzun süreli "saygıya lâyık olmayan" ilişkisinden yoğun bir şekilde etkilenmiş olan kitabın merkezî teması, Victoria çağından kalan (hoşgörüsüzlük, öz-dürüstlük, tektipçi Kalvinizm, Püritanizm ve katı Hristiyanlık gibi) geleneklerin reddidir. Kitapta önyargı, gelenek ve tektip düşüncenin kötü yanları ortaya konmaktadır.

Öte yandan Mill toleransı, şüpheciliği ve özgür düşünmeyi savunmuş, kadınların oy kullanabilme, kamu görevlerine gelebilme ve tüm mesleklere girebilme hakkı lehine tavır koymuştur. Eksantrik davranışın bile onaylanması derecesinde düşünce özgürlüğünü ve bireyciliği savunmuştur. Çağdaşları, Hristiyanlığa bir saldırı ve boşanmaya bir çağrı kabul ettikleri Mill'in mesajına büyük oranda düş-

manca yaklaştılar; ama bugünkü sivil özgürlük savunucuları onda hoşlanacakları çok şey bulabilirler.

Her ne kadar Pazar gününü tatil kabul eden "Pazar mavi yasaları"na* ve çeşitli yasaklara karşı çıkmış olsa da, Mill'in klâsik çalışması hükümet politikası üzerinde durmamıştır. Genel olarak kişisel felsefesi "bırakınız yapsınlar"dı: Bireyler başkalarına zarar vermedikleri sürece, istedikleri gibi hareket etmekte serbesttirler.

MILL, SAY YASASINI DESTEKLEMİŞ HAKİKÎ BİR RICARDOCUDUR

Mill, daha önce gördüğümüz gibi hem iyi, hem kötü yanları olan Ricardocu iktisadın hakikaten çengeline takılmıştı. Adam Smith'in doğal özgürlük sistemini ve Say'ın piyasalar yasasını genellikle desteklemesi anlamında iyi. 1829–1830'da *Politik İktisadın Çözümlenmemiş Bazı Sorunları Üzerine Makaleler* (Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy) adlı eserini yazdı (yayımlanma tarihi 1844). Bu eserdeki makalelerden biri "Tüketimin Üretim Üzerindeki Etkisine Dair" başlığını taşıyordu (1874: 47-74). "Talep arzı yaratır" iddiasındaki proto-Keynezyen** tüketici toplumunu "zararlı" bir öğreti ve "açık bir saçmalık" olarak nitelendirir. "Tüketimin hiçbir zaman teşvik gerektirmediği" kanısındadır (sayfa 47- 48). Dahası var:

> Gelirini tasarruf eden bir kişi, onu harcayan birinden daha az tüketici değildir: söz konusu kişi gelirini farklı bir yoldan tüketmektedir; bu gelir üretici işçilere tüketilecek yiyecek ve giyecek, kullanılacak alet ve malzemeler sağlamaktadır. Dolayısıyla tüketim, üretimin elvereceği maksimum ölçüye kadar zaten gerçekleşmiş olur; verimli ve verimsiz iki üretim biçiminden, yalnız birincisi ulusal servete katkıda bulunurken, ikincisi onu kemirir. Saf zevk için tüketilen şey uçup gider; yeniden üretim için tüketilen şey ise, normal şartlarda biraz da kâr ilâvesiyle, ortada eşit değerde mal bırakır (Mill 1874: 48).

Hükümetin yapay olarak tüketimi canlandırma çabalarına ilişkin olarak da Mill şunları yazmıştır:

> Hükümetin tüketimi uyarmak için yaptığı girişimlerin genellikle etkisi tasarrufu önlemekten başka bir şey değildir; yani üretken tüketim yerine üretken olmayan tüketimi teşvik etmek ve, tam da onu artıracağı umulan araçlarla, millî serveti azaltmak (1874: 48–49).

Bu düşünce baştan sona Say'dir. Hiç de sürpriz olmayacak biçimde, Mill 1848'de bu kitabı yazdığında, tüketim tartışmasını bir kenara bırakarak tamamen üretim ve bölüşüm üzerinde odaklaşmıştır.

Ricardo gibi Mill de, karşılığı olmayan kâğıt paraya karşıdır.

---

* Pazar mavi yasaları (Sunday blue laws): 17. yüzyılda New Haven kolonisinde Pazar gününü tatil eden ve işyerlerinin kapanmasını zorunlu kılan yasa; mavi kâğıda basıldığı için bu adı almıştır. (Ed.)

** Proto-Keynesyen: Sonradan Keynes'in sistemleştireceği görüşün ilk hâli. (Ed.)

Buna karşılık, olumsuz tarafta, Mill'in iktisadı Ricardocu bölüşüm teorisiyle tamı tamına örtüşmektedir: Buna göre ücretler ile kârlar birbiriyle ters yönlü bir ilişki içerisindedir, fiyatlar emek maliyetleri tarafından belirlenir ve uzun dönem ücretler geçimlik düzeye düşme eğilimindedir. Mill toprak sahipleri karşıtı olan Ricardocu rant teorisini hararetli bir biçimde benimsemiştir. Buna bağlı olarak Mill, Doğu Hindistan Şirketinde çalışırken toprağın millîleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Dahası, genel olarak mülkiyet bağlamında, geride mirasçı bırakmadan ölen kişilerin mülklerinin tamamen kamulaştırılmasından yanadır. Buna ilâveten, Mill'e göre, kullanılmayan arazinin spekülâtif amaçla elde tutulmasının hiçbir meşru tarafı yoktur, ki bu Henry George'un hoşuna giden bir temadır. "Araziyi işleme niyeti olmadığı zaman, bu arazinin özel mülk olarak tutulması için geçerli hiçbir iyi neden yoktur" (Mill 1884 [1848]: 173).

MILL SERVET VE GELİRİN YENİDEN BÖLÜŞÜMÜNDEN YANADIR

Nihayet, bu bölümün başında belirtmiş olduğumuz gibi, bölüşüm ilkelerini üretim yasalarından tamamen ayırma konusunda Mill, Ricardo'yu izler. En meşhur alıntı "Bölüşüm" başlığı altında kitap II'de yer alır. Mill şöyle der:

> Servetin üretim koşulları ve yasaları fiziksel hakikatleri andırırlar. Onlarda da isteğe bağlı ya da tesadüfî bir şey bulunmaz." Ancak bölüşüm tamamen başka bir hikâyedir. "Servetin Bölüşümü böyle değildir. Bu tamamen insanlara bağlı bir şeydir.Ürünler bir kere ortaya çıkınca, insanlık, bireysel veya toplu olarak, onlara istedikleri gibi muamele ederler. Onları kime isterlerse ve istedikleri koşullarla verebilirler. Servetin Bölüşümü toplumun yasaları ve âdetlerine bağlıdır (Mill 1884: 155).

Hayek'e göre, işte bu tarz düşünmedir ki, servet ve geliri yeniden bölüştürmeye yönelik cafcaflı vergi ve müsadere plânlarını, böylesi radikal plânların ekonomik büyümeye zarar vermeden başarılabileceğine inandırarak, entellektüelleri mülkiyet ve servete yönelik her türden saldırıyı destekler hâle getirmiştir. "Kişisel olarak o kanıyı taşıyorum ki, entellektüelleri sosyalizme yönelten akıl, John Stuart Mill'dir" (Boaz 1997: 50).

Mill, H. G. Wells'den Webbs'e kadar entellektüelleri sosyalist düşünceye yönlendirmede öylesine etkili olmuştur ki, maliye bakanı Sir William Harcourt 1894'te, "artık hepimiz sosyalistiz" diyebilmektedir (Stafford 1998: 18). Marjinal analizle donanmış iktisatçıların, bölüşüm kuramının üretim kuramından ayrılamayacağı argümanıyla, yeniden bölüşümcülere karşı çıkabilmeleri ancak yıllar sonra mümkün olabilmiştir. Marjinalist devrime göre, mallar ve hizmetlerin üreticileri, marjinal ürünlerinin iskonto edilmiş değerine göre emeklerinin karşılığını alabilmektedirler.

FRIEDRICH HAYEK, KENDİSİNİ MILL'İN RUHUNUN YENİDEN DÜNYAYA GELMESİ OLARAK MI GÖRÜYORDU?

Nobel ödüllü iktisatçı Friedrich von Hayek, 1940'ların sonlarında ve 1950'lerde John Stuart Mill'e yoğun bir ilgi göstermiştir. 1951'de Hayek, *John Stuart Mill ve Harriet Taylor: Arkadaşlıkları ve Takip Eden Evlilikleri* adlı bir kitap yayımlamıştır. Mill ve Taylor arasındaki sıkı aşk macerası ve Mill'in sevgili karısının onun düşüncesini, özellikle de *İlkeler* (1848)'i yazarkenki düşüncesini nasıl etkilemiş olduğu, Hayek'in merakını uyandırmıştı.

1940'larda Hayek bizzat kendisinin aşk hayatıyla ilgili yeni düzenlemeler yapmak durumunda kalmıştı. Karısı Helen'le 1920'lerde evlenmişler, iki de çocukları olmuştu. Hayek, London School of Economics'te ders verirken karısı ile sık sık kavga ederlerdi. II. Dünya Savaşından sonra Hayek Viyana'ya döndü ve kuzeni ve eski gözağrısı Helene Bitterlich'e âşık oldu. Gerçi Helene daha önce bir evlilik yapmıştı, ama şimdi müsait durumdaydı. Hayek derhal boşanmaya karar verdi. İlk karısı buna itiraz etti ve Hayek, London School of Economics'teki tüm dostlarını kaybetti. İktisat bölümü başkanı Lionel Robbins bu sancılı boşanma yüzünden onlarca yıl Hayek'le barışmadı. Hayek gevşek boşanma yasaları nedeniyle 1950'de Arkansas'ta bir yıl öğretim üyeliği yaptı. Helene ile evlendi ve 1992'de ölene kadar Birleşik Devletler'de, Almanya'da ve de Avusturya Alplerinde yaşadı.

Hikâye bundan ibaret değil. Hayek 1954'te Mill ve karısının tam yüz yıl önce İtalya ve Yunanistan'a yaptıkları seyahati aynen tekrarlamak için Guggenheim Foundation'a burs için başvurdu. 15 Ocak 1855'te Mill Roma Forumunun terasındaydı ve "şu anda yazıp da yayınlayacak en iyi şey, özgürlük üzerine bir çalışma olabilir, diye düşünmüştü (Hayek 1994: 216). Tam yüz yıl sonra aynı gün Hayek de Roma'daydı ve *Özgürlüğün Anayasası* (The Constitution of Liberty)'nı yazma konusunda orada Mill'den ilham aldığını hissediyordu! Bu kitap 1960'ta yayımlandı (Mill'in *Özgürlük Üzerine*'sinden tam yüzyıl sonra).

Michael St. John Packe'ye John Stuart Mill'in uzun bir biyografisini yazma konusunda yardım etmesi de dahil olmak üzere, tüm bu yaşanan olaylara rağmen, yıllar sonra Hayek, tuhaf bir biçimde, Mill "aslında bana hiçbir zaman özellikle cazip gelmedi" diye yazacaktı (1994: 128).

Sosyalistlerin servet ve gelirin yeniden bölüştürülmesi için öngördükleri tedbirler gerçekten de iktisadî faaliyeti etkiler niteliktedir. Hayek'in dediği gibi, "Üretilen ürüne kafamıza estiği gibi muamele etmeye kalkışırsak, insanlar bunları bir daha asla üretmezler" (Boaz 1997: 50).

MILL'İN SOSYALİZMLE FLÖRTÜ

Mill, bölüşüm teorisini takdim ederken, sosyalizmin erdemlerini tartışarak işe başlar. Kapitalizm hakkında ciddî tereddütleri vardır ve özel mülkiyetin her zaman adil ve uygun şekilde dağıtılmadığını düşünmektedir. Üç tür sosyalizm betimlemektedir:

1. **Ütopyacı sosyalizm:** Örneğin Robert Owen, Saint-Simon ve Fourier tarafından geliştirilmiş olan, işbirliği içindeki toplumlar (Bkz. sayfa 139'daki kutu).

2. **Devrimci sosyalizm:** Komünistler dahil, iktidarı zorla ele geçirip sanayiyi millîleştirme ve özel mülkiyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan, radikal gruplar.

3. **Faşist sosyalizm:** Sonraları Fabian Society ve İngiliz İşçi Partisi'nin savunduğu gibi, bürokratik düzenlemelerle sanayi ve üretim, bölüşüm ve değişim araçlarının kontrolünü öngören sosyalizm.

HRİSTİYAN REFORMCULAR VE ÜTOPYACI SOSYALİSTLER

Ama eğer Ütopyada benimle birlikte olsaydın, her şeyi kendi gözlerinle görseydin, benim yaptığım gibi... bu kadar iyi organize edilmiş bir ülkeyi daha önce asla görmediğini ilk sen itiraf ederdin.

Rafael, içinde, Sir Thomas More, *Ütopia* (1965 [1516]: 67)

Mill ve diğer toplumsal reformcular sık sık, yoksulların, dilencilerin, avukatların ve de savaşın olmadığı, bir vatandaşın "herhangi bir ödemede bulunmadan" her şeyi elde edebildiği; günde altı saat çalışıp akşam saatlerini konuşarak, okuyarak, veya müzik dinleyerek geçirdiği, Sir Thomas More'un ideal toplumu gibi bir "ütopya" hayal etmişlerdir. Bu ideal toplumda çocuklar en kaliteli eğitimi bedava alırlarken, hastaneler de "o kadar iyi işletilmektedirler" ki "istisnasız herkes evde olmaktansa, hastanede hasta olmayı tercih etmektedir" (More 1965: 81).

Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısı bu tür bir ideal peşinde koşan reformcularla doludur. Ütopyacı sosyalistler ("sosyalist" terimi ilk olarak 1920'lerde İngiltere'de ve 1930'ların başlarında Fransa'da kullanılmıştır) Avrupa ve Amerika'da ortaya çıkmışlar, *Yeni Ahenk* (New Harmony), *Modern Zamanlar* (Modern Times) ve *Irmak Çiftliği* (Brook Farm) gibi iyimser toplumlar tasarlamışlardır.

Paylaştıkları bazı ortak amaçlar vardı:

1. Özel mülkiyet ve rekabetin kaldırılması.
2. Herkese eşit muamele.
3. Ortak (komünal) yaşam.

Böylesi bir toplumun tüm üyelerinin kendilerine tayin edilen işte sıkı çalışmaları ve emeklerinin ürününü eşit bir şekilde paylaşmaları bekleniyordu. "Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" revaçta bir deyimdi. Öteki sosyal reformcular, örneğin, evlilik ve paranın da ortadan kaldırılmasını isteyecek kadar aşırıya gittiler. Bazı tanınmış örnekler aşağıda sıralanmıştır.

FRANSIZ FELENKSLERİ (PHALANXES)

Ütopyacı düşünme 1789 Fransız Devrimi öncesi ve sonrasında pek çok Fransızın kafasında yer etmişti. Ancak Fransızlar, bırakınız yapsınlar ekolü (Montesquieu, Quesnay, Condorset, Say, Bastiat) ile ütopyacı sosyalistler (Saint-Simon, Charles Fourier, Simondi de Sismondi ve Piere-Joseph Proudhon) arasında keskin bir şekilde bölünmüşlerdi. Aslında sosyalizm birçok bakımdan Fransızlara ait bir düşünceydi. Aynen Malthus ve Ricardo'nun, ustaları Adam Smith'in altını oymaları gibi, Fransız sosyalistleri de Fransız laissez-faire taraftarları Say ve Bastiat'a karşı çıkıyorlardı.

Fransız sosyalistlerinin en tanınmışları arasında **Count Henri de Rouvroy de Saint Simon (1760-1825)** ve **Francois Marie Charles Fourier (1772-1837)** yer alır. Amerika'da Devrimci Savaşa katılmış olan Saint-Simon, sanayi toplumunun fena hâlde adaletsiz olduğu, çünkü aylak zenginlerin servetten oransal olmayan bir pay aldığı konusunda uyarıda bulunuyor, onun takipçileri de özel mülkiyete son verilmesini talep ediyorlardı.

Fourier, eksantrik olmakla birlikte, Saint-Simon'dan daha düzenliydi. Felensterler (Phalanstere) ya da Felenks'ler (Phalanxe) dediği merkezîleştirilmiş toplumlardan yanaydı. Burada herkes büyük bir merkezî binada yaşardı. Fourierci düşünce, Amerika Birleşik Devletleri dahil dünyada pek çok yerde taraftar buldu: Ohio'da Trumbull Phalanx, New York'ta Modern Times ve Massachusetts'te Brook Farm. Ancak bu rüya-toplumlar'ın hiçbiri, kök salmadı.

ROBERT OWEN VE YENİ AHENK

Robet Owen (1771-1858) pamuk sektöründe girişimci olmuş Galler bölgesinden harika bir çocuktur. İskoçya'da Glasgow yakınlarında izbe bir yer olan New Lanark köyündeki tekstil çırçırlarını satın alıp orasını cennete çevirmesiyle (işçiler için güzel evler hazırlanmış, günlük çalışma on saat, çocuk işçi yok, çocuklar için okul var ve bedensel ceza yok) meşhur olmuştur. Bunu yapmadaki amacı, yoksulları uygun teşvik araçlarıyla üretken hâle getirmekti. Elde ettiği kârı çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi için kullandı.

Resim 5.3 : Robert Owen (1771-1858)
Hulton-Getty Arşivlerinin izniyle basılmıştır.

Owen'ın yeni "merhametli kapitalizm"i takdir topladı ve tüm dünyadan, onun bu başarısına olan hayranlıklarını ifade etmek üzere gözlemciler geldiler. Ateşli bir sosyal değişme taraflısıydı, Britanya'nın her tarafında "kooperatif köyleri", çocuk işçi yasaları ve on saatlik mesaiyi savunuyordu. İşçi sendikaları ile üretici ve tüketici kooperatiflerinin hararetli bir destekçisiydi.

New Lanark'taki başarısı büyük ölçüde sağlam ekonomik ve sosyal prensiplere dayanıyordu, ancak pek çok reformcu gibi, Indiana'da Yeni Ahenk adıyla ütopyacı bir dernek kurma işine kendini fazlasıyla kaptırdı. Eski kapitalist, yeni sosyalist hâline gelmişti. Yeni Ahenk, resmî olarak 4 Temmuz 1826'da kuruldu ve Owen "Özel Mülkiyetten, İrrasyonel Dinden ve Evlilikten" kendi bağımsızlığını ilân etti! İki yıl içinde bu deney, sahtekârlık, plânsızlık ve parasızlığın kol gezdiği bir hüsranla sonuçlandı. Owen servetinin beşte dördünü bu projede kaybetti ve hayatının son yıllarını el kitapları yazarak ve ruhçulukla ilgilenerek geçirdi.

GEORGE RIPLEY VE IRMAK ÇİFTLİĞİ

Edebiyat eleştirmeni ve doğaüstücü (transandantalist) **George Ripley (1802-80)**, 1841'de Boston yakınlarında kurulan Irmak Çiftliğinin başına geçti. Köy her biri eşit oy hakkına sahip yirmi hissedardan oluşan bir anonim şirket niteliğindeydi. Nathaniel Hawthorne ve diğer meşhur yazarlar gelip burayı ziyaret ettiler. Üyelerin tümü de aynı ücreti alıyor, aynı saatlerde çalışıyor, aynı odayı ve aynı ortamı paylaşıyordu. Öğretmen ve öğrenciler "özgür ve eşit" idiler. Irmak Çiftliği kabaran borçları yüzünden 1847'de kapandı.

HACILAR KOMÜNİZMİ DENİYORLAR

1620 yılında Plymouth'a gelen Hacılar da dahil birçok Hristiyan grup da Hristiyan komünizmini denedi. "Her şeyleri ortak" olan Yeni Ahit Hristiyanlarından ilham alarak komünal bir toplum yaratmakta kararlıydılar (Acts 2: 44-45). Ne var ki, Vali William Bradford'un söylediğine göre "oldukça fazla karışıklığa ve hoşnutsuzluğa neden olduğu ve işleri fena hâlde yavaşlattığı" anlaşılan proje, hüsranla sonuçlandı. Bradford sonuçta uygulamadan vazgeçerek her aileye belirli bir arazi tahsis etti, ki "tüm çalışanları oldukça üretken hâle getiren ve bu suretle başka türlü olabileceğinden çok daha fazla mısır ekimini mümkün kılan" bu yeni durum, oldukça başarılı olmuştu (Bradford 1948: 160-162).

MORMONLAR VE BİRLİK DÜZENİ

Joseph Smith 1830'larda Mormon Kilisesini kurunca, bölgedeki Protestan gruplar Hacı Atalarının deneyimlerini önemsemeyerek, ütopyacı "ortak hisse" toplulukları oluşturdular. Fakat Joseph Smith, "bunun para canlısı, tembel ve bozuk kalplilerin masum, erdemli ve dürüstler üzerinden geçindiği korkunç bir ortama kapı aralayacağını" ileri sürerek bu tür uygulamalara karşı çıkmıştır (1972: 144). Bunun yerine Mormonlar, üyelerinden mallarını ve servetlerini gönüllü olarak Kiliseye bağışlamalarını ve karşılığında aile ve iş ihtiyaçlarına yetecek kadar bir "emanet" veya mal almalarını öngören "Birlik Düzeni"ni kurdular. Bu emanet, üyenin özel mülkü hâline geliyor, üye bunu büyütebileceği gibi, isterse kendi malı gibi satabiliyordu da. Böylece ütopyacı Mormon köylerinde özel mülkiyet korunmuş oluyordu.

Bununla beraber, Joseph Smith'in 1840'ların sonlarında şehit edilmesinden sonra Mormonlar Rocky Mountains bölgesine firar edince, yeni liderleri Brigham Young, özel mülkiyetin olmadığı oldukça komünal Birlik Düzenleri kurdu. Bunların pek çoğu sadece birkaç yıl dayanabildi, eninde sonunda hepsi dağıldı.

ÜTOPYACI GÜNCELLEME: KİBBUTZLAR

Bugün çok az sayıda komünal topluluk mevcuttur, bunlar da genellikle küçük, birbirine sıkı sıkıya bağlı gruplardır. En uzun yaşayan komünal organizasyonlar İsrail'deki yirminci yüzyıl başlarından beri var olan "kibbutzim"lerdir. 1980'lerin sonlarında 250'den fazla kibbutzim mevcuttu, ancak son zamanlarda bu sayı hızla azalmaktadır. Tipik bir kibbutz beraberce yaşayıp mülkiyeti paylaşan 300'den daha az üyeden oluşur. Sahip olunan mülkün tamamı kibbutz'a aittir. Üyelerin düzenli günlük işleri vardır ve emekleri karşılığında ücret yerine mal ve hizmet alırlar. Kibbutzimlerin çoğunda yetişkinlerle çocuklar birbirinden ayrı yaşarlar.

Kimi kibbutzimler ürünlerini kollektif toplumun dışında satmak suretiyle bir hayli kâr elde etmişlerdir. Fakat 1990'larda kibbutzimler ağır borçlar, işgücünde iç kargaşalıklar ve genç insanların dış dünyada daha iyi fırsatlar bulma umuduyla topluluğu terk etmeleri de dahil, ciddî sorunlarla yüzyüze kalmış ve gerilemeye başlamışlardır. Rosh Hanikra Kibbutzunun üyesi Ezra Dalomi, 1999'da şöyle yazmıştır: "Sonumuz yakındır. Gelecek yıl kibbutz hareketi doksanıncı yaş gününü kutlayacaktır, ancak muhtemelen yüzüncü yaş gününe erişemeyecektir... Enerji kalmadı. Onbeş yıllık kriz, sıkıntılar etkisini gösterdi... Benzinimiz kalmadı, yakıtımız yok. Bu araba yavaşlayarak tamamen stop edinceye kadar gayesiz bir şekilde gidecektir" (Dalomi 1999: 25).

ÜTOPYACI TOPLULUKLAR NEDEN BAŞARISIZLIĞA UĞRUYOR?

Ütopyacı topluluklar ruhen uzun süre var olmuşlar, ama başarı yönünden kısa ömürlü olmuşlardır. İktisat bunun nedenini şöyle açıklıyor: Kaynakların kıt, ihtiyaçların sınırsız olduğu bir ortamda rekabet kaçınılmazdır. Kurumlar, kaynakların artırılmasını uyarıp sınırsız talepleri dizginleyecek teşvik araçları sağlamalıdırlar. Mülkiyet hakları ve piyasa fiyat sistemi bu amacı gerçekleştirecek uygun teşvik araçlarını sağlar; özel mülkiyeti ve fiyatları yasaklayan sosyalist sistemler bunu yapamaz. Anlamı güzel, ama ekonomik olmayan "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" ilkesini benimsemiş olan sosyalist toplumlar, aslında yüzde 100 bir marjinal vergi sistemi benimsemiş durumdadırlar. Bu tür bir yük altında başarılı, iyimser bir ütopya toplumunu yaşatmak zordur.

Ütopya'da Thomas More bile şu sakıncalar konusunda uyarmıştır: "Bir komünist sistemde hiçbir zaman makul bir yaşam standardının tutturulabileceğine inanmıyorum. Her zaman kıtlık eğilimi olacaktır, zira hiç kimse yeterince sıkı çalışmak istemez. Bir kâr dürtüsünün yokluğunda, herkes tembelleşir ve yapılacak işi kendisinin yerine yapması için bir başkasına dayanmaya çalışır. Sonunda işler iyice sıkışınca, kaçınılmaz sonuç bir seri ayaklanma ve cinayettir, zira hiç kimse için emeğinin ürününü koruyacak yasal bir yöntem yoktur. Özellikle otorite için bir saygı olmayacağından, en azından sınıfsız toplumda bunun nasıl olabileceğini aklım almıyor" (More 1965: 67).

Sonuç olarak, "ütopya"nın "hiçbir yer" anlamına geldiğini söylemek, tümüyle isabetlidir.

Mill, sosyalizmin devrimci ve faşist biçimlerini eleştirir, ancak yüksek düzeyde bireysel özgürlük içeren ve şiddete yer vermeyen ütopyacı komüniteryenizme oldukça sempatiyle baktığını ifade eder. Kendisini bu tür bir sosyalizmle tarif eder. Böylece Mill, "onsekizinci yüzyıl akılcılığı ve David Hume muhafazakârlığından Fabian sosyalizmi ve Beatrice Webb kollektivizmine giden aşağı eğimli düzlemi hazırlamıştır" (Stafford 1998: 19).

ÖZET

John Stuart Mill gönüllülük esasına dayalı bir komüniteryen köyün mutluluğunu tatmayı çok arzu etmiştir. Fakat bütün bu toplulukların bir sakat tarafı, asla hayatta kalamamış olmalarıdır. Yeni Ahenk, Modern Zamanlar, Birlik Düzeni; hepsi de yüce gönüllü isimlere sahip olmalarına rağmen, her biri de tembellik, borç ya da sahtekârlık sonucu, enînde sonunda çözülmüşlerdir.

Mill'in yaşadığı dönemin üzerinden çok geçmeden, ufukta yeni bir sosyalizm türü belirdi: şiddete dayalı devrimci sosyalizm. Şayet vatandaşlar işbirliğine razı edilemezse, o zaman demir yumruk ve süngü yoluyla itaate mecbur kılınmalıydı. Giderek reformcuların gözü bir otoriteye yöneliyordu, ki bu 6. bölümün konusudur.

REFERANSLAR

Bell, Daniel, 1996 [1976], *The Cultural Contradictions of Capitalizm*, 2. Baskı, New York: Basic Books.

Bentham, Jeremy, 1789, *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, London: T. Payne and Son.

Boaz, David, 1997, *Libertarianizm: A Primer*, New York: Free Press.

Bradford, William, 1948, *History of Plymouth*, New York: Walter J. Black.

Courtney, W. L., 1889, *Life of John Stuart Mill*, London: Walter Scott.

Dalomi, Ezra, 1999, "It's a Waste of Time, Chaverim", *Kibbutz* Trends 33 (Bahar), 25-29.

Hayek, Friedrich A., 1951, *John Stuart Mill and Harriet Taylor*, Chicago: University of Chicago Press.

--------, 1960, *The Constitution of Liberty*, Chicago: University of Chicago Press.

--------, 1994, *Hayek on Hayek*, Chicago: University of Chicago.

Keynes, John Maynard, 1951, *Essays in Persuasion*, New York: W. W. Norton.

Marx, Karl ve Freidrich Engles, 1964 [1948], *The Communist Manifesto*, New York: Monthly Review Press.

Mill, John Stuart, 1874 [1844], *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*, 2. Baskı, New York: Augustus M. Kelley.

-------, 1884 [1848], *Principles of Political Economy*, ed. J. Laurance Laughlin, New York: D. Appleton.

-------, 1989 [1859], *On Liberty and Other Writings*, Stefan Colloni'nin Önsözüyle, Cambridge: Cambridge University Press.

-------, 1989 [1873], *Autobiography*, New York: Penguin.

-------, 1989, *Selections: On Liberty, the Subjection of Women, and Chapters on Socializm*, ed. Stefan Collini, Cambridge: Cambridge University Press.

-------, 1961, *The Early Draft of John Stuart Mill's Autobiography*, ed. J. Stillinger. Champain: University of Illinios Press.

More, Sir Thomas, 1965 [1516], *Utopia*, London: Penguin.

Posner, Richard A., 1983, *The Economics of Justice*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Rothbard, Murray N., 1995, *Classical Economics*. Hants: Edward Elgar.

Smith, Adam, 1987, *Correspondence of Adam Smith*, Oxford: Oxford University Press.

Smith, Joseph, 1972, *Teachings of the Prophet Joseph Smith*, Salt Lake City: Deseret.

Stafford, William, 1998, *John Stuart Mill*, London: Macmillan.

6

MARX ÇILGINLIĞI İKTİSAT BİLİMİNİ BİR KARANLIK ÇAĞA HAPSEDİYOR*

Jenny! Ruhlarımızı birbirine kaynak yaparak bir birleştirebilsek, işte o zaman mağrur bir şekilde eldivenimi dünyanın yüzüne fırlatırım, işte o zaman bir yaratıcının üstüne basa basa yürürüm!

Karl Marx, nişanlısına (Wilson 1940: 116)

Karl [Marx] modern dünyayı dönüştürecek şeytanî bir eğilime sahipti.

Saul K. Padover (1978: 1)

Şayet, Adam Smith'in eseri modern iktisadın Genesis'i** ise, Karl Marx'ınki de Exodus'udur.*** İskoçyalı filozof bir doğal özgürlük sisteminin büyük yapımcısıysa, Alman devrimci de onun büyük yıkımcısıdır. [1]

---

* Bu bölüm için seçilen müzik: Gustav Holst, *The Planets*'ten "Mars, the Bringer of War."

** Genesis: Başlangıç (Ed.).

*** Exodus: Çıkış (Ed).

[1] Bu giriş cümlesini yazdıktan sonra Marksist John E. Roemer'in de hemen hemen aynı şeyi söylediğini keşfettim. Ona göre, Smith ile Marx arasındaki "temel fark" şudur: "Smith kişinin kendi menfaati peşinde koşmasının herkesin yararına bir sonuç ortaya çıkaracağını iddia ederken, Marx kişisel menfaat peşinde koşmanın anarşiye, krize ve hatta bizzat özel mülkiyete dayalı sistemin çözülmesine yol açacağını ileri sürer... Smith bireye rehberlik eden görünmez el'den sözetmektedir, kendi menfaati peşinde koşan bireyler, öyle bir sonucun ortaya çıkması gibi bir endişe taşımamalarına rağmen, sosyal olarak optimal eylemler gerçekleştirirler; Marksizm'de bunun karşılığı ise, rekabetin demir yumruğu, işçilerin yoksullaştırılması ve onların, gerçekleşebilir başka (yani, toplumsal veya kamusal mülkiyete dayalı) bir sistemde olabileceklerinden daha kötü duruma düşmeleridir (Roemer 1998: 2-3).

Marx adına işlenen bütün dehşetler bir yana, Alman düşünür bir yüzyıldan fazla piyasa kapitalizminin ikinci plâna ittiği işçiler ve entellektüellere ilham vermiştir. Malthus ve Ricardo ayrılık tohumları ekmiş olabilir, fakat kapitalizmin bütünlüğünü sağlayan bağları koparıp, Adam Smith'in doğal özgürlük sisteminin temellerini paramparça eden kişi Karl Marx (1818-83)'tır. [Onun etkisiyle] ticarî sistem artık "masum" (Montesquieu), "karşılıklı yarar sağlayıcı" (Smith) ya da "tabiî uyumlu" (Say ve Bastiat) olarak görülmüyordu. Artık, Marx'ın egemenliğinde sözkonusu sistem yabancı, sömürücü ve kendi kendisinin yıkıcısı olarak resmediliyordu.

Onun dünyadaki silinmez izi, şayet dengesizliğin değilse, parlak bir zekânın kanıtıdır. Marx'ın bir dâhi olduğu tartışma götürmez —Yunan felsefesi konusunda esaslı bir doktora tezi yaptı; Fransızca, Almanca ve İngilizce'yi akıcı şekilde konuşabilirdi; bilim, edebiyat, sanat ve felsefe konularında gayet aklı başında şeyler konuşabilirdi ve güçlü bir yeni ekonomik düşünme modeli yaratmış klâsik bir kitap yazdı. Çek defterinin bakiyesini tutturamamasını veya hiçbir işte dikiş tutturamamış olmasını haydi neyse bir kenara bırakalım. Marksist olmayan bir biyograf onun için "dehşetli, bilgili, olağanüstü yetenekli bir adam" demektedir (Padover 1978: xvi). Martin Bronfenbrenner ise onu "tüm zamanların en büyük sosyal bilimcisi" olmaya lâyık görür[2] (1967: 624).

Fotoğraf 6.1: Baş Editör Karl Marx (1818-83)
"Hızla dalıveren, haşin ve vahşî."
Hulton-Getty Arşivlerinin izniyle basılmıştır.

[2] Kişisel olarak, bu şerefi Alman sosyolog Max Weber'in hak ettiğini düşünüyorum. Bkz. 10. Bölüm.

MARX VE KOMÜNİZM

Ne var ki, İncil'deki Cain gibi, Marx da tarihte bir kara leke olarak lânetlenmiştir. Adı sonsuza kadar komünizmin karanlık yüzü ile ilişkilendirilecektir. Bir hortlak, Karl Marx'a sık sık uğramaktadır —Lenin, Stalin, Mao ve Pol Pot ile, bunların rejimleri altında ölen ve ıstırap çeken milyonlarca insan. Apolojistler* ise, komünist takipçilerinin zulümlerinden Marx'ın sorumlu tutulamayacağını söylemekte, hatta o rejimlerde ilk ipe veya Gulag'a** gönderileceklerden biri de Marx olurdu, demektedirler. Belki de öyledir. İyi bir yanı varsa, hayatı boyunca basının sansür edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Yine de, Marx olmasaydı, böylesi şiddetli devrimler ve baskılar olabilir miydi? Marx burjuvaziye karşı bir "terör dönemi"ni desteklememiş miydi? Sert bir eleştirmenin dediği gibi "Marx, belki de gelmiş geçmiş tüm insanlar içinde, insanlığın ilerlemesi adına en fazla ölüme, sefalete, aşağılanmaya ve perişanlığa sebep olan kişidir" (Downs 1983: 299).

MARX GENÇLİK FANATİZMİNİ KÖRÜKLÜYOR

Düşünce okulları içinde Marx kadar şiddet ve dinsel hararet doğuran başka bir iktisatçı (veya düşünür demeliyim) yoktur. Her şeyden önce Marx sadece bir ekonomist değil, bir hayalperest ve devrimci idoldü. *Komünist Manifesto (1964[1848]*'yu okurken, ki 150 yıldan fazla bir zaman önce yazılmıştır, bir insanın o satırlardaki tutkunun gücünü, keskin üslubu ve Marx ile Engels'in sözcüklerindeki hayret verici sadeliği hissetmemesi mümkün değildir.

Marx'ın genç takipçileri kesin inançlı hâline gelirler ve bu Marksizm müptelâlığından kurtulmaları genellikle yıllarını alır. Robert Heilbroner, Mark Blaug, Whittaker Chambers ve David Horowitz'e de aynısı oldu. Sovyet komünizminin çökmesinden ve Marksizmin artık öldüğünün varsayılmasından on yıl sonra, Rollins College'daki öğrencilerim arasında bile bunu gördüm. "Büyük İktisatçılara Dair İncelemeler" dersimde öğrencilerden, bir iktisatçının yazdığı bir kitabı okumalarını isterim. Bir öğrencim *Komünist Manifesto*'yu seçmişti. Okuduktan sonra bana gelerek heyecanla dedi ki, "*İnanılmaz* bir şey bu! Kitap incelemesi ödevimi mutlaka bu kitap üzerine *hazırlamalıyım*!" Bunu söylerken her tarafını işaretlediği elindeki kitabı gösteriyordu. Bu açıklanması güç bir korku ilhamıydı. Derslerimde, Marksgil öğretiyi dengelemek için elimden geleni yaptım, ama nafile. Çocuk dönmüştü bir kere.

Genç bir devrimcinin, polemikçi *Komünist Manifesto*'nun şu unutulmaz satırları tarafından nasıl sürüklenebileceğini kolayca görebiliyorum: "Avrupa'da bir

---

* Apologist: Yazılı veya sözlü olarak bir şahıs veya fikri savunan, haklı çıkaran. (Ed.)

** Gulag: Eski Sovyetler Birliği'nde bulunan ve özellikle siyasî muhaliflerin gönderildiği bir çalışma kampları ağı. (Ed.)

hayalet dolaşıyor, Komünizm hayaleti... Bugüne kadar var olmuş bütün toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir... Bırakın hâkim sınıflar komünist devrimden ürpersinler. Proleteryanın, zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi yoktur. Oysa kazanacakları bir dünya var. BÜTÜN ÜLKELERİN İŞÇİLERİ, BİRLEŞİN!" (1964[1848]: 62).

New York City'de yaşayan uzatmalı bir Marksist olan Marshall Berman, gençken kendisinin Marx'ın yazdığı *1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları* (Economic and Philosopohical Manuscripts of 1844) adlı kitapla nasıl karşılaştığını anlatır. Bu kitap da onda aynı türden bir fanatik şevk uyandırmıştır. "Kendimi birden soğuk ve sıcak ışıltılar saçan, tatlı, eriyen ve dökülen elbiseler ile gözyaşları içinde buldum" diyor —ki bunlar Playboy dergisine bakarken veya ilk kez borsada oynarken olmuyor, Marx'ı okurken oluyor! (Berman 1999: 7).

Birçok bakımdan Marksizm bir yarı-din hâline geldi; sloganlarıyla, sembolleriyle, pankartlarıyla, marşlarıyla, parti dostluklarıyla, önderleri, şehitleri, İncilleri ve mutlak hakikatleriyle. "Marx âdeta Tanrı ile konuşmuş bir peygamberin özgüvenine sahipti... O bir şair, peygamber, bir düşünür ve iktisatçı olarak konuşan bir maneviyatçıydı; onun öğretisi önemsiz olgularla test edilecek bir şey değil, fakat ahlâkî-dinî bir hakikat olarak alınması gereken bir şeydi... Seçilmiş Kavmi kölelikten kurtarıp yeni Kudüs'e götürecek adamdı Marx... Marksist veya komünist olmak, âşık olmak gibi bir şeydir özünde duygusal bir bağlılık vardır" (Wesson 1976: 29-30,158).

MARX'IN İKTİSADA KATKILARI

Karl Marx kadar öteki disiplinlerle haşır neşir olmuş çok az iktisatçı vardır. Düşünür Marx vardır, tarihçi Marx, siyaset bilimcisi Marx, sosyolog Marx ve nihayet edebiyat eleştirmeni Marx. Üretken biriydi ve hemen her konuda durmaksızın, sürekli yazdı. Marx ve meslektaşı Friedrich Engels'in eserlerinin tam bir derlemesi bugün bile tamamlanmış değildir. Marx ve onunla ilgili konular üzerine o kadar çok yorum vardır ki, bunların hepsinden bahsetmek ciltler tutar (İnternette Amazon.com Marx ve komünizm üzerine 4,000'den fazla maddeye yer verir, ki bu, İsa ve Hristiyanlık konusunun ardından, ikinci en kabarık listedir). Durum böyle olunca, Marx üzerine olan bölüm onun ekonomik katkılarıyla sınırlı tutulmak zorundadır. Bu hâlde bile, iktisatçı Marx konusu kolay hâlledilir bir konu değildir.

Marx belki de kendine özgü bir metodolojisi ve uzmanlaşmış dili olan, kendi düşünce ekolünü kurmuş ilk kayda değer iktisatçıdır. Klâsik eseri *Kapital* (*Capital*) (1976 [1867])'de kendi ekolünü ortaya koyarken, kendi sistemini (aralarında Adam Smith, J. -B. Say ve David Ricardo'nun da bulunduğu) laissez faire taraftarlarıyla karşılaştırır. Laissez faire'i "klâsik okul" olarak adlandıran kişi Marx'tır. İktisada Marksist bir yaklaşım geliştirirken kendi terminolojisini de geliştirmiştir: artık değer, yeniden üretim, burjuvazi ve proleterya, tarihsel mater-

yalizm, vulgar ekonomi, tekel kapitalizmi ve benzeri kavramlar. "Kapitalizm" terimini keşfeden odur. Marx'tan sonra iktisat hiçbir zaman artık eskisi gibi olmamıştır. Bugün fizik veya matematikte olduğunun aksine, iktisadın evrensel kabul gören bir makro modeli yoktur, birbiriyle çatışan iktisat okulları vardır.

İLK EĞİTİMİ: MARX'IN İÇ ÇELİŞKİLERİ

Kimdi bu Alman filozof? İktisatta Adam Smith'in klâsik modeline meydan okuyabilecek böylesi güçlü bir modeli, böylesi bir tutku ve bağlılığı ortaya kim koyabilmişti?

Karl Heinrich Marx, 5 Mayıs 1818'de Prusya'nın Ren bölgesinde bulunan Almanya'nın en eski kasabası Trier'da, şirin bir evde doğdu.

Marx beşikten mezara kadar çelişkilerle dolu bir insandır. Küçük burjuvaziye karşı ayaklanmış, ama burjuva bir ailede büyümüştür. Nispeten hâli vakti yerinde bir hanede doğmuş, ama yetişkin hayatının büyük bölümünü perişan bir yoksulluk içinde geçirmiştir. Kapitalizmin teknolojik ve maddî gelişmelerini yüceltmiş, ama kapitalist toplumu lânetlemiştir. Çalışan insana kendisini yakın hissetmiş, ama hiçbir işte dikiş tutturamamış, yetişkin hayatında bir fabrikayı bir defa olsun ziyaret etmemiştir. Annesi, "Karl kapital hakkında yazacağına keşke kapital kazansaydı!" diye dert yanmıştır (Padover 1978: 344).

Marx kendi karşıtlarına anti-Semitik hakaretamiz sözlerle hitap etmiştir, ama kendisi de hem ana, hem baba tarafından Yahudidir (sayfa 150'deki "Marx: Anti-Semitik Bir Yahudi mi?" başlıklı kutuya bakınız). Çocuklarının üzerine titremiş, ama yetersiz beslenme ve hastalıktan erken ölümlerine şahit olmuş, veya onları intihara sürüklemiştir. Marx kapitalist sistemdeki sömürünün kötülüklerini protesto etmiş, buna rağmen, bir biyografın dediğine göre, "çevresindeki herkesi —karısı, çocukları, metresi ve arkadaşları— merhametsizce sömürmüştür, ki bu çok daha kötüdür, zira kasıtlı ve hesaplanmış bir şeydir" (Payne, 1968: 12). Paul Samuelson buna şunu ekler: "Marx centilmen bir baba ve kocaydı; ama o aynı zamanda huysuz, sert ve egoist bir görgüsüzdü" (Samuelson 1967: 616). Özetle, Marx, yüksek sesle kapitalizmin içsel çelişkilerine atıp tutardı, ama bizzat kendisi bitmek bilmeyen içsel çelişkiler tarafından kuşatılmış biriydi.

MARX'IN HRİSTİYAN İNANCI

En şaşırtıcı ironi de —dinin en büyük düşmanlarından biri olarak bilinen— Karl Marx'ın, atalarının pek çoğunun Yahudi din adamı olmasına rağmen, kendisinin bir Hristiyan olarak büyütülmüş olmasıdır.

Babası, Heinrich Marx, hâli vakti yerinde bir Yahudi avukat olabilmek için üstesinden gelinmez engelleri aşmıştır. 1816'da Yahudilerin hukukla iştigal etmesini yasaklayan yeni bir Prusya yasasıyla karşılaşınca, Yahudilikten Lutheryen

dinine dönmüştür. Annesi, Henrietta Pressborch, bir Yahudi din adamının kızıdır, ama o da Hristiyanlığa dönmeyi sosyal açıdan faydalı bulmuştur.

Dokuz çocuklu bir ailenin hayatta kalan en büyük erkek çocuğu olan Karl, Hristiyan olarak vaftiz edilmiş ve liseye devam ederken Hristiyan hayatı üstüne birçok yazı yazmıştır. Lise son sınıftayken Karl, "İman Edenlerin İsa ile Birleşmesi" başlıklı, "Tanrı tarafından reddedilme korkusu" anlamında "yabancılaşma"dan bahseden bir makale kaleme almıştır. Genesis'te barış içindeki cennetten, The Revelation of St.John'nda da (Aziz John Vahyi) korkunç mahvoluş hikâyesinden âdeta büyülenmiştir. İncil'in bu ilk ve son bölümleri, daha sonra Marx'ın yabancılaşma, sınıf mücadelesi, burjuvazi toplumunun devrim yoluyla altüst edilmesi ve devletsiz, sınıfsız altın çağ türü bir barış ve refah döneminin yücelikleri gibi öğretilerini formüle etmesinde etkili olmuşlardır. Onun proleteryanın zaferi görüşü, Hristiyan Mesihliği konusundaki bu ilk dönem eğitiminden geliyor olabilir. Her şeyden önce o bir altın çağ komünistiydi.

Marx'ın dogmalarının pek çoğu orijinal değildir. Onları İncil'den alıyor ve kendi amacına uygun düşecek biçimde değiştirip çarpıtıyordu. Biyograf Robert Payne'in işaret ettiği gibi, "[Marx] Hristiyanlığa sırtını dönünce, bu kez aynı dinsel tutkuyu ve yabancılaşma dehşetini sosyal adalet fikrine katıyordu" (1968:42).

MARX: ANTİ-SEMİTİK BİR YAHUDİ Mİ?

Yahudi tahammül edilmez hâle gelir.

Karl Marx, "Yahudi Sorunu Üzerine"

Marx kendinden nefret eden bir Yahudi olmakla suçlanagelmiştir. Yahudi ana-babadan doğmuş, ancak hayatı boyunca anti-Semitik olmuştur. 1843'te yayımlanmış "Yahudi Sorunu Üzerine" adlı bir makalesinde, Marx o zamanın Avrupa'sında yaygın anti-Yahudi düşünceler dile getirmiştir. Kullandığı dil, kincidir: "Yahudinin dünyevî kültü kimdir? *Schacher.* Onun dünyevî Tanrısı nedir? Para!... Para, İsrail'in, öteki bütün tanrılardan önce gelen, kıskanç tanrısıdır. Para insanlığın tüm ilâhlarını alçaltır, onları birer metaya dönüştürür... Yahudilik dininde soyut olarak içerilen şey, teoriyi, sanatı, tarihi hor görmedir" (Padover 1978: 169).

Marx'ın ırkçı hakaretleri hiç dinmek bilmemiş, 1843'te Yahudilere yapmış olduğu karalamayı hiçbir zaman geri almamıştır. "Aksine" diyor biyograf Saul Padover, "onlara karşı hayat boyu devam eden bir düşmanlık besledi... Mektupları anti-Semitik imalar, karikatürler ve kaba, hakaretamiz sözlerle doludur: "Levy'nin Yahudi burnu", "tefeciler", "Yahudi tohumu", "zenci-Yahudi", vb. Belki de Almanca *Selbsthass* [öz-nefret] kavramıyla açıklanabilecek nedenlerle, Marx'ın Yahudilere karşı duyduğu nefret, ne zamanın ne de tecrübenin ruhundan silebildiği bir urdu" (Padover 1978: 171).

MARX'I SAVUNMAK

Ne var ki tanınmış Marksistler Marx'taki anti-Semitizmi inkâr etmişlerdir. *Marksgil Düşünce Sözlüğü* (A Dictionary of Marxian Thought) der ki, "Marx'ın bazı Yahudiler hakkında hakaretamiz ifadeler kullanmaktan kaçınmadığını bilsek de, kendisini anti-Semitik kabul etmek için geçerli bir sebep yoktur" (Bottmore 1991: 275). Gareth Stedman Jones, "Marx'ta olduğu iddia edilen anti-Semitizm... bütün milliyet ve etnik biçimlere karşı duyduğu nefret çerçevesi dışında başka türlü anlaşılamaz" demektedir (Blumenberg 1998 [1962]: x).

MARX ÜNİVERSİTELİ BİR RADİKAL OLUYOR

Marx'ın inancı, kendisinin de üniversiteye yeni başlayan pek çok öteki genç gibi içki âlemi yapmaya ders çalışmaktan daha fazla zaman ayırdığı Bonn Üniversitesi'ne girer girmez, bir meydan okumayla karşı karşıya kaldı. Faturalar yığdı, gizli bir devrimci gruba katıldı ve bir düello sırasında yaralandı. Daha sonra tabanca taşımaktan yakalandı ve külhanbeyliği yapmaktan hapse atıldı.

Babası bu en büyük oğlunu, şöhreti iyi Berlin Üniversitesi'ne transfer etmek suretiyle, değiştirmeyi umdu. İzleyen beş yılı Marx burada geçirdi, ama disiplinsiz yaşam biçimi burada da devam etti. Doymak bilmez bir şekilde okudu ve bohem hayatı yaşadı. Şair olmayı düşledi, Yunan piyesleri tercüme etti ve defterlerini trajediler ve romantik şiirlerle doldurdu. Küçük bir radikal Genç Hegelciler derneği, Doktor'un Kulübü (*Doktorklub*)'ne katıldı.

Öğrenciler kendisini parlak zihinli, fikrinden asla dönmeyen, heyecan veren siyah gözleri meydan okurcasına dikkatle bakan biri, olarak tarif ederler. Siyah sakalı, kalın saçları, kulak tırmalayıcı tiz sesi ve şiddetli mizacıyla dikkati çeker. O kadar istisnaî şekilde bir esmer tene sahipti ki, ailesi ve arkadaşları kendisini "Mohr" [veya "Moor"]* diye çağırırlardı. Üniversite yıllarında, kısa bir şiirde gayet renkli bir şekilde şöyle tasvir ediliyordu (Payne 1968: 81; Padover 1978: 116).

Hızla dalıveren, haşin ve vahşî—
Trier'lı esmer yoldaş, öfkeli, hışım içinde.
Yürümez, hoplamaz, ama sıçrayıverir avının üstüne,
Gazap içinde, sıkıca tutmak için sıçrar gibi
Gökyüzünde geniş mesafeler, ve çeker onları aşağı yere
Kollarını gererek açar göklere genişçe
Şeytanî yumruğu sıkılıdır, kükrer durmadan
Saçından onbin şeytan kavramış gibi.

* Moor: Bugün önemli ölçüde Kuzey Batı Afrika'da yaşayan, etnik olarak Berberî ve Arap melezi Müslüman topluluğun üyelerine verilen ad. (Ed.)

RADİKAL ALMAN FİLOZOFLARIN ETKİSİ

Üniversite yıllarında ve hemen sonrasında iki radikal düşünür Marx'ı derinden etkilemiştir. G. W. F. Hegel (1770-1831) ve çağdaşı Ludwig Feuerbach (1804-72). Marx "diyalektik materyalizm"inin itici gücünü —tüm ilerlemenin çatışma yoluyla gerçekleştiği görüşü— Hegel'den almıştır. Feuerbach'ın *The Essence of Christianity* (*Hristiyanlığın Özü*) (1841) adlı eseri sayesinde de mitsel din görüşünü ve Hristiyanlığın reddini rasyonalize etmiştir. Tanrı insanı değil, insan Tanrı'yı yaratmıştır! Engels, Feuerbach'ın kitabının özgürleştirici etkisini şöyle tarif eder: "Bir üfleyişte... materyalizmi tahtına geri oturttu... Büyü bozulmuştu... Heyecan doruktaydı: O anda hepimiz Feuerbachçıydık" (Padover 1978: 136).

Resim 6.1: G. W. F. Hegel (1770-1831):
Yıkım ve yeniden yaratımın kendini tekrarlayan ritmi.
Hulton-Getty Arşivlerinin izniyle basılmıştır.

Ebeveyni, avukat olmak yerine bir yazar ve eleştirmen olmak isteyen savurgan oğulları hakkında oldukça endişeliydi. İktisat tarihinin kaydettiği en üzücü olaylardan biri de Marx ve ana-babası arasında geçen, çoğu kez sert yazışmalardır. Babası Heinrich, klâsik bir liberaldir ve burjuvazi kültürünü savunmaktadır. Dolayısıyla oğlu hakkında uğramış olduğu hayal kırıklığını tasavvur etmek zor değildir. Mektuplarında Karl'ı "pasaklı bir barbar, anti-sosyal bir insan, lanet bir oğul, kayıtsız bir kardeş, bencil bir âşık, sorumsuz bir öğrenci ve umursamaz bir savurgan" olmakla suçluyordu, ki bu suçlamaların hepsi de yaşamı boyunca Marx'ı çepeçevre kuşatmış, doğru suçlamalardı. Heinrich Marx "Allah'ım bize yardım et! Düzensiz, tüm bilimlerle sersemletici derecede amatörce uğraşan, karanlık yağ lambasına sersemletecek derecede dalıp giden, bir bilimadamı cüppesi içindeki ve dağınık saçlarındaki barbarizmden bizi kurtar" diye sövüp sayıyordu (Padover 1978: 106-107). Başka bir mektubunda Karl'ı "kalbini daha güzel duygulardan alıkoyan bir kötü ruh"un etkisinde olmakla suçlamıştır (Berman 1999: 25). Üstelik, Karl'ın babasının bu mektubu, Marx'ın şeytanî davranışlar göstermekle suçlandığı yegâne olay da değildir. (aşağıdaki kutuya bakınız).

KARL MARX'IN ŞEYTAN AYETLERİ

Varolan her şey yok edilmeye değer.

Mephistopheles, Goethe'nin Faust'undan

Marx'ın yaşamının kâbusvari yönlerinden biri Goethe'nin *Faust*'unun kendisini büyülemesidir. Bu eser, iyi ile kötü arasında kendisiyle savaşan ve Şeytan'la anlaşma yapan *Faust* adlı bir gencin hikâyesidir. Faust, zevkli bir hayat ve sonunda da kitlesel örgütlü işgücü yoluyla dünyayı kontrol altına alabilme hakkı karşılığında (aracısı Mephistopheles kanalıyla) ruhunu değişir. Goethe'nin *Faust*'u hayatı boyunca Marx'ın İncil'i olmuştur. Mephistopheles'in konuşmalarının tamamını ezberlemişti ve çocuklarına ezbere uzun pasajlar okurdu (Aynı derecede Shakespeare'i de sever ve ondan düzenli olarak alıntı yapardı).

1837'de Berlin Üniversitesi'nde bir öğrenciyken nişanlısı Jenny van Westphalen'e ithaf edilmiş romantik şiirler yazardı. Bu şiirlerden biri olan "Oyuncu" (The Player), *Athenaeum* adlı bir Alman edebiyat dergisinde 1841'de yayımlandı (Tıpkı basımı, Payne 1971: 59.) Şiir karanlığın güçlerine çağrıda bulunan bir kemancıyı anlatır. Oyuncu, ya Lucifer ya da Mephistopheles, soğukkanlı bir şekilde der ki,

Bak şimdi, kan-kırmızı kılıcım delecek,
Tam da ruhunun derinliklerini.
Tanrı ne bilecek sanatı, ne takdir edecek.
Korkunç dumanlar yükselip dolduracak beyni.

Ben delirinceye ve kalbim tamamen değişinceye dek.
Şu kılıca bak, Karanlığın Prensi sattı bana onu.
Benim için zamanı yürüten ve işaretleri veren oydu.
Daha da soğukkanlı çalarım ölüm dansını giderek.

MARX BİR YUNAN TRAJEDİSİ YAZIYOR

Şeytanla yapılan bir anlaşma, *Oulanem*'in (Marx'ın 1839'da yazdığı, şiirsel bir oyun) merkezî temasıydı. Sadece birinci perdeyi tamamlamıştı, ama burada bir dizi şiddetli ve eksantrik karaktere yer veriyordu. Ana karakter, Oulanem, Immanuel ya da Tanrı anlamına gelen Manuelo'nun anagramıdır* (Payne 1971: 57-97). Hamletvari bir monologda Oulanem kendi kendine, dünyayı yok etmeli mi diye sorar. Oulanem şöyle başlar,

* Anagram: Bir sözcüğün harflerinin yerini değiştirerek üretilen sözcük. Örneğin, sarı ve asır. (Ed.)

Harap oldu! Harap oldu! Zamanım doldu!
Saat durdu, Pigme evi un ufak oldu,
Yakında göğsüme ebediyeti alacağım, ve yakında,
İnsanlığa dev lânetler yağdıracağım.

Ve şöyle bitirir,

Ve bizler zincirliyiz, bozulmuş, boş, korkmuş,
Bu mermerden Varlık sütununa zincirli,
Zincirli, ebediyen zincirli, ebediyen.
Ve dünyalar bizi etrafında sürükler,
Ölüm şarkıları söyler, ve bizler,
Bizler, soğuk bir Tanrının maymunları.

MARX VE İNTİHAR

Marx'ın kafasını taktığı kendi kendini harap edici tutum, hayatının büyük bölümünde geçerliydi. Hatta o kadar ki, 1835'te Belçika'da sürgündeyken intihar üzerine başlı başına bir kitap derleyip yayımladı. Üçü genç kadınlar tarafından işlenmiş dört intiharın ayrıntılarını anlatan Jacques Peuchet'nin eserini tercüme etti. Odaklandığı konu, intihara yönelik davranışı teşvik eden endüstriyel sistemdi (Plaut ve Anderson 1999).

MARX EVLENİR VE PARİS'E YERLEŞİR

Nihayet, üniversite yönetiminin anti-Hegelcilerce ele geçirildiği gerekçesiyle Berlin'i terk etti. Yunan felsefesi üzerine yaptığı doktora tezinin reddedileceği korkusuyla, tezi Jena Üniversitesi'ne sundu. Sözkonusu üniversite de devam zorunluluğu aramaksızın tezini kabul etti. 1842'de korkusuzca konuşma özgürlüğünü savunan bir Alman gazetesinde kısa bir süre editör olarak çalıştı. Sansür onun için çekilmez hâle gelince istifa etti.

Marx 1843'te, çocukluk aşkı ve komşusu Jenny von Westphalen ile, her iki tarafın ailelerinin itirazına rağmen evlendi. Marx'tan dört yaş daha büyük olan Jenny, şehir meclisinde Prusya hükümetini temsil eden zengin bir aristokrat olan Baron Johann Ludwig von Westphalen'in kızıydı. Baron öldükten sonra Marxlar Bayan Baron'un himayesinde yaşadılar. Jenny, Karl ve onun devrimci düşüncelerine gönülden bağlıydı. Yaşamlarının geri kalan bölümünde Jenny ve Karl sefalet, hastalık ve başarısızlık günlerinde birbirlerinden hiç ayrılmadılar. Aşkları derin ve uzun ömürlüydü, ama ıstırap ve sıkıntıları hiç eksik olmadı. Birbirlerine birçok aşk mektupları yazdılar. Altı çocukları oldu, fakat sadece iki kızları yaşadı.

Bir yıl geçmeden, Karl ve karısı Paris'e taşındılar. Karl orada aylık bir Almanca dergide editör oldu. Karl ve Jenny Marx Paris'i ve Fransız kültürünü çok sevdiler. Burada Marx, Bastiat ve Fransız laissez-faire ekolüyle yakınlaşmaya pek heves etmedi —sonraları Bastiat'ı "vulgar ekonomi"nin en "yüzeysel" savunucusu olarak nitelendirecekti (Padover 1978: 369)— ama Pierre Proudhon ve Louis Blanc'ın da aralarında olduğu radikal Fransız sosyalistlerine katıldı. Öyle bir kitap deryasına daldı ki, hiç uyumadan üç dört gün orada kaldığı olurdu (Padover 1978: 189). Sınıf çatışmasına ilk elden şahit olunca, 1932'ye kadar yazdığı fakat yayımlanmamış makalelerin derlemesi olan *1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*'nda kapitalizmde yabancılaşma ve işgücünün çektiği sıkıntılar konusunda etkili yazılar yazdı.

MARX ENGELS'LE TANIŞIR VE TARİHİ DEĞİŞTİRİR

Hayat boyu dava arkadaşı olacak Friedrich Engels (1820-95)'le Paris'te tanıştı. "Uzun" olarak kabul edilen (oysa boyu sadece 167 cm. idi), sarışın, Teutonic* görünüşlü, soğuk mavi gözlü Engels, ayrıntılara dikkat eden eleştirel zihniyetli bir insandı. Marx ve Engels birlikte sosyalist rakiplerine saldıran bir kitap üzerinde çalışmaya başladılar. Bu beraberlik, 1883 yılında Marx ölünceye kadar tam kırk yıl süren bir beraberlik olacaktı.

Resim 6.2: Friedrich Engels (1820-92):
"A la querre comme a la guerre;
Ne bir özgürlük, ne de bir demokrasi vaat ediyoruz."
(Lenin 1970, c. ix: 242).
Hulton-Getty Arşivlerinin izniyle basılmıştır.

Zengin bir Alman sanayicinin oğlu olan Engels, (işçilerinin durumunu iyileştirdiğine dair bir kanıt olmasa da) Manchester'da bir tekstil atölyesini işleterek finansal başarı sağlamış olmasına rağmen, otoriter babası ve onun "sıkıcı, kirli ve

* Teutonic: M. Ö. 100 yılına kadar Jutland'da yaşamış, muhtemelen Cermenveya Celtik kökenli bir antik topluluğun bireylerine verilen ad. (Ed.)

tiksindirici" işinden nefret ediyordu. Engels de Marx kadar etkileyiciydi: yetenekli bir çizerdi, askerî tarih konusunda uzmandı ve neredeyse bir düzine dili ustaca konuşabiliyordu. Heyecanlandığı zaman "yirmi dilde kekeleyebilirdi!" Aynı zamanda iflâh olmaz bir zamparaydı.

Engels'in Marx üzerindeki etkisi iki yönlüdür: kendisinin geniş finansal kaynakları onlarca yıl Marx'ı sübvanse etmesine imkân veriyordu, ve Marx'ın düşüncesini politik iktisada yönlendirmede kritik bir rol oynamıştı. Engels'in kendi çalışması *1844 İngiltere'sinde Çalışan Sınıfın Durumu* (The Condition of the Working Class in England in 1844) Marx üzerinde müthiş bir etki yaptı. Ayrıca Marx'ı devrimci bir komünist yapan Engels'ti, tersi değil. *Komünist Manifesto*'yu birlikte kaleme aldılar, ama bunun dışındaki her konuda büyük düşünür, Marx'ın gölgesinde kaldı.

Engels, Marx'tan on yıl kadar fazla yaşadı. Bu sırada zamanını devrimcilerle yazışarak, Marx'ın kitaplarını derleyip yayımlatarak ve Marksist meşaleyi yanık tutarak geçirdi.

DÜNYANIN EN BÜYÜK ELEŞTİRMENİ

Marx ve Engels'in kinci üslubu daha ilk ortak çalışmalarında açıkça kendini belli ediyordu: *Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi* (Critique of Critical Critique)! (Daha hazmedilebilir bir başlık olan *Kutsal Aile* (The Holy Family) sözkonusu kitabın kapağına, basılma aşamasında konmuştur.) Yanlış-bulma konusundaki bu vurgu Marx'ın hasımlarına karşı olan sertliğinin ve çabuk parlayan öfkesinin bir yansımasıdır. "Fikirlerine itiraz etme cüretini gösteren herkesi yerden yere vururdu" (Barzun 1958 [1941]: 173). Bir nesil sonra Lenin ve Stalin tarafından son şekli verilecek olan "safları temizlemek" uygulamasını o başlatmıştır (Wesson 1976: 34). 1847'de sosyalist yoldaşı Proudhon'un *Sefaletin Felsefesi* (The Philosophy of Poverty)'sine Marx tırmalayıcı bir tepki verir, *Felsefenin Sefaleti* (The Poverty of Philosophy). Şayet Guinness Dünya Rekorları Kitabı, Dünyanın En Eleştirel Adamı'nı listesine alacak olsaydı, Marx bu ödülü kolaylıkla kazanırdı. Hemen her kitabının başlığı "eleştiri" sözcüğüne yer verir. Seyrek olarak ütopyacı komünizmin mutlu dünyası hakkında yazarken, kapitalizmin kusurları konusunda şaşılacak derecede çok yazmıştır.

MARX ETKİLİ BİR POLEMİK YAZIYOR

Marx'ın Paris hayatı uzun sürmedi. Almanya'daki devrimi kışkırtmak suçundan Paris'ten sürgün edildi. Brüksel'e gitmek üzere Paris'i terk etti, ki bu olay, hiç sona ermeyecek bir sürgün hayatının ilk perdesi olacaktı. Adiller İttifakı (daha sonra Londra'da Komünist Birliği adı verilecektir) tarafından Marx ve Engels'e meşhur kitapçıkları *Komünist Manifesto*'yu yazma görevi Belçika'da verildi.

Son hâli Marx tarafından verilmiş olan *Komünist Manifesto*, bir silâhlarla güç kullanma çağrısıdır. Erkekler, kadınlar ve çocukların kocaman kaotik şehirlere göç ettikleri, fabrikalarda günde onaltı saat çalıştıkları ve çoğunlukla sefil koşullarda yaşadıkları yeni makine çağı ve yeni sıkıntılara karşı güçlü bir tepkiydi. "Burjuvazi üstünlük sağladığı her yerde, tüm feodal, babaerkil, kırsal geleneksel ilişkilere bir son vermiştir... İnsan-insan arasında çıplak kişisel çıkardan başka, hissiz 'nakit-ödeme'den başka bir bağ bırakmamıştır." Sonuç olarak, "burjuvazi daha önce her mesleğin saygı duyup gözettiği ne varsa hepsini saygısız bir dehşetle kendi ağılına çekip yok etmiştir. Doktoru, avukatı, din adamını, şairi ve bilim adamını kendisinin ücretli işçisi hâline dönüştürmüştür." Dahası "sağlam olan ne varsa eriyip yozlaşmakta, kutsal olan ne varsa bayağılaşmaktadır." Kapitalizm "bunların yerine çıplak, utanmaz, doğrudan ve zalimce sömürüyü ikame etmiştir" (Marx ve Engels 1964 [1848]: 5-7).

Manifesto Almanca olarak 1848'de yayımlandığında, bundan daha iyi bir zamanlama olamazdı. Yaz ayları geldiğinde işçi ayaklanmaları Avrupa'nın her yanına yayıldı —Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya. Zamanın ruhuna egemen olan, bir nesil önce gerçekleşmiş olan Fransız Devriminin izlenimleriydi. Ne var ki Avrupa'daki ayaklanmalar hızla bastırıldı. Marx da babasından kalan 6000 franklık mirası Belçikalı işçileri silâhlandırmaya harcamak suçundan Belçika polisince tutuklandı. 1849'da hapisten salıverildi ve Almanya'nın Köln şehrine giderek orada başka bir dergide editörlüğe başladı. Derginin son sayısı devrimci renk olan kızıl mürekkeple basıldı.

LONDRA'DAKİ AÇLIK YILLARI

Sürekli başını derde sokan Marx, devamlı bir kaçma hâlindeydi. Almanya'dan 1849'da sürgün edilmesi ve işçi ayaklanmalarının başarısızlıkla sonuçlanması nedeniyle derin bir moral çöküntüye uğraması üzerine, karısı ve üç çocuğuyla birlikte Londra'ya taşındı. Bu onun son göçü olacaktı. İzleyen otuz yıl boyunca dünyanın en burjuva şehrinde yaşayacak, araştırma yapıp yazı yazacaktı.

İlk altı yıl, Marx ailesinin ciddî hastalık, erken ölüm ve perişan bir sefaletten muztarip olduğu sıkıntılı yıllardı. Marx —ailenin gümüş eşyalarını, keten kumaşları, hatta çocukların giyeceklerini bile— ailesini hayatta tutabilmek için elden çıkarıyordu (Padover 1978: 56). 1853'te Soho bölgesinde küçük bir apartman dairesinde yaşarlarken, eve gelen Prusyalı bir polis ajanı, onun hakkında şu ayrıntılı raporu tutuyordu:

> Marx orta boylu, 34 yaşında; nispeten genç olmasına rağmen saçları şimdiden ağarmaya başlamış durumda; görünüşü güçlü... İri, delici, galeyana getirici gözlerinde esrarengiz cin gibi bir hava var. İnsan daha ilk bakışta karşısında bir zekâ ve enerji adamı görüyor...

> Özel yaşamında oldukça düzensiz, bencilce bir adamdır, zavallı bir ev sahibi; gerçekten çingene gibi bir yaşayış sürdürür. Yıkanmak, taranmak ve iç çamaşırı değiştirmek gibi şeyler onun için nadirattandır; anında sarhoş olur. Sık sık gün boyu aylakça vakit geçirdiği olur, ama yapacak işi olduğu zaman da gece gündüz çalışır ... sık sık bütün gece ayakta kaldığı olur.
>
> Marx Londra'nın en kötü, o nedenle de en ucuz bölgelerinden birinde yaşar... Her şey kırık dökük, yırtık pırtık ve lime lime durumdadır; her şeyin üstü bir parmak kalınlığında tozla kaplıdır; her yer fena hâlde dağınıktır. Marx'ın odasına girince insan el yordamıyla ilerlerken gözleri kömür ve tütün dumanıyla dolar... Her şey kirli, her şey toz içinde... Ama bütün bunlar Marx ve karısına herhangi bir rahatsızlık vermiyor (Padover 1978: 291-93).

Marx pislik ve keder içinde yaşayıp sürekli meteliksiz gezdi. Yalnızca *New York Daily Tribune* ve benzeri gazetelerde, esasen yarım gün çalışan bir gazeteci olarak çalıştığı birkaç iş fırsatı değerlendirdi o kadar. "Pratik" olmayı inatla reddetti. Engels zaman zaman onun hesabına ve onun adı altında makaleler yazmak zorunda kaldı. Marx'ın küçük çocuklarından üçü yetersiz beslenme ve hastalıktan öldüler. Bu cin gibi deha ve onun çilekeş karısının hayatı, işte böyleydi.

ÖRTBAS: MARX GAYRİMEŞRU BİR OĞLAN ÇOCUĞU BABASIDIR

1850-51'de Marx, karısının ücretsiz çalışan fakat kendisine içten bağlı hizmetçisi, Helene Demuth (Lenchen olarak tanınır) ile bir macera yaşamış ve bu ilişkiden bir oğlan çocuğu dünyaya gelmiştir. Bu ilişkiyi örtbas etmek isteyen Marx, Engels'e çocuğun babası rolü oynaması için yalvarmıştır. (Freddy adındaki çocuk Marx'a benzemesine rağmen) Engels bunu kabul etmiştir. "Şayet Jenny gerçeği bilmiş olsaydı, bu durum onu ölüme götürebilir, ya da en azından yuvasını yıkabilirdi" (Padover 19787: 507). Aslına bakılırsa belki de Jenny durumu biliyordu; zira kendisinin Karl ile yıllarca beraber yatmadığı rivayet edilmektedir.

Marx bu çocuğu tamamen dışlamıştır. Nihayet Engels ölüm döşeğindeyken 1895'te çocuğun babasının Marx olduğunu açıklamıştır. Bu açıklamayı Marx'ın kızı Eleanor'a yapmıştı. Bu haber ona çok ağır gelmişti. Kendisi daha sonra intihar etmiştir. Bütün bu gerçekler ancak bir yüzyıl sonra, Werner Blumenberg'in 1962 tarihli Marx biyografisinde kamuoyuna açıklandı (Blumenberg 1998: 111-113). Bu hadiseler, üç çocuğunun büyüyemeden ölmüş olmasına ve iki kızının da yetişkin çağlarında intihar etmiş olmalarına rağmen, Marx'ın her zaman iyi bir aile babası olduğunu savunan Marksist görüşleri savunanları rahatsız etti. Onlarca yıl, Robert Heilbroner, en çok satan *Dünyevî Düşünürler* adlı eserinde Marx'ı "sadık bir koca ve baba" ilân edip durdu (1961: 124); ancak sonradan Marx'ın bu düşüncesizliğini itiraf etti. Buna rağmen Heilbroner, aldatmak, "büyük bir tutkulu ilişkiyi tersine çeviremez" diyerek, hâlâ Marx'ı savunuyordu (1999: 149).

MARX: ZENGİN Mİ YOKSA FAKİR Mİ?

Nihayet 1856'da işler biraz düzelmeye başladı. Engels'ten gelen para ile Jenny'ye annesinden kalan bir miras Marx ailesinin Soho'dan ayrılıp lüks bir semt olan Hampstead'de güzel bir eve taşınmalarına imkân verdi. Birden bire Marx, frak elbise giyip silindir şapka takan bir burjuvazi beyefendisi hayatı yaşamaya başlamıştı. Marxlar partiler ve balolar verip sahil boyundaki mesire yerlerine seyahatler düzenlediler. Hatta Marx borsada bile oynadı. Amerikan hisseleriyle İngiliz anonim şirket hisselerinden aldı sattı. 1864'te Engels'e şöyle yazacak kadar para da kazandı: "Artık biraz akıl ve küçücük bir parayla bir insanın Londra'da gerçekten köşeyi dönebildiği zaman geldi." Ne yazık ki borsada yaptığı spekülâsyonların ayrıntıları kaybolmuş durumda (Payne 1968: 354; North 1993: 91-103).[3]

Kendisine sempatiyle bakan tarihçiler daima Marx'ın yaşadığı koşulların zorluğuna dikkat çekmişlerdir, ancak hayatının büyük bölümünde bunun nedeni parasızlık değildir. Marx'ın gelir ve harcama alışkanlıklarını araştırmış olan tarihçi Gary North şu sonuca varıyordu: "Kendi kendisinin sebebiyet verdiği 1848-63 dönemindeki yoksulluk haricinde Marx dilendi, borç aldı, miras devraldı ve savurganca para harcadı. 1868'de Engels, Marx'ın tüm borçlarını ödeyip, kendisine de ayrıca o zamana göre iyi bir meblâğ olan yıllık 350 sterlin tutarında yardım sağlamıştı. North'un vardığı sonuca göre "O altmışbeş yıllık ömrünün yalnızca onbeş yılında yoksuldu, o da daha çok kendisinin, doktorasını kullanarak gidip iş arama konusundaki isteksizliğinin bir sonucuydu... (O ikinci sınıf semtte sadece altı yıl geçirmiş olan 'Soho'nun Kızıl Doktoru'), sınıf devriminin düşünür iktisatçısı, ömrünün son yirmi yılında İngiltere'nin zengin vatandaşlarından biriydi... Ama amaçlarını gerçekleştiremedi... 1869'dan sonra, Marx'ın düzenli yıllık geliri onu gelir açısından İngiliz nüfusunun *en üst yüzde ikilik dilimine* yerleştiriyordu" (North 1993: 103).

MARX KAFASINI İNCELETMELİ

Keynes'i büyüleyen, insanların elleriydi; Marx'ı büyüleyense, insanların kafatasları. Marx'ın takipçilerinden biri olan Wilhelm Liebknecht diyor ki, 1850'lerde Londra yakınlarında komünist işçiler için düzenlenen bir yaz pikniğinde liderimle ilk kez karşılaştığımda, [Marx] "hemen beni sıkı bir incelemeye aldı, gözlerimin içine baktı ve kafamı uzun uzun inceledi." Liebknecht sınavı geçmiş olmaktan dolayı rahatlamıştı (Liebknecht 1968 [1901]: 52-53).

[3] Marx'ın borsada spekülâsyon yapması oldukça ironik bir durum, zira komünist bir darbenin ardından ilk yapılacak eylemlerden biri de, "vulgar ekonomi"nin örnek kurumlarından biri olarak, borsanın lâğvedilmesiydi.

Marx'ın kafatası testinden ne yazık ki herkes sınıfı geçemedi. Bir Alman sosyal demokrat ve işgücü örgütleyicisi olan Ferdinand Lassalle, Marx'ın gazabına uğramıştı. Marx kendisine "Yahudi Zencisi" ve "yağlı Yahudi" diye hitap ediyordu. 1862'de Engels'e şöyle yazıyordu: "Bana şimdi gayet açık görünüyor ki, başının şekli ve saçının büyüme biçiminin de işaret ettiği gibi, bu adamın soyu Musa'nın Mısır'dan çıkışı sırasında ona katılan Zencilere dayanıyor (şayet annesi veya baba tarafından büyükannesi bir zenci melezi değilse [sic*]. Zenci bedende bu Yahudi ve Alman birleşmesinin olağanüstü bir melez meydana getireceği kesindi" (Marx ve Engels 41: 388-90).

Şekil 6.1 Kişisel Yetiler, Marifetler ve Duygularla Başın Şekli Arasında Var Olduğu Kabul Edilen İlişkiyi Gösteren Frenolojik Bir Şekil.

ONDOKUZUNCU YÜZYILIN FRENOLOJİ ÇILGINLIĞI

Açıkça görülüyor ki, Marx frenoloji (1800'lerin başlarında iki Alman doktor tarafından geliştirilen, kişinin karakterini belirlemek için, kafatasını muayene etme uygulaması) denen sahte-bilimin etkisi altındaydı (Bkz. Şekil 6.1'deki diyagram). Freneolojiye inanan tek insan Marx değildi elbette. Büyük Britanya'da Kraliçe Victoria ile Alman Şairler Walt Whitman ve Edgar Allan Poe da bu bilime inananlardandı.

MARX *DAS BUCH*'U YAZIP TARİHİN SEYRİNİ DEĞİŞTİRİYOR

Esas itibariyle Marx genç ailesine bakmak için rutin işler peşinde koşarak zamanını israf etmek istemiyordu. Bunun yerine Londra'daki British Library'de (İn-

*sic: "aynen, bu şekilde" anlamına gelen ve yazılı metinlerde, şaşırtıcı veya paradoksal görünen bir ifade ya da olgunun bir yanlışlık eseri olmadığını ve 'aynen o şekilde' okunması gerektiğine işaret etmek üzere kullanılan Lâtince kelime (Ed.).

giliz Kütüphanesi) uzun saatlerini, aylar ve yıllarını araştırma ve yazmayla geçirmeyi tercih ediyordu. Eve gelip Jenny'ye ekonomik determinizmin muazzam keşfini yaptığını, buna göre toplumun bütün eylemlerinin ekonomik güçlerce belirlendiğini söylüyordu. Yaptığı araştırmalar 1867'de Almanca yayımlanan klâsiği *Das Kapital* ile sonuçlandı. *Kapital*, ekonomik determinizm ile Marx'ın keşfettiği evrensel "bilimsel" yasalara dayalı yeni bir "sömürgeci" kapitalizm teorisi ortaya koyuyordu.

Marx yapıtını "işçi sınıfının İncili" olarak görüyor, hatta işçilerin bu yoğun ayrıntıyla dolu kitabı okumalarını umuyordu. Kendisini "dünyadaki en keskin çatışmayla uğraşan kişi" olarak görüyor, bu kitabın "burjuvaziye bir daha asla unutamayacağı teorik bir tokat atacağını" umuyordu (Padover 1978: 346). Marx kendisini "toplumun Darwin'i" olarak kabul ediyordu. 1880'de Charles Darwin'e *Kapital*'in bir nüshasını göndermişse de, Darwin verdiği nazik cevapta bu konunun cahili olduğunu bildiriyordu.

Kitap sadece bin adet basılmıştı ve yavaş satıyordu, bunun temel nedeni "*Das Buch*'un teorik olarak soyut ve bilimsel açıdan ağır olmasıydı, 1500'den fazla kaynaktan alıntıya yer veriyordu. *Kapital*'e gelen eleştirilerin hemen hepsi de olumsuzdu, ancak Engels ve diğer ölesiye destekçilerinin çabalarıyla eser 1872'de Rusça, 1875'te de Fransızca'ya çevrildi. Çarlığın sansüründen şans eseri "tehdit edici olmayan" yüksek teori olarak kurtulması Rusça baskı için önemli bir olaydı. Rus aydınlar tarafından yoğun şekilde üzerinde çalışılan eserin bir nüshası sonunda Vladimir Illich Ulyanov'un (V. I. Lenin) eline geçti. Marx'ı gün ışığına çıkaran, onun en güçlü havarisi Lenin'di. "Marx olmadan Lenin, Lenin olmadan da komünist Rusya olmazdı" (Schwartzchild 1947: vii).

İngilizce baskı 1887 yılına kadar piyasaya çıkmadı. 1890'da Amerikan baskısı 5000'den fazla basılıp kısa sürede tükenerek en çok satan kitaplar arasına girdi; çünkü *Kapital* okuyucuya, "sermaye nasıl biriktirilir" konusunda okuyucuyu bilgilendiren bir kitap olarak tanıtılıyordu (Padover 1978: 375)!

Çoğu iktisatçı bu kadar "uzun, çetrefil, soyut, usandırıcı, kötü yazılmış, labirent gibi zor bir kitabın nasıl olup da dünyanın yarısının Talmud* ve Kur'an'ı hâline gelebildiğine" şaşar (Gordon 1967: 641). Buna Marksistlerin cevabı "İşte onun güzel tarafı da bu!" şeklindedir. *Kapital*'in yaşaması ve bir klâsik hâline gelmesi kısmen onun entellektüel cazibesi yüzündendir. Tanınmış bir sosyaliste göre, *Kapital*'in prestiji "onun hazmedilmez uzunluğu, gizemli stili, fiyakalı bilgeliği ve cebirsel mistisizmine" çok şey borçludur (Wesson 1976: 27).

---

* Talmud: Ortodoks Yahudilikte dinî otoritenin temelini teşkil eden antik Rabbinik yazıların derlendiği kitap. (Ed.)

MARX ACABA NEDEN BU KADAR UZUN BİR SAKAL BIRAKIYORDU?

Zeus konuştu, siyaha çalan kaşlarını oynattı,
ve ölümsüz saçları tanrının ölümsüz başından aşağı döküldü,
ve koca Olympus'u salladı.

Homer, *Iliada* (Kitap I, dize 528)

Devrimci takipçileri sık sık kendisini Yunan tanrılarına benzeterek Marx'ın kibiriyle ilgili duygu sömürüsü yapmışlardır. Çalıştığı gazete *Rheinische Zeitung* kapatıldığında, kendisini Prometheus gibi gösteren 1843 tarihli bir siyasî karikatür Marx'ın çok hoşuna gitmiştir. Karikatürde, Marx matbaa makinasına bağlanmıştır; Prusya kralını temsil eden bir kartal da onun ciğerini sökmektedir. Editör, bir gün kendini kurtarıp devrimci amaçlarını gerçekleştirmeye çaba harcayacağı umudu içinde, meydan okur bir havadadır.

1860'larda *Das Kapital* üzerinde çalışırken Marx'a yılbaşı hediyesi olarak verilmiş olan, destansı ve efsanevî özelliklere sahip bir Zeus heykeli zamanla Marx'ın en değerli eşyalarından biri olmuş, Londra'daki araştırması sırasında Marx onu yanından hiç ayırmamıştır. O günden sonra Marx Zeus heykelini taklit etmeye uğraşmış, saçını kesmeyi bırakıp sakallarını da Zeus'un başının şekli ve büyüklüğüne benzeyecek şekilde uzatmıştır. Marx kendisini evrenin tanrısı olarak resmediyordu, yıldırımlarını yeryüzüne gönderen tanrı. Marx'ın son fotoğraflarından biri, ağarmış saçlarının muhteşem bir şekilde her yana salındığını gösteren fotoğraftır (Bkz. fotoğraf 6.2.).

Resim 6.3: Marx'ın Zeus Heykeli
"Koca Olympus'u salladı."

Fotoğraf 6.2: Karl Marx
"Mağrur bir şekilde eldivenimi
Dünyanın yüzüne fırlatırım."

O günden bu yana devrimcilerin görünümlerini diğerlerinden farklı kılan sakallılık geleneğini, Marx başlatmıştır. Ne var ki, "Her şeyin bir sonu olmak zorundadır, bu kural Zeus ve öteki Olympia tanrıları için de geçerliydi. Onların yeryüzündeki saltanatından geriye sadece yıkılmış tapınaklar ve soylu heykeller kaldı" (D'Aulaire 1962: 189).

MARX KARANLIK BİR ŞEKİLDE ÖLÜYOR

Kapital'ı yayımladığında Marx henüz kırkdokuz yaşındaydı, ama ondan sonra artık tam bir kitap bitirmeyi reddedip kendisini okuma ve araştırmaya verdi. Matematik, kimya ve yabancı diller gibi geniş konularla ilgili çok sayıda makale ve kitaptan notlar aldı. "Azotlu gübreler, tarım, fizik ve matematik gibi konulara daldı... Hemen diferansiyel kalkülüsle ilgili bir inceleme yazdı, birçok başka matematiksel konularla ilgili elyazmaları kaleme aldı; Danca* ve Rusça öğrendi" (Raddatz 1978: 236).

Marx sonraki yıllarda hiçbir şeyi, özellikle de ekonomik konularda, doğru dürüst tamamlayamadı. *Kapital*'in son iki cildini hiçbir zaman bitiremedi. Bu durumun kendisini çileden çıkardığı Engels, sonunda bu iki cildi bizzat kendisi derleyip yayımladı.

Hayatının çoğu bölümünde Marx hasta bir adamdı. Astım nöbetleri, bitmeyen baş ağrıları, boğaz iltihabı, grip, romatizma, bronşit, diş sancıları, ciğer ağrıları, göz iltihaplanmaları, larenjit ve uykusuzluk gibi kronik hastalıklar hiç yakasını bırakmadı. Şirpençe ve çıbanları o derecede idi ki, hayatının sonuna doğru bütün vücudu lekelerle kaplanmıştı. "Ebedi sevgilisi" Jenny 1881'de kanserden öldü; o sırada Marx cenazeye iştirak edemeyecek kadar hastaydı. Kızı, ki onun adı da Jenny idi, aynı hastalıktan iki yıl sonra öldü. Aynı yıl, 17 Mart 1883 tarihinde Marx da öldü, rahat koltuğunda. Hiç de sürpriz olmayacağı gibi, ardında ne bir vasiyet ne de miras bıraktı.

Fotoğraf 6.3
Yazar, Karl Marx'ın Londra Highgate Mezarlığındaki Mezarını İnceliyor

* Danca (Danish): Danimarka dili. (Ed.)

Marx Londra'daki Highgate Mezarlığına, karısı, (1890'da ölen) evinin hizmetçisi Lenchen ve öteki aile bireylerinin yanına gömüldü. Marx'ın bir büstünü taşıyan yaklaşık 365 cm. yüksekliğindeki anıt, 1950'lerde Komünist Parti tarafından dikildi. Meşhur "Yeryüzünün bütün işçileri, birleşin!" sözü anıt üzerine altın harflerle kazınmıştır. Altına Marx'ın "Filozoflar yalnızca çeşitli biçimlerde dünyayı yorumladılar; oysa asıl olan onu değiştirmektir" sözü yazılıdır. (Bkz. Fotoğraf 6.3.)

Marx'ın cenaze törenini Engels idare etmişti. Orada Marx'ın tarihteki yeriyle ilgili etkili ve güzel bir konuşma yaparak onu sosyal bilimlerin Darwin'i ilân etti: "Adı yüzyıllarca yaşayacak, eseri de öyle."[4]

Gerçekten öyleydi. Martin Seymour-Smith'in *Şimdiye Kadar Yazılmış En Etkili 100 Kitap* (The 100 Most Influential Books Ever Written) (1998) adlı eserinde yedi iktisatçıya yer veriliyordu: Adam Smith, Thomas Robert Malthus, John Stuart Mill, Herbert Spencer, John Maynard Keynes, Friedrich von Hayek, ... ve Karl Marx.

YAŞAYAN MARX: KASVETLİ BİR BAŞARISIZLIK ÖRNEĞİ

Ne var ki Marx'ın etkisinin hissedilmesi için, Engels'in yirminci yüzyılı beklemesi gerekecekti. 1883'te bu sadece büyük bir yanılsamaydı. Öldüğü zaman Marx hemen hemen unutulmuş biriydi. Cenazesine yirmi kişi bile gelmemişti. Engels'in hatırlattığı gibi, Sibirya'daki maden işçileri ardından ağlamıyorlardı. Hatta, bırakalım *Kapital*'i bir kenara, *Komünist Manifesto*'yu bile hatırlayan çok az kişi vardı. John Stuart Mill, adını bile duymamıştı. Hayatının sonunda Marx, İncil'in şu sözlerini, bu sözlere kendisi de katılarak, hatırlıyordu: "Bir vasiyetname, insanlar öldükten sonra geçerlidir: vasiyet eden sağken hiçbir kıymeti harbiyesi yoktur" (Hebrews 9: 17).

Ailesinin kaderini düşünmek bile üzücüdür. Tam bir kâbustu. Marx öldüğünde hayatta yalnızca iki kızı ve gayrimeşru oğlu kalmıştı. Tussy olarak bilinen ve babası gibi hararetli bir devrimci olan kızı Eleanor Marx, Freddy'nin, babasının gayrimeşru çocuğu olduğunu ve kinik* İrlandalı kocasının başka biriyle yasadışı evlilik yaptığını öğrendikten sonra, 1898'de intihar etmiştir. 1911'de, hayatta kalan diğer kızı, etkili konuşabilen ve çarpıcı bir güzelliğe sahip olan Laura, bir Fransız sosyalisti olan kocasıyla birlikte intihar etti. Özetle, Karl ve Jenny Marx ile geride kalanlarının son yıllarında pek bir neşe yoktu. "General" lâkabıyla tanınan Engels de, 1895'de kanserden öldü.

---

[4] Marx'ın, Darwin'e *Kapital*'in bir cildini kendisine ithaf edip edemeyeceğini sorduğu bir mektup yazdığını öne süren eskiden beri söylene gelen bir mit vardır. Gerçekte böyle bir mektup yazılmış değildir. Bkz. Colb (1982: 461-81).

* Bütün bireyleri bencilliğin motive ettiğine inanan kimse. (Ed.)

MARX'IN SÖMÜRGECİ KAPİTALİZM MODELİ

Gelin şimdi de Marx'ın iktisada başlıca katkılarını gözden geçirelim ve neyin kalıcı bir etki bıraktığını, neyin ıskartaya çıktığını tespit edelim.

1867'de yayımlanmış olan *Kapital*'de Karl Marx, Adam Smith'in klâsik iktisat modeline alternatif bir model takdim etme girişiminde bulunuyordu. Bu sistem, değişmez "bilimsel" yasalarla, kapitalist sistemin ölümcül şekilde kusurlu olduğunu, doğası gereği sermayedarları ve büyük işletmeleri kollayıp işçileri sömürdüğünü ve de sonunda kendi kendisini mahvedecek bir kriz eğilimine sahip olduğunu göstermeyi amaçlıyordu. Birçok yönüyle Marksist model, kapitalist sistemin devrilerek, yerini komünizmin alması gerektiğine dair bir inancı rasyonalize ediyordu.

EMEK DEĞER TEORİSİ

Marx, Ricardocu sistemi kendisinin sömürü modeli için gayet uygun buluyordu. Pek çok bakımdan David Ricardo onun iktisattaki akıl hocasıydı. Bölüm 4'te belirtildiği gibi, Ricardo üretim ve üretimin geniş sınıflar —toprak sahipleri, işçiler ve sermayedarlar— arasında nasıl bölüşüldüğü üzerinde yoğunlaşıyordu. Ricardo ve halefi John Stuart Mill (bölüm 5), ekonomiyi bireylerin eylemlerinden ziyade, sınıflar açısından analiz etmeyi denemişlerdi.

Say ve Fransız laissez-faire ekolü (bölüm 2) bireylerin sübjektif faydası üzerinde odaklaştılar, ancak Marx Say'ı reddederek, tek bir "homojen" malın üretimi ve gelirin meta üretiminden sınıflara dağılımı üzerinde yoğunlaşmak suretiyle, Ricardo'yu izledi.

Ricardo'nun sınıf sisteminde emek, değerin belirlenmesinde kritik bir rol oynuyordu. Önce Ricardo, ardından Marx, değerin yegâne üreticisi olarak emeği öne sürdüler. Bir "mal"ın değeri, sözkonusu malın üretilmesinde harcanan ortalama emek-zaman miktarına eşit olmalıydı.

ARTIK DEĞER TEORİSİ

Şayet emek gerçekte değerin yegâne belirleyicisiyse, o zaman kâr ve faiz ne olacaktı? Marx kâr ve faizi "artık değer" olarak nitelendirdi.

Böylece, kapitalistler ve toprak sahiplerinin emeğin sömürücüleri oldukları sonucuna varmak için kısa bir mantıksal adım atmak yeterliydi. Eğer gerçekte değerin tamamı emeğin ürünüyse, o zaman sermayedarların aldığı kâr ve toprak sahiplerinin kazandığı faizin tümü, çalışan sınıfın haklı kazançlarından haksız yere alınan "artık değer" olmalıydı.

Marx artık değer kuramı için matematiksel bir formül de geliştirmişti. Kâr oranı (p) veya sömürü, artık değerin, (s) nihaî ürünün değerine (r) bölünmesine eşitti.

Yani,

$p = s/r$

Örneğin, bir giyecek imalatçısının elbise üretmek için işçi istihdam ettiğini düşünelim. Kapitalist, elbiselerin her birini 100 dolardan satıyor, fakat işgücü maliyetleri elbise başına 70 dolar. Bu durumda kâr veya sömürü oranı

p = 30 / 100 = 0,3 ya da %30'dur.

Marx nihaî ürün fiyatını *sabit sermaye (C)* ve *değişken sermaye (V)* olmak üzere iki sermaye türüne ayırdı. Sabit sermaye fabrika ve ekipmanları, değişken sermaye ise emek maliyetini temsil ediyordu.

Dolayısıyla, kâr oranı formülü şu şekli alıyordu:

$p = s/[v + c]$

Marx, kârlar ve sömürünün işçilerin çalışma saatlerini uzatarak ve kadınlarla çocukları erkeklerden daha düşük ücretle işe alarak artırıldığını ileri sürüyordu. Dahası makinalar ve teknolojik ilerlemeler işçiye değil, kapitaliste yarıyor, diyordu. Makinalar, sözgelimi kapitalistlere, onları çalıştırmak üzere kadınları ve çocukları işe alma imkânı veriyordu. Bunun sonucu olsa olsa, daha fazla sömürü olabilirdi.

Bu görüşü eleştirenler kapitalin üretken olduğunu ve makul bir kazancı hak ettiğini söylüyorlar, fakat Marx buna karşılık kapitalin "donmuş" emekten başka bir şey olmadığını ve dolayısıyla üretimden gelecek tüm hasılatın ücretler tarafından emilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Klâsik iktisatçıların, en azından başlangıçta, Marx'a verecek cevabı yoktu. Ve böylece günün galibi, kusursuz bir mantıkla kapitalizmin doğası gereği işçiler, kapitalistler ve toprak sahipleri arasında korkunç derecede kötü bir "sınıf çatışması" yarattığını —ve kapitalistlerle toprak sahiplerinin haksız bir avantaj elde ettiklerini— "kanıtlamış" olan Marx oldu. Murray Rothbard'ın gözlemine göre, "ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısı geçildiğinde Ricardocu iktisadın yetersizlikleri daha bir göz kamaştırıcı hâle geliyordu. İktisadın kendisi ise yolun sonuna gelmişti" (Rothbard 1980: 237). İngiliz din adamı Philip Wicksteed ve etkili Avusturyalı iktisatçı Eugen von Böhm-Bawerk'in, kapitalistlerin sağladığı risk-alma ve girişimcilik hizmetleri üzerinde odaklaşan çalışmaları ortaya çıkıncaya kadar, Marx'a etkili bir cevap verilemedi. Ama bu konu bölüm 7'ye kadar beklemek zorunda.

AZALAN KÂRLAR VE SERMAYE BİRİKİMİ

Makineleşme ve teknoloji konusunda Marx ters bir görüşe sahipti. Sermaye birikimi rekabet edebilmek ve işgücü maliyetlerini düşük tutabilmek için sürekli bü-

yümekteydi. "Biriktir, biriktir! İşte Musa ve peygamberler!... Dolayısıyla, tasarruf et, tasarruf et, yani, artık-değer ya da artık-ürünün olabilecek en büyük kısmını yeniden sermayeye dönüştür!" diyordu Marx *Kapital*'de (1976 [1867]: 742).

Ne var ki bu durum rahatsızlığa, kapitalizmde bir bunalıma yol açardı. Marx'ın kâr oranı formülü $p=s/[v+c]$'ye göre, makinaları artırmak c'yi artırıp kârı aşağı çekerdi. Daha geniş firmalar daha ucuza üretebileceklerinden büyük işletmelerde bir yoğunlaşma olacak, bu da daima "pek çok küçük kapitalistin yıkımıyla sonuçlanacaktı." Bu arada işçiler iyice sefil duruma düşecekler, tüketim malları almak için giderek daha az imkânları kalacaktı. Her geçen gün daha fazla işçi işten atılacak, "yedek sanayi ordusu"ndaki işsizlerin sayısı kabaracaktı.

KAPİTALİZMİN BUNALIMI

Azalan maliyetler, düşen kârlar, tekelci güç, yetersiz tüketim, proleterya sınıfının kitlesel işsizliği; tüm bu koşullar kapitalist sistemin "daha yaygın ve daha yıkıcı bunalımlarına" ve depresyonlara yol açacaktır (Marx ve Engels 1964 [1848]: 13). Bütün bunlar da emek değer teorisinden türetilir!

Marx, Say'ın piyasalar yasasını reddederek onu "çocukça gevezelik... el çabukluğu hilesi... yalan dolan" olarak nitelendirir (Buchholz 1999: 133). Kapitalizmde istikrar yoktur. Marx kapitalist sistemin hem bir yükselip bir düşen doğasını hem de sözkonusu sistemin nihaî çöküşünün kaçınılmazlığını vurgulamıştır.

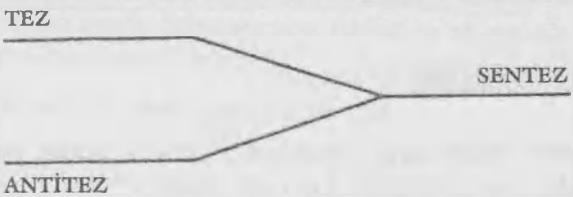
TEKELCİ KAPİTALİZMİN EMPERYALİZMİ

Marx kapitalistlerin hem içerde hem de dışarda yeni pazarlar yaratıp daha fazla sermaye biriktirme konusundaki yeteneklerinden hayli etkilenmişti. *Komünist Manifesto* bu olguyu meşhur bir pasajında şu şekilde anlatır: "Burjuvazi, kısacık yüz yıllık hâkimiyeti sırasında, kendinden önceki bütün kuşaklardan çok daha büyük ve muazzam üretici güçler yaratmıştır." Kapitalistler "yeni pazarlar fethetme ve eskilerini de daha bir iyi sömürme" konusunda pek mahirdirler (Marx ve Engels 1964: 12-13).

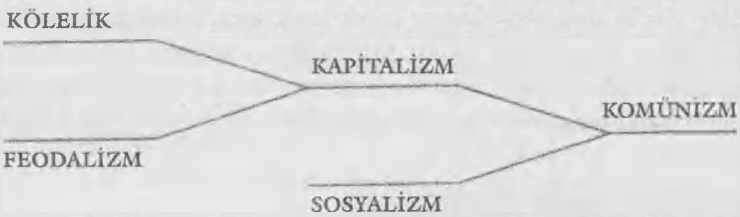
Bu tarihten beri Marksistler kapitalizmi ve büyük iş âlemini daima doğaları gereği "emperyalist", yabancı işçileri ve yabancı kaynakları sömüren bir olgu olarak nitelendirmişlerdir. Emperyalizm ve sömürgecilik teorisi büyük ölçüde J. A. Hobson ve V. I. Lenin tarafından geliştirilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin yirminci yüzyılda sergiledikleri anti-Amerikancı ve yabancı karşıtı tutumlar büyük ölçüde Marksist kökenlidir. Bu anti-kapitalist tutumun sonuçları, Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın pek çok bölgesinde yavaşlayan, hatta eksiye düşen ekonomik büyümeye yol açmak suretiyle, perişan edici olmuştur.

TARİHSEL MATERYALİZM

Peki, kapitalizm nereye doğru gidiyordu? Marx ekonomik determinizm sürecini geliştirirken büyük oranda George Wilhelm Hegel (1770-1831)'den etkilenmişti. Hegel'in temel tezi "(Doğadaki) çelişkinin tüm hareket ve tüm hayatın kaynağı" olduğuydu. Hegel bu çelişkiyi, "sonunda yeni bir güç doğuracak olan çarpışan güçler" anlamında, diyalektikle izah ediyordu. Var olan bir "tez" karşıtlık içinde gelişebilmek için bir "antitez"e neden olur, ki bu da sonunda yeni bir "sentez" yaratır. Bu yeni sentez, "tez" hâline gelir ve uygarlık ilerledikçe, bu süreç yeniden başlar.

Hegelci Diyalektik

Şekil 6.2 Tarihin Seyrini İzah için Kullanılan Hegelci Diyalektik

Şekil 6.2'deki diyagram Hegelci diyalektiği göstermektedir. Marx kendisinin determinist tarih görüşüne Hegelci diyalektiği uygulamıştır. Böylece, Hegelci diyalektiği kullanarak tarihin seyri Şekil 6.2'de gösterildiği gibi izah edilmektedir.

Bu teoriye göre kölelik Yunan-Roma devirlerinde geçerli olan temel üretim araçları, ya da tez, olarak görülmektedir. Orta çağlarda feodalizm bunun temel antitezi hâline gelmiştir. Sentez ise kapitalizm formunda ortaya çıkmıştır, ki bu da Aydınlanmadan sonra yeni tez hâline gelmiştir. Ancak kapitalizm de bizzat kendisinin antiteziyle —sosyalizmin büyüyen tehdidi— karşı karşıya kalmıştır. Eninde sonunda bu mücadele nihaî üretim sistemi olan komünizmle noktalanacaktır. Bu anlamda Marx ebedî bir iyimserdir. Bütün tarihin, komünizmde son şeklini alacak olan, daha yüksek toplum biçimlerine yöneldiğine kuvvetle inanır.

MARX'IN ÇÖZÜMÜ: DEVRİMCİ SOSYALİZM

Ancak her ne kadar komünizmin kaçınılmazlığı kabul ediliyorsa da, Marx, onu ortaya çıkarmak için devrimin gerekli olduğunu düşünüyordu. Her şeyden önemlisi Marx, devletin şiddetle ("zor kullanarak") devrilip, yerine devrimci sosyalizmin kurulmasının önde gelen bir savunucusuydu. Şiddetten pek hoşlanırdı. Devrimciliğin gerekçelerini 1848'de *Komünist Manifesto*'da, 1860'ta Birinci Enternasyonal'de ve 1871'de Paris Komünü'nde açıkladı.

Her ne kadar Alman devrimci, plânlarının ayrıntılarını açığa vurmayı başaramamışsa da, *Komünist Manifesto* on maddelik bir program içeriyordu (Marx ve Engels 1964: 40):

1. Toprakta özel mülkiyetin kaldırılarak, tüm toprak rantlarının kamusal amaçlara tahsis edilmesi.

2. Ağır bir artan oranlı veya aşamalı gelir vergisi.

3. Tüm miras hakkının lâğvedilmesi.

4. Tüm göçmenler ve isyancıların mallarına el konulması.

5. Devlet sermayeli ve mutlak tekel konumundaki bir ulusal banka marifetiyle kredi sisteminin merkezîleştirilmesi.

6. Haberleşme ve ulaştırma araçlarının devlet elinde merkezîleştirilmesi.

7. Devletin sahip olduğu fabrikalar ve üretim araçlarının yaygınlaştırılması; ortak bir plâna uygun olarak, boş arazilerin ekime elverişli hâle getirilmesi ve genel olarak toprağın iyileştirilmesi.

8. Herkesin çalışma konusunda eşit yükümlülük altında olması. Özellikle tarım için olmak üzere, sanayi ordularının kurulması.

9. Tarımın imalat sanayileriyle birleştirilmesi; ülke üzerine nüfusun daha eşit bir dağıtımının yapılması suretiyle, şehir ve taşra arasındaki farkın aşamalı olarak ortadan kaldırılması.

10. Tüm çocuklar için devlet okullarında parasız eğitim. Şimdiki hâliyle çocukların fabrikalarda çalıştırılmasına son verilmesi, eğitimin sınaî üretimle birleştirilmesi, ve bunun gibi şeyler.

Bu tedbirlerden bazılarının zor kullanmadan nasıl devreye sokulabileceğini tasavvur etmek güçtür. Fakat hepsi bu kadar değil. Marx otoriter bir "proleterya diktatörlüğü"nün de savunucusudur. Özel mülkiyetin kavga, sınıf mücadelesi ve bir kölelik biçimi olduğunu öne süren teorisine dayanarak özel mülkiyetin tamamen ortadan kaldırılmasından yanadır (1964: 27). "Mülkiyet hırsızlıktır" görüşünde Proudhon'la aynı fikirdedir. Özel mülkiyet olmayınca mübadeleye ihtiyaç yoktu, alım-satım olmayacaktı, dolayısıyla Marx ve Engels paranın yok edil-

mesini savunuyorlardı (sayfa 30). Üretim ve tüketim, mübadele veya para olmadan da merkezî plânlama yoluyla devam edebilir, hatta çok da iyi gelişebilirdi.

Marx ve Engels aynı zamanda, "çocukların, ana-babaları tarafından sömürülmesine son vermek" ve "bir kadınlar komünitesi kurmak" gayretiyle geleneksel ailenin ortadan kaldırılmasını talep etmişlerdir. Komünizmin kurucuları "ilişkilerin en kutsallaştırılmışını ortadan kaldıracak" ve "ev eğitiminin yerine toplumsal eğitimi koyacak" bir gençlik eğitim programını desteklemişlerdir (sayfa 33-35).

Ya dinden ne haber? Marx "din halkın afyonudur" diyordu. "Komünizm bütün dinî, manevî ve ezelî hakikatleri yeni bir temele oturtmak yerine, bunları tamamen ortadan kaldırır; bu nedenle o tüm geçmiş tarihsel tecrübenin aksine hareket eder" (sayfa 38).

KEYNES NEDEN MARKSİZMİ VE SOVYET RUSYA'YI KÜÇÜMSÜYORDU

Şiddete dayalı değişimden kaybedecek çok şeyimiz var. Batılı sanayi koşullarında Kızıl Devrim taktikleri tüm bir nüfusu sefalet ve ölümün kucağına atabilir.

John Maynard Keynes (1931: 306)

Yirminci yüzyılın en etkili iktisatçısı olan John Maynard Keynes, müdahale yanlısı biriydi ve İngiliz İşçi Partisi'nin bir taraftarıydı. Marx gibi, o da laissez-faire dostu değildi. Kapitalizmin doğası gereği istikrarsız olduğunu ve devlet müdahalesi gerektirdiğini ileri sürüyordu.

Ama onun gittiği yer buraya kadardı. Keynes'in, Karl Marx veya "zekâmıza bir hakaret" olarak kabul ettiği komünist deneyime tahammülü yoktu (Moggridge 1992: 470; Skidelsky 1992: 519). 1925'te Rusya'ya yaptığı bir seyahatin ardından Keynes, *The Nation* (Ulus) için üç makale kaleme alarak Sovyet "dini"ni "vicdansız", "merhametsiz" ve "insan doğasına aykırı" olduğu gerekçesiyle yerden yere vuruyordu. Keynes'te "Geleceği gördüm" türünden çocukça iyimserlikten eser yoktu. Onun için bireysel özgürlük çok önemliydi. "Dinin dehşetince karartılmamış özgür bir ortamda büyütülmüş, korkacak hiçbir şeyi olmayan biri olarak, benim için, Kızıl Rusya'da çok fazla tiksindirici şey var." Devamla şöyle diyordu: "Çamuru balığa tercih eden, kaba proleteryayı burjuvaziden ve hataları ne olursa olsun, hayatın tadı olan ve bütün beşerî kazanımların tohumlarını taşıyan entelijansiyadan üstün tutan bir amentüyü nasıl benimseyebilirim?" Marx'ın başyapıtı *Kapital*'i, "bilimsel olarak kusurlu" ve "modern dünya için ilginç veya uygulama şansı olmaktan uzak", "modası geçmiş bir iktisat ders kitabı" olarak değerlendiriyordu (Keynes 1931: 298-300).

Büyük Buhranın ortasında en iyi ve en parlak entellektüeller Marksizmi kucakladılar, ama Keynes değil. 1934'te arkadaşlar arası bir akşam yemeğinde Keynes şöyle diyordu: bütün "izm"ler içinde Marksizm "en kötüsüdür, ve o da Mr. Ricardo'nun eski saçma bir yanlışı [emek değer teorisi] üzerine bina edilmiştir." (Skidelsky 1992: 517). Oyun yazarı Bernard Shaw'a yazdığı bir mektubunda, Keynes *Das Kapital*'i "kasvetli, güncelliğini kaybetmiş, akademik yönden tartışmalı" olarak nitelendirmiştir. Eseri Kur'an'la karşılaştırıyor ve "Nasıl olup da bu iki kitaptan her biri ateş ve kılıcı dünyanın yarısına taşıyabiliyorlar? Bana dokunuyor" diyordu. 1 Ocak 1935 tarihli ikinci bir mektubunda, Shaw'a Marx'ın "berbat yazı tarzı"ndan şikâyet ediyordu. Ardından da ileride doğruluğu ortaya çıkacak bir not düşüyordu: "İnanıyorum ki, iktisat teorisi üzerine yazdığım kitap dünyanın iktisadî sorunlar hakkındaki düşünüş biçimini büyük ölçüde devrimsel dönüşüme uğratacak — birden değil, ama önümüzdeki on yıllık bir zaman diliminde" (Skidelsky 1992: 520).

Sözkonusu kitap *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi* olacak ve gerçekten de, akademisyenler gözünde Marx'ın *Kapital*'ini gölgede bırakarak, iktisat dünyasını dönüşüme uğratacaktı.

KEYNES'E YÜKLENME SIRASI MARKSİSTLERİN

Hakikî bir burjuvazi mensubu olarak Keynes, Marx'ı sevmezdi, şüphesiz birbirlerini yüzyüze görmüş olsalar, Marx'ın Keynes hakkında beslediği his de aynı olurdu. Buna karşılık Marksistler de, Keynes'i ve Keynesgil iktisadı küçümsemişlerdir. "Böyle bir teori işçi sınıfı için ciddî bir tehlikedir" diye yazıyordu Marksist John Eaton, *Marx Keynes'e Karşı* (Marx Against Keynes) adlı kitapçığında (1951: 12). Eaton'a göre, Keynezyenlik "ücretli kölelik" ve "emperyalizm politikaları"nı savunuyordu (sayfa 75). Eaton, Keynes'i *Kapital*'deki "Marx'ın muhteşem bilimsel analizi"ni hiçbir zaman okuyup anlamamış olmakla suçluyordu (sayfa 33). Kısacası, Eaton'a göre Keynezyen iktisat "bunalım ve çürüme içindeki tekelci kapitalizmin vulgar ekonomisidir" (sayfa 85), dolayısıyla da başarısızlığa mahkûmdur.

Marx, devrimci sosyalizmin beşer varlığı ve mutluluğunun ilk defa tam olarak ifade edilmesine olanak sağlamasını umuyordu. Adam Smith'in peşinde olduğu "evrensel bolluk" amacı, gerçek komünizmin hükmü altında nihayet başarılabilirdi. Marx samimî bir altın çağcıydı. Cennet yeryüzünde gerçekleştirilebilirdi. Sonunda proleterya diktatörlüğünün yerini sınıfsız, devletsiz bir toplum alabilirdi. *Homo Marxist* (Marksist Adam) yeni bir insan olabilirdi!

MARX'IN ÖNDEYİLERİ GERÇEKLEŞMİYOR

Fakat bütün bunlar gerçekleşmeyecekti. Hepsi bir anda olmasa da, Marx'ın öndeyileri yanlış çıktı. 1937 gibi geç bir tarihte bile, girdi-çıktı analizi sayesinde sonradan Nobel Ödülü kazanmış olan Rus siyasî göçmen Wassily Leontief, Marx'ın kaydettiği şeylerin "etkileyici" ve "doğru" olduğunu ilân ediyordu (Leontief 1938: 5, 8). Ancak Leontief'in övgüsü zamansız bir övgüydü. O zamandan beri, Polonya Komünist Partisi eski lideri Leszek Kolakowski'nin ilân ettiği gibi, "Marx'ın bütün önemli kehanetleri yanlış çıktı" (Denby 1996: 339). Şöyle bir göz atmak gerekirse:

1. Kapitalizmin hükmü altında yüzyıllar boyunca giderek daha fazla sermaye birikiminin gerçekleşmiş olmasına rağmen, kâr oranı düşmemiştir.

2. İşçi sınıfı her geçen gün daha beter bir sefalete düşmemiştir. Ücretler geçimlik düzeyin önemli oranda üstüne çıkmıştır. Sanayileşmiş ülkelerde ortalama işçinin yaşam standardında dramatik bir yükselme görülmüştür. Orta sınıf yok olmamış, tersine genişlemiştir. Paul Samuelson'ın vardığı sonuçla, "İşçi sınıfının sefalete sürüklenmesi... kesinlikle vuku bulmadı. Bir kahin olarak Marx çok bahtsızdı, sistemi de hiçbir işe yaramazdı" (1967: 622).

3. Sanayilerin gelişmiş kapitalist toplumlarda artan yoğunlaşmasına* dair çok az kanıt vardır.

4. Sosyalist ütopyacı toplumlar gelişmemişler, proleterya devrimi de kaçınılmaz olarak ortaya çıkmamıştır.

5. İş çevrimleri ve hatta ortaya çıkan bir büyük bunalıma rağmen, kapitalizm daha önce görülmemiş ölçüde serpilmektedir (sayfa 190'daki "Güncelleme: Günümüz Kıyamet Tellâlları Olarak Marksistler" başlıklı kutuya bakınız).

MARX ELEŞTİRİLERİ

"Bilimsel" olduğunu iddia ettiği iktisat yasalarını tespit ettikten sonra, Marx neden bu kadar çok haksız çıktı?

Bunun ilk ve en önemli nedeni, emek değer teorisinin kusurlu olmasıydı. Say'in piyasalar yasasını reddederken, Marx aynı zamanda Say'in sağlam değer teorisini de inkâr ediyordu. Say isabetle mallar ve hizmetlerin değerinin son tahlilde fayda tarafından belirlendiğini söylüyordu. Eğer bireyler bir ürünü talep etmezler veya ona ihtiyaç duymazlarsa, onu üretmek için ne kadar emek sarf edildiğinin hiçbir önemi yoktu; o malın bir değeri olamazdı.

---

* Tekelleşme. (Ed.)

RUS İKTİSATÇI MARKSİSTLERE MEYDAN OKUYOR VE SİBİRYA'YA SÜRGÜNE GÖNDERİLİYOR

Bu teori yanlış ve tepkisel.

Soviet Russian Encylopedia (Solomou 1987: 60)

Rus iktisatçı Nikolai Kondratieff (1892-1938) 1926 yılında Moskova'daki prestiji yüksek Ekonomi Enstitüsü'nde sunduğu bir tebliğde, elli-altmış yıllık bir iş çevriminden bahsederek, kapitalizmin kaçınılmaz sonu konusundaki Marksist öndeyiye karşı çıkmıştır. Fiyat ve üretim trendlerine dayanarak Kondratieff, 1780'lerden bu yana, aşağı ve "uzun salınımlı" iki buçuk refah ve depresyon dalgası bulmuştur. Kondratieff kapitalizmde geri dönülmez bir çöküş emaresi görmemiş; tersine depresyonu daima sağlam bir canlanma döneminin izlediğini gözlemlemiştir.

1928'de Kondratieff Moskova'daki İş Dünyası Koşulları Enstitüsü'nün başkanı pozisyonundan uzaklaştırılmış ve tezi resmî Sovyet ansiklopedisinde reddedilmiştir (Solomu 1987: 60). Çok geçmeden yasadışı Emekçi Köylüler Partisi'nin lideri olmakla suçlanarak tutuklanmış ve yargılanmadan 1930'da Sibirya'ya sürülmüştür. "Kendi kuşağından pek çok entellektüel gibi, bilinmeyen bir yerde, bilinmeyen bir zamanda ve bilinmeyen nedenlerle" ölmüştür (Blaug 1986: 115).

GÖZDEN DÜŞEN KONDRATIEFF DALGASI

Buna rağmen uzun-dönemli Kondratieff dalgası denen şey, düzenli olarak yeni bir depresyon ve iktisadî kriz bekleyen bazı iktisatçılar, tarihçiler ve finansal analistler arasında hâlâ yaşamaktadır. Ne var ki, dünya çapında yaşanan son depresyonun üzerinden yetmiş yıldan fazla bir zaman geçmiştir. Son zamanlarda Victor Zarnowitz'in vardığı sonuca göre "kavramın taraftarları arasında bile bazı uzun dönemli dalgaların var olup olmadığıyla ilgili olarak bir hayli görüş farklılığının yanısıra, sözkonusu dalgaların zamanı ve bunların safhaları konusunda daha da büyük görüş ayrılığı mevcuttur" (Zarnowitz 1992: 238).

GÜNCELLEME: GÜNÜMÜZÜN KIYAMET TELLÂLLARI OLARAK MARKSİSTLER

[Burjuva toplumunu] yargılarken, periyodik olarak geri gelen ve her defasında tüm bir burjuva toplumunun varlığını daha fazla tehdit eden ekonomik krizleri zikretmek yeter.

Marx ve Engels (1964: 11-12)

Liderlerinin izinden giderek, günümüz Marksistleri de sürekli olarak kapitalizmin çöküşüyle ilgili öndeyilerde bulunurlar, zamanın bunları boşa çıkarmasına aldırmadan.

1976'da, enflâsyonist durgunluk ve enerji krizinin ortasında, sosyalist Michael Harrington *Kapitalizmin Alacakaranlığı* (The Twillight of Capitalism) adlı, Marx'a ithaf ettiği bir kitap yayımladı. Kitabında 1970'lerin krizinin kapitalizmin sonu olacağı öndeyisinde bulundu.

Aynı yıl Marksist Ernest Mandel *Kapital*'e bir giriş yazdı ve kendinden emin bir şekilde "1914'ten beri aralıksız devam eden (askerî, siyasal, toplumsal, parasal, kültürel) krizlere kapitalizmin bir yarım yüzyıl daha dayanmasının muhtemelen imkânsız" olduğunu ilân etti (Marx 1976: 86).

Harvard'daki Marksist profesör Paul M. Sweezy de uzatmalı bir kötümser olageldi. 1930'lardan beri kapitalizmin gerilemekte olduğunu ve daha yüksek yaşam standartlarını teşvik eden sosyalizmin "sekerek sıçrayarak" ilerleyeceğini tahmin edip durdu (Sweezy 1942: 362). Kendisi 1977'de *Refahın Sonu* (The End of Prosperity) adlı bir kitaba da ortak yazarlık etmiştir.

Buna rağmen, yeni bir yüzyıla girerken, kapitalizm daha önce olduğundan daha dinamik durumdadır. Günümüz Marksistleri, müzmin kötümserler, bir kez daha yanlışlanmışlardır.

Tarihçi Jacques Barzun'un dediği gibi, "İnciler insanlar üstüne atladıkları için değerli değildirler; insanlar, inciler değerli oldukları için onların üstüne atlarlar" (Barzun 1958: 152). Ve Philip Wicksteed, 1884'te Marx'ın emek teorisine ilk bilimsel eleştiriyi yazarken şöyle der, "Toplumun gözünde bir palto, onu üretmek için bir şapkaya göre sekiz kat daha fazla zaman gerektirdiği için şapkadan sekiz kat daha değerli değildir... Toplum palto yapmak için sekiz kat daha fazla zaman harcamayı göze almaktadır, çünkü o, sekiz kat daha değerlidir" (Wicksteed 1933: vii).[5]

Dahası, meselâ sanat eserleri veya toprak gibi, çok az emek gerektirdiği veya hiç emek gerektirmediği hâlde değeri sürekli artan bütün bu şeylere ne demeli? Marx, bunların kendi teorisine bir istisna teşkil ettiğini kabul etmiş, fakat emek gücü gibi önemli bir mesele yanında bunların önemsiz şeyler olduğunu düşünmüştür.

DÖNÜŞÜM (TRANSFORMASYON) SORUNU

Marx aynı zamanda kâr oranı ve değer problemi olarak da bilinen, "dönüşüm problemi" olarak anılmaya başlayan bir ikilemle de karşılaşmıştır. Marx'ın sisteminde bir çatışma ortaya çıkar, zira bazı sektörler emek yoğun, bazıları da sermaye yoğundur (Marksist dilde söylenirse, [bu sektörler] daha yüksek bir organik sermaye kompozisyonuna sahiptirler). *Kapital*'in 1. cildinde Marx ısrarla fiyatların emek zamanla doğru orantılı olarak değiştiğini söyler, dolayısıyla sermaye-yoğun endüst-

[5] George Bernard Shaw ve Sidney Webb'i emek değer teorisinin savunulamaz olduğuna ikna edip bütün bir Marksist yapıyı darmadağın etmiş olan makale, sosyalist aylık *Today* (Bugün) dergisinde Ekim 1884'te yayımlanmış olan işte bu makaledir (Lichtheim 1970: 192-93).

rilerin emek-yoğun endüstrilerden *daha az* kârlı olması gerektiği sonucuna varır. Buna karşılık, deliller uzun vadede bütün sektörler için benzer kâr oranları olduğuna işaret eder görünmektedir, çünkü sermaye ve yatırım az kârlı olandan daha kârlı sektörlere kayabilmektedir. Marx'ın asla çözememiş olduğu bu dikenli meseleye Rothbard, "Marksgil modelde en göze çarpan boşluk" demektedir (1995: 413).

Marx sözkonusu dönüşüm problemiyle hayatı boyunca boğuşmuş, *Kapital*'in sonraki ciltlerinde bir cevap bulacağını vaat etmiştir. *Kapital*'in 2. cildinin girişinde Engels, Marx'ın bu sorunu nasıl çözebileceği konusunda ödüllü bir makale yarışması teklif etmiştir. İzleyen dokuz yılda kalabalık sayıda iktisatçı problemi çözmeyi denemiş, ancak *Kapital*'in 3. cildinin yayımlanması üzerine Engels hiç kimsenin bu konuda başarılı olamadığını ilân etmiştir[6] (Rothbard 1995: 413). Böhm-Bawerk, Marksgil iktisadın sadece bu başarısızlığının üstüne gitmiştir. Paul Samuelson'un sözleriyle, "hiç lâfı dolaştırmayalım, Böhm-Bawerk *Kapital*'in 3. cildinin, uydurulmuş çelişkileri giderme konusundaki vaadini asla yerine getirmediğinde ısrar etmekte son derece haklıdır" (Samuelson 1967: 620).

KAPİTALİSTLER VE GİRİŞİMCİLERİN HAYATÎ ROLÜ

İkincisi, Marx sermayedarlar ve girişimcilerin bilgi ve hizmetinin değerini teslim etme konusunda da gaf yapmıştır. Bundan sonraki bölümde göreceğimiz gibi, Böhm-Bawerk, Alfred Marshall ve öteki büyük iktisatçılar, sermayedar ve girişimcilerin, kârlı bir girişimi işletmek için gerekli olan risk alma ve sermaye (tasarruf) ile yönetim becerileri sağlama konusunda yaptıkları muazzam katkıların farkına varmışlardır.

İŞÇİ-SERMAYEDAR OLGUSU

Marksizmin bugün karşılaştığı en büyük sorunlardan biri, ekonomik sınıfların giderek çözülmesidir. Kapitalist ve işçi arasında artık öyle net bir ayrışma yoktur. Sadece başkası için çalışan veya ücretli işçi konumunda olan insanların sayısı her geçen gün azalmaktadır. Bu insanlar çoğunlukla, kâr-ortaklığı ve emeklilik plânları yoluyla, çalıştıkları şirketlerin hisse sahibi ortakları ve kısmî sahipleridir. Pek çok işçi serbest (kendi kendinin patronu olarak) çalışan kişi durumundadır ve part-time sermayedardır. Bugün Amerikalı ailelerin yarısı halka açık şirketlerde hisse sahibidir. Main Street,* yeni bir işçi-sermayedar kitlesi yaratmada Wall Street'le başabaş gitmektedir, ki bu durum işgücü piyasalarındaki devrimci şevki büyük ölçüde kırmıştır.

---

[6] Marksistler arasındaki transformasyon tartışmasının tam bir özeti Howard ve King (1989: 21-59)'da bulunabilir.

* Main Street: Kent ve kasabaların ortasından geçen, kendi kendinin patronu küçük esnaf ve tüccarın işyerleriyle dolu ana cadde. (Ed.)

Nihayet, Marx'ın makineler ve sermaye malları konusundaki görüşü ters ve tek-yanlıdır. Zamandan tasarruf ettiren ve emekten tasarruf ettiren makineler basitçe işçi çıkarttırmaz veya ücretleri azaltmazlar. Genellikle işlerin daha kolay yapılmasını sağlayıp, işçilerin öteki üretken görevlerle ilgilenmelerine imkân verirler. Makineler ve teknoloji Marx'ın yana yakıla şikâyet ettiği "işçi yabancılaşması"nın azaltılması veya ortadan kaldırılması konusunda insanı şaşırtan bir başarı sağlamıştır. Maliyetleri düşürmek suretiyle, makineler ve teknolojik ilerlemeler, yeni talepler ve yeni ürün üretme fırsatları yaratmaktadırlar. İşten çıkmış işçiler için, çoğunlukla daha iyi ücretlerle olmak üzere, başka işler yaratmaktadırlar. Bir kuşak sonra Ludwig von Mises'in söylediği gibi, ücret hadlerini kalıcı olarak ve ücret elde etme hevesinde olanların yararına yükseltmenin tek bir yolu vardır, o da nüfus başına düşen sermayenin artışını hızlandırmaktır" (Mises 1972: 89). İşgücü verimliliğini (saat başına işgücünün ürettiği çıktıyı) artırmanın ücretleri de yükselteceğine dair kanıtlar çok güçlüdür.

Marksist iktisadı özetlemek gerekirse, Paul Samuelson (ta 1957 gibi erken bir tarihte) klâsik Marksist iktisatta, analiz niteliğini koruyabilen hemen hiçbir şeyin kalmadığı sonucuna varmaktadır.

MARX, ANTİ-EKONOMİST Mİ?

Michael Harrington, Marx'ın en esaslı anti-ekonomist olduğunu iddia etmiştir (1976: 104-148). Gerçekten haklı olabilir. Marx, insanlığın maddî bolluğunu artırmada sermaye, piyasalar, fiyatlar ve paranın rolünü kavramakta muazzam ölçüde yanılgıya düşmüş, ham bir idealistti.

İroni şurada ki, işçiyi sefalet, tekel, savaş ve zulmün zincirlerinden kurtaran ve Marx'ın umut, barış, bolluk, aylaklık ve "tam" insan olmanın estetik ifadesinden oluşan altın çağ vizyonunu, sosyalizm ya da Marksizm değil, kapitalizm daha iyi başarmıştır.

GÜNCELLEME 2: PAUL SWEEZY MARKSİZMİ DİRİ VE DEVİNİR TUTUYOR

ABD'li iktisatçıların en azından onda biri, radikal kategorisine girer.

Paul Samuelson (1976: 849)

Marksizm hiçbir zaman iktisadın derinlerine doğru dürüst bir yol bulamadı. [Üniversite] kampüslerinde bulunan az sayıda Marksist arasında Cambridge'de Maurice Dobb, Stanford'da Paul Baran ve Harvard'da Paul Sweezy sayılabilir. Bunlardan Sweezy, bildiğim laissez faire'den Marksizm'e giden tek iktisatçı olarak, içlerinde en şaşırtıcı olanıdır (Whitaker Chambers, Mark Blaug ve Thomas Sowell, tümü de aksi yöne gitmişlerdir). 1910'da New York City'de bir Morgan bankerinin çocuğu olarak dünyaya gelen Paul

Sweezy, Exeter ve Harvard gibi en iyi özel okullardan iftiharla mezun olmuştur. Parlak, yakışıklı ve esprili biri olan Sweezy 1932'de Harvard'ı klâsik bir iktisatçı olarak terk edip, yüksek lisans için London School of Economics'e gitti. Burada ateşli bir Hayekçi oldu, ardından bir süre Harold Laski ve John Maynard Keynes'in büyüsüne kapıldı ve nihayet Marksizm'e döndü! O andan itibaren kibar Sweezy, Marksizmi üniversite kampüslerinde saygın kılmak için elinden gelen tüm çabayı gösterdi.

Fotoğraf 6.4: Paul Sweezy (1910-)
Parlak, kibar, esprili Marksist
Monthly Review Press'in izniyle basılmıştır.

Keynezyen devrimin altın çağında Harvard'a hoca olarak geri döndü, John Kenneth Galbraith'la arkadaşlık etti, Robert Heilbroner'a ders verdi ve Joseph Schumpeter'ın yeni çıkacak *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* (Capitalism, Socialism and Democracy) adlı kitabı üzerinde birlikte çalıştı. Sweezy en meşhur makalesini "dirsekli" talep eğrisi üzerine yazdı, Harvard Öğretim Elemanları Birliği'nin örgütlenmesine yardım etti ve *Kapitalist Gelişme Kuramı* (The Theory of Capitalist Development) (1942) adlı kitabı yayımladı, ki bu kitap (yazarın Stalin'e atıfta bulunma konusunda ipin ucunu kaçırmış olmasına rağmen) Marksizmin oldukça tutarlı ve kapsamlı bir izahıdır. Schumpeter gibi, Sweezy de kitabının sonunda kapitalizmin kaçınılmaz şekilde yıkılacağı ve sosyalizmin "geniş bir ölçekte üstünlüğünü göstereceği" kehanetinde bulunmuştur (1942: 352-63). Harvard'daki hocalığı 1942'de Stratejik Hizmetler Ofisi'ne (Merkezî Haberalma Dairesi [CIA]'nin selefi) katılmasıyla sona ermiştir. Savaştan sonra Sweezy Harvard'a kariyer yapmak için geri gelmiş, ancak Schumpeter'ın kuvvetli desteğine rağmen, reddedilmiş, kalıcı bir akademik pozisyonu bir daha hiç olmamıştır. 1949'da ilk sayısında Albert Einstein'dan "Neden Sosyalizm?" adlı bir makale yayımlayarak büyük sükse yapan "bağımsız bir sosyalist magazin" *Monthly Review*'un ortak kurucusu olmuştur (Einstein'in makalesi oldukça Marksist bir ton taşır). *Tekelci Sermaye* (Monopoly Capital)'nin (1966) yazımında Paul Baran'la işbirliği yapmasının yanısıra, o günden beri Sweezy adı

Monthly Review ile birlikte anılır olmuştur. Bununla birlikte Sweezy, (BM tarafından hâlihazırda dünyanın insan haklarını en çok ihlâl eden ülkesi olarak sınıflandırılan) Fidel Castro'nun Küba'sını şeytanca savunmak gibi "gerçek payı çok az olan veya gerçekdışı" pozisyonlar (kendi sözleri) almakla ve kapitalizmin "ha oldu ha olacak çöküşü"ne dair sürekli bir beklenti içerisinde olmakla tanınmıştır (1942: 363). 1954'te, McCarthy döneminde, New Hampshire'da "[insanların güvenini sarsarak, devleti] yıkıcı faaliyetlerde bulunup bulunmadığı konusundaki sorulara cevap vermeyi reddetmekten hapse atılmıştır; 1957'de Yüksek Mahkeme kararı bozmuştur.

ÖTEKİ RADİKAL TRENDLER

Vietnam Savaşı sırasında başka radikal dergiler ve organizasyonlar da ortaya çıktılar: *Dissent* ve *New Left Review* dergileri, Union of Radical Political Economists (Radikal Politik İktisatçılar Birliği), kısa adıyla URPE gibi. 1960'ların protestolu günlerinde ve kriz eğilimli 1970'lerde bütün bunlar en şaşaalı günlerine eriştiler. 1968 yılıydı, birçok Marksist University of Michigan'da Radikal Politik İktisatçılar Birliği'ni kurmak üzere toplanıp, kuracakları birlik için, kulağa sempatik gelmeyen URPE adını seçtiler. URPE'nin amacı "ilerici bir sosyal politika oluşturmak ve sosyalist alternatifler yaratırken, kapitalist sistem ile sömürünün ve baskının tüm biçimlerinin bir kritiğini" yapmaktır (URPE Website).

1976'da Paul Samuelson, mesleğin yüzde 10'unun Marksist eğilimli iktisatçılardan oluştuğunu kaydetmektedir. Marksizm sosyoloji, siyaset bilimi ve edebiyat teorisi alanında çok daha fazla bir etkiye sahipse de, bazı iktisat bölümleri radikallikleriyle tanınırlar. University of Massachusetts at Amherst, the New School of Social Research in New York, the University of California at Riverside ve University of Utah bunlar arasındadır.

Sovyetler Birliği'nin ve merkezî plânlamacı sosyalist paradigmanın çöküşünden sonra Marksizmin cazibesi azalmıştır, en azından iktisat alanında. American Economic Association'ın yıllık toplantılarında URPE oturumlarına katılım düşmüş olup, URPE'nin üye sayısı da 800 civarına gerilemiştir.

Acaba bugünkü mal ve hizmet bolluğu ve çeşitliliğini, çığır açan teknolojileri, yeni iş imkânlarını ve boş zamanı Marksist sosyalizm yaratabilir miydi? Marx, kendi markası ütopyacı sosyalizmin işçilerin yaşam standartlarında hızlı bir yükselmeyi başarabileceğini düşünürken çok saftır. 1840'larda şöyle yazmıştır: "Komünist toplumda... hiç kimsenin belirli bir faaliyeti yoktur, fakat herkes istediği bir faaliyetle ustaca iştigal edebilir, ...böylece benim için bugün bir iş, yarın başka bir işle meşgul olmak, sabahleyin avlanmak, öğleden sonra balık avlamak, akşam sığır gütmek, akşam yemeğinden sonra da eleştiri yapabilmek, içimden geldiğince, [meslekten bir] avcı, balıkçı, çoban veya bir eleştirmen olmama

gerek kalmadan, mümkün hâle gelir" (Wesson 1976: 15). İşte bu, katıksız fildişi-kule hamlığıdır, Marx'ın erken dönem özelliklerinden biri. Marx'ın idealizmi, bizi değişim ve işbölümünün faydalarının olmadığı, barbar değilse bile, ilkel takas ve kabilevî yaşantı devrine geri götürürdü.

Dolayısıyla, yirmibirinci yüzyıla girerken, kapitalizmin babası Adam Smith, sosyalizmin babası Karl Marx'ın önünde yürümektedir. *100'ler: Tarihteki En Etkili Kişilerin Bir Sıralaması* (The 100: A Ranking of the Most Influential Persons in History)'nın ilk baskısında (1978) yazar Michael Hart, Marx'ı Smith'in önüne yerleştirmiştir. Oysa Sovyet Komünizminin çökmesinden sonra 1992'de yazılan ikinci baskıda Smith, Marx'tan önce gelmektedir.

MARKSİZMDEN GERİYE NE KALDI?

Şayet Marx'ın iktisadî kuramları ve öndeyilerinin yanlışlığı ortaya çıkmışsa, *Kapital* ve Marx'ın öteki ekonomik yazmalarından geriye kurtarılabilir bir şey kaldı mı? Doğrusu, kaldı.

İlkin, Marksistler Marx'ın gündeme getirmiş olduğu birçok güncel meselenin altını çizerler:

- Yabancılaşma sorunu ve işyerinde monoton çalışma.
- Para peşinde koşan bir kapitalist toplumda açgözlülük, sahtekârlık ve materyalizm.
- Servet, gelir ve fırsat eşitsizliği konusundaki endişeler.
- Irk, feminizm, ayrımcılık ve çevre konularındaki endişeler.

Yetişkin yaşlarında gittiği üniversitede bir klâsik edebiyat dersinde Marx'ı okumuş bir denemeci olan David Denby, günümüz Marksistlerince sık sık gündeme getirilen birçok meseleyi tartışmıştır.

Birincisi, yabancılaşma. Denby diyor ki: "Yabancılaşma benliğin kaybedilmesidir: Başkaları için çalışırız, başka insanların amaçlarını gerçekleştirmek için, ve çoğunlukla ürettiğimiz şeye bezginlik üzerine bina edilmiş bir kayıtsızlıkla bakarız" (1996: 349). Bugünün iş dünyasında can sıkıntısı ve anlamsızlık duygusuyla nasıl baş ederiz? Peki, bunun alternatifi nedir? Acaba komünal veya sosyalist bir toplum daha mı az can sıkıcı veya anlamsızdır? Mal ve hizmetlerin miktar, kalite ve çeşitliliğini giderek geliştiren bir kapitalist toplum, sık sık, çalışanlara işlerinin dışında tatmin arama imkânı veren daha kısa çalışma saatleri sağlamak suretiyle, daha az sıkıntı ve daha fazla tatmin şansı önermektedir.

Açgözlülüğe ne demeli? Denby bu konuda şunları yazar: "Kapitalizm kıskançlığı ve kişinin kendisini mallar aracılığıyla tanımlama arzusunu yaratmıştır. Amerikan versiyonu itibariyle, kapitalizmin bizzat kendisi, ahlâkî değerlerin

yozlaşmasından kısmen sorumludur" (1996: 349). Bu argüman popüler bir argümandır, ama Adam Smith, Montesqiueu ve diğerlerinin, "iş kültürü zamanla sahtekârlık ve açgözlülüğü sınırlamaktadır" yolundaki teziyle geri püskürtülmektedir (Bkz. bölüm 1). Kapitalizm aynı zamanda ruhsal, sanatsal, maddî olmayan, açgözlü olmayan inisiyatiflere epey zaman harcayan ve topluma büyük yararlar sağlayan zengin bireyler üretmektedir.

Denby'nin üniversite hocası başka bir Marksist eleştiri ortaya atmıştır: "Burjuva toplumunda insanlar arası ilişkiler mallar arasındaki ilişkileri taklit ederler... Eğer bizi birbirimize bağlayan yegâne şey paraysa, toplumu bir arada tutan nedir?" Oldukça bireyci bir piyasa ekonomisinde cemaat arayışı önemli bir endişe kaynağıdır. Yüce doların peşine koşmak, tarihî binaların yerle bir edilip yerlerine yüksek binaların yapımına yol açar mı? Acaba kapitalizm bize, ofis dışında ilişki geliştirmeye zaman vermeyecek kadar uzun ve şiddetli bir baskı yapar mı? Denby "Amerika'da, bizi bir arada tutan şeyler giderek azalmaktadır" uyarısında bulunur (1996: 344-351).

Hızlı tempolu piyasa ekonomisinin bizi toplumdan daha bağımsız yaşar hâle getirdiğinde kuşku yok. Mal ve hizmetlerin değişimi sık sık anonim ve dostça olmayan bir hâl almaktadır. Yine kuşku yok ki komüniteryen bir toplumda bütün komşularımızı ve yerel iş adamlarımızı daha iyi tanırdık. Fakat bunun karşılığında, acaba nelerden vazgeçiyoruz?

✶ PARA AYGITI

Yabancılaşma, eşitsizlik ve materyalizm meseleleri dışında Marx'ın paranın evrimsel rolü üzerine yaptığı yorumu çok yararlı buldum. Marx, *Kapital*'in 3. bölümünde C ve C' olmak üzere iki malın takasıyla ilgili bir tartışma başlatır. Mübadele şu şekilde gerçekleşir:

C – C'.

Para işin içine girince, ilişki şu şekle dönüşür:

C – M - C' .

Burada para iki mal arasında bir mübadele aracını temsil etmektedir. Normalde üretim sürecinde hammadde aşamasından nihaî ürün aşamasına kadar para defalarca el değiştirir. Kapitalist sistemin odağı faydalı mal ve hizmetlerin üretilmesidir, para yalnızca bir değişim aracı olarak işlev görür —bir amacın gerçekleştirilmesi için bir araç.

Ancak Marx, para sahibi kapitalistin dünyaya daha başka ve daha dar bir optikten, "faydalı mal ve hizmetler üretme" yerine "para kazanma" optiğinden bakmaya başlamasının gayet kolay olduğuna işaret eder. Marx bu yeni iş yapma anlayışını şu şekilde temsil eder:

M – C – M'

Başka bir deyişle, işadamı parasını (kapital) bir mal, C, üretmek için kullanır, o mal da tekrardan daha fazla para, M', için satılır. Faaliyetlerinin ilk ve son adımı olarak para üzerinde odaklaşmak suretiyle iktisadî faaliyetin nihaî amacını —mal üretim ve değişimi— gözden kaçırmak çok kolaydır. Amaç artık C değil, M'dir.

Nihayet, piyasa sistemi bir adım daha ileri giderek, metaların (mallar ve hizmetler) sahneye hiç dahil olmadığı bir noktaya varır. Değişim süreci şu hâle dönüşür:

M – M'

Bu nihaî aşama, para piyasaları ve borsalar (hisse ve bonolar) gibi sermaye veya finans piyasalarını yansıtır. Bu aşamada, meta kapitalizminin, mal üretimi amacı güden köklerinden uzaklaşmış saf finansal kapitalizm hâline gelmesi kolaydır. Bu ortamda, işadamları çoğunlukla ekonomik sistemin nihaî amacını —faydalı mal ve hizmetler üretmek— unuturlar ve yalnızca "para kazanmak" üzerinde konsantre olurlar; bu kumar yoluyla olabilir, kısa vadeli ticaret teknikleriyle, veya basitçe banka hesabından ya da hazine bonolarından para kazanmak yoluyla olabilir. Nihaî plânda para kazanma amacı, en iyi yararlı mal ve hizmetler sağlamak yoluyla gerçekleştirilebilir, ancak bu, ticaret dünyasında tekrar tekrar öğrenilmesi gereken bir derstir.

MARX SÖZÜNÜ GERİ Mİ ALDI?

Bildiğim tek şey Marksist olmadığım.

Karl Marx

Marx'ın 1870'lerin sonlarında yukarıdaki sözü sarf ettiği söylenmektedir, ama çerçevesi dışına çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Zaman zaman damadı Lafargue'nin sosyalist "teorik anlamsız sözler"inden o kadar bizardır ki, Marx "Eğer bu Markist ise, ben Marksist değilim" demiştir. Biyograf Fritz J. Raddatz şu sonuca varmaktadır: "Bu söz onun kendi doktrininden caydığı veya saptığı şeklinde alınmamalı, fakat tersine, onu saptırmak isteyenlere karşı sözkonusu öğretiyi savunması olarak alınmalıdır" (1978: 130).

Ancak Marx muhtemelen kendi teorilerinde ve şiddete dayalı devrim görüşünde yumuşamaya yanaşmamış olsa da, Engels'in sonraki yıllarda görüşlerini yeniden gözden geçirdiği anlaşılmaktadır. İşçilerin geçimlik düzeyden daha fazla kazanabileceklerini, ekonomik olmayan öteki faktörlerin de toplumda belirli bir rol oynayabileceklerini ve yasal siyasal araçların reformu başarabileceklerini kabul etmiştir. "Bir zamanlar devrimin atak generali denebilecek adam neredeyse Sosyal Demokrat bir reformcu hâline gelmişti" diye yazıyor, Robert Wesson (1976: 37-38).

Böylece, kapitalist kültürün nasıl, nihaî amacın ve bir cemaat ruhunun kaybedilmesine yol açabileceğini görmekteyiz. Bu, iktisadî etkinliğin gerçek amacından sapma eğilimi, iş dünyasının liderleri, yatırımcılar ve yurttaşların yeniden temellere dönmelerinin önünde sürekli bir tehdit oluşturmaktadır.

ÖZET: MARX BİR İZ BIRAKIYOR

Özetle, Karl Marx tümüyle gözardı edilemez. Kendisinin iktisat kuramı kusurlu olabilir, devrimci sosyalizm görüşü yıkıcı olabilir, hatta Marx'ın bizzat kendisi huysuz biri olabilir, fakat piyasa kapitalizminin felsefî analizinin değerli unsurları vardır ve dikkatimizi vermeyi hak etmektedir.

Marx'ın başyapıtı *Kapital*'in yayımlanmasından sadece birkaç yıl sonra, sahneye yeni bir Avrupalı iktisatçılar kuşağı çıkacaktır. Bu iktisatçılar Marx'ın ve klâsik iktisatçıların yanlışlarını düzeltecekler ve kalıcı bir devrim ortaya koyacaklardır. Daha önce de belirtildiği gibi, fiyat teorisine üretim-maliyeti yaklaşımı, iktisadı bir kutuya hapsetmişti, içinde klâsik doğal özgürlük sistemini imha edecek bir bomba barındıran bir kutu. Adam Smith'in modelinin temellerini restore etmek ve kasvetli bilimi yeniden canlandırmak, iktisat teorisinde devrimsel bir çığır açılmasını gerektiriyordu. İşte bölüm 7'nin konusu bu.

REFERANSLAR

Barzun, Jacques, 1958 [1941], *Darwin, Marx, Wagner*, 2. Baskı, New York: Doubleday.

Berman, Marshall, 1999, *Adventures in Marxsism*, New York: Verso.

Blaug, Mark, 1986, *Great Economists Before Keynes*, Atlantic Heights, NJ: Humanities Press International.

Blumenberg, Werner, 1998 [1962], *Karl Marx: An Illustrated Biography*, London: Verso.

Bottomore, Tom, ed., 1991, *A Dictionary of Marxist Thought*, 2. Baskı, Oxford: Blackwell.

Bronfenbrenner, Martin, 1967, "Marxian Influences in 'Bourgeois' Economics", *American Economic Review* 57: 2 (May), 624-35.

Buchholz, Todd G., 1999, *New Ideas from Dead Economists*, 2. Baskı, New York: Penguin.

Colb, Ralph, Jr., 1982, "The Myth of the Marx-Darwin Letter", *History of Political Economy* 14(4): 461-82.

D'Aularie, Ingri ve Elgar, 1962, *D'Aulaire's Book of Greek Myths*, New York: Doubleday.

Denby, David, 1996, *Great Books*, New York: Simon and Schuster.

Downs, Robert B., 1983, *Books That Changed the World*, 2. Baskı, New York: Penguin.

Eaton, John, 1951, *Marx Against Keynes*, London: Lawrence and Wishart.

Engels, Friedrich, 2000 [1844], *The Condition of the Working Class in England*, New York: Pathfinder.

Feuerbach, Ludwig, 1957 [1841], *The Essence of Christianity*, New York: Harper Torchbooks.

Gordon, H. Scott, 1967, "Discussion on Das Capital: A Centenary Appreciation", *American Economic Review* 52:2 (May): 640-41.

Harrington, Michael, 1976, *The Twilight of Capitalism*, New York: Macmillan.

Hart, Michael H., 1978, *The 100: A Ranking of the Most Influential Persons in History*, New York: Hart.

-------, 1992, *The 100: A Ranking of the Most Influential Persons in History*, 2. Baskı, New York: Citadel.

Heilbroner, Robert, 1961, *The Worldy Philosophers*, 2. Baskı, New York: Simon and Schuster.

-------, 1999, *The Worldy Philosophers*, 7. Baskı, New York: Simon and Schuster.

Howard, M. C., ve J. E. King, 1989, *A History of Marxian Economics, 1823-1929*, Princeton: Princeton University Press.

Keynes, John Maynard, 1931, *Essays in Persuasion*, New York: W. W. Norton.

-------, 1936, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London: Macmillan.

Lenin, V. I., 1970, *Selected Works*, 12 cilt, Moscow: Progress.

Lichtheim, George, 1970, *A Short History of Socialism*, New York: Praeger.

Liebknecht, Wilhelm, 1968 [1901], *Karl Marx Biographical Memoirs*, New York: Greenwood.

Leontief, Wassily, 1938, "The Signaficance of Marksian Economics for Present-Day Economic Theory", *American Economic Review* 28: 2 (March supplement), 1-9.

Marx, Karl, 1976 [1867], *Capital*, c.1., New York: Penguin.

-------, 1980, *The Holy Family, or Critique of Critical Criticism*, New York: Firebird.

-------, 1988, *The Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, New York: Prometheus.

-------, 1995, *The Poverty of Philosophy*, New York: Promotheus.

Marx, Karl, ve Friedrich Engels, 1964 [1848], *The Communist Manifesto*, New York: Monthly Review Press.

-------, *Collected Works (Letters 1860-64)*, c. 41. New York: International Publishers.

Mises, Ludwig von, 1972, *The Anti-Capitalist Mentality,* Spring Mills, PA: Libertarian Press.

Moggridge, D. E., 1992, *Maynard Keynes,* London: Routledge.

North, Gary, 1993, "The Marx Nobody Knows", Uri N. Maltsev, ed., *Requiem for Marx* içinde, Auburn, AL: Ludwig von Mises Institute.

Padover, Saul K., 1978, *Karl Marx: An Intimate Biography,* New York: McGraw Hill.

Payne, Robert, 1968, *Marx,* New York: Simon and Schuster.

------, 1971, *The Unknown Marx,* New York: New York University Press.

Plaut, Eric A. ve Kevin Anderson, 1999, *Marx on Suicide,* Evanston, IL: Northwestern University Press.

Raddatz, Fritz J., 1978, *Karl Marx: A Political Biography,* Boston: Little, Brown.

Roemer, John E., 1988, *Free to Lose,* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Rothbard, Murray N., 1980, "The Essential Von Mises", in Ludwig von Mises, *Planning for Freedom*, 4. bs. Spring Mills, PA: Libertarian Press: 234-70.

-------, 1995, *Classical Economics,* Hants: Edward Elgar.

Samuelson, Paul A., 1957, "Wages and Interest: A Modern Dissection of Marksian Economic Models", *American Economic Review* 47:6 (May): 884-910.

-------, 1967, "Marxian Economics as Economics", *American Economic Review* 57: 2 (May): 616-23.

-------, 1976, *Economics,* New York: McGraw Hil.

Schumpeter, Joseph, 1942, *Capitalism, Socialism, and Democracy,* New York: Harper.

Schwartzchild, Leopold, 1947, *Karl Marx, the Red Prussian,* New York: Grusset and Dunlap.

Seymour-Smith, Martin, 1998, *The 100 Most Influential Books Ever Written,* Toronto: Citadel.

Skidelsky, Robert, 1992, *John Maynard Keynes: The Economist as Saviour,* 1920-1937, London: Macmillan.

Solomou, S.N., 1987, "Nikolai Kondratieff", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics,* London: Macmillan, c. 3, 60.

Sweezy, Paul M., 1942, *The Theory of Capitalist Development,* New York: Modern Reader.

Sweezy, Paul M. ve Paul Baran, 1966, *Monopoly Capitalism,* New York: Monthly Review.

Sweezy, Paul M., ve Harry Magdoff, 1977, *The End of Prosperity,* New York: Monthly Review.

Wesson, Robert G., 1976, *Why Marksism? The Continuing Success of a Failed Theory,* New York: Basic Books.

Wicksteed, Philip H., 1933, *The Common Sense of Political Economy,* gözden geç. bs. London: Routledge and Kegan Paul.

Wilson, Edmund, 1940, *To the Finland Station,* New York: Harcourt Brace.

Zarnowitz, Victor, 1992, *Business Cycles,* Chicago: University of Chicago Press.

7

TUNA'NIN SÜRPRİZLERİ: MENGER VE AVUSTURYALILAR AKINTIYI TERSİNE ÇEVİRİYORLAR*

Ricardo'nun İlkeler*'inden bu yana hiçbir kitap, iktisadın gelişmesi üzerinde Menger'in* Grundsätze*'ı kadar büyük bir etkiye sahip olmadı.*

Knut Wicksell (1958: 191)

Menger, Ricardocu teoriyi mağlûp eden adamdır... Menger'in değer, fiyat ve bölüşüm teorisi şimdiye kadar sahip olduklarımızın en iyisidir.

Joseph Schumpeter (1951: 86)

Karl Marx bir şeyde haklıydı: Sanayi devriminin devasa güçleri Batı dünyasını tarihte hiç görülmemiş yeni bir refah dönemine sıçratmıştı. "İlk sanayileşen ülke"nin merkezi olan Londra'da yaşayan Alman filozof, endüstriyel kapitalizmin muazzam gücünün ondokuzuncu yüzyılda Britanya'dan Almanya'ya, oradan ABD'ye yayılabileceğini ister istemez fark etmişti. Bununla birlikte, Marx önemli bir olayı gözden kaçırıyordu: bütün ekonomik sınıfların —kapitalistler, toprak sahipleri ve işçiler— maddî koşullarında iyileşme meydana gelmişti. Ortalama reel ücretin yılda sadece yüzde 1 oranında arttığı tahmin ediliyordu, ancak

---

* Bu bölüm için seçilen müzik: Johann Straus, Jr., "The Emperor's Waltz"

Marx'ın yaşadığı dönemde bu önemli bir kazançtı. İktisat tarihçisi Rondo Cameron, "Britanyalıların 1850 ile 1914 arasında kişi başına reel gelirlerinde kabaca 2.5 katlık bir artış olduğu, gelir dağılımının *az da olsa* daha eşit hâle geldiği, korkunç yoksulluk yaşayan nüfus oranının düştüğü ve Britanyalıların 1914'te Avrupa'daki en yüksek yaşam standardına sahip olduğu", sonucuna varmaktadır (Cameron 1997: 228).

ABD ondokuzuncu yüzyılda daha da hızlı bir ekonomik büyüme yaşamıştır. Cameron'a göre, 1776 ile İç Savaş arasında kişi başına ortalama gelir, nüfus yaklaşık on kat arttığı hâlde, en az ikiye katlanmıştır. 1870'lere gelindiğinde, ABD yeryüzündeki en zengin ülke olmuştu (Cameron 1997: 228).

1883'te Marx öldüğü zaman, Malthus-Ricardo-Marx'ın "geçimlik ücret" tezinin tümüyle yanlış olduğunu gösteren çok sayıda kanıt vardı. Adam Smith'in iyimser evrensel refah sistemi tekrar itibar kazanıyordu.

İKTİSAT BÜYÜK BİR ENGELLE KARŞI KARŞIYA

Ne var ki, endüstriyel ekonomi gelişme kaydederken, iktisat teorisi bir çıkmaza girmişti. Adam Smith ekonomik özgürlüğün ve sınırlı devletin bolluğa ve yaygın bir refaha neden olacağını fark etmişti; ancak Smith, tüketicilerin ve üreticilerin daha yüksek bir yaşam standardı sağlamak için fiyat sistemi yoluyla nasıl çalıştıklarını açıklayan, (işbölümü dışında) sağlam bir teorik çerçeveye sahip değildi. Ricardo, Mill ve klâsik okul tüketim mallarının, ticarî malların ve emeğin fiyatı için bir üretim-maliyeti esası geliştirdiler. Fakat böyle yapmakla Marksist iktisadın tutsağı hâline geldiler. [Buna göre] eğer kârlar ve rantlar artıyorsa, ancak işçi ücretleri pahasına artıyordu. Sınıf çatışması kaçınılmaz biçimde ortaya çıkınca, Smithgil evrensel refah dünyası ve çıkarların ahengi parçalanmış oldu. Klâsik iktisatçılar "üretim" ve "bölüşüm" sorunlarını talihsiz bir şekilde ayrı tutmuşlardı; bu da, daha önce işaret ettiğimiz gibi, yeniden bölüşüm, millîleştirme ve devlet eliyle merkezî plânlama gibi sosyalist ideallere cephane sağlamış oluyordu.

İktisat bir bilim olarak İngiltere'de durgunluğa girmişti. John Stuart Mill *İlkeler*'inde mağrur bir şekilde "Değer kanunlarında bugünkü veya gelecekteki herhangi bir yazar için çözülecek herhangi bir şeyin kalmamış olması mutluluk vericidir, bu konudaki teori tamamlanmıştır" diye ilân ediyordu (Black vd. 1973: 181). Klâsik iktisat Fransa'da gözden düşmüştü. Meslek öyle düşük bir noktaya ulaşmıştı ki, Marx'ın anavatanı Almanya'daki profesörler, ekonomik teori diye bir şeyin var olduğu düşüncesini reddediyorlardı. "Tarihçi Okulun şiddetli saldırıları altında" diye yazan Friedrich Hayek'e göre, "sadece klâsik doktrinler bütünüyle terk edilmiyor, aynı zamanda teorik analize yönelik herhangi bir teşebbüse de derin bir güvensizlikle bakılıyordu" (1976: 13).

Eğer kapitalizm hayatta kalmak ve başarılı olmak zorundaysa, iktisat teorisinde çığır açacak yeni bir epistemolojiye gerek vardı. İktisat yeni bir güdüye, bütün sınıfların —toprak sahipleri, kapitalistler ve işçiler— nasıl kazançlı çıkacağı ve bütün tüketicilerin nasıl yararlanacağını açıklayan genel bir teoriye, fena hâlde ihtiyaç duyuyordu. Fakat bu nereden gelecekti?

ÜÇ İKTİSATÇI NEREDEYSE EŞ-ZAMANLI OLARAK OLAĞANÜSTÜ BİR KEŞİFTE BULUNUYORLAR

İktisadın tarihinde belirli yılların nasıl dikkat çektiğine, bir dizi olayın hepsinin nasıl aynı zamanda meydana geldiğine işaret etmiştik (*Bağımsızlık Bildirgesi*'nin ilânı ile *Milletlerin Zenginliği*'nin yayımının gerçekleştiği 1776 yılı; Avrupa'daki devrimlerin ve *Komünist Manifesto*'nun ilân edildiği 1848 yılı gibi). 1870'lerin başı — özellikle 1871— benzer bir zaman olup, üç iktisatçının birbirinden bağımsız olarak marjinal fayda ilkesini keşfettiği ve "neoklâsik" marjinalist devrimi başlattığı bir dönemi işaretlemektedir. Fiyatların ve maliyetlerin nihaî tüketici talebi ve tüketicilerin göreli marjinal faydaları tarafından belirlendiği düşüncesi, modern iktisadın evriminde eksik olan son kayda değer halkaydı. Bunun keşfedilmesi, Adam Smith'den John Stuart Mill'e kadar klâsik iktisatçıları hüsrana uğratmış olan "değer paradoksu"nu çözdü. Bu, Marksist iktisadın da mahvolmasının nedeniydi.

Marjinal fayda devrimi, can çekişen bir bilimi yeniden ayağa kaldırmıştır. İktisatçı olmak için heyecan verici bir zamandı artık.

Bu iktisatçılar kimlerdi? Britanya'dan William Stanley Jevons (1835-82), Fransa'dan Léon Walras (1834-1910) ve Avusturya'dan Carl Menger (1840-1921). Gerçi, Hermann Gossen, Samuel Longfield, Antoine Cournot ve Jules Dupuit gibi birkaç selefin daha önce marjinal fayda ilkelerini kullandıkları doğrudur; ancak bu üçünün birlikte ortaya çıkışına kadar marjinal faydanın geniş çapta tanınması ve meslekte benimsenmesi sözkonusu değildi.[1] Marjinal devrime şahit olmuş olan İsveçli iktisatçı Knut Wicksell bunu "beklenmedik bir sürpriz" olarak tarif etmiştir (1958: 186).

MARJİNALİST DEVRİM NE ANLAM İFADE EDİYORDU?

Gerçi Jevons 1862'de başlıca düşünceleri üzerine bir konferans vermişti; ancak hem Menger hem de Jevons yeni teorilerini 1871'de yayımladılar. Menger *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*'sini (daha sonra *İktisadın İlkeleri (1976 [1871])*

[1] Auburn iktisatçıları Robert Ekelund, Jr. ve Robert Hébert, Fransız mühendis Jules Dupuit'nin (1842-1942) marjinal fayda teorisi dahil modern mikro iktisadın son selefi olduğunu ileri sürmektedirler. Bkz. Ekelund ve Hébert (2000). Bu yazarlar, Dupuit'nin katkılarının, esas itibariyle mühendislere yönelik yazdığı için, geniş ölçüde gözardı edildiğine işaret etmektedirler.

olarak çevrildi) ve Jevons *Politik İktisat Teorisi*'ni yayımladı. Birkaç yıl sonra, 1874'te ve 1877'de, Walras iki ciltlik *Saf İktisadın Unsurları*'nı yayımladı. Hepsi birlikte, "neoklâsik" iktisat olarak adlandırılan okulu geliştirdiler. Bu okul, Adam Smith'in orijinal çalışması laissez faire refah modeli ile marjinal değer teorisini birleştirdi. Bir sonraki nesilde marjinal devrim iktisat mesleğini silip süpürerek, Ricardocu çerçevenin yerine yeni bir ortodoksiyi büyük oranda ikame etmiş oldu. Gerçi, 1930'lardaki Keynezyen devrim kadar hızlı olmasa da, 1870'lerin marjinalist devrimi de iktisat mesleğini, bir sonraki nesil boyunca aynı düzeyde mutabakat ve güçle etkisi altına aldı. Marjinal devrimin bu üçlüsü —Jevons, Walras ve Menger— objektif maliyet-temelli değer teorilerini reddettiler ve bunun yerine iktisada yeni yaklaşımın temel taşı olan subjektif fayda ilkesi ve tüketici talebi üzerinde yoğunlaştılar. Bireylerin, gerçek dünyada tercihler ve değerler temelinde seçimler yaptığına işaret ettiler. J. -B. Say gibi onlar da, üretim veya emeğin hiçbir miktarının ürüne bir değer katmadığını fark ettiler. Değer, bireysel kullanıcıların subjektif değerlendirmelerinden meydana gelmekteydi. Kısacası, üreticilerin bir ürünü üretmek için üretken kaynakları istihdam etmeden önce, talebin yeterince yüksek olması gerekiyordu. Talep daima arzın yerini almalıydı.

Marjinalistler hatta bir adım daha ileri giderek, uzun dönemde bağımsız arz eğrisi diye bir şeyin olmadığını ileri sürdüler; arz sonuçta nihaî talep tarafından belirlenir. Örneğin, eğer talep eğrisi ileri doğru kayarsa, yeni kaynakların bu endüstriye girişi ile er geç yeni bir arz (maliyet) çizelgesi,* meydana gelir. Yirminci yüzyılın başlarında marjinalist devrimin en güçlü taraftarlarından birisi olan Philip Wicksteed'in ifade ettiği gibi, "üretim maliyeti talep çizelgesiyle eşgüdümlüdür" (1933: 812). Avusturyalılar, maliyetin vazgeçilen alternatiflerden başka bir şey olmadığını gösterdiler.

ÜRETİM VE BÖLÜŞÜM BİR KEZ DAHA BİRBİRİYLE İLİŞKİLENDİRİLDİ

İktisattaki bu ilerleme çerçevesinde yeni bir iktisatçı kuşağı, üretim ve bölüşümün yeniden birbiriyle ilişkilendirilebileceğini keşfetmiş oldu. Tüketicilerin talepleri sonuçta tüketim mallarının nihaî fiyatlarını belirlemekte, bu da üretken faaliyetin yönünü tayin etmektedir. Nihaî talep, o süreçte birlikte çalışan üretim faktörlerinin fiyatlarını (ücretler, rantlar ve kârlar), üretim sürecine kattıkları değere göre, belirlemektedir. Kısacası, gelir dağıtılmıyor, üretim sürecindeki her bir katılımcının katma değerine göre üretiliyordu. Emek sözkonusu olduğunda, ücretlerin emeğin marjinal verimliliği tarafından belirlendiği fikri, bu marjinal değer ilkesinden geliştirildi ve yüzyılın başında Columbia Üniversitesi'nden Amerikalı iktisatçı John Bates Clark tarafından daha da mükemmel hâle getirildi (bkz. bölüm 9).

* Arz Çizelgesi: Hangi fiyattan üreticilerin ne kadar mal satmak istediklerini gösteren tablo (Ed.).

MARJİNAL İLKESİ DEĞER PARADOKSUNU ÇÖZÜYOR

Neoklâsik iktisatçılar fayda ilkesini bir adım daha ileri götürdüler. Bireylerin sahip olduğu mal miktarı ne kadar fazlaysa, bireylerin her bir birime verecekleri değerin o kadar az olacağını fark ettiler. Eğer her yerde elde edilebilecek bol miktarda su varsa, ek bir bardak su görece daha ucuz olacaktır. Diğer taraftan, bir topluluk suyun oldukça kıt olduğu Arap çöllerinde yaşarsa, bu topluluk her bir ek bardak suya oldukça yüksek bir bedel ödeyecektir. Eğer elmas bol olsaydı, elmas fiyatları düşerdi. Eğer elmas kıtsa, fiyatı yükselir.

Böylece, neoklâsik iktisatçılar azalan marjinal fayda ilkesini keşfetmiş oldular. Kısaca, fiyatlar bir malın göreli bolluk veya kıtlığına dayalı olarak tüketici taleplerini karşılayan *marjinal* alım ve satım tarafından belirleniyordu. Onlar, Adam Smith'i ve diğer klâsik iktisatçıları hüsrana uğratmış olan sözde değer paradoksunu, ilk defa ve nihaî olarak, çözmüşlerdi. Niçin su gibi temel bir mal çok ucuzken, elmas gibi semeresiz ve kullanışsız bir mal bu kadar pahalı? *Milletlerin Zenginliği*'nde Adam Smith, fiyatı faydadan ayırmış ve "kullanım malları" ile "değişim malları" arasında yapay bir ikilem yaratmıştır; sanki fiyat ve faydayı birbirine bağlayan hiçbir şey yokmuş gibi. Smith, suyun büyük bir "kullanıma" fakat çok az bir "değere" sahip olduğuna işaret etmişti. Elmasın uygun kullanım alanı oldukça nadirdir (bu durum elmasın sanayide kullanımından önceydi), fakat "değişim" değeri yüksektir. Böylece klâsik iktisatçılar ünlü elmas-su paradoksunu çözememişlerdi; bu da bütün bir kuşak boyunca iktisadın mikro temelleri konusunda bir karışıklık ile sonuçlanmıştı.

Dahası, Smith'in "kullanım" ve "değişim" arasındaki yapay ikilem zararsız da değildi. Bu, piyasada "kâr için üretim" ile "kullanım için üretim" arasındaki fark konusunda şikâyetleri olan sosyalistler, Marksistler ve diğer kapitalizm eleştirmenlerinin eline koz verdi. Bunlar, kapitalistlere "yararlı bir hizmet sağlamak"tan çok "kâr elde etme" ile ilgilendikleri suçlamasında bulundular, sanki kârlı bir mübadelenin tüketicinin yararıyla hiç alâkası yokmuş gibi.

Bu suretle, marjinalist devrim değer paradoksunu çözmüş ve bunu yapmakla, sosyalistlerin argümanını da geçersiz hâle getirmiş oldu. Yeni mikro iktisat çerçevesinde, kârlar ile kullanım doğrudan bağlantılıydı. Fiyatlar tüketici taleplerini yansıtıyor ve kâr amaçlı üretim bu ihtiyaçları karşılamaya çabalıyordu.

Elmas-su paradoksunu çözerek, marjinalistler elmas ve suyun değerleri arasındaki farklılığın suyun göreli bolluğu ve elmasın göreli kıtlığı (talepler veriyken) nedeniyle ortaya çıktığını gösterdiler. Suyun arzı bol olduğu için, her bir ek birimine olan talep düşüktür. Elmasın arzı aşırı derecede sınırlı olduğu için her bir ek birimine olan talep yüksektir. Bu nedenle, kullanım değeri ve değişim değeri arasında artık bir çelişki sözkonusu değildir.[2]

---

[2] Burada iktisat biliminin tarihinde tuhaf bir bükülüp tersine dönme vardır. Adam Smith aslında elmas-su paradoksuna doğru cevabı *Milletlerin Zenginliği*'ni yazmadan on yıl önce vermişti. Smith'in

Jevons da, Walras da marjinalist devrimi, Newton ve Leibniz'in kalkülüsü keşfine benzetmiştir, özellikle hem kalkülüs hem de fiyat teorisinin marjinal değişmelerle ilgili olması nedeniyle.

MARJİNAL DEVRİMDE MENGER'İN KRİTİK ROLÜ

Bu bölüme Carl Menger'in ve onun kurduğu Avusturya okulunun öncü çalışmalarıyla başladık. Menger üç "neoklâsik" iktisatçı içinde, değer ve fiyat teorisine sistematik olarak yeni bir yaklaşım geliştiren ve Ricardocu paradigmaya başarılı bir şekilde meydan okuyan ilk isimdir. Jevons'ın kitabı İngiltere'de okundu ancak iyi anlaşılmadı; bu kitabın etkisi, Ricardocu ortodoksinin ezici bir biçimde yaygın kabul görmesi nedeniyle engellendi (İktisadın dönüşümünde Jevons ve Marshall'in İngiliz neoklâsik okulu üzerindeki kritik rollerini gelecek bölümde tartışacağız). Walras'ın genel denge sistemi ve marjinal analizi oldukça matematikseldi ve çağdaşlarının çoğunu korkutup kaçırmıştı. Birkaç on yıl, bu konu görmezden gelindi ve daha sonra yirminci yüzyılda yavaş yavaş ün kazanmaya başladı. Kısaca, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında süreci başlatan ve ekonomik düşünüşün yönünün değişmesinde en büyük etkiye sahip olanlar, Menger ve onun Avusturya okuluydu. Bu üç mucidin etkileri üzerine, çağdaşları Knut Wicksell'in değerlendirmesi şöyledir, "Ricardo'nun *İlkeler*'inden bu yana, hiçbir kitabın iktisat teorisinin gelişmesi üzerinde Menger'in *Grundsätze*'ı kadar büyük bir etkiye sahip olmadığı, gayet rahatlıkla söylenebilir —hatta buna Jevons'ın hünerli ama çok fazla vecizeyle dolu kitabı ile, Walras'ın oldukça zor okunan kitabı da dahildir" (Wicksell 1958: 191).

---

hukuk üzerine 1763'te verdiği dersler, onun fiyatın kıtlık tarafından belirlendiğini fark ettiğini gösteriyordu. Smith şöyle diyordu, "suyun yok pahasına verilecek kadar ucuz olmasının tek nedeni bolluğu, elmasın bu kadar kıymetli olmasının nedeni de... kıt olmasıdır." İskoç profesör arz koşulları değiştiğinde, bir malın değerinin de değişeceğini ilâve ediyordu. Smith, Arap çöllerinde kaybolmuş zengin bir tüccarın suya çok değer vereceğine işaret ediyordu. Eğer elmasın miktarı "endüstri tarafından... artırılabilirse", elmas fiyatları düşecekti (Smith 1978: 33, 3, 358). Garip bir şekilde, o *Milletlerin Zenginliği*'nin I. kitabının 4. bölümünü yazarken, elmas-su paradoksunun bu ikna edici açıklaması ortadan kaybolmuştu. Smith'in acaba dalgınlık hastalığı mı vardı? İktisatçı Roger Garrison böyle düşünmüyor. O, kabahati Smith'in Calvinist geçmişindeki değişime buluyor. Sözkonusu Calvinist geçmiş çok çalışmanın erdemine, yararlı üretime ve tutumluluğa vurgu yapıyordu. Smith'in kafasında elmas ve mücevherler lüzumsuz lüks şeylerdi ve su ve diğer "yararlı" ürünlerle karşılaştırıldığında görece "yararsız" maddelerdi. Garrison, Smith'in "verimli" ve "verimsiz" emek arasındaki tuhaf ikilemine işaret etmektedir; *Milletlerin Zenginliği*'nde II. kitabın üçüncü bölümüne bakınız. Smith burada papazları, doktorları, müzisyenleri, hatipleri, aktörleri ve diğer hizmet üretenleri "önemsiz" meslekler olarak görmektedir. Diğer yanda, çiftçiler ve imalatçılar "verimlidir." Niçin? Çünkü Smith'in Presbiteryen vicdanı tüketime karşı çıkarak tasarruf ve çalışmayı savunur. Garrison'ın ifade ettiği gibi, "Bu ayırımdaki temel Fizyokratik yanlış düşünceler değildir, Presbiteryen değerlerdir. Verimli emek geleceğe yönelimlidir; verimsiz emek bugüne yönelimlidir" (Garrison 1985: 290; Rothbard 1995: 444-50).

Şaşırtıcı bir şekilde, Menger'in etkisi büyük ölçüde dolaylı olmuştur. Onun subjektif değer teorisi ve marjinal analizi Eugen Böhm-Bawerk ve Friedrich Wieser adlı iki takipçisi tarafından yaygınlaştırılmıştır. Dahası Böhm-Bawerk, Karl Marx'la ciddî şekilde ilgilenen ve Marksist iktisadın kirli çamaşırlarını ortaya döken ilk "neoklâsik" iktisatçıdır.

AVUSTURYA OKULUNUN BAŞARILARI

Avusturya okulu Adam Smith ve onun doğal özgürlük modelinin üç yönden imdadına yetişti (bu anlamda, gerçekten çok yönlü bir devrimdi):

1. *Değerin tüketici kökeni*: Verimli faaliyetin tespit edilmesinde tüketicinin belirleyici rolünü, Menger ve Avusturyalılar tespit etmişlerdir —buna göre üretim sürecinin yapısı ve fiyatlamasını belirleyen şey, emek-zamanı veya üretim maliyetleri değil, nihaî taleptir. Avusturyalılar bunu kendilerinin "yükleme (atıf) teorisi" olarak adlandırdılar. Fayda, girdilere değer yüklüyor (onların değerlerini belirliyor)du. Avusturyalılar bu ilişkiyi göstermek için yeni bir model kurdular; bu model, Marksist-sosyalist heterodoksinin elinde bir rehine değildi artık.

2. *Marjinal fayda/maliyet*: Avusturyalılar fiyatların ve maliyetlerin son birim sınırında (alıcıların ve satıcıların marjinal fayda ve maliyetleriyle) belirlendiğini gösterdiler. Marjinal analiz bugünün modern mikro iktisadının temelini oluşturur.

3. *Subjektif değer*: Avusturyalılar, Ricardo'nun "değişmez bir değer ölçüsü" aramasının, Ponce de Leon'ın gençlik pınarı araması gibi, tamamen boşuna olduğunu gösterdiler. Menger ve taraftarları değerin bütünüyle üreticilerin ve tüketicilerin isteklerine bağlı olduğunu ortaya koydular; yani ücretler, rantlar, faiz ve kârlar tüketicilerin ve kullanıcıların subjektif değerlendirmeleri tarafından belirlenir. Böylece, maliyetler uzun dönemde aslında hiçbir zaman sabit kalmazlar.

Daha genel bir düzeyde, Avusturya okulunun katkısı oldukça radikaldi. Menger ve Avusturyalılar, Ricardocu iktisadın objektif mekanistik determinizminin yerine, insan eylem ve değerlendirmelerinin subjektif gerçekliğini ikâme ettiler.

Avusturyalı iktisatçılar kamu maliyesi, para, sermaye ve faiz teorisi alanlarına pek çok katkıda bulundular. Esas itibariyle Avusturyalılar, Böhm-Bawerk'ın çalışmaları yoluyla, sermaye birikimi ve tasarrufun etkisini evrensel refahın ve büyümenin anahtarı olarak modele dahil eden, Marksizm'den etkilenmeyen/esinlenmeyen olmayan bir kapitalizm teorisi ortaya koydular.

Kısaca, Menger ve taraftarları Smith'in pozitif iktisat ve kapitalist sistem vizyonunu daha itibarlı hâle getirdiler. Böylece, Menger hem makro iktisat (ekonominin bir bütün olarak nasıl çalıştığı) hem de mikro iktisat (bireysel fiyat-

lar, maliyetler ve üretim teorileri) üzerinde derin etkileri olan bir düşünce okulu kurdu. O, birçok yönden hem makro iktisadın (üretim modelinin zaman yapısı yoluyla) hem de mikro iktisadın (subjektif talep ve marjinal analiz) devrimci bir kâşifidir. Carl Menger, Adam Smith'in doğal özgürlük sistemini savunmada, bir eşi daha olmayan en büyük *teorik* iktisatçıdır.

VİYANA: BİR DEVRİM ORTAMI

1870'lerde, Viyana Üniversitesi Avrupa'daki en büyük ve en saygın eğitim okullarından birisi sayılıyordu. Yüzyıllar boyunca, Habsburg'ların egemenliğindeki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Viyana'yı Doğu Avrupa'nın politik, kültürel ve entellektüel merkezi hâline getirmişti. Güzel Tuna Nehri kıyısına kurulan Viyana, Londra ve Paris'in ardından Avrupa'nın en büyük üçüncü kenti olmuştu. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca, görkemli müzeleri, sarayları, parkları, opera salonları ve kafeleriyle ün yapmıştı. Bir buçuk asırdan sonra, 1700'lerin sonlarından 1900'lerin başlarına kadar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda olağanüstü bir entellektüel gelişme meydana geldi. Viyana, bu dönemde dünyanın en yaratıcı müzisyen, bilim adamı, filozof ve iktisatçılarından bir kısmını cezbetti. Dünyanın en büyük müzisyenleri orada yaşadı -Mozart, Beethoven, Haydn, Schubert, Brahms, Mahler ve Strauss. Ünlü psikolog Sigmund Freud ve filozof Ludwig Wittgenstein de Viyana'da yaşayıp orada çalıştılar.

Viyana Üniversitesi'nde bir başka devrim daha meydana geldi. Menger, Avusturya iktisat okulunu kurdu. Bu okul bireysel davranış, girişimcilik, subjektif değerler ve piyasa sürecinde sermaye ve zamanın rolüne odaklanmıştı. Marjinal fayda, fırsat maliyeti ve zaman tercihi gibi birçok Avusturya kökenli kavram, standart ekonomik analize dahil edilmişti. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında, Menger'in yönetimindeki Avusturya okulu en büyük iki rakibi olan İngiliz klâsik okulu ile Alman tarihçi okuluna meydan okudu ve ortaya çıkmakta olan Marksist okula karşı geniş cepheli bir saldırıda bulundu.

AVUSTURYALILAR İKTİSATTA YENİ BİR DÖNEM BAŞLATTILAR

Avusturyalıların öncülüğündeki "neoklâsik" devrim, iktisat tarihinde coşkulu bir dönemdir. Fakat tarihçilerin çoğu, bu devrimin o dönemde Batı dünyası boyunca iktisatçılar arasında meydana getirdiği heyecanı yeterince takdir edememektedir. Avusturya'daki fayda/marjinal/subjektif devrim, iktisat dergilerinde pek çok makalenin yayımlanmasına neden olmuştu. İktisat tarihçisi James Bonar *Quarterly Journal of Economics*'in Ekim 1888 sayısında, Menger ve takipçilerinden dolayı Avusturya'nın "en azından son yüzyıldan bu yana iktisadî tartışmada daha önemli hâle geldiğini" yazıyordu (1888: 1). H. R. Seager, *Journal of Political Economy*'nin Mart 1893 sayısına yazdığı raporda, Viyana Üniversitesi'nin bütün ülkelerden

öğrenci çektiğini söylüyordu (1893). 1891'de Eugen Böhm-Bawerk'ten, Amerikan Politik ve Sosyal Bilimler Akadamesi'nin *Annals*'ı için neoklâsik iktisatta Avusturyalıların öncüğündeki devrim üzerine bir yazı göndermesi istenmişti. Böhm-Bawerk'e göre, Avusturya kökenli yeni değer teorisi şu etkiye sahipti: "Klâsik iktisatçıların en önemli ve en ünlü doktrinleri artık hiçbir şekilde savunulabilir değildir, eğer savunulacaklarsa da, bu ancak esaslı değişiklikler ve eklemeler yapıldıktan sonra mümkündür" (Böhm-Bawerk 1962: 5).

Avusturyacı görüş Aziz Peder **Philip Wicksteed (1844-1927)** tarafından da geliştirildi. Wicksteed, Dante ve Aristo'nun çalışmalarını tercüme eden, teslis inancını kabul etmeyen Üniteryen mezhebine mensup bir İngiliz papazı ve ortaçağ bilginiydi. Orta yaşlarındayken, Henry George'un *Gelişme ve Yoksulluk*'unu okuduğunda iktisada yönelmişti. Bütün hayatı boyunca sosyalist ülkülere (toprak millîleştirmesi dahil) sempati duydu. Fabiyen Cemiyeti üyesiydi. Yine de marjinalist teoriye saf bir inancı vardı ve etkili kitabı *Politik İktisadın Sağduyusu* (1933) yoluyla Jevons'ın ve Avusturyalıların önde gelen savunucularından biri oldu. Aslında, Avusturya dilinde *Grenznutzen* kelimesinin tercümesi olarak "marjinal fayda" terimini takdim etmenin itibarı ona aittir.

MENGER'İN GİZEMLİ ARKAPLÂNI

Bu devrim nasıl meydana geldi? Kurucusunun öyküsüyle başlayalım.

Carl Menger'in kişisel yaşamı sırlarla doludur. Tam bir biyografisi yoktur. Oğlu Karl, babasının geçmişi üzerine çalıştı, ancak hiçbir zaman bitiremedi. Bunu bitiremeyişinde aşağıda açıklanan nedenler etkili olmuş olabilir.

Carl Menger'in yaşamının ilk dönemleri ve eğitimi çok iyi bilinmiyor. Carl, daha sonraları güney Polonya'nın bir parçası hâline gelmiş olan, Avusturya'daki Neu-Sandez kentinde 1840 yılında doğdu, [ailesindeki] üç erkek çocuktan biriydi. Menger'in babası bir avukattı, annesi zengin bir Bohemyalı tüccarın kızıydı. Carl, Viyana Üniversitesi'nde (1859-60) hukuk ve siyaset bilimi okudu. Birkaç yıl, yerel gazetelerde tefrika edilen birtakım kısa roman ve komediler yazdı, fakat onun daha ciddî hedefleri vardı. 1867'de Krakow Üniversitesi'nden doktorasını aldı ve Viyana'daki Başbakanlık ofisinin basın kısmında muhabir olarak kariyerine başladı. Burada, ekonomik koşullar ve borsa haberlerinden sorumluydu, sıklıkla resmî bir gazete olan *Wiener Zeitung* gazetesine yazı yazıyordu. Friedrich Wieser'a göre, Menger ekonomi gazetecisi olarak fiyatların belirlenmesinde subjektif talebin öneminin ve ekonomik teoriyi yeniden biçimlendirme gereğinin farkına burada vardı.

Fiziksel görünümüyle ilgili birkaç izlenim vardır. Gür saçlı, tam sakallı ve uzun boylu sayılırdı. "Yetişkinlik döneminde Menger olağanüstü etkileyici bir görünüme sahip olmuş olmalı" (Hayek 1976: 33).

Ekonomi gazetecisi iken, Menger, devrimci başyapıtını yazmaya başlamıştı. Genç biriydi, yirmili yaşlarının sonundaydı. Kendisinin çığır açıcı bulgularından ilham aldığım hissediyor, "marazi bir heyecan"la gözü dönmüş bir şekilde yazıyordu. *Grundsätze*'ını 1871 yılında, otuzbir gibi henüz genç bir yaşta yayımladı.

1871 yılı Menger için önemliydi. Avusturya Devlet Memurluğu'nda işe girdi, fakat kitabını Viyana Üniversitesi'ndeki fakülteye sununca, işinden istifa ederek *privatdozent* olarak ücretsiz hoca oldu. 1873'e kadar akademik meslektaşları Menger'den o kadar etkilendiler ki, onu üniversitede hukuk ve siyaset biliminde "olağanüstü" profesör olarak atadılar.[3] (Not: Avrupa'da "olağanüstü" profesör "doçent" veya "yardımcı doçent" gibidir; bir sonraki derece "normal" veya "tam" profesördür!) Hiçbir iktisatçı Menger kadar hızlı bir başarı elde edememiştir. Mucitlerin çoğu, teorilerinin kabul edilmesinden önce ya bir nesil veya yaşlılıklarına kadar beklemek zorunda kalmışlardır. Walras, bir sonraki nesilde fark edilen fikirlerini geliştirmek için kayda değer bir servet harcamıştır. Fakat Menger'in yeni değer teorisi kendi ülkesinde o kadar iyi karşılandı ki, otuzüç yaşında bir gençken profesörlüğe atandı.

Fotoğraf 7.1: Carl Menger (1840-1921)
"Olağanüstü etkileyeci görünümlü bir adam."
Adam Smith Arşivi'nin izniyle.

MENGER TAHTIN VARİSİNE ÖĞRETMENLİK YAPIYOR

Menger'in, bir yandan en parlak öğrencilere bile meydan okurken, aynı anda iktisadı çok açık ve kolay bir şekilde açıklayabilen popüler bir öğretmen olarak ün ka-

[3] Üniversiteye atanmadan önce Carl Menger güvenlik polisi tarafından soruşturuldu, çünkü "adı çıkmış" büyük kardeşi Max'ın Avusturya parlâmentosunun bir üyesi olarak sendika-yanlısı faaliyetleri vardı. Daha sonra, küçük kardeşi için endişe etmeye başladı. Avukat olan Anton etkili bir sosyalist kitapçık yazmıştı, *Emeğin Ürünün Tamamı Üzerindeki Hakkı* (1886).

zanması uzun sürmedi. Ününün devletin en yüksek seviyelerine ulaşmış olduğu anlaşılıyor, ki 1876'da Menger onu meşhur edecek potansiyele sahip önemli bir fırsat yakalıyordu. Adam Smith'in izinde giden Menger'den bir aristokrata öğretmenlik yapması istenmişti. Bu, herhangi bir aristokrat değildi, Avusturya'nın baş prensi ve tahtın varisi onsekiz yaşındaki Arşidük Rudolf'tu! İmparator, koyun yününe benzeyen sakalıyla meşhur, otoriter birisi olan Franz Joseph'tı.

1876'nın ilk üç ayı esnasında, Menger arşidüke yoğun bir iktisat kursu verdi. Başlıca materyal olarak Adam Smith'in 100 yıllık eseri *Milletlerin Zenginliği*'ni kullanmıştı.

Rudolf'un her dersten sonra, tamamen hafızasından olmak üzere, her bir ders için yazılı notlar sunması gerekiyor, sonra da bu notlar Menger tarafından gözden geçirilip redakte ediliyordu. Veliaht prensin, yakın geçmişte Almanca ve İngilizce olarak yayımlanmış olan defterleri, arşidükün mükemmele yakın derecede, şaşırtıcı bir hatırlama yeteneğine sahip olduğunu göstermektedir. Rudolf, asabi bir insan olduğu hâlde, son derece zeki biriydi ve yedi dili akıcı bir şekilde konuşabiliyordu.

Bu defterler önemlidir, çünkü bunlar Menger'in ekonomik politikaya ilişkin eğilimlerini yansıtmaktadır. Onun önceki çalışmaları, hükümetin uyguladığı politikaya herhangi bir göndermede bulunmaktan titizlikle kaçınıyordu. Otoritesinin arkasına gizlemesine rağmen, defterlerden Menger'in Adam Smith geleneğinde bir klâsik liberal olduğu açıkça anlaşılmaktadır. "Menger'in Rudolf Dersleri, aslında, laissez faire ilkelerinin, akademik iktisat literatüründe kâğıda dökülmüş, belki de en aşırı ifadeleridir" (Streissler 1994: 17).

Fotoğraf 7.2: Arşidük Rudolf ve Prenses Stephanie
Menger tahtın varisine öğretmenlik yaptı.
AKG Londra'nın izniyle.

Menger'in laissez faire felsefesi tehlikeliydi, çünkü Franz Joseph yönetimindeki Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun müdahaleci politikalarına ters düşüyordu. Fakat o, Adam Smith ve öteki eski iktisatçıların görüşlerini alıntılayarak kendi fikirlerini ifade ettiği görünümünü vermekten kaçınıyordu. Belki de bu nedenle, derste kendi kitabını kullanmamıştı.

Bu defterlerle ilgili olarak ortaya çıkan en tuhaf şey, Menger'in beş yıl önce yayımladığı *Grundsätze*'da geliştirdiği marjinal fayda, kendisinin atıf teorisi veya subjektif değer gibi üç büyük kavram hakkında hiçbir şey söylememiş olmasıdır. Menger'in derslerdeki esas gerekçesi arşidükün ekonomi politikasını anlamasına yardım etmekti, belki de bu nedenle, Adam Smith'in ilkelerinin dışında yeni teorileri öğretmesi gereksizdi.

Dersler bittikten sonra Menger iki yıl daha kalıp, Arşidük Rudolf'un yol arkadaşı olarak Almanya, Fransa, İsviçre ve Britanya gezileri boyunca ona hizmet verdi.

Görünüşe bakılırsa, İmparator Franz Joseph, Menger'in yeteneklerinden öyle etkilenmişti ki, Menger'in 1879'da, saygın ve oldukça iyi kazanç getiren bir makam olan Viyana Üniversitesi hukuk ve siyaset bilimi kürsüsü başkanı olarak atanmasını onayladı. Bazıları, Menger'in başbakan yapılmak üzere hazırlandığını ileri sürmüşlerdir.

Menger'in dersleri Rudolf üzerinde derin bir etki bırakmış olmalı, çünkü Arşidük sık sık babasının tutucu politikalarını eleştiren yazılar yazmıştır, ancak her zaman müstear isim kullanmıştır. Görünüşe göre, İmparator bu imzasız aykırı fikirleri, politika konularında büyük ölçüde sessiz kalan Menger ile ilişkilendirmeyi başaramamıştır.

VELİAHT PRENS'İN ÖLÜMLE BİTEN İNTİHAR SKANDALINDAN SONRA MENGER'İN UMUTLARI SUYA DÜŞTÜ

Menger'in büyük beklentileri, on yıl sonra Arşidük Rudolf'un beklenmedik bir biçimde intihar etmesiyle suya düştü. Rudolf duygusal olarak dengesizdi, zamparalığıyla dillere düşmüştü ve politikası öngörülebilir biri değildi. 1889'un Ocak sonunda Viyana Korusunda bir av evinde önce metresini, sonra da kendisini vurmuştu. Henüz otuz yaşındaydı.[4]

MENGER VARLIKLI BİR PROFESÖR OLDU

Menger, kuşkusuz ölümle biten intihar skandalı haberinin şokuyla sarsılmıştı. Viyana Üniversitesi'nde politik iktisat profesörü olarak makamını korudu, ancak

[4] Prens Rudolf'un ölümlü - intihar trajedisi, 1936'da baş rolünü aktör Charles Boyer'ın oynadığı popüler bir Fransız filmine (*Mayerling*) konu olmuştur.

potansiyel hükümet liderliği ebediyen suya düşmüştü. Bereket versin, yüksek kazançlı profesörlüğü, ona diğer hedeflerini gerçekleştirme fırsatı verdi. Maaşlarından başka, profesörler tatminkâr ders ücretleri ve her bir öğrenci için oldukça yüklü sınav ücreti alırlardı. Menger'in bir yıldaki öğrenci sayısının, emekli olduğu 1903'e kadar, en az 400 olduğu dikkate alındığında, yılda yaklaşık 4,000 dolar kazanıyordu. Bugünkü satınalma gücüyle bu, yaklaşık yarım milyon dolarlık bir gelir demektir! Erich Streissler'ın vardığı sonuca göre, "profesörlük makamları, bu nedenle Almanca konuşan dünyada sadece çok itibarlı mesleklerden biri değil, aynı zamanda en iyi gelir getiren makamlar arasındaydı" (1990: 63).

Yüksek miktarlı ödenekleri Menger'e 20,000 ciltten oluşan seçkin bir kütüphane oluşturmasına imkân vermişti (bu kütüphane şimdi Tokyo'da, Hitotsubashi Üniversitesi'nde, Adam Smtih'in kitaplığının yanındadır). İktisat ve metodoloji üzerine çok sayıda makale yazdı ve sadık bir taraftar grubunu kendine çekti. Fakat ilerde göreceğimiz nedenlerden dolayı, bütün Batı dünyasında Avusturya kökenli ilkelerin bayrağını taşıyacak olanlar, başta Eugen Böhm-Bawerk ve Friedrich Wieser olmak üzere, büyük ölçüde ikinci nesil Avusturyalı iktisatçılardı. Yüzyılın bitiminde, Böhm-Bawerk -Menger değil- kıta Avrupa'sında en iyi bilinen iktisatçıydı.

EN ÜNLÜ ÇALIŞMASININ BİR DAHA HİÇ BASILMAMASININ NEDENİ

1903'te üniversiteden emekli olduktan sonra (niçin erken ayrıldığını görmek için sayfa 198'deki kutuya bakınız), Menger, kendini *Grundsätze*'ının revizyonunu tamamlamaya adayarak bir süre inzivaya çekildi. Avusturya parlâmentosunun üst komisyonunda ömür boyu üye olarak onurlandırılmıştı, fakat çok aktif değildi. Hobileri balıkçılık ve kitap koleksiyonuydu. Viyana Üniversitesi'ndeki öğrenciler için, Avusturya okulunun bu büyük üstadına saygılarını ifade etmek üzere evine ziyaretlerde bulunmak, bir gelenek hâline gelmişti.

Birçok bakımdan Menger, hayatını biraz trajik bir sonla noktaladı. Birinci aşkı iktisattı ve kariyeri boyunca uzun dönemli hedefi *Grundsätze*'ını esaslı şekilde sistematik olarak güncelleştirmekti. Ne yazık ki, Menger'in başka tavşan-tazı oyunu alışkanlıkları da vardı; özellikle Alman rakipleriyle metodoloji üzerine hiç bitmeyen ve semeresiz bir kavga yürütüyordu. İlgi alanları ve okuma materyalinin alanı genişlemeye devam ediyordu. Felsefe, psikoloji, sosyoloji, etnografya ve diğer disiplinleri inceliyordu. Mükemmeliyetçi biri olarak bu okumalarından hiç tatmin olmuyordu; bunlar hacimli ve kısım kısımdı. Sonuçta "ikinci baskı"nın yayımı tekrar tekrar ertelendi (Marx'ın ve daha sonra da Schumpeter'ın gölgesinde).

Hiç-bitmeyen gözden geçirilmiş versiyon hâlen muallaktayken, Menger'in başyapıtının baskısı tükendi ve aşırı derecede kıtlaştı. Yazar, yaşamı sırasında başka bir baskıya ve tercümeye hiçbir zaman izin vermedi, çünkü birinci kitabının eksik olduğunu düşünüyordu. *Grundsätze* İngiltere'de 1950'ye kadar yayımlanmadı.

Hayek şu sonuca varıyordu, "*Grundsätze* gibi devamlı ve kalıcı etkiye sahip olduğu hâlde, tamamen tesadüfî durumların sonucu olarak, dağıtımı aşırı derecede sınırlı kalmış bir başka çalışma örneğine rastlamak güçtür" (1976: 12).

Bereket versin, takipçilerinin başlıca çalışmaları, Wieser'ın *Doğal Değer*'i ile Böhm-Bawerk'ın *Sermayenin Pozitif Teorisi* ondokuzuncu yüzyılın sonlarında İngilizce'ye çevrilmiş ve o suretle Menger'in teorilerinde ilerleme sağlamışlardır. Menger, Marx gibiydi, eğer hararetli ve yetenekli takipçileri olmasaydı, bugün bilinmiyor olacaktı.

GİZLİ SIR AÇIĞA ÇIKTI!
BİR SEKS SKANDALI MENGER'İ İSTİFAYA ZORLADI

Menger, 1903'te altmış-üç yaşındayken, aniden üniversitedeki saygın makamından istifa etti. Normal olarak, üniversite profesörleri yetmiş yaş civarında emekli olurlardı. Niçin erken emeklilik? Resmî neden "hastalıktı", fakat bir örtbas vardı. Daha yakın zamanlardaki kanıtlar, Carl Menger'in, Hermine Andermann isimli bir kadınla uzun dönemli evlilik dışı bir ilişkisinin olduğunu açığa çıkardı. Kadın muhtemelen, onun ev işlerine bakan kadındı. Menger oğlu Karl doğar doğmaz Viyana Üniversitesi'nde ders vermeyi bıraktı ve bir buçuk yıl sonra erkenden emekli oldu. Carl Menger evlenmeden öldü, oğlunun meşruiyet hakkı için çabaladı ve sonunda İmparator Franz Joseph'tan bunu aldı. Oğlu daha sonra ünlü bir matematikçi oldu.

Viyana Üniversitesi'nde iktisat profesörü ve Avusturya okulunun tarihi ile ilgili bilgisiyle tanınan Eric Streissler'a göre, Menger muhtemelen Hermine ile evlenemezdi, ya kadın boşanmış olduğu için veya Yahudi olduğu için. Menger Katolikti ve bir Katolik bir Yahudi ile evlenemezdi, o zaman bütün evlilikler dinî törenlerle yapılırdı. Anlaşıldığı kadarıyla, oğullarının doğumu kısa süreli bir maceranın sonucu değildi ve onların ilişkisi, koşullardan dolayı, en doğru olarak "örf ve adet hukuku" evliliği biçiminde düşünülebilir.

Hermine Andermann, Menger'in hemen hemen sahip olduğu her şey olan, çok zengin ve oldukça değerli kütüphanesinin varisi oldu. Tokyo için Menger'in kütüphanesini satın alan Japon profesör, müzakerelerde kendisine "Bayan Menger" diye hitap ediyordu.

1987'de Menger'in kız torunu, Eve, Carl Menger'in yazılarını Duke Üniversitesi'ne bağışladı.

MENGER EN ÜNLÜ ÖĞRENCİSİNDEN UZUN YAŞADI

Menger, 1914'te ölen en ünlü öğrencisi Eugen Böhm-Bawerk'tan daha çok yaşadı. I. Dünya Savaşı'nın dehşetli günlerinde yaşamayı sürdüren Menger, 1921'de, sos-

yalistlerin ele geçirdiği "Kızıl Viyana" ve Avusturya hiperenflâsyonunun derinliklerinde, seksenbirinci doğum gününden üç gün sonra öldü. 1906'da ölen küçük kardeşi Anton, ünlü sosyalist kitapçık *Emeğin Tüm Ürün Üzerindeki Hakkı*'nı yazmış olmaktan hoşnut olmuş olmalıydı. Fakat genelde radikal reforma karşı olan Carl, hiç mutlu değildi. Menger'in karamsar bir adam olarak ölmesi de, şaşırtıcı değildir. *Grundsätze*'ın güncelleştirilmiş versiyonunu hiçbir zaman tamamlayamamıştı ve zamanın alâmetleri kendisinin aleyhine işliyordu. Teorilerinin çoğu çağdaş iktisadî düşünceye dahil edildi, fakat o sürekli, meslektaşlarıyla yaptığı önemsiz tartışmaları dert edip durdu.

MENGER ALMAN TARİHÇİ OKULUNU YOLUNDAN DÖNDÜRMEYE UĞRAŞIYOR

Menger 1871'de *Grundsätze*'ı yazdığında neyi başarmaya çalışıyordu? Daha önce zikredildiği gibi, Wilhelm Roscher, Bruno Hildebrand ve Karl Knies tarafından kurulan Alman tarihçi okulu, İngiliz Aydınlanmasına ve klâsik iktisada karşı negatif bir tepki gösteriyordu. Smith, Ricardo ve Malthus'un tümdengelimci metodundan ve laissez faire sonuçlarından hoşlanmamışlardı. Almanlara göre, siyaset, gelenek ve yasal sistemden ayrı olarak bilimsel ekonomik "yasalar" olamazdı. Bilim adamları sadece tarihî incelemeler yoluyla, ekonomik meseleler ve politikalar konusunda herhangi bir sonuca varabilirlerdi. Alman tarihçi okulunun aşırı görüşlü bir üyesi olan Gustav Schmoller, "soyut" klâsik okulun üyelerinin bir Alman üniversitesinde ders vermek için uygun olmadığını açıkça deklare edecek kadar ileri gitmişti. Ve yıllarca Menger'in takipçileri Almanya'da akademik makamlardan dışlandılar. Bu, Almanya'nın bir kaybıydı. Alman kurumlarının iktisatta yetenekli teorisyenler çalıştırmaya başlaması için aradan on yıllar geçmesi gerekecekti.

Methodenstreit (metotlar savaşı) olarak tanınmaya başlayan eserde Menger'in amacı, ekonomik gerçekliğin, sırf klâsik iktisatçılar yanlış bir teoriye sahip diye (emek değer teorisi) reddedilmemesi gerektiğini göstermekti. Menger'in birinci kitabının bütün amacı, evrensel iktisat kanunlarının var olduğuna ve kendisinin bunu ispatlayacak ilkeleri geliştirmiş olduğuna Almanları ikna etmekti. Kitabını da Alman tarihçi okulun kurucusu Dr. Wilhelm Roscher'a ithaf etmişti.

Ondokuzuncu yüzyılda Alman üniversiteleri Avrupa'da en iyiler olarak kabul ediliyordu ve Menger de, eğer yeni bir ekonomi bilimi gelişecekse, Alman tarihçi okulunun önde gelenlerinin değişmesinin zorunlu olduğuna inanıyordu.

MENGER ÇIĞIR AÇICI BİR YÖNTEM KULLANIYOR

Adam Smith gibi, Menger'in de ana ilgi alanı ekonomik büyümeydi, "Beşerî refahın gelişmesinin nedenleri" (Menger 1976 [1871]: 71). Fakat Menger'in oğlunun

Grundsätze'ın ölümden sonra yayımlanan ikinci baskısında işaret ettiği gibi, babasının amacı, klâsik modeli tamamen yeni bir teorik yaklaşımla ikame etmekti.[5]

Smith ve Ricardo'nun klâsik yöntemi üretim faktörleri olarak toprak, emek ve sermayenin tüketim malları ve serveti nasıl ürettikleri ve dağıttıkları üzerinde odaklanmıştı. Menger farklı bir yol izledi. Emeğin işbölümünde yoğunlaşma yerine, Adam Smith'in yaptığı gibi, Avusturyalı düşünür de malların niteliği tartışmasıyla işe başladı. Menger'e göre, daha yüksek bir yaşam standardı sağlayan şey işbölümünden ziyade, mal ve hizmetlerin çeşitliliğindeki sürekli ve tedricî artış ile bunların kalitesindeki iyileşmedir. Erich Streissler'ın belirttiği gibi, "Mengeryen mallar üç boyutludur: bunlar dinamik değişimin ayrı boyutları olarak *miktar*, *kalite* ve *çeşit*'tir" (Black vd. 1973: 165).

ÜRETİMİN YAPISI

Eserinin, "Malların Genel Teorisi" başlığını taşıyan birinci bölümünde Menger, bütün mal ve hizmetlerin hammaddelerden nihaî tüketici mallarına kadar bir seri üretim sürecinden geçtiğini belirtmektedir. Nihaî tüketici malları "insan ihtiyaçlarını doğrudan tatmin ederler" —ki o bunları "birinci sıra mallar" olarak tanımlar. Örnekler ekmek, ayakkabı veya giysi olabilir. Üretimin nihaî hedefi, diyordu Menger, daha iyi ve daha ucuz mal ve hizmetleri ortaya çıkarma yoluyla insan ihtiyaçlarını karşılamadır.

Nihaî tüketici mallarından sonra, "ikinci sıra mallar" vardır, süreç içindeki üretici malları; un, işlenmiş deri ve kumaş gibi. Bir adım daha geriye gidilirse "üçüncü sıra mallar" vardır; buğday, ham deri ve yün gibi.

YÜKLEME (ATIF) KANUNU: GİRDİLER ÇIKTILARA BAĞLIDIR

Menger, nihaî tüketim mallarını "alt düzey" ve üretici malları dizisini de "üst düzey" olarak sınıflandırmıştır. Sonra da, üst düzey üretici mallarına olan talebin "kendilerine karşılık gelen alt düzey mallardan türetilmiş olduğunu" gösteren evrensel bir ilke geliştirmeye çalışmıştır (Menger 1976 [1871]: 63).

Menger teorisini ispat etmek için oldukça modern görünen bir örnek olarak, tütünü kullanmıştır. "Varsayalım ki, insanların doğrudan tütün tüketimi ihtiyacı ortadan kalkmış olsun" (sayfa 64). Bu durumda ne olur?

İlk olarak, bütün tütün ürünlerinin fiyatları sıfıra düşecektir, o ana kadar hatırı sayılır bir maliyetle üretilmiş olanlar da dahil.

---

[5] Menger'in notlarından tarihsiz bir alıntı vardır, buradaki iddiaya göre o kendisini "Adam Smith'in yanlış olarak gördüğü teorilerine karşılık bulmakla görevlendirmişti." Bakınız., *Grundsätze*'ın ikinci baskısında oğlu Karl'ın yazdığı giriş (1923), s. vii-viii.

İkinci olarak, "Peki bunlara karşılık gelen üst düzey mallara ne olacaktır?" diye soruyordu Menger. "İşlenmemiş tütün yaprağının, çeşitli tütün türlerinin üretiminde kullanılan araçlar ve cihazların ve bu endüstride istihdam edilen uzmanlaşmış işgücü hizmetlerinin talebine ne olacaktır?" (sayfa 64).

Bunlar da, değerlerinin bir kısmını veya hepsini yitirecektir. Diğer bir deyişle üretim faktörlerine olan talep, nihaî tüketici talebine bağlıdır. Girdilerin değeri açıkça çıktıların değerine bağlanmaktadır. Menger, tütün ürünlerine olan talebin düştüğünü ele alan dinamik bir örnek kullanarak, girdilerin -tütün yaprağı, tütün makinası, tütün ekicileri ve ekim alanı- değerinin bütünüyle, bunların ürünlerini talep eden bireysel tüketicilere bağlı olduğunu göstermeyi başarmıştır.

Menger'in keşfi "yükleme (atıf) kanunu" olarak adlandırıldı. Yükleme (atıf) kanunu, Ricardo-Marx emek değer teorisine doğrudan bir saldırıdır. Menger şöyle yazar: "O hâlde bir malın değerindeki belirleyici faktör, ne bunun üretiminde gerekli olan emek veya öteki malların miktarlarıdır ne de bunun tekrar üretimi için gerekli olan miktardır; daha ziyade, o malı elde etmeye bağlı olduğunu bildiğimiz tatminin öneminin büyüklüğüdür" (sayfa 147).

Kısaca Menger, değer ve maliyet arasındaki nedenselliğin yönünü tersine çevirmişti. Bir tüketici malı, üretiminde kullanılan emek ve diğer üretim araçları dolayısıyla değer kazanmaz. Bundan ziyade, üretim araçlarının değerlenmesi, tüketim mallarının beklenen değeri sayesinde olur. Son tahlilde bütün üretici ve sermaye mallarının değerlerini tüketici belirlemektedir.

Menger, Alman teori-karşıtı iktisatçılarından, değer yükleme (atfetme) kanununun bütün durumlarda geçerli olduğunu bilmelerini istemiştir. "Bu değer belirleme ilkesi evrensel olarak geçerlidir ve beşerî ekonomide bunun bir istisnası da bulunamaz" (sayfa 147).

MENGER'İN TEORİSİ MARJİNALİTE İLKESİNE KAPI ARALIYOR

Değer yükleme kanununun yayılmasından sonra Menger, marjinallik ilkesini keşfetmek için yola devam ediyordu. Yine tütün örneğini kullanarak, insanların tüketim talebi sona erdiğinde, tütünle ilişkili birçok girdinin bütün değerini yitirmediğine işaret ediyordu. "Tütün yetiştirilmesinde kullanılan toprak ve ziraî araçlar", diye yazıyordu Menger, "diğer insan ihtiyaçlarına göre meta-özelliklerini koruyacaklardır" (sayfa 66).

Diğer bir deyişle, çoklu kullanıma sahip toprak ve sermaye malları, diğer endüstrilerde istihdam edilebilir. Örneğin, daha önce tütün yaprağı üretmede kullanılan araçlar ve makinalar, şimdi pamuk üretiminde kullanılabilir. Tütün yaprağı üretiminde kullanılan toprak, şimdi buğday veya soya yetiştirmede kullanılabilir. Bunların değeri düşecektir, ancak sıfıra kadar değil. Daha ziyade bunların değeri, bir *sonraki en iyi alternatif kullanımlarının* değerine kadar düşecektir.

Dolaylı olarak, Menger marjinal fayda ilkesini keşfetmişti; yani belirli bir malın fiyatı veya değeri, bu malın sonraki en iyi veya marjinal kullanımına bağlıdır. Analizinin özünde "fırsat maliyeti" ilkesi de vardır. Bu düşünceye göre, ekonomideki her faaliyet veya ürün, alternatif bir kullanıma sahiptir. Sözkonusu her iki ilke de, her iktisatçının alet çantasındaki temel araçlar hâline gelmiştir.

KENDİNDEN DEĞER DİYE BİR ŞEY VAR MIDIR?

Son olarak Menger, Ricardo ve diğer klâsik iktisatçıların "değişmez bir değer ölçüsü" arayışlarının sona erdiğini gösterdi –beyhude bir arayıştı bu. Kendinden değer bir hayaldi; sadece subjektif değer vardı. Emek-zamanı veya daha genel olarak üretim maliyeti, fiyatların kendisiyle belirleneceği objektif bir standart oluşturamazdı. Uzun dönemde, maliyetler ve fiyatlar sabit olmayıp, arz ve talebin değişmesine bağlıydı.

Son örnek, 1970'lerin sonları ve 1980'lerin başlarındaki enerji krizidir. Artan talep ve kısılan arz, 1970'lerin sonlarında petrol fiyatlarının hızlı bir biçimde yükselmesine yol açmıştı. Petrol ve benzin ürünlerinin daha yüksek fiyatları, petrol endüstrisindeki üretim araçlarına olan talebi çarpıcı bir şekilde artırdı. Petrol donanımının, işçilerin, sermaye malları ile bunları arzlarının ve petrol ve doğal gaz bulunan toprakların maliyetlerinin hepsi önemli ölçüde artış gösterdi. Sonra, 1980'lerin başlarında petrol fiyatlarındaki hızlı yükselme yerini bir düşüşe bırakınca, tam tersi meydana geldi. Petrol endüstrisiyle ilişkisi olan maliyetler yerine çakılı değildi. Petrol ve benzin fiyatları düştüğünde, petrol girdilerine olan talep de düşmüştü. İşçiler işten çıkarılıyor, donanımlar kullanımdan çekiliyor ve petrol ve gaz bulunan toprakların değerleri düşüyordu. Kısaca, maliyetler değerin değişmez bir ölçüsünü oluşturmuyordu. Menger'in diliyle, bütün değerler subjektifti.

ALMANLAR KARŞILIK VERİYOR

Menger'in mesajı anavatanında anında kabul gördü, fakat Almanya'da sağır kulaklara çarpmıştı. Schmoller "evrensel" kanunları "yararsız" diye reddetti. Menger misliyle karşılık verdi: Schmoller inşaat yerine gelip, zemine bazı malzemeleri boşaltan ve kendisini mimar olarak ilân eden biri gibiydi. Hakaretler yıllarca sürdü.

Ancak, yine de, marjinalizm ve neoklâsik analizin Avusturyacı bayrağı İngiltere'de ve Avrupa'nın geri kalan kısmında ve ABD'de dahi ilerledi. Yirmi yıl içinde, bu neoklâsik görüşler, Alfred Marshall, Philip Wicksteed ve Frank Fetter'ın kitapları dahil, başlıca ders kitaplarında ilkesel olarak benimsendi. Sherwin Rosen'ın ifade ettiği gibi, "Avusturyacı yaklaşım, yüzyılın başında Amerikan iktisadına hâkimdi" (1997: 151).

MENGER'İN TAKİPÇİLERİ AVUSTURYACI DAVAYI TANITIYOR

Menger'in analizi özgün ve açıktı. Fakat çalışmasının tekrar basımını veya tercümesini kabul etmemesi, değer yükleme teorisinin, marjinal analizin ve subjektif teorinin o dönemde meşhur olmasını önledi. Avusturyacı sistemin temel ilkelerini yaymak Eugen Böhm-Bawerk ve Friedrich Wieser gibi haleflerinin omuzlarına kalmıştı.

WIESER: TERİMLER MUCİDİ

Friedrich von Wieser (1851-1926), hiçbir zaman meslektaşı **Eugen Böhm-Bawerk (1851-1914)** gibi bir itibar kazanamadı, fakat bu ikisi birbirlerine ebediyen bağlıydılar. Aynı yaşta idiler, birlikte liseye gittiler, devlet memuru oldular, kitaplar yazdılar ve Viyana Üniversitesi'nde hocalık yaptılar. Hatta hobileri de aynıydı: dağa tırmanma. Sonra, enişte-kayınbirader de oldular. Böhm-Bawerk Wieser'ın kızkardeşi ile 1880 yılında evlendi. Onları sadece ölüm ayırabildi Wieser hem arkadaşı Böhm-Bawerk'ten hem de hocası Carl Menger'den daha uzun yaşadı.

Wieser, Viyana'da dünyaya geldi, Avusturya ordusunda general olan bir baronun oğluydu (bu nedenle "von" ünvanı vardır). Almanya'da iktisat okuduktan sonra, 1884'te Viyana Üniversitesi'nde "olağanüstü" profesör (doçent) olarak atandı. 1903'te Menger'in halefi olarak ekonomi teorisi kürsüsünün başına geçti. Birçok öğrenci Wieser'ı üniversitenin en iyi hocası olarak kabul ederdi. En etkili kitabı, *Sosyal İktisat* (1927 [1914]) Menger'in subjektif yaklaşımını sürdürdü ve üniversitede yıllarca standart ders kitabı olarak okutuldu.

Wieser, iktisatta yeni terimler icat ettiği için kendisiyle gurur duyuyordu. Örneğin, "marjinal fayda" (*Grenznutzen*), "fırsat maliyeti" ve "ekonomik plânlama"yı icat etme şerefi ona aitti.

Wieser yine ekonomik süreçte —yatırımcılar, öncüler, kapitalistler ve girişimciler gibi— yaratıcı birey üzerine özel vurgu yapmıştır. Onun daimî kahraman hayranlığı muhtemelen aristokratik, seçkinci geçmişinden gelmektedir. Aslında, "Führer" (lider veya komutan) Wieser'ın gözde kelimesiydi ve hayatının ileriki yıllarında Alman nasyonal faşizmiyle flört etmişti. Ancak 1926 yılındaki ölümü, bu kahraman hayranlığının tahripkâr etkilerini görmesi için çok erken bir tarihti. Merkezî-plânlı ekonominin yararları konusunda da yazmıştı, ki bu normalde laissez faire Avusturyalıları arasında (özellikle Ludwig von Mises) popüler olmayan bir yaklaşımdı.

BÖHM-BAWERK'İN ŞANLI KARİYERİ

Böhm-Bawerk Avusturya kökenli iktisat teorisini, özellikle ekonomik büyüme ve sermaye teorisi alanındakini, yeni istikametlerde ilerletme yeteneği gösterdi. Et-

kisi o kadar muazzamdı ki, yüzyılın sonunda kıtadaki en iyi tanınan iktisatçı olarak kabul ediliyordu (Samuelson 1967: 662).

Böhm, sevecen olarak bilinirdi, Bruno'da (Avusturya) 1851'de doğdu. Avusturyalı bir devlet memuru ve vali yardımcısının en küçük oğluydu. Hukuk doktorasını 1875'te Viyana Üniversitesi'nden aldı.

1880 yılı onun yaşamında oldukça önemliydi. Sadece Innsbruck Üniversitesi'nde profesörlüğe atanmadı, fakat aynı zamanda en iyi arkadaşı Friedrich Wieser'ın kız kardeşiyle de evlendi. Çok verimli bir on yıl olan bu dönemin en önemli olayı, 1884'te *Sermaye ve Faiz*'in yayımlanmasıydı. Birkaç yıl sonra, ikinci en önemli kitabı, *Pozitif Sermaye Teorisi* İngilizce'ye çevrildi ve (daha önce zikredildiği gibi, yüksek bir onur olarak görülen) Macmillan tarafından 1891'de yayımlandı. "Neoklâsik" okulda güçlü bir yeni lider olarak şöhreti hızla arttı. Hemen ardından Maliye Bakanlığına atandı. Bu görevde, Avusturya'nın malî durumunu düzeltmesine ve altın standardına dönmesine yardımcı oldu. 1896'da dört başı mamur bir çalışma olan Marx eleştirisi yayımlandı. İki yıl sonra bu eser *Karl Marx ve Sisteminin Sonu* (1984 [1898]) olarak İngilizce'ye tercüme edildi.

Fotoğraf 7.3: Eugen Böhm-Bawerk (1851-1914)
"Yorulmak bilmez bir polemikçi ve... kılı kırk yarmada usandırıcı birisi."
Adam Smith Arşivi'nin izniyle.

1904'te Böhm-Bawerk devlet memuriyetini bıraktı ve Viyana Üniversitesi'nde Wieser ve Philippovich ile beraber profesör oldu. Şerefine iktisatta özel bir kürsü kuruldu. Sermaye teorisi üzerine verdiği dersler ve özel seminerleri Ludwig von Mises, Friedrich Hayek ve John Schumpeter dahil birçok öğrenciyi çekti. Bunların hepsi de ilerde iktisattaki önemli branşlarda öncülük edecek insanlardı.

Böhm-Bawerk'in kişisel yaşamı hakkında çok şey bilinmiyor. Tipik bir Avusturyalı olarak kabul edilir —"sakin, alçakgönüllü, sevecen" (Hennings 1997: 19). Böhm-Bawerk yetenekli bir viyolonsel* kullanıcısı, hararetli bir dağcı ve ülkeler-arası bisiklet sürücüsüydü. Kendisinin ve eşinin çocuğu yoktu. Eğer kötü bir alışkanlığı var idiyse, o da çekişmeyi sevmesi ve diğer kişilerin teorilerini aşırı titiz bir şekilde eleştirmesiydi. Biyografi yazarı Klaus Hennings onu "fazla konuşkan, aşırı eleştirel ve incitici" üslubu nedeniyle kınıyor (1997: 81), Paul Samuelson da kendisini "güçlü bir yazar, yorulmak bilmez bir polemikçi ve itiraf etmek gerekir ki, kılı kırk yarmada usandırıcı biri" olarak karikatürize ediyordu.

Politik olarak, Böhm-Bawerk bir liberaldi ve Avusturya parlâmentosu üst meclisinin bağımsız bir üyesiydi. Aristokratların, daha çok serbest ticaret, sosyal güvenlik ve çalışan kesimler için refah projeleri lehine tepeden inme reformlar yapmaları gerektiğine inanırdı.

Ne yazık ki, Böhm-Bawerk'in yaşamı altmışüç sene gibi kısa bir sürede sona erdi. Avusturyalı iktisatçıların çoğu seksenlerini yaşamakla ünlüdür, fakat Böhm-Bawerk değil. 1914'te kendini yaşlı ve hasta bir adam olarak görürdü ve I. Dünya Savaşı başlamadan hemen önce öldü. Böylece, büyük Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çöküşüne şahit olmaktan kurtulmuş oldu.

HANGİ İKTİSATÇININ RESMİ BİR PARANIN ÜZERİNE BASILDI?

Hayır, Adam Smith, Karl Marx veya John Maynard Keynes değil. Bu iktisatçı Eugen Böhm-Bawerk'ti!

Üstün iktisadî yeteneklerinden ötürü, Böhm-Bawerk üç kez maliye bakanı olarak atandı -1893, 1896-97 ve 1900-04- ve Avusturya'nın finansal durumuna bir düzen getirmede etkili oldu. O kadar başarılıydı ki, fotoğrafı Avusturya'nın 100'lük şilinine resmedilmişti (bkz. Resim 7.1). Bilebildiğim kadarıyla, bu şekilde onurlandırılan tek iktisatçı Böhm-Bawerk'tır.

Resim 7.1: 100 Avusturya Şilini
Avusturyalılar Bu Adamın Kim Olduğunu Biliyorlar mı?

* Viyolonsel: Kemandan büyük, yere konarak çalınan bir çalgı. (Ed.)

MARX'A CEVAP VEREN ADAM

Böhm-Bawerk iktisatta birkaç önemli yenilik yaptı. Marx'ı ciddî olarak ele alan ve onun iktisat teorilerine yıkıcı saldırıyı başlatan ilk iktisatçı odur. Eleştirileri o kadar tahripkâr oldu ki, Marksizm iktisat mesleğinde, diğer disiplinlerde (sosyoloji, antropoloji, tarih ve edebiyat teorisi) olduğu ölçüde dikkate alınmadı.

Fakat Böhm-Bawerk Marx'ın sadece keskin bir eleştirmeni değildi. Marksist ve sosyalist doktrinleri dikkatle inceledikten sonra, Menger'in çalışmalarını geliştirdi ve tasarruf ve yatırım, sermaye ve faiz ile ekonomik büyüme alanlarında özgün katkılarda bulundu. Bugün bile, ekonomik büyüme teorisiyle ilgili herhangi bir çalışma, Böhm-Bawerk'ın katkılarının tartışılması olmaksızın tamamlanmış sayılmaz.

Böhm-Bawerk, Karl Marx eleştirisini klâsik kitabı *Sermaye ve Faiz* (1959a [1884]) ile ortaya koymuştur. Bu kitapta, ilk olarak antik zamanlardan itibaren faiz teorilerini bütünüyle ele almıştır. Bu kısmın ikinci yarısı, Rodbertus, Proudhon, Marx ve diğer sosyalistlerin sömürü teorilerini ele almaktadır.

BÖHM-BAWERK MARX'A KARŞI İKİ PERİŞAN EDİCİ ARGÜMAN İLERİ SÜRÜYOR

Bölüm 6'dan hatırlarsak, Marx'ın artık değer teorisi, işçilerin ürettikleri ürünün tamamını hak ettiklerini ileri sürüyordu. [Buna göre,] rant kazanan toprak sahipleri ile kâr ve faiz kazanan kapitalistler, işçileri sömürerek emeklerinin semeresini onlardan almaktaydılar. Buna cevap olarak, Böhm-Bawerk çürütücü iki delil ortaya koyuyordu:

Birincisi, Böhm-Bawerk'ın "bekleme" argümanıdır. Burada dayanağı, daha önce Nassau Senior tarafından geliştirilen bir kavram olan, faizin sakınım (mahrumiyet) teorisidir. Kapitalistler bugün tüketim yapmamakta ve tasarruflarını sermaye mallarına ve üst-düzey üretim mallarına yatırmaktadırlar. Bu, mal ve hizmetlerin çoğaltılması ve iyileştirilmesi çabasıdır. Faiz geliri, ekonomik hayatın bütününde bu bekleyen faktörün getirisini ifade eder ve bu nedenle, kapitalistlerin ve yatırımcıların beklemekten doğan kayıplarının telâfisi olarak meşrulaştırılır. Sermaye-malları üreticileri, kendilerine ödeme yapılabilmesi için, mallarının üretilip (tüketilmek üzere) müşterilerine satılmasını beklemek zorundadırlar. Bono ve gayrimenkul yatırımcıları kendilerine ödeme yapılmadan önce beklemek zorundadırlar. Toprağı geliştiren toprak sahiplerinin, başlangıçta yatırdıkları parayı geri kazanmak için yıllarca beklemeleri gerekir.

Kısaca, işadamları, kapitalistler, yatırımcılar ve toprak sahiplerinin hepsi, ödeme yapılması için beklemek zorundadır. Peki ya kiralanan işçiler? Onlar beklemek zorunda değildir. Onlar belirli bir miktar emeği bir ücret veya maaş karşılığında harcamaya razı olmuşlardır. Ve işçilere, ürettikleri ürünlerin satılıp satıl-

madığına bakmaksızın her ay veya iki haftada bir ödeme yapılır. Alacak ve borç hesapları konusunda, yatırım borcu veya değişen piyasalar konusunda kaygı duymak zorunda değildirler. Kendilerine ödeme yapılmadan önce malların satışını beklemek zorunda değildirler. İşverenlerinin dürüst ve borcunu ödeyebilir olduğunu varsayarak, bunlar tıkır tıkır paralarını alırlar. Aslında kapitalist-iş sahibi, ürün satışlarından gelecek paranın tahsil edilmesinden önce işçi ücretlerini ödemek için fonları sürekli olarak artırır. Ürün satışı ve para tahsili, malın ne kadar hızlı satıldığına ve parasının alındığına bağlı olarak, aylar ve bazen yıllar alabilecektir. Böhm-Bawerk "işçiler bekleyemez... onlar, hâlihazırda depolarda bekleyen ara-malı denen malların sahiplerine, yani kapitalistlere, bağımlı olmaya devam edeceklerdir" (1959b: 83) sonucuna varmaktadır.

Böylece Böhm-Bawerk, istihdam edilen işçilere doğru bir biçimde *iskontolu* ürün veya onun değerinin ödendiğini, faiz geliri ile kârların da haklı olarak kapitalistlere döndüğünü ileri sürmektedir.

RİSK-YÜKLENİCİLER OLARAK KAPİTALİSTLER

Böhm-Bawerk bir başka önemli noktaya daha işaret etmektedir. İş dünyasındaki kapitalistler risk alır, işçiler almazlar. Kapitalistler toprağı, emeği ve sermayeyi birleştirirler ve piyasada rekabet edecek ürünü üretirler. Bu üründen kâr edebilirler de, edemeyebilirler de. Kapitalist-girişimci bu riski alır, fakat kiralanan işçiler almazlar. İşçiler düzenli ödeme alırlar ve eğer işletme iflâs ederse, işçilerin en fazla kaybedecekleri şey ödeme çekleridir; sadece yeni bir iş aramaya ihtiyaç duyacaklardır. Fakat işletme girişimcisi malî bir yıkım, ağır borçlar ve iflâsla yüz yüze gelebilir. Kısaca, işçilerin risk düzeyi, kapitalist-girişimcilerinkinden büyük oranda daha düşüktür.

Piyasa bu ek riski nasıl ödüllendirir? Faiz ve kârlar yoluyla kapitalist-girişimciye ürünün değerinin önemli bir oranını ödeyerek.

Sözün kısası, çalıştırılan işçilere, haklı olarak emeklerinin bütün ürünü ödenmez, sadece o andaki ücret tatminleri ve işletmenin işletilmesindeki daha düşük risk derecesiyle orantılı kısım ödenir.

Böhm-Bawerk'ın Marksist artı değer doktrinlerine saldırısının ardından, sadece birkaç ana akım iktisatçı emek değer teorisini, Marx'ın sömürü teorisini veya onun artık değer teorisini kabul ettiler. Marksistler, iş teorik güçlüklere geldiğinde, ondan sonra hep savunmada kaldılar. İlginç bir şekilde, iktisat mesleğinin geriye kalanı Marx'ın çok ilerisine gitmesine rağmen, Marksistler hâlâ Böhm-Bawerk ve diğer eleştirmenlerle eski mücadelelerin kavgasını vermeye devam ediyorlar. Bugün Böhm-Bawerk'ın *Karl Marx ve Sisteminin Sonu* kitabı, Paul M. Sweezy'nin önsözü ve Rudolph Hilferding'in cevabıyla birlikte Marksistler tarafından yayımlanmaktadır (Böhm-Bawerk 1984 [1898]).

BÖHM-BAWERK MARKSİST OLMAYAN BİR KAPİTALİST TEORİ ORTAYA ATIYOR

Böhm-Bawerk'in Marx ile hemfikir olduğu bir konu, kapitalizmin doğru odağının *sermaye* üzerine olması gereğidir. Sermaye, bütün biçimlerinde —tasarruf, yatırım, teknoloji, sermaye malları, verimlilik, bilgi, eğitim— Adam Smith'in evrensel zenginlik dünya görüşünü tamamlamada anahtardır. Aralarındaki fark ise şudur: Marx genellikle sermayeyi oldukça negatif bir yönden ele alırken, Böhm-Bawerk ve Avusturyalılar sermayenin işçilerin ve her sınıftaki bütün insanların kurtarıcısı olduğunun farkına varmışlardır. Sermaye daha yüksek bir yaşam standardının anahtarıdır.

Kapitalist sisteme karşı sosyalist argümanların yıkılmasından sonra, Böhm-Bawerk sermaye gelişiminin "pozitif" teorisine odaklanarak iktisat teorisinde tamamen yeni bir dal ortaya koymuştur. Aslında, 1884'teki kitabının İngilizce başlığı buna uygundu, *Sermayenin Pozitif Teorisi*. Ve Menger'in *Grundsätze*'ının aksine Böhm-Bawerk'ın başyapıtı İngilizce'ye hemen çevrildi. 1890'da *Sermayenin Pozitif Teorisi* tercüme edildi ve Londra'da (Macmillan tarafından) ve New York'ta (G. E. Stechart tarafından) yayımlandı ve hızla kapitalizmin Marksist olmayan teorisine popüler bir giriş hâline geldi.

EKONOMİK BÜYÜMENİN ANAHTARI

Böhm-Bawerk'in amacı, ekonomik büyümenin nasıl gerçekleşebileceğini, insanların kendi yaşam standartlarını nasıl iyileştirebileceğini ve Adam Smith'in evrensel refah hedefini nasıl gerçekleştirebileceğini göstermekti. Böhm-Bawerk, Ricardo, Malthus ve Marx'ın kasvetli tahminlerinin aksine, işçi sınıfının geçimlik ücret düzeyini aşacağını kanıtlayacaktı.

Böhm-Bawerk ilk olarak sadece emeğin veya çok çalışmanın daha yüksek bir yaşam standardı sağlamak için yetersiz olduğuna dikkati çekti. "Kişinin 'sadece çalışkan' olduğu açıkçası doğru değildir. Kişi hem çalışkandır hem de tutumludur" (1959b: 116).

Adam Smith, ekonomik büyümenin arkasındaki başlıca itici güç olarak işbölümü üzerinde odaklanmıştı. Avusturyalılar, mal ve hizmetlerin miktar, nitelik ve çeşitliliği olarak ölçülen ekonomik büyümeyi teknik yönden ilerletmede tasarruf ve yatırımın kritik rolünü vurguladılar.

Avusturyalılar, Adam Smith gibi, ekonomik büyümede kritik bir unsur olarak tasarruf ve yatırımın her zaman katı savunucuları olmuşlardır. Modern iktisadın tarihi boyunca, tutumluluğun erdemi saldırıya maruz kalmıştır —Hobson ve eksik tüketimcilerden, John Maynard Keynes ve talep açığı okulu, ve nihayet Paul Samuelson ve tasarruf paradoksu teorisyenlerine kadar.[6]

---

[6] Şu makaleme bakınız, "Keynes and the Anti-Saving Mentality", Skousen (1992: 89-102) içinde.

Tasarruf ve yatırım ihtiyacını haklılaştırmak için, Böhm-Bawerk teorisine üretim aracı olarak sermaye fonksiyonu tartışmasıyla başlamıştır. Böhm-Bawerk, Menger'in *Grundsätze*'ndaki terminolojiyi kullanarak şöyle ifade etmiştir, "Üretimin nihaî hedefi, istekleri tatmin etmek için bir şeyleri, yani, 'birinci sıra mallar' veya tüketici malları üretmektir" (1959b: 10).

BÖHM-BAWERK BASİT FAKAT GÜÇLÜ BİR ÖRNEK VERİYOR

Böhm-Bawerk şu basit örneği kullanmıştır: Bir çiftçinin su içmek istediğini varsayalım. Susuzluğunu tatmin etmenin en dolaysız yolu, çeşmeye giderek avuçlarıyla suyu içmesidir. Fakat çeşme uzaktadır: bu şekilde su ihtiyacını karşılamak günbegün daha zahmetli ve yetersiz olacaktır. Çiftçinin susuzluğunu daha hızlı tatmin etmesinin bir yolu var mıdır? Evet. Çeşmeden evine bir boru hattı döşeyebilir. Böhm-Bawerk bunu "dolaylı" veya "dolambaçlı" üretim metodu olarak adlandırmaktadır. Fakat bir maliyet vardır —bu görevi tamamlamak için araç, zaman, emek ve teknoloji gerekecektir. Çiftçi boru hattını inşa etmek için diğer çiftçilik görevlerinden vazgeçmelidir. Bir kez tamamlanınca da, bu boru hattı çok verimli olacaktır. "Bu çiftçi, her zaman evinde bol miktarda tamamen taze su arzına sahip olacaktır" (Böhm-Bawerk 1959b: 11).

Varılan sonuç, tartışılmazdır: sermaye mallarına yatırım yapma, daha yüksek yaşam standardı ve daha büyük verimlilikle sonuçlanmaktadır. Kapitalizm — sermaye yatırımının üretim sürecine uygulanması— doğası gereği, ekonomik büyümeye yol açmaktadır.

Böhm-Bawerk, kendi tezini desteklemek için üç durumu ele alır. İlk olarak, bir ülkedeki bireylerin net tasarrufa sahip olmadığını varsayalım; yani, araçların, ekipmanın ve binaların yıpranması veya bakımı için yapılan ödemelerin ötesinde bir tasarruf yoktur. Sonuç olarak, bu ulus "kendi sermayesini ancak [eski düzeyinde] korumaktan daha fazla bir şey yapamaz" (sayfa 112).

İkinci olarak, bireylerin gelirlerinin yüzde 25'ini tasarruf ettiğini varsayalım. Böyle bir olay, üretim sürecini çarpıcı şekilde değiştirir. Başlangıçta tüketim mallarına olan talep düşecektir, fakat bu düşüş sermaye mallarına olan talepteki artışla dengelenecektir. "Ekonomik olarak ileri bir ülkede istifçilik ile iştigal edilmez, ancak tasarruflar yatırımlara gider. Bu ulus menkul kıymetler satın alır, tasarruf bankalarına veya ticarî bankalara parasını mevduat olarak yatırır, bunları ödünç olarak dışarıya verir, vesaire... Diğer bir deyişle, sermayede bir artış vardır, bu da gelecekte tüketim mallarının daha fazla tadını çıkarma imkânı olarak geri dönecektir" (sayfa 113).

Fakat üçüncü bir olasılık vardır: Bu ulusun vatandaşları gelirlerinden fazla tüketebilirler; tasarruf yapma yerine, servet stoklarını tüketebilir ve böylece ulusal sermayelerini azaltabilirler. Bu şekilde sermayenin "israf" edilmesinin sonucu ne midir? Daha düşük bir yaşam standardı.

BÖHM-BAWERK TASARRUFU ELEŞTİRENLERE KARŞI, TASARRUFU SAVUNMUŞTUR

Böhm-Bawerk'ın *Sermayenin Pozitif Teorisi* kitabının yayımlanmasının üzerinden çok fazla zaman geçmeden, sosyalistler onun tezini hedef aldılar. 1900-01'de Amerikan Siyasal ve Sosyal Bilimler Akademisi'nin *Annals*'ında* L. G. Bostedo ve Eugen Böhm-Bawerk tasarruflar konusunda argüman teatisinde bulundular. Bostedo "efektif talep" eksenli ön-Keynesçi bir pozisyon alarak, nihaî tüketici talebinin üretim için "mutlak anlamda vazgeçilmez bir koşul" olduğunu ileri sürüyor ve Böhm-Bawerk'ın dediği tasarruf oranındaki artışın "sadece gayritabiî değil, imkânsız" olduğunu söylüyordu. Daha fazla tasarruf sadece "genel satınalma gücünü düşürür, o yüzden mallara olan talep sermayeyi kullanımdan çıkarır ve sermayenin üretimini düşürür" (Ebeling 1991: 395-96, 399). Sonuç depresyon olacaktır. Daha iyi bir çözüm, Bostedo'nun iddiasına göre, sermaye üretimini özendirmenin bir yolu olarak nihaî tüketim talebini artırmaktır —azaltmak değil.

Cevap olarak Böhm-Bawerk, Bostedo'nun tasarruf karşıtı zihniyetine şiddetle karşı çıkmıştır. "Eğer tüketimi azaltacak her girişim, gerçekten üretimde anında ve orantılı bir düşüşle sonuçlanmış olsaydı, o zaman tasarruflar toplumun birikmiş servetine gerçekten hiçbir zaman katkı yapamazdı" (Ebeling 1991: 405).

Böhm-Bawerk'ın tasarrufu savunma argümanı, Bastiat'nın değerlendirmesini hatırlatıyor. Ona göre, iyi bir iktisatçı bir politikanın bütün sektörler üzerindeki etkisini görmeli; sadece biri üzerindekini değil. Böhm-Bawerk şöyle diyordu, "Gerçek şu ki, tüketimdeki kısılma, genel olarak üretimdeki bir kısılmayı değil, sadece arz ve talep kanunlarının işlemesi yoluyla belirli alanlarda kısılmayı gerektirir. Eğer tasarruf sonucu, pahalı gıda, şarap ve kordonun daha az bir miktarı satınalınıp tüketilirse, *bundan sonra* —bu kelimeyi vurgulamak istiyorum-bu şeylerden daha az bir miktar üretilecektir. Bununla birlikte, genel olarak malların daha az bir üretimi sözkonusu olmayacaktır, çünkü, şimdiki tüketim için malların azalan çıktısı, 'ara' veya sermaye mallarının üretiminin artışıyla dengelenecektir" (Ebeling 1991: 405-6).

Bu argüman teatisi tasarrufların ekonomideki rolü üzerindeki son tartışma olmayacaktı. Keynes ve Samuelson yirminci yüzyılda konuyu tekrar gündeme getireceklerdi. Yine de, açıktır ki, Avusturyalılar ekonomik büyümedeki anahtar unsur olarak tasarrufu, hatta yüksek tasarruf oranını savunan tarafta sağlam bir yer edinmişlerdir.

---

* Annals: Kronik, vakayiname (Ed.).

ÖZET: MENGER, BÖHM-BAWERK VE AVUSTURYALILAR KLÂSİK BÜYÜME MODELİNİ YENİDEN CANLANDIRDILAR

Kısaca, Avusturyalılar Adam Smith ve David Ricardo'nun klâsik modellerini Marx'ın ve sosyalistlerin tahripkâr eleştirilerinden kurtarmak için tam zamanında yetişmişlerdir. Nihaî talep, subjektif değer, marjinal fayda teorileri ve sermaye teorisi yoluyla Avusturyalılar ideal bir sistem olarak kapitalizme yeni bir entellektüel hayat vermişlerdir.

8. Bölümde, İngiliz ekolüyle gücünü birleştiren Avusturya kökenli etkinin, yirminci yüzyıla girdiğimizde güç kazanacak olan bir "neoklâsik" geleneği nasıl meydana getirdiğini göreceğiz.

REFERANSLAR

Black, R. D. Collison, A. W. Coats ve Cranford D. W. Goodwin, eds. 1973, *The Marginal Revolution in Economics*, Durham, NC: Duke University Press.

Böhm-Bawerk, Eugen, 1959a [1884], *Capital and Interest,* South Holland, IL: Libertarian Press.

------, 1959b, The Positive *Theory of Capital, South Holland*, IL: Libertarian Press.

------, 1962, *Shorter Classics of Eugen von Böhm-Bawerk*, South Holland, IL: Libertarian Press.

------, 1984 [1898], *Karl Marx and the Close of His System*, Philadelphia: Orion Editions.

Bonar, James, 1888, "The Austrian Economists and Their View of Value", *Quarterly Journal of Economics* 3(Ekim), 1-31.

Cameron, Rondo, 1997, *A Concise Economic History of the World,* New York: Oxford University Press.

Ebeling, Richard, ed. 1991, *Austrian Economics: A Reader*, Hillsdale, MI: Hillsdale College Press.

Ekelund, Robert B. ve Robert E. Hébert, 2000, *Secret Origins of Modern Microeconomics*, Chicago: University of Chicago Press.

Garrison, Roger B., 1985, "West's 'Cantillon and Adam Smith': A Comment" *Journal of Libertarian Studies* 7: 2 (güz), 287-94.

Hayek, Friedrich A., 1976, "Introduction: Carl Menger", Carl Menger, *Principles of Economics* içinde, New York: New York University Press.

Hennings, Klaus H., 1997, *The Austrian Theory of Value and Capital,* Cheltenham: Edward Elgar.

Jevons, William Stanley, 1965 [1871], *The Theory of Political Economy*, 5. Baskı, New York: Augustus M. Kelley.

Menger, Anton, 1962 [1899], *The Right to the Whole Produce of Labour*, New York: Augustus M. Kelley.

Menger, Carl, 1976 [1871], *Principles of Economics*, çev. James Dingwall ve Bert F. Hoselitz, New York: New York University Press.

Rosen, Sherwin, 1997, "Austrian and Neoclassical Economics: Any Gains from Trade?" *Journal of Economic Perspectives* 11 (güz): 139-52.

Rothbard, Murray N., 1995, *Economic Thought Before Adam Smith*, Hants: Edward Elgar.

Samuelson, Paul A., 1967, "Irving Fisher and the Theory of Capital", *Ten Economic Studies in the Tradition of Irving Fisher*, ed. W. Fellner ve diğ. New York: John Wiley.

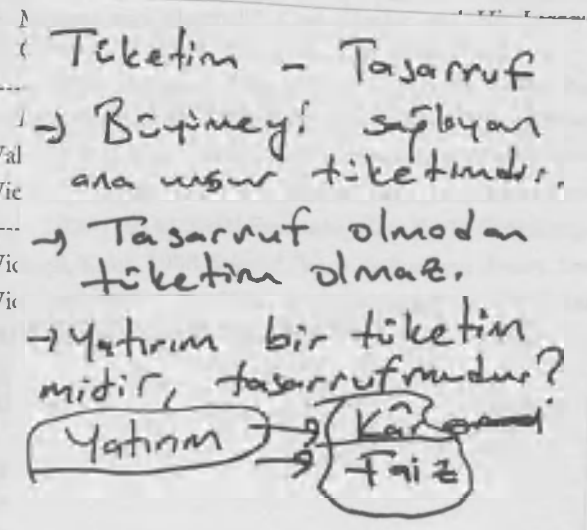
Schumpeter, Joseph A., 1951, *Ten Great Economists From Marx to Keynes*, New York: Oxford University Press.

Seager, H.R., 1893, "Economics at Berlin and Vienna", *Journal of Political Economy* 1: 2 (Mart), 236-62.

Skousen, Mark, ed., 1992, *Dissent on Keynes*, New York: Praeger.

Smith, Adam, 1978, *Lectures on Jurisprudence*, New York: Oxford University Press.

Streissler, Erich W., 1990, "The Influence of German Economics on the Work of
n Economics, ed., Bruce J.
olf Lectures", *Carl Menger's*
Elgar.
IL: Richard D. Irwin.
lan.
ıdra: Allen and Unwin.
Economy, gözden geçirilmiş

8

ASKERİ MAREŞAL YAPMAK:* BİLİMSEL İKTİSAT RÜŞTÜNÜ KAZANIYOR**

Marjinal devrimin başarısı, ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde iktisadın profesyonelleşmesi ile çok yakından ilişkilidir.

Mark Blaug (Black vd. 1973: 14)

Sübjektif fayda ve marjinal analiz ilkelerinin keşfi, Marksistlere ve sosyalistlere karşı güçlü bir entelektüel donanım sağlamıştır. Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden sonra, politik iktisat disiplini, artık hiç eskisi gibi olmadı. Kendisine özgü analiz araçları, sistematik kanunlar ve nicel analizle hızla gelişen bir bilim oldu. İktisatçılar, bir zamanlar teolojinin, felsefenin ve hukukun nüfuz sahasında olan politik iktisadın, matematik ve fiziğin mantık ve kesinliğini taşıyan yeni bir bilim olabileceğini umdular. Carlyle'ın iğneleyici bir şekilde "kasvetli bilim" olarak adlandırdığı alanı bu yükten kurtarma ve daha formel bir objektif disiplin ile ikame etme zamanıydı.

POLİTİK İKTİSATTAN, İKTİSADA

Bu devrimsel değişimin başlıca iktisatçısı, Cambridge'in ünlü profesörü Alfred Marshall (1842-1924)'dır. Marshall, bu dönüşümü yansıtacak fevkalâde bir şey

---

* Orijinali "Marshalling the Troops" olan bu ifadeyle yazar, neoklâsik iktisadın öncülerinden Alfred Marshall ile askerî bir terim olan mareşallik arasındaki kelime benzerliğinden yola çıkarak bir alegorizm yapmaktadır. Askerin mareşal olması ifadesi, Marshall ile bilimsel iktisadın olgunlaşmasını ifade etmektedir. (Ed.)

** Bu bölüm için seçilen müzik: Peder I. Tchaikovsky, Symhony No. 6,*Pathétique*, third movement, "Alegro Molto Vivace"

yaptı. Kendi ders kitabının adını *İktisadın İlkeleri* (Principles of Economics) koyarak, disiplinin "politik iktisat" olan adını "iktisat" olarak değiştirmek suretiyle, iktisadın fizik, matematik veya diğer kesin bilgilere dayanan alanlar kadar biçimsel bir bilim olduğunun işaretini vermiştir (aşağıdaki kutuya bakınız). Bundan başka, ekonominin politikadan çok, doğa kanunu tarafından yönetildiğini teslim ediyordu. Marshall'ın 1890'da yayımlanmış iktisatta çığır açan kitabı, arz ve talep grafikleri, matematik formüller, talep "esnekliğinin" nicel ölçümleri ve fizikten, mühendislikten, biyolojiden ödünç alınan diğer terimler ortaya koymuştur. Çok geçmeden fiziksel bilimlerden adapte edilen birçok terim —denge ve dengesizlik, statik ve dinamik, paranın dolaşım hızı, enflâsyon ve friksiyonel işsizlik— standart kullanım malzemesi hâline gelmiştir. Marshall son tahlilde "İktisatçının Kâbesi ekonomik dinamiklerden ziyade ekonomik biyolojide yatar" diye düşünüyordu (Marshall 1920: xx). Yaşamının ileriki yıllarında Marshall, iktisadî davranış konusunda hâlâ büyük ölçüde cahil olduğumuzu ima eder biçimde, ekonomiyi doğal bilimleştirme (scientize) girişiminden pişman olacaktır, ancak ok yaydan çıkmıştır bir kere (Schumpeter 1951: 109).[1]

Bu gelişmelere uygun olarak, Marshall'ın *İlkeler*'i sonraki kırk yılda mesleğe hâkim olmaya devam etti ve sekizinci baskısını yaptı.

NE! PLUTOLOJİ Mİ ÇALIŞIYORSUN?

İktisat başlangıçta "politik iktisat" olarak adlandırılırdı, bu ideolojik bir dogmadan ötürü değildi; onu "aile ekonomisi"nden ayırdetmek içindi. Politik iktisat "toplumun" veya "devletin iktisadı" anlamına geliyordu.

Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında, sıkıntılı bir isim olan "politik iktisat"ı, daha çağdaş ve bilimsel olarak daha doğru olan bir kavram ile değiştirmek yönünde güçlü bir eğilim vardı. Yazarlar birçok seçenek önerdiler: "servetbilim" (plutoloji), "ergonomi" (ergonomy), "ticaretbilim, spekülâtif ticarî ve parasal faaliyetler bilimi"(chrematistics), "piyasa teorisi veya ticaretbilim" (catallactics) ve "optimalite" (ophelimity). Marshall ve diğer profesörler "iktisat"ı tercih ettiler. Niçin?

W. Stanley Jevons bunun nedenini şöyle özetlemiştir: "Ben, bizim Bilimimizin eski iki-kelimeli sıkıntılı adını, mümkün olduğunca hızlı bir şekilde ıskartaya çıkarma düşüncesine katkıda bulunamıyorum... Fakat, İktisattan (Economics) daha iyi bir şeye niçin ihtiyaç duyalım? Bu terim, eski terimle daha yakın ilişkili ve daha aşina olmasının yanısıra, mükemmel bir şekilde

[1] Paul Samuelson 1971 Nobel konuşmasında yakınmasını şöyle dile getiriyordu: "Fiziğin kavramları ile ekonominin kavramları arasında zoraki paralellikler kurmaya çalışan bir iktisatçı veya emekli bir mühendise sahip olmaktan daha acıklı bir şey yoktur" (1970: 8). Marshall hemen hemen aynı şeyi söylüyordu: "Fakat elbette, iktisat kesinlik ifade eden fiziksel bilimlerle karşılaştırılamaz; çünkü iktisat insan doğasının sürekli değişen ve pek açık olmayan güçleri ile uğraşır" (1920: 14). Ne var ki, sözkonusu benzetme bu gün bile hâlâ devam etmektedir.

Matematik (Mathematics), *Etik* (Ethics), *Estetik* (Aesthetics) ve diğer çeşitli bilim dallarının isimlerine de benzerlik göstermektedir. Ve bundan başka, Aristo'dan bu yana kullanılagelme avantajına da sahiptir... Bu nedenle, *İktisad*'ın bir bilimin kabul edilmiş ismi olacağı ümit edilir. Bu bilimi, Fransız İktisatçıları yaklaşık yüzyıl önce *ekonomi bilimi* (la science economique) olarak biliyordu (Jevons 1965 [1871]: xiv-xv).

Öyleyse, Jevons kendi kitabına hangi ismi verdi? *Politik İktisat Teorisi*! (The Theory of Political Economy). Gerçekten, kitabın ilk baskısı "politik iktisat" hâlen rağbetteyken, 1871 yılında yapıldı. Jevons yukarıdaki yorumları 1879'daki ikinci baskıda yazdı ve ekledi "metin içinde yeni ismi [iktisat] kullanılmakla birlikte, açıkçası kitabın kapak sayfasını değiştirmek arzulanmadı" (Jevons 1965: xv).

EKONOMİ BİLİMİ AYRI BİR DİSİPLİN HÂLİNE GELİYOR

Marshall'ın kitabını kuşatan dönem, ekonomi biliminde yeni esasların ortaya çıktığı bir dönemdi. Resmî birlikler kuruldu —Amerikan Ekonomi Cemiyeti (American Economic Association) 1885'te, İngiliz Ekonomi Cemiyeti (British Economic Association) 1890'da (daha sonra 1902'de adı Kraliyet Ekonomi Cemiyeti 'Royal Economic Society' olarak değişti) kuruldu. Dergiler çıktı — Harvard'da 1887'de *Quarterly Journal of Economics*, Cambridge'de 1891'de *Economic Journal* ve Chicago'da 1892'de *Journal of Political Economy* (Fransa'da 1841'den beri *Journal des Economistes* yayımlanıyordu). 1894'te Macmillan üç ciltlik meşhur *Palgrave's Dictionary of Political Economy*'yi yayımladı. Bu yayında, iktisatçı Henry Sidgwick, "iktisat" teriminin "politik iktisat" kavramı yerine "son zamanlarda, bir bilimin adı olarak giderek daha fazla tercih edilen bir alternatif" olduğuna işaret etmektedir (1926: 678). Yeni yüzyıl başladığında, büyük üniversiteler, hukuk, matematik ve siyaset biliminden ayrı olarak iktisat bölümlerini kurmuş ve bu alanda dereceler vermeye başlamışlardı. Bu, Marshall'ın en çok arzuladığı hayallerinden biriydi. 1895'te Londra İktisat Okulu (London School of Economics 'LSE') kuruldu; bu okul kendini tamamen ekonomik araştırmalara hasretmişti (Bkz. Sayfa 217'deki kutu).

Kısacası, Adam Smith *Milletlerin Zenginliği* adlı eserinde "Newtoncu" yöntemden bahsetmiş olmasına rağmen, iktisadın gerçek bir bilim ve ayrı bir disiplin hâline gelmesi için bir yüzyıl daha beklemek gerekecekti.

JEVONS'IN ETKİSİ

Alfred Marshall, iktisadı bir bilim olarak kurma girişiminde ilk sıradaydı, fakat Marshall'ın öyküsünden söz etmek için, ilk önce daha yaşlı İngiliz meslektaşı William Stanley Jevons (1835-1882)'ın muazzam etkisi anlatılmalıdır.

Jevons, yedinci bölümde işaret ettiğimiz gibi, marjinalist devrimin kurucularından biridir. Marshall kendisine pek itibar etmeyecek olsa da, Jevons, matematiksel ve kantitatif çalışmaları ile bilinmektedir ve indeks sayıları tekniğine öncülük etmiştir.

KADER DUYGUSUNA SAHİP HARİKA BİR ÇOCUK

Jevons sadece kırk-altı yıllık kısa bir ömür sürmesine rağmen, renkli ve parlak bir kariyer yapmıştır. 1835 yılında Liverpol'da bir mühendis ve demir tüccarının oğlu olarak doğmuştur. Genç Jevons onaltı yaşında Londra'da University College'a girmiş, biyoloji ve botanik okumuştur.

Fotoğraf 8.1: William Stanley Jevons (1835-82)
"John Stuart Mill, Adam Smith veya Aristo... kim olursa olsun bunlara itaati protesto ediyorum"
Mark Blaug'un izniyle.

Başına buyruk bir genç olan Jevons, gelecekte yapacağı işle ilgili olarak ta o zaman karar vermiş biriydi. Kız kardeşine, hayatta yerine getireceği özel bir "misyon"u olduğunu söylemişti. Jevons'ın kavrayışı "insanların veya yazarların çoğundan daha derindi" (Black 1973: 18). Jevons daha sonra şöyle yazmıştır: "John Stuart Mill, Adam Smith veya Aristo... hangisi olursa olsun bunlara itaati protesto ediyorum" (Jevons 1965 [1870]: 261). Jevons'ın ebeveyni Üniteryendi*, topluma aykırı düşen tutumunu belki bu durum açıklayabilir. Gariptir, hayatı boyunca bir müzik tutkunu oldu; Wagner'in "deneysel" müziğine kendini kaptırmıştı. "Jevons'ın kendi yetenek ve özgünlüğüne dair kanaati, Wagner'inkiyle neredeyse tamamen paraleldi" (Ekelund ve Hébert 1990: 354).

---

* Teslis inancını kabul etmeyen, İsa'nın bir Tanrı değil, bir insan olarak kabul edilmesi gerektiğini savunan Hristiyan mezhebi. (Ed.)

Stanley, babasının işleri bozulunca, akademik çalışmalarına ara vermek zorunda kaldı. Sydney'de Avustralya Nanesi konusunda çalışmak üzere analist olarak görev aldı. Avustralya'da beş yıl geçirdi (1853-58), meteoroloji ve demiryolu fiyatlaması ile ilgili yazılar yazdı. İngiltere'ye döndükten sonra, University College'da 1860'ta lisans (B.A.) ve 1862'de yüksek lisans (M.A.) dereceleri elde etti.

Henüz olgunlaşmamış marjinal fayda teorisini ilk ortaya attığında henüz 1860'ların başıydı. Bulgularını 1862 yılında yayımladığı zaman sadece yirmiyedi yaşındaydı.[2] 1870'e gelindiğinde klâsik değer teorisinden tam bir kopuş zamanının geldiğini hissetti. Mevcut gidişatta bir kırılmaya neden olan çalışmasını telâşla yazdı (*Politik İktisat Teorisi*). Bu kitap 1871'de Macmillan tarafından yayımlandı.

Jevons, Owens College'da (şimdiki adı Manchester Üniversitesi) hocalık yaptı. *Kömür Sorunu* (1865) ve *Politik İktisat Teorisi* (1865) kitaplarını yazarak kazandığı ünün sonucu olarak, 1876 yılında Londra'da, University College'da politik iktisat kürsüsünün başına getirildi.

ÜNLÜ LONDRA İKTİSAT OKULUNUN TUHAF KÖKENLERİ: FABİYEN SOSYALİSTLERİNİN HAYALİ GERİ TEPİYOR!

Önyargısız iktisat araştırmalarının sosyalizme götürmesi gerektiğine öylesine inanmışlardı ki.

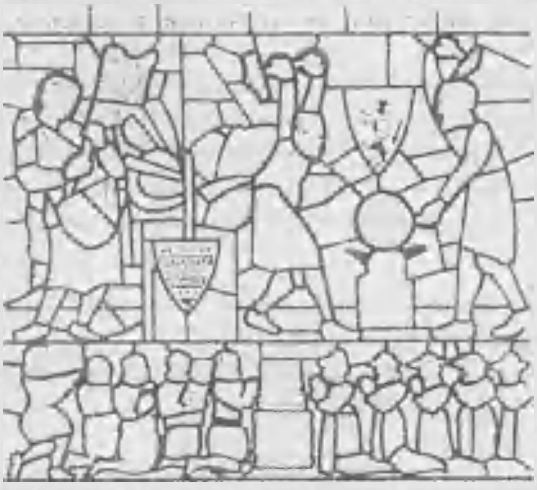
F. A. Hayek (1994: 81)

1895 yılında kurulan Londra İktisat Okulu (LSE), dünyadaki en prestijli okullardan biri olarak kabul edilir. Birçok ünlü insanın bu okulla ilişkisi olmuştur: oyun yazarı George Bernard Shaw, sosyalist Harold Laski, Nobel ödüllü Friedrich A. Hayek ve rock-and-roll yıldızı, şarkıcı Mick Jagger (öğrenci olarak).

LSE, Fabiyen Cemiyetinin önde gelen üyeleri tarafından kurulmuştu, hepsi sosyalistti —Sidney ve Beatrice Webb ve yüzyılın en yetenekli oyun yazarı, Bernard Shaw. Fabiyen Cemiyeti 1880'lerin ortalarında burjuva entellektüellerini sosyalizmin erdemlerine ikna etmek için kuruldu. Cemiyet, Quintos Fabius Maximus'un adını almıştır. Maximus, Hannibal ile burun buruna savaşmayı reddederek yenilgiden kurtulan Romalı bir generaldi. Fabiyen sosyalistleri, Marksistlerin devrimci yöntemlerini reddetmişler; bunun yerine Batının siyasî partilerine ve kurumlarına sızarak, fikirlerini aşılamak suretiyle

[2] 1 Haziran 1860'ta erkek kardeşine şöyle yazıyordu: "Son birkaç ayda çok şükür ortaya çıkardığım şey hiç kuşkum yok, *doğru Ekonomi Teorisidir*, o kadar bütüncül ve tutarlı oldu ki, bu konuyla ilgili diğer kitapları öfkelenmeden okuyamıyorum" (Wicksteed 1933: 1).

aynı amaçlara ulaşmaya çabalamışlardır. Bu dolaylı tedricî yaklaşım, yirminci yüzyıl Britanya'sında son derece başarılı olmuştur: ülkede yüksek düzeyde millîleştirme ve refah devleti tecrübesi yaşanmıştır. Sidney Webb 1906'da İngiliz İşçi Partisi'ni kurmuştur.

Kalem ve mürekkep röprüşlaması, bir fotoğraf çoğaltmasından alınmadır. Ressam, William Discount.

Şekil 8.1 Fabiyen Pencere
Kaynak: (Dobbs 1964). Veritas Vakfının izniyle.

FABİYEN PENCERE: KOYUN POSTUNA BÜRÜNMÜŞ KURT!

George Bernard Shaw, Fabiyen pencere olarak bilinen Fabiyen Cemiyetinin amaçlarını temsil eden bir renkli cam pencere çizmiştir. Bu pencere. Şekil 8.1'de görüldüğü gibi, çekiç kullanan iki figür G. B. Shaw ve Sidney Webb'dir. Körüğü Fabiyen cemiyetinin sekreteri E. R. Pease çalıştırmaktadır. Parmağıyla nanik yapan H.G.Wells'dir. Wells, Fabiyenleri terk etmiş ve onları "yeni Makyavelistler" olarak suçlamıştır (Dobbs 1964).

Fakat Fabiyen Pencerenin en çok dile düşmüş yanı, Shaw ve Webb arasında duran resimdir: koyun postuna bürünmüş politik bir kurt.

FABİYENLER İÇİN İŞLERİN TERS GİTMESİ

Ancak, Fabiyenlerin LSE'deki stratejileri pek başarılı değildi. LSE'yi kurdukları zaman, gençlik heyecanıyla dolu Webb'ler ve diğer Fabiyenler, Adam Smith'in ekonomik liberalizmiyle hayal kırıklığına uğradılar.

Webb'ler, 20.000£ tutarındaki mirası kullanarak London School of Economics and Political Science'ı (LSE ve Siyaset Bilimi) 1895'te kurdular. Fakat, LSE'yi sosyal meseleleri tarafsız ve bilimsel olarak araştırmaya hasredilmiş bağımsız bir kurum hâline getirmekle görevlendirilmişlerdi. Sidney

Webb kollektivizm lehine olarak, "gerçeklerin kendi kendine konuşacağına" ikna olmuştu (Dahrendorf 1995: 7). Sonuç olarak, Webb'ler doktrinel arılıkta ısrar konusunda hiçbir çaba sarf etmediler. Gerçekten, LSE'nin ilk direktörü W. A. S. Hewins, sosyalist olmak şöyle dursun, Fabiyen bile değildi, daha sonra Parlamentonun muhafazakâr bir üyesi oldu. LSE'deki ilk ekonomi hocası Edwin Cannan, *Milletlerin Zenginliği*'nin son "Cannan baskısı"nı 1904'te yapan, sağlam para ve laissez faire tutkunu biriydi. 1930'ların başlarında LSE iktisat kürsüsü başkanı Lionel Robbins ve kampüsteki en etkili hoca da Friedrich Hayek'ti. 1930'lar boyunca, LSE, Keynes'in ve Cambridge okulunun başlıca rakibi olarak görüldü. Dahası, Sidney ve Beatrice Webb, Sovyetler Birliği ve Stalin'in "yeni uygarlık"ının açılış töreni kutlamalarına katıldıkları geziden dönüşlerinde de itibardan düştüler.

Bu, LSE'nin bir sosyalist yününün olmadığını söylemek anlamına gelmez. Harold Laski ve Sir William Beveridge 1930'larda LSE'de hocalık yapmışlardır. Hayek'in 1940'ların sonlarında ayrılmasından bu yana, LSE kendisini herhangi bir düşünce okulu ile bağlantılı görmemektedir.

JEVONS'IN HAYATI UZUN SÜRMEDİ

Jevons sağlık nedenleriyle University College'daki görevinden 1880 yılında istifa etti. İki yıl sonra, kırkaltı yaşındayken, yüzerken boğuldu. Parlak bir kariyeri aniden noktalayan bu olayla Jevons, temel fayda teorisinin iktisat mesleğini kökten değiştirmesini görecek kadar uzun yaşayamadan hayata veda etti.

JEVONS'IN AMACI: MILL VE RICARDO'YU DEVİRMEK

Jevons'ın en önemli katkısı, marjinal fayda ilkesinin matematiksel ve grafiksel gösterimiydi. Bilinçli olarak devrimci bir amaç peşindeydi: David Ricardo'nun ve John Stuart Mill'in "otoritelerinin zararlı etkisini" yıkmak. Nitekim, kendinden emin bir edayla *İlkeler*'de "çok şükür, değer kanunlarında bugünkü veya gelecekteki herhangi bir yazar için açıklığa kavuşturulacak bir şey kalmamıştır. Bu konunun teorisi tamamlanmıştır" diye yazan kişi Mill'di (Black vd. 1973: 181). Jevons'ın buna cevabı şuydu: "İngiliz İktisatçılarımız hayal dünyasında yaşıyordu" (Jevons 1965: xiv). Amacı "Ücret-Fonu Teorisinden, Değerin Üretim Maliyeti doktrininden, Doğal Ücret Oranından ve diğer yanıltıcı veya yanlış Ricardocu doktrinlerden" kurtulmaktı (Jevons 1965: xiv-xivi).

Değerin son birimde nasıl belirlendiği konusunda benzer sonuçlara ulaşmalarına rağmen, Jevons'ın yaklaşımı Menger'den farklıdır. Esasen Jevons, Menger'in yazdığı *Grundsätze*'nin farkına varmadan 1882 yılında ölmüştür (marjinallik prensibini keşfeden üç iktisatçıya ilişkin bir mutabakat gelişmesin-

den önce —1890'lara kadar— yirmi yılın geçtiği hatırlanmalıdır. Aslında, "marjinal" terimi yirminci yüzyıl başladıktan epey sonra yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır).

Matematik ve kimyadaki önemli birikimi ile Jevons, doğal bilimlerin birçok ilkesini sosyal bilimlere ve iktisada uygulamıştır. Çalışmaları boyunca, sürekli olarak deneysel verilere, ayrıntılı formüllere ve tümdengelimsel mantığa atıfta bulunmuştur. Hem teori hem de pratiğin gerekli olduğunu içtenlikle hissediyordu (Black 1973: 104-05). Örneğin, *Politik İktisat Teorisi*'nde şöyle yazmaktadır: "Bütün bir Değişim Teorisinin ve iktisadın başlıca sorunlarının temel taşı, şu önermede yatmaktadır: *Herhangi iki malın değişim oranı, değişim tamamlandıktan sonra tüketim için hazır olan mal miktarlarının nihaî fayda derecelerine karşılıklı oranıdır* (Jevons 1965: 139). Jevons'ın iktisadı, kimyadaki Boyle Kanunu'na benzemektedir. Jevons'ın amacı, matematik kullanarak iktisada değer kazandırmak ve faydanın "mekaniğini" ortaya çıkarmaktır.

JEVONS'IN ANA DOKTRİNİ

Jevons'ın iktisada katkıları nelerdi?

İlk olarak, Jevons maliyetin değeri belirlediği şeklindeki ortodoks klâsik modele meydan okudu. Menger gibi, ondan habersiz olmasına rağmen, aynı sonuca ulaştı: "Durmadan süren düşünme ve araştırmalarım beni biraz değişik bir fikre götürdü, *değer tamamen faydaya dayanır*" (Jevons 1965: 2).

Değerin emek veya üretim maliyeti tarafından belirlendiğini kabul eden Ricardocu doktrin "bir an bile ayakta kalamaz." Jevons, emeğin (veya sermayenin) bir kere harcanınca artık bir eşyanın gelecekteki değeri üzerinde herhangi bir etkisinin olmayacağına işaret etmiştir; zira artık geçmişe mazi derler (sayfa 157, 159).

JEVONS'IN MARJİNAL FAYDASI BENTHAM'DAN ÖDÜNÇ ALINMIŞTIR

Jevons tezine, "bir haz ve elem hesabı"ndan söz etmek suretiyle Jeremy Bentham'ın faydacılığına atıf yaparak başlamıştır. Değeri veya fiyatı ne belirler? Emek veya maliyet değil, fayda. İyi de, ne kadar fayda?

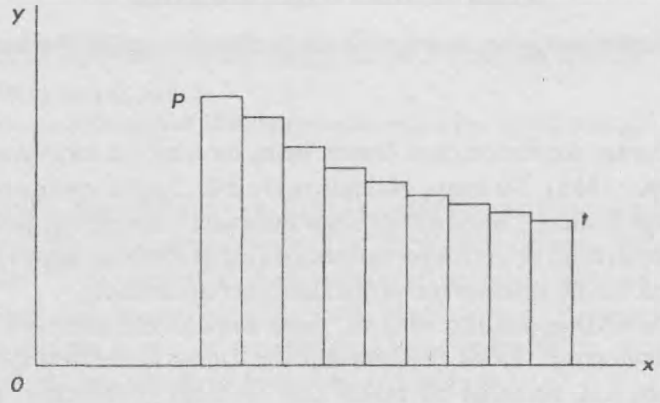
Suyu kullanarak, marjinal analizin nasıl yapılacağını göstermektedir: "Bütün söyleyebileceğimiz şey, bu durumda, su belirli bir miktara kadar vazgeçilemezdir; sonraki miktarlar çeşitli derecelerde faydaya sahip olacaktır; fakat belirli bir noktanın ötesinde, fayda sona erecektir" (sayfa 53).

Jevons azalan marjinal faydayı grafiksel olarak göstermiştir (Bkz. Şekil 8.2). Jevons'ın grafiğinin gösterdiği gibi, su arzı bir tüketicinin en acil isteklerini ilk

olarak tatmin edecek, bunu ikinci en acil ihtiyaçları takip edecektir. Ne kadar çok su olursa, tüketici de en az acil olan ihtiyacını o kadar giderebilecektir. Böylece artan arzla birlikte, toplam fayda artar, fakat marjinal fayda azalır. Jevons kitabının hiçbir yerinde "marjinal" terimini kullanmamıştır. Bunun yerine, "faydanın nihaî derecesi" terimini kullanmıştır. Philip Wicksteed "marjinal" kelimesini daha sonra popüler hâle getirmiştir.

Jevons, bir tüketici davranışı teorisi de geliştirmiştir; tüketicilerin, her birinin marjinal faydası aynı oluncaya kadar, çeşitli mal ve hizmetleri satınalacağını ve kullanacağını ileri sürmektedir. Yani, $MUx=MUy$, x ve y farklı malları göstermektedir. Daha sonraki iktisatçılar, her bir ürünün marjinal faydasının bu ürünün fiyatına eşitlendiğini göstererek, Jevons'ın eşit-fayda ilkesini genelleştirmişlerdir. Yani,

$$MUx/Px=MUy/Py=MUz/Pz$$

Şekil 8.2 Jevons'ın Azalan Marjinal Fayda Kanunu Gösterimi
Kaynak: Jevons (1965: 53).

MARSHALL ÇALIŞMASINI JEVONS'IN TAMAMLANMAMIŞ ESERİ ÜZERİNE İNŞA EDER

Jevons'ın çalışması tamamlanmamıştı. Ricardocu okulun "karışık ve saçma" varsayımlarını ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve marjinal faydanın temel kavramlarının çerçevesini oluşturmuştu. Ancak o, ne aşağı eğimli talep eğrisini geliştirdi ne de eksiksiz bir arz ve talep diyagramını. Bu işin tamamlanması Marshall'a kalmıştı. Keynes bunu çok iyi özetler: "gerçekten, Jevons'ın *Politik İktisat Teorisi* parlak ancak aceleci, hatalı ve tamamlanmamış bir kitapçıktı, Marshall'ın titiz, eksiksiz ve aşırı-dikkatli yöntemlerinden fersah fersah uzaktı. Jevons'ın kitabı, nihaî faydaya ve emeğin negatif faydası ile ürünün faydası arasındaki dengeye ilişkin unutulmaz fikirler ortaya koymaktadır. Ancak, Marshall'ın sabırlı, yorucu emeği ve bilimsel dehası ile yavaş yavaş gelişen o büyük, işleyen makinesi ile kar-

şılaştırdığımızda, Jevons'ın kitabı sadece parlak fikirlerin müphem dünyasında yaşar durumda kalmaktadır" (Keynes 1963: 155).

Marshall neyi başardı? Jevons'tan farklı olarak Marshall, İngiliz veya Cambridge okulu olarak anılan ve A. C. Pigou ve John Maynard Keynes gibi dahi öğrencileri ile kendi okulunu kurdu. Marshall bir sentezciydi. Klâsik iktisadın maliyeti (arz) ile marjinalist iktisadın faydasını (talep) birleştirmişti. Arz ve talebi sık sık makasın iki ağzına benzetirdi —fiyatı belirlemek için her ikisi de gereklidir. Marshall arz ve talebi yazılı bir ifadenin çok ötesine götürmektedir: arz ve talep için grafikler, esneklik hesabı ve tüketici artığı gibi yeni kavramlar geliştirmiştir. Marshall'ın formülleri, şimdi herhangi bir mikro iktisat dersinin temeli olarak işlev görmektedir.

JEVONS İLK ENERJİ KRİZİNİ ÖNGÖRÜYOR

Geçmişin kasvetli resmî kehanetlerinin yanlış olduğu, düzenli bir şekilde kanıtlanıp durdu.

Julian Simon (1996: 165)

Marjinal faydayı keşfinden önce Jevons başka bir kitabıyla tanınıyordu, *Kömür Sorunu* (1865). Bu kitap, Malthuscu bir dille, İngiliz endüstrisinin temel kaynağı kömürün Britanya'nın artan nüfusuna yetişemeyeceğini ve kısa sürede tükeneceğini ve neredeyse sınırsız arza sahip ABD'nin dünya endüstri lideri olarak Büyük Britanya'nın yerini alacağını öngörmüştü.

Jevons ABD konusunda haklıydı, ancak Britanya'nın geleceği konusunda aşırı kötümserdi. Jevons, "endüstrinin ana dalının gelecekteki ihtiyacının karşılanması için, herhangi bir makul çare olmadığı görülecektir" şeklinde bir ikazda bulunmaktadır. "Uzun süre bugünkü gelişme hızımızı devam ettiremeyiz. Refah artışımızın devamı için ilk yapmamız gereken, bu durumda, aşırı nüfusumuzu kontrol altına almaktır" (Jevons 1865: xiv, xvi).

Britanya'nın kömürü hiç bitmedi, ancak nüfusu artmaya devam etti ve kömür enerjisi krizi hiçbir zaman kendini göstermedi. Niçin? Kısmen, petrolün keşfedilmesiyle. Bundan başka, kömür üretimi arttı. Kapitalistler yeni kömür yatakları araştırdılar, girişimciler, kömür çıkarmada daha iyi yöntemler buldular, taşımacılık mühendisleri kömür taşımacılığında daha ucuz usuller geliştirdiler ve yatırımcılar kömür kullanımında daha etkin yöntemler keşfettiler. Bugün Britanya, Jevons'ın kitabını yazdığı 1865'tekinden daha zengin kömür rezervlerine sahiptir.

ASTROLOG JEVONS!

Stanley Jevons istatistikî çalışmalarında normal olarak iyi bir şöhrete sahiptir, ancak, konjonktür devreleri ile ilgili astrolojik "güneş lekesi" teorisi bir

istisnadır. 1870'lerin ortalarından sonuna kadar Jevons, yıldızların ve gezegenlerin düzenlenişinin ticarî krizlerin başlıca nedeni olduğunda ısrar eden birçok makale yazdı. "Eğer gezegenler güneşi idare ediyor, güneş de bağ mahsulünü ve tarımsal rekolteyi, dolayısıyla gıda ve ham maddelerin fiyatları ve para piyasasının durumunu belirliyorsa, buradan, gezegenlerin dizilişinin, en büyük ekonomik felâketlerin uzaktan sebebi olabileceği sonucuna varılır" (Eckland ve Hébert 1990: 367).

Jevons, konjonktür devresi ile ilgili "güneş lekesi" teorisini *Nature* ve diğer bilimsel dergilerde ortaya atmış, her on veya onbir yılda güneş lekelerindeki yoğunlaşmanın sadece ziraî krize değil, aynı zamanda finansal ve ekonomik krize de neden olduğunu ileri sürmüştür. İktisatçılar bu basit açıklamayı uzun süre önce terk ettiler; aslında Jevons daha sonraları konjonktür devresiyle ilgili diğer açıklamaları da dikkate aldı.

MARSHALL'IN DOĞUMUNDA ORTALIĞI GİZEMLİ OLAYLAR KAPLAR

Nesiller boyunca ekonomik düşünceye hükmeden bu büyük şahsiyet nasıl bir insandı?

Marshall'ın ölümünden sonra, John Maynard Keynes üstadı için bir biyografi yazdı. Marshall'ın bu ayrıntılı biyografisine atfen Peter Groenewegen şu yorumu yapmaktadır: "Giriş cümlesi, doğum tarihini, ebeveyninin isimlerini ve hem doğum yeri hem de babasının mesleğini yanlış olarak veriyor" (Groenewegen 1995: 19). Niçin, Keynes normalde detaylarda bu kadar yetenekliyken, Marshall'ın çok önemli istatistikî bilgilerinde bu kadar hataya düşmüştür?

Bu yanlışlık Keynes'in kabahati değildir. Gerçekte, Marshall, kendi doğumunu çevreleyen olaylardan dolayı derin bir endişe duymuş ve dikkat çekici bazı gerçekleri Keynes'ten ve kendi biyografi yazarlarından gizlemiştir. Marshall bir Viktoryen züppeydi ve yetişme tarzından utanç duyuyordu. Soyu anne tarafından, göçebe çiftçilere ve yoksullara, baba tarafından ise müflis işadamlarına ve kasaplara dayanır. Marshall kendi doğum yerini Londra 1842 olarak vermiştir, ancak doğrusu, Londra'nın güneydoğusunda dericilik bölgesi olarak bilinen kasvetli yoksul bir semt olan Bermondsey'di. Tabaklama işleminin keskin kokusu, bahçe gübresi, tutkal imalatı ve köpek dışkısının "berbat kokulu buharları"nın her tarafı kaplamış olduğu bir yerdi burası (bu kasaba II. Dünya Savaşında harap edildi). Marshall, yaşamının perişan başlangıç koşullarını ardında bırakmayı başardı, ancak toplumsal refah kaygılarını hep devam ettirdi. Gerçekten Marshall, birçok şehrin yoksul bölgelerini ziyaret ettiği bir tatilden sonra, iktisat çalışmaya karar vermiştir.

Utanç verici geçmişinden kurtulmak için, Marshall "pozitif adımlar attı... özel yazılarından aile ile ilgili materyalleri ortadan kaldırarak [Adam Smith'in ku-

lakları çınlasın!]. Ailesinin yaşamının gerçek durumunu öylesine gizli tuttu ki, hiçbir yalan söylemek zorunda kalmadı. Örnekler, doğum yeri olarak Bermondsey yerine Surrey veya Londra'yı vermesi ve referans çalışmalara giren otobiyografisinde ebeveyninden söz etmeyi ihmal etmiş olmasıydı" (Groenewegen 1995: 40).

MARSHALL BABASINA BAŞKALDIRIR

Alfred Marshall'ın zalim bir babası vardı. William, Bank of England'da veznedardı. Yazdığı kitapçığın başlığı *Erkeğin Hakları ve Kadının Görevleri* idi. Genç Alfred'e papazlığa hazırlık olsun diye İbranice ve klâsikleri çalışması için baskı yaparken, satranç ve matematikten uzak durmasını istemekteydi.

Alfred, babasının isteklerini reddetmiş, Cambridge'de matematik okumaya gitmiş, burada Kant, Hegel, Darwin ve Spencer'ın etkisi altına girmiştir. Bu süre zarfında, her zaman Hristiyan değer ve düsturlarına sempatiyle bakmasına rağmen, dinî inançlarını kaybetmiştir. (Darwin ve Sosyal Darwinizmin ekonomiye etkilerine ilişkin olarak Bkz. sayfa 233'deki kutu)

Mezuniyetten sonra ilkin St. Johns'ta kalmışsa da, öğrencisi Mary Paley ile evlenince istifa etmek zorunda kalmıştır. Marshall'ın alanı iktisada girmiş olan karısı ile birlikte bir kitap, *Endüstri Ekonomisi* (1879) yazmışlardır.

Bristol ve Oxford'da ders vermek üzere Cambridge'den ayrıldı, fakat 1885 yılında geri dönerek Cambridge'de kırküç yaşındayken politik iktisat profesörü oldu. Eski öğrencisi A. C. Pigou'nun 1908'de yerini almasına kadar, iktisat bölümü başkanlığından hiç ayrılmadı. İngiliz üniversite hocaları birçok büyük kitap yazmaya devam ettiler, fakat en meşhur olanı *İlkeler* ders kitabıydı.

Fotoğraf 8.2: Alfred Marshall (1842-1924)
"Kusursuz olma, bilgiçlik taslama ve aşırı derecede eleştirel olma eğiliminde biri."
Marshall Kütüphanesinin izniyle, Cambridge Üniversitesi

MARSHALL: "İNANILMAZ, TUHAF VE NEV'İ ŞAHSINA MÜNHASIR BİR KİŞİ"

Marshall, özellikle ileri yaşlarında tuhaf davranışlı bir adamdı. Fotoğraflarının çekilmesinden hoşlanmazdı. "Benim yüzüm zayıf, fotoğrafım çirkindir" diye yazıyordu Harvard profesörü, arkadaşı Frank Taussig'e. 1901'de Richard T. Ely'e "fotoğraf çekmek baş belâsı bir şeydir" diye yazıyordu. Marshall kendi portresini çizen ressam tarafından kibirli biri olarak görülürdü. Bu ressama "hantal sol elinin" çok büyük olduğunu ve portrenin dışında bırakılmasını söylemişti (o da öyle yaptı) (Groenewegen 1995: 768n, 628-29).

Marshall sıklıkla kötü bir ruh hâli sergilerdi ve sağlam arkadaşlıklar sürdürmeyi pek beceremezdi. Haksız yere, marjinal analizin keşfinde Jevons, Menger ve Walras'a kredi vermeyi reddeder; marjinal faydayı hep, daha az bilinen selefl erinin (Dupuit, Cournot ve von Thünen) etkisi altında kendi başına icat ettiğini ileri sürerdi. Jevons 1871'de *Politik İktisat Teorisi* kitabını Marshall'dan önce yayımlayınca, Marshall bundan rahatsız olmuştu (Keynes 1963: 153). Reformist Henry George'dan (takip eden bölüme bakınız) ve büyük Avusturyalı Eugen Böhm-Bawerk'ten de hoşlanmazdı. Böhm-Bawerk'in faiz ve sermaye teorisine derin bir düşmanlık besliyordu. 1909'da Avusturya Alplerindeki bir toplantıda Marshall ve Böhm-Bawerk arasında faiz oranı teorisi üzerindeki tartışma o kadar ısındı ki, ikisini eşleri ayırdı. Akşam yemeğinde, iki çift yeniden bir araya gelip şerefe kadeh kaldırdılar, fakat o beraberlikte "faiz teorisiyle ilgili tek bir kelime dahi sarfedilmedi" (Groenewegen 1995: 477).

Marshall'ın sesi "neredeyse ciyaklar derecesinde çok yüksek bir perdeye çıkar, sonra da bunu uzun süren bir gülüş takip ederdi" (Groenewegen 1995: 771). Joan Robinson "iktisat konusunda daha çok öğrendikçe, Marshall'ın zekâsını daha fazla takdir ettim, ancak karakterini de bir o kadar az sevdim" der (1953: 14).

Fakat Marshall'ın da iyi bir yanı vardı: sorumluluklarını yerine getirmede dikkatliydi. Arkadaşlarına karşı vefalıydı, öğrencileri onu ilham verici bulurdu. Genelde eli açık, bazen de açık fikirliydi.

MARSHALL'DA MADONNA KOMPLEKSİ Mİ VARDI?

Eğer hayatımı tekrar yaşamak durumunda kalsaydım, kendimi psikolojiye adardım.

Alfred Marshall (Keynes 1963: 176)

Konu yine psikologlar; bu sefer gündemdeki kişi Alfred Marshall. Marshall, annesinden; kız kardeşinden; teyzesinden; ve karısı Mary Paley'den —kısaca hayatındaki bütün kadınlardan— çok ciddî olarak etkilenmiştir. Acaba bir "madonna kompleksi"ne* mi yakalanmıştı?

* Madonna kompleksi: Kadınları yüceltme. (Ed.)

Biyografi yazarı Peter Groenewegen, Cambridge hocasının muhtemelen, cinsel yetersizliklerle ilişkilendirilen bir örüntü olan "bütün davranışlarında, faaliyetlerinde ve duygusal mizacında aşırı bir ihtiyat" ve "kusursuz olma, bilgiçlik taslama ve aşırı derecede eleştirel olma eğilimi"ni içeren bir tür Jungcu içedönüklükten mustarip olduğunu ileri sürmektedir. Bir gözlemci Marshall'ın "nefsini aşmış bir adam olduğuna, zihinden ibaret olduğuna ve bedeninin olmadığına" işaret eder. Keynes, Marshall'ın "kısır" olduğuna inanır. Çocuksuz bir evliliği olmuştur; eşi çalışan bir orta sınıf kadınıydı. Evcil hayvan olarak bir kedi bir de köpekleri vardı (Groenewegen 1995: 260-61).

MARSHALL DARWINCİ BİR KADIN DÜŞMANI MIYDI?

İki cinsin entellektüel güçleri arasındaki baş farklılık, erkeğin, hangi konuda olursa olsun, kadından daha yüksek bir konum kazanmasıyla görülür.

Charles Darwin (1906: 858)

Marshall iktisadı birçok yönden geliştirdi, ancak, kadınlara karşı tutumu, en hafifinden söylemek gerekirse, tartışmalıydı. 1870'lerin sonlarından önce, kadınların eğitimi ve toplumdaki rolleri konusunda ilerici görüşler taşıyordu, fakat annesi 1878'de öldükten sonra fikirlerinde anî bir değişme oldu.

1880'de Bristol'da University College'da iken, lisans (B.A.) derecesinin kadınlara verilmesine karşı çıkmıştı. Cambridge'e döndükten sonra, "büyük ölçüde erkeklerin devam ettiği, herkese açık ders vermek bir kadın için uygun değildir ve kadının karakterini bozabilir" gerekçesine dayandırarak bir kadının hoca olarak atanmasına itiraz etmişti (Groenewegen 1995: 502). Bayan öğrencilere burs da verilmemeliydi. Marshall, kadınların ayrı okullarda eğitim görmesini tercih ederdi. Marshall *İlkeler* kitabında bu yaklaşımını, kadınların evde kalarak çocuklara bakmaları ve evli kadınların fabrikalarda çalışmaktan kaçınmaları gerektiği şeklinde, ortaya koyuyordu (Marshall 1920: 69). Hayatının sonlarında Groenewegen'in deyişiyle "iş sahibi olma, ekonomik bağımsızlık, alenen sigara içme, oy kullanma ve eşit statü hakkı gibi modern kadının kültünü oluşturan" şeylere karşı giderek artan bir düşmanlık gösteriyordu (1995: 524). Marshall'ın fikirleri aşırı sayılıyor ve neredeyse bütün arkadaşları bunlara karşı çıkıyordu, fakat Marshall, evrimci Darwin ve Spencer anlayışıyla, düşüncelerinde kendisini haklı görüyordu (Groenewegen 1995: 500, 524).

Fabiyen Cemiyeti'nin ve Londra İktisat Okulu'nun kurucuları Beatrice Webb ve eşi Sidney Webb birçok kez, kadınların sorunları konusunda Alfred Marshall ile atışmışlardır.

Beatrice Webb, günlüğünde Marshall ile bir konuşmasından şöyle bahsetmektedir:

Konuşma bir şakayla başladı; kadının daha aşağı konumda bir varlık olduğunu ve eğer kadın bu ikincil konumda olmaya son verirse, erkeğin evlenmesi için bir nedeninin olmayacağını savundu. Evlilik, erkeksi özgürlüğün feda edilmesidir ve bu fedakârlık sadece dişinin ruhu ve bedeni ile kendisini erkeğe adadığı sürece erkek yaratıklar tarafından müsamaha ile karşılanabilir. Bu nedenle, kadın yeteneklerini erkeğin hoşlanmayacağı tarzda geliştirmemelidir; ki güç, cesaret, bağımsızlık kadınlarda çekici değildir; erkeğin işlerinde erkekle rekabete girişmek kesinlikle nahoştur.... Eğer bizimle rekabete girerseniz sizinle evlenmeyiz, deyip, bir kahkaha ile bitirdi. (Groenewegen 1995: 517).

MARSHALL'IN EŞİNİN TEPKİSİ

Mary Paley'in, kocasının bu artan anti-feminist önyargısına tepkisi nasıl oldu? Mary Paley, kendisini Alfred'e ve kocasının çalışmasına adamıştı, fakat kadın hakları lehine katı görüşleri olduğu için kocasıyla arasında büyük bir sürtüşme patlak verdi. Bununla birlikte, büyük bir düşünce okulunun lideri olduğu için, kocasının davasına itirazlarını sürekli şekilde bastırdı. Kocası ile ilk kitabını ortak yazdı, *İlkeler*'in birçok baskısında düzeltmen olarak hizmet etti, Cambridge'deki ilk kadın hocaydı (Alfred'den hiç itiraz yok!), ve evliliklerinin hikâyesini yazdı. Mark Blaug "[Mary Paley] seçkin bir kariyer sahibi olabilirdi. Fakat, Marshall ile evlenerek, kendi kariyerini kocasınınkine kattı" yorumunda bulunur (1999: 741).

MARSHALL KİMSESİZ OLARAK ÖLMENİN KAHRINI ÇEKER

Yaşamının yetişkinlik döneminin çoğunu, Marshall gerçekten eve kapanan biri olarak yaşadı, safra taşları, yüksek tansiyon ve sinirsel gerilimden ıstırap çekti. Sonunda, 1924'te, seksenikinci doğum gününün ardından iki hafta içinde, kimsesiz bir hasta olarak öldü (kalp yetmezliğinden). Keynes gibi takipçileri, daima Marshall'a büyük itibar göstermektedirler: "Bir bilim adamı olarak, kendi alanında, dünyada yüzyılın en büyüğüydü" (Keynes 1963: 140).

CAMBRIDGE HOCASININ EKONOMİ BİLİMİNE BIRAKTIĞI MİRAS

Marshall'ın başlıca katkısı, Smith'in modelini sayısal bir bilime dönüştürmesidir. Adam Smith, ekonomik büyümenin temel felsefesini ("evrensel refah" ve "doğal özgürlük sistemi" olarak) takdim etmişti, Alfred Marshall ise Smith'in sistemini ilerletecek motoru ortaya koydu.

Nedir bu motor? Arz ve talep ilkeleri, fiyatın belirlenmesi, üretim maliyetleri ve kısa ve uzun dönemde denge. Bütün bu araçlar bugünün mikro iktisadında, bireysel tüketici ve üretici teorisinde yer almaktadır. İktisatçılar bugün tüketici

ve firma davranış teorisini analiz etmek ve gösterimini yapmak için bu araç kutusunu kullanmaktadırlar. Grafiklerini ve denklemlerini her zaman eklere koymasına rağmen, Marshall bu yaklaşımı geometrik ve matematiksel bir tarzda geliştirdi. "Politik iktisat"ı bilimsel "iktisat"a dönüştürme işinden mükemmel bir biçimde, alnının akıyla çıktı.

MARSHALL'IN KORUYUCU AZİZİ: ÇALIŞAN ADAM

Smith gibi, Marshall da sadece zenginlerin değil bütün insanlığın gelişmesi ile yoğun olarak ilgilenmiştir. *İlkeler*'de iktisadı "insanın günlük sıradan iş yaşamının araştırılması" olarak tanımlamakta, özellikle "mutluluğun maddî gereklerinin kullanımı"nı vurgulamaktadır. Şu soruyu cevaplandırmak istemiştir, "Gerçek hayatta fırsatlar sadece birkaç kişiye mi hasredilmiştir?" (Keynes 1963: 138-139).

Marshall'ın favori konusu "çalışan adamdı", 1870'lerin başında "Bir İşçinin Portresi" adlı küçük bir yağlıboya tabloyu birkaç şiline satınaldı ve üniversitedeki yatakhanesine astı. Bir işçinin sıska ve hasret dolu yüz ifadesini gösteren bu tablo, bugün Cambridge Üniversitesi'nde Marshall Kütüphanesinde korunmaktadır (Bkz. Resim 8.1).

Resim 8.1: Marshall'ın Koruyucu Azizi "Bir İşçinin Portresi."
Cambridge Üniversitesi Marshall Kütüphanesi'nin izniyle yeniden basılmıştır.

MARSHALL KLÂSİK VE MARJİNAL OKULLARI BİRBİRİNE BAĞLAYAN BİR DİYAGRAM SUNAR

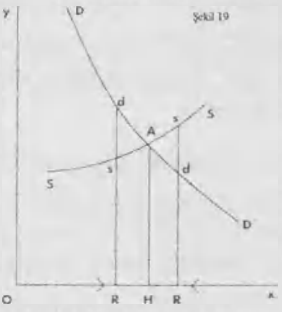
İlkeler esasen bir mikro iktisat ders kitabıdır. Bütün ekonomi (makro iktisat) yerine, bireysel piyasaların ve endüstrilerin araştırılmasıdır. Arz ve talebin yanısıra, mal-hizmet üreterek maddî gelişme sağlayan bir firmanın "sıradan faaliyeti" ile ilgilenir.

Marshall arz ve talep grafiklerine yaygınlık kazandıran ilk kişidir. Marshall'a göre, hem arz hem de talep, bir malın fiyatını ve üretim miktarını belirlemek için gereklidir, makasın iki ağzı gibi. "Bir kâğıt parçasını makasın üst ya da alt ağzından hangisinin kestiğini tartışmamız ne kadar makul ise, değerin fayda veya üretim maliyeti tarafından belirlendiğini tartışmak da o kadar makuldür" der (Marshall 1920: 348). Şekil 8.3'te tekrar çizilen arz ve talep grafiği ilk kez *İlkeler*'in 1890 yılı baskısında görülmüştür.

Bir denge fiyatı belirlemede, Marshall bir varsayımlar setine, veya *ceteris paribus* koşullarına, ihtiyaç duyar. Yani gelirin aynı düzeyde kaldığını, ikame ve tamamlayıcı mal fiyatlarının sabit kaldığını ve beklentiler ile dış ticaretin değişmediğini varsayar. Bu varsayımlar veriyken, kısa dönemde bir "kısmî" denge elde ederiz..

Arz ve talebi birleştirirken, Marshall, hem Smith ve Ricardo'nun klâsik modelinden hem de yeni marjinalist devrimden yararlanmıştır. Marjinalist devrimden, alıcıların marjinal faydalarını yansıtan talep eğrisini elde etmiştir. Klâsik okuldan, üretim maliyetlerine dayanan arz eğrisini geliştirmiştir.

Arz ve talebin dengesini grafiksel olarak göstermek için, şekil 19'daki gibi arz ve talep eğrilerini birlikte çizebiliriz. O zaman eğer, OR üretimin fiilen yapıldığı değeri gösterirse, ve talep fiyatı Rd, arz fiyatı Rs'den daha büyükse, üretim olağanüstü kârlıdır, ve artırılacaktır. Miktar işareti olarak adlandırabileceğimiz R, sağa doğru hareket edecektir. Diğer yandan, eğer Rd, Rs'den daha azsa, R sola doğru hareket edecektir. Eğer Rs, Rd'ye eşitse, yani, eğer R dikey olarak iki eğrinin kesişim noktasının dikey olarak altındaysa, arz ve talepdengededir.
Bu, azalan verimler kanununa uyan bir malın istikrarlı dengesi için tipik bir grafik olarak alınabilir. Eğer, SS'yi yatay bir doğru yaparsak, "sabit getiri" durumunu göstermiş oluruz, bu durumda malın bütün miktarlarında arz fiyatı aynıdır. Ve eğer, SS'yi negatif eğimli, fakat DD'den daha az dik yaparsak (bu koşulun gerekliliği daha sonra tam olarak ortaya çıkacaktır), artan getiri kanununa tâbi olan bir malın istikrarlı denge durumunu elde ederiz. Her iki durumda, yukarıdaki muhakeme, bir kelime veya harfi değiştirmeksizin, aynı kalacaktır; fakat son durum, ele almayı daha sonraya bıraktığımız bazı güçlükler getirmektedir.

Şekil 8.3 Marshall'ın *İktisadın İlkeleri* kitabında Arz ve Talep
Kaynak: Marshall (1920: 346).

MARSHALL RICARDOCU İKTİSADI KURTARMAYA ÇALIŞIR

Marshall denge için kısa ve uzun dönem koşulları geliştirmiştir. Sözkonusu Cambridge iktisatçısına göre, kısa dönemde arz ve talep koşulları radikal biçimde değişebilir ve bu, fiyatların da değişmesine neden olabilir. Fakat Marshall, uzun dönemde fiyatların üretim maliyetleri tarafından belirlendiği sonucuna varmıştır. Marshall ve takipçileri maliyetlerin, faydadan bağımsız, reel ve mutlak bir şey olduğunda ısrar ederler. Bu anlamda, Marshall Avusturyalılara göre daha eksiktir. Avusturyalılara göre, değer nihaî olarak fayda veya talep tarafından belirlenmelidir ve

maliyetler de gerçekte vazgeçilen alternatiflerden başka bir şey değildir. Marshall ise, esasen faydayı değil de maliyeti değerin nihaî belirleyicisi yaparak, marjinal fayda analizini Ricardocu çerçeveye entegre etmeye girişmiştir. Böylece, Ricardocu iktisadı ve bunun emek değer teorisini kurtarmaya girişmiştir. Marshall bir revizyonistti, devrimci değildi. Klâsik iktisadı yıkmaya değil, tamamlamaya gelmişti.

MARSHALL HER ZAMAN CAZİBESİNİ KORUYACAK BİR KAVRAM İCAT EDER: TALEBİN FİYAT ESNEKLİĞİ

Marshall sürekli, matematiği ve doğal bilimleri iktisada uygulamaya çalışmıştır. En ünlü örnekler esneklik kavramı ve tüketici artığıdır.

1881'de Palermo (İtalya)'da, bir otelin terasında otururken, Marshall'ın aklına esneklik fikri gelir. Eşi bunu, "buna fazlasıyla sevinmişti" diyerek anlatır (Keynes 1963: 187n). Esneklik, hünerli ve oldukça kullanışlı bir matematiksel araçtır; alıcıların fiyata duyarlılığını ölçer. Üreticilerin de açıkça çok ilgilendikleri bir konudur. Esneklik aynı zamanda vergilemenin fiyatlar, hasıla ve gelirler üzerindeki etkilerine de başarıyla uygulanmıştır.

Esas itibariyle, talebin fiyat esnekliği, fiyatlardaki değişmelere alıcıların gösterdikleri tepkinin nasıl olduğunu gösterir. Üreticiler için önemli bir sorun şudur: Eğer biz bir malın fiyatını artırırsak, satış hasılatımız artar mı, yoksa azalır mı? Benzer şekilde, eğer fiyatı düşürürsek, hasılat yükselecek mi, yoksa düşecek midir?

Talebin fiyat esnekliği denklemi şöyledir:

$e = \%\Delta Q / \%\Delta P$

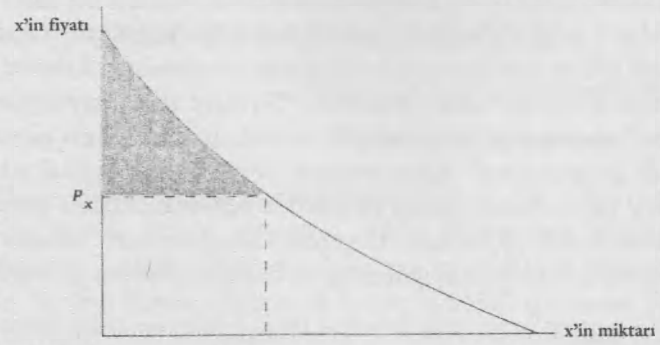
burada P mal fiyatını, Q satınalınan mal miktarını ve e esnekliği gösterir.

1'e eşit olan esneklik "birim"dir —fiyattaki küçük bir düşüş veya yükseliş, toplam hasıla üzerinde neredeyse hiçbir etkiye sahip değildir. 1'den küçük olan esneklik, malın görece "katı" olduğu anlamına gelir. Yani, fiyattaki bir yükseliş toplam hasılayı artırır, fiyatlardaki düşüş de toplam hasılayı azaltır. Diğer yandan, 1'in üzerindeki esneklik, fiyattaki artışın hasılayı azalttığı anlamına gelir. Açıkçası, üreticilerin çoğu yükselen fiyatlardan kazançlı çıkacaklarını düşünerek, esnekliği düşük olan malları tercih edecektir. Yeni piyasaya giren rakipler ise lider firmalara karşı fiyat kırmanın satışları artıracağını ve yeni müşteriler çekeceğini düşünerek, talebi esnek piyasaları tercih edecektir.

ARZ-YANLI İKTİSATTA ÖNEMLİ BİR KONU: VERGİ ESNEKLİĞİ

Yasa koyucular da vergi artışı veya azalışının üretim ve kamu gelirleri üzerindeki "etkisinin" bilinmesiyle ilgilenmektedirler. Örneğin, sermaye kazançlarından

yüzde 28'den yüzde 20'ye bir vergi indirimi, gelirleri artırır mı, azaltır mı? Veya, eğer federal hükümet değeri 30.000 dolardan fazla olan otomobillerin satışına yüzde 10 lüks tüketim vergisi koyarsa, bunun otomobil satışları üzerindeki etkisi ne olacaktır? Vergilemenin üretim ve gelirler üzerindeki marjinal etkisini ölçmek, son derece yararlıdır.

Şekil 8.4 Marshall'ın Tüketici Artığı Kavramı

TÜKETİCİ ARTIĞI: EKONOMİK REFAHIN BİR ÖLÇÜSÜ MÜ?

Tüketici tatminini ölçmenin bir yolu olarak tüketici artığı kavramını da Marshall icat etmiştir. Yukarıdaki grafikte, gölgeli üçgen tüketici artığını göstermektedir (Bkz. Şekil 8.4).

Görebileceğimiz gibi, piyasa X malı için tek bir fiyat (P) belirlemektedir. Bununla birlikte, birçok tüketicinin P fiyatından daha yüksek fiyat vermeye razı olduğu kaydedilmelidir. Bir mal için belirli bir meblâğ ödemeyi bekleyerek bir mağazaya gittiğinizde, fiyatın indirimli olarak beklediğinizin yarısı kadar olduğunu gördüğünüz oldu mu hiç? Bu durumda tüketici artığı kazanmışsınızdır. Örneğin, düşünün ki, 70 ekran renkli TV fiyatı 500 dolar olsun. Bu denge fiyatıdır. Ancak, renkli büyük bir TV setine sahip olmak için, 600 dolar hatta 900 dolar bile ödemeye razı olacak birçok müşteri de vardır. Daha yüksek fiyatlı TV setini satınalmaya herkes istekli olmayacaktır. Fakat bir kısmı bunu isteyecektir, belki siz de isteyebilirsiniz. Bu istekli alıcılar, TV satış mağazasına girdiklerinde, 900 dolar ödemeye razı olmalarına rağmen, sadece 500 dolar ödemek zorunda olduklarını fark edeceklerdir. Bu alıcıların tüketici artığı, 400 dolardır.

Marshall'ın tüketici artığı kavramı, pazaryerindeki tüketicilerin tatmin düzeyini bir dereceye kadar yansıtmaktadır. Fiyatlardaki genel bir düşüş, tüketici tatmininde bir artış demektir. Daha fazla tüketici mal ve hizmet satınalabilecek ve ihtiyacını karşılayacaktır. Marshall'ın (ve Smith'in) "evrensel zenginlik" –yoksullar için olduğu kadar zenginler için de toplumsal yararlar— arzusu, genişleyen tüketici artığında kendisini gösterir.

MARSHALL POLİTİK DEVRİME KARŞI ÇIKAR

Marshall'ın hükümet politikası konusundaki tutumu en iyi, dördüncü baskının önsözündeki bir ifadesinde görülür, "ekonomik evrim aşamalıdır" (1920: xix). Bu söz, sadece marjinal ekonomik analizini değil, aynı zamanda politik felsefesini de aksettirir.

Cambridge'li profesör sosyalist idealizme itiraz etmemiştir, fakat sosyalizmin ekonomik olarak oldukça zararlı olduğunu sezinlemiştir. Rekabet, özel sermaye ve serbest ticaret gereklidir. Marshall, "Sermaye ve sermayedarlar olmaksızın insanların 'vahşîleşeceği' ve varoluşun kendisinin tehdit altına gireceği konusunda uyarıda bulunmuştur" (Groenewegen 1995: 584). Marshall sık sık kapitalist sistemin, yaşam standartlarını nesillerden beri yükselttiğini belirterek, bunun tarım kesimindeki işçiler için de geçerli olduğuna işaret etmiştir. Kısacası bu, Adam Smith'in vizyonunun gerçekleşmiş olduğu anlamına geliyordu.

Henry George'un vergi politikalarına (bkz. bölüm 9) atıfta bulunan konferansta, Marshall daha az aşırı olan alternatifler önermektedir. Yavaşlayan nüfus büyümesi, yoksulların eğitilmesi ve işbirliği hâlindeki toplulukların teşvikine taraftardır. Aynı zamanda fabrikalarla ilgili yasal düzenleme yapma ve imalat sanayiinde hileli iş uygulamalarına karşı düzenleme yapma gibi "kontrollü rekabet"ten yanadır. İşçi sınıfı için, eğitim, işbirliği ve kendi kendine yetmenin rolüne vurgu yapmaktadır. Daha sonra, artan oranlı vergileme ve sermaye vergilemesi gibi yeniden dağıtımcı projeleri desteklemiştir. "zenginlerin biraz daha az zengin ve fakirlerin de biraz daha az fakir olması" iyi olacaktır (Pigou 1925: 366).

Marshall, günlük sekiz-saat çalışma ve kâr paylaşımına taraftardır, ancak sendikalar konusundaki korkusu büyüktür. "Bu insanların neye mal olursa olsun mağlûp edilmelerini istiyorum", demektedir. "Sendikacılığın tamamen yok edilmesi, muhtemelen bekleneceği gibi, ağır bir bedel olacaktır; fakat bence bu çok yüksek bir bedel değildir" (Pigou 1925: 400-1). Sendika hareketinin, Britanya'nın dünyadaki rekabet yeteneğini azaltacağını düşünmüştür.

Fakat o bütün devrim biçimlerine karşıdır. Marshall bir toplumsal reformcu olarak kabul edilebilir, ama asla büyük S ile başlayan bir sosyalist olarak değil.

SONUÇ: MARSHALL İKİ ADIM İLERİ, BİR ADIM GERİ

Alfred Marshall ve etkili ders kitabı, marjinal fayda devrimini [iktisat kuramına] dahil etmede ve iktisadı yirminci yüzyıla taşımada çok işlev görmüştür. Marshall, iktisadın ilkelerini tüketici ve ticaretin gündelik olaylarına uygulamak için birçok yararlı grafik ve matematiksel teknik geliştirmiştir. Bilimsel yaklaşımı Marx ve sosyalistlerin kasvetli görüşlerinin yanlışlarını ortaya çıkarmış, böylece Adam Smith'in doğal özgürlük ve ekonomik gelişme sisteminin yararlarının yeniden

canlanmasına yardım etmiştir. Marshall'ın nüfuzlu Cambridge okulu köhnemiş klâsik modelin bazı kalıplarını —uzun dönem maliyetlerde Ricardocu emek değer teorisi ve vergiyle yeniden dağıtım politikaları gibi— korumaya teşebbüs etmiştir, fakat iktisat belirgin bir biçimde doğru yönde ilerlemiştir.

LAISSEZ-FAIRE KAPİTALİZMİ: KAOTİK BİR ORMANDA, EN İYİ UYUM SAĞLAYANLARIN KIRAN KIRANA HAYATTA KALMA MÜCADELESİ!

Milyonerler doğal ayıklanmanın ürünüdür.

William Graham Sumner (1963: 157)

Charles Darwin (1809-82)'in evrimci düşüncelerinin bilim, din ve felsefe üzerinde çok büyük etkileri olmuştur; iktisat da bundan istisna değildir. Alfred Marshall, ondokuzuncu yüzyılın diğer entellektüellerinin çoğu gibi, Darwin'in *Türlerin Kökeni* (Origin of Species) (1859) ve *İnsanın Soyu* (The Descent of Man) (1871) kitaplarından derinden etkilenmiştir. Marshall'ın kendisi de, iktisadın biyolojiyi örnek alması gerektiğine inanmakta ve ekonomik davranıştaki marjinal veya küçük değişmelerin fiyatları ve üretimi etkilediğini vurgulamaktadır: "İktisadî evrim tedricîdir" (1920: xix).

Fakat Darwinizm bir ekonomik açıklama biçiminden çok daha fazlasına ilham kaynağı olmuştur. Piyasa taraftarlarının laissez-faire politikalarını meşrulaştırmalarına ve piyasayı eleştirenlerin de kapitalizmi merhametsiz, kaotik, kıran kırana bir dünya olarak isimlendirmelerine neden olmuştur.

LAİSSEZ FAİRE VE "EN İYİNİN HAYATTA KALMASI"

En etkili Toplumsal Darwinistler İngiliz felsefecisi ve eleştirmeni Herbert Spencer (1820-1903) ve Episkopal papaz ve Yale'in iktisat profesörü William Graham Sumner (1840-1910)'dır. Her ikisi de kapitalist sistemin yorulmaz savunucularıydı.

Herbert Spencer, Darwin'den yıllarca önce, kendisinin yegâne büyük evrim ilkesi konusunda yazmaya başladı. "En iyinin hayatta kalması" terimini 1852'de otuziki yaşındayken icat etti. Genç bir adamken, demiryolu yapı mühendisi olarak çalıştı. Bu ona, serbest özel rekabetin değerini ve var olmak için ekonomik mücadelenin erdemini öğretti. Darwin gibi, Spencer da artan nüfusun kaynaklar üzerine baskı yapacağını ileri süren Robert Malthus'un yazılarından etkilendi. Malthus'un aksine, Spencer bu "hayatta kalma"yı yararlı ve gelişmenin tam da motoru olarak gördü. "Bu, insanları sosyal devlete doğru... ve karşılıklı bağımlılık ilişkilerine zorlar" (Oldroyd 1983: 207).

Spencer hayvanlarda ve bitkilerdeki biyolojik farklılaşma ilkelerini iş dünyasına uygulamıştır. İşletme genişledikçe, daha çok farklılaşacak, yeni şubeler ve yeni ürünler ortaya çıkacaktır.

Fotoğraf 8.3: Herbert Spencer (1820-1903)
"Âcizin yoksulluğu, aylağın açlık çekmesi.... uzağı gören, büyük bir merhametin dereceleridir".
Hulton-Getty Arşivleri'nin izniyle

Ancak, Spencer'ın ekonomiyi "sosyal organizma" olarak kabul eden görüşü, kasvetli bir kapitalizm resmi tasvir etmektedir. Örneğin, iş dünyasının vahşî bir orman, doğası itibariyle kaotik, bencil ve açgözlü bir şey olduğunu; hileli ve vicdansız uygulamalardan oluştuğunu ileri sürer. Spencer, "Ticaretin Ahlâk Kuralları" (the Morals of Trade) makalesinde, İngiliz ticaretinde "yasadışı ticaretin" "sayısız" yapılış biçimlerini esaslı bir şekilde ortaya koymuştur. Çeşitli rüşvetleri, hırsızlıkları, sahte ticarî markaları ve ticarî hileleri anlatmıştır. İş dünyasındaki birkaç dürüst insanın da üçkâğıtçılık yapmaya "zorlandığını" söylememiştir. "Çok şaşırtıcı, ama yine de doğru bir iddiadır ki, bu yozlaşmalara direnenler, bunu çoğunlukla iflâsa sürüklenme riski pahasına yapmaktadırlar" (Spencer 1865: 124).

SPENCER'IN BAĞIMSIZ MİRASI

Herbert Spencer 1820'de Derby'de (İngiltere), kilise-devlet bağlantısına karşı çıkan bir papaz ailesinde dünyaya geldi. Spencer devlet-karşıtı bireyciliği ve bilim-temelli rasyonalizmi ailesinden miras aldı. John Stuart Mill gibi, doğal bilimleri, klâsikleri, dilleri ve tarihi evinde okudu ve sonra demiryolu mühendisi olarak çalıştı. Fakat hastalanarak kısmî felç geçirdi. Kariyere dönüşünde, aykırı radikal bir dergi olan *Nonconformist* ve Britanya'da laissez faire ve serbest ticaret alanında en önde gelen yayın organı olan *Economist* için yazdı. Ünlü kadın romancı George Eliot ile duygusal bir ilişki yaşamasına rağmen, hiç evlenmedi.

LAISSEZ FAIRE VE ÖYJENİKS

Spencer'a göre, laissez faire evrimci ilkelerle uyumlu olan tek uygun politikadır. Toplum doğal kanunlarla çatışmamalıdır. En zayıf üyeler altta kalmalıdır, Spencer'a göre bu, daha az zeki ve daha az çalışkan olanların ayıklanmasıyla toplumu iyileştirir. Böyle bir düşünüş, Spencer tarafından savunulmamasına rağmen, doğrudan doğruya öyjeniks akımına kapı aralamıştır. Kendisini en aşırı biçimde Nazi Almanya'sında göstermiş olan bu akım, nüfusun niteliğini iyileştirmek için seçici üreme ve zorunlu kısırlaştırmaya davetiye çıkarmıştır. Bazı eleştirmenlere göre kürtaj akımı, öyjeniksin en son biçimidir.

Spencer katı bir bireyciydi. Serbest ticarete ve hükümet yardımlarının kaldırılmasına taraftardı. Henry George'a ve arazi millîleştiricilerine şiddetle karşı çıktı. Klâsik özgürlükçü belgesi *Devlete Karşı Birey* (Man Versus the State)'de diyordu ki, "Süreç yaşanmalı ve acılara katlanılmalıdır. Yeryüzündeki hiçbir güç, devlet adamlarının kurnazca-tasarlanmış hiçbir kanunu, dünyayı doğrultmaya yönelik hiçbir insancıl proje, hiçbir komünist her derde deva öneri, insanların daha önce ortaya attıkları veya ilerde getirecekleri hiçbir reform, bu ıstırapları bir zerre miktarı dahi azaltamaz" (1981 [1884]: 108).

Spencer, ondokuzuncu yüzyılın sonunda finansal açıdan kendini sağlama almış ve dünyaca ünlü biri olmuştu; fakat ne mutluydu ne de sağlığı yerindeydi. Sosyalizm ve komünizme doğru bir yöneliş esnasında büyük bir kötümserliğe kapıldı. 1903'te öldü. Spencercı sosyoloji, evrimci iktisat yoluyla ancak son zamanlarda yeniden sahneye döndü.

SUMNER'IN BİRLEŞİK DEVLETLER'DEKİ ETKİSİ

Sosyal Darwinizm en geniş desteği ABD'de buldu. Alexis de Tocqueville'in *Amerika'da Demokrasi* (Democracy in America) kitabında işaret ettiği gibi, Amerikalılar, kişisel özgürlük, "en iyi yöneten hükümet en az yönetendir" şeklindeki Jeffersoncu inanç ve Adam Smith'in seviyeli 'kişisel çıkar' öğretisi gibi vazgeçilmez ilkeleri tam olarak içselleştirmişlerdir (1988: 525-26, 539).

Hücuma önderlik eden Yale profesörü William Graham Sumner'dı. Spencer'ın liderliğini müteakip, Sumner rekabeti "doğa kanunu" olarak gördü ve evrim kanunları ile özünde uyumlu olarak kapitalizmi kısıtlayıcı bağlardan kurtardı. "Soyguncu baronlar" John D. Rockefeller, Andrew Carnegie ve J. P. Morgan'ın "amansız" rekabetleri gerekçesiyle saldırı altında oldukları bu dönemde, Sumner "milyonerlerin doğal ayıklanmanın ürünü olduklarını" ilân etti (1963: 157). İş dünyasının nüfuzlu adamları, tasviplerini beyan ettiler. Carnegie, 1890'da yayımlanan "Servetin İncil'i"nde (The Gospel of Wealth) bireycilik, özel mülkiyet, rekabet ve birikmiş servet "kanunlar"ının "beşerî tecrübenin en yüksek sonucu" olduğunu yazmıştır (Carnegie 1962: 16-17). Rockefeller da "geniş işletmelerin büyümesi, eniyi

uyum sağlayanların hayatta kalmasından başka bir şey değildir... bir doğa kanunu ve bir Tanrı kanunu" demiştir (Hofstadter 1955: 45).

Sumner, rekabetçi kapitalizmin büyük bir ilerleme olduğuna inanır. Bütün miras veya tereke vergi türlerine karşı çıkmış; mirasla elde edilen servetin, bir nesilden diğerine iyi vasıfları koruyarak aktardığını savunmuştur.

SOSYAL DARWINİZM KAPİTALİZME KÖTÜ BİR ÜN KAZANDIRDI

Spencer ve Sumner'ın tahayyül ettiği sosyal Darwinizmin, iktisada karşı hâlihazırdaki "kasvetli" veya "bayağı" gibi yerleşik hakaretleri değiştirmede çok az şey yaptığı açıktır. Richard T. Ely ve Francis A. Walker gibi sosyal reformcular ekonomik Darwinizmi itici bulmuş ve daha az kaba sosyalist alternatifler aramışlardır.

SOSYAL DARWİNİZMİN ELEŞTİRİSİ

Darwinizmi iktisada uygulamada sorunlar vardır. İktisat sadece, Sinclair Lewis'in romanlarının birinde adlandırdığı gibi Hobbescu bir orman değildir, fakat kendiliğinden bir düzen ve potansiyel gelişme sistemidir. Bizim ekonomik sistemimiz, sadece rekabet ile değil, fakat işbirliği ve çıkarların uyumu ile de nitelendirilir. Sadece en iyi uyum sağlayanların hayatta kalması değildir, fakat hem güçlülerin, hem zayıfların hem yoksulların, hem zenginlerin birlikte iyileşmesi ve hayatta kalmasıdır. İşbölümü yoluyla, insanların en zayıfları bile, yararlı ve verimli iş bulabilir. Toplum, büyük ve küçük işletmelerin rekabetine, zenginle yoksulun yan yana çalışmasına tanıklık etmektedir. Küresel ekonomide kaçınılmaz bir patlama ve durgunluk olabilir, piyasalar yaşam standartlarında yavaş bir iyileşmeye de şahitlik edebilir. Piyasa katılımcıları birbirlerini istismar etmekten başka marifeti olmayan açgözlü hayvanlar değil, kendi hemcinsleri ve doğayla karşılıklı yarar ve uyum içinde yaşamak için yüksek vicdan ve ahlâktan yararlanan, gelişmiş insanoğullarıdır. Son olarak, toplumdaki bireyler, daha az şanslı olanlara özendiriciler, öğretim ve eğitimle yardımcı olabilirler. Durum ümitsiz olmaktan çok uzaktır. Kısaca, insanoğlu tutumluluk, çalışkanlık, teknoloji, hayırseverlik ve dürüstlük yoluyla vahşetten kaçınabilir.

DARWİNCİ İKTİSADIN ADI KÖTÜYE ÇIKIYOR

Herbert Spencer ve William Graham Sumner'ın hâkimiyeti altındaki Darwinci iktisat, zirvesine 1890 ve 1914 arasında ulaştı, fakat 1920'lerin sonuna gelindiğinde gözden düşmüştü. Darwinizmin ideolojik suiistimali, I. Dünya Savaşı'nın sonucu olarak varacağı yere varmıştır. Öyjeniks, cinsiyetçilik ve laissez faire politikalarına, düpedüz hor görme değilse bile, kuşkuyla bakılmıştır. Bilim adamları arasında dahi genetiğin evrimin ardındaki itici

güç olarak, doğal ayıklanmadan daha hâkim bir rol oynadığı giderek daha çok kabul görmüştür.

Bu arada, iktisatçı —Cambridge'de Marshall'ın varisi— A. C. Pigou, iktisattaki biyolojik metaforlara arkasını dönmüştür. Mekanik denge gibi terimleri kullanarak, mekaniği biyolojiye tercih etmiştir. Otuzlu yıllarda ekonomi, direksiyonundaki hükümet teknokratları ile manipüle edilebilecek bir makine olarak görülüyordu. II. Dünya Savaşı sırasında ekonomi tam istihdamda son sürat çalışan bir savaş makinesi hâline geldi.

Mikro iktisat teorisinde, aksak rekabetin mekanistik bir modeli Edward H. Chamberlin ve Joan Robinson tarafından 1930'larda geliştirildi. O günden bu yana, bu aksak rekabet teorisi mesleğe hâkim olmuştur; Joseph Schumpeter, Israel Kirzner ve Murray N. Rothbard'ın ciddî görüş ayrılıklarına rağmen.

EVRİMCİ İKTİSAT YENİDEN SAHNEYE DÖNÜYOR

II. Dünya Savaşı'ndan bu yana evrimci iktisat, Chamberlin-Robinson rekabet modelini henüz raydan çıkaramamışsa da, yeniden sahneye dönmüştür. [Bu yönde] ilk çabalar, evrimi bir kâr ençoklaştırıcısı olarak gören Armen Alchian, Milton Friedman ve diğer piyasa iktisatçılarından geldi: "Doğal ayıklanma", rekabetçi sürecin esasında var olup, kârlı firmaların çoğunun hayatta kalmasına yol açar (Bkz. örneğin, Alchian 1950).

Avusturyalı iktisatçı Friedrich Hayek de evrimci terimlerle piyasa süreci konusunda yazmaya başlamıştır, örneğin, "kendiliğinden (spontane) düzen" kavramı gibi. Birçok malın ve hizmetin üretilmesinde milyonlarca birey, birbirinden bağımsız olarak, kendi çıkarlarının peşinde koşar. Hepsini kapsayan genel bir plân yoktur. Hiç kimse tek başına bir ürün üretiminde, üretim sürecinin her yönünü bilemez, yine de ürün her nasılsa ortaya çıkar. Evrim üzerine yazan Richard Dawkins "kör saatçi" olarak adlandırdığı benzer bir kavram kullanır. Saatçi kördür, fakat saat her nasılsa yapılır.

1982'de Amerikalı iktisatçılar Richard Nelson ve Sidney Winter *Ekonomik Değişimin Evrimci Teorisi* (An Evolutionary Theory of Economic Change) kitabını yayımladılar ve bu kitabı "biyolojideki evrimci metaforun iktisattaki bugüne kadarki en kapsamlı ve en özenli uygulaması" saydılar (Hodgson 1999: 166). Bu kitap işletme yönetimi ve iş dünyası ile ilgili yayınlarda çok sık olarak zikredilmeye devam etmektedir. Fakat, iktisatta bugünün standart aksak rekabet modeline alternatif modeller bulma yönündeki ilgi giderek artmaktadır. Ancak, hem teorik hem de deneysel olarak test edilebilir alternatif bir model geliştirilinceye kadar, bugünün neoklâsik modellerinin terk edilmesi olası gözükmüyor. Robert Solow'un bir keresinde itiraf ettiği gibi, "tekerleğin çarpık olduğunu biliyorum, fakat kasabadaki tek oyun da bu" (Hodgson 1999: 81).

MATEMATİKSEL İKTİSATÇILAR ADAM SMITH'İN MODELİNİ FORMEL HÂLE GETİRİYOR

İktisadı profesyonelleştiren tek kişi Alfred Marshall değildir. Avrupa'da üç iktisatçı daha önemli ilerlemeler kaydettiler: Fransa'dan Léon Walras, İtalya'dan Vilfredo Pareto ve İrlanda'dan Francis Edgeworth. Bunların iktisada hayatî katkıları iki yönlüdür: iktisada sofistike matematiksel yöntemleri soktular ve Adam Smith'in başlıca tezinin (rekabetin görünmez elinin otomatik olarak kişisel çıkarı ortak yarara dönüştürmesi) geçerliliğini matematiksel olarak göstermeye giriştiler.

REFAH İKTİSADININ BİRİNCİ TEMEL TEOREMİ

Laissez faire'in ortak yarara götürdüğü düşüncesi, bugün "refah iktisadı" olarak adlandırılan iktisat dalında birinci teorem olarak bilinmektedir. Refah iktisadında "refah" terimi, genel iyiliğe veya ulusun ortak yararına atıfta bulunmaktadır; sosyal yardım alanlarına veya hükümet yardımlarına değil.* Refah iktisadı etkinlik, adalet, ekonomik israf ve ekonomideki politik süreçler gibi konularla ilgilenir. Walras, Pareto ve Edgeworth, refah iktisadındaki belirli hipotezleri ispat etmek için ileri düzeyde matematiksel formülleri ve grafiksel araçları ilk kullanan iktisatçılardır. Böylece, ilk defa, Adam Smith'in görünmez el doktrinine matematiksel elbise giydirilebilecektir.

John Hicks, Kenneth Arrow, Paul Samuelson ve Ronald Coase (hepsi Nobel Ödülü kazanacaktır) tarafından popülarize edildiği 1930'lardan beri, refah iktisadının el attığı meselelerin kapsamı, monopol ve çeşitli hükümet politikalarını da içerecek biçimde, genişlemiştir. Çoğu durumda refah iktisatçıları, hükümetin kurduğu monopollerin ve yaptığı sübvansiyonların etkinsizliğe ve ekonomik israfa yol açtığını göstermişlerdir.

Refah iktisadı dalını kuran bu üç ekonometri sihirbazının —Walras, Pareto ve Edgeworth— yaşamlarına ve düşüncelerine daha yakından bakalım.

WALRAS: EN BÜYÜK SAF TEORİK İKTİSATÇI MI?

Lozan Üniversitesi'nde kıdemli Fransız profesör, Léon Walras (1834-1910), başta marjinalist devrimin kurucularından biri olarak biliniyordu, fakat bugün daha çok ilk "genel denge" modelini geliştiren kişi olarak tanınıyor. Bu iki başarı, matematiksel kesinlikle de tamamlanınca öyle muazzam sayıldı ki, Joseph Schumpeter saf teorik katkı açısından Walras'ı "iktisatçıların en büyüğü" olarak kabul eder (1954: 827). *The New Palgrave,* "Walras'ı geçen hiç kimse olmadı" görüşündedir (Walker 1987: 862).

---

* Günlük kullanımda "refah" veya "sosyal refah" denince ilk akla gelen, devlettarafından sosyal adalet ve gelir eşitliği kaygılarıyla alt gelir gruplarına yapılan yardımlardır. (Ed.)

Schumpeter'in dinamik girişimcilik modeline tamamen karşı bir tarzda olan Walras'ın genel denge modeli, statik ve verimsiz formüller sisteminden dolayı eleştirilirken, Schumpeter, niçin ona böyle bir sıfatı lâyık görmektedir? Cevap açıktır: Walras, rekabetin toplumsal refahı maksimize ettiği Adam Smith'in görünmez el sistemine teorik kanıtlar sağlamıştır. Shcumpeter'ın yazdığı gibi, "baştan başa saf rekabetçi bir denge durumu, ilgili bütün taraflar için maksimum tatmini garanti eder" (1954: 985).

Walras, 1873'teki orijinal makalesi "Principe d'une theorie mathematique de l'echange"da, amacının laissez faire'in erdemlerini etkinlik ve adalet temellerinde tartmak olduğunu açıklamıştır. İki taraflı ve iki mallı bir takas sistemini kullanarak, "serbestçe rekabet eden" piyasanın, bir dizi değişim yoluyla her iki tarafın sosyal faydasını maksimize edeceğini göstermeyi başarmıştır. Walras, *Saf İktisadın Temel İlkeleri* (Elements of Pure Economics) (1874, 1877) kitabında serbest rekabet, üretim faktörlerinin tam hareketliliği ve fiyat esnekliği varsayımları altında analizini çok taraflı-çok mallı değişime genişletmiştir. Bu sınırlayıcı varsayımları kullanarak, ekonomiyi temsil eden eşanlı denklemler kurmuştur. Ve sonra bilinmeyen sayısının denklem sayısına eşit olduğuna işaret etmiş, serbest piyasa sisteminin, bütün mallarda arzın talebe eşit olduğu bir genel dengeye (GD) ulaşması gerektiği sonucuna varmıştır.

Popüler inancın aksine, Walras analizini statik denge koşullarıyla sınırlandırmamıştır. Dengesizlik altında rekabetçi sistemi gerçeğe yakın bir bakışla ele alarak çalışmasını sürdürmüştür. Walras, *tâtonnement* (Fransızca'da "el yordamıyla arama" anlamında kullanılır) olarak adlandırdığı bir piyasa müzayede sistemi tasarlayarak, fiyatların arz ve talebe göre değiştiğini ve "el yordamıyla" dengeye doğru yöneldiğini göstermiştir. Böylece, bir merkezî yönetim olmadan da, deneme-yanılmalı piyasa sisteminin, isteklerin maksimum toplumsal tatminini sağlayacağını göstermiştir.

Fotoğraf 8.4: Léon Walras (1834-1910)
Yaşamında iki dönemi tarif eder: "birinci dönem çılgın bir adam olduğum zamanlar, diğeri herkesin benden önce keşifler yaptığı zamanlar."
Walras-Pareto Merkezi'nin izniyle.

Walras, sıradışı bir hayat yaşadı. 1834'te Normandiya'da (Fransa) vaftiz edilmiş olan Marie Esprit Léon'un birçok kısa mesleği oldu: gazeteci, demiryolu memuru, banka yöneticisi ve hatta aşk romanı yazarı. Daha önceki ilişkisinden bir oğlu olan bir kadınla önce resmî nikahı olmadan beraber yaşadı, sonunda evlendi. 1863'te ikiz kızları oldu, fakat birisi öldü ve uzun bir hastalıktan sonra, eşi de son nefesini verdi. Beş yıl sonra, 1879'da, ikinci eşiyle evlendi. İkinci eşi 1900'e kadar yaşadı.

Amatör bir iktisatçı olan babası, Walras'ı iktisadî meseleler üzerinde çalışmaya yönlendirdi ve Walras sonunda uslandı; 1870 yılında (otuzaltı yaşında), Lozan Üniversitesi'nde (İsviçre) politik iktisat profesörü oldu. Burada yazarak ve araştırarak yirmi yıl kaldı. İki ciltlik *Saf İktisadın Temel İlkeleri*'ni 1874 ve 1877 yıllarında yayımladı, sonraki baskılarına birçok yeni materyal ekledi. Kitabından "dinin inananlara sunduğu türden bir zevk ve mutluluk veren bir eser" diye söz etmektedir (Henderson 1993: 848). 1902'de emekli oldu ve 1910'da öldü.

Walras, bir makro model geliştirmede tamamen Turgot, Montesquieu ve Say'in de içinde bulunduğu Fransız geleneğinde yer alıyordu. Azalan marjinal faydanın kendisine ait versiyonunu geliştirirken, Cournot ve Dupuit'ten yaptığı okumalardan çok şey öğrenmişti, fakat kendisinin genel denge modeli için Say, çok açık olarak, "doğru selef"ti (Schumpeter 1954: 828).

Kendisini "bilimsel sosyalist" olarak adlandıran Walras, her zaman ekonominin yeterince rekabetçi olmamasından kaygılanırdı ve daha rekabetçi bir ortam için hükümet müdahalesini savunurdu. Arazi ve doğal tekellerin millîleştirilmesinden ve gelir sağlamanın bir yolu olarak özel kullanıcılara kiralanmasından yanaydı. Vergilerin adaletsiz ve bir çeşit müsadere olduğuna inanıyor ve kaldırılmaları gerektiğini savunuyordu.

Walras, kendi teorilerinin geliştirilmesinde yorulmak bilmez birisidir, ancak yaşamı boyunca bu çabalarının yansımalarını görememiştir. Sürekli olarak, aşırmacılıktan ve Marshall, Jevons ve diğer İngiliz iktisatçılarının eksik tanınmasından yakınırdı. Onun *Temel İlkeler*'i İngilizceye 1954 yılına kadar çevrilmedi. Hayatında iki dönem olmasından yakınırdı, "birincisi esnasında çılgın bir adamdım, ikinci dönem ise herkesin benim keşiflerimi benden önce yaptığı zamanlardı." Ölümünden birkaç yıl önce, "bu tür başarının yazarının ölümünden sonraya kadar aşikâr olarak ortaya çıkmayacağını biliyorum" diyordu (Walker 1987: 862).

BUGÜNÜN EN BÜYÜK TEHLİKESİ WALRASGİL GENEL DENGE MODELİDİR!

Burada, kesinlikle hiçbir deneysel içeriği olmayan bir teori var. Çok-sektörlü bir genel dengenin varlığı, tekliği ve lokal olarak istikrarlı olduğunu kanıtlamış olmakla ekonomi hakkında ne öğrenmiş olduk? Kesinlikle hiçbir şey.

Mark Blaug (1997: 22)

Formel iktisat teorisinin temellerinden birisi, adını Walras'tan alan, Walrasgil genel denge (GD) modelidir (her biri GD teorisini geliştirdiği için

John Hicks ve Kenneth Arrow 1972'de Nobel Ödülünü paylaştılar. Gerald Debreu da 1983'te Nobel Ödülü kazandı).

Ancak, GD teorisi ekonomik dünyaya gerçekdışı bakışından dolayı giderek artan eleştirilere uğramıştır. En büyük eksikliği, rekabetin nasıl işlediğini gösteren süreçten, "rekabetin kendisi"nden ziyade, nihaî sonucuna odaklanmasıdır. Tarihçi Mark Blaug, Walrasgil GD modeli üzerine hararetli bir saldırı yazısı yazmış; bu modeli "neredeyse tam bir fiyasko" ve "tamamen verimsiz bir buluş" olarak suçlamıştır. Blaug bu modeli "bir ülkenin, üzerinde şehirleri arasındaki yolların görünmediği coğrafî haritası"na benzetmektedir. Bu tür statik modelleme, merkezî plâncıların, fiyatların hesaplanabildiği ve sosyalizmin çalışır kılınabildiği yönündeki düşünceye yönelmelerine neden olmuştur. Blaug şu sonuca varmaktadır: "Kısaca, yüzyıl hatta daha fazla zamandır süregelen ve yirminci yüzyılın en iyi beyinlerinin bir kısmını meşgul etmiş olan, GD teorisinin merkezî özüne yönelik sonu gelmez iyileştirmelere karşın, bu teori piyasa dengesine gerçekte nasıl ulaşılabileceği konusunda en ufak bir ışık yakamamaktadır" (1997: 76).

Bu terslik konusunda ne yapmak gerekir? Blaug, tam rekabet modelinin, genel dengenin ve refah iktisadının Mises, Hayek ve Kirzner'ın öğrettiği neo-Avusturyacı piyasa süreçleri modeli ile ikame edilmesini önerir (1997: 79-81). "Yavaş yavaş ve aşırı bir gönülsüzlükle, onların (Avusturyalıların) haklı ve bizim sahip olduklarımızın hepsinin yanlış olduğu görüşüne geldim... Adam Smith'in 'görünmez el'i dinamik bir rekabet sürecine gönderme yapmıştır, yoksa, Cournot ile iktisada giren statik tam rekabetin nihaî durum olduğu görüşüne değil" (sayfa 189).

PARETO OPTİMALİTESİNİN ARDINDAKİ ADAM

Vilfredo Pareto (1848-1923), 1895'te Lozan Üniversitesi'nde Walras'ın kürsüsünün başına geçti. Burada Walras'ın analizine gelir dağılımını da kattı. Pareto'ya göre, serbest işgücü rekabeti veriyken, ücretler maksimum düzeylerine çıkacak; işçi sendikaları ücretleri etkin olarak artıramayacaktır.

Pareto en çok, "Pareto Optimalitesi" görüşü ile bilinir. Walras gibi, Pareto da tam rekabetçi ekonominin, (kaynak tahsisinin, bir başkasının durumunu kötüleştirmeden herhangi bir kişinin durumunu iyileştirebilecek biçimde değiştirilmesinin mümkün olmadığı) optimal iktisadî adaleti sağladığını göstermeye çalışmıştır.

1848'de bir İtalyan sürgün baba ile Fransız annenin çocuğu olarak Paris'te dünyaya geldi. Pareto, okula İtalya'da gitti ve Turin Üniversitesi'nden mühendislik derecesi ile mezun oldu. Daha sonra yirmi yıldan fazla bir zaman iki İtalyan demiryolu şirketinde mühendis ve yönetici olarak çalıştı. Bir demir ürünleri

fabrikasını modernize etmek için yeterli sermaye biriktirmede başarısız olduğu için buradan ayrılmak zorunda kaldı. Londra demir borsasında yaptığı spekülâsyonlardan büyük kayıplar nedeniyle sıkıntılar yaşadı. 1892'de, iktisat profesörü olarak yeni bir kariyere girişti ve Lozan Üniversitesi'nde Walras'ın yerini aldı.

Fotoğraf 8.5: Vilfredo Pareto (1848-1923)
"Celigny'nin yalnız düşünürü"
Walras-Pareto Merkezi'nin izniyle.

1889'da kırkbir yaşındayken, Dina olarak bilinen Rus Kontesi Alessandrina ile evlendi. On yıl sonra bir amcasından iki milyon altın liradan daha yüksek değerde bir miras kaldı! Ancak bu yıl aynı zamanda ıstırap yılıydı da. Pareto, Kontesten daha zengin hâle gelir gelmez, Dina Pareto'yu genç bir uşağın aşkı uğruna terk etti. İki yıl sonra Pareto, yirmi iki yaşındaki Jeanne Regis isimli bir Fransız kadınla karşılaştı ve birlikte yaşamaya başladılar.

Pareto kürsüsünden 1911 yılında ayrıldı ve Cenova Gölü kıyısındaki evinde dinlenmeye çekildi; Pareto burada, "Celigny'nin yalnız düşünürü" olarak bilinirdi. 1923'te öldü (Busino 1987: 799: 804).

PARETO'NUN ÖNGÖRÜLEMEZ GÖRÜŞLERİ

Politik görüşlerine gelindiğinde Pareto bir muammadır. Kariyerinin başlarında, laissez faire liberaliydi. Adam Smith Derneğinin kurucusu olarak, serbest ticaret lehine ve sanayiye devlet sübvansiyonları aleyhine hararetle yazılar yazdı. Pareto'ya göre sosyal regülasyon serveti çarçur etmenin ve ekonomik büyümeyi yavaşlatmanın kesin bir yoludur. İşçi sınıflarına sadece artan üretim yardımcı olabilir. Hayatı boyunca edilgen biriydi ve İtalyan hükümetini aktif bir biçimde eleştiriyordu. Özgürlüğün en büyük iki düşmanı olarak gördüğü korumacılığın ve militarizmin zararlarını çok sık dile getirirdi.

Hayatının sonlarında, iktisattan sosyolojiye kaydığında, demokratik liberalizme karşı soğumuş görünüyordu. Kimse bunun nedenini anlamadı. Belki de işadamı, spekülâtör veya koca olarak başarısızlıkları ya da miras kalan servetinin sonucu olarak böyle yapmıştır.

PARETO'NUN ELİT TEORİSİ: ASLANLAR TİLKİLERE KARŞI

Her durumda sosyalizme sıcak bakardı. Pareto'ya göre, sosyalizm daha fazla heyecanı harekete geçirir ve bu nedenle politik olarak liberteryenizmden daha etkilidir. Bu İtalyan iktisatçı, görünmez el doktrinine olan daha önceki desteğiyle açıkça çelişir biçimde, plânlı bir sosyalist ekonominin bir piyasa ekonomisi ile aynı sonuçları üreteceğini söyleyecek kadar ileri gitmiştir.

Başyapıtı *Akıl ve Toplum* (The Minds and Society) (1916) kitabında, azınlığın iktidarını anlatmak için "elit" terimini icat etmiştir. Pareto'nun seçkinci teorisine göre, toplum "aslan" ve "tilki"nin hükümdarlıkları devresinden geçer. Bir toplum, iktidarı cebir yoluyla ele geçiren aslanlar tarafından kurulur, ancak sonra bürokratik tilkiler tarafından yönetilmeye başlanarak sakinleşir. Eninde sonunda toplumun kimliği ve ahlâken sağlamlığı bozulur, bu da gücü ele geçirmek ve toplumun gideceği yönü yeniden tespit etmek için bir başka aslanın ortaya çıkışını gerektirir. Pareto'nun sosyolojisi protofaşist* olmakla suçlanmıştır. 1923'te, hayatının sonuna yakın, Mussolini hükümeti Pareto'yu İtalyan senatosuna üye olarak atamış, fakat Pareto senatoya girmeyi reddetmiştir.

EDGEWORTH—HİÇBİRŞEY, AMA KAYITSIZ!

Francis Y. Edgeworth (1845-1926), İrlanda doğumlu Oxford profesörü ve *Economic Journal*'ın kıdemli birinci editörü olup, ekonometrisyen üçlünün üçüncüsüdür. Marshall gibi, Edgeworth de araç-yapıcısıdır. Marshall arz ve talep eğrilerini, tüketici artığını ve esnekliği icat etmiş; Edgeworth ise farksızlık eğrileri, fayda fonksiyonları ve iki birey veya ülke arasındaki çeşitli ticarî ilişkileri ifade etmenin bir yolu olan Edgeworth kutusu için esaslar geliştirmiştir. (Bu kutu, Edgeworth'ün adıyla anılmaktadır, ancak gerçekte ilk olarak Pareto tarafından çizilmiştir!)

Francis Y. Edgeworth 1845 yılında İrlanda'da bir İngiliz baba ve İspanyol annenin çocuğu olarak doğdu. Doğum yeri, Kraliçe Elizabeth'in saltanatı sırasında ataları tarafından kurulan Edgeworthtown'dı. Dedeleri, birçok kadınla evlenme nedeniyle ünleri kötüye çıkmış kişilerdi. Dedesinin dedesi üç kez evlenmişti, dedesi Richard dört kez evlenmişti ve yirmiiki çocuğu vardı. Oysa Francis

* Protofaşist (protofascist): Önfaşist, faşizme öncülük eden, ona kapı aralayan. (Ed.)

Y. ... hiç kimseyle evlenmedi! Bütün hayatı boyunca bekâr kaldı. Edgeworth bekârlığının suçunu ortalamalar yasasının üstüne atmıştır.*

Edgeworth çok güçlü bir hafızaya sahipti. Yaşlılığında bile Milton, Pope, Virgil ve Homer'dan pek çok pasajı ezbere tekrarlayabiliyordu. İrlandalı, İspanyol ve Fransız atalarının olması avantajıyla Yunanca, Lâtince, Almanca, İtalyanca ve İspanyolca bilirdi. 1869'da Oxford'dan mezun olmaya hazırlanırken, final sınavlarında karmaşık bir soruya "kısaca mı yanıtlayayım, uzun uzadıya mı?" cevabını verdiği ve daha sonra yarım saat konuştuğu söylenir.

1891'de Oxford'da Politik İktisat Drummond Profesörü ve aynı zamanda *Economic Journal*'ın birinci editörü oldu. Editörlükteki bu konumu 1926 yılında ölümüne kadar 35 yıl sürdü. En büyük katkısı 1881 yılında yayımladığı *Matematiksel Fizik* (Mathematical Psychics) ile geldi. Uzun boylu, iyi giyimli, uzun burunlu ve düzgün kesilmiş sivri bir sakalı vardı. Edgeworth dalgın bir profesör ve utangaç bir hoca olarak bilinirdi. Bir öğrencisi derslerini şöyle anlatır: "Saatler [sonra]... nihayet arz eğrisi ile talep eğrisini kesiştirirdi... Herkes bunun büyük bir an olduğunu bilirdi. Çenesini oynatır ve duyulamayacak şeyler mırıldanırdı. Bir çeşit vecd hâlinde gözükürdü" (Harrod 1951: 373). Edgeworth uzun Lâtince kelimeler kullanmayı severdi. Bir keresinde *All Souls Kapısı* girişinde T. E. Lawrence'a "Metropol çok mu loştu?" diye sordu. Lawrence şöyle cevapladı: "Biraz loştu, ama tamamen karanlık da değildi" (Newman 1987: 86).

Fotoğraf 8.6: Francis Ysidro Edgeworth (1845-1926)
"Kısaca mı yoksa teferruatlı mı cevaplandırayım?"
Mark Blaug'un izniyle.

Adam Smith bekârlığını kitaplarıyla ve arkadaşlarıyla telâfi etmişti; Edgeworth ise sadece birkaç parça şeye sahipti: "Çok az mobilya veya çanak çömlek, kitapları bile yoktu (yakınındaki bir kütüphaneyi tercih ederdi), düzgün yazı kâğıdı, kırtasiye malzemesi veya ıstampası bile yoktu" (Keynes 1963: 237).

---

* Burada, "Eh, dedelerim bu kadar çok sayıda evlendiklerine göre, birilerinin de bekâr kalıp ortalamayı aşağı çekmesi lâzımdı" türünden bir nükte var. (Ed.)

Edgeworth öylesine dahiydi ki, "Walras, tüketici piyasasındaki genel değişim dengesi sisteminin taslağını çıkarmaya 150 sayfa tahsis etti; Wicksell bu işi 20 sayfada hâlletti; Edgeworth ise bunu bir dipnotta yaptı!" (Gardlund 1996 [1958]: 195-96).

REFAH İKTİSADININ EKSİKLİKLERİ

Walras, Pareto ve Edgeworth'ün çalışmaları başlangıçta Adam Smith'in yararlı kapitalizm vizyonunu desteklemiştir. Fakat bu çalışmaların gerçekçi olmayan varsayımları serbest piyasa savunusunu sürdürmeyi güçleştirmiştir. Hem Walras hem de Pareto, refah iktisadının temellerinin atılışından yıllar sonra, kendilerini Smithgil vizyondan uzaklaşmış buldular.

Pareto Optimalitesindeki sorun, ekonomik yaşamda her zaman ve her yerde var olan değiş-tokuşu görmezden gelmesidir. Başkalarına zarar vermeden, birilerinin yaşamlarını iyileştiren bir politikanın uygulanması çok nadirdir. Ve sektörlerin regülasyonlardan arındırılarak serbestleştirilmesi bazı gruplara yardım ederken, başkalarını yaralayabilir. ABD ve Meksika arasındaki tarifelerin kaldırılması, birçok yeni iş yaratabilir, fakat birçok geleneksel işi de ortadan kaldırabilir. Bu, karma ekonominin kaçınılmaz bir özelliğidir. Net sonuç olarak, kuşkusuz yarar daha fazladır, ama geçiş Pareto Optimalitesine uymayabilir.

AVRUPA MODELİ ATLANTİK'İN KARŞI YAKASINA TAŞINIYOR

Edgeworth, Pareto ve Walras'ın matematiksel büyüleyiciliğiyle değeri artan Marshall'ın neoklâsik ilkeleri, okyanusu aşarak kendi kendilerinin ekonomik görüşlerini geliştiren Amerikan kurumlarına kadar yayıldı. John Bates Clark ve Frank Fetter gibi Amerikan iktisatçılar, Marshall'ın inşa ettiği binada dikkate değer ekleme ve iyileştirmeler yaptılar. Neoklâsik modele, öncülüğünü ikonoklast* kuşkucuların yeni "kurumsal" okulu da meydan okudu. Sözkonusu Amerikan iktisatçıları 9. bölümün konusudur.

REFERANSLAR

Alchian, Armen, 1950, "Uncertainty, Evolution, and Economic Theory", *Journal of Political Economy* 58: 2 (Haziran): 211-22.

Black, R.D., Collison A.W., Coats ve Cranford D. W, Goodwin, eds., 1973, *The Marginal Revolution in Economics*, Durham, NC: Duke University Press.

* İkonoklast veya ikon kırıcı (iconoclast): Bir toplumda genel olarak kabul edilen yerleşik inançlara, kurumlara ve geleneklere karşı çıkan, bunları yıkmaya çalışan kimse. (Ed.)

Blaug, Mark, 1997, *Not Only An Economist*, Cheltenham: Edward Elgar.

------, 1999, *Who's Who in Economics*, 3. Baskı, Cheltenham: Edward Elgar.

Busino, G., 1987, "Vilfredo Pareto", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Londra: McMillan, Cilt 3, 799-804.

Carneige, Andrew, 1962, *The Gospel of Wheatlh: And Other Timely Essays by Andrew Carneige*, ed. E. E. Kirkland, Cambridge, MA: Belknap.

Dahrendorf, Ralf, 1995, *LSE, A History of the London School of Economics and Political Science, 1895-1995*, Oxford: Oxford University Press.

Darwin, Charles, 1906, *The Descent of the Man*, 2. Baskı, Londra: John Murray.

Dawkins, Richard, 1986, *The Blind Watchmaker*, New York: Norton.

Dobbs, Zygmund, 1964, *The Great Deceit*, New York: Veritas Foundation.

Ekelund, Robert B., Jr. ve Robert F. Hébert, 1990, *A History of Economic Theory and Method*, 3. bsk. New York: McGraw-Hill.

Gardlund, Torsten, 1996 [1958], *The Life of Knut Wicksell*, Cheltenham: Edward Elgar.

Groenewegen, Peter, 1995, *A Soaring Eagle: Alfred Marshall, 1842-1924*, Cheltenham: Edward Elgar.

Harrod, Roy F., 1951, *The Life of John Maynard Keynes*, Londra: Macmillan.

Hayek, F. A., 1994, *Hayek on Hayek*, Chicago: University of Chicago Press.

Henderson, David R., ed. 1993, *The Fortune Encylclopedia of Economics*, New York: Warner.

Hodgson, Geoffrey M., 1999, *Economics and Evolution*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

Hofstader, Richard, 1955, *Social Darwinism in American Thought*, Boston: Beacon.

Jevons, William Stanley, 1865, *The Coal Question*, Londra: Macmillan.

------, 1965 [1871], *The Theory of Political Economy*, 5. Baskı, New York: Augustus M. Kelley.

Keynes, John Maynard, 1963, *Essays in Biography*, New York: W.W. Norton.

Marshall, Alfred, 1920, *Principles of Economics*, 8. Baskı, Londra: Macmillan.

Marshall, Alfred ve M. P. Marshall, 1879, *The Economics of Industry*, Londra: Macmillan.

Newman, Peter, 1987, "Francis Ysidro Edgeworth", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Londra: Macmillan, Cilt 2, 84-98.

Oldroyd, D. R., 1983, *Darwinian Impacts*, 2. Baskı, Milton Keynes, UK: Open University Press.

Pareto, Vilfredo, 1983 [1916], *The Mind and Society*, Providence, RI: AMS Press.

Pigou, A. C., ed. 1925, *Memorials to Alfred Marshall*, Londra: Macmillan.

Robinson, Joan, 1953, *On Re-Reading Marx*, Cambridge: Student Bookshop Ltd.

Samuelson, Paul A., 1970, *Collected Scientific Papers of Paul A. Samuelson*, cilt 2, Cambridge, MA: MIT Press.

Schumpeter, Joseph A., 1951, *Ten Great Economists: From Marx to Keynes*, New York: Oxford University Press.

------, 1954, *History of Economic Analysis*, New York: Oxford University Press.

Sidgewick, Henry, 1926, "Eco
Macmillan , Cilt 4, 677-79
Simon, Julian L, 1996, *The Ul*
Spencer, Herbert, 1865, *Essays*
------, 1981 [1884], *The Man*
Sumner, William Graham, 1
Sumner, ed. S.Persons, En
Tocpueville, Alexis de, 1988,
Walras, Léon, 1954 [1874, 1
D. Irwin.
Walker, Donald A., 1987, "1
Londra: Macmillan, Cilt
Wicksteed, Philip H., 1933
Routledge and Kegan Pa

x Tasarruf üzerine yazı oku.

x Tasarruf - Yatırım ilişkisi üzerine inceleme.

9

BATIYA GİT DELİKANLI: AMERİKALILAR İKTİSATTAKİ BÖLÜŞÜM SORUNUNU ÇÖZÜYORLAR*

İktisadın ABD'de geniş bir biçimde ele alınışı, iktisatta gelecekteki zorunlu gelişmenin parlayan bir örneğidir.

İngiliz İktisatçı C. F. Bastable, 1894 (Dorfman 1949)

Avrupa iktisat okulları -Menger, Jevons ve Walras'ın takipçileri- iktisatta marjinalite ilkesini keşfederek büyük bir buluş yaptılar. Avrupalılar, kapitalist sistemde mal ve hizmetlerin değerlerini açıklamada bu ilkeyi kullandılar. *X* malının fiyatı, tüketicilerin bu malın arzının ek birimlerine verdikleri değer tarafından belirlenir. Böylece, marjinal arz ve talep, firmaların üretim kararlarına ve tüketicilerin tüketim kararlarına temel oluşturmuştur.

Peki, ya "bölüşüm" sorunu konusu? Rantları, ücretleri, kârları ve faiz gelirini ne belirler? Marjinalite ilkesi toprak sahiplerinin, işçilerin ve sermayedarların gelirlerine uygulanabilir mi?

Kapitalizm her zaman ekonomik büyümenin eşsiz lokomotifi ve mal ve hizmetlerin güçlü bir üreticisi olarak selâmlanmış; ancak, rahatsız edici servet ve gelir eşitsizliği nedeniyle ağır bir şekilde eleştirilmiştir (hem Marx, hem de Mill tarafından). Acaba bu eleştiri geçerli midir?

Gelir dağılımıyla ilgili bu temel meseleleri ele almak Amerikan iktisatçılarının, özellikle John Bates Clark'ın omuzlarına kalmıştır. ABD, yirminci yüzyılın

* Bu bölüm için seçilen müzik: Antonin Dvorak, Symphony No. 9, *The New World*

başlamasıyla dünyadaki en büyük ekonomik güç merkezi olduğunda, Amerikan iktisat mesleği de dikkat çekmeye başladı. Bu bölümde, Avrupa'daki marjinalist devrimin Amerika'daki yansımasını ve özellikle ücret, rant ve sermaye teorisi alanlarında bilimsel iktisadı ilerletmede, ABD iktisatçılarının katkılarını tartışacağız.

Yüzyılın başlarındaki en ünlü bilginler Colombia Üniversitesi'nden John Bates Clark, Cornell ve Princeton Üniversitelerinden Frank A. Fetter, Wisconsin Üniversitesi'nden Richard T. Ely ve kurumcu iktisat okulunu kuran Thorstein Veblen'dir.

Amerikan iktisatçılarının yeni bir binanın mimarları olmaktan ziyade, [mevcut binaya] yeni biçim vericiler olduklarını söylemek, hakkaniyete daha uygun olacaktır. Alexis de Tocqueville'in 1830'larda yazdığı gibi, "Amerikalıların kendilerine özgü bir felsefe okulları yoktur" (1988 [1848]: 429). Bununla birlikte, Avrupa'da geliştirilen marjinalite ilkesini kullanarak yıllar boyunca çözümsüz kalmış bir esrarı çözmeyi başarmışlardır —buna iktisatta bölüşüm sorunu denmektedir.

HENRY GEORGE "TOPRAK SORUNU"NU ELE ALIYOR

İlk olarak, toprak üzerindeki tartışmayı ele alalım. ABD'de 1800'lerin sonlarında rantlar ve toprak sahiplerinin rolü tartışmalı konulardı. Bizzat Marx "hiçbir şey rant ile, arazi mülkiyeti ile başlamaktan daha doğal görünmüyor; çünkü bu bütün üretimin ve bütün varlığın kaynağı olan toprakla ve aşağı yukarı bütün yerleşik toplumlarda üretimin ilk biçimi ile, yani tarımla, bağlantılıdır" demiştir (Marx 1911: 302).

Toprak konusundaki klâsik görüş eski Ricardocu rant teorisidir. Ricardo'ya göre, toprak sabit ve yeniden üretilemeyen bir kaynak olduğu için, rant "doğanın bedava bir armağanıdır", ve bu yüzden vergilendirilmesinin veya kamulaştırılmasının rekoltenin veya malların üretiminin marjinal maliyeti üzerinde hiçbir etkisi olmaz. John Stuart Mill, babası James Mill'in görüşüne dayanarak "kazanılmamış rantın gelecekteki artışları" bir zarara yol açmaksızın vergilendirilebilir, diye yazmıştır.

ABD'de toprak fiyatları sık sık anî sıçramalar göstermiş ve sonuçta "hak edilmemiş" kazançlardan yararlanıyor gözüken, dolayısıyla horlanan bir toprak sahipleri grubu yaratmıştır. San Fransisco'da bir gazetenin muhabiri ve toplumsal eleştirmen olan Henry George, arazi fiyatlarının şiddetli yükselişinin avantajını kullanarak toprak sahiplerine karşı güçlü bir kitap yazmış ve bütün dünyada izlenen Tek Vergi Hareketine öncülük etmiştir. George'un bu hareketi ondokuzuncu yüzyıldaki bütün diğer politik ve dini organizasyonlara rakip olacaktır.

GEORGE'UN RENKLİ GEÇMİŞİ

Bu olağanüstü sadakati tehlikeye atabilecek adam kimdi? **Henry George (1839-97)** Philadelphia'da –"yoksul, sessiz sedasız, tanınmayan biri olarak"- doğdu; oysa New York şehrinde öldüğünde "New York City o güne kadar gördüğü en büyük cenaze törenine şahit oldu" (Andelson 1992: 1). Genç bir adamken gemici ve maden arayıcısı idi. San Francisco'ya gittikten sonra gazete muhabiri, editörü ve yayımcısı oldu. 1879'da California'da iken, başyapıtı *Gelişme ve Yoksulluk* (Progress and Poverty)'u yazdı. İleri gelen yayımcıların kitabı basmayı reddetmeleri üzerine, kendisi 500 adet bastırdı. Polemiklere yol açan kitabında, George kapitalist sistemin tek eksiğine işaret eder. Eğer bu düzeltilirse, yoksulluk ve dünyanın bütün diğer ekonomik problemleri çözümlenebilecektir. Bu eksiklik neydi? Marksistlerin ilân ettiği gibi kapital veya kapitalistler değildi. Bundan ziyade, topraktaki tekeldi. Toprak sahipleri bütün kötülüklerin kaynağıydı.

Gelişme ve Yoksulluk'tan alınan bir pasaja göre "Modern uygarlığın belâsı ve tehdidi olan servetin eşitsiz dağılımının izini, topraktaki özel mülkiyet kurumuna kadar sürdük. Ve gördük ki, bu kurum var oldukça, üretken güçteki hiçbir artış kitleleri daimî olarak yararlandırmayacak; aksine, kitlelerin durumunu daha da zayıflatma eğiliminde olacaktır" (1942 [1879]: 328).

Fotoğraf 9.1: Henry George (1839-1897)
"Bu büyük Amerikan düşünürü dünyanın en büyük sosyal filozofları arasındadır" (Andelson 1992: 1).
Robert Schalkenbach Vakfı'nın izniyle.

GEORGE'UN YEGÂNE ÇÖZÜMÜ: BİR ARAZİ DEĞERİ VERGİSİ

George'a göre bu sorunun çözümü basittir: "Toprağı ortak mülkiyete almalıyız" (1942: 328). Nasıl? Sosyalistlerin istediği gibi kamulaştırma veya toprak reformuyla değil. Bundan ziyade yüzde 100'lük bir toprak değeri vergisiyle! Hükümet işlenmemiş toprağın veya arazi rantının değerine eşit bir vergi uygulayabilir. Her mülk sahibi arazi rantının değerine bağlı aylık bir rant vergisi ile yükümlü olacaktır. Toprak iyileştirmeler veya inşaatlar üzerine herhangi bir vergi konmayacaktır. Bunlara vergi konmasını, George, üretimin çarpıtılması ve geciktirilmesi olarak kabul eder. Etkili olması için, toprak vergisi sadece "saf ekonomik rant" üzerine konan bir vergi olmalıdır.

Böyle bir toprak vergisinin etkisi ne olacaktır? Bir hayrana göre: "bu, elde toprak tutmadaki bütün spekülâtif kârı kesinlikle ortadan kaldıracak, toprak fiyatlarını düşürecek ve dolayısıyla toprağı ucuzlatarak herkesin kolayca elde edebileceği düzeye geri getirecektir. Bu üretimin sınırını genişletecek, reel ücretleri artıracak bir yapı ve verimliliği özendirecektir. Aynı zamanda bütün diğer vergiler lâğvedilecektir" (Andelson 1992: 3-4). George, yüzde 100 toprak vergisinin önemini öylesine büyütmektedir ki, o sayede bütün diğer vergiler kaldırılabilecektir -gelir, satış, sermaye kazançları, emlak ve ithalat yükümlülükleri. Lisansların ve damga yükümlülüklerinin istisnası mümkün olabilir. George bu kolay çözümünü, Adam Smith'in laissez faire iktisadı ile sosyalistlerin büyük hayallerinin birleşmesi olarak tanımlamaktadır (George 1942: xvii). George'a göre, bu, yoksulluk ve işsizliği olduğu kadar, parlama-sönme şeklindeki iş çevrimini de hafifletecektir.

GEORGE BÜTÜN DÜNYADA KAMPANYA BAŞLATIR

Henry George, dünyanın sorunlarına çözüm bulduğuna o kadar inanmıştı ki, New York, İrlanda ve Avustralya'ya seyahat ederek dünya genelinde yirmi yıllık bir kampanya başlattı. Her ziyaretinde, yerel ekonomik sorunlar için suçu toprak sahiplerinin üstüne atmış; aşırı nüfus, serbest ticaret veya kapitalizmi suçlamamıştır. Söylemeye gerek yok, George'un mesajı, özellikle toprak fiyatlarının çarpıcı yükselişler gösterdiği ve vatandaşların bir günah keçisi aradığı yerlerde çok yankı bulmuştur.

George bir halk kahramanı hâline geldi ve önde gelen birçok kişi tarafından desteklendi. 1886'da New York City'nin belediye başkanlığı için yarıştı ve ikinci geldi (onu destekleyenler seçime hile karıştığını iddia ettiler). 1897'de ikinci bir kampanyada adaylığını koydu, ancak seçimden sadece beş gün önce öldü.

WINSTON CHURCHILL'DEN SUN YAT-SEN'E KADAR TARAFTAR TOPLADI

Zamanla Georgistler, liderlerinin felsefesine Winston Churchill, Leo Tolstoy ve Dr. Sun Yat-sen dahil politikacı ve idealistlerin geniş bir kesiminden popüler

destek buldular. Churchill "Bu şer süreci [toprak tekeli] endüstriyel faaliyetin her biçimini yaralar" derken, Leo Tolstoy "Henry George'un büyük düşüncesi... öylesine inkâr edilemez şekilde inandırıcı ve her şeyden önce öylesine basit ki" demektedir. Çin'den Dr. Sun Yat-sen ise "Henry George'un öğretileri bizim reform programımızın temeli olacaktır" diye ilân etmektedir (Andelson 1992: 2). Ünlü Amerikan eğitimci John Dewey onu idolleştirerek "Dünyanın sosyal filozofları arasında Plato'dan bu yana, Henry George ile aynı seviyede olanları saymak, iki elin parmaklarından daha azını gerektirecektir" demektedir (George 1942: vii).

Bugün, ne Henry George *Dünyadaki En Etkili 100 Kişi* listesinde yer almakta, ne de *Gelişme ve Yoksullak* kitabı *En Etkili 100 Kitap* içinde listelenmektedir. Peki ne oldu? O öldü ve oldukça uçta yer alan teorilerinin çoğu da onunla birlikte öldü.

TEK VERGİYE KARŞI ÇIKANLAR

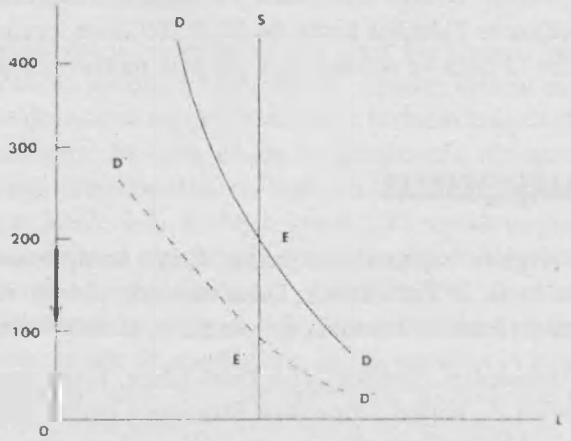
Georgistler tek verginin başarısızlığını iktidar elitinin komplosuna dayandırarak açıkladılar (Bkz. sayfa 255'teki kutu). Daha mantıklı zihinler ise, tek vergiyi, George'un gerçekçi olmayan iktisadına dayandırarak, kusurlu bulacaklardı.

Amerikan iktisatçıları, özellikle John Bates Clark, Frank A. Fetter, Edwin Seligman ve Francis A. Walker (Amerikan Ekonomi Cemiyetinin ilk başkanı ve MIT'nin başkanı), Henry George'un tek-vergi plânına karşı olmada dikkat çeken isimlerdi.

Fakat Henry George'un başlıca eleştirmeni uluslararası ün kazanan ilk Amerikan iktisatçısı John Bates Clark'tı. 1889'da, Columbia Üniversitesi'nde hoca iken, Clark çok önemli bir kitap yazdı; *Gelir Dağılımı*. Bu kitap, marjinalite ilkesini toprağa, işgücüne ve sermayeye genişletti. Clark eleştirisine, toprak miktarının sabit olduğunu savunan Ricardocu görüşü reddederek başladı. "Toprağın miktar olarak sabit olduğu düşüncesi", diye yazıyordu, "insanın ekonomik tartışmalarda usandırıcı sıklıkla rastladığı hakikî bir yanlışa dayanmaktadır" (1965 [1899]: 338). Yeryüzünde var olan toprak miktarı aslında aynı kalırken, diğer herhangi bir malda olduğu gibi, "satışa sunulabilecek toprak arzı" toprağın fiyatı ile değişecektir. Ve toprak fiyatları, ücretler ve sermaye malları gibi, kendi marjinal —"son birimdeki"— verimliliğiyle belirlenir ve en "verimli" kullanımına göre tahsis edilir (1965: 346-48).

George'u şiddetle eleştiren Clark'a göre, eğer toprak vergilendirilirse, sermaye topraktan konuta yönelecek, böylece konut lehine yanlış bir sermaye tahsisi meydana gelecektir. Columbia'da Clark'ın meslektaşı olan ve vergi uzmanı olarak ünlenen Edwin Seligman da toprak vergisinin ziraî araziyi şehir arazisi lehine cezalandıracağını ileri sürmüştür.

İngiliz iktisatçı Alfred Marshall da Georgist toprak tartışmasına katılmıştır. Marshall'a göre, George'un toprağa dayalı tek vergisi ciddî sosyal kargaşalara neden olabilir ve iç savaşa yol açabilirdi. 1884'te Marshall Oxford'daki bir toplantıda George ile karşılaşır. Bir soru-cevap faslı sırasında, kendisinin "denenmemiş" iktisadı, *Gelişme ve Yoksulluk* kitabında tutumluluk ve çalışmaya vurgu yapmada başarısız kalması ve rant konusundaki sosyalist görüşleri nedeniyle George'a ısrarlı saldırılarda bulunmuştur. Oxford öğrencilerinin bir kısmının korktuğu, bir kısmının da sevindiği gibi, Marshall rant konusundaki aynı soruyu tekrar tekrar sormuş, George ise hiçbir zaman cevap verememiştir (Groenewegen 1995: 583-86).

Sabit Toprak Üzerindeki Vergi, Hükümetin Saf Ekonomik Rantı Almasıyla Toprak Sahiplerine Yansır. Sabit toprak üzerindeki bir vergi kullanıcıların ödediği fiyatları E düzeyinde sabit bırakır. Fakat toprak sahiplerinin elde ettiği rantı E düzeyine indirir. Toprak sahipleri daha düşük bir getiriyi kabul etmekten başka ne yapabilirler? Henry George'un tek vergi hareketi için bir mantıksal temel sağlar. Tek vergi hareketi kentleşmenin sonucu olan yükselen toprak değerlerine toplum yararına el konulmasını amaçlar.

Şekil 9.1 Samuelson'ın Henry George'un Toprak Vergisini Savunusu
Kaynak: Samuelson ve Nordhaus (1998: 250). McGraw-Hill'in izniyle yeniden basılmıştır.

Fakat George'un tek vergi plânına bütün iktisatçılar karşı çıkmadılar. Gerçekten yirminci yüzyılın en etkili Keynezyen iktisatçısı Paul Samuelson, popüler ders kitabı *İktisat*'ta George'u ve tek vergi plânını tekrar tekrar övüyordu. Samuelson şu sonuca varıyordu: "Saf ekonomik rant üzerindeki bir vergi hiçbir çarpıtma veya etkinsizliğe yol açmayacaktır" (Samuelson ve Nordhaus 1998: 250). Şekil 9.1 toprak üzerinde saf rantın var olduğu kabul edilen etkinliğini gösteren bir grafiktir.

Diğer iktisatçılar bu fikre karşı çıkarlar. Amerikan iktisatçıları, örneğin, Murray Rothbard, George vergilerinin toprak rantı üzerinde, kullanılmayan ("spekülâtif") toprakları ciddî bir biçimde azaltacağı, aşırı kalabalık ve aşırı kullanım sonucunu doğuracağı uyarısında bulunmuştur. Rothbard'a göre, Georgistler kıt kaynakların tahsisinde ve kullanılmayan toprağın yararı konusun-

da piyasanın rolünü anlayamamışlardır. Ziraat yapılmayan toprağa büyük vergilerin konması, kent merkezlerinde aşırı kalabalıklaşmaya yol açacak, yatırımcıları toprak rantlarını minimize etmek için, boş arsaları ortadan kaldırmaya ve yüksek gökdelenler inşa etmeye özendirecektir (Rothbard 1970: 91-100).

Esasen, John Bates Clark'tan Murray Rothbard'a Amerikan iktisatçıları marjinalite ilkesinin gerçekten toprağa uygulanabileceğini savunmuşlardır. Toplam toprak miktarı sabittir ancak, satılabilir toprağın fiyatı alıcı ve satıcıların marjinal sayısı tarafından belirlenir, ki bu sayı da sabit değildir. Rant ve toprak fiyatları, yatırımcıya bir kıt kaynağın toplumdaki en değerli kullanıma tahsisinde yardımcı olur. Rant kontrolleri ve el-koyucu toprak vergileri, toprak kullanımında sadece çarpıtmalara neden olur.

BU GEORGE'A KARŞI BİR KOMPLOYDU!

Henry George'u durdurmak için, servet avcıları iktisadı yozlaştırmak ve demokratik diyaloğu durdurmak için profesörler kiraladılar. Bu yozlaşmış iktisadın kullanımı bugüne kadar devam etmiştir.

Mason Gaffney (1994: Kapak)

Vergiyi Özendirme Merkezi direktörü Fred Harrison, ortak yazarı olduğu komploculuğun tarihi niteliğindeki *İktisadın Yozlaşması* (1994) kitabına, "Henry George durdurulmak zorundaydı!" diye başlıyor. Harrison ve diğer ortak yazar California Üniversitesi'nde (Riverside) iktisat profesörü Mason Gaffney dünyanın "iktidar seçkinlerinin" ondokuzuncu yüzyılın bu popüler sosyal reformcusunu susturmak için bir tertip içinde oldukları şeklinde inanılmaz bir iddiada bulundular. Nasıl susturulacaktı? İktisat profesörlerini satınalarak, George'a karşı konuşturmak! Bu arada nüfuzlu kurumlar, Henry George'un başlıca rakibinin —Karl Marx— doktrinlerini bütün dünyaya yaymasına izin verdiler. George'a karşı komplo olarak kabul edilen bu durum "bilimsel bilginin gelişme tarihinde en iğrenç olaylardan birisi" olarak nitelendirildi (Gaffney ve Harrison 1994: 7).

Gaffney ve Harrison'a göre, eğer bu komplo olmamış olsaydı, Henry George iktisat tarihinde anlaşılmaz bir aykırı kişi olmak yerine, aileden biri ve bir ulusal kahraman olacaktı.

Bu büyük gizli ittifaka rağmen, Georgistler Henry George'un *Gelişme ve Yoksulluk* kitabının yazılmış en etkili iktisat kitabı olduğunu ileri sürerler; yirmibeş dile çevrilmiş ve İncil hariç bütün kitaplardan daha çok satmıştır! (Bu arada, İncil gibi *Gelişme ve Yoksulluk* kitabının da sıklıkla hediye olarak verildiği veya maliyetinin altında satıldığını, görmezden gelelim.)

Tarih boyunca, kesin inançlı taraftarlarla dolu, birbirine sıkıca kenetli politik veya dini grupların savunduğu bol miktarda komplo teorisi var olagelmiştir. Henry George'un takipçileri de iktisatta bu kategoriye girmektedirler.

GEORGE SOSYALİSTLERİ ATEŞLER

İlginç bir şekilde, George'un en büyük etkisi kendi arzularıyla ters bir yönde olmuştur: dinleyicilerinin birçoğu onun retoriği ile o kadar ikna oldular ki, sosyalizm ve Marksizme yöneldiler! Büyük İngiliz oyun yazarı George Bernard Shaw, George'u dinledikten sonra yolunu sosyalizme çevirdiğini söylemiştir. Fabiyen Derneğinin lideri Sydney Webb "Bay Henry George'un içinden geçmemiş olsa da, hiç kuşku yok ki, kaynayan bir öfkenin popüler bir sosyalist hareket biçiminde billurlaşmasına neden olan ilk bağlantıyı sağlayan şey, *Gelişme ve Yoksulluk*'un muazzam sirkülasyonudur" derken, Bernard Shaw buna şu ilâvede bulunur, "Mill, Spencer, Comte ve Darwin'in öğrencileri gibi çok sayıda genç adam Bay Henry George'un *Gelişme ve Yoksulluk*'u ile heyecanlandı [ve] Karl Marx'ı incelediler" (Hill 1997: 65). Fakat Karl Marx, George'un vergi programını duyduğunda, bunu "kapitalizmin son tutunacak dalı" olarak düşündü.

CLARK'IN 'VERİMLİLİK TEORİSİ' MARKSİST 'EMEĞİN SÖMÜRÜSÜ' ÖĞRETİSİNE KARŞI ÇIKAR

Clark'ın marjinalite ilkesini toprağa uygulaması sadece başlangıçtı. ABD'de Marjinalist devrimin ikinci önemli sonucu John Bates Clark'ın marjinal emek verimlilik teorisiydi. Bu tartışmalı teori, ücretlerin sürekli bir şekilde geçimlik düzeyin üzerine çıkamayacağını ve kapitalistlerin emeğin ürününden haksız bir pay aldığını ifade eden Malthusyen/Ricardocu/Marksist hâkim görüşe karşı çıkmıştır.

Fotoğraf 9.2 John Bates Clark 1847-1938
"Serbest rekabet emeğe ürettiğini verme eğilimindedir."
Brown Brothers'ın izniyle.

John Bates Clark (1847-1938), orijinal teorisyen olarak uluslararası ün kazanan ilk Amerikalı iktisatçıdır. Ününde rol oynayan başlıca tezi, ücret teorisine olan katkısıdır; o bunu "rekabetçi dağılım kanunu" olarak adlandırmıştır.

Providence'ta (Rhode Island) 1847 yılında dünyaya gözlerini açan Clark koyu bir Püriten aileden gelmiş, Amshert College'da etik, felsefe ve iktisat okumuştur. Kendini iktisada kaptırmış, fakat ABD'de bu alanda lisansüstü eğitim yapacak bir okul olmadığı için takip eden iki yılını Avrupa'da geçirmiştir. Burada, Karl Knies'ın eğitimi altında Alman tarihçi okulunun etkisine girmiştir. Yurtdışındayken, Amerikan Ekonomi Cemiyetini (AEA) kuran Amerikan meslektaşı Richard T. Ely ile tanışmıştır (Bkz. sayfa 261'deki kutu). Alman tarihçi okulunun tamamen deneysel çalışmaya odaklandığını ve teorinin yararlarını reddettiğini hatırlayalım (Bkz. bölüm 7). O hâlde, Clark ABD'ye geri döndüğünde ne yaptı? Neredeyse tamamıyla teori üzerine yazdı! Clark'a kadar ABD'de iktisattaki hemen bütün çalışmalar deneysel araştırmaları ve toplumsal reformları içeriyordu.

Kariyerinin çoğu, 1896'dan 1923'e kadar (kürsüsü oğlu John Maurice Clark'a geçinceye dek) Colombia Üniversitesi'nde siyaset bilimi fakültesinde geçti. Burada en ünlü kitabını yazdı, *Servetin Dağılımı* (ilk kez 1899'da basıldı). Bu kitap Clark'ın toprağın, emeğin ve sermayenin marjinal verimlilik teorilerini içeriyordu. Hayatı boyunca, yavaş yavaş zemin değiştirdi; kapitalist sistemin sosyal reformcusu olarak başladı ve muhafazakâr bir savunucusu oldu. Hayatının son yıllarını barışın korunması üzerine yazılar yazmakla geçirdi ve Carnegie Uluslararası Barış Vakfı'nın (Carnegie Endowment for International Peace) ilk direktörü oldu. 1938 yılında, Avrupa'da savaşın tekrar patlak vermesinden önceki yıl, öldü.

CLARK ÇALIŞMA EKONOMİSİNDEKİ "BÖLÜŞÜM" SORUNUNU ÇÖZER

Clark'ın muhafazakârlığa kayması, kuşkusuz çalışma ekonomisi üzerine yaptığı teorik çalışmadan, özellikle de marjinal verimlilik tezinden etkilenmiştir. Bu tezini, iktisattaki can sıkıcı bir sorunu çözmeye çabaladığında geliştirmişti: Girdilerin birlikte ürettiği toplam hasıla, girdiler arasında nasıl dağıtılır? Bu bağlı-girdi sorunu uzun süre çözülemez olarak görülmüştür, bebekten annenin mi yoksa babanın mı sorumlu olduğuna karar vermek gibi. Gerçekten, Sir William Petty işgücünü üretimin babası, toprağı da anası olarak nitelemiştir. Marx, bu bilmeceyi emeğin bütün ürünü hak ettiğini ilân ederek çözmüştür; fakat bu, iktisat camiasının geri kalan kısmına naif ve yetersiz gelmişti.

Clark düşüncesini Avusturyalı iktisatçıların marjinalite kavramının üzerine bina ederken, her bir girdinin marjinal ürünü kadar katkıda bulunduğu görüşüne öncülük etmiştir. Aslında, rekabetçi koşullar altında her bir üretim faktörüne —toprak, emek ve sermaye— hasılanın toplam gelirine yaptığı "katma değer" veya o girdinin marjinal ürününe göre ödeme yapılır. Clark kendisinin rekabetçi bölüşüm teorisini bir "doğal kanun" olarak niteler, ki bu kanun da "âdil"dir (Clark 1965: v). "Diğer bir deyişle serbest rekabet, işgücüne 'emeği ne ürettiyse,' sermayedarlara 'sermaye ne ürettiyse' ve girişimcilere de 'koordinasyon fonksiyonu ne ürettiyse' verme eğilimindedir" (1965: 3).

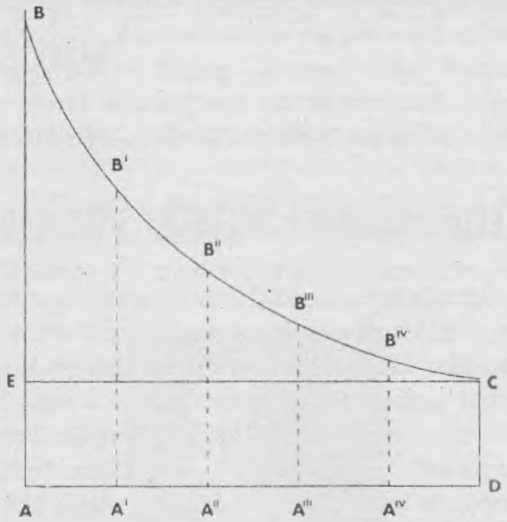
JOHN BATES CLARK MADALYASINI KİM HAK EDER?

John Bates Clark birden çok nedenle iktisadın büyük üstadıydı.

Joseph Dorfman (1949: 205)

John Bates Clark Madalyası, iktisatta arkasından en çok koşulanlardan birisidir, fakat bunu kazanması için iktisatçının yayına erken başlaması gerekir. Bu ödül sadece iki yılda bir, en parlak, en üretken kırk yaşın altındaki Amerikan iktisatçısına verilir.

Birinci ödül 1947 yılında, John Bates Clark'ın yüzüncü doğum yıl dönümünde takdim edildi. Kazanan Paul A. Samuelson'dı: MIT'nin *harika* profesörü ve ABD'de yeni Keynezyen okulun öncüsü. Ödülü alan diğer seçkinler arasında Milton Friedman, James Tobin, Kennet Arrow, Robert Solow, Gary Becker, Martin Feldstein, Joseph Stiglitz, Paul Krugman ve Lawrence Sumners da vardır. Bunların birçoğu Nobel iktisat ödülü de kazanmışlardır.

Ortalama ücret düzeyi (DC) marjinal ürün tarafından belirlenir (AB).
Firma, marjinal ürünü ücrete eşit oluncaya dek yeni işçi çalıştırmaya devameder.

Şekil 9.2 Clark'ın Marjinal Ücret Teorisi
Kaynak: Clark (1965: 198)

Şekil 9.2, Clark'ın ücretlerin işgücüne katılan son işçinin marjinal ürününe eşit olduğunu gösteren diyagramının yeni gösterimidir. Böylece, eğer işçiler daha verimli hâle gelir ve firmanın uzun dönem kârlılığına daha büyük değer katarsa, ücretleri yükselme eğiliminde olacaktır. Eğer ücretler bir endüstride yükselirse, rekabet diğer işverenleri de ücretleri artırmaya zorlayacak ve böylece "ücretler marjinal işgücünün ürününü", ya da son işçiye yapılan ödemeyi, "eşitleme eğiliminde" olacaktır (Clark 1965: 106).

MISES'İN UŞAK ÖRNEĞİ: MARJİNAL VERİMLİLİK BÜTÜN ÜCRETLERİ YÜKSELTİR

Avurturyalı iktisatçı Ludwig von Mises, artan emek verimliliğinin marjinal işçileri de yararlandıracağını göstererek Clark'ın verimlilik teorisini daha ileriye götürmüştür. Reel ücretler sadece yüksek verimliliği olanlar için yükselmemekte, aynı zamanda verimliliği aynı kalanlar için de yükselmektedir. Mises bu görüşü için bir uşak örneği kullanmıştır.

Bir uşak İngiliz başbakanının masasında, bir zamanlar uşakların Pitt ve Palmerston'ın masalarında yaptıkları gibi beklemektedir. Tarımda bazı işler, yüzyıllar önce yapıldıkları şekilde hâlen aynı araçlarla yapılmaktadır. Ancak bu tür işçilerin bugünkü ücretleri geçmişte olduğundan çok daha yüksektir. Ücretler yüksektir, çünkü onlar, emeğin marjinal verimi tarafından belirlenirler. Bir uşağın işvereni, bu kişiyi bir fabrikada çalışmaktan alıkoyarak çalıştırabilir ve bu yüzden bir fabrikada yeni bir işçinin neden olduğu hasıladaki artışa eşit ödemeyi uşağa yapmak zorundadır. Uşağın ücretindeki artışın nedeninde, uşaktan kaynaklanan herhangi bir üstün nitelik sözkonusu değildir, fakat yatırılan sermayedeki artış el sayısındaki artışı geride bırakmaktadır (Mises 1972: 88-89).

Clark'ın ve Mises'in marjinal verimlilik teorisi sosyalist/Marksist sömürü argümanını iki yönden değersizleştirmiştir. İlk olarak, Clark'ın marjinal verimlilik teorisi, rekabet koşullarında işçilerin çoğunluğuna topluma yaptıkları katkı kadar ödeme yapılmasının olası olduğunu göstermiştir. Ve ikinci olarak, verimlilik artışı göstermeyen işçiler de genel olarak işçilerin verimlilik artışından yararlanabilirler.

CLARK STATÜKOYU SAVUNUR

Clark marjinal verimlilik teorisini ABD'deki ücretleri haklılaştırmak ve sendikaları bu "doğal kanun"un üzerinde ücret artışına çalışmakla suçlamak için kullandı. Örneğin, Knights of Labor'ı* desteklemesine rağmen, uzun süren işgücü tartışmalarını sona erdirmek için zorunlu arabuluculuğu savunuyordu, çünkü grevdeki işçilere yapılan ödemelerin karşılaştırılabilir başka yerlerdeki işgücü piyasalarında hâkim olan ücretlerle aynı düzeyde olması gerektiğine inanıyordu (Dewey 1987: 430). Diğer yandan, Clark ücretleri marjinal ürünün altında tutmaya zorlama yoluyla işçileri sömüren tekellerin ve büyük firmaların gücüne karşı çıkmıştı. Hem işgücü piyasasında hem de endüstride rekabetçi bir ortam, meşru ücret düzeyi ve sosyal adalet için esastı. Gerçekten, 1914 yılında, Clark *Sosyalizmsiz Sosyal Adalet* başlıklı bir kitap yazmıştı.

---

* Knights of Labor: Amerikan işçi örgütü, 1869'da Uriah S. Stephens liderliğinde Philadelphialı terziler tarafından başlatılmış bir hareket. 1878'e gelindiğinde ülke çapında bir örgüt hâline gelmiştir. 1883 yılından sonra kadınları ve siyahları da bünyesinde toplamaya başlamıştır. (Ed.)

Clark'ın iktisat perspektifi akranı olan iktisatçılar tarafından ağır biçimde eleştirildi. Bunların iddiasına göre "neoklâsik iktisat, mevcut ekonomik düzene karşı temelde özür dileyici bir tutum içindedir" (Stigler 1941: 297). Özellikle Thorstein Veblen, mevcut ekonomik sisteme yönelik şiddetli eleştirisinde Clark'ı bir şamar oğlanı olarak kullanır (Bkz. bölüm 10). Ancak Clark'ın marjinalite ilkesini işgücüne uygulaması, etkisini göstermiştir. Marksistler dahi, emek değer teorisine dayanan aşırı-sömürü görüşünü değiştirmek zorunda kalmışlardır. Artık işçilere "emeklerinin bütün ürününün" ödenmesini talep edemiyorlar. Bugün işçiler artık sadece 'emeğin marjinal fiziksel ürününün değerinden daha az aldıklarında' sömürülmektedirler (Sweezy 1942: 6).

AVUSTURYALI SERMAYE TEORİSİ ABD'YE GELİR

Şimdiye kadar Amerikan ekonomik düşüncesinde toprak ve emeği tartıştık. Ya üretimin üçüncü faktörü olan sermaye ve sermaye piyasalarında kritik rolü olan faiz oranları? Hem John Bates Clark hem de Frank A. Fetter, sermaye ve faizin önemi konusunda, esas olarak bunların Avusturyalıların büyük buluşlarıyla olan ilişkisini adres göstermektedir.

Yedinci bölümde Avusturyalıların katkılarını tartışmıştık. Temel olarak, Menger ve Böhm-Bawerk basit iki-sektörlü klâsik modeli reddetmişti. Bu model, bütün malları ya tüketim ya da sermaye malı olarak ayırıyordu. Dahası, bu ikisi tüketim ve sermaye mallarını bir mallar dizisi olarak tasavvur ediyordu — birinci sıra (tüketim malları), ikinci sıra (toptan mallar), üçüncü sıra (imalat sanayi malları) ve dördüncü sıra (ham maddeler). Esasında, Avusturyalılar bütün tüketim ve sermaye mallarının tamamlanmamış-kullanılamaz ürünlerden, tamamlanmış-kullanılabilir tüketim ve sermaye mallarına doğru bir seri üretim aşamasından geçtiğine vurgu yapmışlardı.

İşte, Avusturyalıların ekonomik büyümeye ve sermaye ve faiz oranlarının rolüne bakışları: Eğer toplum maddî olarak gelişmek zorundaysa, bireyler bu malların ve hizmetlerin üretim sürecini geliştirmek için birlikte çalışmalıdır — "dolambaçlı" süreçlerde daha fazla tasarruf ve yatırım yapmayla, teknolojiyi geliştirmeyle, işçilerin daha bilgili ve daha verimli olmasıyla. Bu, faiz oranlarının etkili olmaya başladığı yerdir. Eğer insanlar daha fazla tasarruf ve daha fazla yatırım yaparlarsa, faiz oranları azalabilir, bu da ekonomik gelişmenin anahtarı olan daha çok yatırımı ve teknolojiyi teşvik edebilir. Fakat tasarruflar ve sermaye yatırımı gerçek olmalıdır devlet tarafından sun'î yollarla oluşturulmamalıdır. Bu Avusturyalıların mesajıdır, mesajı verenlerse Menger, Böhm-Bawerk ve Wieser'dir.

BİR HRİSTİYAN SOSYALİST AEA*'YI KURAR: SERBEST PİYASA İKTİSATÇILARI KATILMAYI REDDEDER!

Biz devleti, pozitif yardımının beşeri gelişmenin vazgeçilmez koşullarından biri olduğu bir merci, olarak görüyoruz.

AEA İlkeler Bildirisi (1885)

Mücadele etmek zorundaydım ve mücadele bazen acı veriyordu.

Richard T. Ely (1936: 145)

Ne! dünyanın en geniş ve en prestijli profesyonel iktisatçılar organizasyonu olan Amerikan Ekonomi Cemiyetini, sosyalist reformcular mı kurmuş?

Gerçekten, 1885'te AEA'nın mimarı Richard T. Ely idi. Johns Hopkins Üniversitesi'nde radikal bir profesör, klâsik laissez faire iktisadının sözünü sakınmayan bir eleştirmeni ve örgütlü emeğin hararetli bir destekleyicisiydi. Ely'nin broşürü cesurca şunu ilân ediyordu: "laissez faire doktrini siyaseten güvenilmez ve ahlâken zayıf"tır (Dorfman 1949: 206). Onun sosyalist sempatisi iktisat mesleğinde öylesine güçlü bir ayrılışa neden oldu ki, birçok iktisatçı, özellikle sosyal Darwinist William Graham Sumner'ın Yale ve Harvard'daki takipçileri AEA'ya katılmayı reddettiler. Ely AEA'nın ilkeler bildirisinden partizan üslubu çıkardı ve sonunda 1892 yılında iç çekişmeleri ortadan kaldırmak için AEA'nın ilk sekreterliğinden istifa etmek zorunda kaldı. MIT'nin Rektörü ve eski iç savaş generali Francis A. Walker da aynı nedenlerle AEA'nın ilk başkanlığından istifa etti (Buna rağmen, Sumner hiçbir zaman cemiyete katılmadı).

Fotoğraf 9.3: Richard Theodore Ely (1854-1943)
"Bu kısa boylu, pembe-yanaklı, çocuk-yüzlü adam, iki nesil iktisatçıyı etkilemişti."
Mark Blaug'un izniyle.

* AEA: American Economic Association. Amerikan Ekonomi Cemiyeti ya da Amerikan İktisat Derneği'nin kısa adı. (Ed.)

Richard T. Ely (1854-1943) çok ilginç bir yaşam sürdü. New York'un bir kenar mahallesinde doğdu, Colombia College'da lisans üstü eğitim aldı ve John Bates Clark gibi Alman tarihçi okulunda Karl Knies'ın yönetiminde çalışmak için Almanya'ya gitti, burada sosyalist radikal ve emek destekçisi oldu. ABD'ye dönünceye kadar, hemfikir olduğu birçok kişiyle birlikte AEA'nın kuruluşuna katıldı. Başlangıçta, AEA sadece basit bir meslek birliği değildi, devlet müdahaleciliğini ve Hristiyan sosyalizmini savunarak Alman Sosyal Politika Birliğini örnek almıştı. AEA'ya katılan ilk elli kişiden yirmisi ya eski papazdı ya da hâlen papazlık yapıyordu. Fakat serbest piyasa iktisatçılarının protestoları Ely'i istifa etmek zorunda bıraktı ve o zamandan beri AEA akademik açıdan yansız konumunu kazandı. Üye sayısı hızla arttı ve bugün 25,000'in üzerindedir.

1892'de Ely Wisconsin Üniversitesi'nde profesör oldu. Burada giderek muhafazakarlaştı. Ancak, işçi grevleri ve sosyalizm lehine konuşmaları nedeniyle ve eyaletin dışından bir sendika provokatörünü barındırdığı için ihbar edildi. Üniversite yetkilileri, kendisinin Üniversitedeki konumuna uygun biri olup olmadığını belirlemek için, bir inceleme başlattılar. Soruşturma esnasında suçlamaları "alçakça ve zalimce iftiralar" olarak reddetti. Ely "sosyalizm organize edilebilse ve uygulamaya konabilirse, gelişmeyi durduracağını ve bizim uygarlığımızı yıkacağını" belirterek "bunu iddia edegeldiğini" söyledi (Dorfman 1949: 257). Haftalar sonra, üniversite Ely'yi akademik özgürlüğü koruma adına akladı. Ely AEA'ya geri gelerek 1900'den 1902'ye kadar başkan olarak görev aldı. Wisconsin'de ilerici hareketin kurucularından biri oldu ve dinî reform organizasyonlarında giderek daha aktif rol aldı. Ely Wisconsin Üniversitesi iktisat bölümünde işgücü ve tarım ekonomisinde de yoğunlaştı. Bu konular, orada hâlen popülerdi. Kendi otobiyografisi, *Ayaklarımızın Altındaki Zemin*'i (1938) yazdıktan birkaç yıl sonra 1943'te öldü. AEA'nın her yılki toplantısında özel konferans Ely'nin adına verilir.

"İKTİSADIN BÜYÜK ÜSTADI"

İktisat tarihçisi Leonard J. Arrington bu tanımı AEA'nın 1939 yılındaki Philadelphia toplantısında daha yaşlı ve daha nazik Ely için kullandı:

> İktisadın büyük üstadı, seksen beşinci yaşında Richard T. Ely ile orada karşılaşmam benim için büyük bir talihti. Amerikan Ekonomi Cemiyetini (American Economic Association) 1885 yılında kurmuştu....[T]oplantıya erken gelenler Ely,genç ikinci eşi ve iki çocuğuydu. Küçük olanı sadece beş yaşındaydı. Fırsatı kullandım ve yanına oturdum. Bu kısa boylu, pembe yanaklı, çocuk yüzlü adamla konuşabilmeyi Tanrının bir lütfu olarak gördüm. İki nesil iktisatçıyı ve ekonomi politikasını etkilemişti. İktisadın, piyasa ekonomilerine ahlâkî bir rehber olarak hizmet etmesi gerektiğini yazmıştı. Disiplinin odağı, 'piyasanın' mekanik kanunları' değil, insanlar olmalıydı...

Ely, Idaho'lu bir çiftçi ailesinden geldiğimi öğrendiğinde, sulama ve Batı konusunda konuştu. Mormon olduğumu tahmin ederek... Mormonlar üzerine övücü bir deneme yazdığını bana hatırlattı, 1903'te *Harper's Monthly Magazine*'de basılmıştı -ki bu, bir iktisatçı tarafından Mormonizm üzerine yazılmış ilk incelemeydi... Ely, kesin olarak dinin ekonomik kalkınmanın başlıca unsurlarından olduğunu ve olmaya devam etmesi gerektiğine inanıyordu (Arrington 1998: 26).

AEA'DA SOSYALİZMİN İZLERİ Mİ?

AEA'nın üyelik programı hâlen Ely'nin etkisinin izlerini taşımaktadır. AEA üyelik aidatlarında fiyat farklılaştırması yoluyla gelir eşitleme biçimini uygulamaktadır. Yıllık 37 bin dolar veya daha az kazanan üyeler, yıllık 56 dolar üyelik ücreti öderler. 37 bin ile 50 bin dolar arasında kazananlar, yıllık 67 dolar öderler. 50 bin dolardan fazla kazananlar yıllık 78 dolar öderler. Öğrencilerse yılda sadece 28 dolar öderler.

Kaç iktisatçının AEA yayımlarına üyelikte para tasarrufu sağlamak için, düşük gelir kategorisi göstererek nasıl "hile yaptığını" görmek, ilginç olabilir. *American Economic Review*[*] böyle bir bilgiyi yayımlamaya cesaret edebilir mi acaba?

CLARK VE FETTER SERMAYE VE FAİZ ÜZERİNE TARTIŞIR

Clark olaylara farklı bakıyordu. Yüzyılın başında iktisat dergilerindeki bir dizi tartışmada Clark, Böhm-Bawerk ile tartışmış, yatırım sermayesinin bir baraj gölü gibi "sürekli bir fon" olduğunu söylemiştir; "gölün bir ucunda şu anda göle dökülen bir su, diğer ucunda suyun gölden dışarı çıkmasına neden olur" (Clark 1965 [1899]: 313).

Clark faiz oranlarının sermaye stoku hacmi ile ilişkili olduğuna inanıyordu. "Sosyal sermayeyi artırdığınızda, faiz oranlarını düşürürsünüz", diye açıklıyordu (Clark 1895: 277).

Cornell ve Princeton'da profesör olan **Frank A. Fetter (1863-1949)**, bu görüşte değildi. Eğer faiz oranları yatırım sermayesi fonunun büyüklüğüne göre değişirse, Clark'ın iddia ettiği gibi, ABD gibi ülkeler her zaman İsviçre ve Singapur gibi ülkelerden daha düşük faiz oranlarına sahip olacaktır. Açıktır ki, faiz oranlarını etkileyen başka faktörlerin olması gerekir. Fetter için, diğer faktör *zaman tercihidir*. Fetter, Avusturya kökenli sermaye ve faiz oranları teorisinin ABD'deki en başta gelen savunucusudur.

Fetter, Indiana kırsalında 1863 yılında doğdu. Devlet üniversitesine gitti, fakat ailenin finansal sorunları okulu geçici olarak bırakmasına neden oldu ve kendi kasabası Peru'da büyük bir kitapçı dükkânı çalıştırarak iş hayatına atıldı. İş

[*] Amerikan Ekonomi Cemiyetinin yayınladığı ünlü iktisat dergisi. (Ed.)

saatlerinden sonra, Fetter adeta bir kitap kurdu gibi okuyordu ve Henry George'un *Gelişme ve Yoksulluk*'undan derinden etkilenmişti. Bu kitap, onun iktisadı 'hayatının işi' yapmasına neden oldu. Indiana Üniversitesi'nden lisans ve Cornell Üniversitesi'nden yüksek lisans dereceleri aldıktan sonra, Clark ve Ely gibi Avrupa'ya seyahat etti ve 1894 yılında Almanya'dan doktora aldı. Fakat Alman tarihçilerinden çok Avusturyalılardan hoşlandı, dolayısıyla ABD'de "Avusturyalı" iktisadın öncü taraftarı oldu ve hatta 1927 yılında Carl Menger madalyası aldı. Sırasıyla Indiana, Stanford, Cornell ve sonunda Princeton'da hocalık yaptı (1911'den 1930'a kadar). 1912 yılında Amerikan Ekonomi Cemiyetinin başkanı oldu. 1949 yılında seksen altı yaşında öldü.

Fotoğraf 9.4: Frank A. Fetter (1863-1949)
Avusturyacı Amerikan
Mark Blaug'un izniyle.

FETTER'IN ÖNCÜ KATKISI: FAİZİN ZAMAN TERCİHİ TEORİSİ

Fetter faiz oranlarındaki trendi açıklamada "psikolojik" bir yaklaşım geliştirdi. Bunu "zaman tercihi" olarak adlandırdı. Zaman tercihi, bireylerin şimdiki malları gelecektekilere tercih ettiği anlamına gelmektedir. Teknik olarak, zaman tercihini "bugünkü ve gelecekteki gelirlere olan arzularla ilgili psikolojik güçlerin dengesiyle ortaya çıkan oranın bir endeksi" olarak tanımlamaktadır (Dorfman 1949: 363). Fetter her zaman kolay anlaşılır bir yazar değildi. Ne dediğini anlamak için, şöyle düşünün: Eğer şimdi veya gelecek yıl 10 bin dolar hediye alabilecek olsanız, hangisini tercih edersiniz? Açıktır ki, 10 bin doları şimdi almak isterdiniz. Ama eğer şimdi 10 bin dolar, bir yıl sonra 20 bin dolar teklif edilirse ne yaparsınız? Burada çok açık bir değiş-tokuş sözkonusudur. Kararınız zaman tercihinize bağlı olacaktır —parayı şimdi almaya ne kadar, bir yıl sonra iki katını almaya ne kadar değer veriyorsunuz?

Bir bireyin zaman tercihini tazmin etmek için, ödünç alanlar tasarrufçulara bir prim veya yıllık bir faiz oranı öderler. Kuşkusuz, riskin derecesi ve borcun

vadesine bağlı olarak birçok faiz oranı vardır (Menger de bu noktayı vurgulamıştır). Fakat Fetter, ödünç vermelerde piyasa faiz oranının, ekonomideki genel zaman tercihinin —halkın hangi faiz oranında ne kadar tasarruf etmeye istekli olduğunun— bir yansıması olduğunu ileri sürer.

Savaş sırasında faiz oranları niçin yükselir? Fetter, savaş amacıyla hemen kullanılabilecek şimdiki mallara olan talepteki zaman tercihi oranında keskin bir artış olduğunu ileri sürmüştür. Enflâsyon sırasında faiz oranları niçin yükselir? Çünkü insanlar kendi zaman tercihlerini yükseltirler, beklenen daha yüksek fiyatların olduğu zamana kadar ertelemektense, şimdiki satın alımlarını artırırlar. Aynı şekilde, faiz oranları bir ekonomik canlanma sırasında yükselme, bir durgunluk sırasında ise fiyat düzeyinde beklenen değişmelere göre düşme eğilimindedir. Faiz oranları niçin A ülkesinde, B ülkesine göre, daha düşüktür? Fetter, A ülkesinin daha düşük zaman tercihi ve daha yüksek tasarruf eğilimine sahip olduğunu; B ülkesinin ise daha az tasarruf ettiğini ve yatırım sermayesi çekmek için daha yüksek faiz oranlarına katlanması gerektiğini ileri sürer.

Fetter, Avusturyalıların vazettiği her şeyle de mutabık değildir. Örneğin, faiz oranlarının aynı zamanda sermayenin verimliliğinden etkilendiğini ileri süren Böhm-Bawerk ile aynı görüşte değildir. Fetter'ın faiz teorisi zaman tercihi üzerine özel bir vurgu yapar. Fetter "bugünkü mallar, kural olarak, gelecekteki mallardan daha değerlidir" demektedir (Fetter 1977: 133). Ancak Böhm-Bawerk'ın argümanı da bütünüyle gözardı edilemez. Verimlilik ve ekonomik büyümenin faiz oranları üzerinde dolaylı etkiye sahip olmaları olasılığı yüksektir. Yüksek sermaye-yoğun büyüme amaçlayan gelişmekte olan ülkelerde, çok ihtiyaç duyulan yerli ve yabancı yatırımı çekmek için faiz oranları genellikle çok yüksektir. Böylece, ülkeler daha geliştikçe ve daha yüksek bir yaşam standardı yakaladıkça, faiz oranları genelde düşer. Niçin? Çünkü yüksek gelir ve yaşam standardına sahip ülkeler daha yüksek tasarruf oranına sahip olma eğilimindedir. Ve tasarruf arzındaki istikrarlı artış, faiz oranlarının düşmesine yol açar (sermaye talebinin sabit kaldığı varsayıldığında). Hatta Murray Rothbard'a göre, Fetter, "ekonomi geliştikçe ve bugünkü mallar daha çok üretildikçe, bugünkü mallara olan tercih azalır ve bu yüzden faiz oranlarının düşmesi beklenir" görüşünü kabul etmektedir (Fetter 1977: 16). Böylece ekonomik büyüme ve verimlilik, zaman tercihi derecesini ve faiz oranlarını *dolaylı olarak* etkilemektedir.

AMERİKALILAR ÖNCÜ BİR ÇIĞIR DAHA AÇTILAR: DÜNYANIN BİR NUMARALI EKONOMİK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Geleneksel olarak "sosyal bilimler" olarak adlandırdıklarımız daha sosyal ve daha bilimsel olmalıdır.

Wesley C. Mitchell (1953: 11)

Bugün Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu (NBER), Harvard'dan Martin Feldstein'in yetenekli yönetimi altında, 500'den fazla üniversite profesöründen gelen en iyi empirik araştırmaları yayımlamaktadır. NBER, bir devlet kurumuymuş gibi gelir, fakat değildir; bir "özel, kâr amacı gütmeyen, tarafsız araştırma organizasyonu" olup, Amerikan iş dünyası tarafından 1920 yılında New York'ta kurulmuştur (Bugün Cambridge, Massachusettes'de yerleşiktir). Bu araştırma enstitüsü 1920'lerde ve 1930'larda finansal sorunlarla uğraşmış, fakat Rockefeller Vakfı, iş dünyası grupları ve hükümet bağışlarının yardımıyla hayatta kalmayı başarmış ve savaş sonrası dönemde zenginleşmiştir.

NBER SOSYALİST VE MUHAFAZAKÂR İKİ İŞADAMI ARASINDAKİ TARTIŞMAYLA KURULDU

Objektif bir araştırma organizasyonuna olan ihtiyaç düşüncesi, Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* kitabını çeviren bir radikal sosyalist olan Nahum I. Stone ile, AT&T firmasında çalışan muhafazakâr mühendis Malcolm Rorty arasındaki hararetli tartışma sonucu ortaya çıktı. Stone bir asgarî ücret kanununu savunuyordu, Rorty buna karşıydı. Tartışma esnasında, toprak sahipleri ve işçiler arasında gelir dağılımına ilişkin sorun gündeme geldi. Stone ve Rorty sadece bir şeyde aynı görüşte olabilirdi: ortadaki sorunlara çözüm getirecek tarafsız bir araştırma organizasyonuna olan büyük ihtiyaç. Stone, aşırı muhafazakârından aşırı radikal iktisat okuluna her iktisat ekolünü; ve toplumdaki işçi sendikaları, tarım ve işverenler dahil çeşitli örgütlü çıkar gruplarını temsil eden bir araştırma grubu önerdi. Birinci Dünya Savaşını müteakip, Rorty ortaya çıkarak, sonunda Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosuna dönüşecek organizasyonda bir grup insanı bir araya getirdi.

NBER'IN İLK DİREKTÖRÜ: BEYEFENDİ, BİLGİN VE SPORCU

NBER'ın ilk direktörü bu işe son derece uygun biriydi. Sözkonusu kişi, Columbia profesörü **Wesley C. Mitchell (1874-1948)** idi.

Fotoğraf 9.5: Wesley Clair Mitchell (1874-1948)
"Teorisi olmayan adam."
NBER'ın izniyle.

Mitchell'i herkes sever ve sayardı, bir uçtaki Thorstein Veblen'den, diğer uçtaki Milton Friedman'a kadar. Bu kitaptaki çoğu kişinin tuhaf nitelikleri ile karşılaştırıldığında, Mitchell âdeta bir ermiş gibi görünür. Şiir ve bilimi seven bir Hristiyandı; bir başka üniversite profesörüyle mutlu bir evlilik yapmıştı, dört güzel çocukları ve birçok torunları vardı, bütün yaşamı boyunca sporla uğraştı; usta bir işçi ve marangozdu. Kalp hırıltısı vardı. 1890'ların sonlarında, Chicago Üniversitesi'nden doktoru (Mitchell, lisansını ve doktora derecelerini bu üniversiteden almıştı) sadece bir yıl kadar yaşayabileceğini söylemişti. Fakat Mitchell 1948 yılında (bir kalp krizinden) ölümüne kadar, muazzam sağlıklı bir yaşam sürdü. Kadınların oy hakkı, ırkların eşitliği, eğitim ve mültecilere yardım dahil birçok meselenin savunulmasında sosyal reformcuydu. Bir süre, çocuk gruplarına marangozluk öğretti.

Mitchell'in NBER'in direktörü olarak yerini alan Arthur Burns, onun hoş ve sakin yaşam tarzını şöyle yazmıştır: "Mitchell'in yaşamı sakin, telâşsız, hayli dengeliydi. Çalışmaya olduğu kadar dinlenmeye de zaman bulurdu, klâsikleri kapsamlı olarak okurdu, dedektif hikâyelerini ihmal etmezdi, golftaki ve marangozluktaki yeteneğini serbest bir biçimde uygulardı, akşam sofrasında neşeli konuşmaları severdi ve sohbeti canlandırmak için her zaman uygun söz ve dizeleri vardı" (Burns 1952: 51).

MITCHELL DÖRT ÖZELLİĞİYLE TANINIR!

Daha derin araştırdıkça, Mitchell'in birkaç tuhaf kişisel özelliğini keşfettik. Tütünü (pipo ile) zevkle kullanırdı, çünkü Irving Fisher bunu yasaklamıştı. Veblen'i ağırlardı, çünkü Veblen öyle çok muhafazakârı kırmıştı ki. Sıkı bir zaman kayıtçısıydı, 1905'ten 1948'e kadar hiç aksatmadan bir günlük tuttu, "Böylece, her günü görebiliyorum ve eğer zamanımı boşa harcamışsam, bunu tekrar yapmıyorum!" diyordu (Burns 1952: 74). Üç takma adı vardı: Annesi onu Bonnie diye, eşi Robin diye, arkadaşları da Clair diye çağırırdı, kendisi ise adını profesyonel olarak Wesley C. Mitchell olarak imzalardı.

Bazı ılımlı eleştirmenler birinci "C."nin "uzlaşma"yı simgelediğini söylemiştir. Ünlü bir iktisatçı (kimliği belirlenemedi) "Mitchell bütün yanlış şeylerde küçük bir doğruluk payı görürdü" diye eleştirmiştir. Mitchell mizahî bir cevap vermiştir: "*Bunda* bile bir doğruluk payı var!" (Burns 1952: 81). Ilımlı Mitchell akademik ortam ve araştırmada kusur ve sert anlaşmazlığa karşı hoşgörülüydü. Columbia'dan meslektaşı olan Joseph Dorfman, bir başka çalışan hakkında hiç incitici kelimelerle konuşmadığını söyler. NBER'da, Mitchell'in vizyonu şuydu: bütün felsefelerin zeki insanları, ister sosyalist ister anarşist olsun, objektif veriler üzerinde "uyum içinde çalışma" yapabilecek, böylece akıl, duygulara galip gelecektir (Burns 1952: 31).

İNATÇI BİR ARAŞTIRMACI

Mitchell 1913 yılında *İş Çevrimi* başlıklı geniş kapsamlı bir kitap yazdı. Bu, onun NBER'daki bilimsel araştırma konusundaki titiz yönetiminin temelini oluşturmuştur. Milton Friedman'a göre, Mitchell'in "büyük dehası", onun büyük veri yığınını "derli toplu, kolay anlaşılır ve anlamlı bir şekilde" bir araya getirme yeteneğidir (Burns 1952: 243).

Mitchell, etrafına Simon Kuznets, Arthur F. Burns, Geoffrey Moore ve Milton Friedman dahil dikkate değer araştırmacılar toplamış ve titiz araştırmanın yüksek standartlarında ısrarlı olmuştur. Bu araştırmacılardan benim favorim, ekonominin "Avusturyalı" zaman-yapısal (time-structural) modeline öncülük etmiş olan Frederick C. Mills'tir (daha fazla ayrıntı için Mises ile ilgili 12.bölüme bakınız). Mills'in çalışmasından önce, NBER neredeyse tamamen genel fiyat endekslerinde odaklanmış olup, ham maddeler, üretici malları, toptancı ve perakendeci piyasaları arasındaki fiyat marjlarını değiştirme konusunda ya hiç tartışma yoktu veya çok azdı. Mills üretimin her bir aşamasındaki ayrı fiyat endekslerini bir araya getirerek analiz etti ve sonra bir iş çevriminde (business cycle) bu aşamalar arasındaki göreli fiyat değişmelerinin kritik önemde olduğunu gösterdi. Fiyatların nihaî tüketici veya perakendeci aşamadan uzaklaştıkça daha oynak olduğuna, böylece, bu fiyatların bir durgunluk veya canlanma esnasında aşamalar arasındaki üretim kararlarını ve kâr marjlarını da önemli ölçüde değiştirdiğine işaret etmiştir. *Durgunluk ve Canlanma Döneminde Fiyatlar* (1936), bu öncü yaklaşımı ABD ekonomisinin 1920 ve 1936 arasındaki parlama-sönme evresine uygulamıştır (Skousen 1990: 58-60).

TEORİSİ OLMAYAN ADAM

Eğer Mitchell'de bir kusur aranabilirse, bu onun bir teorisinin olmamasıdır. İş çevrimleri üzerine yaşamı boyunca süren çalışmalarında kendi inançlarını saklamak için her çabayı gösterdi ve sürekli olarak NBER çalışmasının kişisel sapmalardan uzak olmasının zorunluluğu uyarısında bulundu. Tümdengelimci muhakemeye karşı kuşkuluydu ve bütün teorilerin test edilmeye, "tümevarımsal araştırmayla sınanıp düzeltilmesi gerektiğine" kesin bir şekilde inanırdı (Mitchell 1953: 11). Ona göre kuşkusuz teoriler gözardı edilemez, ancak NBER nihaî "gerçek-bulucu" kurum olarak, bunların geçerliliğini test etmekle görevlidir.

İstatistikî çalışmasından dolayı, 1947 yılında AEA Mitchell'e birinci Francis A. Walker Ödülünü verdi. Mitchell bundan on ay sonra öldü.

ÖZET: İKTİSAT BİLİMİ, EKONOMİ İLE BİRLİKTE İLERLER

Marshall'ın ve Amerika'da onun emsali olanların çalışmaları neoklâsik iktisadın yeni bilimine formel bir yapı kazandırmada büyük katkıda bulundular. Amerikan iktisatçıları, özellikle John Bates Clark ve Frank A. Fetter marjinalist devrimi üretim faktörlerine ve gelir dağılımı meselesine uygulayarak genişlettiler.

"Neoklâsik" yapının tamamlanmaya yaklaşmasıyla, akademilerin koridorlarındaki eleştirmenler yeni kapitalist modelin anlamını test etmeye başladılar. [Bu alandaki] çözümleme Atlantik'in iki yakasından da gelecektir, ilk olarak yerleşik doktrinlere karşı çıkan ABD'li Thorstein Veblen ve ardından da Alman iktisatçı Max Weber. Her ikisi de sosyoloji olarak bilinen yeni alanda ünlenecek ve iktisatta "kurumcu okul" olarak bilinen, tamamen yeni bir okulun kurulmasına yardım edeceklerdir. Bunlar, 10. bölümün konusudur.

REFERANSLAR

Andelson, Robert V., 1992, "Henry George and Reconstruction of Capitalism", *Economic Education Bulletin* 22:9 (Eylül), Great Barrington, MA: American Institute for Economic Research, 1-4.

Arrington, Leonard J., 1998, *Adventures of a Church Historian*, Urbana: University of Illinois Press.

Burns, Arthur F., ed. 1952, Wesley Clair Mitchell: *The Economic Scientist*, New York: National Bureau of Economic Research.

Clark, John Bates, 1895, "The Origin of Interest", *Quarterly Journal of Economics* 9 (Nisan), 257-78.

------, 1914, *Social Justice without Socialism*, Boston: Houghton Mifflin.

------, 1965 [1899], *The Distrubution of Whealth*, New York: Augustus M. Kelley.

Dewey, Donald, 1987, "John Bates Clark", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Londra: Macmillan, Cilt 1, 428-31.

Dorfman, Joseph, 1949, *The Economic Mind in American Civilization, 1865-1918*, cilt 3., New York: Viking Press.

Ely, Richard T., 1936, "The Foundling and Early History of the American Economic Association", *American Economic Review* 26 (Mart), 141-50.

------, 1938, *Ground Under Our Feet: An Autobiography*, New York: Macmillan.

Fetter, Frank A., 1977, *Capital, Interest, and Rent*, ed. Murray Rothbard, Kansas City: Sheed, Andrews and McMeel.

Gaffney, Mason ve Fred Harrison, 1994, *The Corruption of Economics*, Londra: Shepheard-Walwyn.

George, Henry, 1942 [1879], *Progress and Poverty*, New York: Robert Schalkenbach Foundation.

Groenewegen, Peter, 1995, *A Soaring Eagle: Alfred Marshall, 1842-1924*, Cheltenham: Edward Elgar.

10

GÖSTERİŞÇİ VEBLEN PROTESTAN WEBER'E KARŞI*: İKİ ELEŞTİRMEN KAPİTALİZMİN ANLAMINI TARTIŞIYOR**

Thorstein Veblen, Amerikan sosyal düşüncesinin yetiştirdiği en yaratıcı zekâdır.

Max Lerner (Diggins 1999: 214)

Bir kişinin çalışmaları vardır ki, büyük bir hayranlık duyuyorum. Eğer yeniden başlayacak olsaydım, [çalışmamı] onun düşünceleri üzerine bina ederdim. Sözünü ettiğim kişi, kuşkusuz Max Weber'dir.

Frank Knight (Swedberg 1998: 205)

Yirminci yüzyılın başında, ABD'deki ve Avrupa'daki marjinalist devrim sayesinde ekonominin tamamen yeni bir modeli ortaya çıkmıştı. Adam Smith ve klâsik iktisatçılar temeli hazırlamışlardı, fakat işin bitmesi için başka bir iktisatçı kuşağı gerekecekti. Şimdi şöyle bir durup, modern kapitalizmin bu yepyeni modeline göz atmanın zamanıdır.

Thomas Carlyle ve Karl Marx gibi eleştirmenler Adam Smith'in inşa ettiği yapıya rasgele vuruşlar yapmışlardı, fakat bu marjinalist devrimden önceydi. Bi-

---

* Yazar burada Veblen'in meşhur "conspicuous consumption" ile Weber'in "Protestant ethic" kavramlarına göndermede bulunmaktadır. (Ed.)

** Bu bölüm için seçilen müzik: Claude Debussy, *La Mer*'den "Dialogue of the Wind and the Sea"

naya şimdi ikinci bir defa göz atmanın sırasıydı; bu yeni yapının ayrıntılı ele alınışı iki sosyal iktisatçının omuzlarına kaldı -bunlar bugün sosyolog olarak tanınıyorlar: Amerikan Thorstein Veblen ve Alman Max Weber.

THORSTEIN VEBLEN: AYKIRILIĞIN SESİ

İlk olarak, Veblen'i tartışalım. Yeni teorik kapitalizmin başlıca kusur-bulucu ve sansürcüsü **Thorstein Bunde Veblen (1857-1929)**'di. Chicago ve Stanford dahil on enstitüde hocalık yapan Veblen, neoklâsik modelin rasyonel-soyut-tümdengelimci yaklaşımını pek yararlı bulmadı. Aslında kendisi hiç formel bir model geliştirmedi. Bunun yerine, kapitalist sistemin kurumsal çerçevesini; bunun nasıl evrildiğini ve insanların yaşamları ve kültürleri üzerinde nasıl etkide bulunduğunu araştırdı. Bunu yaparken, Amerikan kurumcu iktisadını kurdu. Bu okul Wesley Mitchell, John R. Commons ve John Kenneth Galbraith ile yıllar boyunca hayatta kalmıştır. Birçok yönden bir iktisatçıdan ziyade bir sosyolog olan Veblen, yeni bir teorinin kurucusu olmaktan çok kapitalist sistemin bir eleştirmenidir.

VEBLEN'İN YAŞAMI: İKTİSADIN OSCAR WILDE'I

Veblen'in tuhaf hayatı birçok yönden yazdığı kitaplardan daha ilginçtir. Başka hiçbir iktisatçı çatlak, anormal davranışlar yönünden onunla boy ölçüşemez. Bir tarafta Chicago'da prestijli *Journal of Political Economy* dergisinin editörlüğünü yürütürken, aynı zamanda Chicago Üniversitesi'nde sosyalizm üzerine ders vermesine izin verilen tek adamdı. Yale'den felsefe doktorası almıştı, ancak buna rağmen bir serseri gibi giyiniyor, fitilli kadife pantolon giyip, deri kasket takıyordu. Stanford Üniversitesi'nde hocalık yaptı, ancak bir gönül ilişkisinden dolayı işten atıldı. Dahi bir eksantrik, pespaye giyimli ve adı çıkmış bir zampara olarak görülürdü.

Fotoğraf 10.1: Thorstein Veblen (1857-1929)
"Uzun boylu, adaleli ve esmer yakışıklı" ve "entellektüel barışın bozucusu."
Brown Brothers'ın izniyle.

Veblen diğer herhangi bir iktisatçıdan daha fazla üniversiteye devam etti, hocalık yaptı ve konferans verdi:

1. Carleton College (Northfield'de [Minnesota] dindar bir kurum)
2. Monona Academy (Monona, Wisconsin)
3. Johns Hopkins University (Baltimore, Maryland)
4. Yale College (New Haven, Connecticut)
5. Cornell College (Ithaca, New York)
6. University of Chicago (Chicago, Illinois)
7. Harvard College (Cambridge, Massachusetts) (burada sadece konferans verdi)
8. Stanford University (Stanford, California)
9. University of Missouri (Columbia, Missouri)
10. New School for Social Research (New York, New York)

Birinci-nesil Norveç mültecilerinden bir ailenin altıncı çocuğudur. Thorstein Veblen, Wisconsin'de sadece Norveç dili konuşulan bir çiftlikte büyüdü. Yedi yaşında, ailesi Minnesota'ya taşındı. Minnesota Northfield'da Carleton College'a girdi, burada John Bates Clark'ın yanında çalıştı. Yamyamlar ve ayyaşlar hakkında yazılar yazıp öğrenci davranışının sıkı kurallarını çiğneyen "entellektüel barışın bozucusu" olarak ün yapmış biri olmasına rağmen, Clark, Thorstein'i duyarlı bir öğrenci olarak kabul ediyordu (Jorgensen 1999: 20-22). Clark'ın, Veblen'i hayatı boyunca beğenmesi daha da ironiktir; çünkü Veblen, en sert saldırılarını neoklâsik iktisada yapmıştı, ki bu, Clark'ın oluşumuna yardım ettiği bir disiplindi.

Kadınlar, özellikle *Aylak Sınıfın Teorisi* (The Theory of the Leisure Class) (1994[1899]) kitabının yazarı olarak meşhur olduktan sonra Veblen'i yalnız bırakmayacaktı. Veblen'in yatağını hiç yapmayan, dişlerini nadiren fırçalayan ve ağır bir sigara tiryakisi olduğu düşünüldüğünde, bu cezbediş daha da şaşırtıcı olmaktadır. Her nasılsa, kadınlar Veblen'i çarpıcı, tehlikeli ve şok edici bulmuşlardır. Veblen "uzun boylu, adaleli ve esmer yakışıklı" olarak tarif ediliyordu (Jorgensen 1999: 4). O da buna karşılık kadınlara âşık oluyor, ondokuzuncu yüzyılın başta gelen "feminist-taraftarlarından" biri olarak görülüyordu. İki kez evlendi, birincisi Carleton'a katıldığında Ellen Rolfe ile, ikincisi de "Babe"* Bevans ileydi. Bevans kendisinden yirmi yaş küçüktü. Veblen, çapkın bir kabadayı olarak da ünlenmişti. Öğrenciler ve profesörlerin eşleriyle birçok aşk ilişkisi yaşamıştı. Bu onun bir kurumda uzun süre kalamamasının nedenlerinden biriydi, Chicago'dan ve Stanford'dan aşk maceralarından dolayı atıldı.

Carleton'dan sonra, Johns Hopkins'te bir dönem geçirdi ve daha sonra Yale'e transfer oldu, ki felsefe doktorasını buradan aldı. Fakat marjinalizmin yeni arena-

* Babe, sözcük anlamıyla "bebek" demek olup, günlük dilde, bizde güzel genç kızları betimlemek için kullanılan "fıstık" anlamında kullanılmaktadır. Yazar metinde kadının adının Babe olduğunu düşündürür biçimde hep bu adı kullandığından sözcük bu şekilde olduğu gibi bırakılmıştır. (Ed.)

sında, felsefenin bu yeni doktoru kendisi dünyada marjinal kaldı, 1884'ten 1891'e kadar bir iş bulamadı. Bunun bir nedeni, çoğu kurumun kilise ile ilişkili olduğu bir dönemde, onun dine karşı kuşkuculuğuydu. Diğer bir faktör, sağlığıydı; sıtmaya yakalanmıştı. Bu zaman zarfında, kendi ailesinden de, eşinin ailesinden de uzak yaşadı. Erkek kardeşi "okudu ve aylakça vakit geçirdi, daha sonra ise aylakça vakit geçirdi ve okudu" yorumunda bulunuyordu (Heilbroner 1992: 214).

Veblen'in meslekî şansı, Cornell Üniversitesi'nden bir araştırma bursu alması ve J. Laurence Laughlin'le arkadaş olmasıyla açıldı. Laughlin, D. Rockefeller'ın sahibi olduğu yeni kurulan Chicago Üniversitesi'nde başkanlık görevine gelirken, Veblen'i de beraberinde getirme konusunda ısrar etti.

Ancak, Veblen bir yerde uzun süre yaşamaktan memnun olmuyordu, bu konuda Chicago da bir istisna değildi. Rüzgârlı şehir** onun için çok büyüktü, çok zapt edilmez ve çok çirkindi. Kendisini bölüm başkanından daha akıllı görüyordu; bölüm başkanı yılda 7.500 dolar, o ise sadece 1.500 dolar kazanıyordu.

VEBLEN NOT OLARAK SADECE C VERİRDİ!

Veblen sosyalizm üzerine bir ders verdi, fakat öğretim metodu eksantrikti. Phi Beta Kappa'ya*** girmeye çok istekli olanların gözü korkuyordu, çünkü Veblen C'den daha yüksek bir not vermeyi reddediyordu. Bir öğrenci Veblen'i şöyle tanımlıyordu: "Fazlasıyla antikaydı. Hiçbir sınav yapmaz ve ders döneminin sonunda, üniversite yaşamının gerekli ritüeline uymak için, müsaademizle her birimize 'C' notu vereceğini söylerdi... Çoğunlukla avurtları elinde olurdu veya buna yakın bir pozisyondaydı, derste konuşması alçak, yumuşak ve monotondu, bu tarz hiç de ilgi çekici olmayan bir konuşma ve sınıf idare etme tarzıydı" (Dorfman 1934: 248-49). Chicago Üniversitesi'nden başka bir öğrenci, Veblen'i karanlık bir kişi, pejmürde giyimli, önceki gece uyumamış görünümlü, keskin alaycı şekilde konuşan biri olarak tarif etmektedir: "Dudaklarında küçümseyici bir gülüş vardı, gözlerinde çivit şeytanlar oynaşırdı" (Jorgensen 1999: 7).

VEBLEN'İN AYLAK SINIF TEORİSİ

Veblen Chicago'dayken, o zaman kırkiki yaşındaydı, ençok satan kitabı *Aylak Sınıfın Teorisi*'ni yazdı. İlk olarak 1899'da basılmış olan kitabın, Amerika'nın yozlaşmış aylak sınıflarının bir sosyal taslaması olması amaçlanmıştı. Hiçbir dipnot kullanmadığı veya araştırmaya yer vermediği için, yayıncıya herhangi bir za-

** Amerika'da şehirlere ve eyaletlere lâkap takmak bir gelenektir. Rüzgârlı şehir, Chicago'nun lâkabıdır. (Ed.)

*** ABD üniversitelerinin çoğunda örgütlenmiş, eski Yunan düşünce ve kültürüyle irtibatlı, üyeleri ve mezunlarıyla dayanışmayı amaçlayan öğrenci kuruluşlarından biri. (Ed.)

rara karşı garanti vermek zorunda kaldı. Bir keresinde fikirlerinin, çok derin bir düşünür olarak kabul ettiği, babasından geldiğini söylemişti. Oysa babası imzasında adını X olarak yazan biriydi (Jorgensen 1999: 9-10).

AYLAKLIĞA TEPKİ

Aylak Sınıfın Teorisi kitabına olan tepkiler değişikti. Birçok iktisatçı, Veblen'i baştan savma bilim adamlığı, kötü niyetleri ve desteksiz delillerini öne sürerek ciddîye almadı. Üslubu çok sıkıcıydı. Chicago'dan bir akranı "onu kutladım ve kitabını İngilizceye çevirtmeyi düşünüp düşünmediğini sordum" diyordu. Fakat başka bir eleştirmen de "biraz şarap gibiydi, yeni başlayan biri için tuhaf değilse bile nahoştu, fakat bir kere alışınca kuvvetli, keskin ve hoştu" diyordu (Jorgensen 1999: 73-74).

LAF SALATACISI VEBLEN'İ, MENCKEN'İN LAF SALATASI ELEŞTİRİSİ!

Posta pulunun üzerinde ne yazılmış olabileceğini anlatmak için, kitabında bir sayfadan fazla yer ayırmıştı.

H. L. Mencken (1982: 271)

Baltimore Sun'ın ünlü sosyal eleştirmeni H. L. Mencken için "saçma sapan" Veblen'in pek bir değeri yoktu. 1919'da Veblen'in kitaplarının, Veblen broşürlerinin, Veblen derneklerinin ve hatta Veblen kızlarının yayılmasından endişeye kapıldı. Mencken, *Aylak Sınıfın Teorisi*ni değerlendirirken Veblen'in "anlaşılmaz kıyaslar..., bu ukalâ beyefendinin uzun, dolambaçlı ve... çekilmez saçmalık dolu ibarelerinden" şikâyet ediyordu (1982: 265-66). Mencken, Veblen'i, Veblen'in kendi fırçasıyla boyadı, Veblen'in aşırılıklarını göstermek için tuhaf uzun ifadeler kullandı.

Veblen şöyle yazıyordu: "Eğer dolaşık, lokulidyel, tüylü, tespih şeklinde değişik varyantlarıyla tek hücreli ücret doktrini ve kısır faiz teorisinin düzene sokulmasından rahatsızlık duyuyorsak, o zaman hangi stoplazma, sentrozom ya da karyokinetik sürece yüzümüzü döneceğiz, ve de normallik metafiziği ile kontrol ilkelerinin inkıtaya uğradığını nerede göreceğiz?" (Dorfman 1934: 163).

Mencken de buna şöyle karşılık veriyordu: "Eğer biri kendi iriyarı lâf buzultaşları ve istalagmitleri altında tünel açmışsa, uyumsuz, akortsuz, bet ısmarlama, çok heceli sözcüklerin engin deryasına dalmışsa, neredeyse teolojik tavrının kalın sert kabuğunu havaya uçurmuşsa, insanın bu söylemde bulacağı şey esas itibariyle, açık olanların sendelediği, aşikâr olanların ise korkunç bir hâl aldığı yavan, basmakalıp sözler yığınıdır" (1982: 269).

Mencken hızını alamayıp, Veblen'in *Amerika'da Yüksek Öğrenim*'ini "hantal, yapmacık, donuk, tumturaklı, uzun ve boş lafla dolu, içi boş" olarak niteliyordu. Dahası sözkonusu eser, "dağınık, sönük, kendine fazla güvenen bir akıl almaz düşünme örneği" idi (1982: 272).

Mencken'in anlattığına göre, Veblen, kendisinin saldırılarından "büyük üzüntü" duymuş, bu üzüntü "onun Cumhuriyetten ümidi kesmesine neden olmuştu" (1982: 265).

STANFORD'DA EVLİLİK SIKINTILARI

1906 yılında Torstein Veblen ve eşi Ellen California'ya taşındı. Veblen Stanford Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Fakat azgın yeni-moda "Babe" Bevans California Üniversitesi'nde (Berkeley) doktora yapmak için kapı komşusu olduğu zaman, anında sıkıntı başladı. Bevans evliydi ve Veblen'in metresi olmuştu. Babe günübirlik mektuplar yazarak aşksız evliliğin artık evlilik olamayacağını ileri sürüyor ve Ellen'den, Thorstein'den vazgeçmesini istiyordu. Ellen bu durumdan hiç de hoşnut değildi (Jorgensen 1999: 114-15).

Bu arada, Veblen Chicago'dakine benzer şekilde sosyalizm üzerine bir ders veriyordu. Bir öğrenci şöyle yazıyordu, "Onu ilk gördüğümde, üniversite bahçesinde alnına kadar indirdiği kenarı aşağı doğru sarkmış bir şapka, sarkık palto ve pantolonuyla rahat rahat yürüyordu; dağınık saçlar ve bıyıklarıyla hırpanî bir genel görünüme sahipti, onun bir serseri olduğunu düşündüm" (Dorfman 1934: 274). Toplumsal kuralları hiçe sayan bohemci yaşam biçimine rağmen, dersleri "sıkıcı" ve öğrencilerin çoğunluğunun "seviyesinin üstünde" olarak tarif ediliyordu.

Veblen'in Babe ile olan yasak aşk meselesi 1909'un sonunda, Ellen mektupları ve eşinin el altından yürüttüğü faaliyetlerle ilgili bir hayli kanıtı Stanford rektörü David Starr Jordan'a gönderdiği zaman had safhaya vardı. Veblen işten kovuldu.

Eğer Ellen'ın niyeti Veblen'in sevgisini tekrar kazanmak idiyse, bu kendisine çok pahalıya mal olan bir zafer olacaktı: Thorstein Kuzey Idaho'nun uzak bir dağlık bölgesinde Babe ile yaşamak üzere California'yı hemen terk etti. Tam da münasip bir şekilde buranın adı "Olmayan yer" (Nowhere) idi. Noel zamanı geldiğinde, zatürreeden neredeyse ölecekti, fakat sadık Babe'in bakımıyla sağlığına tekrar kavuştu.

Stanford ve ülkenin diğer üniversitelerindeki meslektaşları, Missouri Üniversitesi'nde profesör olarak atanması için Veblen'in yardımına koştular. Stanford'tan Allyn Young, Veblen'i "tanıdığım en yetenekli kişi" olarak tarif ediyordu. Harvard'dan Frank Taussig de koroya şu ifade ile katılıyordu, "Veblen,

sahip olduğumuz öteki herhangi bir iktisatçı kadar deha sahibi biridir" (Jorgensen 1999: 134). 1911'in başlarında Missouri'de (Columbia) ders vermeye başladı, fakat sağlık durumu kötüydü. Öğrenciler sıska ve bir deri-bir kemik kaldığını, cildinin buruşmuş olduğunu söylüyordu. Ancak öğretim üyeleri olsun öğrenciler olsun, *Aylak Sınıfın Teorisi*'nin yazarına karşı derin saygı duyuyordu. Bir meslektaşı Veblen'in iyi bir öğretmen olmadığını kabul ediyor ancak şöyle diyordu: "Bir keresinde, derste olduğu sınıfın ağır meşe kapısının penceresinden içeriye baktığımı hatırlıyorum. Tek bir kelime bile duyamıyordum. Dudaklarının oynadığını da göremezdiniz. Öğrenciler uyuyan sarayın mumya figürleri gibi oturuyordu. Fakat belirli aralıklarla, hep birlikte ölçülü bir gülüşle sarsılıyorlardı" (Jorgenson 1999: 137).

Bir yıl sonra, Veblen Ellen'ı boşadı ve 1914 yılında sonunda Babe ile evlendi; kendisi elliyedi, Babe ise otuzyedi yaşındaydı. Fakat Babe kendisini "çökmüş bir kadın" gibi hissettiğini söylerdi, önceki evliliğinden iki çocuğu vardı. Başka da çocuğu olmayacaktı.

VEBLEN'İN İNANILMAZ KEHANET GÜÇLERİ

Veblen'in teorileri şüpheli olabilir, ancak geleceği öngörme yeteneği öyle değil. 1911'de Missouri Üniversitesi'nde bir meslektaşına şöyle demişti (Jorgenson 1999: 149):

- Avrupa'da çok kısa bir süre sonra bir dünya savaşı patlak verebilir.
- Bir Rus Devrimi "yakındır" ve Fransız Devriminden daha fazla kan dökmeyle sonuçlanacaktır.
- Eğer birinci dünya savaşından sonra barış sağlanmazsa, ikinci bir dünya savaşı olacak, bu savaşta Japonya Almanya ile birlik olacak ve Batıya karşı savaş çığırtkanlığı yapan saldırganlar olacaklardır.

Veblen bazı öngörüleri ile ilgili olarak kitaplar ve makaleler yazdı ve yayımladı. Bu yayımlar arasında *Yayılmacı Almanya ve Sanayi Devrimi* (Imperial Germany and the Industrial Revolurion) (1915) ve *Barışın Doğası ve Sürekliliğinin Koşullarına İlişkin Bir Araştırma* (An Inquiry into the Nature of Peace and the Terms of its Perpetuation) (1917) da vardır.

NEW YORK CITY'DE BİR AYRILIKÇI

1918 yılında Washington D.C.'de Gıda İdaresi ile kısa bir teşriki mesaiden sonra, Veblen Greenwich Village merkezli öncü bir politik dergi olan *Dial*'in editörü olmak için New York'a taşındı. *Dial* o zaman "daha iyi bir yaşam için yüzyıllık düşünceler"in merkezi olarak biliniyordu. ... Sosyalizm, Komünizm,

Sendikalizm, Anarşizm, Ibsenizm,* Nietzchianism, Shavianism,** Yeni Cumhuriyetçilik, İlerlemecilik, Liberalizm ... Feminizm, Vejeteryenizm, hür-sevicilik, çıplakçılık" (Jorgensen 1999: 157).

Görünüşe göre, bu atmosfer Veblen'de radikalizme neden olmuştu. "Bolşevizm Bir Tehdittir-Kimin için?" başlıklı bir denemede, komünizmin Sovyet tecrübesinin lehine yazıyor, Rusya'da kişisel kazancın kaldırılmasının etkinliği artıracağını ileri sürüyordu. "Bolşevik sıradan bir insandır, karşılaştığı soru şudur: Ne kaybedebilirim? Cevapsa şudur: Hiçbir şey" (Dorfman 1934: 421).

Bu versiyonu redakte edilmedi. Veblen, *Dial* editörlerinin yazılarının bir tek kelimesini değiştirmelerini bile, noktalama işaretleri dahil, reddetti. Editörler, Veblen'den yazılarını bin kelime ile sınırlandırmasını istediler, o da güldü; zira "onun yazıya girişi zaten bu kadar tutardı" (Dorfman 1934: 411-12). Veblen'in editörlerini çileden çıkarması şaşırtıcı değildi.

VEBLEN TARAFTARLARI LİDERLERİNİ AEA BAŞKANLIĞINA ADAY GÖSTEREREK BİR "SARAY İSYANINA" TEŞEBBÜS EDERLER!

1924'te, saygın Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu'nun (NBER) kurucusu Wesley Mitchell ve aşırı bir Veblen taraftarı olan ve daha sonra ABD senatörü olan Paul H. Douglas Amerikan Ekonomi Cemiyetinin başkanlığı için Thorstein Veblen'in adaylığını kabul ettirmeye çalıştılar. Önce, Veblen'i "onursal" başkan yapmaya çalıştılar, fakat adaylık komitesi bunu yapmadı. Sonra, o zaman AEA'nın başkanı olan Mitchell büyük ölçüde Veblen'in arkadaşlarından oluşan bir adaylık komitesi atadı. Veblen'in iktisatçıdan ziyade sosyolog olmakla itham edildiği kayda değer bir kavgadan sonra, Veblen'e AEA'ya katılması ve bir kabul konuşması yapması koşuluyla bu görev önerildi. Kamu görevlerinden çok korkan ve müzmin bir şekilde bunlardan uzak duragelen Veblen, görevi reddetti ve "Bunu reddetmek bana büyük bir zevk verdi. Bu göreve ihtiyacım olduğu zaman bana teklif etmemişlerdi" diyordu. Bu kararı, bozuk sağlığı yüzünden de olabilirdi. Altmışyedi yaşındaydı ve beş yıl sonra, 1929'da ölecekti (Dorfman 1934: 491-92).

Veblen aşırı çekingenliği ve çok az konuşan kişiliğiyle ünlüydü. Meslektaşları, öğrencileri ve ziyaretçileri, sohbeti sürdürme konusundaki dikkat çekici beceriksizliği yüzünden onunla sohbetten vazgeçiyordu. Bir akşam yemeğine çağrıldığında, bütün akşam bir tek kelime söylemeyebiliyordu. Bir keresinde Jack London'ın sosyalizm ü-

---

* Ibsenizm, Norveçli şair ve drama yazarı Henrik Ibsen'e (1828-1906) atfen kullanılır. Ibsen'in en iyi oyunları geleneksel ikiyüzlülük temasını işler. Her bir oyundaki öykü, belirli bir ahlâkî sorunu işlemektedir. George Bernard Shaw, Henrik Ibsen'i "en büyük drama yazarı" ilân etmiş ve "Ibsenizmin Özü" başlıklı bir kitap da yazmıştır. (Ed.)

** George Bernard Shaw'a atfen kullanılır.

zerine verdiği bir konferansa katıldı. Sonra, kendisinden bir yorum yapması istendi, ancak söyleyecek hiçbir şeyinin olmadığını söyledi. Bir hayranı olan Upton Sinclair, Veblen ile ilgili bir toplantıda, "Tanıdığım en sessiz insanlardan biriydi. Yanıbaşında oturacak ve bu kadar uzun süre, tek kelime konuşmadan, dinleyecek başka birini tanıdığımı sanmıyorum" diyordu (Dorfman 1934: 273, 423-24).

Fakat, amma da yazıyordu! Yüzlerce makale ve pek çok kitap yazdı. Dial'daki denemeler toplanarak *Mühendisler ve Fiyat Sistemi* (1921) kitabında derlendi. Bu kitap, Veblen öldükten ve Büyük Depresyon meydana geldikten sonra çok moda oldu. (Albert Einstein o kadar ikna olmuştu ki, sosyalizme döndü!) Bir denemesinde, hoş bir şekilde ulusal endüstrinin kontrolünü ellerinde tutup, özel mülkiyet haklarını ortadan kaldıracak mühendislerden kurulu bir "teknisyenler yönetimine" olan ihtiyaçtan söz ediyordu. Bu denemesi temelde, kapitalizmin yıkılarak, Sovyet-tarzı mühendisler grubunun bunun yerini almasının ülkenin yararına olacağı sonucuna varıyordu (Dorfman 1934: 512-13).

Veblen, Charles Beard ve Wesley Mitchell'ın yanısıra New York City'deki deneyci New School for Social Researh'ün kurucularından birisi oldu. Veblen burada birkaç yıl öğretmenlik yaptı (konusu: sosyalizm!), fakat öğle yemeğinde karşılaşan bir meslektaşına göre, "Veblen'in yüzü bütünüyle derin bir hüzünle, neredeyse ümitsizlikle kaplanmıştı. Hiçbir şey onu, ufacık bir menfaat belirtisi kadar harekete geçirmez veya heyecanlandırmazdı" (Jorgenson 1999: 164). Öğretmenlikten yorgun düştü ve 1926 yılında California'ya geri taşındı.

Kalbi 1929 yazında durdu, yetmişiki yaşındaydı. Stanford ve New School for Social Research'ten meslektaşı, onun son yıllarındaki durumunu şöyle anlatıyor: "Eğer kalbinde sürekli kemiren bir yılan olan bir adam varsa, işte o adam Veblen'di" (Jorgensen 1999: 182). Oysa başka bir biyografi yazarı, Rick Talman, onun yaşamını şöyle yorumluyor: "Thorstein Veblen... ABD'nin ortaya çıkardığı muhtemelen en özgün ve işin künhüne vakıf iktisatçı ve sosyal eleştirmendir" (1992: ix).

VEBLEN'İN MEZARTAŞI NEREDE?

Thorstein Veblen'in bir mezarı yoktur, çünkü yakılmıştı. 3 Ağustos 1929'da bir kalp krizinden öldükten sonra, yatak odasında kurşunkalemle yazılmış bir not bulundu. "Aynı zamanda dileğim şudur ki, öldüğümde yakılayım.... mümkün olduğu kadar hızlı ve ucuz, herhangi bir ayin veya tören olmasın: küllerim denize atılsın veya denize dökülen biraz büyük bir dereye atılsın, anılarımda bulunan herhangi bir isim veya mizaca ait mezartaşı, taş levha, mezar kitabesi, büst, levha, yazıt, abide olmasın.... ölüm ilânı, anıt, portrem veya biyografim olmasın, bana yazılmış veya benim yazdığım hiçbir mektup basılmasın, yayımlanmasın veya çoğaltılmasın, kopyalanmasın veya dağıtılmasın" (Dorfman 1934: 504).

Yakılması dışında, hiçbir isteği yerine getirilmedi.

VEBLEN'İN DARWINCİ DÜNYA GÖRÜŞÜ

Thorstein Veblen'in dünyaya mesajı neydi? En çok bilinen çalışması *Aylak Sınıfın Teorisi* ile başlayalım. Veblen, birçok iktisatçı gibi Darwinci evrimden büyük ölçüde etkilenmişti. Endüstriyel kapitalizmi, maymun gibi, "barbarlık" evriminin erken bir biçimi olarak görüyordu. Proudhon'un "Mülkiyet hırsızlıktır" biçimindeki ünlü ifadesini alarak, özel mülkiyetin "başarılı bir baskının ödülü olarak ele geçen ganimet"ten başka bir şey olmadığını söylüyordu (Veblen 1994 [1899]: 27). Kapitalistlerin kâr, boş zaman ve komşularıyla rekabet etmede malların ele geçirilmesinin peşinde koşmaları "yırtıcı içgüdü"nün parçasıdır (sayfa 29). Aylak yaşamın "sömürünün ödülleri ile birçok ortak özelliği vardır" (sayfa 44). Kumar oynama ve risk alma "barbar mizacı"nı yansıtır (sayfa 276, 295-96). Kadınlar, köleler gibi, mal muamelesi görür, sahibinin gücünün egemenliği altındadır (sayfa 53). Vatanseverlik ve savaş "yırtıcı, verimli olmayan, istihdamın rozetleridir" (sayfa 40). Veblen'e göre, kökleri erken barbarlığa dayanan vatanseverlik, savaşı özendiren en güçlü güdülerden biridir.

VEBLEN'İN SPORA VE DİNE SALDIRISI

Spor ve din de, hayvanî ruhun parçalarıdır ve barbarın hâkimiyet kurma çabasına destek verirler. Veblen'e göre, "Spora karşı bağımlılık... bir dereceye kadar kişinin ahlâkî doğasının gelişmesinin durdurulmasına işaret eder" (Veblen 1994: 256). Üniversite sporlarının "klâsiklere rakip" olduklarını söylüyordu (sayfa 397). Dinî törenler ve kutsal mekanlar, mabetler, kiliseler ve ayinler "şimdiki hiçbir maddî amaç" için işe yaramaz. Bunlar "gösteriş israfının parçalarıdır," diyordu Veblen. Ve bunları "toplumun ekonomik etkinliğinin azaltıcısı.....[ve].... toplumun canlılığının zayıflatılması" olarak görüyordu (sayfa 307). Veblen aylak sınıfla bağlantılı her şeye karşı son derece eleştireldi. Mezuniyet törenlerinde kep ve cübbenin giyilmesini dahi "gösteriş tüketiminin dikkate değer bir unsuru" olarak nitelendirmişti (sayfa 372).

KAPİTALİZMİN YERİNE NE KONACAK?

Gelişme, ilkel kapitalizmin daha yüksek toplumsal düzeye doğru ilerlemesi ihtiyacı anlamına gelmektedir. Savaş reddedilmelidir (Veblen bir barışçıydı). Kapitalizm, işçi sosyalizmi ve teknokrasi formuna yerini bırakmalıdır, yani "Sovyet-tipi teknisyen yönetimi." (Aşağıdaki Taylorizm ile ilgili kutuya bakınız.) Fakat bir felsefe olarak Marksizmi reddediyordu. 1906'da Harvard'da bir dizi konferansta Veblen, Marksist doktrinleri evrimsel testte başarısız oldukları için eleştirdi. Veblen'e göre, birçok ulus, herhangi bir sınıf çatışması olmaksızın çökmüştür. "İlerlemeci sefaletin bir sosyalist devrimi sağlayacağı doktrini şüphelidir," diyordu. "Gerçekler bazı kritik noktalarda [Marx'ın teorilerini]... doğrulamıyor" (Jorgensen 1999: 90).

TAYLOR'IN "BİLİMSEL YÖNETİMİ": VEBLEN'DE TEKNOLOJİNİN KENDİSİ Mİ?

Geçmişte insan önce geliyordu; gelecekte sistem önce gelecek.

Frederick W. Taylor (Kanigel 1997: 438)

Frederick Taylor, yirminci yüzyılın erkekleri ve kadınlarının özel ve kamusal yaşamları üzerinde muhtemelen başka herhangi bir kişiden daha fazla etkide bulunmuştur.

Jeremy Rifkin (Kanigel 1997: 8)

Thorstein Veblen endüstri ve fiziksel emeği yüceltmiş, ancak işletme ve finansı "boş-iş" olarak küçümsemiştir. İdeal olarak Veblen "teknisyenler yönetimi"ni onaylamıştır, bu tür bir toplumda mühendisler verimlilik peşinde koşacaktır, kâr peşinde değil, diyordu. Finansla uğraşanlara hiç değer vermezdi.

Frederick Winslow Taylor (1856-1915), iş etkinliğinin babası, bütün sosyal hastalıkların çözümünün "bilimsel yönetim"de yattığına hararetle inanıyordu. Taylor'ın amacı, standartlaştırılmış etkenler, çalışma programları ve kronometreler yoluyla işçi etkinliğini olabilecek en yüksek noktaya çıkarmaktı. "Hızlı Taylor" olarak biliniyordu. Teorilerini kağıda döktü ve bunlar sonunda *Bilimsel Yönetimin İlkeleri* (1947) olarak basılacaktı. Onun teması şuydu: Kurallılık ve düzen refah ve etkinliğe yol açacaktı. Taylorizmden, Henry Ford'un montaj hattı, Edwards Deming'in kalite teknikleri ve Peter Drucker'ın zaman-yönetimi çıktı.

Taylorizm evrensel olarak özellikle savaş zamanında hissedildi. Bununla beraber, II. Dünya Savaşı'nda ABD hasılasını üçe katlayan, Mussolini'nin İtalya'sında trenleri vaktinde çalıştıran ve Alman hassas mühendisliğini özendiren Taylor'ın etkinlik yöntemleri değil miydi? Lenin, Taylor'ın büyüsüne girerek kötü şöhretli Beş Yıllık Plânları ilân edip, "yeni Taylor sisteminin araştırma ve öğretimini, ve bunun sistematik deneme ve uyarlamasını Rusya'ya getirmeliyiz" diye eklemiyor muydu? (Kanigel 1997: 18).

Fotoğraf 10.2: Frederick Winslow Taylor (1856-1915)
"Nasıl olur da Kant hakkında kütüphaneler dolusu yazarlarken, bin yıl sonrasını gören Taylor'a tırnak kadar bir yer verirler?" (Kanigel 1997: 15)
Frederick Winslow Taylor Koleksiyonu, Stevens Teknoloji Enstitüsü'nün izniyle.

ÖRGÜTLÜ İŞÇİ AYAKLANMALARI

Fakat örgütlü emek için Taylorizm, işçilerin daha fazla ter dökmelerinin bir yolundan başka bir şey değildi. Bu sistem, işçileri kişiliği olmayan kölelere ve işkoliklere dönüştürmüştü. Taylor'ın acımasız sistemi insanları daha fazla ve daha hızlı çalıştırıyordu. "Bilimsel yönetim onur kırıcıydı... Başınızda biri kronometre ile durarak, size dikkatle bakar, sizi ölçer, sizi kategorize eder, size bir et parçası gibi muamele eder. Sanki düşünmediğiniz varsayılır. Bir zamanlar emekçi olarak sahip olduğunuz sizi gururlandıran ne varsa, etkinlik sunağında kurban edilmelidir" (Kanigel 1997: 534).

Elbette, Taylor olaya farklı bakıyordu. O kendisini aynı anda daha yüksek ücretler, daha yüksek kârlar ve düşük fiyatların elde edilmesini başaran Büyük Ahenkçi olarak görüyordu. Adam Smith'in evrensel zenginlik hayalini tasavvur ediyordu. Bir gün şöyle yazdı, "bir neslin lüksleri, gelecek neslin zorunluları [olacak ve] ülkemizin çalışan insanları da, şimdi ortalama bir işadamının sahip olduğu aynı lükslere; boş zamana, kültür ve eğitim için aynı fırsatlara sahip olacaktır" (Kanigel 1997: 506-07). Onun devrimi, bin yıllık bir sanayi barışına yol açacaktı. Veblen, bilimsel mühendisliğin en iyi biçimi olarak Taylorizmi onaylar mıydı? Şüpheliyim.

VEBLEN MARX'A KARŞI: SINIF ÇATIŞMASININ FARKLI VERSİYONLARI

Veblen, Marx'tan farklı bir sınıf çatışması türü tasavvur etti. Varlıklılar ve yoksullar şeklinde dünyayı kapitalistler ve proleterler olarak ikiye ayırma yerine, Veblen teknisyenlerin ve mühendislerin ittifakına, ve muhalif olarak işadamları, avukatlar, din adamları, ordu ve aylak beyefendilere vurgu yapmıştır. Endüstri ile işletme arasında, mavi yakalı işçiler ile beyaz yakalı işçiler arasında, ve nihayet aylak sınıf ile çalışan sınıf arasında bir çatışma görüyordu.

Aylak Sınıfın Teorisi'ndeki en ünlü bölüm, çok ayrıntılı şekilde alay ederek tarif ettiği varlıklı sınıfın "gösterişçi tüketimi" üzerine olan 4. bölümdür. "Soylu tavırlar ve yaşam tarzları, gösterişçi aylaklık ve gösterişçi tüketim normlarına uyumun unsurlarıdır" diye yazıyordu (1994 [1899]: 75). Veblen, varlıklıları, endüstriyel süreçten çekilen "lüzumsuz" harcamalar ve cakalı davranışlarla bilinçli olarak meşgul olmaları nedeniyle kınamaktadır. Veblen, zenginler "aşırı miktarda harcamalar" yapma yoluyla şöhret kazanırlar, diyor ve şunu da ekliyordu: "saygın olmak için israfçı olmak lâzımdır" (96-100, 334). Bundan başka, "aylak sınıf, savaşçı tutum ve gayeye, endüstriyel sınıfa oranla, daha müsaittir" (271). (Soru: İyi de, bar arbedelerine kim karışıyor bakalım?)

VEBLEN ADAM SMİTH'İ REDDEDİYOR

Veblen "vulgar" sınıfın aşırılıklarına dikkat çekerken, iş âlemi kültürüne katı bir düşmanlık göstermiştir. O bu kültürü "israf, abes ve vahşet" olarak nitelemiştir

(1994: 351). Robert Lekachman'ın girişte yazdığı gibi, Veblen ticarî topluma "kişinin işçiliğinin hayat-veren içgüdüsünün tam olarak gerçekleşmesinin önündeki tamamen anti-evrimci bir engel" olması nedeniyle alan tanımamaktadır (sayfa x). Açık olarak, Veblen Adam Smith'in ticarî toplumun cömertliği ile ilgili olarak ifade ettiği her şeye müzmin bir şekilde karşıdır. Adam Smith nerede düzen, uyum, cömertlik ve rasyonel kişisel çıkar gördüyse, Veblen orada kargaşa, mücadele, tamahkârlık görmüştür. "Veblen, kapitalizm ideolojisinin dayandığı hemen her öncül ve varsayımın peşin olarak aksini söyleyebiliyordu" (Diggins 1999: 13).

Veblen servet üretiminin yararlarını -sermayenin genişlemesi, yeni teknolojiye yatırım, yüksek öğretimin finansmanı ve iş aleminin hayırsever cömertliği—görmezden geliyordu. Dahası, Veblen bunların hepsini kibirli "aylak sınıf"ta topluyordu. Veblen yaşamı esnasında, sıradan insanın yaşam standartlarında kesinlikle hiçbir iyileşme görmüyordu (Dorfman 1934: 414). Her şeyden önce kendisi John Stuart Mill'in *Politik İktisadın İlkeleri* kitabında ifade ettiği görüşü onaylayarak zikretmiştir, "Şimdiye kadar yapılan bütün mekanik buluşların herhangi bir insanın günlük uğraşını hafifletip hafifletmediği tartışmalıdır" (Mill 1891 [1848]: 516). Aynı alıntı Karl Marx'ın *Kapital*'inde de bulunur (1976 [1860]: 492).

Mill ve Marx'ı ondokuzuncu yüzyılda bu tür bilgisizce ifadeleri kullandıkları için affedebiliriz, ama Veblen için bu kendisinin, insanı hayrette bırakır derecede, tüketici istatistiklerinden habersizliğini kanıtlamaktadır. 1918'e gelindiğinde Veblen bu ifadeyi kullandığı zaman, milyonlarca Amerikalı tüketici soğutucu, elektrik, telefon, çeşme suyu, hane-içi tuvalet ve otomobil kullanmaya başlamıştı. Veblen'in dünyadan morali bozuk bir şekilde ayrılması hiç de garip değil. Veblen'in kasvetli kapitalizm görüşü, Amerikan tüketicilerin muazzam ilerlemeler kaydettikleri Gürleyen Yirmili-yıllar esnasında ortaya çıkmıştır.

ZENGİN SAVUNUSU

Veblen'in asıl başarısızlığı, bu aylak sınıfın uçarı zevklerinin ötesine bakamamasıdır. Daha önemlisi, giderek büyüyen bir varlıklı sınıf, bütün ekonomiye pek çok yarar sağlar:

1. Yeni pahalı tüketici ürünlerini ilk finanse edenler zengin insanlardır. Otomobiller, televizyonlar, kişisel bilgisayarlar, cep telefonları ve diğer teknolojik buluşlar, yüksek fiyatlı ilk-örnek olarak ilk kez piyasaya sürüldüklerinde, bunu karşılayabilecek olanlar sadece zenginlerdir. Zenginlerden gelen kârlar işleri genişletmede kullanılır ve fiyatları düşürür, öyle ki er geç herkes bu ürünleri satınalabilir. Andrew Carnegie'ın belirttiği gibi, "Kapitalizm lükslerin ihtiyaçlara dönüştürülmesi ile uğraşır."

2. Varlıklı sınıf, yatırım sermayesinin ana kaynağıdır. Yeni teknolojilere yatırımda, üretim süreçlerinin geliştirilmesinde ve iş alanı açmada temel sermayeyi zen-

ginler sağlar. Zenginler olmaksızın, genişleyen bir ekonomi için servet fazlası ya çok az olacak veya hiç olmayacaktır.

3. Yüksek gelir sınıfındaki insanlar, ellerindeki servet fazlasının çoğunu yüksek öğrenimi, kütüphaneleri, kiliseleri, galerileri ve hayırsever kuruluşlarını finanse etmede kullanırlar.

4. Bugün federal gelir vergisinin çoğunluğunu zenginler ödemektedir. Örneğin, ABD gelir mükelleflerinin en üst yüzde 1'lik dilimi, federal gelir vergilerinin yüzde 17'sini ödemektedir.

GÜNCELLEME: JOHN KENNETH GALBRAITH: BURJUVA BİR VEBLEN

Veblen bir dahiydi, nüfuz kabiliyeti çok yüksekti, özgündü, gözüpekti, [kendi] zamanının sosyal düşüncesinin -gerçekten en büyük- kaynağıydı.

J. K. Galbraith (Diggins 1999: 217)

Günümüzün modern Veblen'i olmaya en yakın duran aday John Kenneth Galbraith'dır. Her ikisi de çok çalışkan göçmen ailelerden gelmiştir. Her ikisi de zenginlerin görgülü müsrifliği konusunda etkili yazılar yazmıştır: Veblen *Aylak Sınıfın Teorisi*'nde, Galbraith *Refah Toplumu* (1958)'nda. Her ikisi de serbest-piyasanın "tüketici egemenliği" öncülünü sorgulamıştır. Her ikisi de bir teknokrasinin ülkeyi yönetmesine taraftardır -Veblen bir "teknisyenler yönetimi" tercih ederken, Galbraith "yeni endüstriyel devlet" için bir "teknostrüktür" önermektedir. Ve her ikisi de kapitalist toplumu tarif etmede zeki ibareler bulmuştur-Veblen "gösterişçi tüketim"i, Galbraith "teamüle uygun bilgi" (conventional wisdom) ve "karşı-muadil güç"ü kullanmıştır.

Fotoğraf 10.3: John Kenneth Galbraith ve Eşi Hindistan'da
En yetenekli yazarlardan birisi.... en çok alıntı yapılan toplum eleştirmeni
Harvard Üniversitesi Arşivleri'nin izniyle

Fakat aradaki benzerlikler burada sona erer. Galbraith, Başkan John F. Kennedy yönetiminde eski Hindistan Büyükelçisidir ve çok iyi bir yazardır. Aşırı derecede uzundur da —yaklaşık 203 cm— ki bu onu dünyanın en uzun iktisatçısı yapıyor. 1908 yılında Ontario'da (Kanada) doğdu, İskoç asıllı Kanadalı göçmenlerin oğluydu, tarım iktisadında California Üniversitesi'nde (Berkeley) 1934 yılında bir doktora kazandı. Üniversite yıllarını, Büyük Depresyon sırasında, Veblen ve Marx okuyarak geçirdi. Cambridge'e (İngiltere) seyahatinde Keynes'in *Genel Teori*'siyle karşılaştı, ki bunu anında kabullendi. II. Dünya Savaşı sırasında, 1941 yılında Fiyat İdaresi Ofisi Direktör Yardımcısı olarak atandı. Savaş sırasındaki tecrübesi nedeniyle, Galbraith enflâsyonun kontrolünde çare olarak, ücret-fiyat kontrollerini destekledi. Savaşı müteakip, Harvard Üniversitesi'nde ömür boyu sürecek kariyerine başladı, buna sadece 1961-63 arasında Hindistan'a diplomatik görevle gittiğinde ara verdi. 1972'de Amerikan Ekonomi Cemiyetinin başkanı olarak görev yaptı. Kariyeri boyunca, siyasette aktifti ve yaşamı boyunca Demokrat Parti üyesiydi.

Galbraith üretken bir yazardı ve çalışmalarından birçoğu hâlâ piyasadadır. Piyasada en çok kalan çalışmalarından birisi *Büyük Çöküş, 1929* (Great Crash, 1929) adlı kitabıdır. Bu kitabında hisse senedi piyasasının çöküşü ve bunu takiben vuku bulan finansal krizde suçu, esas olarak "kötü" gelir dağılımı, "kötü" şirket yapısı ve "kötü" bir bankacılık sistemine yüklemektedir. Ne yazık ki, krizin ana nedenini yeterince suçlamamaktadır-Federal Rezerv'in "kötü" para politikasını (Galbraith 1955: 173-93).

Galbraith, en çok Amerikan iktisadı üzerine yazılmış üçlüsüyle bilinir: *Amerikan Kapitalizmi* (American Capitalism) (1952), *Refah Toplumu* (The Affluent Society) (1958) ve *Yeni Endüstriyel Devlet* (The New Industrial State) (1967). Her üçü de geniş ve her yerde hazır ve nazır bir devlet gereğine vurgu yapmaktadır. *Amerikan Kapitalizmi* adlı eseri, büyük firmalar ve işçi sendikalarına karşı bir "karşı-muadil güç" olarak büyük devletin gerekliliğini savunmaktadır (fakat yerkürenin her tarafında büyüyen girişimci işletmelerin sürekli-genişleyen rolleri ve sendikaların gücündeki tedricî azalma dikkate alındığında, onun tezi bugün artık hükümet için artan değil, azalan bir rol öngörmez mi?).

REFAH TOPLUMU VE "TOPLUMSAL DENGESİZLİK" SORUNU

Galbraith'ın şöhretini borçlu olduğu en büyük eseri *Refah Toplumu* (1958) kitabıdır. Bu kitap en çok satan kitaplar arasına girmişti, hâlen piyasada satılmaktadır. *Refah Toplumu*, Veblen'in *Aylak Sınıfın Teorisi* gibi, Amerika'daki servet ve eşitsizlik üzerine toplumsal bir yorumdur. Büyük şevkle ve şiirsel bir yazıyla Galbraith kusursuz bir özel ve kamu sektörü ayırımı yapmıştır. Teması şudur, "kamu hizmetleri özel tüketimi karşılamada başarısız olmaktadır" (1958: 257). Özel sektör arabalar, giysiler ve gezi vapurlarını

bolca üretirken, kamu sektörü kaliteli eğitim, iyi yollar ve temiz hava sıkıntısı çekmektedir. Galbraith'in bu korkunç "sosyal dengesizliğe" çözümü açık görünüyor: varlıklı özel sektörden açlık çeken kamu sektörüne fon transferi (vergiler yoluyla).

Eleştirmenler daha temel bir soru sormuştur: Kamu sektörü her zaman özel sektöre oranla neden finansman ihtiyacı içindedir ve daha az çalışır? Yirminci yüzyıl boyunca kamu yönetiminin özel girişimden daha hızlı büyüdüğü göz önüne alındığında, bu soru daha da kafa karıştırıcı hâle gelmektedir. Kamunun sürekli genişleme arzusunun kaynağı hükümet programlarının temel sakatlığında yatmaktadır —bunlardaki rekabet eksikliği ve piyasa özendiricilerinin yokluğu. Çözüm, o zaman daha çok özel serveti kamu sektörüne transfer etmek değildir, fakat özel sektör ilkelerini kamu sektörüne uygulamaktır, hükümet programlarının özelleştirilmesi ve kamu hizmetlerine kullanıcı ücretleri uygulamak. Ne yazık ki, özelleştirme ve diğer piyasa çözümleri Galbraith'in gündeminde yoktu, kırkıncı-yıldönümü ilâvesinde dahi.

GALBRAITH EŞİTSİZLİK KONUSUNDAKİ FİKRİNİ DEĞİŞTİRDİ

Galbraith, Veblen ve diğer kurumcu iktisatçılar, gelir eşitsizliği konusunda her zaman kaygı duymuşlardır. Bu bağlamda Galbraith *Refah Toplumu*'nda ilginç bir itirafta bulunur:

Yüzyıllar boyunca, zenginlik bahşedilenler kendi iyi talihleri için, birçok dikkate değer, ustaca ve ikna edici gerekçe geliştirmişlerdir. Liberalin içgüdüsü, bu açıklamalara daha boyun eğmez bir gözle bakmasıdır. Yine de bu durumda, gerçekler kaçınılmazdır. *Ortalama kişinin refahında en büyük maddi artışa neden olan son yıllarda üretimdeki artıştır, yoksa gelirin yeniden dağılımı değildir.* Ve maalesef, kuşkulu da olsa, liberal* bu gerçeği kabul etmek zorundadır. (1958: 96-97; italikler sonradan eklendi).

YENİ ENDÜSTRİYEL DEVLET

Galbraith'in üçlüsünün son cildi, *Yeni Endüstriyel Devlet* (1967) büyük bir tartışmaya yol açmıştı ve birçok eleştirmen, bu kitabın saygın bir iktisatçı olarak Galbraith'in düşüşüne yol açtığını ileri sürüyordu. Üç temel hipotezi vardı:

---

* Günümüz Amerikan siyasî jargonunda maalesef kafa karıştırıcı bir kavram çarpıklığı sözkonusudur: Klâsik liberal felsefe sınırlı ya da minimal devlet öngörürken, ABD'de yeniden dağıtımcı büyük devlet isteyen Demokratlar "liberal", buna karşılık daha az vergi ve küçük devlet öngören Cumhuriyetçiler "muhafazakâr" olarak anılırlar. Hayatı boyunca Demokrat Parti üyesi olmuş ve vergiler yoluyla özel sektörden kamuya fon transferini savunmuş Galbraith kendisine bu anlamda "liberal" demektedir; yoksa Adam Smith'in ve öteki klâsiklerin doğal özgürlük ve sınırlı devlet vizyonuyla uyumlu, kavramın orijinal anlamında "liberal" değil. (Ed.)

1. Büyük işletmeler daha çok büyümüş ve yoğunlaşmıştır. Birçok önemli piyasa, sadece birkaç devasa firmanın hâkimiyetindedir.
2. Başlıca şirketler kalifiye mühendis-yöneticiler tarafından yönetilmekte, hisse senedi sahiplerine minnet borcu olmayan bir "teknostrüktür" ortaya çıkarmaktadır; bu teknisyenler gücü maksizime etme peşindedirler, ille de kârları makzimize etmeleri gerekmiyor.
3. Büyük bir işletmenin teknostrüktürü, plânlama yoluyla piyasalarını kontrol ederek riski sınırlandırmayı amaçlar; fiyatlar ve üretim artık "teamüle uygun bilgi" olan arz ve talep tarafından belirlenmez.

Son empirik çalışmalar, Galbraith'in her üç hipotezini de tartışılır hâle getirmiştir. Endüstrinin daha fazla yoğunlaştığı konusunda hiçbir kanıt yoktur; aslında küreselleşme başlıca endüstrilerde rekabetçilerin sayısını artırmıştır, otomobiller gibi. Büyük şirket rekabet güçlerine veya hisse sahiplerinin hoşnutsuzluğuna karşı bağışık değildir. *Yeni Endüstriyel Devlet*'in 1967 yılında yayımlanmasından bu yana, pay sahiplerinin daha fazla performans isteği büyük şirketlerin, küçülme ve satınalmalar dahil, ciddî şekilde yeniden yapılanmalarına yol açmıştır. Son olarak, büyük firmalar reklâm yoluyla müşterilerini etkilerler, ancak kontrol (Galbraith'ın "bağımlılık etkisi" dediği şey) etmezler. William Breit ve Roger L. Ransom'ın işaret ettiği gibi, "Eğer büyük firma, talebi kontrol edebilseydi, yeni ürünleri geliştirmenin muazzam maliyetlerini üstlenme gereği duymaz, sadece alıcıları mevcut modelleri satınalmaları konusunda ikna etme gereği duyardı" (1971: 184).

MAX WEBER: "RASYONEL" KAPİTALİZMİN CANLI BİR SAVUNUSU

İyi ki, yüzyılın başında kapitalizm üzerine kafa yoran tek toplumsal yorumcu Thorstein Veblen değildi. En büyük muhalifi Atlantik'in karşı yakasından geldi —Alman sosyolog ve iktisatçı Max Weber (1864-1920), ünlü *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu* (The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism) (1930 [1904-05]) kitabının yazarı. Weber'in kapitalizm üzerine görüşleri Veblen'den çok Adam Smith'i andırmaktadır. John Patrick Diggins'ın ifade ettiği gibi, "Thorstein Veblen ve Max Weber kadar entellektüel olarak ve yaratılış mizacı ile birbirine ters başka iki sosyal teorisyen yoktur!" (1999: 111).

Hem Veblen hem de Weber çağdaş sanayi toplumunun anlamına —iktidar, yönetim ve fazla servet meselelerine— kafayı takmışlardır. Her ikisi de en çok satan çalışmalarını yirminci yüzyıla girerken yayımlamıştır. Her ikisi de Marksist tarih yorumuna karşı son derece eleştireldir.

Ne var ki Weber, Veblen veya Marx'tan çok farklı sonuçlara varmıştır. Hem barbarcı evrimin bir biçimi olarak Veblen'in modern kapitalizm tarifini, hem de Marx'ın sömürü ve artık değer teorisini reddetmiştir. Ona göre, modern toplu-

mun gelişimi ("kapitalizmin destansı çağı") ağır ahlâkî disiplin ve samimî biçimde çok çalışmaya kendini adama sayesinde ortaya çıkmış, uzun-dönem yatırımlara ve gelişmiş şirket yönetimine yol açmıştır. Batılı ekonomik gelişmenin bu güçlü kaynağı nereden gelmektedir? Veblen ve Marx'tan farklı olarak, Weber bu kaynağın dinden, özellikle Protestan Reformculuğundan, bunun tutumluluk ve işe karşı ahlâkî sorumluluk öğretilerinden ve "Tanrı rızası için çalışma" kavramından geldiği görüşündedir.

WEBER'İN YAŞAMINDA DİN ÖNEMLİ BİR ROL OYNAR

Weber meslekî olarak iktisatçı olmasına rağmen, dine karşı sürekli ilgi duymuştur. 1864 yılında Erfurt'ta (Almanya) dindar bir anne ve lâik bir babanın oğlu olarak doğmuştur. Varlıklı bir Fransız Protestan (Huguenot) soydan gelen annesi esaslı bir dindardı. Aksine, babası dindar değildi, daha sonra Alman parlamentosunda (the Reichstag*) milletvekili olan bir sulh hâkimiydi. Babası milletvekili olunca, ailenin 1869'da Berlin'e taşınması gerekti. Max, seküler babasının, püriten annesine karşı davranış tarzına içerliyordu. Annesi eğlenceden tiksiniyor ve kendisini dinî vazifelerine adıyor ve yoksullara yardım ediyordu.

Max erken gelişmiş bir çocuktu, Goethe'nin kırk ciltlik koleksiyonunu okulda olduğu sırada gizlice okuyordu. Kiliseye üye olarak, [Hristiyanlığa] kabul edilme merasimine hazırlanırken kendi kendine İbranice'yi öğrenmiş ve Eski Ahit'i orijinalinden okumuştu. Ebeveynine tarihle ilgili denemeler hediye etmekten hoşlanırdı. Onbeş yaşında, onlara "Hint-Avrupa Uluslarının Ahlâkî Karakter, Gelişme ve Tarihi Üzerine İncelemeler" başlıklı bir deneme sundu.

Fotoğraf 10.4: Max Weber (1864-1920)
"Onunla bir kere temasa geçerek yıldırım çarpmışa dönen bir kimse, dünyayı bir daha aynı aydınlıkta göremez"
Richard Swedberg'in izniyle.

* Eski Alman millet meclisi. (Ed.)

1882'de Weber birkaç Alman üniversitesine devam etti ve tarihçi okulun kurucularından birisi olan (bkz. 7. bölüm) Karl Knies'ın yönetiminde hukuk öğrenimi gördü. İktisatta sadece bir ders aldı, fakat 1893 yılında yirmidokuz yaşında iken Freiburg Üniversitesi'nde iktisat ve finans profesörü oldu (resmî adıyla, *Nationalokonomie und Finanzwissenschaft*). İşçiler için "Hisse Senedi Borsası" adıyla popüler bir eğitim broşürü yazarak hızlı çalıştığını kanıtladı. Öğretim becerileri öyle bir kabul gördü ki, 1896'da Heildelberg Üniversitesi'nde eski hocası Karl Knies'in yerine atandı.

WEBER ALTI YIL SÜRECEK BİR SİNİR BOZUKLUĞUNA YAKALANIYOR!

1897'ye gelindiğinde Weber bir başarı örneğiydi. Daha otuzlu yıllarının başında oldukça saygın bir üniversite mevkii elde etmiş ve birkaç önemli çalışma yayımlamıştı. Uzaktan kuzeni ve kendisinden dört yaş daha genç olan Marianne Schnitger ile evlendi.

Fakat Max fazla çalışmış ve tükenmişti. Daha sonra, zorba otoriter babasıyla çok kötü bir kavga yaşadı. Babası Max ve Marianne ile birlikte yaşıyordu. Haziran 1897'de Max ilk defa olarak babasının otoriter ruhuna karşı geldi ve onu evden kovdu. Babasını bir daha sağken görmedi; yaşlı adam yedi hafta sonra öldü. Suçluluk-duygusuna kapılan Max altı yıl süren melankolik bir depresyona girdi. Ders verme, konferans verme veya herhangi bir bilimsel çalışma yapamıyordu, neredeyse konuşamıyor, bir konuya yoğunlaşamıyor veya okuyamıyordu. Kronik sırt ağrısı, uykusuzluk, sinir hastalığından ve periyodik "cin-şeytan" ziyaretlerinden mustaripti. Morfin ve çeşitli haplar alıyor, yurtdışına seyahatler yapıyordu. Bir çare bulmak için boşuna koşuşturdu. Bir kanepede yorgun argın oturuyor, yarı bilinçli ve saatlerce camdan dışarı bakıyordu, eşi Marianne ondan "kırık kanatlı kartal" olarak bahsediyordu. Hastalığından çektiği ıstırap yüzünden, sonraki onbeş yılda, 1918'e kadar, herhangi bir öğretim faaliyeti sorumluluğu alamamıştı.

AMERİKA'YA YAPTIĞI BİR SEYAHAT WEBER'İ DİRİLTTİ

1903 yılında, Weber ve eşi Birleşik Devletler'e bir seyahat yaptılar. Bu gezi Weber'in dönüm noktasıydı. Ülkeyi dolaştı, hatta bir konferans da verdi. Amerika'ya yaptığı geziden büyülenen Weber, canlanarak geri döndü ve artık ünlü çalışması *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*'nu yazmaya hazırdı. Orijinal olarak 1904 ve 1905'te iki deneme olarak yayımlanan kitap, 1920'de gözden geçirildi ve 1930'da İngilizce'ye çevrildi. Bu çalışma, dünya dinleri ve iktisatla ilgili diğer birkaç bitmemiş proje ile beraber, Weber'i modern sosyolojinin kurucuları arasında ön sıraya yerleştirmektedir.

KARİZMATİK MAX WEBER

Uzun süreli hastalığı dönemi istisna tutulursa, Weber karşılaştığı herkes üzerinde derin ve güçlü bir izlenim bırakırdı. Dışa dönük ağırbaşlı tavrıyla, kuvvetli hırs ve inancı olan, ciddî bir bilgindi. Öğrenciler onun ağırbaşlı ve haşmetli görünümünü yâd ediyordu, bir meslektaşı "Onunla bir kere temasa geçerek yıldırım çarpmışa dönen bir kimse, dünyayı bir daha aynı aydınlıkta göremez" diyordu (Wrong 1970: 69). Bununla birlikte, Weber'in kendisi hiçbir zaman çok egoist olmadı. Çok satan kitaplar yazmaya veya aynı konuda sürekli ders vermeye ilgi duymazdı. Kahramanın taparcasına sevildiği ve merasime büyük önem verilen Almanya gibi bir toplumda, Weber hiçbir onursal derece almadı.

GİZLİ BİR YAŞAM?

Weber çok çalıştı, fakat yaşamın zevklerini kendisinden hiç esirgemedi. İşin tuhafı şu ki, dine kuvvetli bir ilgi göstermesine rağmen kiliseye düzenli gitmiyordu. Hareketli bir sosyal yaşamı vardı; bazen bütün gece, arkadaşlarla içki içmekle geçer, yöredeki nehirde yüzme ile son bulurdu. Bazen yaşama karşı olan arzusu, uzun dönemli evlilik dışı iki olayında olduğu gibi, onu sıkıntıya sokardı. Bunlardan birisi, Heidelberg Üniversitesi'ndeki ilk bayan öğrencisi olan Else Jaffé ile, diğeri İsviçreli piyanist Mina Tobler ileydi. I. Dünya Savaşından önce, Ascona olarak adlandırılan bir özgürlükçü serbest-aşk grubuna karıştı ve savaştan sonra eşi Marianne ile geçirdiği kadar zamanı Else ve Mina ile geçirdi, ki bu durum "resmî olmayan poligami yaşamı" olarak da tarif edilebilir. Hem Else, hem de Marianne, 1920'de ölüm döşeğindeyken Max'ın başındaydılar, ondan sonra da ömür boyu arkadaş oldular (Diggins 1996: 43-44, 163-64).

Bir nasyonal liberal olarak Weber ateşli bir yurtseverdi, güçlü bir Alman devletini savunuyordu. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında siyasette aktif rol aldı. Otuz yaşındayken, askere yazılmaya çalıştı. Geri çevrilince, bir Alman hastanesinde çalışmaya gönüllü oldu. Savaştan sonra Versay'a giden Alman delegasyonuna katılanlardan biriydi. 1918'de Viyana Üniversitesi'nde iktisat bölümünde bir görev aldı, burada Ludwig von Mises ile arkadaş oldu. Ancak kalbi Almanya'daydı, bir yıl sonra Münih Üniversitesi'ne profesör olarak atandı. Viyana ve Münih'te o kadar popülerdi ki, konferans salonları dinlemeye gelenlere yetmiyordu. Tüm gücüyle hocalık yapan ve yazan Weber, zatürreeye yakalandı ve 1920 yazının başında öldü, sadece elli-altı yıl yaşamıştı.

WEBER VE SCHUMPETER BİR VİYANA KAHVESİNDE KAVGA ÇIKARDI

Bu adama tahammül edilemez!
Max Weber

Max Weber ve Joseph Schumpeter kişilik olarak birbirine zıttılar. Weber dogmatik, huzursuz, derin inançları olan ve hiçbir şeyi hafife almayan esaslı bir protestandı. Viyana iktisadının yetenekli harika çocuğu Schumpeter ise, kaygısız, kusurlara karşı yumuşak, siyasî oyun oynamada pek mahir biriydi. (Bkz. 16. Bölüm.)

Weber 1918 yılını Viyana Üniversitesi'nde hocalık yaparak geçirdi. Dönem sonuna doğru, Schumpeter ile üniversitenin karşısındaki Cafe Landman'da karşılaştı. Daha sonra ünlü bir İşviçreli bankacı olan üniversite öğrencisi Felix Somary olayı şöyle anlatır: Bir yıl önce meydana gelen Rus Devrimi hakkında konuştular. Schumpeter, sosyalizmin artık sadece bir teori olmadığını, fakat gerçek dünyada test edilebileceğini memnuniyetle ifade etti. Weber öfkeyle, Rusya'daki komünizmin bir suç olduğunu ve duyulmamış acılara ve korkunç bir felâkete yol açacağını söyledi.

"Belki de olabilir" dedi Schumpeter, "fakat bu [kendisiyle] teorilerimizi test edebileceğimiz iyi bir laboratuar olacak."

"İnsan cesetleriyle dolmuş bir laboratuar!" diye cevapladı Weber.

"Her anatomi sınıfı aynı şeydir," diyerek ateşe karşılık verdi Schumpeter.

Konuşma şiddetli bir tartışmaya dönüştü. Weber daha çok ateşlenmiş ve sesini yükseltmişti, Schumpeter ise daha alaycıydı ve sesini alçaltmıştı. Çevredeki bütün müşteriler gazetelerini okumayı ve kâğıt oynamayı bırakmış ve birbirlerine sözlü hakaretlerde bulunan ikiliyi keyifle dinliyordu. Sonunda, Weber ayağa kalktı ve "Bu adama tahammül edilemez!" diye bağırarak dışarı, Ringstrasse caddesine fırladı. Bir arkadaşı Weber'in şapkasını alarak ardından fırladı, onu sakinleştirmeye çalıştı. Arkada kalan Schumpeter, sadece gülümsüyor ve şöyle diyordu: "Bir kahvede, insan hiç öyle bağırıp çağırır mı canım!" (Somary 1986: 120-21).

WEBER'İN BÜYÜK BAŞARISI

Weber'in *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu* kitabı kurumsal iktisada eşsiz bir katkı sağlayan derin bir çalışmadır. Daha önce işaret edildiği gibi, ondokuzuncu yüzyılın ve yirminci yüzyılın başındaki entellektüeller resmî bir dini onaylamıyorlardı. Alman filozofu Friedrich Nietzche, imanı, ahlâken sakat olanlar için bir destek olarak görüyordu. Freud dini, bir aldanma, akıldışı zihinsel bir karışıklık, bir nevroz olarak görüyordu. Materyalist Marx ekonomik güçlerin dini biçimlendirdiğini ileri sürüyordu, fakat Weber tam karşıt bir görüşe sahipti. Hristiyanlığı "dün-

yayı-kuşatan bir toplumsal kardeşlik bağı" olarak övüyordu (Diggins 1996: 95). Marx'ı onaylama yerine, kapitalizmin kökenlerinin tarihsel materyalizmde değil, dinî ideallerde olduğunu ileri sürüyordu. Özellikle, protestan reformculuğu Batı uygarlığını dönüştürmüş ve "modern yaşamımızdaki en mukadder güç" olan kapitalizmin doğuşuna yol açmıştı (Weber 1930: 17).

Weber'e göre, kapitalizm çağına sebep olan, dizginsiz para hırsı ve ölçüsüz kazanç peşinde koşma değildir. Bu tür bir güdü geçmişteki toplumların hepsinde vardı. Kapitalizmin arkasındaki itici güç olan "hırs" bir "naif düşünce" olup "kültürel tarihin anaokulunda eğitilmelidir." Montesquieu ve Adam Smith'in yankısıyla Weber "sınırsız kazanç hırsının kapitalizmle bir özdeşliği yoktur, onun ruhu ise bundan daha da uzaktır. Kapitalizm *belki* bu irrasyonel itkinin eğitilmiş hâliyle veya en azından makul ölçüde hafifletilmiş biçimiyle özdeş *olabilir*" diye haykırıyordu (Weber 1930: 17).

Öyleyse modern kapitalizmin tarihsel gelişimine, özellikle Batıda, yol açan neydi? Weber'in temel tezine göre bu, dindir; insanların zihinlerinde yüzyıllarca güçlü bir hâkimiyeti olmuş, onyedinci yüzyıldaki Protestan ıslahata kadar kapitalizmi arkada tutmuştur. O zamana kadar, para kazanma Hristiyanlık dahil, neredeyse bütün dinlerde hor görülmüştür. Aziz Paul, Aziz Augustine ve Aziz Thomas Aquinas'nın etkisindeki Ortaçağ Katolikliği, manastır düzenine ve yoksulluk yeminlerine vurgu yapmıştır. Onların sloganı şöyleydi, "Bırakınız kazancın peşinden dinsizler koşsun" (Weber 1930: 83).

Weber'e göre Luthergil "Tanrı rızası için çalışma" görüşü, Calvinist ve Püriten, "Tanrının şânını yüceltmek için çalışma" görüşü ("Tanrı indinde zengin olmak için çalışabilirsin, fakat nefsin ve günah işlemek için değil") ve aylaklığa karşı Metodist tembih ile, her şey değişti. John Wesley'in zenginlik üzerine verdiği şu vaazı dindar Hıristiyanlar sadece Protestanlar arasında işitebilirdi: "Kazanabildiğiniz kadar kazanın, yapabildiğiniz kadar tasarruf edin, verebildiğiniz kadar verin" (Weber 1930: 175-76).

Weber, insanlık üzerindeki kasvetli, kaderci protestan bakışın üstesinden gelmek zorundaydı. Ne de olsa riyazetçi Calvinizm, kişinin kaderinin önceden belirlendiğini, yani "kimin seçildiğini" Tanrı'dan başkasının bilmediğini, vaaz etmiyor muydu? Fakat Weber, Calvinizmin, inanç üzerinde çalışmadan daha fazla vurgu yapmasına rağmen, dünyevî acıları hafifletmenin bir yolu olarak maddî kazancı teşvik ettiğini keşfetmişti.

Protestan teoloji neye yol açtı? İş dünyasına yapılan çağrının anlamı ("Tanrı onun ticaretini kutsasın") sürekli öz-denetim, dürüstlük ve çok çalışmaydı. Dilencilik ve tembellik yasaklanmıştı. "Yoksul olmayı dilemek, ki bu çok sık savunulurdu, sağlıksız olmayı istemekle aynı şeydir" (Weber 1930: 163).

Protestanlık sadece endüstriyi ilerletmedi; aynı zamanda ekonomik büyümede kritik bir unsuru da vurguladı, tutumluluğun erdemi. Wesley vaaz ediyor-

du, "Kazanabildiğiniz kadar kazanın, yapabildiğiniz kadar tasarruf edin, verebildiğiniz kadar verin." Wesley "Harcayabildiğiniz kadar harcayın" demiyordu. Weber'in anlattığı gibi, Hristiyanlık özveri ve dünya zevklerinden uzak durmayı (asceticism) ortaya koyarken, materyalizm ve gurura karşı da ikazda bulunuyordu. Protestan vaizler "gösteriş tüketimi"ni onaylamamıştır, ve böylece kapitalistler ve işçiler hep tasarruf, tasarruf, tasarrufa yönelmişlerdir. John Maynard Keynes'in yorumladığı gibi, "Bunda, aslında, Kapitalist Sistemin ana meşruiyeti yatmaktadır. Eğer zenginler, yeni servetlerini kendi zevklerine harcamış olsalardı, dünya çok önceleri bu tür bir rejimi çekilemez bulacaktı. Fakat onlar arılar gibi tasarruf etti ve biriktirdiler. Bu bir bütün olarak toplumun daha az avantajına değildi, çünkü zenginlerin bizzat kendileri daha dar amaçlı beklentilere sahipti" (Keynes 1920: 19). Çalışan sınıflar da tasarruf etme konusunda tembihlenmiştir. "Erdemin onda dokuzu 'tasarruf etme' görevi, ve pastanın büyümesi hakikî dînin amacı olmuştur... Bireyler en çok borcunu ödeyemez duruma düşmekten kaçınmaya, güvenliğin ve önceden tahmin edip ona göre davranmanın, keyfini çıkarmaya teşvik edilmektedir" (sayfa 20).

WEBER KENDİ TEZİNİ KANITLAMAK İÇİN AMERİKA'NIN FRANKLIN'İNE BAKTI

Weber'in Birleşik Devletler'e 1903'teki çok önemli seyahati, onun üretken zihninde bir kıvılcım çakmış olabilir. O, "Protestan ahlâkı"nın tarihsel somut hâli olarak, özellikle de Benjamin Franklin'in yaşamı ve yazılı çalışmaları başta olmak üzere, Amerika üzerinde odaklaşmıştı (Weber'in her ikisi de dindar olan annesi Helen ve teyzesi Ida'nın, Amerikan Transandantalist teologlar William Channing ve Theodore Parker'dan büyük ölçüde etkilendikleri de kaydedilmektedir).

Weber, Amerika'nın kurucu ataları arasında yeralan bu adamda protestan ahlâkının ta kendisini gördü. Weber, Franklin'in Quakerların* kurmuş olduğu Pensilvanya'sının "kapitalist ruh" ile dolu olduğunu hissetti, bunun tanığı da Franklin'in ahlâk felsefesi olan Tanrı rızası için çalışma görüşüdür, ki "bunu sıkı bir Calvinist olan babası gençliğinde tekrar ede ede aklına sokmuştu" (Weber 1930 [1904-05]: 53). Weber'in kitabı Franklin'den alıntı üzerine alıntı yapmıştır, şunun gibi, "Unutma ki, vakit nakittir" ve "Para parayı getirebilir, bunun ürünü ise daha fazlasını getirir." Weber'e göre, Franklin'in dakiklik, çalışkanlık ve tutumluluk erdemleri "modern kapitalizmin ruhu"nu yansıtmıştır, yani, "çok, daha çok paranın kazanılması, yaşamın bütün anlık zevklerinden katı şekilde sakınma ile birleşmiştir" (Weber 1930: 48-56). Weber, Franklin ile, bireysel vicdanının olmadığı ve sadece para kazanma ile ilgilendiği varsayılan Almanya'nın tüccar bankacısı Jacob Fugger'ın farklılıklarını ortaya koyuyordu.

---

* Bir Protestan tarikatı üyesi. (Ed.)

WEBER'İN TEZİNİN ELEŞTİRİSİ

Elbette, Weber'in tezi bütünüyle yeni değildi. Bir kere, "Sermaye protestandır" diyen zaten Montesquieu değil miydi? (Dorfman 1949: 345) En büyük protestan ülkesi İngiltere aynı zamanda en çok gelişmiş sanayi ülkesiydi ve makine ve sermaye mallarına en çok yatırımı yapmıştı. Bu arada, Katolik Fransa, Nantes Fermanının (Edict of Nantes) feshedilmesiyle büyük zanaatçı gruplarını kovmuş ve böylece ekonomik gelişmesini yüzyıllar boyunca geciktirmişti.

Diğer tarihçiler, Weber ile aynı fikirde değildi. Kapitalizmin Batıda yükselmesinin nedeni çok önceden hazırlanmıştı. Ne de olsa, kapitalizm ilk olarak Orta Çağlarda İtalyan site-devletlerinde gelişmeye başladı, ki bunlar Katolikti. Gerçekten, kapitalist-lehine ilk ifade bir 1523 Florentine kaydında bulunmuştur, "Tanrı'nın ve kârın hakkı için" (Rothbard 1995: 142). Antwerp, onaltıncı yüzyılın ortasında gelişmekte olan finansal ve ticarî bir merkezdi ve Katolikti. İspanyol skolastikleri, esasen Cizvitler ve Dominikler onaltıncı yüzyılın ortalarında ve onyedinci yüzyılda kapitalizm ve serbest piyasaları savunuyorlardı.

Eleştirmenler aynı zamanda Weber'in acayip şekilde seçilmiş örneklerine işaret etmektedir —Benjamin Franklin ve Jacob Fugger. Evet, Franklin *Yoksul Richard'ın Almanağı*'nda tutumluluk ve asketizmi* desteklemiştir, fakat Weber, Franklin'in dünyaya olan düşkünlüğünü işadamı, devlet adamı ve büyükelçi olarak uzun kariyeri boyunca zevk-peşinde koşan tutkularını tamamen görmezden gelmiştir. Gerçekten, Franklin büyük birçok çalışma sevdalısı değildi ve Amerikan yaşamının konforlarını çoğaltmayı yeğlemişti. Bu arada Weber'in Jacob Fugger'a saldırısı temelsizdir. Fugger, güney Almanya'dan dini bütün bir Katolikti, bütün yaşamı boyunca çalıştı ve emekli olmayı reddetti, "elinden geldiği sürece para kazanacağını" ilân ediyordu. Eğer Weber'in ideal tipini bir kimse temsil edecekse bu, Jacob Fugger'dır (Rothbard 1995: 142).

SONUÇLAR

Bu eleştirilere rağmen, Weber'in tezi, Veblen tarafından ifade edilen modern kapitalizmin ve dinî inancın negatif kültürel imajını bertaraf etme yönünde büyük katkıda bulunmuştur. Weber, kapitalizmin gelişiminde maddî olanlardan çok mânevi faktörleri vurgulamıştır. Antropolog olan Veblen, modern kapitalizmi barbarcı sömürünün bir örneği olarak görürken, sosyolog Weber kapitalist ahlâkı ve moral disiplini insanın yırtıcı davranışından kararlı bir kopuş olarak görmüştür. Veblen, kapitalisti yırtıcı bir hayvan ve itibar-peşinde koşan biri olarak resmederken, Weber bireysel vicdanı ve Hristiyanlığın aylaklığa ve israfa karşı uyarılarını vurgulamıştır.

---

* Asketizm (asceticism): nefsinin isteklerinden vazgeçerek çok sade bir hayat yaşama, dünyevî çilecilik, riyazet. (Ed.)

Hem Veblen hem de Weber üzerine biyografiler yazan New York City Üniversitesi'nde tarihçi olan John Patrick Diggins'e göre, Weber son zamanlarda bilimsel etkide Veblen'i gölgede bırakmıştır (1999: 112).

İKTİSAT "DEĞERDEN BAĞIMSIZ" OLMALIDIR

Protestan ahlâkı tezi, Weber'in iktisada yaptığı yegâne katkı değildir. Alman tarihçi okulu ve Avusturya iktisat okulu arasında metodoloji üzerine cereyan eden tartışmada, Weber Avusturyalıların tarafını tutmuştur. Weber, eğer iktisat bir saf biçimsel bilim olarak başarılı olacaksa, değerden bağımsız, objektif bir sosyal bilim olması gerektiğine kesin bir şekilde inanıyordu. Weber bizzat kendisi, Carl Menger'in en büyük düşmanı olan Gustov von Schmoller'ın Almanya'da çeşitli üniversitelerin bölümlerinde kürsüler kurma çabalarına öncülük ettiğine şahit olmuştu.

Yüzyıllar boyunca, ekonomi teorisi tarihsel olaylar ve siyasî önyargılar tarafından lekelenmiştir. Fakat iktisat tarafsız bir bilimsel disiplin olmak için bu önyargıları yavaş yavaş aşmıştır. Nasıl? İlk olarak, kendi öncüllerinin mantığını tekrar sorgulayarak. İkinci olarak da, kendi teorilerini empirik çalışmalarla tekrar tekrar test ederek. Weber, tarihsel kanıtları Protestan ahlâkı tezini desteklemek için kullanmıştır. Onun kanıtları eksik ve şüpheli olmuş olabilir, fakat bu deneysel sınamanın başlangıcıdır. Yirminci yüzyılda iktisattaki çoğu ilerleme, iktisatçılar tarafından önerilen çeşitli yeni teorilerin empirik çalışmalarla doğrulanması veya reddedilmesi ile olmuştur. Bu da mesleği, teorilerini ve araçlarını sürekli olarak tekrar tekrar değerlendirmeye zorlamıştır.

WEBER'İN SON UYARISI: ÖZGÜRLÜĞÜN DEMİR KAFESİNE KARŞI UYANIK OLUN

Sosyalizm ve merkezî plânlama ile ilgili tekrar tekrar dile getirdiği eleştirilerine rağmen Weber, piyasa ekonomisi konusunda Adam Smith kadar iyimser değildi. Onun modern kapitalizm vizyonu son tahlilde trajik bir vizyondu. Bürokratların ve aylak sınıfın girişimci sınıfın karşısına çıkacağından ve bunun kapitalizmin canlılığını ortadan kaldıracağından endişe ediyordu (Schumpeter benzer endişeleri yüz yıl sonra dile getirmiştir).

Weber de modern toplumu özgürlüğün "demir kafesi" konusunda uyarmıştır. Modern kapitalizmin kitlelere muazzam servet ve refah getirdiğinin farkındaydı. Fakat modern kapitalizmin aynı zamanda karanlık bir yanı da vardı-şirketler dünyasında kişilerden bağımsız düzenli bir bürokrasinin demir kafesi, mânevî değerlerden ve mutluluktan yoksun olarak istediği iş alanlarını açacak ve kişilerin yaşamlarını istediği gibi tahrip edebilecektir. Weber zaman zaman "maceracıların kapitalizmi"nin vahşîliğini yazmıştır (Swedberg 1998: 121).

Veblen'in güç kaynakları olan bilim ve teknoloji bu boşluğu dolduramaz. Weber için, modern durum parlak olmayan bir durumdur, bundan kaçış da yoktur (Gamble 1996: 178).

Weber'in demir kafesinde bir gerçeklik unsuru vardır. Modern kapitalist toplum, sıklıkla fazlaca kişisellikten uzak olma ve toplumun değerlerinden yoksun olmakla eleştirilir. Geleneksel ekonomide, insanlar komşularını tanırdı ve onlarla çalışırdı. Bugün, kişisellikten uzak kapitalizm altında, insanlar komşularıyla etkileşim içinde olmaksızın anonim olarak yaşayabilirler. Yine de, kapitalist ekonomi bütün dünyada ilerledikçe; kapitalizm işalemi birlikleri ve gönüllü organizasyonlar arasında yeni fırsatlar, yeni ek servetler ve dostluklar sunmaktadır.

NEOKLÂSİK MODELDE SON BİR KAYIP HALKA

O ana kadar birçok kez yeniden biçimlendirilmiş ve dikkatle incelenmiş olan modern iktisadın neoklâsik modeli, yirminci yüzyıla girerken yeni bir meydan okuma ile daha yüzyüze idi. Kapitalist modelde eksik bir unsur vardı: paranın kritik rolü. Para sorunu yirminci yüzyıl makro iktisadında cevaplanmamış merkezî bir meseledir. Ve göreceğimiz gibi, bu hayatî soruna bir cevap bulmadaki başarısızlık, Adam Smith'in oluşturduğu doğal özgürlük düzenini neredeyse tahrip etmiştir. Gelecek bölüm, bütün kariyerini makro iktisattaki bu kayıp halkayı aramaya harcamış bir iktisatçı ile başlayacaktır.

REFERANSLAR

Breit, William ve Roger L. Ransom, 1971, *The Academic Scribblers*, New York: Holt Rinehart Winston.

Diggins, John Patrick, 1996, *Max Weber: Politics and Spirit of Tragedy*, New York: Basic Books.

------, 1999, *Thorstein Veblen, Theorist of the Leisure* Class, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Dorfman, Joseph, 1934, *Thorstein Veblen and His America*, Clifton, NJ: Augustus M. Kelley.

------, 1949, *The Economic Mind in the American Civilization 1865-1918*, cilt 3, New York: Viking.

Galbraith, John Kenneth, 1952, *American Capitalism*, Boston: Houghton Mifflin.

------, 1955, *The Great Crash, 1929,* Boston: Houghton Mifflin.

------, 1958, *The Affluent Society*, Boston: Houghton Mifflin.

------, 1967, *The New Industrial State*, Boston: Houghton Mifflin.

Gamble, Andrew, 1996, *Hayek: The Iron Cage of Liberty*, Cambridge, UK: Polity Press.

Heilbroner, Robert L., 1992, *The Worldly Philosophers*, 6. Baskı, New York: Simon and Schuster.

Jorgensen, Elizabeth ve Henry, 1999, *Thorstein Veblen: Victorian Firebrand*, Armonk, NY: M.E. Sharpe.

Kanigel, Robert, 1997, *The One Best Way: Frederick Winslow Taylor and the Enigma of Efficiency*, New York: Viking Penguin.

Keynes, John Maynard, 1920, *Economic Consequences of the Peace*, New York: Harcourt, Brace and Howe.

-------, 1936, *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, Londra: Macmillan.

Marx, Karl, 1976 [1860], *Capital*, cilt 1, New York: Penguin.

Mencken, H.L., 1982, *A Mencken Chrestomathy*, New York: Random House.

Mill, John Stuart, 1891 [1848], *Principles of Political Economy*, New York: D. Appleton.

Rothbard, Murray N., 1995, *Economic Thought Before Adam Smith,* Hants: Edward Elgar.

Somary, Felix, 1986, *The Raven of Zurich: The Memoirs of Felix Somary*, New York: St. Martin's Press.

Swedberg, Richard, 1998, *Max Weber and the Idea of Economic Sociology*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Taylor, Frederick W., 1947, *The Principles of Scientific Management*, New York: Harper and Brothers.

Tilman, Rick, 1992, *Thorstein Veblen and His Critics, 1891-1963*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Veblen, Thorstein, 1926, *The Engineers and the Price System*, New York: Viking.

-------, 1965 (1916), *The Higher Learning in America*, New York: Augustus M. Kelley.

-------, 1994 [1899], *The Theory of Leisure Class*, New York: Penguin.

Weber, Max, 1930 [1904-05], *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, New York: Harper Collins.

Wrong, Dennis H., 1970, *Max Weber*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

11

KRAL FISHER MAKRO İKTİSATTAKİ KAYIP HALKAYI BULMAK PEŞİNDE*

Irving Fisher, Amerika'nın yetiştirdiği en büyük iktisatçıdır.

James Tobin (1987: 369)

Hay Allah, onun bütün cevapları bildiği zannediliyordu, nasıl yandığına bakın hele!

-Bir New Yorklunun 1929 [borsa] çöküşünden sonra Irving Fisher için yaptığı yorum (I.N.Fisher 1956: 263)

Yirminci yüzyıla girdiğimizde, üstesinden gelinmesi gereken bir engel vardı- ekonomide kredi ve paranın hayatî rolünün anlaşılması.

O zamana kadar, iktisat kuramcıları, malların bireysel fiyatlarının ve miktarlarının nasıl belirlendiğini açıklayan oldukça iyi bir *mikro iktisat* anlayışı geliştirmişlerdi. Her gün, akademilerin dersliklerinde hocalar haykırıyorlardı, "Arz ve talep, arz ve talep!" Daha özelde de fiyatlar ve üretim, bireysel tüketicilerin ve üreticilerin eylemlerine dayanıyordu. Marjinalist devrime göre, fiyat, güç yetirilebilir miktar tarafından belirlenirdi ve tüketicilerin bir mala olan taleplerinin şiddeti, o malın tüketicilere olan marjinal faydasına dayanırdı.

İktisatçılar ekonominin bir bütün olarak nasıl çalıştığını açıklayan oldukça sofistike bir makro iktisat anlayışı da geliştirmişlerdi. Çoğunluk, ekonomik liberalizmin klâsik modelini, ve sermaye yatırımının ve tasarrufun ulusların servetini maksimize etmedeki pozitif rolünü, onaylamıştı.

---

* Bu bölüm için seçilen müzik: Franz Schubet, Symphny No 8, *The Unfinished Symphony*

J. -B.Say'ın piyasalar kanunu, klâsik makro ekonomik model olarak neredeyse evrensel bir kabul görmüştü. Buna göre artan sermaye, teknoloji ve verimlilik, hızla yükselen yaşam standartlarına yol açmaktadır. Say kanunu zaman zaman ortaya çıkan ekonomik durgunlukları da açıklamıştır: firmalar bazen yanılarak mal üretiminde bulunurlar ve tüketiciler de bunları satınalamazlar, bu da bir finansal kriz ve ekonomik bunalımla sonuçlanır.

MİKRO VE MAKRO ARASINDAKİ KAYIP HALKA

Fakat iktisatçının alet çantasında eksik olan bir unsur vardı —paranın gizemi. Ekonomiye hayat veren kan olarak para ve kredinin rolünü kavrama, mikro ve makro arasında hâlledilmemiş bir bağlantıydı.

Değişim aracı olarak mal para fikri, insanlığın en büyük buluşlarından birisiydi. Diğer malların aksine, para hiçbir zaman tüketilemezdi. Değişim aracı olarak diğer malların satın alınmasında ve gelecekte bir şeyler satın alma işinde kullanılmak üzere değer deposu olarak, işe yarardı. Avrupa ve ABD'deki iktisatçılar paraya, diğer mallardan tamamen farklı bir şey olarak baktılar ve parayı yeni marjinal analiz teorisine tabi tutmayı düşünmediler. Para ve "fiyat düzeyi" giderek artan ölçüde ekonominin geri kalan kısmından tamamen ayrı olarak analiz ediliyordu.

PARANIN KÖKENİ

Paranın kökeni neydi? Gustav Schmoller ve Alman tarihçi okulunun diğer üyeleri, parayı iktisadî analizin geriye kalanından ayrı bir kategori olarak gördüler. Alman markı ve İngiliz poundu gibi paralar ne mal ne de hizmetti; fakat bunlar ticareti kolaylaştırmak, servet meydana getirmek ve bayındırlık işlerini finanse etmek için devletlerin buluşlarıydı. Ancak, Scmoller'ın güçlü rakibi Carl Menger bu teze karşı çıktı. "Paranın kökeni" diyordu Menger, "tamamen doğaldır ve bu nedenle de yasal düzenlemeler sonucu ortaya çıkan etkilere hemen hiç sahip değildir. Para devletin bir icadı değildir. Para yasama faaliyetinin bir ürünü değildir" (Menger 1976: 262). Menger, özellikle altın ve gümüş gibi dayanıklı, tahrip edilemez, tanınabilir ve güvenilir bir değişim aracı olarak uygun özellikler taşıyan paraların, doğal pazar yerlerinde belirli mallar olarak ortaya çıktığını göstermiştir.

Diğer iktisatçılar, İngiliz sterlini, Fransız frankı ve ABD doları gibi ulusal paraların altın ve gümüşün belirli miktarlarından başka bir şey olmadığına işaret ettiler. Örneğin, ortaçağ İngiltere'sinde "İngiliz sterlini" yasal olarak som gümüşün pound* tartısı olarak tanımlanmıştı.[1] Eninde sonunda bütün başlıca sanayi

---

* Ağırlık birimi. (Ed.)

ülkeleri ya altın, ya da gümüş standardından birini benimsediler. Bu da ülkeler arasındaki para değişim oranlarını oluşturdu. Fakat özü itibariyle bütün paralar altın veya gümüşün farklı ağırlıklarından başka bir şey değildi.

Başka bir büyük mesele daha vardı. Uluslararası altın standardı, ekonomik liberalizmin içinde gelişebileceği istikrar ortamını sağlayabilir miydi? Öyle görünüyor ki, tarihsel altın standardı mükemmel olmaktan uzaktı. Zaman zaman *bütün* fiyatlarda (satınalma gücünün kaybı olarak da bilinir) genel bir "enflâsyon" ortaya çıkmış, diğer zamanlarda da "para kıtlıkları" ve buhranlar gözükmüştür. Bu ekonomik parlama-sönme (boom and bust) biçiminde ortaya çıkan iş çevriminin sebebi neydi?

Birçok gözlemci iş çevriminin suçunu, altın standardına yüklemiştir. Altın standardı, Adam Smith'in kapitalizm modelinde temel bir unsurdur. California, Avustralya ve Güney Afrika'ya hızla akan altınlar zaman zaman büyük enflâsyonlar meydana getirmişti. Bu enflâsyonist patlama zamanlarını, âni büyük çöküşler, işten çıkarmalar, iflâslar ve ticarette düşüşler takip etmişti. İktisatçılar bunu "ticaret çevrimi" veya daha geniş olarak "iş çevrimi" olarak adlandırmıştı. İş çevrimi, bireysel ürünlerin arz ve talebinin dışında bir şey gibi görünüyordu. Ekonomik patlama-çöküş çevriminin nedeni konusundaki araştırma, ondokuzuncu yüzyılın hararetli meselelerinden biriydi. Ve bu, yirminci yüzyılda da devam etti.

Son olarak, bankacılık sorunu vardı. Kısmî rezerv bankacılığı* ve düzenlenmemiş "riskli" bankacılık patlama-çöküş çevrimini daha da şiddetlendiriyordu. Bazı iktisatçılar bankaların mevduatları karşılığında yüzde 100 rezerv tutmaları gerektiğini veya kâğıt paranın bütünüyle yasaklanmasını talep ediyordu. Diğerleri özel bankaları ve kredi vermeyi düzenleyecek bir merkez bankasının gereği üzerinde ısrar ediyordu. Böylece, bankacılık ve kredi meseleleri iktisatçıların ve yasa koyucuların zihinlerinde önemli bir yer işgal etmekteydi.

FISHER: MONETARİST OKULUN KURUCUSU

Ondokuzuncu yüzyılın finansal ve ekonomik krizleri, kredi ve paranın rolü konusunda ciddî sorulara yol açmıştı: İdeal parasal standart nedir? Sağlam bir para bankacılığı sistemini teşkil eden şey nedir? Adam Smith'in doğal özgürlük sistemi özünde istikrarsız mıydı?

Birçok iktisatçı bankacılık ve paranın gizemlerini çözmeye çabaladı, fakat hiçbirisi bu cevabı arayan ünlü Yale profesörü ve "monetarist" okulun kurucusu

---

[1] Paranın (money) ve ulusal paraların (currency) çok ilginç bir anlatımı için bkz. Murray N. Rothbard, *What Has the Government Done to Our Money?*(1990).

* Kısmî rezerv bankacılığı (fractional reserve banking): Mevduatın % 100'ünden az, belirli bir oranı kadar karşılık bulunduran bankacılık faaliyetleri. (Ed.)

Irving Fisher (1867-1947) kadar zaman harcamadı. James Tobin'den Milton Friedman'a kadar bütün büyük iktisatçılar Fisher'i, parasal makro iktisadın kurucusu ve kendi alanlarındaki en büyük teorisyenlerden birisi olarak zikretmiştir. Mark Blaug onu "Gelmiş geçmiş Amerikan iktisatçıları içinde en büyüklerden ve kesinlikle en renkli olanlardan biri" olarak kabul etmektedir (Blaug 1986: 77). Onun meslekî ve kişisel olarak bütün kariyeri para meselesine adanmıştır. Para onun kanında ve zihnindeydi. Ünlü "Paranın Miktar Teorisi"ni icat etmişti. Ve bütün hayatı boyunca "sadece para önemlidir" inancından dolayı kınanacaktı. Fisher'in teorik katkısı, öncülüğünü Milton Friedman ve Chicago okulunun yaptığı bugünkü monetaristler sayesinde yaşamaya devam etmektedir.

Fotoğraf 11.1: Irving Fisher (1867-1947)
"İktisatta o güne kadar yazılmış en büyük doktora tezini yazdı."
Brown Brothers'ın izniyle.

HIRSLI IRVING FISHER

Irving Fisher New York'un bir kenar mahallesinde 1867 yılında dünyaya geldi, "büyük bir adam" olacağını her zaman biliyordu (Tobin 1987: 371). Congregationalist** bir papazın oğlu olarak Irving hayatı boyunca New England*** sofuluğu ve İncil'i yayma ruhu taşıdı. Babasının mezun olduğu Yale

** Bir protestan mezhebi. Yerel kiliselerin özerkliğini ve üyelerinin de kendi kiliselerinin yönetiminde bulunmasını savunan bir görüş. Hz. İsa'nın kendi kilisesinin başı olduğu düşüncesinden yola çıkılarak, bugünkülerin de aslına uygun olması savunuluyor. Kökü, 16. yüzyılda Anglikan Mezhebinden ayrılan Robert Brown'a kadar uzanır. Baskılar sonucu yer altına çekilmiş, ancak 17. Yüzyılda Hollanda ve Amerika'da tekrar ortaya çıkmıştır. (Ed.)

*** Birleşik Amerika'nın kuzeydoğu kısmındaki eyaletlerine verilen ortak ad. (Ed.)

College'a devam etti. 1889'da sınıfındaki ilk mezun oldu. Aynı zamanda gizli Order of Skull and Bones* üyesi olarak seçildi.

Yale'de Fisher'in hayat boyu sürecek bir matematik aşkı gelişti. Kendisinin favori profesörü olan William Graham Sumner'ın etkisi altında, matematiksel iktisatta bir öncü hâline geldi. "Fiyat ve Değer Teorisinde Matematiksel İncelemeler" başlıklı doktora tezi ile neoklâsik iktisatta marjinalist ve fayda denklemi fonksiyonlarını geliştirdi. Paul Samuelson bunu "iktisatta yazılmış en büyük doktora tezi" olarak tanımlamaktadır (Allen 1993: 11). Fisher, daha sonra (1930) Ekonometri Cemiyeti'nin ilk başkanı oldu.

Fisher, Yale'de matematik dersi verdi. 1893'te, yirmi-altı yaşındayken, Margie Hazard ile evlendi. Bu evlilikten iki kızı, bir oğlu oldu. Çift, ömür boyu sadakatli bir ilişki sürdürdü.

Onun meslekî ilgisi parasal iktisattı. 1895'te Fisher ilk tebliğini, yeni kurulan Amerikan Ekonomi Cemiyetinde sundu. Tebliğin başlığı "Nakit Hacmindeki Değişimin Refah ile İlişkisi" idi. Para Fisher'in ilgisini ömrü boyunca çekecekti.

ÖLÜMCÜL BİR HASTALIK ANÎDEN YAKALIYOR

1898'de, otuz-bir yaşındayken, Fisher ümit verici bir kariyerin başlangıcındaydı. Sağlıklı, güçlü, yeni evli ve Yale'de siyaset bilimi bölümüne tam gün çalışmak üzere profesör olarak yeni terfi etmişti, genç profesör iyi bir yaşam sürüyordu.

Sonra trajik haberler aldı. Fisher'e verem teşhisi konmuştu. Bu o günlerde bir idam hükmüydü. Çok az kişi bu dehşetli hastalıktan kurtuluyordu. Kendi babası bile on-dört yıl önce veremden ölmüştü. Fisher'in doktoru bu teşhisle öyle sarsılmıştı ki, Fisher ile doğrudan yüzyüze gelemedi; durumu hastasının eşine söyleyebildi.

FISHER SAĞLIK NEDENLERİYLE BİR KUTSAL SAVAŞÇI OLUYOR

Fisher bu "çaresiz" veremi yenme konusunda kararlıydı. Bilinen tek tedavi —eğer erken davranılırsa —bol miktarda temiz hava ve sağlıklı bir yaşamdı. New York'ta inzivaya çekildi; Colorado kaplıcalarında bir yıl geçirdi. Ve sonunda Santa Barbara'ya (California) taşındı.

Colorado'da hiçbir zaman unutamayacağı bir kişiyle tanıştı —Roger W. Babson. Bu New Englandlının Fisher'le çok ortak yönü vardı. Her ikisi de veremden mustaripti ve her ikisi de kendisini iktisada ve borsaya kaptırmıştı. Ve-

* Order of Skull and Bones (Kurukafa ve Çapraz Kemik Tarikatı), 1850'li yılların başından itibaren Yale Üniversitesi'ne hâkim olmaya başlamış olan bir tarikat. (Ed.)

remi tedavi etmek için icatlar ortaya koymuşlardı ve her ikisi de sağlıklı bir yaşam için savaş veriyorlardı. Her ikisi de parasal ve finansal konularda kapsamlı yazılar yazmayı sürdürdüler. Ancak, 1920'lerde Wall Street'in akıbetiyle ilgili tartışmalar sırasında karşı kutuplarda yer aldılar. Fisher tam bir iyimser, Babson ise fiyatların düşeceği beklentisiyle daima satma eğilimli biriydi. (Bkz. sayfa 308'deki Roger Babson ile ilgili kutu).

TUHAF BİR ARKADAŞ

Fisher, eksantrik biriydi. Kararlı ve öz-erdemli (kendini erdemli gören), resmî ve düzgün giyimli, her bakımdan öz-disiplinli biriydi. Hayata bakış açısını tamamen değiştiren veremi atlattı. Onun ölüm kalım mücadelesi açık havada yaşama, temiz hava, diyet ve beslenme, egzersiz, sigara-karşıtlığı ve içki yasağı için mücadele etmesine neden oldu. Şakacı biri değildi ve nadiren gülerdi (ama Gürleyen Yirmili —yıllarda çekilmiş olan Fotoğraf 11.3 istisna). Yaklaşık 175 cm boyunda ve 68 kg ağırlığındaydı, ağırlıklarla düzenli egzersiz yapıp işe bisikletle giderek âdeta sağlığın yaşayan timsali olmuştu. Aynı zamanda şık giyinen bir profesördü, bıyıklıydı ve yaşamının ileri dönemlerinde şık bir sakal bırakmıştı.

Normal olarak sabah saat yedide kalkardı. Civar yerlerde jogging* yapar; meyve, tost ve sütle kahvaltı ederdi. Sigara kullanmaz, alkol, kahve veya çay içmezdi. Çikolata yemeyi veya biber kullanmayı reddederdi. Sıkı bir diyet takip ederdi. Muz ve fıstık ezmesine ağırlık verir, nadiren et yerdi. Bazen seyahatlerde [evinden] başka yerlerde olduğunda, otelin mutfağına girer, şefe tam olarak istediği yemekleri ve bunların nasıl hazırlanacağını söylerdi (Allen 1993: 147-48).

Fisher eylemciydi, dünya barışının, Milletler Cemiyetinin, yüzde 100 rezervli bankacılığın, sigara karşıtı cemiyetlerin ve öyjeniksin** erdemlerini överdi. Irksal arılığa kuvvetle inanır ve ırklar-arası evliliğe karşı çıkardı. Din hiçbir zaman onun yakın ilgi alanlarından biri olmasa da, hayatı boyunca kilise hizmetlerine katıldı.

Fisher eşi Margie'ye düşkündü, ona karşı davranışı entellektüel olarak dengiymiş gibiydi. Seyahatte olduğu zaman; eşine yazmadan, telefon veya telgraf ile ulaşmadan bir gün bile geçirmezdi. Eşine yazdığı mektuplar her zaman "Sevgili aşkım" ile başlar ve bol miktarda aşk ifadeleri ile ve ara sıra da şiirle dolardı.[2]

---

* Jogging: Spor veya egzersiz yapma amaçlı hafif tempolu koşu, yavaş yavaş koşma. (Ed.)

** Öyjeniks (Eugenics): İnsan ırkının ıslahını konu edinen bilim dalı. (Ed.)

[2] Irving nişanlanmalarının yirmi-beşinci yıl dönümünde eşine şöyle yazmıştır: "Aşkın yeni, tatlı bir hoşluğunu hissediyorum gibime geliyor. Bunu sana bir şekilde ifade edebilme veya resmedebilmeyi umuyorum. Bu yüce semâlar, bu suskun hava, California'nın görkemli büyüklüğü ve California'nın seninle ince bilinçaltıyla sahip olduğu özel ilişkisi (çünkü, özellikle, nişanlandığımız kış sen buradaydın), ruhumu taşarcasına dolduruyor. Aşk ne karmaşık bir şey! Oldukça basit görünüyor, ama bir elmas kadar çok yüzü, veya gökkuşağı kadar renkleri veya Peder'imizin malikanesindeki kadar köşkleri var ... sen benim için harikalar harikasısın. Senin ruhun ve benimki birbirinin anahtarına sahip. Özellikle burada bulunduğumdan bu yana, gizemli bir duygu içindeyim, ki ruhî tecrübenin harikalar diyarına beni sen götürmüştün ve götürüyorsun" (Allen 1993: 152-53).

Ancak bu Yale profesörü birçoklarınca kibirli ve kendini üstün gören, hatta zaman zaman da otoriter biriydi. Her ne kadar hayatının ileri dönemlerinde Eşit Haklar Yasa Değişikliği'ni iktisadî düzlemlerde savunsa da, bir erkeğin yerinin işyeri ve bir kadının yerinin mutfak ve yatak odası olduğuna inanırdı. Geleneksel toplumun, kadının yeteneklerini eksik değerlendirdiğini düşünürdü.

Kişisel hayatındaki trajediler, yakalandığı verem gibi, kariyerini çok etkilemiştir. 1918 baharında büyük kızı, Fransa'ya gemiyle gitmek üzere olan askere yazılmış biriyle nişanlandı. Fisher, kızına nişanlısı ayrılmadan önce evlenmesini tavsiye etmişti, toplumsal baskı altında kızı anî bir sinir krizi geçirdi. Aylar geçmiş ve kızı hâlâ iyileşememişti. Fisher'in Amerikan Ekonomi Cemiyetinde başkanlık konuşmasını yapmasından sadece birkaç hafta önce, hastanede göğüs zarı iltihabından ölmüştü. Fisher savaştan nefret ederdi, kızının ölümünden sonra Milletler Cemiyeti ve dünya barışı için mücadelesini yoğunlaştırdı.

FISHER OTUZUN ÜZERİNDE KİTAP YAZDI

Fisher müthiş bir yazardı. İktisatta, sermaye ve faiz, yeni bir parasal standart, iş çevrimi, indeks rakamları ve dolar konusunda yazdı. Her birinde, paranın kritik rolünü ortaya koydu. Parasal iktisat onun favori konusu olup, fiyat istikrarı en çok üzerinde durduğu politika hedefiydi.

FISHER ROLODEKS'İ İCAT ETTİ VE MİLYONER OLDU

Irving Fisher aynı zamanda bir mucitti, her zaman zengin olmanın bir yolunu ararardı. Okulda çeşitli küçük buluşlar tasarlamıştı, fakat en büyük buluşu 1910 yılında, fişleme (indeks kart) sistemini icat etmesi oldu. İndeks dosya kartları ile arama yapmak her zaman sıkıcı bir işti, bu yüzden Fisher indeks kartının altında bir çentik kesip, bunu metal bir şeritle çentiğe yapıştırmak biçiminde bir çözüm buldu. Rolodeks böyle doğdu.

Bugün rolodeksi milyonlar kullanıyor, özellikle yuvarlak türünü. Fisher rolodeksle ilgili ilk patentini 1912'nin Aralık ayında aldı, bunu üretecek ve pazarlayacak bir firma bulamadı. Kendi şirketi olan Index Visible Company'yi kurdu ve 1913'te kendi buluşunu satmaya başladı.

Bir düzine yıl sonra, şirketi kâr etmeye başladı. 1925 yılında bir başka firma bu şirketi satınaldı. Satınalan şirket daha sonra Remington Rand ile birleşecekti. Fisher'in anîden milyoner olması, geniş bir Lincoln otomobil satınalmasına ve bir şoför tutmasına fırsat verdi. O üniversite profesörü artık zengin ve nüfuzlu bir piyasa tahmincisiydi.

IRVİNG FISHER DELİ DİKTATÖR'ÜN DANIŞMANI OLDU!

Gaipten sesler duyan iktidardaki deliler, kendi çılgınlıklarını birkaç yıllık geçmişi olan bazı akademik yazbozculardan süzerek almaktadırlar.

John Maynard Keynes (1973 [1936]: 383)

Irving Fisher her şeyden önce bir savaşçıydı, hiçbir şey onu, politik amaçlarını gerçekleştirmekten alıkoyamayacaktı. İtalyan diktatör Benito Mussolini'nin parasal konularla ilgilendiğini duyunca, Mussolini'ye bir mektup yazdı, mektubunda bir dünya parasal konferansının toplanması için desteğini almayı ümit ettiğini belirtiyordu. Deli Diktatör olumlu yanıtladı ve Fisher 1927'de Avrupa yoluna koyuldu. Cenova'da bir dizi konferans verdikten sonra, bir arkadaşıyla birlikte trenle Roma'ya gitti.

Saatlerce bekledikten sonra, sonunda Deli Diktatör'ün huzuruna kabul edildiler. Fisher "Siz enflâsyon ve deflâsyon, istikrarsız para ve onu istikrara kavuşturma ile ilgilenen dünyadaki birkaç büyük adamdan birisiniz" diye haykırdı. İtalyan lidere *Para Yanılgısı*'nın (*The Money Illusion*) (1928) bir kopyası ile imzalaması ümidiyle uluslararası bir parasal konferansı destekleyen bir mektup takdim etti. Mussolini, Fisher'a İtalya'nın ekonomik durumunu sorarak imza atmaktan kaçındı. Fisher, altın standardına dönmek için parasal sistemi zayıflatmanın vahim bir hata olduğunu söyleyerek karşılık verdi. Oradan büyük ümitlerle ayrıldı.

Fotoğraf 11.2: Benito Mussolini
Irving Fisher'in Para Konusundaki Önerilerini Ciddîye Aldı.
Hulton-Getty Arşivleri'nin izniyle.

Mussolini mektubu hiçbir zaman imzalamadı ve 1931 Haziran'ına kadar İtalyan cumhurbaşkanından herhangi bir kişisel cevap da gelmedi. Mussolini bir büyükelçisi yoluyla Fisher'e *Para Yanılgısı*'nı okuduğunu ve derinden etkilendiğini bildiriyordu. Cesaretlenen Fisher tekrar yazdı, fakat Mussolini'den bir daha haber alamadı. Öyle görünüyor ki, İtalyan liderin 1930'larda daha acil başka ihtiyaçları vardı (Allen 1993: 196-97, 238).

WALL STREET'İN KÂHİNİ

Fisher'in milyoner olması, onu 1920'lerde "Wall Street'in Kâhini" yapmıştı. New York gazetelerinde sık sık ekonominin ve hisse senedi piyasasının durumu konusundaki görüşleri aktarılırdı. Columbia profesörü Wesley C. Mitchell'a katılarak, Gürleyen Yirmilerin "Yeni Çağ" iyimserliğinin başlıca savunucusu, yeni ve daha iyi bir dünyanın iyimser önderlerinden biri olmuştu. Fisher hisse senedi piyasasındaki patlamayı, Amerika'da sürekli refahın Yeni Çağının bir yansıması olarak görmüş ve yeni kurulan merkez bankasının (Federal Rezerv), gelecekteki herhangi bir depresyonu veya parasal krizi önleyeceğini sanmıştı (Skousen 1993: 249-56).

Elindeki Rand• hisselerinin yanısıra, küçük-ölçekli hisselere de, servetini katlamak için büyük yatırım yapmıştı. İhtiyat akçesi yatırarak dahi satınalmıştı. Fiyatların yükselme eğiliminde olduğu piyasanın tepe noktasında, elindeki hisse senetlerinin değeri 10 milyon dolar olarak tahmin ediliyordu.

Fotoğraf 11.3: 1927'deki Zengin ve Mutlu Irving Fisher Borsanın Çöküşünden Önce.
Culver Pictures'ın izniyle.

BOĞA FISHER, AYI BABSON'A KARŞI

Fisher, 1929'un güzünde, uzun süreden beri arkadaşı olan Roger Babson ile alenen kan davası başlattı. Babson dile düşmüş bir kıyamet tellâlıydı, daha 1926'da Wall Street'in klâsik bir şişmenin içine girdiği ve bir çöküşe maruz kalacağı uyarısında bulunmuştu. Ayımsı* Babson yatırımcıları 1929 Eylül'ünde tekrar uyardığında, bir kriz "an meselesi"ydi. Boğamsı** Fisher ise New York gazetelerine şöyle diyordu, "Hisse senedi fiyatlarında bir durgunluk olabilir, ancak bir çöküş kesinlikle sözkonusu değil."

---

* Ayımsı (bearish): Fiyatların düşeceği beklentisi içinde olan, satma yanlısı (Ed.).
** Boğamsı (bullish): Fiyatların yükseleceği beklentisi içinde olan, alma yanlısı (Ed.).

Yaklaşık iki ay süreyle, Fisher Babson'a göre daha haklı göründü. Bu zaman zarfında hisse fiyatları sendelemesine rağmen, bir çöküş olmadı. Pazartesi günü, 16 Ekim 1929, krizden iki haftadan daha az bir süre önce, Fisher yakın zamanda ölümsüzleşecek bir öngörüde bulundu, "hisse fiyatları, kalıcı bir yüksek plâto gibi görünen bir düzeye ulaşmıştır" (Skousen 1993: 252-53).

Bu arada, Dow Jones Endüstriyel Ortalaması 3 Eylül 1929'da 381 tavanına vurdu. Tekrar bu zirveye ulaşması on-yıllar alacaktı. 1929'un sonuna kadar Dow 200'e kadar düşecekti, neredeyse değerinin yarısını kaybetmişti. Ekim'in sonundaki çöküş, hisse senetlerinin değerindeki uzun, karmaşık düşüşün sadece başlangıcıydı.

Fakat Fisher vazgeçmedi. 1929 Aralık ortasına kadar bir kitap yazdı, *Hisse Senedi Piyasasının Çöküşü-Ve Sonrası*. Ülkede iyimserliği yeniden tesise çalışan cesur ve pişmanlık duymayan bir kitaptı. İnatçı bir şekilde "Ben görüşlerimi Eylül'de, panikten önce beyan ettim; piyasanın zirvesine ulaştığını söyledim, gelişmeler de bunu kanıtladı. Yine durgunluğun ciddî bir çöküş niteliğinde olmayacağı görüşünü ifade ettim, bunda yanılmışım. Yine, bu yeni hisse fiyatları platosunun herhangi bir durgunluk durumunda bile varlığı sürdüreceğini öngörmüştüm. Bu kanıtlandı." Fisher konuşmaya devam ediyordu, "En azından yakın gelecekte, manzara parlaktır" (Fisher 1930: vii).

ROGER BABSON, "WALL STREET'İN KASVETLİ KÂHİNİ "

Belki de aldığım en önemli ders, dünyayı istatistik, enformasyon veya herhangi başka bir şeyden ziyade, duyguların yönettiğidir.

Roger W. Babson

Mali konularda danışman ve işletme iktisatçısı olan **Roger W. Babson (1875-1967)**, şaşırtıcı derecede Fisher'in hayatına benzer bir yaşam sürdü. Fisher gibi, Babson da, işletme istatistiğine, borsaya, sağlık meselelerine ve erdemlilik ülküsüne meraklı bir New Englandlıydı. Her ikisi de buluşçuydu; alkol yasağını savunuyor, sağlık konusunda aşırı titizlik gösteriyorlardı.

Fisher gibi, Babson da veremle olan mücadelesinden derinden etkilenmişti. Dinî inançlarına ek olarak, Babson güneş ışığı ve temiz havaya da inanırdı. Kışın dahil, pencerelerini bütün yıl boyunca açık tutardı (bkz. Fotoğraf 11.4). Dondurucu soğuklarda sekreterinin yazmaya devam edebilmesi için özel eldivenler yapmıştı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, kendisi ve eşi Florida'da Lake Gölüne yakın bir ev satın aldı, kışlarını burada geçiriyorlardı. Bugün Babson Parkı olarak bilinen bu mülk, kadınlara has bir işletme okulu olan Webber College'ın da mekânıdır. Kendisi daha önce Massachusetts'te bulunan bir işletme okulu olan Babson College'ı kurmuştu.

NEWTON HAYRANI

MIT mezunu birisi olarak Babson, kendisini Sir Isaac Newton'un ortaya attığı fiziğin ikinci kanununa kaptırmıştı: "Her bir eylem için buna eşit ve tam aksi bir karşı eylem vardır." Newton'dan o kadar büyülenmişti ki, Newton'ın Londra'daki oturma odasının duvarlarını, kapılarını ve panjurlarını yeniden, Massachusetts'te bulunan Babson Parkındaki Babson Enstitüsü Kütüphanesindekilerin aynısı biçiminde inşâ etti. Adam Smith gibi, Babson da Newton'ın kanununu iktisada ve finansa uyarlamaya çalıştı. Onun "Babson-grafikleri" hasılanın, mal fiyatlarının ve hisse indekslerinin Babson trend eğrisinin üstünde ve altında nasıl hareket ettiğini gösteriyordu. Birçok yönden Babson, teknik analizin öncüsüdür. 1920'lerin grafikçisidir o.

Babson-grafiklerini okumasına dayanarak, Babson, 1926 gibi erken bir tarihte borsada ayımsı olmuştu. Bu tarihte, Dow Jones Endüstriyel Ortalaması 160 dolayındaydı. Ve bu endeks başaşağı gitmeden bir 200 puan daha yükselebilirdi. Babson bunun en büyük hatası olduğunu kabul ediyordu: "Eylül 1929'daki çöküşün hemen öncesinde çok karamsar bir demeç veriyordum, ancak benzer uyarıları yaklaşık olarak onsekiz aydan beri yapıyordum. Gazete arşivlerinde yapılan bir araştırma, 1929-35 büyük depresyonunu tahmin etmede en büyük itibarın Babson Organizasyon'a verildiğini göstermekle birlikte, çöküşün fiilen olduğundan daha erken geleceğini düşündüğümüz vurgulanmalıdır. Aynı şekilde, yukarı dönüşün de, 1932'deki fiilen olduğundan daha erken geleceğini düşünmüştük" (Babson 1950: 267).

Fotoğraf 11.4: Roger Babson Sekreterine Yazı Yazdırıyor: Babson Temiz Havaya İnanırdı —kış ortasında bile!
Babson College'ın izniyle.

1940 yılında, Babson başkanlık seçimi için Yasakçı Parti* adayı oldu. Otobiyografisi dahil, pek çok kitap yazdı. Otobiyografisinin başlığı, Newtoncu fiziğe dayanıyordu: *Etkiler ve Tepkiler* (Actions and Reaction).

Babson aynı zamanda hikmetli sözleriyle de bilinir:

1. "İnsanların çoğu, kullandıklarından çok daha fazla bilgiye sahip olmuştur. Onların kalıtıma ve karakter gelişimine ihtiyaçları vardır; bu, bilgiyi uygun bir şekilde uygulayabilmelerini sağlayacaktır."
2. "Ne yazık ki ben bir doktor gibi değilim; doktor, hatalarını yerin altında dört fit derinlikte gizleyebiliyor."
3. "Başarılı adam yetenekte, eylemdeki gibi üstün değildir."
4. "Yirmi, kırk veya seksen yıl önce yazılmış kitapları daha fazla okumalıyız, modern kitapların ise sadece birkaçını" (Babson 1950).

Son alıntıya göre, belki de aklında kendi kitapları vardı. Kitaplarının hepsi bugün basımdan kalkmıştır.

FISHER İFLÂSLA YÜZYÜZE GELİR

Ne yazık ki, Fisher de hata yapmada ondan geri kalmadı. Başkan Herbert Hoover'ın olayların gidişatını tümden değiştirmeyi amaçlayan programına olan inancına rağmen, Dow Endüstriyel Hisseler Endeksi 1932 yılında indiği 40 puan civarındaki dip noktasını görmeden önce, ilâve bir 200 puanlık düşüş daha yaşadı. 1929-32 çöküşünde hisselerdeki ortalama düşüş yüzde 90'ın üzerindeydi. Fisher'in kendi portföyü, Wall Street ayı piyasasının genişlemesiyle neredeyse yok oldu. Biyografi yazarı Robert Loring Allen bunu şöyle yorumluyor, "Çöküş ve depresyon konusunda kendisinin hatalı olduğu fikrini kabul etmede büyük güçlük çekiyordu" (Allen 1993: 220).

Otuzların başlarında depresyona son vermek için, Fisher reflasyon**, devalüasyon ve altın standardının terk edilmesini savunuyordu. Hoover bunların hiçbirini yapmadı, durum daha da kötüleşti. Bankalar çöktü ve her dört Amerikalıdan birisi işsiz kaldı. 1933'te Franklin D. Roosevelt'ın (FDR) bankaları tatil etmesini memnuniyetle karşıladı, Fisher krizin tabana vurduğunu düşünüyordu ve sonunda iflâsı atlatabilecekti. Ekonomik durgunluğa çözüm için kamu harcamalarının değil, para arzının genişletilmesini savunuyordu. Roosevelt'a gayriresmî danışman olmuştu, 1933'ten 1944'e kadar ona 100 mektup yazmıştı (Roosevelt ise cevaben 20 mektup yazmıştı). Fisher, Ulusal Endüstriyi Kurtarma Kanunu, Tarımsal Uyum Kanunu ve üretim sürecindeki diğer FDR müda-

* İçki yasağı taraftarı parti. (Ed.)

** Reflation: Eski fiyat düzeyine erişebilmek amacıyla dolaşımdaki para miktarının denetlenmesi (Ed.)

halelerine karşı çıkıyordu. Aynı zamanda gelir ve sermaye kazançları vergilerine de karşıydı, bunları verimlilik karşıtı olarak görüyordu. Roosevelt, Fisher'in banka mevduatları üzerine devlet garantisi fikrini kabul etmiş, ancak diğer parasal önerilerini reddetmişti.

1930'lar esnasında, altmışlı yıllarındayken, Fisher Yale'de yılda sadece bir sınıfa ders veriyordu, geriye kalan zamanını ekonomik reformcu ve savaşçı olarak geçiriyordu. Piyasa düzeldi, fakat Fisher'in kişisel malî durumu düzelmedi. Çöküşten hiç kurtulamadı. Ağır borçlar, kötü aktifler ve federal vergi yetkilileriyle önceki kazançları üzerine korkunç kavgalarla sürekli olarak hokkabazlık yapmaya zorlandı. Eşinin varlıklı kız kardeşi, bir kerede 100,000 dolar borç vererek Fisher'i iflâstan kurtardı. Ocak 1931 dibe vurma noktasıydı; zatürree kaptı ve aynı zamanda IRS'ten* bir mektup aldı. 61,234 dolarlık eski vergileri talep ediliyordu. Devlete borcunu ödemesi yıllarını aldı.

FISHER KIRIK KALPLİ BİR ADAM OLARAK ÖLÜR

1935'te Fisher Yale'den mecburî emekliliğe ayrıldı. Evi üzerindeki ipotek ödemelerini yapamadı. Yale bu evi satınalmayı ve tekrar Fisher'e kiralamayı yaşamboyu kullanım anlaşmasıyla kabul etti. 1939'a kadar baldızına 750,000 doların üzerinde borcu oldu ve hiçbir zaman bu borcun tümünü ödeyemedi. 1940'ta sevgili eşi Margie öldü. Fisher aylarca seyahat edip, otellerde kaldı. Milyonlarını geri getirmenin yollarını aradı. Hiçbir zaman gerçekleşmeyen fındık projelerinin peşine düştü. Üç ayaklı portatif sandalye yaptı ve Sears Roebuck'a satmaya çalıştı, ancak teklifi geri çevrildi. Sonunda, 1947'de, kanserle olan mücadelesini kaybetti ve öldü. Allen "Çabaları, onu ülkenin en çok tanınan ama en başarısız parasal reformcusu yaptı, kötü kararları servetine, işletmelerine ve evine mal olmuştu... Genel olarak... bir işadamı, yatırımcı, siyasî danışman, politikacı, tanıtımcı, öyjenist, hararetli sağlık taraftarı ve toplumsal reformcu olarak neyin üstesinden gelmeyi ümit ettiyse, hepsinde başarısız oldu" demektedir (Allen 1993: 269-70, 297-98).

FISHER'İN PARASAL MODELİ: YANLIŞ GİDEN NEYDİ?

Hiç kuşku yok ki, talihi onu yaklaşan bir fırtınaya karşı kör etmişti, ancak Irving Fisher'in yirminci yüzyıldaki en büyük finansal çöküşü öngörmedeki başarısızlığı sadece piyasadaki mevcut çıkarları nedeniyle değildi. Başarısızlığının esas nedeni, ekonominin parasal boyutuyla ilgili bakış açısındaki eksiklikti.

En ciddî yetersizliği, parasal teoriye aşırı "makro" yaklaşımıdır. Parasal ekonominin iç işleyişine bakmayı kabul etmedi. Konu paraya gelince, Fisher bireysel davranış teorisini ve mikro iktisadı görmezden geldi. Bunun yerine, paraya ge-

* Internal Revenue Service, ABD vergi bürosu. (Ed.)

niş, toptancı gözlüklerle bakıyordu. Ekonomide para ve kredinin artış hızı gibi genel ekonomik trendleri gözledi, fakat paranın ilk olarak hangi bireylerin ve kurumların eline geçtiğine dikkat etmedi. Fiyatlar genel düzeyinin nasıl bir seyir izlediğini gözledi, fiyat endekslerinin oluşturulmasına öncülük etti, fakat ekonominin belirli sektörlerinde bireysel fiyatların nasıl oluştuğuna dikkat etmedi. Ülkenin sanayi üretimini ölçtü, ancak bireysel endüstrilerin ve piyasaların yükseliş ve düşüşlerine konsantre olmayı ihmal etti. Fisher ekonomik büyüklükleri toplulaştırma konusuna hevesli, ancak bu büyüklükleri parçalara ayırıp inceleme konusunda kayıtsız birisiydi. Kısaca, ekonomide ve bankacılık sistemindeki ciddî yapısal dengesizliklerin farkına varmada başarısız oldu.

FISHER SERMAYEYİ BİR FON OLARAK ELE ALIR

Fisher'in çalışması daha başlangıcından itibaren aşırı derecede makroydu. Sermaye ve faiz üzerine olan birinci kitabı 1906-07'de yayımlandı; burada sermaye, ekonomik yapı değiştiğinde ve faiz oranları yükselip düştüğünde kolaylıkla manipüle edilebilecek ve başka yerlere aktarılabilecek geniş bir fon yığını olarak ele alınıyordu. "Sermaye bir fondur, gelir ise bir akım," diye yazıyordu (Fisher 1906: 52). Böylece, Fisher'e göre sermaye, her tür sermaye yer değiştirmesi veya krize ekonominin hızla uyum sağlamasını temin edecek kadar akışkandı. James Bates Clark ile (ve daha sonra Frank Knight ile) aynı görüşe sahipti: sermaye, çok fazla yer değiştirmeye konu olmaksızın, en verimli kullanımına etkin biçimde kaydırılabilecek homojen bir fondu. Sermaye baraj gölü gibiydi, gölde su hızla uygun dengeyi bulurdu.

Bu görüş Eugen Böhm-Bawerk ve Avusturyalılarla keskin bir zıtlık içindeydi. Çünkü onlara göre, sermaye heterojendi ve akışkanlığı da oldukça azdı. Avusturyalılara göre, para formunda ve yatırım fonları formundaki sermaye homojendir ve oldukça akışkandır; ancak binalara, teçhizata ve makinaya yatırılan sermaye heterojendir ve akışkan değildir. Avusturyalılar sermaye yatırımı ve sermaye *malları* arasında büyük bir ayrım olduğunu düşünüyorlardı.

Yirminci yüzyılın başında, sermayenin niteliğinin ne olduğu, başlı başına bir tartışma konusuydu, çünkü iktisatçılar ekonominin bir depresyonda ne kadar hızlı uyum sağlayacağını ve ne kadar hızlı kurtulacağını bilmek istiyorlardı. Eğer sermaye homojense ve oldukça akışkan ise, o zaman uyum süreci çok zaman almayacak ve ekonomi kısa sürede kendi ayakları üstünde durabilecekti. Fakat eğer sermaye heterojense ve kolaylıkla diğer kullanımlara kaydırılamıyorsa, o zaman uyum süreci çok daha fazla zaman alacak; depresyondan kurtulmak da bir ülke için yıllar alabilecektir.

Fisher iyimser görüşü kabul ediyordu sermaye heterojenliği ve akışkansızlığı önemli sorunlar değildi ve büyük bir depresyona yol açması da olası değildi. Bu görüş, Fisher'in saldırıya en açık zayıf yönüne dönüşecekti.

FISHER'İN EN BÜYÜK KATKISI: PARANIN MİKTAR TEORİSİ

Irving Fisher'in en büyük katkısı yeni kitabında ortaya çıktı, *Paranın Satınalma Gücü* (1922 [1911]). Fisher'i mesleğin zirvesine taşıyan bu kitaptı. 1911'de Macmillan tarafından yayımlandı. Zamanla Japonca, Almanca, Rusça, Fransızca'ya çevrildi; bölümleri para ve bankacılıkla ilgili derlemelerde yeniden basıldı. Bu kitabında Fisher, kendisinin parasal modeli olan "paranın miktar teorisi" için matematiksel bir formül sunuyordu.

Paranın miktar teorisinin ana teması şuydu: Enflâsyona (fiyatlardaki genel yükseliş) esas olarak para ve kredideki genişleme yol açar ve genel fiyat düzeyindeki değişmeler ile para arzındaki değişmeler arasında doğrudan bir korelâsyon vardır. Eğer para arzı iki katına çıkarsa, fiyatlar da aşağı yukarı ikiye katlanacaktır.

Birçok iktisatçı bu parasal teoriyi Fisher'dan daha önceye, David Hume ve John Stuart Mill'e kadar bile geri götürür. 1752'de David Hume, vatandaşlarını uyarıyordu, "Fakat... [para miktarında] artış işgücünün ve malların fiyatında yükselişten başka bir etkiye sahip değildir" (Friedman 1987: 3). 1884'te Mill şu sonuca varıyordu, "*Devlet* parası ihraçları, sürekli olmasa da, fiyatları yükseltecektir" (Friedman 1987: 10).

FISHER BİR MATEMATİKSEL FORMÜL GELİŞTİRDİ

Fisher daha ileri gitti. Teorisini betimlemek için bir matematiksel formül geliştirdi. Simon Newcomb'un 1885'te para ve mallar arasında formüle ettiği "mübadele denkliği" ile başladı.

$$M \times V = P \times Q$$

Burada

M = dolaşımdaki para miktarı
V = paranın dolaşım hızı, veya paranın yıllık devir oranı
P = genel fiyat düzeyi
Q = yıl boyunca üretilen mal miktarı

Mübadele denkliği gerçekte bir muhasebe özdeşliğinden başka bir şey değildi. Eşitliğin sağ yanı para transferini, sol yanı ise mal transferini temsil eder. Herhangi bir mübadelede malların değeri transfer edilen paraya eşit olmalıdır. Benzer şekilde, dolaşımdaki toplam para miktarının, bir yıl içinde paranın ortalama el değiştirme sayısı ile çarpılması da, yıl boyunca üretilen ve satılan mal ve hizmetlerin dolar karşılığına eşit olmalıdır. Eğer bir ülkede para arzı 200 milyar dolar ise ve bu 200 milyar dolar bir yılda bir kişiden diğerine ortalama beş kez el değiştiriyorsa, ekonomideki toplam harcama 1 trilyon dolara eşit olur. O yüzden eğer bir yıl boyunca üretilen mal ve hizmetleri toplarsanız, tüketiciler tarafından

satınalınan (veya üreticilerin sattığı) toplam hasılanın değeri 1 trilyon dolara eşit olmalıdır. Buradan, M x V tanım gereği P x Q'ya eşit olmalıdır.

Bu mübadele denklemi bir teori değildir. Tanım gereği doğrudur, esasında bir totolojidir.

Bununla birlikte Fisher, bu mübadele denklemini bir teoriye dönüştürmüştür. Hem V'nin (dolaşım hızı) hem de Q'nun (çıktı) görece istikrarlı kaldığını varsaymıştır. Buradan da fiyat düzeyindeki değişmelerin doğrudan para arzındaki değişmelerle ilişkili olması gerekmektedir. Fisher'in ifade ettiği gibi, "Paranın dolaşım hızı ve (mecburen gerçekleşen) ticaret hacminin değişmemesi koşuluyla, fiyatlar düzeyi, dolaşımdaki para miktarıyla aynı oranda değişir" (1963 [1922]: 14).

Fisher buna, *paranın miktar teorisi* adını verdi.

FISHER'İN MODELİ KENDİSİNİ YOLDAN ÇIKARDI

Fisher, paranın uzun dönemde yansız olduğuna kesin olarak inanıyordu; yani, para arzındaki bir artış herhangi uzun dönemli kötü sonuçlara yol açmaksızın, fiyatlarda orantısal artışla sonuçlanacaktır. Fisher "intibaksızlık"a ve "aşırı-yatırımlar"a (bu terimler Avusturyalılar tarafından kullanılmıştır) gönderme yaparken, bunları kısa dönem dengesizlik meseleleri olarak kabul etmiş; bunların çoğunlukla, eninde sonunda kendilerini ortadan kaldıracak olan kurumsal faktörlerden (sözleşmeler, gelenekler ve yasal kısıtlamalar) kaynaklandığını düşünmüştür (Fisher 1963: 184-85).

Böylece, 1920'lerin ortalarında iş çevriminin artık ekonomik sistemde mevcut olamayacağını ileri sürüyordu. Bu naif kanaat, onun mahvolmasına yol açtı. Federal Rezerv'in kredileri yavaş yavaş genişletmesini onaylıyordu ve fiyatlar göreli olarak istikrarlı kaldığı sürece, bunun bir sorun oluşturmayacağını düşünüyordu. Bir Yeni Çağ iktisatçısı olan Fisher, Amerika'nın yeni merkez bankasına büyük bir güven duyuyor ve bir kriz çıkması durumunda Federal Rezerv'in müdahale etmesini bekliyordu.

1920'LERDEKİ FİYAT İSTİKRARI FISHER'İ YANILTTI

Fisher'e göre, yukarıdaki denklemde gözlemlenecek anahtar unsur P'dir, yani genel fiyat düzeyi. Eğer fiyatlar görece istikrarlı olursa, büyük bir kriz veya depresyon olmayacaktır. Düşük fiyat artışı, düşük faiz oranları ve istikrarlı kârlar anlamına gelecektir.

Fiyat istikrarı, Fisher'in 1920'lerdeki başlıca parasal hedefiydi. Fisher 1920-21'de İstikrarlı Para Ligi'ni organize ederek, "istikrarlı para"nın öncü taraftarlarından biri olmuştu. Bu istikrar yanlısı birliğin diğer öncü üyeleri Alvin Hansen,

Arthur C. Pigou, Ralph Hawtrey, Knut Wicksell, Gustav Cassel ve John Maynard Keynes gibi iktisatçılardı.

Fisher, uluslararası altın standardının kendi başına fiyat istikrarını sağlayamayacağını düşünüyordu. Bunun için, Federal Rezerv'in yardımına ihtiyaç vardı. Federal Rezerv, 1913 yılında ihtiyaç olduğunda likidite, ve kredi verme, ve ekonomiyi istikrara kavuşturma, ve depresyonları ve krizleri önleme amacıyla kurulmuştu. Fisher'a göre, eğer toptan ve perakende eşya fiyatları görece istikrarlı kalırsa, her şey iyi olacaktır. Fakat eğer fiyatlar düşmeye başlarsa, deflâsyon tehlikesi belirirse, Fed* müdahale etmeli ve krediyi genişletmelidir.

Aslında, ABD'deki toptancı ve perakendeci fiyatlar, dikkat çekici ölçüde istikrarlıydı ve 1920'lerde sadece hafifçe düşüş göstermişti. Böylece Yeni Çağ monetaristleri 1929 çöküşü yaklaştığında her şeyin yolunda olduğunu düşünüyorlardı. Gerçekte, çağdaş bir monetarist olan Milton Friedman, 1920'lerden "Rezerv Sistemi'nin Kabarmış (Medcezir) Hâli" olarak söz etmekte ve "Yirmiler, çoğunlukla, yüksek refah ve istikrarlı bir ekonomik büyüme dönemiydi" demektedir (Friedman 1963: 296).

BORSA 1929'DA AŞIRI MI DEĞERLENMİŞTİ?

Yüksek istihdam ve ekonomik büyüme devam etmiş olsaydı, hisse senedi piyasasındaki fiyatlar da korunabilirdi.

Anna J. Schwartz (1987: 130)

Ne! Wall Street 1929'da spekülâtif bir çılgınlık değil miydi? Fisher 21 Ekim 1929'da çöküş arifesinde "hatta bugünkü yüksek piyasada dahi, hisse fiyatları gerçek değerlerini henüz yakalamış değildir" dediğinde haklı mıydı? Modern finansal monetaristler Anna J. Schwartz ve Gerald Sirkin gerçekten, böyle iddia ediyorlardı. Schwartz, cesurca Fisher'ı savunuyordu: "Kazançların büyümesi ile ilgili beklentilerden etkilenen hisse değerleri teorisinin uygulaması, şimdi, Irving Fisher'in inandığı gibi, hisselerin piyasa değerlerinin aşırı yükselmesinin o dönemde genel bir durum olmadığını göstermektedir" (Schwartz 1987: 130). Gariptir ki, makalesini borsanın tekrar çöktüğü bir yılda (1987) yayımladı!

Schwartz, New York Üniversitesi'nde iktisat profesörü Gerald Sirkin'ın çalışmasını zikretmiştir. Sirkin, blue-chip** şirketlerin çoğu için fiyat-kazanç oranlarının 1929'daki makul görünümüne dayanarak, bir bütün olarak hisse senedi fiyatlarının 1929'da "bir 'spekülâtif çılgınlık' görünümü vermesinin güç olduğu" sonucuna varmaktadır (Sirkin 1975: 223-31).

---

* Fed: Federal Reserve, Amerikan merkez bankası (Ed.).

** Düşük riskli ve tatmin edici düzeyde kârlı sağlam şirket (Ed.).

FİLDİŞİ KULESİNDEKİ BİLİM ADAMLARI ÇILDIRDI

Bu, kendinden razı fildişi kulesi düşünüşünün klâsik bir örneğidir. Fiyat-kazanç oranları sıklıkla bir spekülâtif kabarmayı maskeler, çünkü fiyatların ve kazançların her ikisi de boğa piyasasında yükselme eğilimindedir. Daha iyi bir test, hisselerin toplam getirisini GSYIH veya endüstriyel çıktı ile karşılaştırmak olacaktır. Örneğin, 1926'dan 1929'a kadar sanayi üretimi sadece yüzde 8.1 artarken ve mal fiyatları yüzde 4.7 düşerken, ortalama hisse senedi fiyatları yüzde 93 artmıştı! Standart İstatistikî Adî Hisse Senedi Ortalaması'na göre iyi çeşitlendirilmiş bir ABD hisse senedi sepetinin değeri 1924'ten 1929'a kadar üç katından daha fazla artacaktı. İşte ben buna bir spekülâtif çılgınlık derim.

MİKTAR TEORİSİNİN ELEŞTİRİSİ

Fisher'in yaklaşımındaki temel bir kusur, uzun dönem makro ekonomik dengeye aşırı vurgu yapmasıydı. Fisher'in dünyasında, parasal enflâsyonun başlıca etkisi, fiyatlarda genel bir yükselişti, yapısal dengesizlikler ve iş çevrimi değildi. 1920'lerin sonlarında, Fisher'in çok ileri gidip parlama-sönme biçimindeki iş çevriminin varlığını dahi reddettiğine daha önce işaret etmiştik. Bu vahim bir hataydı. John Maynard Keynes, monetaristlerin özellikle bu hayalperest bakış açılarını eleştirmekte, bunu "bugünün olayları için yanıltıcı bir rehber" olarak tanımlamaktaydı. Keynes şöyle yazıyordu: "İktisatçılar kendilerine çok kolay, çok yararsız bir görev verdiler. Eğer fırtınalı bir havada olsalar, bize tek söyleyebilecekleri, fırtına geçtiği zaman okyanusun tekrar sakinleşeceğidir"[3] (Keynes 1971: 65).

Ne yazık ki, Fisher ve taraftarları sadece derneşik (aggregate) istatistikler üzerinde odaklanıp, 1920'ler ekonomisindeki yapısal dengesizliklere gereken önemi vermediler. Fisher ve diğer Yeni Çağ iktisatçıları ABD'de fiyat istikrarını ve uzun dönem dengesini vurgulayarak, Amerikan ekonomisinin aşağıdaki zayıf yönlerini dikkate almada başarısız oldular:

1. Federal Rezerv'in faiz oranı politikası. Fed 1920'ler boyunca "gevşek para" politikası izledi, iskonto oranlarını 1921'deki yüzde 7'lik seviyesinden 1928'de yüzde 3,5'e düşürdü. Benjamin Anderson "sermaye kullanımı ve spekülâsyon için aşırı ucuz para ve sınırsız banka kredisinin mevcut" olmasının 1922 ile 1928 arasında bir patlamaya neden olduğunu söylemiştir (Skousen 1993: 263). Bu gevşek-para politikasını, 1928-29'da faiz oranlarında bilinçli bir artış takip etti. Bu, yapay parlamayı durdurdu ve Wall Street'teki balonu patlattı. Ekim 1929'a kadar, Fed'in iskonto oranı yüzde 6'ya kadar yükseldi ve hisse senedi marjındaki

[3] Keynes, "uzun dönemde, hepimiz öleceğiz" biçimindeki ünlü ifadesini, ilk defa monetaristlerin para teorisini eleştirirken kullanmıştı. Bu konu ile ilgili kutu için 13.bölüme (sayfa 392) bakınız.

ödünçlere istenen faizler yüzde 15-20'ye ulaştı. Böylesi yüksek oranlar herhangi deneyimli bir spekülâtör için alârm zillerini çalmış olmalıydı, fakat Fisher için çalmadı, Yeni Çağ tutkusu ve kendi teorisi gözünü kör etmişti.

2. Ekonomideki Yapısal Dengesizlikler. Fisher'in modelinin tersine, ekonomi üzerindeki etkilerinde enflâsyon tekbiçimli değildir. Bir gevşek-kredi politikası piyasanın çeşitli sektörlerini farklı biçimlerde etkileyecektir, özellikle sermaye-malları piyasalarını. 1920'li yıllarda, mal ya da tüketici fiyatı enflâsyonu yoktu, fakat imalat sanayiinde üretim patlaması ve gayrimenkul ve hisse senedi piyasasında bir aktif enflâsyonu vardı. İktisatçılar bu durumu bir "aşırı-yatırım" veya "kötü-yatırım" patlaması olarak yorumlamışlardı: burada konut, sermaye-yoğun iş faaliyetleri ve hisse senedi fiyatları sürdürülemez bir hızda artıyordu. Özellikle, Florida ve Manhattan'daki gayrimenkul patlaması bu dengesizliği yansıtıyordu. Faiz oranları 1929'da fırladığı zaman, aşırı-yatırım patlaması anîden kesilme noktasına geldi.

3. Uluslararası Altın Standardı. Fisher ve taraftarları, uluslararası altın standardının gücünü de yeterince takdir edemediler. Eğer dünya ekonomisi, altın standardını kaldırıp yerine, devletin çıkardığı kâğıt para sistemini koymuş olsaydı (Fisher'in ideal sistemi), enflâsyonist patlama muhtemelen çok daha uzun sürecekti. Çünkü altın standardı sisteminde, merkez bankalarının elleri bazen bağlıdır. Merkez bankacıları, denizaşırı negatif bir etkiye yol açmaksızın yurtiçi para miktarını artırmaya devam edemezler. Örneğin, yurtiçi enflâsyonist baskı, belki altının ülkeden çıkışına neden olabilir, Federal Rezerv'i faizleri yükseltmeye zorlayabilir, kredileri azaltabilir ve bir durgunluğa neden olabilirdi. Altın kaybetme, Federal Rezerv yetkililerinin 1929-32 krizi sırasında haklı bir korkusuydu.

GÜNCELLEME: 1929 ÇÖKÜŞÜ VE BÜYÜK DEPRESYON ÖNGÖRÜLEBİLİR MİYDİ?

1929'dan 1932'ye kadar olan çöküş, ne öngörülebilirdi ne de kaçınılabilirdi.

Milton Friedman (1963: 247)

American Economic Review'un Eylül 1988 sayısında, Harvard ve Yale'den üç usta ekonometrisyen tarihe geri gitmeye, modern zaman serileri analizini kullanarak 1929 çöküşünü ve Büyük Buhranı tahmin edip edemeyeceklerini görmeye teşebbüs ettiler. Sözkonusu ekonometrisyenler, Irving Fisher'in Yale'de ulaşmış olabileceği verilere ve Harvard Ekonomi Servisi verilerinin aynısını kullandılar. Bunların her ikisi de çöküşü ve ardından gelen depresyonu öngörmede başarısız olmuştu.

Vardıkları sonuç neydi? 1929-33 yıkımı "önceden tahmin edilemez"di. Onların ekonometrik modeli, Fisher'inki gibi, yirminci yüzyılın en büyük ekonomik krizini öngörmede başarısız olmuştu. Bu sonuçtan dolayı eziklik duydular mı? Hayır! Fisher'i ve Harvard Ekonomi Servisi'ni yanlış yapmakla

suçlamak yerine, "berabere kaldıklarını" ileri sürdüler. Üçünün vardığı sonuç, dünya çapındaki anî bir felâketle karşılaşan Yale ve Harvard'ın "Çöküş arifesinde ve takip eden aylarda ekonomi konusunda iyimser görünmeleri makul karşılanabilir" şeklindeydi (Dominguez ve diğerleri 1988: 605). Onların tavsiyelerine uyan binlerce yatırımcıya bir teselli!

İlginç bir biçimde, Harvard ve Yale'den üç iktisatçı, bu olayları tahmin eden Fisher'in birkaç akranını görmezden gelmişti. Görmezden gelinenlere, "sağlam para" iktisatçıları Chase Manhattan Bank'ta baş iktisatçı olan Benjamin M. Anderson ile *Journal of Commerce*'ün editörü ve Columbia Üniversitesi'nde bankacılık profesörü H. Parker Willis dahildi. Bu iki iktisatçı da Fisher'i ve onun miktar teorisini çok ciddî şekilde eleştiriyordu. Bu üç iktisatçının 1988 makalesi, yine Avusturyalı Ludwig von Mises ve Friedrich Hayek (bkz. 12. bölüm), İsviçreli bankacı Felix Somary ve *The Annalist*'in yazarı iktisatçı New Englandlı E. C. Harwood'u da görmezden gelmişti (Skousen 1993: 262-83).

ÖZET: YENİ BİR PARASAL TEORİ İHTİYACI

Monetarist Irving Fisher'in dünya tarihindeki en büyük parasal felâketi tahmin etmedeki başarısızlığı, iktisatçıları yeni bir makro iktisat teorisi arama zorunda bıraktı. 1930'larda geliştirilen yeni teorileri incelemeden önce, Fisher'in baş rakibine bir göz atmamız gerekiyor: Avrupa kıtasında geliştirilen bir parasal teori —Avusturyalı Ludwig von Mises ve Friedrich Hayek'in çalışması. Mises ve Hayek, Knut Wicksell ve diğer çağdaşların derin parasal teorilerine dayanarak 1929-32 krizini öngörmüş ve kayıp parasal halkaya daha bütüncül bir çözüm önermiştir. Mises, Hayek ve Wicksell iktisadın bu muhteşem dramasında, 12. bölümün konusunu oluşturmaktadırlar.

REFERANSLAR

Allen, Robert Loring, 1993, *Irving Fisher: A Biography*, Cambridge: Blackwell.

Babson, Roger W., 1950, *Actions and Reactions: An Autobiography*, 2. Baskı, New York: Harper and Brothers.

Blaug, Mark, 1986, *Great Economists Before Keynes*, Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press International.

Dominguez, Kathryn M., Ray C. Fair ve Matthew D. Shapiro, 1988, "Forecasting the Depression: Harvard versus Yale", *American Economic Review* 78: 3 (Eylül), 595-612.

Fisher, Irving, 1906, *The Nature of Capital and Interest*, New York: Macmillan.

------, 1928, *The Money Illusion*, New York: Adelphi.

------, 1930, *The Stock Market Crash-And After*, New York: Macmillan.

------, 1963, [1922], *The Purchasing Power of Money*, 2. Baskı, New York: Augustus M. Kelley.

Fisher, Irving N., 1956, *My Father Irving Fisher*, New York: Comet Press.

Friedman, Milton, 1987, "Quantity Theory of Money", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Londra: Macmillan, Cilt 4, 3-20.

Friedman, Milton ve Anna J., Schwartz, 1963, *A Monetary History of the United States, 1867-1960,* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Keynes, John Maynard, 1971, *Activities 1906-1914: India and Cambridge The Collected Works of John Maynard Keynes*, cilt 15, Londra: Macmillan.

------, 1973 [1936], *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Londra: Macmillan.

Menger, Carl, 1976, *Principles of Economics*, New York: New York University Press.

Rothbard, Murray N., 1990, *What Has the Government Done to Our Money?* 4. Baskı, Auburn, AL: Ludvig von Mises Institute.

Schwartz, Anna J., 1987, "Understanding 1929-1933", *Money in Historical Perspective*, Chicago: University of Chicago Press, 110-51.

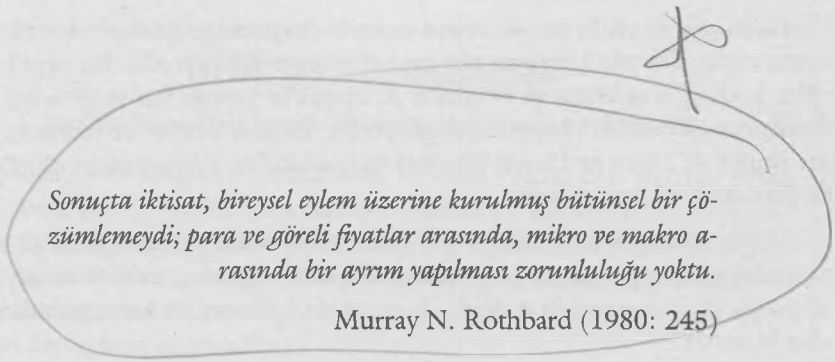
Sirkin, Gerald, 1975, "The Stock Market of 1929 Revisited: A Note", *Business History Review* 49: 2 (yaz), 223-31.

Skousen, Mark, 1993, "Who Predicted the 1929 Crash?" in *The Meaning of Ludwig von Mises*, ed. Jeffrey M. Herbener, Norwell, MA: Kluwer Academic Publishers, 247-83.

Tobin, James, 1987, "Irving Fisher", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Londra: Macmillan, Cilt 2., 369-76.

12

KAYIP MISES*: MISES (VE WICKSELL) BÜYÜK BİR ÇIKIŞ YAPIYOR**

Sonuçta iktisat, bireysel eylem üzerine kurulmuş bütünsel bir çözümlemeydi; para ve göreli fiyatlar arasında, mikro ve makro arasında bir ayrım yapılması zorunluluğu yoktu.

Murray N. Rothbard (1980: 245)

Mises ve Hayek, Adam Smith'in ilkelerini bu yüzyılın oldukça kritik bir anında açık bir biçimde dillendirdiler ve büyük oranda zenginleştirdiler.

Vernon L. Smith (1999: 208)

Ünlü Yale iktisatçısı Irving Fisher'in 1929-32'nin korkunç olaylarını tahmin etmede başarısız olması, o dönemin çarpıcı bir özelliğidir. Parasal iktisat -para, kredi ve bankacılığın rolü- kolayca anlaşılabilecek bir konu olmayacaktı. Fisher'in kendi çözümü olan paranın matematiksel miktar teorisinin, fiyatlar, ticaret ve endüstriyel faaliyetin genişleme ve daralmasını öngörmede veya açıklamada yetersiz kaldığı acıklı bir şekilde anlaşıldı. Düşünün, tarihteki en büyük ekonomik çöküşten sadece aylar önce, [Fisher] meslektaşlarına iş çevriminin geçmişe ait bir olgu olduğunu söylüyordu.

Fisher'in ezelî rakibi Roger Babson, parasal ve iş dünyasının koşullarını tahmin etmede daha başarılı olmuştur. Bununla birlikte, geliştirmiş olduğu Babsongrafikleri kendisinin yaptığı tahminlerde, bazen yıllara varan, sapmalara neden olmuştur.

---

* Orijinali "Missing Misses." (Ed.)

** Bu bölüm için seçilen müzik: Ludwig van Beethoven, 5. Senfoni.

Ünlü İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes, I. Dünya Savaşı Barış Anlaşmalarının negatif etkisini ve aşırı değerli poundun neden olduğu İngiliz depresyonunu başarılı bir şekilde öngörmüştü. Ancak 1929-32'nin olaylarını önceden haber verme şansına kesinlikle sahip değildi. Bir "kredi çevrimi" tahmin modeli geliştirmeye çalıştı, fakat 1920'lerin sonlarında piyasa zamanlamasıyla ilgili tüm tahmin biçimlerinden vazgeçti (Keynes 1983: 100). Keynes, Irving Fisher, Ralph Hawtrey ve Wesley C. Mitchell gibi diğer oturmuş iktisatçıların 1920'lerde Amerika konusundaki Yeni Çağ iyimserliklerine katılarak, bu iktisatçıların, mal fiyatları istikrarlı, merkez bankaları da kontrol altında olduğu sürece bir depresyonun mümkün olmayacağı fikrini paylaşmıştı. (Keynes'in 1929 öncesi görüşleri 13. bölümde tartışılmaktadır.)

AVUSTURYALILAR -BİR KEZ DAHA- İMDADA YETİŞİYOR

Ne var ki, piyasa çöküşünü ve dünya çapında durgunluğu tahmin eden bir iktisat okulu vardı. Tahmin karmaşık bir parasal teoriye dayanıyordu. Bu okul başkanlığını Ludwig von Mises ve Friedrich A. Hayek'in yaptığı faal ve geleceği parlak Avusturyalı iktisatçılar kuşağından geliyordu. Başarılı sicilleri ve teorik kavrayışları nedeniyle Mises ve Hayek yirminci yüzyıldaki "neo-Avusturyacı okul"un kurucuları olarak kabul edilirler.

Daha sonra göreceğimiz gibi, Hayek, 1974 Nobel İktisat Ödülü'nü almasına neden olan kayda değer ilerlemeler yapmasına rağmen, temel Avusturyacı para teorisi ve iş çevriminin mucidi, Avusturya okulunun iki kurucusundan birisi olan Mises'tir.

Mises'in devrimci makro modeli, İskoç filozof David Hume; İngiliz finansçı David Ricardo; İsveçli iktisatçı Knut Wicksell ve kendi hocası Eugen Böhm-Bawerk'in önceki çığır-açıcı çalışmalarına da dayanır. Onlar önemli katkılarda bulunmuşlardı, ancak bunların hepsini entegre bir parasal teoride bir araya getiren Mises'ti.

Mises, Fisher'in tersine, parasal enflâsyonun özü itibariyle istikrarsız olduğunu ve ekonomide yapısal dengesizlikler meydana getirdiğini, bunun da sürdürülebilir olmadığını iddia ediyordu. Mises'in terimleriyle, para "yansız değildir." Mises'e ve taraftarlarına göre, merkez bankalarının 1920'lerde faiz oranlarını şişirme ve indirme kararları kaçınılmaz olarak yapay bir canlanmaya yol açar. Ancak, uluslararası altın standardı altında böyle bir enflâsyonist şişme sadece kısa süre devam edebilir. Sönüş kaçınılmazdı, ve şiddetli olacaktı.

Mises ve Hayek'in müthiş öngörüleri 1929-32'de gerçekleştiği zaman, iktisat mesleği dikkatini büyük bir ciddîyetle buraya yöneltti. Dünyanın her tarafından iktisatçılar Viyana'ya ünlü Mises'in seminerlerine katılmak için koşuşuyorlardı. Mises'in çalışmaları İngilizce'ye çevrilirken, genç meslektaşı Hayek prestijli Londra Ekonomi Okulunda (LSE) hocalık yapması için davet edildi. On yıllar sonra, 1974'te Hayek, 1930'lardaki çığır-açıcı çalışması için bir Nobel Ödülü kazandı. Bu da iktisadın Avusturyacı vizyonuna yeni bir ilgi uyandırdı.

Şimdi öykümüze, parasal teoriye yeni bir yaklaşım getiren Ludwig von Mises ile başlayalım.

MISES'İN ÖYKÜSÜ: DEMİRDEN İRADE, ÇELİKTEN ZEKÂ

Ludwig von Mises (1881-1973)'in hayatı, o zaman Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bir parçası olan Lemberg şehrinde başladı. Viyana'nın 350 mil doğusunda bulunan Lemberg, bugün Rus Ukrayna'sında Lvov adını almıştır. Lu (sempatiyle böyle çağrılırdı) saygın bir Yahudi ailenin üç oğlunun en büyüğüydü; babası bir inşaat mühendisiydi, "von" onursal unvanı Avusturya demiryollarındaki özel bir çalışmasından dolayı ona bahşedilmişti (Bkz. aşağıda "von" kutusu.) Annesinin amcası Avusturya parlâmentosunda Liberal Parti milletvekiliydi.

VAY BE, "VON" ÜNVANIYLA ANILMAK

Yazan: Sayın Ordinaryüs Profesör Dr. Mark von Skousen

Avrupalılar, vatandaşlarına mükâfatlar ve asâlet unvanları vererek, onları lord, baron, şövalye ve dük yapmalarıyla ünlüdürler. Avusturya'da "arşidük," I. Dünya Savaşı'nın sonunda kadar Habsburg kraliyet ailesinin üyeleri tarafından kullanılan bir unvandır. Prusya Almanya'sı gibi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da kahramanlara olağanüstü ilgi gösterilmesini, protokolü ve onursal dereceleri önemsemiştir.

"Von" Avusturya İmparatorluğu'nda bir unvandı. Devlet memurlarına bahşedilirdi, bazen de özel meziyetleri nedeniyle işadamlarına ve meslek erbabına verilirdi. Daha çok Büyük Britanya'daki "Sir" unvanına benzerdi, ancak bu unvan kendi soyundan gelen bütün erkeklere ve evlenmemiş kadınlara miras olarak kalırdı. Böylece, Ludwig von Mises bu unvanı babasından miras aldı, babası da "von" onur unvanını Avusturya demiryollarındaki çalışması dolayısıyla almıştı. Bu unvanı taşıyan diğer Avusturyalı iktisatçılar arasında Böhm-Bawerk, Wieser ve Hayek de vardır. Menger çocukluğunun erken çağlarında bu unvanı bırakırken Hayek, İngiliz vatandaşlığına kabul edildikten sonra sözkonusu unvanı kullanmayı bırakmıştır.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 1918'de dağılmasından sonra, "von" unvanı kaldırıldı ve bu unvanı taşıyanların çoğu bunu isimlerinde kullanmaya son verdiler. Bununla birlikte, bu unvan diğer insanlar tarafından genellikle kullanılıyordu. Hayek'e göre, bu unvanlar soyadının ilk harfine göre alfabetik sıraya konmalıdır (örneğin, Mises, von Mises değil), Flemenk [Hollandalı] soyadlarının "Van" ile başlaması gibi sıralanmamalıdır.

Şimdi artık Büyük Savaş bitti, Rollins College'daki ilk mütevazı unvanıma geri dönmek zorunda kalacağımı tahmin ediyorum: iktisat doçenti.

Lu yirminci yüzyılın başında Viyana Üniversitesi'ne girdi, Menger'in *Grundsätze*'ını burada okudu ve ünlü Böhm-Bawerk seminerlerine katıldı. Bunların etkisi altında kalarak, Mises o zamanlar hüküm süren sosyalizmi reddetti. 1906'da, yirmi-beş yaşındayken, hukuk doktorası almıştı ve artık bu dünyaya bir katkıda bulunmaya hazır hâle gelmişti.

MISES KAYIP HALKAYI OTUZ-BİR YAŞINDA KEŞFETTİ

Elindeki doktora diplomasıyla, Mises kısa sürede Viyana Ticaret Odası'nın baş iktisatçısı olmuştu, fakat onun esas hedefi Viyana Üniversitesi'nden profesörlük almaktı. 1912'de çığır açan kitabı *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel*'ı bitirdi, eser daha sonra *Para ve Kredi Teorisi* olarak İngilizce'ye çevrildi. Bu kitabında, Irving Fisher'in paranın miktar teorisine meydan okuyan karmaşık bir parasal model sunuluyordu. *Para ve Kredi* mikro ve makro iktisat arasındaki eksik bağlantıyı kurmuştu. Bir başyapıt olan kitap epeyce dikkat çekti ve Mises'e üniversiteden bir görev teklif edildi, fakat *privatdozent* olarak (ücretsiz ve part-time hocalık). Savaştan sonra, Böhm-Bawerk ve Wieser'ın yerine full-time atamalar yapma zamanı geldiğinde, üniversite Mises'i reddetti ve başka iki kişiyi atadı. O yine *privatdozent* olarak kalmıştı.

Fotoğraf 12.1
Ludwig von Mises (1881-1973)
"Ümitsiz bir karamsarlıktan mustaripti."
Ludwig von Mises Enstitüsü'nün izniyle.

ÜÇ NEDENLE AYIRIMCILIĞA UĞRADI

Mises'in atanması üç nedenden ötürü akamete uğradı:

1. Gittikçe artan ölçüde anti-Semitik olan bir ülkede o, Yahudiydi.

2. Nasyonal sosyalizm devrinde uzlaşmaz bir laissez faire liberalizmi taraftarıydı.

3. Kişisel olarak dogmatik ve uzlaşılması olanaksız biriydi. Mises'in kendisinin kabul ettiği gibi "Bazen, sitem ediyorum, çünkü görüşümü çok pervasızca ve uzlaşmaz şekilde ortaya koyuyordum. Ve bana eğer uzlaşmaya daha istekli olsaydım daha fazlasını başarabilmiş olacağım söyleniyordu... Bu eleştirinin haksız olduğunu düşünüyorum" (L. Mises 1978: 74).

MISES VE KIZIL VİYANA

I. Dünya Savaşı'nı müteakip, Rusya'daki Bolşevik Devriminin peşinden gitmeleri konusunda birkaç Doğu Avrupa ülkesi ayartıldı. Avusturya hâlen 1918-19 kışı sırasındaki Müttefik gıda ablukasının sıkıntısını çekiyordu. Buna ilâveten, Otto Bauer öncülüğündeki "Avusturyalı-Marksist" radikaller "Kızıl Viyana"nın kontrolünü ele almış ve bütün ülkeyi Bolşevik kampına katmayı plânlamışlardı. Bauer ile savaştan önce Böhm-Bawerk'in seminerlerinde arkadaşlık kuran Mises, bir komünist rejimin, Müttefiklerin daha büyük ablukası anlamına geleceği ve onların ülkülerinin itibarını düşüreceği konusunda Bauer ve Marksist eşini ikna etmek için gecesini gündüzüne kattı. Sonunda Mises, Bauer'i ikna ederek devrimci projesinden vazgeçirdi ve Avusturya yıkımdan kurtuldu. Mises daha sonra, Bolşeviklerin Avusturya'yı ele geçirmesini tek başına önlediği için itibar talebinde bulundu (Rothbard 1988: 31). Fakat Otto Bauer sonraları bu meseleden dolayı hayata küstü. Radikal arkadaşları tarafından hain olarak yerildi. Bauer, Mises'ten nefret etti ve üniversitesindeki görevinden uzaklaştırmaya çalıştı. Birbirleriyle bir daha hiç konuşmadılar.

"ENFLÂSYON NASIL DURDURULUR" KONUSUNA MISES AÇIKLAMASI

İkinci hadise 1920'lerin başlarında meydana geldi. Barış Anlaşmalarının aşırı yüklerinden mustarip olan Avusturya da, Almanya gibi hiper-enflâsyona gitmişti. Friedrich Hayek, bir aylık maaşının Ekim 1921'de 5,000 krondan Kasım'da 15,000 krona ve Temmuz 1922'ye kadar 1 milyon krona çıktığını hatırlatıyordu. Almanya'da enflâsyon daha da kötüydü. Mises, enflâsyonist krizi çözmek için maliye bakanı olarak atanacağını her an bekliyordu, fakat hiçbir zaman böyle bir teklif almadı.

Sonunda hiper-enflâsyonun doruğunda, bir Milletler Cemiyeti komisyonu Viyana'ya gönderildi. Kaygı içindeki Avusturya hükümet yetkililerinin yanısıra, Mises'i de ziyaret ederek bu korkunç enflâsyona nasıl son verileceği konusunda tavsiyesini aldılar. Mises pervasızca karşılık verdi, "Benimle bu binada gece yarısı saat 12'de buluşun, size o zaman söyleyeceğim." Görevliler kafalarını şaşırmış bir edayla salladılar, fakat sonunda razı oldular. Onunla gece yarısı belirlenen

yerde buluştular, endişeli bir şekilde şöyle sordular, "Profesör Mises, bu enflâsyonu nasıl durdurabiliriz?" Şöyle karşılık verdi, "Şu gürültüyü işitiyor musunuz? Onu kesin!" O bina devletin banknot matbaasına dönüşmüştü, gece gündüz yeni banknotlar basıyordu. Sesin susturulması, Avusturya hükümetinin yaptığı yegâne şeydi ve enflâsyon sona ermişti (Hayek 1994: 70).

YİRMİLİ YILLARDA YAŞAMAK

Gürleyen Yirmiler Mises için hareketli yıllardı. Sosyalizm üzerine bir kitap yazdı, bu kitap daha sonra bir klâsik olarak ilân edilecekti. Yine Böhm-Bawerk'in özel seminerler verme geleneğini 1920 ile 1934 arasında sürdürdü. Bu özel seminerler başlıca ekonomik ve politik meseleler üzerinde gayriresmî bir tartışma forumuydu. Onbeş günde bir Cuma akşamları Ticaret Odasındaki ofisinde yapılıyordu. Daha sonra grup, dışarı çıkıyor ve akşam yemeği için favori kafelerine gidiyordu. Burada gecenin saat 1'ine kadar kalıyorlardı. Seminere sadece davetliler katılıyordu ve katılımcılar davet edilmekten büyük onur duyuyorlardı.

Mises'in kendisi çok özel bir kişiydi. Müzmin bekâr olarak on yıllarca annesiyle yaşadı. Elli-yedi yaşına gelmiş, hâlâ evlenmemişti. 1938 yılıydı, Cenova'da (İsviçre) yaşıyordu, iki çocuklu bir dul olan aktrist Margit Sereny-Herzfeld ile evlendi.

MISESÇİ REKABET: RICHARD, LUDWIG'E KARŞI

Richard dahiydi: iktisadı herkes anlar.

Bayan Richard von Mises, iki kardeşi karşılaştırıyor

[Richard] ilk gününden son gününe kadar pozitivistti.

Ludwig von Mises, kardeşinin ölümü üzerine konuşurken

Ludwig von Mises her zaman genç kardeşi Richard'ın kendisini geride bırakacağı korkusunu taşıdı. Ludwig hukuk doktorasını Viyana Üniversitesi'nden yirmi-beş yaşında iken almıştı, fakat Richard doktorasını çok daha güçlü bir alanda, matematikte ve bir yıl daha erken, yirmi-dört yaşında almıştı. Ludwig iktisatta yeni parlak teoriler geliştirdi, fakat tam-zamanlı, ücretli bir akademik görev elde edemedi. Richard anında Strassburg Üniversitesi'ne matematik profesörü olarak atandı. 1913'te Richard bir uçağı uçurmayı öğrendi ve üniversitenin aerodinamik üzerine ilk kurslarının birinde hocalık yaptı. Her iki kardeş de Büyük Savaş'ta Avusturya için savaştılar, fakat Ludwig ön cephede topçu subayıyken, Richard askerî uçak geliştirmede görevli baş mühendisti ve orijinal bir kanat dizaynına katkıda bulunmuştu. Richard, uçak dizaynında en büyük öncülerden biri sayılıyordu.

Savaştan sonra, rekabet Richard'ın lehine olmaya devam etti. Ludwig, Viyana Ticaret Odası'nda baş iktisatçı oldu ve aynı zamanda hükümetin gayriresmî danışmanıydı. Sonunda Viyana Üniversitesi'ne okutman olarak atandı —ücretsiz bir *privatdozent*! Bu arada Richard saygın Strassburg Üniversitesi'nde matematik öğretimine geri dönmüştü, burada istatistik (Keynes'in de hakkında yazdığı bir konu) ve aerodinamik üzerine kitaplar yazdı.

Fotoğraf 12.2
Richard von Mises

Fotoğraf 12.3
Ludwig von Mises

Richard, Ludwig'e Karşı
Mises Ailesinde Ömür Boyu Süren Bir Rekabet
Harvard Üniversitesi Arşivleri ve Mises Enstitüsü'nün izniyle.

1933'te Naziler Richard'ı uçak mühendisi olarak askere almaya çalıştılar, fakat o bunu reddederek Almanya'yı terk edip, İstanbul Üniversitesi'nde bir görev kabul etti. Ludwig de Nazi baskısıyla karşılaştı, sevgili Viyana'sından 1934 yılında ayrıldı ve Cenova Üniversitesi'nde bir yıllığına bir profesörlük kabul etti. Ludwig, sonunda ücretli bir akademik görev bulmuştu!

Bu görev çok sürmedi. İsviçreli görevliler, politik baskı altında, Ludwig'in istenmeyen biri olduğunu hissetmesini sağladılar. Ludwig, yaklaşık altmışında, morali bozuk, yoksullaşmış olarak eşiyle birlikte ABD'ye göç etti, New York City'ye 1940'ın Ağustosunda ulaştı.

Orada onu karşılayan kimdi dersiniz? Küçük kardeşi Richard. Kardeşi 1939'dan —yaklaşık iki yıl daha erken— Harvard Üniversitesi personeline katılmıştı! 1944'e kadar Richard, Aerodinamik ve Uygulamalı Matematikte Gordon McKay Profesörü oldu, bu statüyü 1954 yılında ölünceye kadar korudu.

Bu arada, hüsrana uğramış Ludwig başka bir tam-zamanlı ücretli pozisyon bulamadı. New York Üniversitesi'nde sürekli *misafir* profesör olarak kaldı. Maaşına arkadaşları tarafından katkı yapılıyordu.

Ludwig ve Richard bazen beraber oluyorlardı, fakat çok yakın değillerdi. Bir şey var ki, felsefe konusunda birbirleriyle son derece farklı görüşlerde idiler. Richard, bir filozoflar grubu olan Viyana Çevresi'nin üyesiydi. Grupta, teorilerin test edilmesinde empirik kanıtların kullanımını öngören mantıksal pozitivizmi savunan Ludwig Wittgenstein ve Karl Popper da vardı. Mises pozitivizmi, saf tümdengelimli akıl yürütmeyi savunarak reddetti. New York Üniversitesi'nde Mises'in emrinde çalışan Murray Rothbard bir keresinde Ludwig'e kardeşinin kitabı *Pozitivizm* hakkında ne düşündüğünü sormuştu. Bu kitap 1951 yılında Harvard College tarafından yayımlanmıştı. "Mises kendisini müsamahasız sert bir pozisyona girmeye hazırlayarak, gözleri parladı: 'O kitapla aynı fikirde değilim,' hiçbir muğlâk ifade kullanmadı, 'ilk cümlesinden son cümlesine kadar.' Konuşması, 'başka soru istemez' tonundaydı" (Rothbard 1988. 79).

Bugün, bir nesil sonra, büyük kardeş sonunda belki üstün durumda olabilir. Richard'ın kitaplarından sadece birisi, *Uçuş Teorisi*, hâlen yayımda iken, Ludwig'in iktisat ve felsefe üzerine kitapları dünya çapında yayımlanmakta ve okutulmaktadır. Hatta kendi adını taşıyan bir kamu vakfı da vardır, Alabama'da Auburn Üniversitesi'nde bulunan Ludwig von Mises Enstitüsü.

1929-32 KRİZİNİN TAHMİNİ: "BÜYÜK BİR YIKIM OLACAK!"

1920'ler esnasında, Mises ve Hayek Avusturya Ekonomik Araştırma Enstitüsü'nü kurdular. Bu enstitü Avrupa'daki ekonomik durumu gözetliyor ve tahminde bulunuyordu. 1924 gibi erken bir tarihte dahi, Mises bir ekonomik krizin yaklaştığına inanıyordu. Ufuk açıcı *Theorie des Geldes* kitabına dayanarak, merkez bankalarının kolay-kredi politikalarının, uluslararası altın standardı politikası yürürlükteyken, felakete yol açacağını anlamıştı.

Öğrencilerinden biri olan Fritz Machlup, Mises'in "kehanet yeteneğini" hatırlatıyordu. "Üniversitede her Çarşamba öğleden sonraki seminerinde asistanı olarak genelde evine kadar refakat ederdim. Bu yürüyüşlerde Viyana'daki Kreditanstalt'ın [Avrupa'daki en büyük bankalardan biri] yaya yolundan geçiyorduk. 1924'ten itibaren, her Çarşamba öğleden sonraları yayalar için yapılan yoldan yürüdüğümüzde şöyle derdi: 'Büyük bir yıkım olacak.' Dikkat edin bu 1924'ten itibaren böyleydi; 1931'de bile, sonunda çöküş meydana geldiğinde, ben hâlâ biraz Kreditansalt hissesi tutuyordum, tabiî ki hepsi tümüyle değersiz hâle gelmişti" (Machlup 1974: 12).

1929'un yazında Mises'e Kreditansalt Bank'ta yüksek bir görev önerildi. Müstakbel eşi Margit, sevinçten kendinden geçmişti, fakat Lu bu teklifi reddedince, onu şaşırtmıştı. Margit "Niçin olmasın" diye sordu. Lu'nun cevabı Margit'i şok etmişti: "Büyük bir çöküş geliyor, ve ben adımın herhangi bir şekilde buna karıştırılmasını istemiyorum." Lu yazmayı ve ders vermeyi tercih etmişti. "Eğer zengin bir adam istiyorsan" diyordu, "benimle evlenme. Para kazanmayla ilgilenmiyorum. Para konusunda *yazıyorum*, fakat benim asla çok fazla param olmayacak"[1] (M. Mises 1984: 23-24).

Birkaç ay sonra Wall Street çöktüğünde, dünya ticareti düştü ve Mayıs 1931'de Kreditanstalt iflâs etti. Bu durum, ekonomik durgunluğu bütün Avrupa'da, diğer herhangi bir olaydan daha fazla yaygınlaştırdı.

Ekonomik durgunluğun en hareketli döneminden sonra, Mises *Para ve Kredi*'nin İngilizce çevirisinin girişinde öngörüsüyle ilgili bir yorum yaptı (1934 Haziran'ında yazılmıştı):

1926'dan 1929'a kadar, dünyanın dikkati en çok Amerikan refahı sorununa odaklanmıştı. Önceki bütün patlamalar, kredi genişlemesinden meydana geldiği için, o zaman refahın sonsuza dek süreceğine inanıldı ve iktisatçıların uyarılarına aldırış edilmedi. 1929'da gelgitin tersine dönmesi ve sonra gelen şiddetli ekonomik kriz [Avusturyalı] iktisatçılar için sürpriz olmadı; Onlar, oluş tarihlerini tam olarak öngörmeseler de, bu olayları önceden sezinlemişlerdi.[2] (L. Mises 1971 [1934]: 14-15)

HAYEK DE ÇÖKÜŞÜ ÖNGÖRMÜŞTÜ

Mises'in meslektaşı Friedrich A. Hayek de özellikle ABD'de bir ekonomik kriz olacağını tahmin etmişti. Onun zamanlaması Mises'inkinden daha doğru görünüyordu. Avusturya Ekonomik Araştırma Enstitüsü müdürü olarak Hayek sıkıntıyı 1929'un başında tahmin etti. Hayek, 1975'teki bir mülâkatta öngörüsüne gönderme yaparak şöyle söylemektedir:

Ben, ne olabileceğini öngören yegâne kişilerden biriydim. 1929'un başında, ben bu tahminde bulunduğumda, Avrupa'da yaşıyordum. Avrupa o zaman bir ekonomik bunalım dönemine doğru gidiyordu. Faiz oranları düşmedikçe Avrupa'da bir iyileşme ümidinin olmayacağını söyledim. Faiz oranları da, gelecek

---

[1] Mises'ın ifadesi, Karl Marx'ın annesinin oğlu hakkındaki yakınmasından farklı değil: "Keşke, Karl sermaye hakkında yazacağına, sermaye kazansaydı!" (Padover 1978: 344).

[2] Bununla birlikte, Mises'ın öngörü güçleri her zaman ileri görüşlü olmuyordu. Eylül 1931'de, İngiltere anîden altın standardını terk ettiğini ilân ettiğinde, Ursula Hicks (John Hicks'in eşi) Viyana'da Mises'ın seminerine katılıyordu. Mises İngiliz poundunun bir hafta içinde değersiz hâle geleceğini öngörmüştü, bu hiç olmadı. Ondan sonra, Mises her zaman iktisatçıların, tahminde bulunma yetenekleri konusunda derin kuşkularını dışa vuruyordu (Kaynak: John Hicks ile Özel Mülâkat, Temmuz 1988, İngiltere'de Oxford yakınındaki evinde).

birkaç ayda meydana gelme olasılığının olduğunu söylediğim Amerikan parlamasının sönüşüne kadar düşmeyecekti.[3] (Hayek 1975)

HAYEK KİMDİR?

Hayek'in ismi her zaman neo-Avusturyacı okulun eş-kurucusu olarak Ludwig von Mises ile birlikte anılacaktır. Hayek iş çevrimi teorisini geliştirdi, sosyalist merkezî plânlamanın başlıca eleştirmeniydi ve siyaset teorisine önemli katkılar yapmıştı. 1974'te, Mises'in ölümünden bir yıl sonra, Hayek'e Nobel Ekonomi Ödülü verildi. Birçokları bunu Mises'e gecikmiş bir takdir olarak kabul ediyordu (Bu ödül, ölümden sonra verilememektedir).

Hayek ve Mises, birbiriyle yakın işbirliği içindeki kişiler olsalar da, görünüşleri, geçmişleri ve kişilikleri bakımından farklıydılar. Hayek uzundu, Mises kısaydı. Hayek Hristiyandı, Mises Yahudiydi. Hayek cana yakın ve iyimserdi, Mises duygularını dışa vurmayan ve hüzünlü biriydi. Yine de arkadaşlıklarını sürdürmeyi başardılar.

Friedrich A. Hayek (1899-1992) Viyana'da doğdu ve Mises'tan on-yedi yaş küçüktü. Yaşamı boyunca, etrafını hep doğal bilimciler sarmıştı. Büyük babası bir zoologdu, babası tıp doktoru ve botanik profesörüydü, erkek kardeşleri botanik ve kimya öğretmenleriydi; kızı biyolog, oğlu da bakteriyologdu. Sadece bir nesil için Hayek sosyal bilimlere kaydı.

Hayek yaklaşık 183 cm boyunda, dikkat çekici, ve zeki biriydi. Hayek fiziksel bilimleri asıl branş olarak seçecekti; ancak Hayek'in topçu subayı olarak görev yaptığı Büyük Savaşın yıkımı, ilgisini hukuk ve siyasete doğru değiştirdi. Viyana Üniversitesi'nden hızla iki doktora aldı; hukukta 1921 yılında ve siyaset biliminde 1923 yılında.

1923'te New York'ta bir yıl geçirdi ve Wesley C. Mitchell ve Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu'nun (NBER) istatistiksel çalışmalarından etkilendi. Anavatanına döndükten sonra, Mises'i Avusturya Ekonomik Araştırma Enstitüsü'nü kurmak için ikna etti. Hayek, Fabiyen sosyalizme meyletmişti; ancak Mises'in 1922'de yayımlanan *Sosyalizm* kitabını okuması üzerine düşüncesini değiştirdi. "Bizim gibi genç adamların hiçbirisi için, yayımlandığında bu kitabı okuduktan sonra dünya bir daha asla eskisi gibi olmadı" (Hayek 1992: 133). Ondan sonra Hayek, Mises'in himayesine girdi ve meslektaşı oldu. Hayek diğer Avusturyalıları okudu. "Menger'in *Grundsätze*'nı öylesine ilginç bir kitap olarak buldum ki, çok tatmin ediciydi" diye yazıyordu (1994: 48).

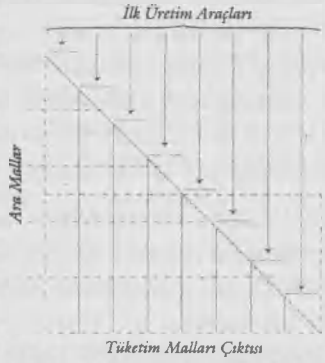
[3] Lionel Robbins, *Fiyatlar ve Üretim*'in ilk baskısının önsözünde, Hayek'in müdürü olduğu Avusturya Ekonomik Araştırma Enstitüsü'nün Amerikan deflâsyonunu "1929'un baharında" öngördüğünü yazıyordu (Hayek 1931: xii). Ancak, bu enstitünün aylık yayımlarının herhangi birinde Hayek'in tahminine ilişkin bir kayıt bulamadım.

AVUSTURYA OKULU DÜNYA ÇAPINDA BÜYÜK BEĞENİ KAZANIR

Mises ve Hayek'in ekonomik bunalımı tahmin etmeleri, Avusturya okulunun 1930'ların başlarında tekrar gözde olmasını sağladı. 1929-32 çöküşü için bir açıklama arayan Britanya ve Birleşik Devletler'deki birçok genç iktisatçı kolayca Avusturyalı görüşün cazibesine kapıldı. Londra Ekonomi Okulu'nda (LSE) iktisat bölüm başkanı Lionel Robbins, Mises ve Hayek'i duymuş ve Viyana'ya giderek ünlü Mises seminerine katılmıştı. Sonradan, LSE'de iş çevriminin Avusturyacı görüşü üzerine bir seri konferans vermek üzere özel bir misyonla "Keynes'le mücadele için," Hayek'i davet etmişti. Konferanslar 1931 Mayısında verildi ve kısa süre sonra *Fiyatlar ve Üretim* (1935) adıyla yayımlandı. Bu ince kitap Avusturya okulunun ilkelerini bütün makro ekonomik modele yayıyordu.

HAYEK'İN ÜÇGENLERİ

Fiyatlar ve Üretim'de Hayek, ekonominin vade yapısını temsil etmek için "Hayek üçgeni" olarak bilinen özgün bir grafik oluşturmuştur. Şekil 12.1 Hayek'in birinci diyagramını göstermektedir.

Şekil 12.1 Hayek Üçgeni-Ekonominin Vade-Yapısal Modeli
Kaynak: Hayek (1935: 39).

Üçgen üstten, üretimin ilk aşamasından -doğal kaynaklardan- başlıyor ve alta, mamul malların üretimine doğru son aşamaya, perakende tüketime, ulaşıncaya kadar devam ediyor. Her bir aşama üretilen mal ve hizmetlere değer kattığı için, üçgenin zamanla genişlediğine dikkat edin. Üçgenin alanı, yıl boyunca ekonomide bütün mal ve hizmetlere yapılan toplam harcamaları gösterir.

Hayek'e göre, üçgenin yapısı faiz oranlarıyla değişir. Tasarruf oranındaki bir artış üçgeni uzatabilecek, uzun dönemde daha düşük maliyetler ve daha yüksek çıktı ve yeni bir makro denge ile sonuçlanacaktır. Diğer yandan para arzındaki yapay bir artış üreticilere ve tüketicilere yanlış sinyaller gönderecek, kaçınılmaz olarak bir çöküşe dönüşecek olan enflâsyonist bir patlama meydana getirecektir. Üçgen kaçınılmaz olarak genişleyecek, fakat eninde sonunda daralacaktır.

Fotoğraf 12.4: Friedrich von Hayek (1899-1992)
Londra'ya "Keynes'le mücadele etmek için" yerleşti.
Hulton-Getty Arşivleri'nin izniyle.

HAYEK'İN KİTABI İNGİLTERE'DE FIRTINA KOPARDI

Hayek ve iktisadî bunalım açıklaması İngiltere'de fırtına koparmıştı. Nobel ödüllü John Hicks "1930'larda ekonomik analizin tam bir tarihi yazılsaydı dramadaki (ki bu tam bir dramaydı) baş karakterlerden birisi Profesör Hayek olacaktı" demektedir. Joseph Schumpeter, 160-sayfalık kitap için "öyle büyük bir başarı ile karşılaştı ki, hiçbir sıkı teorik kitabın başarısı bunun gibi olmamıştı" iddiasında bulunmaktadır (Schumpeter 1954: 1120).

Hayek 1929-32 yıkımı, özellikle Amerika'daki yıkımın nedeni konusunda, mantıksal bir açıklama yapmaktadır: Hayek ünlü üçgenlerini kullanarak, iktisadî bunalımın 1920'lerdeki sürdürülemez patlamanın kaçınılmaz sonucu olduğunu göstermiştir. Robbins öyle heyecanlıydı ki, Hayek'i, Londra Ekonomi Okulu'nda (LSE) on-sekiz yıl kendisinin işgâl ettiği Tooke İktisat Bilimi Profesörü pozisyonuna tayin ettirmişti. "İyi şarap çalı gerektirmez*; Dr. Hayek de öyle bir bağbozumu hazırlıyor ki, bütün gerçek iktisatçılar uzun süre bundan ayrılamayacaklar," diye yazıyordu Robbins, Hayek'in *Fiyatlar ve Üretim*'inin önsözünde (Hayek 1931: xi).

Robbins, Avusturya okulu iktisadının İngiltere'de yeniden canlanmasında, Mises'in *Para ve Kredi*'sinin ve diğer Avusturyacı çalışmaların da çevirisiyle öncülük etmiştir. Robbins'in kendisi tam-boy bir eser yazmıştır: *Büyük Depresyon* (1934). Bu kitabında depresyonun nedenleri ve çarelerinin ana hatlarını ortaya koymuştur. Robbins'e göre, depresyona neden olan kapitalizm değildir, fakat

---

* Orijinali "good wine needs no bush" olan bu deyimin Türkçe'deki en yakın karşılığı "iyi mal reklâm gerektirmez" olabilir. Ancak cümledeki "bağbozumu" gibi sözcüklerle bağlantısı nedeniyle, daha motomot bir tercüme yeğlenmiştir. (Ed.)

kapitalizmin "reddedilmesidir." "Kötü parasal yönetim ve devlet müdahalesi öyle bir *ortamda* yapılıyordu ki, bu ortamda kapitalizmin esas kuvveti de savaş ve politika tarafından azalıyordu" (Robbins 1934: 194).[4]

HAYEK, KEYNES'E SALDIRIR

Kaçınılmaz olarak, Hayek, John Maynard Keynes ile karşı karşıya geldi. Çoğu zaman arkadaş olmalarına rağmen, meslekî olarak birbirlerine muhaliftiler Hayek, Keynes'in iki ciltlik *Para Üzerine Tez*'ine (1930-31), bir sermaye teorisinin bulunmaması nedeniyle hücum etti. Keynes de buna karşılık, Hayek'in *Fiyatlar ve Üretim*'ini anlaşılmaz ve "yoğun bir sis kümesi" olarak eleştirdi (Skousen 1990: 47-51). LSE'deki "Jön Türkler," Hayek'in parasal teorisinden büyük şevk alıyorlardı, fakat Keynes'i kuşatan "Cambridge çevresi" şüphe götürmez bir şekilde saldırgandı.

SAVAŞI KEYNES KAZANIR

Hayek ve Keynes 1930'larda karşı tarafları temsil ettiler. Keynes devletin "para yönetiminden" yanayken; Hayek devletin müdahalesinin olmadığı bir politikaya inanıyordu. Keynes enflâsyon ve bütçe açığını savunuyordu; Hayek yansız para politikasını, ve ücretlerde-fiyatlarda piyasa esnekliğine güvenmeyi tercih ediyordu. Keynes bir depresyon esnasında gömülemenin ve artan tasarrufların kötü olduğunu söylüyordu; Hayek "tasarruf paradoksu"nu önemsemiyor ve geleneksel tutumluluk değerini savunuyordu. Aralarındaki uçurum çok derindi.

Londra *Times*'ın sayfalarında, Hayek ve Keynes hükümetin rolünü tartıştılar. 17 Ekim 1932 tarihinde editöre gelen ve Keynes, A. C. Pigou ile diğer iktisatçıların imzalarını taşıyan bir mektup, iktisadî bunalım esnasında tutumluluğa karşı çıkıyordu. Bunu 19 Ekim tarihli, Hayek, Robbins ve diğerlerinin imzalarını taşıyan bir mektup izledi; bu mektup hükümet harcamalarını eleştiriyordu.

Eninde sonunda, depresyon can sıktıkça, Hayek ve Avusturyalıların "hiçbir şey yapma" politikaları, Keynes ve Keynezyenlerin müdahaleci yaklaşımına karşı kaybetti. Mises ve Hayek depresyonun nedenini belki açıklamış olabilirlerdi, ancak tedavileri kullanışsız ve karamsar görünüyordu. Birdenbire, bütün gözler Cambridge'e ve Keynes'in yeni kitabına çevrildi, *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* (1936).

Hayek, *Genel Teori*'nin bir eleştirisini hiçbir zaman yazmadı, bu hareketinden eninde sonunda pişmanlık duyacaktı. Keynes'in *Genel Teorisi* 1936'da ya-

---

[4] Robbins'ın depresyon kitabı, savaşların ve Nazilerin tehlikeleri konusunda çok isabetli tahminler yapmıştır, "Bazı kişilere göre barışın iyi meziyetleri aşağılıktır, bazılarına göre ise hayatın yıkımı korunmasından daha iyidir" (Robbins 1934: 196). Bu, 1934'te yazılmıştı.

yımlandığında, Hayek bunun sadece "dönemin başka bir yorumu" olduğunu ve daimî bir etkisinin olmayacağını düşünmüştü. Tamamen yanılmıştı.

Sözün kısası, Avusturya okulunun yazgısı, dramatik bir şekilde tersine döndü. Ve Hayek kendisini toparlayıncaya kadar aradan yıllar geçecekti. Mises bu entellektüel yenilgiden kendisini toparlayamadı. LSE'deki Jön Türkler'in hepsi —John Hicks, Abba Lerner, Nicholas Kaldor ve Kenneth Boulding— Keynes'in takipçisi olmak için duruşlarını değiştirdiler. Harvard yetiştirmesi olan Paul Sweezy yönünü önce Keynes'e, sonra da Marx'a doğru değiştirdi. Hayek'in en yakın arkadaşı Lionel Robbins bile gemiyi terk etti. Kendi otobiyografisinde Robbins, 1930'larda Hayek'in tarafını tutmasıyla ilgili olarak "meslekî kariyerimdeki en büyük yanlış... benim için her zaman derin bir pişmanlık nedeni olacaktır; gerçi samimî bir niyetle ve güçlü bir toplumsal yükümlülük hissi ile hareket ediyordum, ancak o günlerin ekonomik acılarını hafifletebilecek türden karşı politikaları savunmuş olmalıydım" demekteydi (Robbins 1971: 154-5).

Hayek'in morali, olayların bu tersine dönüşünden dolayı o kadar bozuldu ki, 1940'ların başlarında iktisat ile ilgili yazılarını durdurdu ve siyaset teorisine döndü. II. Dünya Savaşı sırasında Cambridge'e gitmek zorunda bırakıldı ve kendisini "savaş zamanı enflâsyonuna karşı Keynes'in mücadelesini destekleyen biri olarak" buldu. Ve "o zaman hiçbir şeyi onun [Keynes'in] otoritesini zayıflatmaktan daha az istemiyordu" (Hayek 1983: 47).

BU ARADA, MEMLEKETİ VİYANA NAZİLERİN İŞGÂLİNE UĞRAR

Avusturya'da 1930'larda, Mises'in başlıca endişesi ekonomiden siyasete kaymıştı. Fritz Machlup'a göre, Mises 1927 gibi erken bir tarihte Orta Avrupa'da özgürlüğün sonunun gelmekte olduğunu öngörmüş ve Machlup ve diğer serbest piyasa iktisatçılarının Avrupa'dan ayrılmalarını istemiştir. 1938'e kadar diyor Machlup, "çoğumuz üstadın tavsiyesine göre hareket etmiş, uygun zamanı bulunca ilk fırsatta anavatanımızı terk etmiştik" (Machlup 1974: 13). Fritz Machlup Buffalo'ya, Oskar Morgenstern Princeton'a, Gottfried Haberler Harvard'a ve Paul Rosentein-Rodan MIT'ye gitti. Joseph Schumpeter zaten 1932'den beri Harvard'daydı.

1934'ün güzünde, Nazi nüfuzunun hızla genişlemesiyle, Mises sevgili Avusturya'sından ayrılmaya karar verdi ve Cenova'da (İsviçre) bulunan Lisansüstü Uluslararası Araştırmalar Enstitüsü'nde bir görev aldı. Nazi Partisi bir laissez faire Yahudisi olan Mises'i, devletin düşmanı olarak görüyordu. 1938'de gece vakti Naziler Viyana'ya saldırdı. Mises'in dairesine girdiler; kütüphanesine, yazmalarına ve kişisel dokümanlarına el koydular; hepsini otuz-sekiz kutuya paketleyip götürdüler. Hayatının geriye kalanında Mises, Nazilerin kendisinin değerli evraklarını yok ettiğini düşündü. Fakat 1990'larda, Mises'in ölümünden yirmi yıl sonra, Hillsdale College'dan Richard Ebeling uzun-süredir kayıp olan kütüp-

haneyi Moskova'da KGB dosyaları arasında buldu. Görünüşe bakılırsa, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ruslar Mises'in eşyalarını Nazilerin elinden almış ve bunları Moskova'ya taşımıştı (Mises'in kişisel kütüphanesi şimdi Michigan'daki Hillsdale College'da bulunmaktadır).

NEREDEYSE BİR GECEDE ÖZGÜRLÜKTEN DESPOTLUĞA

Margit Mises, 14 Mart 1938'de Hitler'in Viyana'ya yürüyüşünü şöyle tasvir ediyordu: "O gece o [Hitler] radyoda ilk konuşmasını yaptı. Sesi hâlâ kulaklarımda çınlıyor. Bu sesi asla unutmayacağım. Kabaydı, gırtlaktan çıkıyordu ve bayağıydı. Uyuşturucu bir iknâ kudretiyle birleşen tahammül edilmez bir gücü vardı. Onun sesi beni o kadar korkutmuştu ki, tam sonuna kadar dinledim" (M. Mises 1984: 29).

Sonunda Margit (o zaman Ludwig'in nişanlısıydı) ve kızı kaçıp İsviçre'nin yolunu tuttular, orada gözü yaşlı Lu tarafından karşılandılar. Otuz-beş yıllık evlilikleri esnasında, eşinin sadece bir kere feryat ettiğini gördü. "Ağladı; kontrolsüz ve utanmadan" (M. Mises 1984: 31).

Margit Nazi-kontrolündeki Avusturya'daki önceki günlerini şöyle anlatıyor. "Son birkaç haftadaki terör aklımdan hâlâ çıkmıyor. Aslında bize gerçekte birşey olmamıştı, ancak etrafımızdaki tehlikenin daima farkındaydım. Hayatımız şansa bağlıydı; istediğim şeyleri yapamıyordum. Her yerde casuslar vardı, sisi gözetleyen ajanlar en basit hareketlerinizi yanlış yorumlayıp sizi ihbar edebilirlerdi. Birlikte yaşadıkları ailelerle yaşlanan evde çalışan hizmetliler, birdenbire düşman oldular. Çocuklara ebeveynlerini gözleyip ihbar etmeleri öğretiliyordu. Almanlar her şeyi önceden o kadar esaslı organize etmişlerdi ki, özgürlüğün despotluğa dönüşmesi sadece birkaç gün aldı" (M. Mises 1984: 31).

YENİ DÜNYADA SÜRGÜN YAŞAMLAR

Cenova'da altı yıllık öğretmenlikten sonra, Mises ve ailesi ABD'ye uçmak zorunda kaldılar. *New York Times*'ta iktisat yazarı olan Henry Hazlitt ve Rockefeller Vakfı'ndan John Van Sickle gibi dostları, Mises'in New York City'e yerleşmesine yardımcı oldular, fakat yıllarca bir "ümitsiz karamsarlık"tan acı çekti. Şimdi İngilizce'leri mevcut olan o zamanki yazıları, özellikle Keynezcilik ve nasyonal sosyalizmin Batı dünyasına yayılmasıyla ümitsizlik doluydu. Peter Drucker bir keresinde "gördüğüm en bozuk moralli kişiydi" diyordu. Mises'i gençliğinde Viyana'dan tanıyan Drucker, Mises'e New York Üniversitesi (NYU) kampüsünde arasıra rastlıyordu. Onu her zaman somurtkan ve meraksız buluyordu.

Avusturyalı meslektaşları ve hatta kardeşi (bkz. sayfa 326'daki kutu) bile akademilerde saygın konumlar elde edebilmelerine rağmen, Mises burslar ve kıs-

mî-zamanlı görevler almak zorunda kalmıştı. New York Üniversitesi'nde daimi "misafir profesör" olmuştu. Maaşı, William Volker Fund tarafından destekleniyordu. Bununla birlikte, onun kısmî-zamanlı statüsü tamamen istek-dışı da değildi. Los Angeles'taki California Üniversitesi'nden (UCLA) bir görev teklifi yapılmıştı, ancak inatla New York'tan ayrılmayı reddetmişti.

Mises, savaş sonrası dönemde diğer akademik iktisatçılara karşı derin bir husumet besliyordu. Düşmanlarıyla polemiklere giriyor ve önyargı ve tutkulara hitap eden karşılıklı saldırılar yapıyordu. Keynezyenler kendilerini eleştiren serbest piyasa iktisatçılarını "gerici", "dar-görüşlü fanatikler" ve "modası geçmiş" olmakla suçlayıp dışlıyorlardı. Mises, müdahalecileri "anti-iktisatçılar," "sahte ilericiler" ve "cahil fanatikler" diye niteleyip cevap veriyordu. Bir sürü husûmet vardı.

Bir keresinde büyük bir Sarmaşık Ligi* üniversitesinde (muhtemelen Harvard) konuşması istendi. Mises "zaman israfı" görerek daveti geri çevirdi. Bu durumu Mises hayretle "yıllarca yanlışların kafalara kazınmasına karşılık bir saatlik gerçek iktisat dersi" olarak niteliyordu. "Şimdi onların [ekonomik yanlışların] herhangi birini göstermek, programınızda bana ayrılan süreden daha fazla zaman gerektirir" (L. Mises 1980: 166). Bu daveti kabul etmekle, Mises, birkaç öğrenciyi Keynezyenizme ve sosyalizme alternatif alanlarda çalışmaya ikna etmiş olabilecekti —bir başlangıç adımı olarak— fakat o bu şansı asla denemedi. Aksine, Paul Sweezy gibi Marksistler, Marksizmi desteklemek için hiçbir fırsatı kaçırmadılar.

"HEPİNİZ BİR SOSYALİSTLER TAKIMISINIZ!"

Mises'in arkadaşları, Mises'in kişiliğiyle ilgili farklı şeyler söylemektedir. New York'ta Mises'in özel seminerine katılan Murray Rothbard, Mises'i, bu seminer şerefine şarkılar besteleyen biri de dahil olmak üzere, yüzlerce hararetli hayranı olan nazik ve sevimli biri olarak tarif etmektedir. Rothbard, "ilim adamı olarak, iktisatçı olarak ve insan olarak Ludwig von Mises hepimiz için bir neşe ve esin sembolüydü" diye yazıyordu (Rothbard 1988: 71-74).

Mises'in düşüncelerini paylaşmayanlar ise hoşgörüsüzlüğün daha kaba yanını görüyordu. İçinde yıllarca kin beslediği biliniyordu, kendisini gücendirmiş olan biriyle konuşmayı reddetmişti. Ilımlı bir devlet müdahaleciliğine sempati duyan meslektaşlarına çok az tahammül gösterirdi. En kötü hikâye, Monte Pèlerin Cemiyeti'nin (ekonomik ve politik özgürlükçü düşünür Hayek'in organize ettiği bir

---

* Sarmaşık Ligi (Ivy league), Amerika Birleşik Devletlerinin doğusundaki en önemli sekiz üniversiteyi kapsar (Brown, Columbia, Cornell, Dartmouth, Harvard, University of Pennsylvania, Princeton, ve Yale). Sarmaşık Ligi 1940'larda sekiz okulun rektörleri tarafından, futbol turnuvası amacıyla kurulmuştur. Başlangıçta, sadece futbolla sınırlı olan spor müsabakaları sonradan birçok branşa da yayılmış, ulusal boyut kazanmıştır. Ivy kelimesi, eski kampüs binalarının duvarlarını saran sarmaşık bitkisinden gelmektedir. Bu ligdeki üniversiteler ABD'nin en iyi 15 üniversitesi arasında yer alır. (Ed.)

grup) 1953 yılındaki bir toplantısında geçmişti (bkz. aşağıdaki kutu). Gelir Dağılımı oturumuna başkanlık eden Milton Friedman şöyle yazıyordu, "Bu meseleyle ilgili bir tartışmayı özellikle hatırlıyorum, oturumun ortasında Ludwig von Mises ayağa kalktı ve topluluğa 'Siz hepiniz bir sosyalistler takımısınız,' dedi ve öfkeyle salondan çıktı. Friedman, grubun "en yumuşak ölçülerde dahi, sosyalist olarak adlandırılabilecek bir tek üyesinin bile olmadığını" ekliyordu (1988: 161).

Bir başka Monte Pèlerin toplantısında, en gözde öğrencilerinden birisi ve aynı zamanda Johns Hopkins'te profesör olan Fritz Machlup altın standardını sorgulayan ve sonunda esnek döviz kurunu destekleyen bir konuşma yapmıştı. Mises o kadar öfkelenmişti ki, üç yıl Machlup ile konuşmayı kabul etmedi. Sonunda, arkadaşlarının yardımıyla barıştılar (Friedman 1995: 37).

Margit Mises dahi "nazik" sıfatının eşinin adına eklenmesine katılmamıştı: "Bana karşı nazikti, çünkü beni seviyordu. Fakat aslında, nazik değildi. Demir gibi iradesi, çelik bıçak gibi zekâsı vardı. İnanılmaz derecede inatçıydı" (1984: 144).

HAYEK BİRİNCİ ULUSLARARASI SERBEST PİYASA CEMİYETİNİ KURDU

Özgürlük için bir savaşçılar ordusu toplamalı ve eğitmeliyiz.

F.A. Hayek

Adam Smith Enstitüsü, Heritage Foundation, Cato Enstitüsü ve diğer nüfuzlu serbest piyasa organizasyonları ortaya çıkmadan önce, 1947'de kurulan Mont Pèlerin Cemiyeti vardı. Sadece Leonard Read'in 1946 yılında kurduğu Ekonomik Eğitim Vakfı (FEE) bundan daha eskiydi.

Totaliterci ve sosyalizm dalgasını geri çevirme çabaları doğrultusunda, Hayek 1944'te *Kölelik Yolu*'nu yazdı. Ve bir hayranının yardımıyla, Monte Pèlerin'deki hemfikir akademisyenlerle Cenova Gölünün yukarısında (İsviçre) 1947 baharında uluslararası bir forum düzenledi. On ülkeden Ludwig von Mises, Karl Popper ve Milton Friedman dahil otuz dokuz kişi geldi. Hayek, toplantıyı Adam Smith'in anısına ithaf etti: "Modern ekonomik liberalizm, gördüğüm kadarıyla, iki ilk kuzenin birlikte yaptıkları çocuktur: Adam Smith'in kendi zamanının ekonomik dünyasını nüfuzlu ve esaslı sağlam bilimsel analizi ile Adam Smith'in doğuştan gelen özgürlük, yapıcı çaba ve servet sevgisidir" (Cockett 1994: 111).

Hayek aslında, grubun adının Acton-Tocqueville Cemiyeti olmasını istiyordu, fakat Frank Knight itiraz etmişti, "Liberal bir harekete iki Katoliğin adını veremezsiniz!" Sonunda politik olmayan bir isim üzerinde karar kıldılar: Mont Pèlerin Cemiyeti.

Toplantı o kadar başarılıydı ki, o günden bu yana giderek güçlendi ve seçkin bir kulüp oldu, bugün oraya üye olmak neredeyse imkânsızdır. Adaylar, iki üye tarafından önerilmeli, davetli olarak önceki iki toplantıya ka-

tılmış olmalıdırlar; hatta bu durumda bile, eğer Amerikan iktisatçısı iseniz, üyelik şansınız zayıftır. Mont Pèlerin Cemiyetinin kurucuları, bunun uluslararası bir organizasyon olduğunu ve Amerikalıların hâkimiyetine girmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Mont Pèlerin Cemiyeti bir think-tank* veya bir politik baskı grubu değildir. Toplantılar özeldir, konuşmalar kayda geçirilmez ve bildiriler nadiren yayımlanır. Yıllık toplantılar dünyanın her tarafında yapılır (son zamanlarda Japonya, Fransa ve Şili) ve üyeler ve misafirler bütün kıtalardan gelir. Milton Friedman'ın bu konudaki yorumu şöyledir: "Mont Pèlerin Cemiyeti gerçekten gençliğin manevî çeşmesi olmuştur, inanan üyeler arasındaki büyüyen işbirliğiyle hepimiz yılda bir kez yenilenebiliyoruz veya en azından ruhlarımızı ve inancımızı tazeliyoruz" (Ebenstein 1996: 138).

MISES'İN BAŞYAPITI: *İNSAN EYLEMİ*

Üniversitede tam-zamanlı bir görevden yoksun olan Mises, zamanının çoğunu New York'taki dairesinde kitaplar ve makaleler yazarak geçiriyordu. Eşi, onun, saatlerce eski daktilosunun karşına oturduğunu, sigaralar içtiğini ve klimasız en sıcak yaz günlerinde dahi ceketini çıkarmayı reddettiğini anlatıyor (M. Mises 1984: 143-44).

Mises'in savaş sonrası dönemdeki en önemli çalışması, ilk olarak Yale Üniversitesi tarafından 1949 yılında basılan *İnsan Eylemi* (Human Action)'dir. *Das Capital* Marksistler için ne ise, *İnsan Eylemi* (1966) de Avusturyalılar için odur; tam-tekmil bir iktisadî inceleme. Ve, *Das Capital* gibi, Mises'in iri kitabı da 900 sayfayı geçiyordu, daha önceki herhangi bir çalışmanın iki katıydı (bkz. "Gary North'un Kalın Kitap Teorisi" kutusu). "*İnsan Eylemi* hangi konu ile ilgiliydi?" diye sorabilirsiniz. Kitabın beğenenleri cevap veriyor: "Her şey!" Rothbard bu kitabı "Mises'in en büyük başarısı ve yüzyılımızda insan zekâsının en iyi ürünlerinden birisi" olarak tanımlamaktadır (Rothbard 1988: 64).

İnsan Eylemi, kolay okunmuyordu, özellikle ilk bölümleri metodoloji üzerineydi. "Praxeology'nin Biçimsel ve Aprioristic Niteliği" gibi bölümleriyle *İnsan Eylemi,* iktisatta lisansüstü derslere havale edilmişti. Fakat, bu vefakâr, kitabı okudu. Kitap, Mises'in yaşamı sırasında üç düzeltilmiş baskı yaptı ve beş dile çevrildi. Şaşırtıcı bir şekilde, 1949 yılında ortaya çıktığında, Ayın-Kitabı Kulübü'nün seçilmiş kitapları arasına girdi; muhtemelen bunun nedeni *Newsweek*'in ("bu bir başucu kitabı olmalı") ve *Wall Street Journal*'ın ("bu kitabın, düşünen her kişinin kitaplığında olması gerekir") biçimindeki olumlu eleştirileridir. (1966: kapaktaki yazılar).

* Think-tank kavramı, bir organizasyon altında, genelde devlet eliyle, bir araya gelen uzmanların çeşitli sorunları ele alarak, çözüm önerileri geliştirmelerini ifade etmek üzere kullanılır. (Ed.)

GARY NORTH'UN KALIN-KİTAP TEORİSİ

Başka bir kahrolası, kalın, dört-köşe kitap daha! Sürekli çiziktirme, çiziktirme, çiziktirme! Değil mi, Mr. Gibbon?

William Henry, Gloucester Dükü, Edward Gibbon'ın Roma İmparatorluğu'nun Zayıflayışı ve Düşüşü'nün (1781) ikinci cildini alması üzerine

İktisat tarihçisi Gary North'un bir "kalın-kitap" teorisi vardır: Bir devrim meydana getirmek için kalın bir kitap gerekir. North'a göre, bütün büyük iktisatçılar iri hacimli kitaplar yazmıştır. North, Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği*'ni (iki cilt, 1.097 sayfa), Karl Marx'ın *Capital*'ini (üç cilt, 2.846 sayfa), Joseph A. Schumpeter'ın *İktisadî Analiz Tarihi*'ni (1.260 sayfa) ve Murray N. Rothbard'ın *Birey, Ekonomi ve Devlet*'ini (iki cilt, 987 sayfa) zikreder. North'un kendisinin de bilgelik ürünü birkaç hacimli kitap yazması şaşırtıcı değildir. Onun *Egemenliğin Araçları* (1.287 sayfa) kitabı gerçekten, Eski Ahit'teki ikinci kitaptan sonraki üçüncü kitaptır. Bu kitabı kendisi basmıştır. North, "Bunun en çok satan bir kitap olacağını tahayyül etmiyordum," diye itiraf etmektedir (1990: 2).

North, muhakkak, sadece 486 sayfa hacminde olan John Maynard Keynes'in *Genel Teori*'si nedeniyle hayal kırıklığına uğramıştır, fakat Mises'in *İnsan Eylemi* kitabına (907 sayfalık bir inceleme) ve Milton Friedman'ın *Birleşik Devletler'in Parasal Tarihi* (860 sayfa) kitabına çok sevinmiştir.

Fakat, sonuçta, North'un emek-değer teorisini reddetmeliyiz. Her şey bir yana, North *Komünist Manifesto* (sadece 62 sayfa) veya *Dört İncil* (sadece 177 sayfa) gibi küçük eserlerin etkisini nasıl açıklar?*

Mises, bununla birlikte, hiçbir zaman trajediden uzak olmadı. *İnsan Eylemi*'nin ikinci baskısı tuhaf bir akademik skandal örneğiydi. 1963'te Yale Üniversitesi *İnsan Eylemi*'nin gözden geçirilmiş ikinci baskısını yapmaya razı oldu. Kitap bir yıl sonra ortaya çıktığında, Yale'den birilerinin, kitabı sabote etmeye çalıştığı açıktı. Kitap bir baskı kâbusuydu. 322. sayfada dört satır atlanmıştı. 468. sayfa tamamen eksikti. 469. sayfa iki kez basılmıştı. Birçok sayfada bazı paragraflar açık tonlu harflerle, bazıları koyu tonlu harflerle basılmıştı. Bütün koyu tonlu sayfaların karşısında açık tonlu sayfalar vardı. Yale, bir yanlış-doğru cetveli bastı, fakat bu, bilinmeyen saldırgan tarafından yapılan bu baltalama konusunda Mises'i teskin etmekten başka pek bir işe yaramadı. Mises bu olaydan derin bir rahatsızlık duydu. Aylar boyunca uyuyamadı. Sonunda, cana yakın bir yayıncı olan Henry Regnery ile yeni bir sözleşme yaptı ve üçüncü gözden geçirilmiş baskı 1966 yılında yapıldı.

---

* Bilindiği üzere emek-değer teorisi bir malın değerinin içindeki emek miktarı tarafından belirlendiğini öne sürer; buna göre daha kalın kitabın daha değerli (etkili) olması beklenir. Oysa yazarın burada ikisini zikrettiği bazı küçük hacimli, ama etkili kitapların varlığı bu teoriye uymamaktadır. (Ed.)

MISES'İN SON YILLARI

Carl Menger gibi, Mises de ihtiyarlık çağında bile haklı çıktığını hissetmedi. Seksenlerinde iken, New York'ta Hudson nehri üzerindeki Irvington'da bulunan Ekonomik Eğitim Vakfı'nda (Leonard Read tarafından 1946'da kurulan en eski serbest-piyasa think-tank'ı) konferans vermeye ve Meksika ve Arjantin'e yaptığı konuşma turlarına devam etti. Yine de, akademilerde veya politikada serbest-piyasa ilkelerine dönüş için çok az ümit taşıyordu. 1969'da Amerikan Ekonomi Cemiyeti, Mises'i seçkin üye olarak onurlandırdı, fakat o bu onurla çok az teselli buldu. Doksanındayken, hastalandı ve iki yıl sonra 1973'te New York City'de öldü.

ÖZET: KAYIP MISES

Mises derin bir düşünürdü ve kitapları, özellikle *Para ve Kredi Teorisi*, *Sosyalizm*, ve *İnsan Eylemi*, herhangi bir iktisatçının ekonominin tam entegre bir modelini oluşturmaya yönelik çalışmalarının çok ötesine geçmişti. Bilhassa parayla ilgili olanlar başta olmak üzere iktisatta çözümsüz kalmış birçok meseleyi açtı ve çözdü. Fakat II. Dünya Savaşı'ndan sonra, kendisini modern iktisat topluluğu ile bütünleştirmeyi inatla reddedişi, bütün bir nesil için onun Avusturya kökenli teorilerinin lehine gelişecek ortamı geciktirmiştir. Avusturya modeli —bu modelin iş çevrimi ve sermaye teorisi- dergilerden ve ders kitaplarından çıkarıldı. Mises, kayıp Mises oldu.

HAYEK VE AVUSTURYA İKTİSADININ YENİDEN DOĞUŞU

Mises'in himayesindeki Hayek, Avusturya iktisadını yeniden canlandırabilir miydi? Uzun bir süre için değil. Hayek'te de II. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir moral bozukluğu oldu. Üstadı gibi, o da gözü dönmüş bir şekilde yazmaya devam etti, fakat iktisat konusunda değil. Keynesciliğin İktisat mesleğini ele geçirmesinden mutsuz olmuş ve siyasî ve felsefî meselelere dönmüştü.

1944'te, yaklaşık olarak II. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, hâlen Cambridge'de iken, *Kölelik Yolu*'nu bitirdi. Bu kitap umulanın ötesinde oldukça etkili bir en çok satan kitap olacaktı. Kitap Batıyı sosyalizm ve faşizm tehlikeleri konusunda uyarıyor ve şu sonuca varıyordu, "sadece kapitalizm demokrasiyi mümkün kılar" (Hayek 1976 [1944]: 69-70). Hayek'in siyasete bakış açısı oldukça alaycıydı. Lord Acton'dan şöyle aktarıyordu, "İktidar yozlaşmaya eğilimlidir ve mutlak iktidar mutlak olarak yozlaşır." 10. bölüm "En Kötü Niçin En Üstte" başlığını taşır. Hiç kuşku yok, Hayek'in aklına Hitler, Stalin ve Mussolini, hatta belki Roosevelt de gelmişti. 1976'da bu kitabın önsözünde, karamsarlığı devam ediyordu: "Ve hem sosyalist düşüncelerin hem de totaliter gücü ellerinde tutanların iyi niyetlerine olan naif güven, bu kitabı yazdığımdan beri önemli derecede artmıştır" (1976 [1944]: xxi).

Hayek, *Kölelik Yolu*'nun başarısına şaşırmıştı. Birinci baskı Britanya'da birkaç gün içinde tükenmişti. Keynes bile, kitabın meziyetlerini övmüştü. "Büyük bir kitap... Ahlâken ve felsefî olarak kendimi neredeyse tümüyle aynı fikirde buluyorum, sadece bir mutabakat değil, fakat derinden giden bir mutabakat." Onun tek çekişmesi plânlama alanındaydı; o devletin daha az değil daha fazla plânlama yapması gerektiğini düşünüyordu (Keynes 1980: 385-87).

Hayek'in Amerikan yayıncısı olan Chicago Üniversitesi, ABD'de 1945 baharında bir kitap turu düzenledi. Henry Hazlitt *Kölelik Yolu* için Sunday *New York Times Book Review*'a övgü dolu bir yazı vermişti ve *Reader's Digest* bunun özetini yayınladı. New York limanına varan Hayek, kendisini tartışmalı birisi olarak buldu. Bu akademik kitap müthiş bir en çok satan kitap oldu ve Hayek kasırga gibi esen bir konferans ve mülâkat turu yaptı.

HAYEK KİŞİSEL BİR SKANDALA KARIŞIR

Eminim ki yanlıştı, ve yine de bunu yapmışsam, sadece içgüdüsel bir ihtiyaçtan dolayı yapmışımdır.

F. A. Hayek (Ebenstein 1996: 157)

1920'lerin başlarında gençlik dolu Hayek, kendi kuzenine âşık oldu, Helene Bitterlich. Fakat Helene başkasıyla evlendi ve Fritz de bir başkasını aramaya mecbur kaldı. Ofisindeki bir sekreter hoşuna gitmişti. Bu kadın, sadece dış görünüş olarak ilk aşkına benzemiyordu, fakat neredeyse aynı adı da taşıyordu, Helen (gerçi o Hella diye sesleniyordu). Mükemmel bir eşleşme gibi görünüyordu. Hayek, Helen von Fritsch ile 1926'nın yazında evlendi ve iki çocukları oldu. Kızı Avusturya'da doğdu, oğlu İngiltere'de. Yine de, sonraki yirmi beş yılda Hayekler mutsuz bir evliliğin ıstırabını çektiler. Hayek, Hella'nın iyi bir eş olduğunu söylüyordu, ancak sürekli kavga ediyorlardı.

Savaşın sonunda, Hayek Viyana'ya döndü ve kuzeni Helene ile karşılaştı. Helene sevinçle artık evli olmadığını söyledi. Aşkları tekrar alev almıştı, Hayek eşini boşamaya karar vermişti. İngiltere'ye döndüğünde, Hella perişan olmuştu ve boşanmayı reddetmişti. Ve takip eden boşanma mahkemeleri o kadar acıydı ki, Fritz'in arkadaşı Lionel Robbins ve LSE'de iktisat bölümündeki diğer iktisatçılar da onunla konuşmuyordu. Onlar Hayek'in eşine kötü davrandığına kesin olarak inanıyorlardı. Fakat Hayek kararında ısrarlıydı. Yurtdışına çıktı, İngiltere'yi terk etti (İngiliz vatandaşlığına kabul edilmiş olmasına rağmen). Arkansas'ın yolunu tuttu, burası boşanma kanunlarında en hoşgörülü yerdi. Arkansas Üniversitesi'nde bir dönem geçirdi ve boşanması 1950 yılında gerçekleşince, Chicago Üniversitesi'ne doğru hareket etti (Ebenstein 1996: 156-57; Hayek 1994: 22-23).

Hayek'in, evlilik skandalı konusunda kavgalı olduğu eski arkadaşı Lionel Robbins ile barışması için aradan bir on yıl daha geçmesi gerekti. Bu kadar zaman sonra bile, ömrünün son yıllarında eski arkadaşları ve meslektaşlarının kendisi ile temas kurmasına pek izin vermeyen yeni eşi Helene'den çok az kişi olumlu olarak bahsederdi. Helene için, "O çekilmez biriydi" diyordu Hayek'in oğlu Lawrance, bir Monte Pèlerin Cemiyeti toplantısında.

HAYEK ÖNCE CHICAGO'DA, SONRA FREIBERG'DE

Hayek'in klasiği, başarıya götüren anahtarı oldu. Bununla birlikte 1940'ların sonlarında, kişisel bir skandala karıştı, bu da her şeyi değiştirecekti. 1950'de Hayek eşini boşadı ve delikanlılık dönemindeki sevgilisiyle evlendi (bkz. sayfa 341'deki kutu). İngiltere'den ayrıldı ve Chicago Üniversitesi'nde hocalık yapma ümidiyle ABD'ye taşındı. Bu üniversite onun nüfuzlu kitabını basmıştı. Fakat Hayek ilk kez, Mises'in karşılaştığı sorunlarla karşılaşıyordu —büyük bir üniversitede görev almak. Chicago sonunda, Hayek'i iktisatta değil, ama Toplumsal Düşünce Komitesinde profesör olarak işe aldı. Hayek'in maaşı, Mises'inki gibi, Volker Fonu tarafından desteklenmek zorunda kaldı. Yine de Chicago'da Milton Friedman, George Stigler ve Aaron Director gibi arkadaşlarının arasında olmaktan memnundu.

Chicago'da *Özgürlüğün Anayasası* (The Constitution of Liberty) 'nı (1960) yazdı. Bu kitabı yıllar geçtikçe yavaş yavaş popülârite kazandı. Milton Friedman, eğer Hayek Chicago'ya gelmeseydi bu kitabın yazılmamış olacağını düşünüyordu: "*Özgürlüğün Anayasası*, Hayek'in Chicago ekolüne yaklaşmasıdır. Çalışmaları içinde salt tecrübeye geniş göndermeler yapan sadece bu çalışmasıdır" (Ebenstein 1996: 193).

Hayek, Avrupa'ya dönme özlemiyle Freiberg Üniversitesi'ne başvurdu ve bir görev aldı. Burası Almanya'daki üçüncü en eski üniversiteydi. O zaman altmış üç yaşındaydı. Hukuk ve siyaset felsefesi üzerine kitaplar yazmaya devam etti, yazlarını Avusturya Alplerinde geçiriyordu.

SÜRPRİZ! HAYEK NOBEL ÖDÜLÜ KAZANIYOR

Hayek 1970'lerde çöküş yıllarındaydı. Fiziksel olarak kendisini güçsüz hissediyor ve sık sık da hastalanıyordu. Sol kulağındaki sağırlıktan mustaripti (mizahî bir şekilde Karl Marx'ın sağ kulağının sağır olduğunu söylüyordu). Hayat-boyu arkadaşı olan Mises 1973'te ölmüştü. Bir yıl sonra, Hayek İsveç'ten, kariyerini — ve fiziksel durumunu— değiştirecek bir telefon aldı. Parasal teori ve iş çevrimiyle ilgili çalışmasından ötürü iktisatta Nobel Ödülü kazanmıştı. Ödülü sosyalist Gunnar Myrdal ile paylaşmak zorunda olmasına rağmen (ikisi de ödülü paylaşmaktan memnun olmamıştı), 1930'lardaki iktisadî çalışmasıyla haklı çıkmış olma

duygusunu hissetti. Ayrıca, ödül hevesini canlandırdı ve fiziksel olarak iyileşme gösterdi. Kapsamlı konferanslar verdi ve tekrar sosyalizm, enflâsyon ve parasal reform gibi iktisadî konularda yazmaya başladı. Son büyük kitabı *Ölümcül Gurur: Sosyalizmin Yanlışları* (The Fatal Conceit: The Errors of Socialism), 1988'de yayımlandı. 1990'ların başlarında hafızasını yitirmeye başladı ve sonunda Almanya'da 1992'de öldü.

MISES'İN BİRİNCİ KATKISI: PARANIN DOĞASI

Şimdi Mises ve Hayek'in çalışmalarına bir göz atalım. Mises'in —ve daha sonra Hayek'in— iktisada birinci katkısı paranın doğasının açıklanmasıdır. 11. bölümde, Irving Fisher'in paranın gizemini çözmede başarısız bir girişimde bulunduğuna işaret etmiştik. Şimdi deneme sırası Mises'indi.

Mises'in başarmaya çalıştığı birinci öncelikli hedef parayı ekonomik sisteme entegre etmekti. Daha önce işaret edildiği gibi, klâsik ve neoklâsik iktisatçılar parayı ayrı bir olgu olarak görmüş ve sistemin geri kalanıyla aynı analize tâbi tutmamışlardı. Irving Fisher'in mübadele denklemi, marjinal fayda veya fiyat teorisi değil, parasal analizin temelini oluşturmuştur. Fisher gibi iktisatçılar derneşik (aggregate) terimlerle konuşurlardı —fiyat düzeyi, para arzı, dolaşım hızı ve ulusal çıktı gibi. Bunun ötesinde dolar, frank, pound ve mark gibi ulusal paralar, hükümet emriyle keyfî olarak belirlenen hesap birimleri olarak görülürdü. Alman tarihçi okulunun söylediği gibi, para devletin ortaya çıkardığı bir şeydir. böylece, mikro iktisadın (bireysel tüketiciler ve firmalar için arz ve talep teorisi), makro iktisatla (para ve toplam ekonomik faaliyet teorisi) bağlantısı kurulmuyordu. Mises ikisini birbirine irtibatlama görevini üstlenmişti.

REGRESYON TEOREMİ

Para ve Kredi Teorisi, ilk olarak aslında kendine has birkaç özelliğiyle paranın bir mal olduğunu göstererek mikroyu makroya bağlamıştır. Mises, uluslararası altın standardı altında, bütün başlıca paraların belirlenmiş bir miktardaki altın olarak tanımlandığına işaret eder. Örneğin, Mises 1912 yılında yazdığı sırada, İngiliz poundu yaklaşık 1/4 ons altın ve dolar da 1/20 ons altın olarak belirlenmişti. Böylece döviz kuru sabitlenmişti; 1 pound, 5 dolara eşitti.

Bununla birlikte, paraların ağırlıkları ve döviz kurları hükümetler tarafından keyfi olarak belirlenmiyordu. Ulusal paraların ilk değerleri, kıymetli metallerin uygun miktarlarıdır, çoğunlukla da gümüş. Örneğin, en eski İngiliz sterlini tam bir pound* gümüşe eşitti (bu yüzden adı, pound sterlingdir). Amerikan doları, İspanyol dolarından gelmiştir. İspanyol doları, thaler olarak adlandırılırdı ve

* 1 pound = 454 gram. Bu ölçü birimi ABD ve İngiltere'de hâlen kullanılmaktadır. (Ed.)

başlangıçta özel olarak basılmış gümüş paraydı. Zaman içinde, değer aşınması ve siyasî yozlaşma ile, ulusal paralar başlangıçtaki değerlerinden tamamen bağlantısız değerler almışlardır.

Eğer bir kimse, ulusal bankaların ortaya çıkmasından önceki zamana bir seyahat yapabilse, ilk banknotların, emanet fişlerinin iadesi karşılığında noter veya altın kuyumcusunun elindeki altın veya gümüşten alınabilecek miktardan başka bir şey olmadığını görecektir. Banknotlar mevduat üzerindeki altın ve gümüş alacaklarıydı. Daha da geriye gidilirse, para genellikle altın, gümüş veya bakır formunda kullanışlı bir mal olarak takasla ortaya çıkmıştır.

Mises bu yaklaşımını regresyon teoremi olarak adlandırmaktadır. Regresyon teoremi iktisattaki en önemli meseleye cevap vermeye yardımcı olur: Bugünün kâğıt paraları değerlerini maliyetlerinden tamamen bağımsız olarak alırlar. 20 dolarlık bir kâğıt parayı üretmenin maliyeti sadece 4 centtir, yine de bu kâğıtla 20 dolar değerinde mal ve hizmet alınabilir. İş dünyasında, fiyatlar ve maliyetler bağlantılıdır, en azından uzun dönemde. Fakat parada niye değil? Cevabı Mises'in regresyon teoremidir. Hükümet kendi parasına keyfî bir değer tespit edebilir, çünkü para eskiden altın veya gümüş gibi değerli bir malla desteklenirdi. Tarihsel arkaplânı (kıymetli metal karşılığından gelme evrimi) olmaksızın, hükümetin bastığı kâğıt ve demir para bugünkü değerine sahip olamazdı.

MARJİNALİTE İLKESİNİ PARAYA UYGULAMA

İkinci olarak, Mises marjinal fayda teorisini paranın kendi arz ve talebine uygulamıştır. Bu, dahice bir hareketti. Mises, özellikle marjinal değer sözkonusu olduğunda, paranın diğer herhangi bir maldan farklı bir şey olmadığını göstermiştir. Mikro iktisatta herhangi bir malın fiyatı, elde edilebilir mal miktarı ve bu malın marjinal faydası tarafından belirlenir. Aynı ilke paraya uygulanırsa, sadece para örneğinde, "fiyat" para birimlerinin genel satınalma gücü tarafından belirlenir. Parayı elde tutma isteği (veya iktisatçıların "nakit balanslar" olarak adlandırdıkları), nakit balanslara olan marjinal talep tarafından belirlenir. Elde edilebilir para miktarı ve bu paraya olan talep arasındaki etkileşim, doların fiyatını belirler. Böylece doların arzındaki bir artış, doların değerinde veya fiyatında bir düşüşe yol açacaktır.

PARASAL ENFLÂSYONUN HERHANGİ BİR TOPLUMSAL YARARI YOKTUR

Para arzındaki bir artış paranın değerini veya satınalma gücünü düşürürken, Mises paranın kendine has bir özelliğine işaret etmiştir —diğer mallardan farklı olarak, para malındaki bir artış herhangi bir toplumsal yarar sağlamaz (Altın yararlı bir tüketici veya üretici malı olarak ek değer sağlayabilir, fakat para olarak bunu yapmaz). Mises'in ifade ettiği gibi, "Paradaki artış, toplumun gelir veya

refahındaki artış olarak düşünülemez"— bu artış "toplumun kullanımındaki mal miktarını" artırmaz (1971 [1934]: 138-39). Yeni parayı elde edenler, bunu elde edemeyenler pahasına yarar sağlarlar. Parasal enflâsyon ulusal geliri yeniden dağıtabilir veya enflâsyonist bir patlama meydana getirebilir, fakat onun net etkisi uzun dönemde, sıfırdır.

Mises'in anlayışı, John Stuart Mill'in para konusundaki çok yanlış anlaşılan ve yerilen ifadesini doğrulamaktadır: "Bir toplumun ekonomisinde, zaman ve emek tasarrufu sağlaması hariç, özü itibariyle paradan daha önemsiz bir şey yoktur" (Mill 1884 [1848]: 293).

PARANIN MİKTAR TEORİSİNİN EKSİKLİKLERİ

Fiyat ve para arzı arasındaki ilişki, kuşkusuz Fisher'in paranın miktar teorisinin kaba biçimidir. Eğer para arzını artırırsanız, paranın fiyatı düşecektir. Fakat ne kadar?

Fisher'in aşağıda matematiksel biçimiyle ifade edilen miktar teorisini hatırlayalım:

$$M \times V = P \times Q$$

Burada

M = para arzı
V = paranın dolaşım hızı, veya paranın ortalama devir oranı
P = genel fiyat düzeyi
Q = yıl boyunca üretilen mal ve hizmet miktarı

Fisher, V ile Q'nun görece sabit olduğunu ve bu nedenle M ve P'nin doğrudan ve birbiriyle orantılı olarak değişeceğini varsaymıştır. Fisher'in miktar teorisi, önemli bir hususa ışık tutmaktadır: Model, enflâsyonun veya fiyatlardaki genel bir artışın işçi sendikalarının gücü, tekelci kapitalizm veya dış ticaretten değil, fakat para politikasından, yani para arzının şişirilmesinden kaynaklandığını göstermiştir. Mises bu temel öncülle mutabıktır.

Fakat Fisher'in formülü iş çevrimini anlamasında veya öngörmesinde ona yardımcı olamamıştır. Sebep şuydu: ekonomik istikrarın göstergesi olarak para arzı, M, üzerinde odaklanmak yerine, Fisher neredeyse tamamen meta ve tüketici mallarının fiyatları, yani P, üzerinde yoğunlaşmıştır. Mises, fiyatlar istikrarlı kaldıkça, her şeyin iyi olacağını ve ekonomik çöküşün imkânsız olacağını düşünüyordu. Fisher zamanının çoğunu, kendisinin anahtar göstergeleri olarak, fiyat endeksleri oluşturmakla geçiriyordu.

Para ve Kredi Teorisi'nde Mises, Fisher'in eşitliğin yanlış tarafında odaklandığını fark etmiştir. Mises'e göre P, konjonktür dalgalanmalarının önemli bir göstergesi değildir. Mises, Fisher'in uluslararası altın standardının yerine fiyat-

endeksi istikrarlandırma projesini yanlış bulur. Mises, Fisher'in önerisinin "paranın değerindeki değişmelerin toplumsal sonuçlarını hiçbir şekilde iyileştiremez," diye yazıyordu (L. Mises 1971: 402). İş faaliyeti, meta veya tüketici fiyatlarında herhangi bir artış olmaksızın patlayabilir ve aynı şekilde ekonomi, genel fiyat deflâsyonu başlamadan önce çökebilir. Mises, Fisher'in fiyat endeksleri kurma girişimlerini de eleştirir, objektif, yansız bir fiyat endeksinin oluşturulmasının imkânsız olduğu uyarısında bulunur.

MISES PARASAL ANAHTARI BULDU

Mises'e göre, Fisher'in üzerinde yoğunlaşmış olması gereken şey *M* idi: değişim denklemindeki para arzı ve hükümetin para politikası. Eksik bağlantı (kayıp halka) işte buydu ve parasal iktisadı anlamak için anahtardı.

Mises'in yeni teorisine göre, *M* bağımsız bir değişkendir ve ekonomide tahribat meydana getirir. Paranın etkisi, Fisher'ın teorileştirdiği gibi, basit bir şekilde fiyatları yükseltmesi değil, ekonomide yapısal dengesizliklere yol açmasıdır. Mises'in kavramlarıyla, para "yansız değildi." Para, Fisher'in değişim denklemindeki diğer bütün değişkenleri etkiler-dolaşım hızı (*V*), fiyatlar (*P*) ve mal ve hizmet miktarı (*Q*). Mises, Fisher'i V ve Q'yu sabit kabul edip, *P*'nin de *M* ile orantılı olarak aşağı veya yukarı doğru hareket edeceğini varsaydığı için eleştirmiştir. Para ve fiyatlar arasındaki ilişki, nadiren orantısaldır. Para arzındaki bir artış doğrusu paranın değerini azaltmaya eğilimlidir, fakat ne miktarda olduğunu söylemek mümkün değildir. Örneğin, millî hasıla öyle keskin yükselebilir ki, fiyatlar yükselmeyebilir. Eğer millî hasıla yeterince yüksekse, 1920'lerde olduğu gibi fiyatlar hafifçe düşebilir de. Genel olarak fiyat düzeyi, paranın marjinal faydasının ne olduğuna ve halkın nakit balanslara olan talebine bağlıdır. [Kısaca,] başlıca gösterge olarak sadece fiyatlar üzerinde odaklanmak oldukça yanıltıcıdır, diyordu Mises.

AVUSTURYACI İŞ ÇEVRİMİ TEORİSİ

Sonunda, Mises parasal teorisini iş çevrimine uyguladı. Bu onun en verimli egzersizine dönüşecekti. Tezini geliştirmede, Mises önceki iktisatçılardan aşağıdaki değerli fikirleri ödünç almıştı.

1. İsveçli iktisatçı Knut Wicksell'in doğal faiz oranı hipotezi.

2. Mises'in Avusturyalı üstadı Böhm-Bawerk'in sermaye teorisi.

3. İskoç filozof David Hume ve İngiliz iktisatçı David Ricardo'dan sonra, Hume-Ricardo sikke-akım mekanizması olarak adlandırılan işleyiş.

Bu düşüncelerin her birinin Mises'i ne kadar etkilediğini görmek önemlidir, bu nedenle her birini teker teker ele alalım.

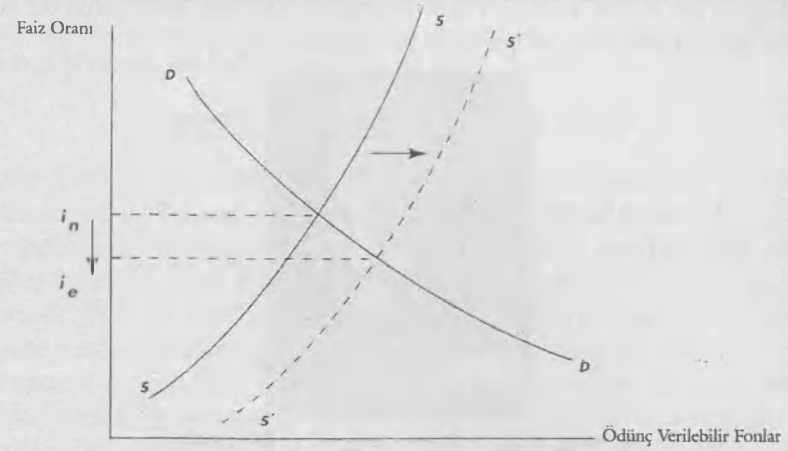
WICKSELL'İN DOĞAL FAİZ ORANI HİPOTEZİ

Knut Wicksell, makro iktisada ve iş çevrimi teorisine yaptığı en önemli katkısı olan *Faiz ve Fiyatlar*'da (1898), "doğal" faiz oranı ve "piyasa" faiz oranı arasında açık bir ayrım yapmıştı. İkisi arasındaki farklılık, onun çevrim teorisinin temelini oluşturmuştu. Wicksell faizin *doğal oranını* tasarruf arz ve talebini eşitleyen oran olarak tanımlamıştır; yani, zaman tercihinin toplumsal oranı. Örneğin, eğer İsviçreliler İsveçlilerden daha yüksek tasarruf oranına sahipseler, faizin *doğal oranı* İsviçre'de İsveç'e nazaran daha düşük olma eğiliminde olacaktır.

Diğer tarafta, Wicskell faizin *piyasa oranını* bankaların bireysel müşterilere ve işletmelere verdiği borçlara uyguladığı faiz oranı olarak tanımlamıştır. İstikrarlı bir ekonomide, Wicksell doğal oranın (zaman tercihi) normal olarak piyasa oranıyla (ödünç piyasası) aynı olduğuna işaret etmiştir. Eğer ikisi birbirinden farklı olursa, sıkıntı başlar.

Örneğin, hükümetin kolay-para politikasını desteklediğini ve piyasa oranını doğal oranın altına yapay olarak düşürdüğünü varsayalım. Şekil 12.2 bu politikanın etkisini göstermektedir.

Wicksell'in doğal faiz oranı hipotezine göre, eğer piyasa oranı doğal orandan düşükse, fiyat enflâsyonunun bir "katlamalı süreci" meydana gelir. Bununla birlikte, enflâsyonist patlama devam edemez. Ekonomi aşırı ısınacak, piyasa faiz oranlarını doğal oranın üzerine çıkmaya mecbur edecektir. Sonunda, yüksek reel faiz oranları enflâsyonu boğacak, bir deflasyonla sonuçlanacaktır. Wicksell'in politika reçetesi kolay ve doğrudandır: hükümet bir çevrim-yansızlaştırıcı politika sürdürmeli, bunun vasıtasıyla piyasa oranı her zaman doğal orana eşit olmalıdır. Hükümet yapay gevşek para enflâsyonundan kaçınmalıdır.

Şekil 12.2 Hükümetin Piyasa Faiz Haddini Doğal Faiz Haddinin Altına İttiği Durum

KNUT WICKSELL'İN TUHAF YAŞAMI

Ondan daha zarif ve daha yüksek karakterli hiç kimse bizim alanı onurlandırmamıştır.

Joseph Schumpeter

Knut Wicksell (1851-1926), iktisattaki yerleşik inançlara karşı çıkan en derin kişilerden biriydi. Bilimsel kitaplar yazdı ve Lund Üniversitesi'nde hocalık yaptı, yine de dik başlı aykırı biriydi; feminizmi, sosyalizmi, kürtajı savunan ve dini reddeden serbest bir düşünürdü. Meryem Ana aleyhine konuştuğu için iki ayını hapiste geçirmişti.

1851'de Stockholm'de doğdu, ailenin altı çocuğunun en küçüğüydü. Yaklaşık yedi yaşındayken annesi, onbeş yaşındayken de babası öldü. Kimsesiz olarak, bir Luteryen papazın etkisi altına girdi ve dindar biri olarak İncil üzerine düşünüp çalıştı. Hayatında daha sonraları biçimsel dini terk edip alaya alsa da, Wicksell hem kilise ilâhi kitabını, hem de İncil'deki Mezmurlar, Dağdaki Vaaz ve daha birçok diğer pasajı ezbere biliyordu.

Wicksell parlak bir öğrenciydi, lisans derecesini matematik ve fizikte Uppsala Üniversitesi'nde sadece iki yılda almıştı. Lisansüstü çalışmalara girince hayatı değişti. Dinî inancını kaybetti ve kısa zamanda sözünü sakınmayan bir Hıristiyanlık eleştirmeni ve ateşli bir radikal oldu. Yurtdışına seyahat ettiğinde, birçok yeni fikirle karşılaşıyordu. İngiliz yazar George Drysdale'in kalın kitabı *Sosyal Bilimin Unsurları* ve bu kitabın açık sözlü alt-başlığından etkilendi: *Fiziksel, Cinsel ve Doğal Din; Toplumun Başlıca Üç Kötülüğünün-Yoksulluk, Fuhuş ve Evlenmeme-Gerçek Nedenleri ve Tedavisinin Açıklanması*. Wicksell bu kitaptan derinden etkilendi, kitap büyük ölçüde neo-Malthusyen bir havadaydı. Sonra, nüfus artışını, yoksulluğu ve fuhşu önlemenin bir yolu olarak kürtaj dahil, doğum kontrolünün savunucusu oldu.

Fotoğraf 12.5: Knut Wicksell (1851-1926)
Dine hakaretten hapse girdi!
Mark Blaug'un izniyle.

RESMÎ NİKÂHSIZ BİR EVLİLİK

Yirmili yaşlarındayken, ümitsiz bir şekilde arkadaşlık edecek bir kadın aradı. Utangaç İsveçlinin başarısız iki aşk olayıyla morali bozulmuştu, birincisi hiçbir zaman tanışmadığı bir kızlaydı, sonraki de en yakın arkadaşının eşiyleydi. 1888'de Wicksell hayatının aşkıyla tanıştı. Kendisinden onbir yaş küçük lise öğretmeni Norveçli Anna Bugge. Wicksell ona resmî nikâh dışı evlilik (Common-law marriage) teklif etti, bu evlilikten iki oğulları oldu. "Evlendiğimden bu yana çalışma şevkim hatırı sayılır ölçüde arttı," diye yazıyordu bir arkadaşına (Gardlund 1996 [1958]: 124). Anna daha sonra İsveç'in ilk bayan diplomatı oldu ve seçme-seçilme hakkı ve barış hareketlerinde liderlik yaptı.

Wicksell radikal görüşleri nedeniyle, elli yaşına kadar bir öğretim üyeliği kadrosuna sahip olamadı. Burslarla, mirasla ve öğretmenlik geliriyle güçbelâ geçiniyordu.

1901'den 1916'ya kadar, Wicksell Lund Üniversitesi'nde iktisat okuttu. Kişisel yaklaşımı da fikirleri kadar radikaldi; kaba iş elbiseleriyle ders anlatıyor ve balıkçı şapkası takıyordu. Derslerine sık sık et ve meyve ürünleriyle dolu pazar sepetiyle gelirdi. Onun ortama uymayan kılık-kıyafeti, Mill'in geleneklere karşı davranışı savunan *Özgürlük Üzerine* kitabından etkilenmişti.

AVUSTURYALI GEZGİN BİR ADAM

Wicksell üretken bir kitap, makale, broşür yazarıydı. Bunların pek çoğu ancak şimdi İngilizce'ye çevrilmiştir. Avusturyalı Böhm-Bawerk'ten ve onun *Sermayenin Pozitif Teorisi*'nden derinden etkilenmiştir. Bu kitap için Wicksell, "benim için bir keşifti... Hepsini bir anda gördüm, sanki gözlerimin önünde, çatısı bilgece bir yapının üzerine dikilmişti" demişti. Kendisini, Avusturyacı marjinal fayda, türev talep, dolaylı üretim yöntemleri ve sermaye teorisi kavramlarının sadık savunucusu olarak sayıyordu; ancak Avusturyacı iş çevrimi teorisinin bazı yönlerini reddediyordu (Wicksell 1997: 26-38).

WICKSELL DİNE HAKARETTEN HAPSE DÜŞTÜ

Kasım 1908'de, dine açıkça saldıran bir anarşistin mahkûmiyeti Wicksell'i öfkelendirmişti. Bu olayı ifade hürriyetine tecavüz olarak kabul ederek geniş bir Stockholm dinleyici kitlesine bu konu üzerinde bir konuşma yaptı, "Taht, Sunak, Kılıç ve Para Torbası" Kutsal Meryem'in hikâyesini hicvetmektedir. Wicksell tutuklandı, yargılandı, dine hakaretten suçlandı ve iki ay hapisle cezalandırıldı. Hapisteki bu zamanını nüfus fazlalığı üzerine bir broşür yazarak geçirdi; İsveç'in optimum nüfusunun 5 milyon yerleşik yerine 3 milyon olması ve Avrupa'nın nüfusunu dörtte bir oranında azaltılması gerektiğini ileri sürüyordu. Açıkçası, Wicksell tıptaki ve tarımsal teknolojilerdeki ilerlemelerin, nüfus bombasının fitilini sökmüş olduğu gerçeğini kabul etmede başarısız olmuştu (Malthus ile ilgili olan 3. bölüme bakınız).

YETMİŞ DÖRT YAŞINDA ÖLÜM

Wicksell yaşamı boyunca, resmî evlilik, vaftiz törenleri ve onur derecelerini alma dahil, bütün akademik ve yasal formaliteleri reddetti. Eşi 1926'da ölümünü takiben ayrıntılı bir cenaze töreni düzenlediği zaman, mezarda kemikleri sızlamış olmalı (ölümü zatürreeyi takiben mide bozukluğu nedeniyleydi).

BÖHM-BAWERK'İN SERMAYE TEORİSİNİ UYGULAMA

İkinci olarak, Mises, Böhm-Bawerk'in "dolayımlılık" ve sermayenin yapısı teorisinin uygulamasını yapmıştır. Hükümet-teşvikli enflâsyonist parlama, özellikle sermaye-malları endüstrilerinde kaçınılmaz olarak dolaylı üretim sürecinin uzamasına neden olacaktır. Bu süreç bir ekonomik bunalım sırasında kolayca tersine döndürülemez. Bundan başka, yeni fonlar bir kez makinalara, aletlere, ekipmana ve binalara yatırılınca; sermaye heterojen hâle gelecek ve ekonomik yavaşlama sırasında varlıkların, ekipmanın ve stokların satışı kolay olmayacaktır. Kısacası, parlama bir sönüşe dönüştüğü zaman, ekonominin iyileşmesi zaman alacaktır — bazen yıllar sürecektir.[5]

ALTIN STANDARDI: SIKI BİR AMİR

Sonunda, Mises uluslararası altın standardını disipline edici olarak gördü; bu herhangi bir enflâsyonist parlamayı kısa sürede durdurabilecekti. Hume-Ricardo'dan sikke-akım mekanizmasını ödünç alarak Mises, altın standardı altında, enflâsyonist patlamanın hızlıca sona ermesini sağlayan bir seri olayı ortaya koydu:

1. Enflâsyonla birlikte, yurtiçi gelirler ve fiyatlar yükselir.
2. Vatandaşlar ihracat yapmaktan çok ithalat yaparak ticaret açığına neden olurlar.
3. Ödemeler dengesi açığı altının yurtdışına çıkmasına neden olur.
4. Yurtiçi para arzı azalarak deflaâyonist bir çöküşe yol açar.

Kısaca, Mises ve Hayek, fiyatlar yükselmese dahi, bir enflâsyonist genişlemeyi izleyen ekonomik çöküş ve finansal krizin anlaşılması için mantıksal bir açıklama geliştirdiler.

---

[5] Hayek kendi üçgenlerini, ekonominin fiyat-para enflâsyonu altında genişleme ve daralmasını göstermek için kullanmıştır. Bkz. Hayek 1935: 32-68. Parasal enflâsyonun modern olarak güncelleştirilmiş etkileri için bkz. Skousen 1990: 282-331.

AVUSTURYACI MODEL NEDEN TUTMADI?

Eğer Avusturyacı parasal iktisat ve iş çevrimi teorisi, gerekli bütün cevapları veriyorduysa, niçin tutmadı? Her şey bir yana Mises'in *Para ve Kredi*'si 1912 yılında yayımlandı. Niçin Fisher, Keynes ve diğer çağdaş iktisatçılar 1929 yaklaştığında, bu keskin parasal kavrayışları almadılar?

Sorunun cevabı, Mises'in teorilerinin iktisat mesleği tarafından iş işten geçinceye kadar büyük ölçüde gözardı edilmiş olmasıdır. Onun 1912 tarihli kitabı, Büyük Ekonomik Buhran başlayana kadar İngilizce'ye çevrilmedi. Keynes, *Theorie des Geldes* kitabı için saygın Cambridge *Economic Journal*'da 1914 yılında değerlendirme yazısı yazmıştı, fakat Mises'in çalışmasını, ne "yapıcı" ne de "orijinal" buluyordu (1914: 417-19). Ancak yıllar sonra, Keynes Almanca okumada hünerli olmadığını kabul ediyor ve "muhtemelen Almanca'nın güçlükleri nedeniyle yeni fikirlerin üstü örtülü kalmıştır" demektedir (1930, I: 199, n.2). Buna Hayek'in tepkisi, "Eğer Lord Keynes'in Almancası biraz daha iyi olmuş olsaydı, dünya daha çok acıdan korunmuş olurdu" biçimindeydi (M. Mises 1984: 219).

Aynı şey Knut Wicksell ve ikna edici "doğal" faiz oranı hipotezi konusunda da söylenebilir. Avusturyalılar onun çok önemli analizini İngiltere'ye tanıtıncaya kadar, Wicksell'in çevrim teorileri İsveç'in dışında neredeyse hiç bilinmiyordu. (Robbins'in ve Hayek'in teşvikleriyle Wicksell'in *Dersler*'i İngilizce'ye 1934-35'te çevrilmişti.)

Böylece, Mises-Wicksell ikilisinin para konusundaki görüşleri, tarihteki en kötü ekonomik çöküş meydana geldikten sonra gün yüzüne çıktı. Mises, Hayek ve Wicksell neoklâsik iktisattaki boşlukları doldurmuşlardı ve Adam Smith'in başlamış olduğu binanın yeniden şekillendirilmesinin tamamlanmasına yardım etmişlerdi. İktisat mesleği, "okullar"a ihtiyaç duymaksızın birleştirilmiş bir yapıyı elde etmeye çok yakındı. Fakat Mises-Wicksell ikilisinin teorileri, 1930'larda sadece birkaç kısa yıl iyi işitildi. Problemin bir kısmı, onların depresyona çözüm önerileriydi; bunlar, büyük ölçüde "hiçbir şey yapma" politikalarını içeriyor gibi kabul edildi. Hayek ve Mises düşük ücret hadleri ve fiyatlar, daha düşük vergiler ile, iç ve dış ticarete daha az hükümet müdahalesini savunuyorlardı. Fakat onlar katı bir şekilde, yeni bir enflâsyona ve bütçe açığına dayalı harcamalarına karşı tavsiyede bulunuyorlardı. Hayek "bu sadece rahatsızlıklar ve yeni krizler için tohumların hâlihazırda ekilmesi anlamına gelecektir," diye ısrar ediyordu. Tek çözüm "sürekli bir tedavinin gerçekleşmesi için, bunu zamana bırakmaktı"-diğer bir deyişle, [depresyonun] bitmesini ve piyasanın doğal akışına gitmesini beklemek (Hayek 1935: 98-99). Böyle bir reçete belki normal türden bir resesyon sırasında işe yarayabilirdi, ancak görünüşe bakılırsa, tam-tekmil bir deflâsyonist çöküşle başa çıkmaya yeterli değildi.

Avusturyalıların birkaç açıklama sunmaları ve görünüşte hiç bitmeyecek gibi devam eden depresyona bir çare önermemeleri nedeniyle; iktisatçılar çözümü sonunda başka yerlerde aramaya başladılar. Avusturyalılar depresyonun nedenini

açıklayabilirlerdi, ancak uygulanabilir bir tedavi sunmada başarısız oldular. Kim kurtarıcı olarak gelecekti ve kapitalizmi koruyacaktı? Yeni bir makro iktisat teorisi sunmada bir adım ileri giden ve depresyonu tedavi etmede etkin bir politika öneren iktisatçı, 13. bölümün konusudur.

MISES'İN DELİLİĞİNDE YÖNTEM VARDI

1920'lerde Mises parasal iktisada, iş çevrimi teorisine ve tabiî ki sosyalist iktisada önemli katkılar yaptı, fakat iktisat biliminin temelleri üzerine yazdığı sonraki çalışmaları öylesine tuhaf ve nev'i şahsına münhasırdı ki, acaba hiç kimse bunları ciddîye almış mıdır, merak ediyoruz.

Mark Blaug (1980: 93).

Mises'in kitapları diyagram, tablo veya grafik içermiyordu. Kitaplarında matematiksel formüller veya ekonometrik modeller, empirik çalışmalar, herhangi bir ekonomik teorinin kantitatif ispatı, hatta arz ve talep eğrileri dahi yoktu. Mises arz ve talep eğrilerini "iki varsayımsal eğri" olarak tarif ediyordu (L. Mises 1966: 333).

Gerçekten "tuhaftı" ve "nevi şahsına münhasırdı." Mises *İnsan Eylemi*'nde sadece pür ekonomik bilimin radikal önselcilik (apriorism) olduğunu ileri sürüyordu -deneyimin yardımı olmaksızın sadece tümdengelimci mantığı kullanarak. Mises geometriye benzer şekilde, bütün sistemini mantık ve açık varsayımlar üzerine inşa etmişti. Mises tümevarımcı sonsalcılığın (aposteriorism) bütün biçimlerini veya bir teoriyi ispat etmek için empirik araştırmaların ya da tarihin kullanılmasını reddetmiştir. Mises ciddîyet ve vakarla şunu söylüyordu: "o [teori] belirli teoremleri tecrübe zemininde herhangi bir doğrulamaya veya yanlışlamaya açık değildir" (1966 [1949]: 862). Ayrıca, Mises "Tarih bize herhangi bir genel kural, ilke veya kanun öğretemez... Tarih, sadece doğru teorilerin zemini üzerinde kendisini yorumlamayı bilen kimselere konuşur" diye iddia ediyordu (1966: 41).

Mises iktisatta, matematik ve ekonometri kullanımına karşıydı. "Matematiksel metot sadece verimsizliğinden dolayı reddedilmemelidir. Bu, tamamen kusurlu bir metottur, yanlış varsayımlardan başlar ve çürük çıkarımlara götürür... kantitatif iktisat diye bir şey yoktur" (1966: 350-51).

YÖNTEMBİLİMSEL İKİCİLİK (METODOLOJİK DÜALİZM)

Sonunda, Mises sosyal bilimleri fiziksel olanlardan ayırdı; sosyal bilimleri praxeology olarak adlandırdı ve insan eyleminin incelenmesi olarak da tarif etti. (Mises "catallactics"e ticaret teorisi anlamını verme gibi, diğer terimleri de icat etmiştir. Yeni bir terminolojinin ortaya çıkması, her zaman yeni bir düşünce okulunun işaretidir. Marx ve Keynes de terimler icat etmişlerdi.)

Mises bir dualistti, doğayı iki unsura ayırmıştı:

1. Düşünen, değerleri olan, tercihlerde bulunan ve geçmişi öğrenen insanoğlu (sosyal bilimler).
2. Mekanik ve öngörülebilir olan hayvanlar ve şeyler (organik ve inorganik madde) (fiziksel bilimler).

Mises'in işaret ettiği gibi, "Akıl ve tecrübe bize iki ayrı alanı gösterir... Bugün görebildiğimiz kadarıyla hiçbir köprü bu iki alanı birbirine bağlamaz" (1966: 18). Mises ve Hayek, iktisatçıların "esneklik", "dolaşım hızı" ve "geçici işsizlik" gibi terimlerle fiziksel bilimleri taklit etme girişimlerini eleştirmişlerdi. Hayek bu girişimleri "bilimcilik" (scientism) olarak adlandırmıştır.

MISES'İN TAKİPÇİLERİ BİLE ONUN AŞIRI YAKLAŞIMINI SORGULADILAR

Mises'in en sadık öğrencileri bile onun radikal metodolojisinin her yönü üzerinde Mises ile aynı fikirde değillerdi. Hayek, Avusturya kökenli makro ekonomik modelini göstermek için grafikler kullandı (Hayek'in üçgeni olarak bilinen). Ve Rothbard, Büyük Depresyonun Avusturyacı açıklaması için geniş bir tarihsel veri seti topladı ve yorumladı. Mises'in, serbest piyasayı savunmak için empirik çalışmaları kullanmayı katı bir şekilde reddetmesi, empirik çalışmaların ve kantitatif araştırmaların iktisat ülküsünü ilerlettiği bir zamanda, Avusturyacı okulun bocalamasının ve çağın gerisinde kalmasının bir nedenidir. Serbest piyasa iktisadının Chicago okulu, özellikle, istatistik ve kantitatif araştırmalardaki hüneri nedeniyle meslek tarafından yaygın bir kabul görmeyi başarmıştır (Bu araştırmaların örnekleri bu kitabın 1. ve 3. bölümlerinin güncellemelerinde gösterilmektedir).

MISES'E BİR DESTEK

Yine de Mises'in deliliğinde bir yöntem vardı. Ekonomik kanunları, fizik veya kimyada yapılabildiği gibi, kontrollü bir deneyle test etmek her zaman mümkün olmamaktadır. Teoride, gerçek hayatta olmayabilecek varsayımları yapmada iktisatçıların *ceteris paribus* ("diğer bütün şeyler değişmemek kaydıyla") koşullarını tespit etmeleri gerekir. Formüllere ve denklemler üzerine bina edilen tahmin yapma modelleri geçmişe dayanır, bu da gelecekte değişebilir, çünkü; insanlar makinalar veya kır fareleri* değildir. İnsanlar tutumlarını ve davranışlarını öngörülemez biçimlerde değiştirebilirler.[6]

---

* Kalın tüylü iri kır faresi (lemming), soğuk kuzey bölgelerinde yaşar. Bu terim, liderleri veya fikirleri, ne yaptıklarını düşünmeksizin destekleyen insanları tarif etmek üzere kullanılır. (Ed.)

[6] Bununla birlikte, "deneysel iktisat" olarak adlandırılan bütün bir yeni araştırma alanı, Vernon L. Smith'in öncülüğünde gelişti. Onun *Papers in Experimental Economics* (1991) çalışmasına ve *The New Palgrave*'deki "Experimental Methods in Economics" başlığına bakınız. İlginç olacak biçimde, deneysel iktisadın çıkarımlarından birçoğu Chamberlin-Robinson aksak rekabet teorisinden ziyade, Avusturyalıların (özellikle Hayek'in) piyasa süreçleriyle daha çok uyumluydu.

Örnek olay çalışması: 1962'de Başkan John F. Kennedy'nin ekonomik danışmanları, kasıtlı bir bütçe açığı yönetiminin ekonomik iyileşmeyi teşvik edeceğini ileri süren John Maynard Keynes'in teorilerini desteklediler. Kongre onların tavsiyesine uydu, vergileri düşürdü ve 1962-63'te bütçe açığı verildi. Sonuç? Gerçekten, ulusal çıktı keskin bir yükseliş gösterdi.

Bununla birlikte, diğer iktisatçılar Keynezyen danışmanlarla aynı fikirde değildi. Milton Friedman öncülüğündeki monetarist okul taraftarları, testin geçerli olmadığını ve Keynezyen teoriyi onaylamadığını ileri sürdüler. Friedman yine bu 1962-63 dönemi esnasında, Federal Rezerv'in para politikasının da aktif olduğunu ve ekonomideki iyileşmenin sorumlusunun para arzındaki hızlı artış olduğuna dikkat çekti. Aynı zamanda, arz yanlıların başka bir yaklaşımı vardı. Onlar, vergi indiriminin bireysel tüketici ve özel yatırımcıların eline daha fazla fon verdiğini, bunun da daha sonra iyileşmeye yol açtığını, böylece vergi indiriminin verimliliği teşvik ettiğini ileri sürdüler.

Kim haklıydı, Keynezyenler, monetaristler veya arz yanlı iktisatçılar? Empirik kanıtlar belirsiz, çünkü o sırada her üç değişken —vergiler, açıklar ve para arzı— eş zamanlı olarak değişiyordu.

NEDENSELLİK BELİRSİZLİĞE KARŞI

Mises ekonomik davranışta sıklıkla birbirine karşı işleyen iki ilkeye işaret etmiştir. Mises'e göre, bu durum, doğru tahminler yapmayı imkânsız kılmıyorsa da güçleştirmektedir. Birinci ilke nedenselliktir —her bir neden için bir sonuç vardır. Mises'in ifade ettiği gibi, "İnsan eylemi maksatlı davranıştır" (1966: 11). Yine de, aynı zamanda, belirsizlik ilkesi de sözkonusudur. İnsanların, eylemde bulunmaları için bir nedenleri vardır ve insanlar bazen düşüncelerini değiştirirler. Herkesin neyi, niçin yaptığını bilmek basitçe ifade etmek gerekirse, imkânsızdır. Say bununla ilgili olarak yüz yıl önce yazmıştı (bkz. 2. bölüm). Bilginin karmaşıklığı, geleceği bilmede —hisse fiyatlarını, yeni ürünleri, değişen tüketici talebini ve hükümet politikalarını— bizi sık sık cahil ve âciz bırakmaktadır. Bir gökbilimci güneşin sabah tam olarak ne zaman doğacağını bilebilir, fakat kim bir öğrencinin sabah yataktan ne zaman çıkacağını tam olarak öngörebilir? Böylece, faiz oranları, enflâsyon, finansal piyasaların hareketi konusundaki tahminler yapan karmaşık bilgisayar modellerinin hemen her zaman sınırları çizilidir. Ekonomideki yüksek cehalet derecesi, Mises ve Hayek'in sosyalist merkezî plânlama olasılığını görmezden gelmelerinin nedenlerinden biridir. Hayek özellikle, "insanın bilgisinin kaçınılmaz eksikliği" ve kişinin eylemlerinin "niyetlenmemiş sonuçları" üzerine genişçe yazmıştır (1984: 211-80).

Bu, bireylerin hiçbir şeyi herhangi bir kesinlik derecesinde asla öngöremeyecekleri demek değildir. Ludwig M. Lachman ve George Shackle gibi bazı iktisatçılara göre (bunlar Avusturya okulunun gezgin üyeleri olarak bilinir), belirsizlik o kadar yayılmıştır ki, hiç kimse herhangi bir şeyi öngöre-

mez. Diğerleri, özellikle finansal piyasalardaki aşırı teknik analizciler, gelecekteki hisse ve mal fiyatlarını doğru olarak tahmin edecek araçlara sahip olduklarına inanmaktadırlar. Hayek'in zihninde gerçek, geleceğin "tam bilgisi" ile "tam bilgisizliği" arasında bir yerde durmaktadır. Bazen neden ve sonuç öyle güçlüdür ki, geleceği öngörmek oldukça kolaydır; diğer zamanlarda belirsizlik o kadar büyüktür ki, doğru bir tahmin neredeyse imkânsızdır.

Mises genellikle belirsizlik yanı üzerinde daha çok durur. 1929-32 krizini öngörmesine ilişkin olarak, bu olayları görmüş olsaydı bile, "bunların meydana geliş tarihlerini tam olarak" öngöremeyeceğini yazmıştı (1971 [1934]: 15). Başka bir yerde şöyle yazıyordu, "Enflâsyonist patlamanın veya bunu izleyen depresyonun süresinin hesaplanabilmesinde dikkate alınacak kurallar yoktur" (1966: 870-71).

Bununla birlikte, gelecekteki olayları öngörmeye çalışmak, işadamı olarak girişimcinin veya Avusturyalı iktisatçılar için anahtar unsur olan finansal danışmanın işidir. Fakat bunu yapması için onun yalnızlığı seven, inatçı, birisi olması gerekir (Skousen 1993: 279-80).

REFERANSLAR

Böhm-Bawerk, Eugen, 1959, *The Positive Theory of Capital*, South Holland, IL: Libertarian Press.

Balug, Mark, 1980, *The Methodology of Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Cockett, Richard, 1994, *Thinking the Unthinkable: Think-Tanks and the Economic Counter-Revolution, 1931-1983*, New York, HarperCollins.

Ebenstein, Alan, 1996, "Hayek, Philosopher of Liberty", Manuscript.

Friedman, Milton, 1995, "Interview",*Reason* (Haziran), 32-38.

Friedman, Milton ve Rose D., 1998, *Two Lucky People*, Chicago: University of Chicago Press.

Gardlund, Torsten, 1996 [1958], *The Life of Knut Wicksell,* Cheltenham: Edward Elgar.

Hayek, Friedrich A., 1931, *Prices and Production*, 2. Baskı, Londra: George Routledge and Sons.

------, 1935, *Prices and Production*, 2. Baskı, Londra: George Routledge and Sons.

------, 1960, *The Constitution of Liberty*, Chicago: University of Chicago Press.

------, 1975, Interview, *Gold and Silver Newsletter*, Newport Beach, CA: Monex International (Haziran).

------, 1988, *The Fatal Conceit*, Chicago: University of Chicago Press.

------, 1976 [1944], *The Road to Serfdom*, Chicago: University of Chicago Press.

------, 1983, "The Keynes Centenary: The Austrian Critique",*Economist* 287: 7293 (11 Haziran), 45-48.

13

KEYNES İSYANI: KAPİTALİZM KENDİSİNE YÖNELİK EN BÜYÜK MEYDAN OKUMAYLA KARŞI KARŞIYA*

Umutsuzluğun çaresi buradaydı... Sistemi yıkmadı, aksine onu korudu.

John Kenneth Galbraith (1975 [1965]: 136)

Keynezyen iktisat,... şimdiye kadar ortodoks iktisadın otoritesini sarsan en ciddî rüzgardır.

W. H. Hutt (1979: 12)

Adam Smith tarafından temelleri atılan, marjinalist devrim tarafından gözden geçirilen, Marshall ve Avusturya Ekolü tarafından önemli ölçüde geliştirilen kapitalist doğal serbesti sistemi kuşatma altındaydı. Tasarrufun, denk bütçelerin, düşük vergilerin, altın standardının ve Say kanununun klâsik erdemleri, daha önce hiç görülmemiş bir şekilde saldırı altındaydı. Adam Smith'in inşa ettiği yapı, çökme tehlikesi yaşıyordu.

1930'ların Büyük Bunalımı, yirminci yüzyılın en sarsıcı ekonomik olayıydı. Bu bunalım, özellikle Yeni Çağın yirmili yılları boyunca Batılı hayat standartlarında sağlanan büyük ilerlemeler göz önünde tutulduğunda, gerçekten şok edici idi. Bunalımın yoğun olarak yaşandığı 1929-33 yılları arasında, hayat standartları kötüleşmeye başlayacaktı. Birleşik Devletlerde, endüstriyel hasıla yüzde 30'dan fazla düştü. Ticarî bankaların yaklaşık yarısı iflâs etti. İşsizlik oranı yüzde 25'in üzerine fırladı. Hisse senedi fiyatları yüzde 88 oranında değer kaybına uğradı. Avrupa ve dünyanın geri kalan kısmı da benzer bir keşmekeş ile karşı karşıya kaldı.

---

* Bu bölüm için seçilen müzik: Aram Khachaturian, *Gayne* balesinden "Süvari Kılıcı Dansı"

Avusturyalı Mises ve Hayek, Birleşik Devletlerde sağlam parayı savunan iktisatçılarla birlikte, sıkıntıyı önceden sezmişlerdi; ancak, kesin olarak ortadan kalkacağa benzemeyen hızlı bir düşüş ve durgunluk karşısında kendilerini çaresiz hissettiler. 1930'ların ortalarında, Roosevelt'in "Yeni Eylem" (New Deal) planı ile kendini hissettiren bir canlanma başlamıştı, fakat fazla sürmedi. ABD'de işsizlik, 1930'lu yıllarda iki haneli seviyesini korudu ve bu durum İkinci Dünya Savaşı'na kadar ortadan kalkmadı. Avrupa daha iyi durumda değildi; sadece Hitler'in saldırgan Almanya'sı savaş yaklaştığında tam istihdama ulaşmıştı. Özgür dünyada, iş kaybetme korkusu, açlık korkusu ve savaş korkusu uğursuz bir şekilde kısa sürede ortaya çıkıvermişti.

Büyük Bunalımın uzunluğu ve şiddeti, birçok Anglo-Amerikan iktisat uzmanının, klâsik *laissez-faire* ekonomisini ve serbest piyasa kapitalist sisteminin kendi kendini düzeltme yeteneğini sorgulamasına neden olmuştur. Saldırı, kapitalizmin rekabetçi doğası (mikro) ve genel ekonominin istikrarı (makro) olmak üzere iki düzeyde gerçekleşmişti.

KLÂSİK REKABET MODELİ AKSAK MIYDI?

İki iktisatçı birbirlerinden bağımsız olarak, mikro seviyede klâsik rekabet modeline karşı çıkan kitaplarını aynı zamanda yazdılar. 1933'te Harvard Üniversitesi Basımevi, **Edward H. Chamberlin (1899-1967)** tarafından yazılan *Tekelci Rekabet Teorisi*'ni ve Cambridge Üniversitesi Basımevi de, **Joan Robinson (1903-83)** tarafından yazılan *Aksak Rekabet Ekonomisi*'ni yayınladı. Her iki iktisatçı da, piyasalarda "saf rekabet"ten "saf tekel"e kadar çeşitli rekabet seviyelerinin bulunduğunu ve çoğu piyasa koşullarının "aksak" olduğunu ve çeşitli düzeylerde tekel gücü içerdiğini savunan fikirlerini ortaya koydular. Chamberlin-Robinson'ın eksik rekabet teorisi, iktisat biliminin hayal gücünü etkisi altına aldı ve o zamandan beri mikro ekonominin ayrılmaz bir parçası oldu.

Fotoğraf 13.1
Joan Robinson (1903-83)

Fotoğraf 13.2
Edward Chamberlin (1899-67)

Rekabetçi kapitalizm aksaktır.
Mark Blaug'un izniyle.

Bu teorinin, güçlü politik yansımaları vardır: *Laissez faire* eksiktir ve kapitalizmde rekabet şartlarını garanti edemez; devlet, şirketlerin doğal tekelci eğilimlerini azaltmak için kontroller ve anti-tröst hareketler vasıtasıyla ekonomiye müdahale etmelidir.

KAPİTALİZME RADİKAL TEHDİT

Fakat, bu tehdidin boyutu, makro ekonomide önerilen radikal kapitalist olmayan alternatiflerle karşılaştırıldığında çok daha küçüktür. Marksizm, 1930'lar boyunca tüm kampüslerde ve aydınlar arasında bir tutku idi. Harvard'da eğitim görmüş iktisatçı Paul Sweezy, 1930'ların başında Londra Ekonomi Okulu'na (LSE) gitmişti ve eğitimini tamamladığı okulunda radikal fikirleri öğretmeye hazır bir şekilde iyi yetişmiş bir Marksist olarak geri döndü. Sidney ve Beatrice Webb, Stalin'in tam istihdam ve ekonomik üstünlüğün "yeni medeniyet"ini törenle iktidara taşıdığı yönündeki inançlarında sağlam, iyimserlik dolu bir havada Sovyetler Birliği'nden geri döndüler. Var gücüyle hücuma kalkmış sosyalizm, istikrarsız kapitalist sistemin tek alternatifi miydi?

KAPİTALİZMİ KİM KURTARACAKTI?

Daha ölçülü aydınlar, toptancı sosyalizme, millîleştirmeye ve merkezî plânlamaya alternatif arayışı içindeydiler. Allah'tan, Batı uygarlığının temellerini yıkmadan ekonomik serbestliği koruyan bir yolu, yani, çoğunluğun hemfikir olduğu bir siyasî düşünceyi dile getiren güçlü bir ses vardı.

Bu ses, yeni Camridge okulunun önde gelen ismi John Maynard Keynes'in sesiydi. 1936'daki devrimci kitabı *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* (The General Theory of Employment, Interest and Money)'nde Keynes, kapitalizmin doğası gereği istikrarsız olduğunu ve tam istihdama götüren doğal bir eğilimi olmadığını vaaz ediyordu. Ama, aynı zamanda, ekonominin millîleştirilmesine, fiyat-ücret kontrolleri konulmasına ve arz ve talebin mikro temellerine müdahaleye ihtiyaç olduğunu kabul etmiyordu. İhtiyaç duyulan tüm şey, devletin sağı solu belli olmayan kapitalist direksiyonu kontrol altına alması ve arabayı refahı sağlaması için tekrar yoluna koymasından ibaretti. Nasıl? Klâsik yaklaşımda olduğu gibi fiyatları ve ücretleri iyice budayarak değil, fakat temkinli bir şekilde federal bütçe açıklarını artırarak; talebi genişletecek, yeniden güveni sağlayacak bayındırlık işlerine para harcayarak, olacaktı bu. Bir kere ekonomi tekrar yoluna girip de tam istihdama ulaşıldığında, devletin daha fazla açık bütçe politikası izlemesine gerek olmayacaktı ve klâsik model hakkıyla işleyecekti.

Keynes'in toplam talep yönetimi modeli, ümit vermeyen sönük bilimi iyimserler kulübüne çevirdi: İnsanlık, her şeye rağmen ekonomik yazgısına hâkim o-

labilecekti. Keynes'in devletin, koşullar gerektirdikçe toplam talebi genişletebileceği ya da daraltabileceği iddiası, kapitalizmin kendisini ortadan kaldırmadan, onun doğasında varolan dalgalanmaları ortadan kaldırabileceğe benziyordu. Bu esnada, ekonomik özgürlüğün *laissez-faire* politikası, mikro ekonomik düzeyde sürdürülebilirdi. Kısaca, Keynes'in ılımlı politikaları, hür teşebbüs için bir tehdit olarak değil, aksine bir koruyucu olarak değerlendirilmiştir. Aslında bu politikalar, en önemli rakip teori olan Marksizm'in gelişmiş ülkelerde tamamen durma noktasına gelmesini sağlamıştır (Galbraith 1975 [1965]: 132).

"KARANLIK BİR GECEDE BİR IŞIĞIN PARLAMASI GİBİ"

Keynezyen devrim, Avusturya Ekolünden Keynes taraftarlığına dönen, özellikle en genç ve en parlak (iktisatçılar) arasında neredeyse bir gecede (çok kısa bir sürede) kabul gördü. John Kenneth Galbraith, o günleri şöyle yazar: "Burada ümitsizliğin çaresi vardı... Sistemi yıkmadı, hatta onu korudu. Devrimci olmayanlara 'gerçek olamayacak kadar harika' göründü. Fakat, arada sırada devrimci olanlara ise 'hakikatin ta kendisi' gibi görünüyordu. Gündüzleri okulda yine eski iktisat teorisi öğretildi. Fakat, 1936'dan beri akşam vaktinde ve hemen her akşam neredeyse herkes Keynes'i tartıştı" (1975: 136). Daha sonra, Keynezyen teorinin yüksek sesli muhalifi olan Milton Friedman şöyle dedi: "Bu sıkıntılı tablonun aksine [Avusturya Ekolünün öne sürdüğü *laissez-faire* reçetesi], depresyonun ve sağ politikanın rehabilitesiyle ilgili Keynes'in yorumu konusunda Cambridge'den (İngiltere) sızan haberler, karanlık bir gecede beliren parlak bir ışık gibi olmalıydı. Hastalığın daha umutsuz bir teşhisini sunmuştu. Daha önemlisi, bütçe açıkları yoluyla daha acil, daha az acı veren ve daha etkili bir tedavi sunmuştu. Genç, enerjik ve üretken zihinlerin onun cazibesine nasıl kapıldığını anlamak zor değil" (1974: 163).

Keynezyen toplam talep yönetim modeli, özellikle açık bütçe harcamalarının ve büyük miktardaki devlet harcamalarının kabul gördüğü İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, iktisatçıları marjinalist devrimden bile daha hızlı bir şekilde peşinden sürüklemiştir. Üniversitede profesör olmadan kısa bir süre önce Alvin Hansen'in öğrencileri olan Paul Samuelson, Lawrence Klein ve diğer Keynezyen takipçiler, öğrencilerine tüketim fonksiyonu, çarpan, marjinal tüketim eğilimi, tasarruf paradoksu, toplam talep kavramları ve $C + I + G$'yi öğretmeye başlamışlardı. Bu, tuhaf, yeni ve heyecan verici bir doktrindi.

KEYNES'İN KARANLIK TARAFI

Keynes, bunalım (depresyon) için makul bir tedavi önermiş olabilir; ancak onun teorileri aynı zamanda her yerde devlet müdahaleciliği, refah devleti ve büyük devlete olan sınırsız inancın kabul gördüğü savaş sonrası bir ortamı ortaya çı-

karmıştır. Teorileri, aşırı tüketimi, borç finansmanını, tasarruflar üzerinde artan oranlı vergilemeyi, denk bütçeleri ve düşük vergileri teşvik ediyordu. Eleştirenler, Keynezyen iktisadı, geleneksel iktisadî değerlere doğrudan bir saldırı ve Marksizmden bu yana ekonomik özgürlüğün ilkelerine dönük en ciddî tehdit olarak görüyorlardı. Onlar için Keynes'in *Genel Teori*'si, "İngiliz dilinde ortaya çıkan ortodoks kapitalizme ve serbest girişime yönelik en usta ve en fazla zarar verici saldırıyı oluşturuyordu" (Hazlitt 1977: 345).

Zaman zaman yapılan Keynes'in sonunun geldiği yolundaki beyanlara rağmen, Keynezyen düşünce; akademik camiada, parlâmento koridorlarında ve Wall Street'te öylesine yaygındı ki, *Time* dergisi yerinde bir kararla yirminci yüzyılın en etkili iktisatçısı olarak Keynes'i seçti. Biyografi yazarı Charles Hession şöyle yazıyordu: "Belki Karl Marx'ı dışarda tutarsak, Keynes hakkında öteki herhangi bir iktisatçıdan daha fazla kitap ve makale yazılmıştır" (1984: xiv). Yerinde bir davranışla, *The New Palgrave* (ekonomi sözlüğü), onbeş sayfalık Marx'ın biyografisi ile karşılaştırıldığında, yirmi sayfalık en uzun biyografi yazısını Keynes'e ayırmıştır. Ve en son biyografi yazarı Robert Skidelsky, Keynes'i şöyle bir temele oturtmuştur: "Keynes sihirli bir şahsiyetti ve ona yakışan da arkasında büyüleyici bir eser bırakmaktı. Hiçbir zaman onun gibi bir iktisatçı gelmiş değildir" (1992: 537).

KEYNES, İNGİLTERE'Yİ YÖNETEN ELİT ARASINDA DÜNYAYA GELDİ

Böyle bir bağlılığı ve böyle bir düşmanlığı doğurabilen Keynes, nasıl bir adamdı?

John Maynard Keynes (1883-1946), ilk çocukluk döneminden itibaren seçkin bir entellektüel şahsiyetti. Bir defasında, isminin nasıl telâffuz edildiği sorulduğunda, "*Keynes*, *beyinler*deki gibi" diye yanıt verdi. İngiltere'nin en büyük beyinlerinin bulunduğu ortamın merkezinde, 1883'te (Marx'ın öldüğü yıl) doğan Keynes, Cambridge Üniversitesi'nde iktisat profesörü ve Alfred Marshall'ın arkadaşı olan John Neville Keynes'in oğluydu. Neville, aslında oğlu Maynard'dan üç yıl kadar daha uzun yaşadı ve 1949 yılında 97 yaşındayken öldü. Annesi Florence Ada Keynes, aynı zamanda Camridge'in ilk kadın belediye başkanı olarak temayüz etmişti.

Keynes, babasına karşı mesafeli olurken, annesine karşı kendisini her zaman yakın hissetmiştir. Maynard daha sekiz yaşındayken, babası 1891'de günlüğüne onunla ilgili, "annesi gibi olmak isteyen, ne olursa olsun, her şeyde ona benzemeyi arzulayan yegâne kişi" diye yazıyordu (Hession 1984: 11).

Keynes, pahalı (bu yüzden de herkesin kolaylıkla devam edemediği) bir okul olan Eton'a gitti. Sonra da, beklenildiği gibi, Cambridge Üniversitesi'ne devam etti ve 1905 yılında da matematik bölümünden mezun oldu. Keynes, daha sonra olasılık teorisi üzerine tartışmalı bir kitap yazacaktı.

Fotoğraf 13.3: John Maynard Keynes (1883-1946)
"İsyankâr gözlere sahip kıvrak bir zekâ"
Hulton-Getty Arşivleri'nin izniyle.

KEYNES BİR "HAVARÎ" OLUYOR

Arkadaşları onu yaşının çok üzerinde (erken gelişmiş), zeki ve bazen kaba birisi olarak görürlerdi. Onun en ayırt edici özellikleri, "isyankâr gözleri" ve "kıvrak zekâsı" idi (Skidelsky 1992: xxxi). Keynes kendisini "fiziksel olarak itici" bulurdu. Buna rağmen, Cambridge'de özel gizli bir topluluk olan (Yale'deki Skull ve Bones'dan farklı bir şey değil), sayıları ancak bir düzineyi bulan Havarîlerin (Apostles) üyeleri arasına seçilmişti. Burada üyelik, hayat boyu geçerliydi. Şair Alfred Lord Tennyson, matematikçi Bertrand Russel, filozof G.E. Moore, yine filozof Alfred North Whitehead ve biyografi yazarı Lytton Strachey de bu topluluğun diğer önemli üyelerindendi. Havarîler, her Cumartesi akşamı (önemli) makaleleri tartışmak üzere toplanan, birbirine dostane bir şekilde sıkıca bağlı bir gruptu.

Yirminci yüzyıla girerken Havarîler, G. E. Moore'un etkisi altında Viktoryen ahlâkı ve burjuva değerleri için derin bir aşağılama duygusu geliştirmişlerdi. Hatta, homoseksüelliğin ahlâkî olarak üstün olduğu yönündeki çarpık düşünceyi ileri sürdüler. Her ne kadar 1925 yılında 44 yaşında iken Lydia Lopokova ile evlenmesi üzerine, terk etmiş görünse de, Keynes, yetişkinlik döneminin ilk zamanlarında faal bir homoseksüel idi (bakınız, aşağıdaki kutu).

Keynes, mezuniyet sonrasında, İngiltere'de (Hindistan'a hiç gitmemesine rağmen) Hindistan'la ilgili işlerin takip edildiği kuruma devlet memuru olarak girdi ve burada iki yılını geçirdi. 1909'da Cambridge'de öğretim üyesi oldu ve 1911'den

1944'e kadar Camridge'in *Economic Journal* dergisinin genel yayın yönetmeni olarak görev yaptı. Ekonomi üzerine eğitim almadı. Sadece Alfred Marshall'ın bir dersini aldı, fakat çok hızlı bir şekilde o dersi öğretme yeteneğini kazandı.

KEYNES'İN HOMOSEKSÜELLİĞİ HAKKINDAKİ GERÇEK

Değişmek için çok geç. Şimdiye kadar (cinsel anlamda) ahlâksız olarak kaldım ve sonuna kadar da böyle kalmaya devam edeceğim.

John Maynard Keynes (Hession 1984: 46)

Keynes'in resmî biyografisinde iktisatçı Roy Harrod, arkadaşı hakkında şöyle yazıyordu. "Onun kusurlarıyla ilgili herhangi bir gerçeğin saklı kalıp kalmadığına tam olarak vakıf değilim. Eleştiriler, gerçekte hiçbir temeli olmayan kötü niyetli ve yanlış bilgilere dayanarak yapılmıştır" (Harrod 1951: viii). Aslında, burada bir örtbas etme durumu vardı. Harrod, Keynes'in şöhretini olumsuz yönde etkileyeceğini düşündüğü cinsel davranışlarını dikkatli bir şekilde gizliyordu.

Günümüzün bütün biyografi ekollerinin (ve bu arada bu kitabı da dışarıda tutmadan) söylediği şey, Harrod'un biyografisinin gerçeği [kendilerinden] daha fazla yansıtmadığı yönündedir. Robert Skidelsky (1992), D. E. Moggridge (1992) ve Charles Hession (1984) tarafından yazılan yakın zamanların tarih kitapları, Keynes'in cinsel maceralarının sadece birkaç detayına yer ayırmıştır. Hatta, Moggridge, Keynes'in cinsel randevu günlüğünü ekler kısmında verecek kadar ileri gitmiştir (1992: 838-39).

Keynes'in cinsel eğilimleri, (aşırı koruyucu anneden ve zayıf bir babadan oluşan) aile hayatından; erkekler arasındaki (sevgi ve dostluğa dayalı) plâtonik aşkın erkek ve kadın arasındaki (şehvete dayalı) cinsel aşktan manen daha üstün olduğuna dair Yunan felsefesinin öğretildiği, tamamı erkeklerden oluşan bir kurum olarak Eton Okulu'ndan; ve manevîyatı ve evrensel davranış kurallarını dikkate almamayı vaaz eden G. E. Moore'un üniversite öğrencilerine özgü fikirlerinden etkilenmiş olabilir. Keynes, doğru veya yanlış olmasıyla ilgilenmeksizin, "iyi hayat" sürmeye kuvvetle inanmıştı.

KEYNES BİR KADIN DÜŞMANI MIYDI?

Keynes'in erkeklere karşı özel tutkusu, bayanlara karşı olan davranışlarını etkilemiş olabilir. Marshall gibi, derslerinde bayan öğrencilerin bulunmasından pek hoşlanmazdı. 1909'da, Cambridge'de ders verdiği bir dönemde şöyle yazmıştır: "Sanırım bu yıldan sonra bayanlara ders anlatmayı bırakmak zorunda kalacağım. Onlarla gerçekleşen iki saatlik bir irtibatın sebep olduğu sinir gerginliği *dayanılmaz şiddettedir*. Onların beyinlerindeki her hareketten nefret ediyor gibi görünüyorum. Hatta erkeklerin beyinleri, en aptal ve en ters zamanlarında bile, bana asla bu kadar iğrenç görünmüyor" (Moggridge 1992: 183-34).

Tarihçiler Elizabeth ve Harry Johnson, Keynes'in kadın düşmanlığı şeklindeki tavrının, tasarruf ve yatırım hakkındaki teorilerine kadar uzandığını ileri sürecek kadar ileri gitmişlerdir. Johnson'lar, Keynes ve takipçilerinin tasarrufa sık sık kadın (dişi) olarak, yatırıma da bir erkek olarak atıfta bulunduklarını kaydetmişlerdir. Dişi tasarruf, genellikle olumsuz, erkek yatırım ise olumlu bir bir bakış açısıyla ele alınmıştır. "Yatırımın erkekliği, diğer şeylerin yanında, Joan Robinson ve diğer Cambridge yazarlarının, girişimcilerin "özellikle yatırımların geleceğiyle ilgili kanaatleri ve hisleri"ne (animal spirits) yönelik referanslarında sık sık kanıtlanmıştır. Tasarrufların dişiliği ise, istihdam dengesinin belirlenmesi analizinde tasarruflara atfedilen pasif rol ile kanıtlanmıştır. (Jonhson 1978: 121). Keynes kendisinin *Para Üzerine Bir İnceleme* (Treatise on Money) adlı eserinde şöyle yazmıştır: "Dolayısıyla, tasarruf, girişim için bir hizmetçi kız veya hemşire olabilir. Ama, olmama ihtimali de bir o kadar yüksektir" (1930, 2: 132).

Bununla beraber, Keynes tasarrufun cinsel kimliği hakkında bazen kararsızdır. Aynı *İnceleme*'de, 1920'lerde Avrupa'daki ekonomik ilerlemenin yetersizliği üzerine yorumlar yapmıştır. "Savaşın sona ermesinden bu yana on yıl geçti. Tasarruflar benzeri görülmemiş düzeydeydi. Fakat bu tasarrufların bir kısmı israf edildi, saçılıp savruldu" (1930, 2: 185). Bu, tohumunu toprağa saçan Onan'ın kutsal Kitab-ı Mukaddes'teki hikâyesine bir kinayedir (Genesis 38: 8-9).

1925'TE ŞAŞIRTICI BİR HABER

Keynes, 1925'te Rus balerini Lydia Lopokova ile nişanlandığını ve hemen ardından da evlendiğini duyurunca, Bloomsbury'deki homoseksüel arkadaşlarını çok şaşırtmıştı. Maynard ve Lydia arasındaki özel mektuplara bakılırsa, onların evliliği plâtonik olmanın çok daha ötesindeydi. Biyografi yazarı Robert Skidelsky, "kesinlikle arada cinsel ilişkinin vuku bulduğunu" yazar (1992: 110-11).

Fotoğraf 13.4: Şok Haber
Lydia Lopokova, Maynard Keynes'le Evleniyor!
Dr. Milo Keynes'in izniyle.

KEYNES'İN İKİLİ TABİATI: ONUN YARATICI DEHASININ ANAHTARI?

Biyografi yazarı Charles Hession, Keynes'in devrimci fikirlerinin ve yaratıcı dehasının, "aklın erkeksi gerçekliği ve haval gücünün kadınsı gerçekliği" ile bağdaştırılan çift cinsiyetli geçmişinin bir sonucu olduğunu savunan yeni, garip bir teori inşa etmiştir (Hession 1984: 107, 17-18). Skidelsky, "onun cinsel anlamda çelişik, kararsız duygular taşımasının bile, vizyonunun keskinleşmesinde önemli bir rol oynadığı" düşüncesini kabul etmektedir (1992: 537). İyi de, niçin sezgi ve yaratıcılık yalnızca kadına özgü, akıl ve mantık da sadece erkeğe özgü olsun?

KEYNES EN ÇOK SATAN BİR KİTAP YAZIYOR

Keynes, Birinci Dünya Savaşını takiben 1919'da, Versailles (Versay) Barış Konferansı için İngiltere delegasyonunda kıdemli hazine yetkilisi olarak görev yaptı. Sıkıcılığından dolayı bu görevi bıraktı ve *Barışın Ekonomik Sonuçları* (1920) adlı eserini yazdı. Eser en çok satanlar listesine girdi ve Keynes'e şöhretin ve şansın kapısını açtı.

Keynes sert bir yazı yazarak, Almanlara yönelik, uygulamaya geçirilmesi zor ve gerçekçi olmayan tazminatları zorla dayatan Müttefikleri kınamıştır. Mağlûp milletler; maaşlar, emekli aylıkları ve askerlerin ölüm yardımlarını kapsayan 5 milyar dolara kadar savaş ittifakından doğan maliyetlerin tamamını "ister altınla, ister mallarla, ister gemilerle, ister menkul kıymetlerle veya ister başka türlü" 1 Mayıs 1921 tarihinden önce ödemekle yükümlü idiler. Keynes, "büyük savaş borçlarının varlığı, finansal istikrar için her yerde tehdittir" diye uyarıda bulunmuştu (1920: 279). Kötümser Keynes, Avrupa'daki olumsuz sonuçları önceden haber vermişti. Keynes, Almanya'nın sıkıntılı durumunu daha ileri boyutlara götürmekten başka çaresinin olmayacağına işaret etmişti. Meşhur bir yazıda Keynes şöyle ifade eder: "Lenin kesinlikle haklıydı. Toplumun var olan temelini alt üst etmede, para birimini normal mecrasından uzaklaştırmaktan daha kurnaz, zor fark edilen ve emin bir yol yoktur. Süreç, iktisadî yasaların bütün gizli güçlerini yıkımın yanında harekete geçirir ve bunu, milyonda bir insanın bile teşhis edemeyeceği bir biçimde yapar"[1] (1920: 236).

[1] *Kartacagil Barış veya Bay Keynes'in Ekonomik Sonuçları* isimli yanıltıcı eleştirisinde, Fransız iktisatçı Etienne de Mantoux, daha sonra Keynes'i İkinci Dünya Savaşının başlaması nedeniyle suçlamıştır. Mantoux'a göre, Keynes savaş tazminatlarını ödemesi konusunda Almanya'nın kapasitesini büyük ölçüde düşük tahmin etmişti ve dünyayı Versailles Barış Anlaşmasının, Almanya'yı sıkıştırarak ezdiğine ikna etmişti ve bundan dolayı Nazi tehlikesi bir şekilde önemsizdi. Keynes'in kitabının bu kadar yanlış bir şekilde yorumlanacağını düşünmek çok zor. Bkz. Mantoux (1952).

KEYNES 1925'TE ZEKİCE BİR TAHMİNDE DAHA BULUNUR

Keynes, bu başarıyı Maliye Bakanı Winston Churchill önderliğinde, İngiltere 1 sterlin = 4.86 dolar üzerinden savaş öncesi aşırı değerlenmiş sabit döviz kurundan altın standardına döndüğünde, 1925'te yaptığı diğer bir sezgisel analizle sürdürmüştür. Keynes, bu deflâsyonist tedbire karşı bir kampanya yürüttü. Cambridge profesörü, *Bay Churchill'in Ekonomik Sonuçları* adlı kitapçığında, deflâsyonun İngiltere'yi reel ücretleri düşürmeye ve ekonomik büyümeyi yavaşlatmaya zorlayacağı konusunda uyarmıştı (Keynes 1963 [1931]: 244-70). Ongörüsünde bir kere daha haklı çıkmış; İngiltere, Büyük Bunalım yaklaştıkça giderek daha da kötüleşen ekonomik hoşnutsuzluğun acısını çekmişti.

Ne yazık ki, Keynes'in kehanet kabiliyeti 1920'lerin sonunda kayboldu. 1923 basımı *Parasal Reform Kitapçığı*'nda (ki, Milton Friedman bu kitabı, Keynes'in en büyük eseri olarak değerlendirir), altın standardını reddederek parasalcı Irving Fisher'ın yanında yer aldı ve Amerikan dolarının 1923-28 arasındaki istikrar sağlayıcı etkisini, Amerikan Merkez Bankası Federal Reserve'in bir "zaferi" olarak nitelendirdi.

"ÇAĞIMIZDA DAHA FAZLA BORSA KAZASI YAŞAMAYACAĞIZ"

Keynes, tıpkı Fisher gibi, 1920'lerde hisse senetleri ve malların gelecekte fiyatlarının yükseleceği konusunda iyimser bir Yeni Çağ savunucusuydu. 1926'da, hisse senedi satın alma konusunda tedirgin olan İsviçre'li bankacı Felix Somary ile karşılaştı. Somary borsanın geleceğine dair kötümserliğini açıkladığında, Keynes kararlı bir tavırla, "çağımızda daha fazla borsa kazası (hisse senetlerinin birden düşüşü) yaşamayacağız" iddiasında bulundu (Somary 1986 [1960]: 146-47). Somary, Viyana Üniversitesi'nde Avusturya Ekolü iktisadı alanında eğitim görmüştü ve Yeni Çağda yaşanan ekonomik parlamanın sürdürülebilir olmadığını biliyordu. Fakat, Irving Fisher gibi, Keynes de Avusturya Ekolü iktisatçılarını dikkate almadı ve tüm umutlarını (ve plânlarını) Amerikan Merkez Bankası Federal Reserve'e ve fiyat istikrarına bağladı.

1928'in sonuna doğru Keynes, Wall Street'te "tehlikeli bir enflâsyon"un görünmeye başladığına karşı çıkan ve "görünürde henüz enflâsyon diye adlandırılabilecek bir durumun olmadığı" sonucuna varan iki makale yazdı. Amerika Birleşik Devletleri'nde hem gayrimenkul değerlerine hem de hisse senedi değerlerine atıfta bulunarak, şu eklemede bulunmuştur: "Aşırı yatırımın varlığından bahsetmek için erken olduğu sonucuna vardım... Bundan dolayı, piyasa önemli ölçüde bir durgunluğu (depresyonu) umursamazlıktan gelmedikçe, hisse senetlerinin birden bire ciddî anlamda bir düşüş göstermeyeceği (yani, en son düştüğü seviyenin altına inmeyeceği) yönünde bir tahminde bulunma eğiliminde olmalıyım ve fikirlerimi bu doğrultuda açıklamalıyım." Federal Reserve Yönetimi, "bir

iktisadî daralmayı *bertaraf etmek* için elinden geleni yapacağı" için, muhtemelen böyle bir durum olmayacaktır" (Keynes 1973b: 52-59; Hession 1984: 238-39).

YATAK ODASINDAN PARA KAZANMA

Keynes kendine bu kadar fazla güvenmemeliydi. 1920'lerin sonlarına kadar; döviz, mal ve hisse senedi ticareti yaparak malî sihirbazlıkta isim yaptı. Kendisi, Cambridge'de Ulusal Müşterek Hayat Sigortası Şirketi'nin başkanıydı ve King's College'ın de muhasebesini tutuyordu. Kişisel hesabı; büyük miktarda mal ve hisse senedinin varlığından oluşuyordu. Birçok İngiliz otomobil hisse senetlerinin yanısıra, kauçuk, mısır, pamuk ve kalay sektörlerinde gelecekte işlem sözleşmeleri şeklinde uzun vadeli pozisyonlara sahipti.

Fotoğraf 13.5: John Maynard Keynes Yatakta!
Hulton-Getty Arşivlerinin izniyle.
Fotoğraf, Bloomsbury'deki evinde Mart 1940'ta çekilmiştir.

Gerçekten, Keynes, alış-satış kararlarını yatağındayken almakla biliniyordu. Hession şöyle anlatır: "Bu finansal karar almaların bir kısmı, o hâlâ sabahleyin yatakta iken icra edilirdi; raporlar, kendisine broker'larından telefonla gelirdi ve gazeteleri okur ve kararlarını verirdi" (1984: 175).

KEYNES, BORSADAKİ DÜŞÜŞLE BİRLİKTE SİLİNİP GİDER

Üzücü bir şekilde, Keynes zamanı yanlış okudu ve borsadaki düşüşü öngörme konusunda başarısız oldu. Portföyü hemen hemen yok olup gitti: Esas olarak malî kayıplarından dolayı, net servetinin dörtte üçünü kaybetti (Moggridge 1983: 15-17; Skidelsky 1992: 338-43). 1930-31'de yayınlanan *Para Üzerine İnceleme* (Treatise on Money) adlı çalışmasında, 1920'lerdeki istikrarlı fiyat in-

deksleri tarafından yanıltıldığını ve bir "kâr enflâsyo[illegible] ortaya çıktığını itiraf etmiştir (1930: 190-98).

Yine de, inatçı bir yatırımcı olan Keynes, hisse senetlerini elinde tuttu ve 1932'den başlayarak portföyüne sürekli olarak yenilerini ekledi. Zirvedeyken bunları elden çıkarma yeteneğine sahip olmamasına karşın, piyasa dipte iken yeni hisse senetleri elde etmede acayip bir yeteneği vardı (Skousen 1992: 161-69). Kamu hizmeti gören kuruluşların (elektrik, su ve hava gazı gibi) ve altın şirketlerinin hisse senetleri gibi, açıkça gözde olmayan menkul değerleri satın alıyordu; ve hatta bu stratejisinden öylesine emindi ki, ağırlıklı olarak marjda satın alıyordu. 1944'te, para işlerinden sorumlu yönetici bir dostuna şunları yazar: "Benim temel yatırım prensibim, şu esastan hareketle, yaygın görüşün aksine hareket etmektir: Eğer herkes yatırımın meziyetleri hakkında hemfikir olursa, yatırım kaçınılmaz olarak aşırı değerli hâle gelir ve böylece o yatırımın cazibesi kalmaz (Moggridge 1983: 111).

KEYNES YİNE DE MÜTHİŞ DERECEDE ZENGİN BİRİ OLARAK ÖLMEYİ BAŞARIR

Keynes, hisse senetlerini seçme hususunda öyle olağanüstü başarılıydı ki, 1946'da öldüğü zamana kadar net serveti 411.000 sterline ulaşmıştı. Portföyünün değerinin 1920'de sadece 16.315 sterlin değerinde olduğu dikkate alındığında, bu yüzde 13 bileşik yıllık getiri, çoğu profesyonel para yöneticisinin kazandığından çok daha fazla, enflâsyonun ya hiç olmadığı ya da çok düşük olduğu, hatta önemli ölçüde deflâsyonun olduğu bir dönemde şaşırtıcı, cesaret isteyen bir beceridir. Üstelik bu görülmemiş getiri, 1929-32 ve 1937-38'deki inanılmaz düşüşlere rağmen elde edilmiştir. O zamana kadar, finansal iktisatçı olarak sadece David Ricardo bu kadar yüksek bir servete sahip olabilmişti.

KEYNES, EL FALCISI!

Eller! Eller! Eller! Başka hiçbir şey bakmaya değmez.

J. M. Keynes (Skidelsky 1992: 286)

Keynes'in tuhaf yönlerinden biri, insanların ellerine olan saplantısıdır. Cambridge hocası, karakter tespitinde en önemli işaret olarak düşündüğü ellerin büyüklüğü ve şekli üzerine ömür boyu sürecek bir çalışma yapmıştı. Ellerin görünüşünden kişilik okumaya (chirognomy) öyle düşkündü ki, kendisinin ve karısının ellerinin kalıplarını çıkarmıştı ve hatta arkadaşlarının el kalıplarından oluşan bir koleksiyona sahip olduğu söylenir (Harrod 1951: 20).

Küçük kardeşi Geoffery, Keynes'in tuhaf saplantısının, parmaklarının birinin kalıcı olarak şeklinin bozulmasına yol açan dokuz yaşında geçirdiği travmatik bir bisiklet kazasından kaynaklanmış olabileceği düşüncesindedir (M. Keynes 1975: 29-30).

Keynes ilk defa 1899'da babasına yazdığı bir mektupta Charles Darwin'in kardeşi Sir George Darwin'in elleri hakkında yorum yapmıştı: "Onun elleri kesinlikle sanki maymun soyundan gelmiş gibi görünüyordu" (Harrod 1951: 19).

Keynes ne zaman bir mesai arkadaşı, politikacı veya bir yabancı ile karşılaşsa, hemen kişinin karakteri hakkında yeterince düşünmeden acele karar verdiği ellere odaklanırdı. Versaillles Anlaşmasında Başkan Woodrow Wilson ile bir araya gelmeleri üzerine, ellerinin "her ne kadar yetenekli ve oldukça güçlü görünseler de, duyarlılıktan ve yönetme yeteneğinden yoksun olduğunu" belirtmiştir (J. M. Keynes 1920: 40). Keynes, aynı konferansta, Fransa Cumhurbaşkanı Georges Clemenceau'nun eldiven giymesinden dolayı hayal kırıklığına uğradığını ifade etmiştir (sayfa 20-21).

Keynes'in, Adam Smith'in görünmez el doktrinine neden bu kadar soğuk baktığına şaşırmamalı!

ROOSEVELT'İN ELLERİNE DİKKATLE BAKIYOR

Keynes, 1934'te Başkan Franklin D. Roosevelt ile ilk defa karşılaştıklarında Roosevelt'in elleriyle o kadar meşgul idi ki, "gümüş, denk bütçe ve bayındırlık işleri hakkında söylemekte olduğum şeylerle ilgili hemen hemen hiçbir şey bilmiyorum" diyerek bocalamıştı. Söylentilere bakılırsa, Keynes, Roosevelt'in pek ilgisini çekmemişti ve Keynes de hayal kırıklığına uğramıştı. Roosevelt'in el analizi: "Sert ve oldukça güçlü; fakat, zeki ve yönetme yeteneğine sahip değil; bir iş adamının parmaklarının ucundakiler gibi oldukça kısa yuvarlak tırnaklar" (Harrod 1951: 20). Keynes, Roosevelt'in ellerinin, kendisine Sir Edward Grey'in ellerini hatırlattığı sonucuna varmıştır.

1936'da, Keynes bir akşam yemeğinde İngiliz oyun yazarı W. H. Auden'in yanına oturdu ve parmaklarını dikkatle inceledi. Keynes, Auden için, "yine de hoş birisi, fakat fakat fakat, tırnakları kemiklerine kadar yenmiş, kirli ve ıslak, şimdiye kadar gördüğüm en kötü durumlardan biri, tıpkı hazırlık okulunda okuyan küçük bir çocuk gibi" diye yazar. Auden'in parmakları "işinde bir şeylerin tatmin edici olmadığını gösteriyordu" (Skidelsky 1992: 628).

Tamam, tamam, manikür yaptıracağım!

DEVRİMCİ BİR KİTAP ORTAYA ÇIKIYOR

Keynes'in borsada hisse senetlerinin aniden çok hızlı değer kaybetmesini ve Büyük Bunalımı tahmin etmedeki başarısızlığı, düşüncesini derinden etkiledi. Fi-

yatları komik bir şekilde düşük seviyelere çeken ve kendisini az kalsın darülacezeye düşürecek olan spekülatörlere dehşetli bir şekilde kırgındı. Toplumda genel bir düzenleyici ilke olarak laissez-faire anlayışını çok daha önceden reddetmişti; 1929-32 krizi, onun geleneksel klâsik iktisadı reddetmesini daha da güçlendirdi. BBC radyosundaki konuşmasında; ekonomik düşüşe çözüm olarak, açık bütçe harcamalarını, enflâsyonu ileri sürüp, altın standardını terk etmeyi önemle tavsiye ederken; iddiharcılara, spekülâtörlere ve altın meraklılarına çatmıştır. Friedrich Hayek'i ve Londra Ekonomi Okulu'nu (LSE), ekonominin kendi kendine iyi işlediğine inanmaları ve bunalıma çözüm olarak ücret indirimlerini ve denk bütçeyi tavsiye etmelerinden ötürü eleştirmişti.

Keynes, Cambridge'deki evinde zamanının tamamını kendisinin çevresinde yetişen Richard Kahn, Joan Robinson ve Cambridge Camiasının yardımıyla, yeni bir iktisat modeli ortaya koyacak bir kitap üzerinde çalışarak geçiriyordu. Keynes, 1935 yılının ilk gününde oyun yazarı George Bernard Shaw'a şöyle yazar: "Şu anda değil, ama tahmin ediyorum gelecek on yıl içerisinde, dünyanın ekonomik sorunlar üzerindeki düşünme tarzıyla ilgili ziyadesiyle devrim yaratacak bir iktisat teorisi kitabı yazmakta olduğuma inanıyorum" (Skidelsky 1992: 520). Bu kibirli bir kehanetti, ama doğru çıktı.

Daha önce bahsedildiği gibi, *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* (The General Theory of Employment, Interest and Money), ilk olarak 1936'da piyasaya çıktı.[2] Diğer iktisatçılar gibi, Keynes de geçmişteki büyük bilim adamları arasında yerini aldı. Adam Smith ve Roger Babson, analitik sistemlerini Sir Isaac Newton'unkilerle karşılaştırmışlardı; Keynes ise, Albert Einstein'dan daha iyisini yapmaya çalıştı. Keynes'in kitabının başlığı, Einstein'ın genel izafiyet teorisini taklit etmiştir. Keynes, klâsik modeli "özel" bir duruma indirgerken ve klâsik iktisatçılara "Euclidci olmayan bir dünyada Euclidci geometriciler" gözüyle bakarken, kitabının ekonomik davranışın "genel" teorisini ortaya koyduğunu söyler (Skidelsky 1992: 487).

Marx gibi, en önemli eserinin öğrenciler ve halk tarafından okunacağı yolunda hayli ümitliydi ve Macmillan'ı 400 sayfalık kitabı sadece 5 şilinle fiyatlandırmaya ikna etti. Lakin bu onun hüsnü kuruntusuydu. *Genel Teori*, teknik kelime ve açıklamalarla ve anlaşılmaz diliyle Keynes'in okunmayan tek kitabı oldu (Aşağıdaki kutuya bakınız). Vefalı bir Keynezyen olan Paul Samuelson bile durumu şöyle ifade etmiştir: "Kötü bir şekilde yazılmış ve düzenlenmiş bir kitap; yazarın daha önceki ününe ve saygınlığına aldanarak kitabı alan okuyucu, kendi beş şiliniyle aldatılmış oldu. Sınıfta kullanıma pek uygun değil. Kendini

---

[2] Charles Hession ve John Kenneth Galbraith gibi bazı Keynezyenler, doğru başlığın virgülsüz olarak, *İstihdam Faiz ve Paranın Genel Teorisi* (The General Theory of Employment Interest and Money) olduğunu belirtip bunda ısrar ederler. Doğru, orijinal nüshanın kapağında hiç virgül kullanılmadı, ancak, Keynes önsözde, "istihdam"dan sonra bir virgül ekledi. Keynezyen belirsizliğin başka bir örneği veya gereksiz bir meşgale olduğunu söylememe gerek var mı?

beğenmiş, ters, tartışmalı ve teşekkür kısmında pek cömert değil. Bir çok karman-çorman durum ve karışıklıkla dolu... Hızlı ve zekice kavrayış ve sezgi kabiliyeti, sıkıcı cebiri metin içerisine serpiştirmiştir. Anlaşılması zor bir tanım, yerini aniden unutulmaz bir orkestrasız konçertoya bırakıyor. Nihayet dikkatle tamamlandığında, analizin açık ve aynı zamanda yeni olduğu anlaşılıyor. Kitap, kısacası bir deha eseridir" (Samuelson 1947 [1946]: 148-89).

Genel Teori'nin baskısı, sırf Keynes'in anlaşılması güç teknik kelime ve açıklamalarının (jargonunun) anlamını çözen ve onu yalın bir İngilizce'ye çeviren ve iktisat biliminde dönüşümü sağlayan özellikle Harvard'dan Alvin Hansen ve Paul Samuelson gibi yakın takipçilerinin aydınlatıcı çalışmaları nedeniyle hâlâ devam ediyor.

PROFESÖR KEYNES'İN KAFA KARIŞTIRMA EĞİLİMİ

Eğer birisi, tek başına özellikle iktisat üzerinde uzun süre düşünürse, geçici olarak nice aptalca şeylere inanabileceği hayret vericidir.

J. M. Keynes (1973a [1936]: Önsöz)

Ricardo ve Marx'ın kendi baş belâsı kitapları vardı ve tabiî Keynes'in de oldu. Aşağıdaki basit sorular, *Genel Teori*'de rastlanan sorunlardan birkaçını gösterecektir:

Soru: Lütfen, Profesör Keynes, "gayriiradî işsizlik"le neyi kastediyorsunuz?

Cevap: Benim tanımım ... şudur: Parasal ücrete oranla ücret-mallarının fiyatında küçük bir artış olması hâlinde, eğer hem cari parasal ücret karşılığında çalışmaya istekli toplam emek arzı hem de bu ücret düzeyinde söz konusu olacak olan toplam talebin mevcut istihdam hacminden daha yüksek olması durumunda; insanlar gayriiradî olarak işsizdir.

Soru: Hımm... çok aydınlatıcı gibi görünüyor, Profesör Keynes. Lütfen, şimdi bize bir piyasa ekonomisinde özel yatırımları kimin idare edeceğini söyler misiniz?

Cevap: Bu konuda vardığımız sonuç, en genel şekliyle ... aşağıdaki gibi ifade edilebilir: Tüm mevcut aktiflerin kendi faizinin kendi oranları arasında en büyük olanı, kendi faizinin kendi oranı en büyük olan aktifler bakımından ölçülen tüm aktiflerin marjinal etkinlikleri arasında en büyük olana eşit olduğunda, yatırım oranında daha fazla artış mümkün değildir (Sayfa 236).

Soru: Evet, anlıyorum... Son bir soru Profesör Keynes. Parasal genişleme yapay bir canlılığı tetiklemez mi?

Cevap: Bu noktada ciddî ve sıkıntılı bir durumdayız (derin sulara gömülü bir durumdayız). Yabanî ördek, dalabileceği en derin dibe doğru dalmıştır ve denizin dibinde bulunan bütün yabanî otlara, sarmaşıklara ve çerçöpe hızla tutunup ısırmıştır. Dibe dalıp, onu bulacak ve yukarı çekip çıkartacak fevkalâde zeki bir köpeğe ihtiyaç vardır (Sayfa 183).

Soru: Teşekkürler Profesör Keynes. Ve Edebiyat dalında Nobel Ödülü kazandığınız için tebrikler.

Kaynak: Bu küçük hiciv parçasını verdiğinden dolayı, Auburn Üniversitesi'nden iktisat profesörü Roger Garrison'a teşekkürler.

KEYNES SAVAŞTA

Keynes, son büyük çalışması olan *Genel Teori*'yi tamamladığında —arkadaşlarının o şimdi tam kapasite çalışıyor— diyebileceği, elli iki yaşındaydı. Yapabileceklerinin zirvesindeydi. Keynes, asla Cambridge'li arkadaşları Arthur Pigou veya Dennis Robertson gibi, diğer faaliyetlerle ilgilenmeyip sadece (teorik) okuma ve çalışmalarla vakit geçiren bir bilim adamı ve her şeyden elini ayağını çekmiş birisi değildi. O, gündemde olmayı ve sosyal hayatı seven; yazarlarla ve sanatçılarla dostluk kurmaktan zevk alan; kart oyunlarına, rulete ve Lambard Street ve Wall Street'teki spekülâsyonlara düşkün, dünyevî işlerin adamıydı. Çekici kişiliği, onun tavsiyelerini almaya çalışan devletin ileri gelenlerini etkiledi. Düşünce ve duyguları açıklamanın bir yolu olarak yazı dünyasının bir ustası ve BBC radyosuna düzenli olarak çıkan eğlendirici bir konuşmacıydı.

Keynes, 1937'de kalp krizi geçirdikten sonra hız kesmek zorunda kaldı. Karısıyla beraber sanatın geliştirilmesine yardımcı olma konusunda ve Cambridge'deki Sanat Tiyatrosu'nun kurulmasında aktif rol oynadı. 1940'ta Almanya ile savaş patlak verdiğinde, Hazine'ye danışman olarak döndü ve *Savaş Nasıl Finanse Edilir* (How to Pay for the War) adlı etkili bir kitapçık yazdı. Tüketim ve yatırım üzerine kısıtlamalar getirilmesini, talebi ve enflâsyonu düşürmenin bir yolu olarak da bir zorunlu tasarruf programı uygulanmasını tavsiye etti.

Mayıs 1942'de, Tilton'ın Baron* Keynes'i olması için, adı Krala aday olarak teklif edildi ve Temmuz'da Lordlar Kamarası'nda yerini aldı. Altmışıncı doğum gününde, onursal bir görev olan Cambridge'in Yüksek Temsilcisi** (steward) yapıldı. Keynes, mübalağalı bir şekilde methedilmeyi ve seçkin mevkilerde bulunmayı çok severdi.

---

* "Baron", İngiliz soylular sınıfının en düşük derecesine mensup olanlara verilen bir ünvandır. (Ed.)

** İngiltere'de bir şehrin yüksek temsilcisi ya da vekilharcı (high steward) olmak; o şehrin at yarışı, toplantı ve kamuya açık diğer olaylarını düzenlemekten birinci dereceden sorumlu olan kişisi olmak demektir. (Ed.)

Savaşın sonuna doğru, Keynes ve karısı yeni uluslararası bir finansal anlaşmanın müzakeresine yardım etmek için Amerika Birleşik Devletleri'ne gittiler. Keynes, altın ve dolara dayanan sabit döviz kuru sistemini kuran ve Uluslararası Para Fonu'nu (IMF) ve Dünya Bankası'nı yaratan Bretton Woods anlaşmasının mimarlarından biriydi. İki yıl sonra, altmış iki yaşında kalp krizinden öldü.

KEYNES, ADAM SMITH'E SEMPATİYLE BAKMAZDI

Şimdi Keynes'in ekonomiye yaklaşımına dönelim. Her şeyden önce ifade edilmelidir ki, Keynes, her ne kadar kapitalizmin kurtarıcısı olarak övülse de, modeli ve politika önerileri, gerçekte Adam Smith'in *laissez faire* sistemine yönelik doğrudan red ve saldırı idi. Keynes, aşağıdaki sözü söylediğinde bunu itiraf etmişti: "Bireylerin ekonomik faaliyetlerinde zorlayıcı bir 'doğal özgürlüğe' sahip oldukları doğru *değildir*... Kişisel çıkarın genel olarak açıklayıcı bir şey olduğu da... Deneyim, bireylerin sosyal birlik oluşturdukları zaman, kendi başlarına hareket ettiklerinden daima daha az açık görüşlü olduklarını *göstermez*" (Keynes 1963 [1931]: 312). Kendine has bir deyimle "Laissez Faire'in Sonu" başlıklı bu konuşması, *Genel Teori* yazılmadan tam on yıl önce 1926'da yapıldı. Bu, Adam Smith'in doğal serbestlik sistemine yapılmış açık bir saldırıydı.

Keynes, 1930'ların başında, hem ahlâken ve hem de estetik olarak kapitalizm konusunda giderek daha fazla hayal kırıklığına uğramış duruma geldi. O zamanlar, Sigmund Freud'un fikirleri rağbet görüyordu ve Keynes, para kazanmanın, "ilgilenmesi ve kontrol altına alması için, birinin akıl hastalıkları konusunda uzman olan kişilere dahi bir ürperti ile götürüp teslim edeceği, oldukça tiksindirici durumlara ilgi duyma şeklinde yarı kriminal, yarı patolojik eğilimler içeren" bir nevroz olduğu yönündeki Freudyen tezi benimsemişti (1963: 369). Daha sonra, 1933'te kapitalist sistemi suçladı: "savaştan sonra kendimizi elleri arasında bulduğumuz, itibarını kaybeden, uluslararası ama bireysel kapitalizm bir başarı değildir. Akıllı değil, güzel değil, âdil değil, erdemli değil ve malları dağıtmaz. Kısacası, onu sevmeyiz ve aşağılamaya başlıyoruz. Ancak, yerine ne koyacağız diye merak ettiğimizde, afallıyoruz" (Hession 1984: 258). Bu, Adam Smith'den bu yana çok uzaklardan gelen bir feryattır!

KEYNES'İN ŞAMAR OĞLANI SOVYET CASUSU OLUYOR!?

Birinci Dünya Savaşı onun için bir şoktu ve o bir daha asla eskisi gibi olmadı.
C. R. Fay

Keynes, klâsik iktisatçı **Arthur C. Pigou**'yu **(1877-1959)**, *Genel Teori*'de gözde şamar oğlanı olarak kullandı (1973a: 7, ve *kitabın çeşitli yerlerinde*). Utangaç, dahası her şeyden elini eteğini çekmiş profesöre göre bu saldırı âdil değildi ve *Economica*'daki sert eleştirisinde Keynes'i kınadı ve yerden yere

vurdu (Pigou 1936). Yine de, ilerlemiş yaşına rağmen Pigou, Keynes'i affetmeyi başardı ve onun hayranı bile oldu.

Pigou, 1908 yılında, Cambridge'de 31 yaşında genç bir politik iktisat profesörü olarak Alfred Marshall'ın yerini aldı ve bu görevden hiç ayrılmadı. Görevdeki ilk yıllarında canlı bir hatip, birinci sınıf öğretmen ve emek ve refah konularında üretken bir yazardı. Fakat, 1914'te Büyük Savaş çıktı. Madalyalı bir İngiliz subayının oğlu olmasına rağmen, savaş esnasında vicdan sahibi dürüst bir savaş karşıtı oldu. Birçok barış yanlısı gibi, tatillerini Quaker'ların* işlettiği ambulans ünitesinde geçirdi. Savaşın acıları onu derinden etkiledi ve münzevî hayatına çekilmeye başladı. Müzmin bir bekâr olan Pigou, boş zamanlarını Alpler'e tırmanarak veya erkek arkadaşlarıyla Lake Buttermere'deki evinde sessiz sedasız eğlenerek geçirirdi.

Pigou ne kadar da utangaçtı! Mektuplarını, yarı açık bir kapıdan diğer odadaki sekreterine yazdırırdı. Sekreter, daktilo metnini ertesi gün üniversite postasıyla geri gönderirdi (Graff 1987: 877)!

SERBEST TİCARET SAVUNUCULUĞUNDAN KOMÜNİST SEMPATİZANLIĞA

Pigou'nun hangi noktada görüşlerini değiştirdiğini ve devrimci hareketin gizli bir destekçisi olduğunu söylemek zordur. Görünüşte sağlam bir serbest ticaret yanlısı ve Adam Smith ödülünü kazanmış olarak isim yapmış olmasına rağmen, fakirlerin hakkını ve çıkarlarını gözeten adaletli dağıtıma yönelik kuvvetli bir sempati içeren refah ekonomisine öncülük etti. Yeniden dağıtım projelerini (artan oranlı gelir vergileri ve yüksek veraset ve intikal vergileri) destekledi ve bunalım süresince savunulmuş açık bütçe harcamaları ve bayındırlık projelerinde Keynes'in yanında yer aldı. Daha sonra kömür ve demiryolu gibi tüm "tekelci" endüstrilerin millîleştirilmesini savundu. *Sosyalizm Komünizme Karşı* (Socialism Versus Capitalism) isimli eserinde sosyalizmin kapitalizmden daha etkili olduğuna inanan Pigou, sosyalizme olan sempatisini, üretim araçlarının aşamalı şekilde demokratik yollarla zor kullanmadan devrini benimsediğini açıkça deklare etti (Pigou 1937: 138-39).

Kariyerinin daha erken yıllarında Pigou'nun devrimci hareketin gizli casusu olduğuna dair önemli deliller vardır. İngiliz casus Richard Deacon'a göre (kod isim), Pigou 1905'te Rus Sosyal Demokratların Londra'daki gizli toplantılarına katıldı ve gizli ajan olmaya karar verdi. İngiliz casusluk ağını geliştirme ve Rusya'ya silâh sevkiyatı için yapılacak ödemeleri ayarlama görevlerini yüklendi. Hatta, o yıl tamamıyla şifreli olarak bir günlük bile tuttu (Deacon 1989: 44-45).

* Quaker: İngiltere' de savaş dahil, şiddet içeren tüm olaylara karşı olan, papazları ve merasimleri olmayan, asıl adı Society of Friends (Dostlar Topluluğu) olmakla birlikte, gayriresmî olarak Quakers olarak tanınan, 17. yüzyıl ortalarında İngiltere'de ortaya çıkmış olan dinî harekete mensup kimse. (Ed.)

Fotoğraf 13.6: Arthur C. Pigou (1877-1959)
Cambridge öğretim üyesi, bir Sovyet casusu mu?
Cambridge Üniversitesi'nin izniyle.

Pigou, gerçekten bir casus olsa bile, İngiltere'deki casusluk faaliyetlerini Cambridge'deki meslekî sorumluluklarından tamamen ayrı, dikkatle korunan bir sır olarak sakladı. Şiddetli anti-faşist ve anti-Nazi görüşlerini korudu, ancak zaman zaman Sovyetler Birliği'nin başarılarını methetti. Bilindiği gibi bu ülkeler İkinci Dünya Savaşı boyunca müttefik idiler. Bu arada, Cambridge bölgesindeki hava alanları ve filoların konumlarıyla ilgili stratejik bilgi sağlamak amacıyla güya Sovyet Gizli Servisi ile buluşmuştu. Pigou, ayrıca Sovyet ajanları halkasına katılmaları için İngiltere'de genç erkeklerin bu işe kaydolmalarına yardım etti. Bu kişileri, göl kıyısındaki evine veya kırda uzun yürüyüşlere davet ederdi.

Pigou, bir hususta savaş esnasında Londra'dan Cambridge'e transfer olan Friedrich Hayek'e yakınlaşmıştı. Hayek de Pigou tarafından onun göl kıyısındaki evinde kalmak ve beraber yürüyüşe çıkmak amacıyla davet edilenlerdendi ve tıpkı Pigou gibi, o da hevesli bir dağcıydı. Hayek'e göre, Pigou sınırları aşabilen insanların isimleriyle ilgilenirdi. Fakat, Pigou aniden Hayek ile görüşmeyi bıraktı; zira, Hayek onun davasına bireysel olarak sempatik bakmıyordu (Hayek 1994: 136-37).

Pigou'nun Sovyetler Birliği lehine yaptığı iddia edilen casusluk faaliyetleri, İngiliz İstihbaratı tarafından ancak ölümünden sonra ortaya çıkarıldı ve 1980'lerin sonuna kadar da kamu oyuna açıklanmadı. (Bu olaydan ötürü) iktisat bilimiyle ilgilenen meslektaşları arasında şöhreti ve itibarı asla yara almadı. Mark Blaug, "Kitaplarının hepsinin kalitesi oldukça iyi, fakat, birinci sınıf bir iktisatçı olarak hak ettiği yeri çok geç elde etmiştir" diye yazar (1999: 893).

AYKIRI SES KEYNES, KLÂSİK İKTİSADI DARMADAĞIN EDİYOR

Genel Teori, klâsik modeli yeniden inşa etmeyi amaçlamadı; itina ile hazırlanmış, ayrıntılı, alışılmamış kavramlarla ve yeni bir dünya görüşü ile, onun yerine geçmeyi amaçladı. 1930'lara kadar, iktisat bilimi büyük ölçüde Adam Smith'in klâsik modelinin dayanaklarını; yani, tutumlu olmanın faziletini, denk bütçeyi, serbest ticareti, düşük vergileri, altın standardını ve Say kanununu onaylamıştır. Fakat, Keynes klâsik modeli darmadağın etti. Smith'in genel veya evrensel model olarak kabul edilen klâsik sisteminin yerine, Keynes bunu yalnızca tam istihdam zamanlarında uygulanabilen bir "özel durum"a indirgemişti. Kendisinin geliştirdiği "toplam efektif talep"in genel teorisi ise, Keynezyen koşullarda sınırsız bir şekilde kendini hissettiren, emeğin ve kaynakların eksik istihdamda bulunduğu zamanlarda uygulanabilirdi. Böyle durumlarda Keynes aşağıdaki ilkeleri önermiştir:

1. Tasarruflardaki bir artış geliri daraltır ve ekonomik büyümeyi düşürür. Tüketim, yatırımları teşvik etmede üretimden daha önemlidir, dolayısıyla, Say kanununu tersinden söylersek: "Talep kendi arzını yaratır" (1973a: 18-21, 111).

2. Ekonomik durgunluk döneminde, federal hükümetin bütçesi bilinçli olarak dengesiz durumda tutulmalıdır. Refah dönemi geri gelinceye kadar, maliye ve para politikası olabildiğince genişletici olmalı ve faiz oranları sürekli olarak düşük tutulmalıdır (1973a: 128-31, 322).

3. Devlet *laissez-faire* politikasını terk etmeli ve gerektiğinde piyasaya müdahale etmelidir. Keynes'e göre, çaresiz kalındığı zamanlarda korumacı önlemleri de kapsayan merkantilist politikalara geri dönmek gerekebilir (1973a: 333-71).

4. Altın standardı noksandır. Çünkü, bu sistemin esnek olmayışı, şirketlerin genişleyen ihtiyaçlarını karşılamada kendisini yetersiz kılmaktadır. Kontrollü yasal ödeme aracı olan itibarî para (fiat money) tercih edilir (1973a: 235-56; 1971: 140). Keynes, altın standardından şiddetle nefret ediyordu ve altını dünya çapında bir değer standardı olarak tahtından indirme konusunda büyük ölçüde başarılı idi.

Keynes, aslında nihaî olarak sonsuz sermaye birikimine doğru giden bir dünya tasavvur eden ve asra damgasını vuran bir sosyal bilimci idi. Bu ütopya-türü tasavvuru, en iyi yine kendisinin "Ekonomik İmkânlar Torunlarımız İçindir" isimli denemesinde açıklanmıştır (1963: 358-73). Keynes, tam istihdamın gelişmesine yardımcı olmak için sürekli genişleyen kredi vasıtasıyla, evrensel ekonomik sorun olan kıtlığın nihayet üstesinden gelineceğine inanmıştı. Faiz oranları, sıfıra düşecek, ve insanoğlu yeniden Aden Cenneti'ne* girecekti. Keynes'in kafasında altın standardı, kredi genişlemesini ciddî biçimde sınırlayan ve kıtlığın statükosunu

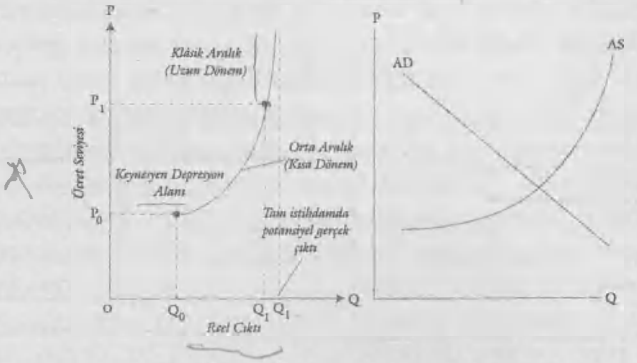
* Aden Bahçesi (the Garden of Eden), İncil'de ilk insanlar olan Âdem ve Havva'nın yaşadığı cennet bahçesi olarak ifade edilir ve aynı zamanda, mutluluğun ve suçsuzluğun eşsiz mekânı olarak görülür. (Ed.)

muhafaza eden bir unsurdu. Bu nedenle, klâsik iktisatçıların altının asıl değeri olarak gördükleri altının elastik olmayan yapısı, Keynes'in cennetine giden yolun önünde [bir engel olarak] duruyordu ve kâğıt para enflâsyonu lehine terk edilmeliydi (1963: 360-73). Bretton Woods anlaşması, altını dünya para sisteminin dışına itmeye yönelik ilk adımdı. Keynes, yirmi birinci yüzyılda altının uluslararası para meselelerinde bu kadar aktivitesini ve etkinliğini kaybetmiş, âdeta can çekişmekte olan rolünü görse, hiç şüphesiz mutlu olurdu.

Kısacası, Keynes'in amacı taraftarlarının iddia ettiği gibi Adam Smith'in evini korumak değil, bizzat kendisine ait olan tamamen başka bir evi inşa etmekti. Onun inancına göre, iktisatçıların yaşayacağı ve çoğu zaman çalışacağı ev, Keynes'in eviydi; Smith'in evi ise, arada bir, belki bir tatil evi olarak kullanılabilirdi.

KAPİTALİZM DOĞASI GEREĞİ İSTİKRARSIZ MIDIR?

Keynes, kapitalizmin uzun dönemde kendi kendini düzelteceği yönündeki klâsik görüşü reddetmiştir. *Genel Teori*, özellikle piyasa sisteminin doğası gereği ve kaçınılamaz olarak zafiyetlerinin olduğu görüşüne dayanan bir model yaratmak için yazılmıştır. Kapitalizm istikrarsızdır ve bu nedenle, kırılgan bir finans sisteminde belirsizliğin derecesine bağlı olarak, süresiz olarak farklı derecelerde "eksik istihdam dengesi"ne takılabilir. Keynes, piyasanın düzelme eğiliminin de, tümüyle çökmeye doğru gitme eğiliminin de olmaksızın, ekonominin kayda değer bir süreliğine normalin altında bir faaliyetle müzmin bir durumda kalacağını göstermek istemiştir (1973a: 249, 30). Paul Samuelson, Keynes'in değerini tam olarak anlamıştı: "Toplam satınalma gücü ve istihdam seviyesi konusunda Keynes, her bir bireyin ben merkezli hareketini en uygun toplumsal duruma kanalize eden *görünmez bir el*in varlığını inkâr eder (Samuelsen 1947: 151).

Şekil 13.1 Keynes'in Eksik İstihdam Dengesi Kuramının Bir Gösterimi: Genel ve Klâsik Modeller

Kaynak: Byrns ve Stone (1987: 311). Scott, Frosman and Co. firmasının izniyle yeniden basılmıştır.

Keynes "eksik istihdam dengesi" ile neyi kastettiğini açıklamıştır; ancak, bunu göstermek için hiçbir grafik kullanmamıştır. İngiliz iktisatçı John Hicks, "Bay Keynes ve Klâsikler" (Mr. Keynes and Classics) adlı ustaca yazılmış makalesinde, Keynes'in tam istihdam dengesi versiyonu (özel klâsik teori) ile eksik istihdam dengesi versiyonunu (genel teori) bir arada göstermek amacıyla, (IS-LM diyagramı olarak bilinen) bir grafik çerçeve geliştirmiştir (Hicks 1937). Bugünün ders kitapları, toplam arzı (AS) ve toplam talebi (AD) göstermek için benzer bir diyagram kullanırlar. Bakınız, Şekil 13.1.

Yukarıdaki grafikte, ekonominin eksik istihdamda nasıl istikrarlı olduğunu görüyoruz. Keynes'in modeline göre; klâsik model, yalnızca ekonomi tam istihdama (Q_f) ulaştığı zaman geçerli olur, oysa Keynezyen genel teori, AS eğrisi boyunca, AS eğrisinin AD eğrisi ile kesiştiği herhangi bir noktada geçerliliğini korur.

SUÇLANMASI GEREKEN KİM? İRRASYONEL YATIRIMCI!

Keynes, kapitalizmdeki istikrarsızlığının suçunu yatırımcının kötü davranışına yüklemiştir. *Genel Teori*, esasen bir finansal istikrarsızlık hipotezine dayanan, makro ekonomik bir model yaratmıştır. Bir Keynezyen iktisatçı olarak Hyman P. Minsky şöyle bir iddiada bulunur: "Keynes'in *Genel Teorisi'nin* temel bakış açısı, -Wall Street olarak nitelendirebileceğimiz- finansal güçlerin; hasıla, istihdam ve fiyatları belirlemek için üretim ve tüketimle nasıl etkileştiğinin derin bir analizidir" (1986: 100). Carnegie Mellon Üniversitesi'nden Allan H. Meltzer, Keynes'in istihdam ve hasıla teorisinin, yatırım ve sermaye piyasalarındaki beklentiler ve belirsizliğe oranla, esnek olmayan ücretlerle daha fazla ilgili olmadığı yönünde benzer bir yorumda bulunmuştur[3] (Meltzer 1988 [1968]).

Genel Teori'deki pek çok pasaj bu görüşü destekliyor. Keynes, böyle kriz dönemlerinde likidite uğruna hisse senetlerini elden çıkaran spekülatörlerin akılcı olmayan kısa dönemli olarak dışsal veya belki de kendi kendine gelişen ekonominin gidişatıyla ilgili iyimser ya da kötümser dalgalardan, yani, yatırımcıların ekonomik gidişatla ilgili moral durumlarından (animal spirits) yakınmış ve bu tür "rasyonel olmayan psikoloji dalgalarının" uzun vadeli beklentilere çok zarar verebileceğini söylemiştir. "Ortodoks finans özdeyişlerinden hiçbiri, kaynakları 'likit' değerler tutma üzerine yoğunlaştırmaları için yatırım kuruluşları açısından olumlu bir avantaj anlamına gelen bir doktrin olarak, likidite saplantısından kesinlikle daha anti-sosyal değildir" (1973a: 155). Keynes'e göre, borsa sırf sermayeyi artırmanın ve yaşam standartlarını geliştirmenin bir yolu değil, ayrıca bir kumarhane ve şans oyununa da benzetilebilir. "Çünkü bu, deyim yerindeyse, tam zamanında 'Şık' diye parmağını şıklatanın, Kız'ı oyun bitmeden yanındaki

[3] Ayrıca, bu tezle ilgili benim yorumum için bakınız: "Keynes as a Speculator: A Critique of Keynesian Investment Theory", Skousen (1992: 161-69).

oyuncuya devredenin, ve müzik sona erdiğinde bir sandalye kapanın kazandığı, bir nevi şans oyunudur" (1979a: 155-56).

Keynes tecrübeye dayanarak konuşuyordu. 1929-32 krizinin, herhangi bir rasyonel ekonomik nedeni olmaksızın, kendisinin portföyünü tahrip ettiğini düşünüyordu. Panik, kendisinin "likidite tercihi" ve bir "likidite saplantısı" dediği, Wall Street'in akılcı olmayan nakit talebine bağlı idi (1973a. 155).

"RADİKAL SUBJEKTİVİZM" YENİ BİR CEHALET EKOLÜNE YOL AÇIYOR!

Nitelikli yatırımın sosyal amacı, geleceğimizi sarmalayan zamanın ve cehaletin karanlık güçlerini yenmek olmalıdır.

John Maynard Keynes (1973a: 155)

Keynes, İngiliz G. L. S. Shackle ve Alman Ludwig M. Lachmann'ın, iktisadın kaleydoskop* gibi bir şey olduğunu, buna göre, hasıla düzeyinin ekonomik sahnenin her sarsıntısıyla birlikte öngörülemez bir yönde değiştiğini iddia ettiği şirket psikolojisinin doğasındaki belirsizlik hakkında çok şey söylemişti. Bu nedenle, Keynes iktisadı, belirsizliğin ve bilgisizliğin (cehaletin) bir genel teorisi idi (Shackle 1974; Lachmann 1977).

Keynes'in bizzat kendisi, makro ekonomide bu "radikal öznelliği" doğru olarak kabul etmiştir. *Genel Teori*'yle ilgili kendi yaklaşımı konusunda yorumda bulunurken, şunları söylemiştir: "Gelecekle ilgili bilgilerimizin çok sık değiştiği, muğlak ve belirsiz olduğu gerçeği, serveti, klâsik iktisat teorisinin yöntemleri için özellikle elverişsiz bir unsur hâline getirmektedir... Üzerinde her ne surette olursa olsun, herhangi bir hesaplanabilir olasılık oluşturmak için hiçbir bilimsel temel mevcut değildir. Gerçekten bilmiyoruz" (1973b: 114).

GURUR ÇAĞI

1960'lara gelindiğinde, Keynezyen iktisatçılar, üstatları tarafından yapılan bu aşağılayıcı yorumları unutmuşlar ve Keynezyen araçlarla ekonomiye nasıl ince ayar verileceğini keşfettiklerine inanmışlardı. Fakat, ardından pek çok iktisatçıyı teorileri ve politikaları kendilerini başarısız kıldığı için, bir sersemlik ve samimi bir itiraf içerisinde bırakan o karmakarışık 70'li yıllar geldi. 1974 yılında Nobel Ödülü aldığında Hayek'in söylediği gibi, "bir bilim dalı olarak, bir yığın şey yaptık; [ancak], şu anda gerçekten gururlanacak çok az sebebin olduğu bir andayız" (Hayek 1984: 266).

* Kaleydeskop: Çok değişen manzara. (Ed.)

CEHALET ÇAĞI

O zamandan itibaren, "Cehalete Dayalı İktisat Ekolü" lâkabını takmış olduğum yeni bir ekol gelişmiştir. Bu ekol, genelde günün acil çözüm bekleyen konuları hakkında korkunç bir gönül rahatlığı olan, tuhaf, yeni bir rahatsızlığı yansıtan çok parlak iktisatçılardan oluşur. Bu yeni nihilizmin örnekleri şunlardır:

- Ekonomi Danışmanları Konseyi eski başkanı Herbert Stein şöyle yazmıştır: "Bilgisizliğimden giderek daha fazla etkileniyorum... Bütçe açığını artırmak, millî geliri canlandırır mı yoksa çöküntüye mi uğratır, bilmiyorum. Harcama seviyesini kontrol eden M1 mi yoksa M2 mi, bilmiyorum. Kişisel gelir vergisinin en yüksek dilimindeki yüzde onluk bir artışın, gelirleri ne kadar artıracağını bilmiyorum... Kazanan hisseler nasıl seçilir, ayırdedilir bilmiyorum" (1993).
- London School of Economics'de iktisatçı olan Charles R. Bean, Journal of Economic Literature dergisinde, Avrupa'daki işsizlik üzerine kırk yedi sayfalık bir makale yazdı ve şöyle bitirdi: "İleri düzeydeki işsizlikte yaşanan bu devasa yükseliş, çok büyük bir muammadır" (1994: 573) .
- Harvard üniversitesi profesörü ve yeni klâsik okulun savunucusu Robert J. Barro, 1991-92 bunalımı ile ilgili olarak şunları yazmıştır: "Bu günlerde bana en sık sorulan sorular şunlar: Ekonomik toparlanma neden beklenenden daha zayıf? Gelecek yıl boyunca ekonomide ne gibi gelişmeler olacak? Yardımcı olmak için devlet ne yapmalı? Gerçeğe en yakın bir ilk tahmin olarak, bu gibi sorulara verilecek en uygun cevaplar şunlardır: 'Bilmiyorum', 'bilmiyorum' ve 'hiçbir şey'" (1991).
- MIT'nin neo-Keynezyen profesörü Paul Krugman, Refahın Seyyar Satıcılığını Yapmak (Peddling Prosperity) başlıklı bir kitapta, iktisatçıların konjonktür dalgalarını anlamadıklarını ve "fakir bir ülkenin nasıl zengin bir ülke hâline getirileceğini ya da kaybolup gittiğinin sanıldığı bir zamanda ekonomik büyümenin çekiciliğinin nasıl geri getirileceğini bilmediklerini" açıkça ifade etmiştir. Bundan başka, "hiç kimse ABD ekonomisinin nasıl 1973'ten önce yüzde 3, daha sonra ise sadece yüzde 1 düzeyinde bir büyüme yaratabildiğini gerçekten bilmiyor; İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere yavaş yavaş üçüncü sınıf statüye doğru kayarken, Japonya'nın yenilgiden sıyrılıp küresel ekonomik güç olmaya nasıl yükseldiğini hiç kimse tam olarak bilmiyor" (Krugman 1994: 9, 24). O Krugman ki, John Bates Clark Madalyası sahibidir ve *Ekonomist* dergisi tarafından günümüzün istikbal vadeden en genç iktisatçısı olarak adlandırılmıştır!

CEHALET ÇAĞI MI YOKSA AYDINLANMA ÇAĞI MI?

Elbette piyasada her zaman belli bir seviyede belirsizlik ve bilgisizlik vardır; ancak, aşırı bilgisizliğin olduğunu iddia etmek de erdemliliğe sığmaz. Aziz Paul, "sürekli öğrenen ve hiçbir zaman hakikî bilgiye ulaşamayan" entellektüeller hakkında Timothy'yi uyarmıştı (2 Timothy 3: 7).

BELİRSİZ BİR TROMPET İÇİN BELİRLİ BİR KARŞILIK

Güçlü iktisadın bayraktarları, Stein, Bean, Barro ve Krugman'ın kuşkularına cevap verebilirlerdi. Bütçe açığı ekonomiyi canlandırır mı yoksa yavaşlatır mı? *Üretken* özel sektörden *üretken olmayan* kamu sektörüne yapılan transferler, uzun dönemde kaçınılmaz olarak ekonomik büyümeyi yavaşlatır ve durgunluğa götürür. Para arzı, harcama seviyesini etkiler mi? Adam Smith ve Ludwig von Mises, satın alma gücünün para arzı tarafından değil, üretkenlik ve hasıla tarafından belirlendiğini söyler bize. Marjinal vergi oranındaki artışlar, devletin gelirlerini artırır mı? Marjinal vergi indirimleri kadar değil! Kazanan hisseleri toplayamamak mı? Peter Lynch, Warren Buffett, John Templeton gibi finansal girişimcilerle ve diğer analistlerle birlikte olmak, belki Bay Stein'e yardımcı olabilir.

Avrupa'da inatla direnen yüksek işsizliğin sebebi nedir? Sorunun nedenleri giderek artıyor: Maaş ve ücretlerden kesilen aşırı yüksek vergiler ve kısıtlayıcı çalışma kuralları (zorunlu ücretli izinler, sınırlı çalışma haftası, işten çıkarmanın zorluğu, vs.). Eğer Avrupa hükümetleri kendi işgücü piyasalarını serbestleştirselerdi, işsizlik oranları ABD'deki düzeye inerdi.

Kalıcı bir iyileşme yaratmak için devlet ne yapmalı? 1991'de Bush'un yaptığı gibi vergileri artırmak değil. Vergileri indirmek ve iş dünyasına yönelik düzenlemeleri kaldırmak daha uygun olurdu.

Fakir ülkeler neden zengin olur? Güneydoğu Asya'nın ekonomik mucizesinin ortak paydaları; güçlü, istikrarlı ve küçülmüş bir devlet, düşük vergiler, yüksek seviyede tasarruf ve yatırım, dışa açık piyasalar ve gelir dağılımı konusunda mümkün olan en az kaygıdır. Bütün bu sebepler Japonya'nın savaş sonrası başarı öyküsünü açıklamaya yardımcı olabilir miydi? Büyüme taraftarı devlet, yüksek tasarruf oranları, yatırımlar üzerine konulan düşük vergiler, işgücü eğitimi ve kalite iyileştirmeleri konularına verilen önem. Peki İngiltere neden durakladı? Yüksek vergiler, fiyat ve kambiyo kontrolleri, aşırı derecede güçlü işçi sendikaları, bürokrasi ve refah devleti anlayışı.

Kısacası, bu çağ cehalet çağı değildir. Bu çağ, aydınlanma çağıdır.

SUÇLU: YATIRIMA DÖNÜŞMEYEN TASARRUFLAR

Eğer Keynes Sherlock Holmes olsaydı, iktisatçı-müfettişin suçlayan parmakları, "Kayıp Tasarruflar Davası"ndaki esrarengiz cinayet konusunda Bayan Tutumluyu işaret ederdi. Keynes'in modelinde, belirsiz bir ekonomik düşüşe yol açan anahtar faktör, tasarrufla yatırım arasındaki bağlantının kopmasıdır. Eğer tasarrufların yatırıma dönüşmesi durursa, ekonomide toplam harcama tam istihdamın altında bir noktaya düşer. Eğer tasarruflar iddihar olarak (yastık altında) veya bankalarda aşırı rezerv olarak tutulursa, 1930'lardaki durumda olduğu gibi, aşırı likidite tutkusu ulusal yatırımı ve çıktıyı düşürür.

Keynes, *Genel Teori*'de, kapitalizmde gelir ve servet çoğaldıkça, tasarrufların yatırımlara dönüşmeyeceğine dair tehlikenin büyüyeceğini iddia etmiştir. Kendisi, "marjinal tasarruf eğilimi"nin gelirle birlikte arttığını ifade eden bir "psikolojik yasa" ortaya atmıştır (1973a: 31, 97). Yani, bireyler kazançlarını artırdıkça ve daha varlıklı hâle geldikçe, daha büyük oranlarda tasarruf etme eğiliminde olurlar. Bu nedenle, ulusal gelir arttıkça, orantısız bir şekilde tasarrufu artırma yönünde güçlü bir eğilim vardır. Ancak, büyüyen bir kapitalist ekonomi, artan tasarrufları yatırıma dönüştürme yönünde sürekli baskı altında olmaz mıydı? Keynes buna, "Belki, belki de değil" şeklinde karşılık vermiştir. Eğer tasarruflar yatırıma dönüşmezse, iş hacmindeki çok hızlı gelişme, yerini çok hızlı gerilemeye bırakacaktır.

Aslında, yatırıma dönüşmeyen tasarrufların eleştirisi, Keynes'le aynı doğrultuda olan, onu destekleyen eski bir görüştür. Kendisi, *Barışın Ekonomik Sonuçları* (The Economic Consequences of the Peace) adlı eserinin zevkli bir bölümünde (1920: 18-22); tutumluluğun, "o asrı diğer tüm asırlardan ayıran önemli bir özellik olarak, oldukça büyük miktarlarda sabit servet birikimlerini ve sermayenin gelişmesini mümkün kıldığını belirtmek suretiyle" (1920: 19), ondokuzuncu yüzyıl boyunca tutumluluğun ve nefsinden feragat etmenin gerekliliğini kabul ettiğini açıklamıştır. Fakat, Cambridge iktisatçısı, *Para Üzerine Bir İnceleme* adlı kitabında (1930), tasarruf ve yatırımın bir konjonktür dalgası yaratarak birbirinden ayrı olarak büyüyebileceği yönünde olası bir ihtimalden bahsetmiştir. Modern bir toplumda tasarruf ve yatırım iki ayrı grup tarafından yapılır. Yatırım, "bir kısım üretim sürecini başlatmanın ve sürdürmenin pozitif bir yasası" iken; tasarruf, "harcamadan kaçınmanın negatif bir yasası"dır (1930: 155) Faiz oranı, ikisini bir araya getiren bir "otomatik mekanizma" değildir; bu ikisinin "plânlandığı gibi bir araya gelmesi [başka şeyler tarafından] engellenebilir" ve tasarruflar "akim" kalabilir (1963: 393). Eğer yatırım tasarrufu aşarsa, ekonomide patlama derecesinde bir gelişme olur; yok eğer tasarruf yatırımı aşarsa, hızlı bir düşüş ve durgunluk meydana gelir.

Keynes, 1930'lardaki depresyon döneminde, tutumlu tasarrufçulara ve iddiharcılara çok kızmıştı. Kötü zamanlarda geleneksel düşünce her zaman mali-

yetlerin düşürülmesi, borçtan kaçınılması, sağlam bir nakit pozisyonunun oluşturulması ve bir iyileşmenin beklenmesi şeklinde olmuştur. Keynes bu "modası geçmiş" yaklaşımı reddetti ve tüketicileri harcama yapmaya teşvik etme konusunda İngiliz Hazine yetkilisi Ralph Hawtrey ve Harvardlı Frank Tussig'in de yer aldığı diğer iktisatçılara katıldı. Keynes, Ocak 1931'deki bir radyo yayınında, tutumluluğun bir fakirliğin "kısır döngüsü"ne neden olabileceğini, "beş şilin tasarruf ettiğiniz takdirde, bir kişiyi bir günlüğüne işinden edersiniz" şeklinde açıklamıştır. Keynes, İngiliz ev kadınlarını durmaksızın çılgınca alış-veriş yapmaya ve hükümeti de kısa sürede durmaksızın âdeta bir coşku hâlinde bina yapmaya teşvik etmiştir. "Güney Londra'nın tamamını Westminster'dan Greenwich'e kadar yıkıp, oradan güzel bir iş çıkarmak neden olmasın... Buradan, insanlara istihdam yolu açılır mıydı? Neden olmasın, elbette açılırdı!" görüşünü ısrarla anlatmıştır (1963: 151-54).

Keynes'in tasarrufa karşı önyargısı, tasarrufla ilgili geleneksel görüşlere "saçma" olarak atıfta bulunduğu *Genel Teori*'de doruğa ulaştı. Ve cesurca şunu yazdı: "Biz ne kadar erdemli olursak; tutumlu olma konusunda o kadar çok kararlı oluruz, ulusal ve kişisel malî durumumuzda o denli inatçı bir şekilde ortodoks oluruz ve sonuçta gelirlerimiz o denli düşer" (1973a: 111, 211). Keynes, eksik-tüketimci görüşlerini koruyan Bernard de Mandeville, J.A. Hobson ve Silvio Gessell gibi yeraltı dünyasından şahsiyetlerin ve para konularında sıradışı yaklaşımlara sahip kişilerin heterodoks fikirlerini övmüştür (1973a: 333-71). Kendisi, hiç şüphesiz, 1920'li yıllarda sosyal kredi hareketinden (social credit movement) Major Douglas'ın popülaritesinden ve eksik-tüketim görüşünü savunan Foster ve Catchings'den etkilenmiştir (aşağıdaki kutuya bakınız).

EKSİK-TÜKETİMCİLER, TEORİLERİNİ ÇÜRÜTENE 5.000 DOLAR ÖDÜL TEKLİF EDİYORLAR!

Keynes, tasarrufun avantajını sorgulayan ilk kişi değildi. Genellikle eksik-tüketimciler olarak bilinen küçük bir radikal düşünürler grubu, yıllarca tasarruf etmeyi onaylayan geleneksel görüşten farklı düşünmüştür. Bunlara, Simon de Sismondi, Karl Rodbertus, J. A. Hobson ve Karl Marx da dahil edilebilir. Keynes, 1920'lerde Kanada'da "sosyal kredi hareketi"ni başlatan ve "ekonomik demokrasi"yi savunan, pek çok kitabın yazarı mühendis Major C. H. Douglas'ın "aykırı" fikirlerine duyduğu sempatiyi açıkça belirtmiştir (1973a: 370-71). Tasarrufun, bir ulusun satın alma gücünde sürekli bir yetersizlik yarattığı inancından dolayı, Major Douglas, tüketicilerin üretilen malları satın almak için çaba sarfedebilmelerini sağlayacak, piyasa fiyatının altında katı fiyat kontrollerini savunmuştur.

Reed Koleji'nin eski başkanı William T. Foster ve demir imalatçısı ve Goldman Sachs'ın yatırım şirketinde ortak olan Waddill Catchings, farklı bir

plân önermişlerdir. Foster ve Catchings, tasarruf aleyhtarlığı üzerine benzer konuları ele alan bir dizi kitap yazdılar. "*Harcama* yerine *tasarruf edilen ve yatırım yapılan* her dolar, başka bir şekilde telâfi edilmediği müddetçe, tüketicinin satın alımında bir dolarlık eksilmeye neden olur" (Foster ve Catchings 1927: 48). Ne şekilde? Foster ve Catchings, tüketicinin satın alımındaki yetersizliği gidermek için, devletin tüketiciler için yeni para basması gerektiğini savunurlar.

Teorilerine ve önerilerine ilgi uyandırmak için, 1927'de bunların aksini ispatlayacak olana 5.000 dolarlık bir ödül koydular. Birkaç ay sonra en iyi makalelerini yayınladılar, ancak bu konudaki en iyi eleştiri, 1929'da Avusturyalı iktisatçı Friedrich A. Hayek tarafından kaleme alındı. Hayek'in "Tasarruf 'Paradoksu'" makalesi, Mayıs 1931'de tercüme edildi ve *Economica*'da yayınlandı.

Hayek'e göre, Foster ve Catchings'in ikilemi tek bir yanlış varsayımdan kaynaklanıyordu. Onlar "tek aşamalı" bir model varsaymışlardı. Buna göre, yatırım, tümüyle ve doğrudan doğruya tüketici talebine dayanmaktadır. Hayek, bu şekildeki bir kısıtlayıcı varsayım altında, "(insanların) para tasarruf etmeleri ... [veya] ... tasarruflarını yatırıma dönüştürmeleri için ... herhangi bir saikin söz konusu olmayacağı"nı belirtmiştir (1939 [1929]: 224, 247). Hayek, sermaye-kullanıcı, zamana göre biçimlenmiş bir üretim dönemi kullanarak; artan tasarrufların, kapitalist süreci uzattığını, verimliliği arttırdığını, ve bu suretle kârları, ücretleri ve geliri, tüketicilerin nihaî ürünü satın almalarına yetecek derecede büyüttüğünü göstermiştir.

Foster ve Catchings, tüm bu tezleri reddettiler ve ödül olarak konulan parayı hiçbir zaman ödemediler.

KEYNES, ANAHTAR BİLEŞEN OLARAK HARCAMA ÜZERİNDE YOĞUNLAŞIR

Keynes'in kafasında tasarruf, harcamanın güvenilmez bir şeklidir. Sadece, işletme tarafından yatırıma dönüştürülen tasarruflar "sonuç verici"dir. Bundan dolayı, yastık altında gömülenen veya bir banka kasasında biriktirilen tasarruflar ekonomiden bir sızıntıdır.

İlk kez *Genel Teori*'nin üçüncü bölümünde takdim edilen güçlü yeni bir kavram olarak, sadece "efektif talep" önemli bulunmuştur. Tüketicilerin ve işletmelerin harcamaları millî hasılayı belirler. Keynes efektif talebi, tüketim (C) ve yatırımın (I) toplamından oluşan toplam hasıla (Y) olarak tanımlamıştır. Böylece,

$$Y = C + I$$

Bugün Y'yi veya toplam "efektif talep"i, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) olarak adlandırıyoruz. GSYİH, yıl boyunca mal ve hizmetlerin nihaî hasıla değeri olarak tanımlanır. Bir Keynezyen istatistikçi olan Simon Kuznets, 1940'ların

başlarında, Keynes'in (gayri safi millî hasıla veya GSMH olarak isimlendirilen) toplam efektif talebini ölçmenin bir yolu olarak millî gelir muhasebesini geliştirmiştir. (Kuznets hakkında daha fazla bilgi için sayfa 420'deki kutuya bakınız.)

Keynes, eğer tasarruflar işletmeler tarafından yatırıma dönüştürülmez ise, GSYİH'nin potansiyel seviyesine ulaşamayacağını; durgunluğun ve bunalımın efektif talep eksikliğinin bir belirtisi olduğunu gayet açık bir şekilde göstermiştir.

KEYNES, SAY HAKKINDA NE SÖYLÜYOR?

Keynesçi devrimin ortaya koyduğu şeylere karşı çıkan eski ortodoksi, herhangi bir talep yetersizliğinin olamayacağını savunan Say kanununa dayanıyordu.

Joan Robinson (1976: 121)

John Maynard Keynes, 1936'da *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*'nde kolaylıkla alt edilebilen zayıf bir muhalif insan yarattı ve iktisatta bir devrim meydana getirdi. Bu zayıf muhalif adam J. -B. Say ve onun ünlü Mahreçler Yasasıdır. Steven Kates, *Genel Teori*'nin, "Say kanununun yanlışlığını kanıtlamaya çalışan bir kitap-parçası" olduğunu söyler. Fakat, Keynes bunu yapmak için, Say kanununu ve klâsik iktisadı genel olarak ciddî ölçüde çarpıtmıştır. Kates'in *Say Kanunu ve Keynezyen Devrim* isimli harikulâde kitabında gayet net bir şekilde açıkladığı gibi, "Keynes'in, Say kanunu hakkındaki yorumu yanlıştı, ve daha önemlisi, bu yasanın gelecekteki olası ekonomik etkileri veya sonuçları konusunda da hatalı idi" (Kates 1998: 212).

KEYNES, NASIL YANLIŞ ANLADI?

Keynes, *Genel Teori*'nin 1939'da yayınlanan Fransızca baskısının önsözünde, makro iktisadın esas konusu olarak Say yasası üzerinde yoğunlaşmıştır. "İnanıyorum ki, iktisat bilimi son zamanlara kadar her yerde ... J. -B. Say'ın adıyla ilişkili olan doktrinler vasıtasıyla hâkim olmuştur. Onun 'mahreçler yasası'nın, çoğu iktisatçı tarafından uzun zaman önce terk edildiği doğrudur; fakat, onlar kendilerini Say'ın temel varsayımlarından ve özellikle de talebin arz tarafından yaratıldığı yönündeki yanlış düşüncesinden kurtaramamışlardır... İşsizlik ve iktisadî dalgalanma sorunlarının üstesinden gelmek için, bu şekilde temellendirilmiş bir teori, açıkçası henüz yeterli değildir" (1973a: xxxv).

Keynes, maalesef Say kanununu anlayamamıştır. O, Say kanununu "arz kendi talebini yaratır" şeklinde, asıl anlamına uygun düşmeyen, çarpıtılmış bir tarzda yanlış olarak başka sözcüklerle açıklamıştır (1973a: 25). Açıkçası Keynes, Say kanununu, üretilen her şeyin kendiliğinden satın alındığı anlamına gelecek şekilde değiştirmiştir. Bundan dolayı, Keynes'e göre Say kanunu, konjonktür dalgasını açıklayamaz. Keynes yanlış bir şekilde, şu sonuca varmıştır: "Say kanunu, ... tam istihdam için hiçbir engel yoktur önermesi ile aynı anlamdadır" (1973a: 26).

İlginç bir şekilde Keynes, Say'den doğrudan hiç alıntı yapmamıştır ve bu yüzden, bazı tarihçiler Keynes'in Say'ın orijinal *İnceleme*'sini hiç okumadığını düşünmüşlerdir. Keynes, bunun yerine, Say'ın mahreçler kanunu hakkında Ricardo'nun ve Marshall'ın yorumlarına güvenmiştir (Say'ın *İnceleme*'sinden doğrudan alıntılar dahil, Say kanunuyla ilgili etraflı bir tartışma için, bu kitabın ikinci bölümüne bakınız).

Keynes, Say kanununa dayalı klâsik modelin "tam istihdamı varsaydığını" söylemeye devam etmiştir (1973a: 15, 191). Diğer Keynezyen iktisatçılar da aynı şeyleri söylemeye devam ettiler, fakat hiçbir şey hakikati gölgede bırakamamıştır. İşsizlik koşulları; yeni gelirin ve yeni talebin temelinin oluşumunda üretimin ve satışların yer almasına mani olmaz.

Say, aslında durgunluğu açıklamak için kendi kanununu kullanmıştı. Haddi zatında Say kanunu, bilhassa klâsik bir konjonktür dalgası ve işsizlik teorisinin temelini oluşturmuştur. Kates'in ifade ettiği gibi, "klâsik durum, gayriiradî işsizliğin yalnızca olası olmayıp, aynı zamanda sık sık ortaya çıktığı ve işsizler için ciddî sonuçlarının bulunduğu bir ortamdır" (Kate 1998: 18).

Say kanunu, resesyonların talep seviyesindeki yetersizlikten (Keynes'in tezi) kaynaklanmadığı, bunun yerine arz ve talebin yapısındaki uyumsuzluktan kaynaklandığı sonucuna varmıştır. Say kanununa göre, bir ekonomik gerileme; üreticiler, tüketicilerin neleri satın almaya istekli oldukları konusunda yanlış hesap yaptıkları zaman ortaya çıkar. Bu durum ise, satılmayan malların (stokların) artmasına, üretimin kısılmasına, işçilerin işten çıkarılmasına, gelirin düşmesine ve sonuçta tüketicilerin harcamalarının gerilemesine neden olur. Kates'in gayet açık bir şekilde ifade ettiği gibi, "klâsik teori, konjonktürün yükselme evresinde, üretimde hataların bazı malların maliyet fiyatından dahi satılamadan elde kalmasına nasıl yol açtığını göstermek suretiyle, durgunlukları açıklamıştır" (Kates 1998: 19). Klâsik model, meşhur Keynes tarafından bir hamle ile "esamesi bile okunmayacak derecede ortadan kaldırılan," "ileri derecede geliştirilmiş, kapsamlı bir durgunluk ve işsizlik teorisi" idi.

Kates, kapsamlı kitabında, bildiğimiz Say kanununa dayalı klâsik modeli geliştiren David Ricardo, James Mill, Robert Torrens, Henry Clay, Frederick Lavington ve Wihelm Röpke dahil diğer klâsik iktisatçılara önemli derecede yer vermiştir. Birçok klâsik iktisatçı, parasal enflâsyonun konjonktür dalgalarını nasıl şiddetlendirdiği üzerinde yoğunlaşmıştır.

KEYNES'İN ALT EDİLEMEYEN RAKİBİ

Keynes bir noktada haklıydı: Say kanunu, Keynes'in üstesinden gelinemeyen rakibi idi. Say kanunu, Keynes'in özellikle, toplam talepteki yetersizliğin durgunluğa neden olduğu ve sun'î olarak tüketici harcamalarının kamu açıkları yoluyla özendirilmesinin depresyon için bir çare olduğu, yönündeki

temel tezini çürütmektedir. Kates'ten alıntı yapmak gerekirse, "Say, ekonomilerin uzun süre devam eden ekonomik depresyon dönemlerine girebileceğini ve pekâlâ da gireceğini kesinlikle anlamıştı. Fakat tartışmada onu rahatsız eden şey, artan üretken olmayan tüketim seviyeleri, normalin çok altına düşmüş bir ekonomik faaliyet seviyesi için bir çıkar yol değildir ve servet yaratma sürecine herhangi bir katkıda bulunmaz. İster üretken olsun ister olmasın, tüketim, kaynakların tamamını kullanıp bitirir. Bunun yanında, sadece üretken tüketim, bir şeyin değerini eşit veya daha yüksek bir değerde yerinde bırakmaya muktedirdir" (1998: 34)

TALEP, KENDİ ARZINI YARATIR!

Keynes'in durgunluk için çözümü neydi? Efektif talebi artırmak! Ek harcama yoluyla talebi canlandırmak suretiyle, daha fazla mal üretilmek zorunda kalınacak ve ekonomi yeniden toparlanacaktı. Keynes, bu anlamda Say kanununu tepe taklak hâle getirmiştir. Talep arzı yaratır, bunun tersi değil (sayfa 387'deki kutuya bakınız, "Keynes Say Hakkında Ne Söyledi?").

Bir durgunluk döneminde Y'yi (ulusal hasılayı) artırmanın seçenekleri sınırlıdır. Bir ekonomik çöküş döneminde, iş dünyası sermayesini I'da (yatırım) kullanarak risk almaktan korkabilir. Aynı şekilde, tüketiciler, gelirlerindeki belirsizlikten dolayı tüketimlerini (C) artırmakta isteksiz olabilirler. Hem yatırımcılar hem de tüketiciler kendi araçlarını terk ettiklerinde, muhtemelen harcayacakları para miktarını daha da azaltacaklardır.

DENKLEME *G*'Yİ EKLEMEK

Keynes, bu zor durumdan kurtulmanın tek çıkar yolunun olduğunu; bunun da, devletin harcama yapmaya başlaması olduğunu yazar. Keynes, millî gelir denklemine G'yi (devleti) ilâve etmiştir, bu durumda,

$$Y = C + I + G$$

Keynes devleti (G), para basma ve kamu bayındırlık işleri yoluyla ekonomiyi canlandırabilecek tek bağımsız birim olarak görüyordu. Eğer kaynaklar eksik kullanımdaysa, tüketim ve yatırıma zarar vermeksizin genişletici bir hükümet politikası "efektif talebi" yükseltebilir. Aslında, durgunluk sırasında G'deki bir yükseliş, hem C'yi hem de I'yı cesaretlendirecek ve o suretle Y'yi yükseltecektir.

ZEMİNDE DELİKLER AÇMAK: KEYNES MÜDAHALECİ BİR MALİYE POLİTİKASINI DESTEKLER

Keynes, ekonomik düşüşün sona ermesi beklenirken; durgunluğun çözümüne yönelik olarak fiyatların, ücretlerin ve gereksiz harcamaların azaltılması suretiyle "kemer sıkma politikası"nın uygulanmasını savunan klâsik çözümü tersine çevirmiştir. Keynes, bunun yerine, bir durgunluk esnasında, ekonomide bir sıçrama yaptırmak için federal hükümetin açığa dayanan harcama yapmayı düşünmesini önermiştir. Hatta, 1930'lardaki gibi derin bir depresyon esnasında daha radikal yaklaşımları onaylamıştır: Devlet harcamaları tamamen savurgan bir şekilde olabilirdi, zira, bu bile krizin çözümüne yardımcı olacaktı. "Piramit yapımı, depremler, hatta savaşlar bile servetin artmasına hizmet edebilir" şeklinde iddiada bulunmuştur (1973a: 129). Elbette, "ev inşa etmek ve bunun gibi şeyler yapmak daha akıllıca işler olacaktı," ancak, ille de üretken inşaatlar yapmak gerekmiyordu. Keynes'e göre, harcama harcamadır, amacın ne olduğu önemli değil; zira, toplam talebi arttırmada aynı faydalı etkiye sahiptir.

KEYNES, KAMU BAYINDIRLIK İŞLERİNİ PARASAL ENFLÂSYONA TERCİH EDER

Keynes, maliye politikasıyla oynamanın (harcamalardaki ve vergilerdeki değişiklikler) para politikasıyla oynamaya göre (para arzı ve faiz oranındaki değişiklikler) daha etkili olduğunu düşünmüştür. Keynes, faiz oranları daha fazla düşürülse bile yatırımlarda fazla bir değişiklik yapamayacak kadar düşük seviyeye indiği zaman, 1930'lu yıllarda, para politikasına ve [Amerikan Merkez Bankası] Federal Reserve'e olan inancını yitirmiştir. Federal Reserve'in para arzını genişletmesi yönünde teşvik edilmesi bile fazla etkili olamayacaktır. Çünkü, bankalar yine de serbest rezervlerini kredi olarak kullandırmaya yanaşmayacaklardır. Keynes, bunu "likidite tuzağı" olarak adlandırmıştır. Yeni para, ciddî bir depresyon döneminde nakit para tutma arzusu olarak tanımlanan "likidite tercihi" nedeniyle, harcanmadan ve yatırıma gitmeden sadece birikecektir (1973a: 207).

ÇARPAN, TAM İSTİHDAMI NASIL OLUŞTURUR

Kamu işleri birçok yarar sağlayacaktır. İlk olarak, kamu işleri, insanların çalışmasını ve işletmelerin kasalarına para girmesini sağlayacak pozitif harcamalardır. Bunun da ötesinde, ülkenin marjinal tüketim eğilimine bağlı olarak, bir çarpan etkisine sahiptir.

Richard Kahn tarafından ortaya atılan bir kavram olan çarpan, "yatırımda küçük bir artışın tam istihdama yol açacağını" gösteren Keynezyen araç kutusundaki güçlü yeni bir araçtı (J. M. Keynes 1973a: 118). Bir durgunluk döne-

minde, maliyeti 100 milyon dolar olan yeni bir federal hükümet binasının yapımı için, hükümetin inşaat işçileri çalıştırdığını ve bu amaçla inşaata malzeme tedarikinde bulunan firmalara iş verdiğini varsayalım. Daha önce işsiz durumda olan çalışanlara şimdi ücret ödenmektedir. Bu durum, harcamanın ilk aşamasında, ekonomiye 100 milyon dolarlık bir katkı yapar.

Şimdi halkın marjinal tüketim eğiliminin yüzde 90 olduğunu; yani, burada söz konusu olan çalışanların kazandıkları her bir yeni doların 90 sentini harcadıklarını varsayalım (Bunu başka bir şekilde söylemek gerekirse: Bu kişilerin marjinal tasarruf eğilimi yüzde 10'dur). Harcamanın ikinci aşamasında, ekonomiye 90 milyon dolar ilâve edilmiştir.

Daha sonra üçüncü aşama vardır. Çalışanlar, kazandıkları yeni parayı harcadıktan sonra, bu 90 milyon dolar; alışveriş merkezleri, petrol istasyonları, süpermarketler, araba galerileri ve sinema gibi diğer işletmelerin geliri olur. Bu işletmeler de tekrar yeni talebi karşılamak için işçi çalıştırırlar, onlara daha fazla ücret dahi öderler ve çalışanlar da yine gelirlerinin yüzde 90'ını harcarlar. Böylece, ek 81 milyon dolarlık harcama gücü (90 milyon dolarının yüzde 90'ı) elde ederler. Kamu yatırımı, en sonunda yavaş yavaş azalan harcamaların oluşturduğu daire şeklinde hareket eden ve halka halka büyüyen bir çarpan etkisine sahip olur. Yeni harcama, beklenildiği gibi normal sürecini tamamladığında, toplam harcama on katına çıkmış olur. Keynes'in çarpan *k* formülü aşağıdaki gibidir:

$k = 1 / (1\text{-}MPC)$

Burada, *MPC* = marjinal tüketim eğilimi

Yukarıdaki örnekte $MPC = 0.90$ olduğu için, $k = 10$ olur. Keynes'in ifade ettiği gibi, "çarpan $k = 10$'dur; ve yatırımda diğer yönlerde bir azalma olmadığı varsayımı altında, artan bayındırlık işlerinin ... neden olduğu toplam istihdam, bayındırlık işlerinin kendisinin sağladığı ilk istihdamın on katı olacaktır" (1973a: 116-17).

KEYNES YANILTICI BİR VARSAYIMDA BULUNUR

Dikkat ediniz, Keynezyen modelde sadece tüketim harcamaları ekonomide ek gelir ve istihdam yaratmaktadır. Keynes, tasarrufların, nakit gömülemesi (iddiharı) veya aşırı banka rezervleri şeklinde boşa gittiğinden dolayı kısır olduğunu varsayar. Bundan dolayı, Keynezyen model başlangıçta ileri sürüldüğü gibi, bir "bunalım" modeli olarak dikkate alınır. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, bu, savaş sonrası dönemde iktisat biliminde pek çok zararlı ve yanıltıcı şeye ve yanlış anlaşılmaya yol açan, çok ciddî bir hata idi.

KEYNES, KAPİTALİZMİ İSTİKRARA KAVUŞTURMAK İÇİN ETKİLİ BİR TEDBİR ÖNERİR

Cambridge'li lider, tam istihdamı yeniden tesis etmek için kamu bayındırlık işleri ve açığa dayalı harcama gibi geçici önlemlerle tatmin olmamıştı. Bir kere maksimum hasılaya ulaşıldığında, bu seviyede kalınacağına inanmamızı gerektirecek herhangi bir sebebin olmadığı yargısına sahipti. Keynes, yatırımın tahmin edilemez ve kısa ömürlü olduğunu söylemiştir. Ona göre, işlerin *laissez-faire* mantığıyla yürüdüğü bir finansal piyasada, ekonominin gidişatıyla ilgili rasyonel olmayan iyimser ya da kötümser hisler söz konusu olduğu müddetçe uzun dönemli beklentiler oluşturulamaz, istikrarlı bir iş ortamı ve tasarrufların yatırımlara eşit olması da asla garanti edilemezdi. Keynes'in çözümü neydi? O, "tam istihdama yaklaşmayı güvence altına alan tek araç" olarak, yavaş yavaş gelişen fakat kapsamlı bir "yatırımın sosyalleşmesi" politikasını tercih etmiştir (1973a: 378). Bu hiçbir surette "devlet sosyalizmi" anlamında değildi, ancak bütün sermaye piyasalarının devletin sahipliğinde olması anlamına gelebilirdi. Keynes, ayrıca spekülâtif ateşi söndürmenin bir yolu olarak, tüm menkul kıymet satışları üzerine küçük bir "transfer vergisi" konulmasını uygun görmüştür.[4]

KEYNES, "UZUN DÖNEMDE HEPİMİZ ÖLECEĞİZ" DEMEKLE, GERÇEKTE NE DEMEK İSTEMİŞTİ?

Hatta ben bu ifadeyi, neo-İngiliz Cambridge okulunun tek doğru deklarasyonu olarak düşünüyorum.

Ludwig von Mises (1980: 7)

Keynes, "uzun dönemde hepimiz öleceğiz" şeklindeki bu laubali ifadesinden dolayı meşhurdur. Birçok iktisatçı, Keynes'in bu sözünü, Frédéric Bastiat'nın iktisatçıların hükümet politikalarının sadece kısa dönemli etkilerini değil, aynı zamanda uzun dönemli etkilerini de hesaba katmaları gerektiği yönündeki klâsik görüşüne ("Görünen ve Görünmeyen" —bkz. Bölüm 2) karşı bir hakaret olarak düşünür. Diyelim ki, bütçe açığına dayalı olarak yapılan harcamalar, kısa dönemde ekonominin belirli sektörlerini canlandırabilir; ancak, uzun dönemde etki nasıl olacaktır? Gümrük tarifeleri, imalâta dayalı bazı işleri koruyabilir; fakat, bu tüketiciler üzerinde ne gibi bir etki yapacaktır? Henry Hazlitt'in belirttiği gibi, "İktisat sanatı, herhangi bir hareketin veya politikanın yalnızca o andaki etkilerine değil, daha uzun etkile-

[4] Nobel Ödülü sahibi James Tobin de, kesinlikle likiditeyi azaltacak ve hisse senetleri ve döviz üzerinden elde edilen alım-satım fiyatları farkını (kâr marjı) büyütecek yasal bir adım olarak, hisse senedi ve döviz işlemleri konusunda Tobin vergisi olarak bilinen benzer bir önlem üzerinde durmuştur.

rine bakmaya bağlıdır; ayrıca, o politikanın sonuçlarının sadece bir grup için değil, bütün gruplar için takip edilmesine dayanır" (1979 [1946]: 17). Başka bir eleştirmen olarak Ludwig von Misses, şu sonuca varır: "Biz kısa dönemden daha uzun süre yaşadık ve [Keynezyen] politikaların uzun dönem sonuçlarının acısını çekiyoruz" (1980: 7).

Keynes, gerçekte açığa dayanan harcama gibi kısa-dönemli politikaları desteklemek için, kendine özgü kısa ve yetkin ifadesini kullanmış olabilir; fakat, bunu diğer bağlamlarda da kullanmıştır.

KEYNES MONETARİZME SALDIRIYOR

Keynes, yukarıda iktibas edilen meşhur sözünü ilk defa söylediğinde, bunu, parasal enflâsyonun uzun dönemde zararlı etkilerinin olmadığını, yalnızca fiyatları yükselttiğini iddia eden, Irving Fisher'in aşırı monetarizmiyle alay etmek için kullanmıştır (bakınız, Bölüm 11). Keynes sert bir şekilde şöyle yanıt verdi: "Şimdi 'uzun dönemde' bu büyük olasılıkla doğrudur... fakat, bu *uzun dönem,* bugünkü hadiseler için yanıltıcı bir yönlendirmedir. *Uzun dönemde* hepimiz öleceğiz. İktisatçılar, fırtınalı mevsimlerde, eğer bize sadece, fırtına uzun sürdüğünde okyanus tekrar durulur diyebiliyorlarsa, o zaman kendi kendilerini çok basit, çok yararsız bir yere koymuş olurlar" (1971: 65). Hiç şüphe yok ki, Hazlitt ve Mises bu ifadede mutabık kaldıkları birçok nokta bulacaklardır.

ÖNCE İNGİLTERE!

Keynes, meşhur ifadesini İngiliz dış politikası ve savaş zamanı bağlamında da kullanmıştır. Churchill, 1937'de tekrar silahlanmayı savunduğunda ve Hitler'in bastırılmasına karşı uyarıda bulunduğunda, Keynes kısa süreli barış girişimlerini destekliyor görünmüştü: "Barışı sürdürmek bizim görevimizdir, saat saat, gün gün, yapabildiğimiz müddetçe... Ben, başka bir bağlamda, uzun dönemde hepimizin ölecek olmasının, 'uzun dönem'in bir dezavantajı olduğunu söylemiştim. Fakat, aynı şekilde, kısa dönemde hepimizin hâlâ yaşıyor olmasının, 'kısa dönem'in büyük bir avantajı olduğunu pekâlâ söylemiş olabilirdim. Hayat ve tarih kısa dönemlerden oluşur. Eğer kısa dönemde barış hâlinde olursak, bu bir şeyi ifade eder. Yapabileceğimiz en iyi şey, felâketi geciktirmektir" (Moggridge 1992: 611). Keynes, faturası ne olursa olsun, barışı kararlı bir şekilde mi savunuyordu acaba?

Keynes, Aralık 1941'de Pearl Harbor'a yapılan saldırıdan sonra, Amerika ile serbest ticaretin 'uzun dönemde' İngiltere için yararlı olacağı yönündeki İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın tezine ümitsiz bir şekilde tepki gösterdi. Keynes, yüksek tondan şunları ifade etmiştir: "'Uzun dönemde istediğimizi

elde etmek için' kısa dönemde daima kazançlı çıkmalıyız teorisi, bana 'uzun dönemde hepimiz öleceğiz' şeklindeki hatırlatıcı sözle iktisat teorisine attığım bomba mermisini hatırlatır. Eğer susturulacak ya da hakkından gelinecek hiç kimse kalmasaydı, Dışişleri Bakanlığı tümüyle işsiz kaldığını hissedecekti" (Moggridge 1992: 666).

Bu, gerçek şekliyle merkantilist Keynes idi.

YİRMİNCİ YÜZYIL İKTİSADINDA BİR DÖNÜM NOKTASI

İki unsur, Keynezyen devrimin iktisat biliminde hızla kabul görmesi yönünde uygun bir ortam yaratmıştır. Birincisi, Büyük Bunalımın derinliği ve uzunluğu, piyasa kapitalizminin doğası gereği istikrarsız olduğunu ve piyasanın süresiz olarak eksik istihdam dengesinde kararlı bir şekilde işlemeye devam edeceği yönündeki Keynezyen-Marksist düşünce çizgisini haklı çıkarıyor görünmüştür.

İktisat tarihçileri, 1930'larda işsizliğin ortadan kaldırılmasında ilerleme kaydetmiş gözüken ülkelerin, sadece Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği'ndeki totaliter rejimler olduğunu kaydetmişlerdir. Keynes, *Genel Teori*'nin Almanca baskısında, tuhaf bir tarzda, teorisinin "totaliter devlet şartlarına, serbest rekabet ve *laissez faire*'in büyük ölçüde uygulamada olduğu koşullar altında üretilen belirli bir çıktının üretim ve dağıtım teorisine göre, çok daha kolaylıkla uyarlandığını" bizzat kendisi itiraf etmiştir (1973a: xxvi).

İkinci olarak, Keynes'in politika önerilerinin güçlü uygulamalı kanıtlarını destekler mahiyette gelişmelere sahne olan İkinci Dünya Savaşı, *Genel Teori*'nin basımından hemen sonraya denk gelmiştir. Devlet harcamaları ve bütçe açıklarına dayalı finansman, İkinci Dünya Savaşı sırasında şaşılacak derecede artmış, işsizlik ortadan kalkmış ve ekonomik hasıla çok büyük bir artış göstermiştir. Savaş, tam da Keynes'in belirttiği gibi, ekonomi için "iyi" gelmişti (1973a: 129). Tarihçi Robert M. Collins'in yazdığı gibi, "İkinci Dünya Savaşı, devasa ölçüde devlet harcamalarının etkinliği konusunda çarpıcı kanıt ortaya koymak suretiyle, Keynesçiliğin zaferini hazırlamıştır" (1981: 12). Tanınmış bir ders kitabından yapılan aşağıdaki alıntı, savaş sonrası dönemde diğer ders kitaplarının söylemekte olduklarının bir tekrarından ibarettir: "1940'ların büyük miktarlarda savaş levazımatı harcamaları başlar başlamaz, gelir artışı buna anında karşılık verdi ve işsizlik âdeta buharlaşıp yok oldu. 1930'larda GSMH'nın yüzde 15'inin altında seyretmekte olan devletin mal ve hizmet harcamaları, 1944'e gelindiğinde, yüzde 46'ya sıçramıştır. İşsizlik ise, sivil işgücünün yüzde 1.2'si gibi inanılmaz derecede düşük bir seviyeye ulaşmıştır" (Lipsey, Steiner ve Purvis 1987: 573).

Keynes, savaştan hemen sonra 1946'da öldü. Havarilerine, sorumluluğunu üstlenip öncülük etmeleri ve yaratmaları için "yeni bir ekonomi" bırakılacaktı. Allah'tan, Keynes'in yerini dolduracak son derece başarılı genç bir adam göreve

hazırdı. İsmi Paul Samuelson'dı ve iktisat bilimine tam bir kuşaktan daha fazla egemen olacak bir ders kitabını yazacaktı. Bölüm 14, onun hikâyesini anlatıyor.

REFERANSLAR

Barro, Robert J., 1991, " Don't Fool With Money, Cut Taxes",*Wall Street Journal* (21 Kasım), A14.

Bean, Charles R., 1994, "Europen L'nemployment A Survey", *Journal of Economic Literature* 32:2 (Haziran), 573-619.

Blaug, Mark, 1999, *Who's Who in Economics*, 3. Baskı, Cheltenham: Edward Elgar.

Byms, Ralp T. ve Gerald W. Stone, 1989,*Economics* 4. Baskı, Glenville, IL: Scott, Foresman.

Chamberlin, Edward H., 1933, *The Theory of Monopolistic Competition*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Collins, Robert M., 1981, *The Business Response to Keynes, 1979-1964*, New York: Colombia University Press.

Deacon, Richard, 1989, *Superspy*, Armonk, NY: Futura.

Foster, William T. ve Waddill Catchings, 1972, Business Without a Buyer, Boston: Houghton Mifflin.

Friedman, Milton, 1974, "Comment on the Crities", *Milton Friedman's Monetary Framework*, ed. Robert J. Gordon, Chicago: University of Chicago Press, 132-37

Galbraith, John Kenneth, 1975 [1965], "How Keynes Came to America",*Essays on John Maynard Keynes*, Ed. Milo Keynes, Cambridge, UK: Cambridge Univers. Press. 132-11.

Graaff J. de V., 1987, "Arthur Cecil Pigou", *The New Palgrave: A Dicitionary of Econ*omics, London: Macmillan, Vol. 3, 876-78.

Harrod, Roy, 1951, *The Life of John Maynard Keynes*, New York: Harcourt, Brace.

Hayek, Friedrich A., 1939 [1929], "The Paradox of Thritt", *Profints, Interest and Investment*, London: George Routledge and Sons, 199-263.

------, 1984, *The Essence of Hayek* ed. Chiaki Nishiyama ve Kurt R. Leube, Stanford, CA: Hoover Institution.

------, 1994, *Hayek on Hayek*, Chicago: University of Chicago Press.

Hazlitt, Henry, 1977 [1960], *The Critics of Keynesian Economics*, 2. Baskı, New York: Arlington House.

------, 1979 [1946], *Economics in One Lesson*, 3. Baskı, New York: Arlington House.

Hession, Charles H. 1984, *John Maynard Keynes*, New York: Macmillan.

Hicks, J. R., 1937, "Mr. Keynes and the Classics: A Suggested Interpretation", *Econometrica* 5:2 (Nisan), 147-59.

Hutt, W. H., 1979, *The Keynesian Episode: A Reassessment,* Indianapolis, IN: Liberty Press.

Johnson, Elizabeth S. ve Harry G. Johnson, 1978, *The Shadow of Keynes*, Oxford: Basil Blackwell.

Kates, Steven, 1998, *Say's Law and the Keynesian Revolution*, Cheltenham: Edward Elgar,
Keynes, John Maynard, 1920, *The Economic Consequences of the Peace*, New York: Harcourt Brace.

------, 1923, *A Tract on Monetary Reform*, London: Macmillan.

------, 1930, *A Treatise on Money* 2 Cilt, London: Macmillan.

------, 1940, *How to Pay for the War*, London: Macmillan.

------, 1963 [1931], *Essays in Persuasion*, New York: Norton.

------, 1971 *Activities, 1906-1914, The Collected Writings of John Maynard Keynes*, Cilt 15, London: Macmillan.

------, 1973a [1936], *The General Theory of Employment, Interest and Money*, The *Collected Writines of John Maynard Keynes* içinde, Vol. 7, London: Macmillan.

------, 1973b, *The General Theory and after*, Part I, *Preparation*, *The Collected Writings of John Maynard Keynes* içinde, Vol. 13, London: Macmillan.

Keynes, Milo, Ed. 1975, *Essays on John Maynard Keynes*, Cambridge: Cambridge University Press.

Krugman, Paul, 1994, *Peddling Prosperity*, New York: W.W. Norton.

Lachmann, Ludwig M., 1977, *Capital, Espectations and the Market Process*, Kansas City, MO: Sheed, Andrews ve McMeel.

Lipsey, Richard G., Peter O. Steiner ve Douglas D. Purvis, 1987, *Economics,* 8. Baskı, New York: Harper and Row.

Mantoux, Etienne de, 1952, *The Carthagian Peace*, Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press.

Meltzer, Allan H., 1988 [1968]: *Keynes's Monetary Theory: A Different Interpretation*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Minsky, Hyman P., 1986, *Stabilizing an Unstable Economy*, New Haven, CT: Yale University Press.

Mises, Ludwig von, 1980 [1952], *Planning for Freedom*, 4. Baskı, Spring Hill, PA: Libertarian Press.

Moggridge, D. E., 1983, "Keynes as an Investor", *The Collected Works of John Maynard Keynes*, vol. 12, London: Macmillan, 1-113.

------, 1992, *Maynard Keynes, An Economist's Biography*, London: Routledge.

Pigou, Arthur C., 1936, "Mr. J. M. Keynes General Theoryof Employment, Interest and Money", *Economica* 3 (Mayıs), 115-32.

------, 1937, *Socialism Versus Capitalism*, London: Macmillan.

Robinson, Joan, 1933, *Economics of Imperfect Competition*, London: Macmillan.

------, 1976, *Collected Economic Papers*, 5 vols, Oxford: Basil Blackwell.

Samuelson, Paul A., 1947 [1946], "Lord Keynes and the General Theory", *The New Economics* içinde, Ed. Seymour Harris, New York: Alfred A. Knopf, Originally Appeared in *Econometrica* (Temmuz 1946).

Shaekle, G. L. S., 1974, Keynesian Kaleidics, Edinburgh University Press.

Skidelsky, Robert, 1992, *John Maynard Keynes*: *The Economist as Saviour, 1920-1937*, London: Macmillan.

Skousen, Mark, Ed. 1992, *Dissent on Keynes: A Critical Appraisal of Keynesian Economics*, New York: Praeger.

Somary, Felix, 1986 [1960], *The Raven of Zurich*, London: C. Hurst.

Stein, Herbert, 1993", The Age of lgnorance", *Wall Street Journal* (Haziran 11), A10.

14

PAUL, KEYNEZYEN ÇAPRAZI* ŞAHA KALDIRIYOR: SAMUELSON VE MODERN İKTİSAT**

Bir milletin ekonomiyle ilgili ders kitaplarını bir yazabilsem, o milletin kanunlarını kimin yazdığı —veya o milletin ileri düzeydeki anlaşmalarını kimin şekillendirdiği— hiç umurumda olmaz.

Paul A. Samuelson (1990: ix)

1948 yılı, iktisat biliminde zaman zaman yaşanan dönüm noktalarından biriydi. 1776, 1848 ve 1871'i hatırlıyor musunuz?

1948'in başlarında, New York'taki apartman dairesinde kendi hâlinde yaşayan Avusturyalı göçmen Ludwing von Mises, muhafazakâr bir yayın olan *Plain Talk* için "Geçim Sıkıntısı, Keynezyen Mucize" başlıklı kısa bir makale kaleme alıyordu. Mises, gayet ciddî olarak ilân ediyordu: "Bugün Amerika Bileşik Devletleri'nde neler oluyor? Keynesçiliğin son başarısızlığı mıdır bu? Hiç şüphe yok ki, Amerikan halkı Keynezyen kavramlardan ve sloganlardan uzaklaşmaktadır. Saygınlıkları giderek azalıyor" (Mises 1980:62).

---

* "Keynezyen çapraz", "Keynesian cross" kavramının karşılığı olarak kullanılmıştır. *Çapraz* terimi yerine *kesişim* de kullanılabilir; hatta kesişimin, kastedilen anlamı daha doğru yansıttığı da söylenebilir, ancak; Türkçe'de "çapraz" yaygın olarak kullanıldığı için tercih edilmiştir. Çapraz (cross) teriminin kullanılması, iki doğrunun birbirini kesmesi nedeniyledir. Millî gelirin toplam talep (harcamalar) ve toplam arz yönünden gösterildiği iki eksenli diyagramda, 45 derecelik doğru ile toplam harcamalar doğrusunun kesişiminin çarpan mekanizması çerçevesinde ele alınması Keynezyen çapraz kavramıyla betimlenmektedir. Dolayısıyla, "Keynezyen çapraz", basit Keynezyen millî gelir oluşumunu ve bundan hareketle harcama kalemlerinin birinde meydana gelen bir değişikliğin çarpan etkisini gösteren modeli ifade etmek için kullanılır. (Ed.)

** Bu bölüm için seçilen müzik: Johannes Brahms, Macar Dansı No. 5

Belki bu bir hüsnü kuruntu idi, ancak Mises, 1948'de dönemi bundan daha kötü bir şekilde yanlış okuyamazdı. 1948, tam da John Maynard Keynes'in yeni iktisadının, Keynes'in hızla artan çok sayıdaki takipçisi tarafından geleceğin dalgası ve kapitalizmin kurtarıcısı olarak duyurulduğu yıl idi. Gerçekten, Keynes, *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* kitabını yazdığından bu yana, Keynes ve Yeni Keynezyen Model hakkında abartmasız yüzlerce makale ve düzinelerce kitap yayınlanmıştır.

ÖTEKİ CAMBRIDGE

1948 yılı aynı zamanda, Harvard'da ekonomi bölümü başkanı olan Sermour E. Harris'in *Amerikan Kapitalizmini Korumak* adlı derleme bir cilt kitap hazırladığı yıldı. Bu kitap, yazarın 1947'deki *Yeni İktisat* isimli derleme çalışmasına yapmış olduğu bir ilâve idi. En çok satanlar listesinde yer alan her iki kitap da, Keynes'in yeni iktisadını vaaz eden önde gelen iktisatçıların övücü makaleleriyle doluydu.

Darwin'in devrim niteliğindeki teorisini yayan, gözü pek ve inatçı bir adamı vardı, oysa Keynes'in Amerika'da bu işi yapan aynı şekilde üç adamı vardı: Seymour Harris, Alvin Hansen ve Paul A. Samuelson. Bunların hepsi "öteki Cambridge"de, yani, Massachusetts'teki (ABD) Cambridge'de idiler. Hem Harris hem de Hansen, Keynesçiliğe dönmüş ve öğrencilerini ve meslektaşlarını bu tuhaf yeni doktrinin yararı konusunda ikna etmek için bütün enerjilerini harcayan, muhafazakâr Harvard'lı hocalardı.

Keynezyen iktisadın Amerika'daki ilerlemesi, Avrupa'dan Yeni Dünya'ya doğru zor fark edilen ancak belirgin bir kayışı temsil ediyordu. Savaştan önce, Cambridge ve Londra, iktisat dünyasını şekillendiriyordu. Savaştan sonra ise, en iyi ve en parlak lisansüstü öğrencileri için cazibe merkezi, Boston, Chicago ve Berkeley idi. Öğrenciler çalışmalarını yapmak üzere dünyanın her yerinden Amerika'ya geldiler, ki bu sadece iktisat öğrenimine özgü bir şey değildi.

DERS KİTABININ YILI

Son olarak, 1948, yeni heyecan verici, öncü mahiyette bir ders kitabının Harvard'ın komşu üniversitesi olan Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nden (MIT) çıktığı yıldı. (Kendi ifadesiyle) "kendinden emin, kendini bir şey zanneden, gayretli ve tuttuğunu koparan" Paul Samuelson tarafından yayınlanan *İktisat (Economics)* kitabının, bütün alanlarda şimdiye kadar yayınlanmış *en* başarılı ders kitabı olacağı kesindi. Kitabın on altı baskısı dört milyondan fazla satmış ve kırktan fazla dile çevrilmiştir. Jean Baptiste Say, John Stuart Mill ve Alfred Marshall'ın kitapları da dahil olmak üzere, başka hiçbir kitap bununla karşılaştırılamaz. Samuelson'nın *İktisat* kitabı, dünya ekonomisinde ve iktisat bilimindeki; barış ve savaş, yükseliş ve çöküş, enflâsyon ve deflâsyon, Cumhuriyetçiler ve

Demokratlar ve bir dizi yeni ekonomik teoriler gibi, dramatik değişmelerin yaşandığı yarım yüzyıl boyunca varlığını sürdürmüştür.

Samuelson'ın kitabı, çok iyi yazıldığı için değil, basit cebiri ve açık grafikleri ustaca kullanarak Keynesçi makro ekonominin temellerini açıkladığı ve basitleştirdiği için popüler idi. Kitap, her yıl yüz binlerce satarak, iktisat alanında büyük bir başarı elde etti. Samuelson, her üç yılda bir kitabını güncelleştirdi ve bu uygulama şimdiki ders kitabı yayıncıları için bir örnek teşkil etti. *İktisat* kitabı, popülaritesinin zirvede olduğu 1964 yılında 440.000'in üzerinde sattı. Hatta, benim yetiştiğim Brigham Young Üniversitesi gibi muhafazakâr bir kurum bile Samuelson'ın ders kitabını kullandı.

MESLEKÎ BAŞARININ ZİRVESİ

Samuelson, sadece Keynesçi iktisadı popüler hâle getirmesinden dolayı tanınmaz, aynı zamanda modern makro ekonomik teorinin babası olarak da bilinir. Kendisi, saygı gösterildiği ve aynı zamanda suçlandığı saf matematiksel iktisada sayısız katkılarda bulunmuştur. İktisadı saf mantıksal bir bilim hâline getirdiği için saygı duyulurken, Ricardocu kötü alışkanlığı ve Walrasçı denge analizini herhangi bir uygulamalı çalışmadan yoksun uç noktalara taşıdığından dolayı suçlanmıştır. (4. ve 8. bölümlere bakınız)

Fotoğraf 14.1: Paul Anthony Samuelson (1915-)
"Genç, soğukkanlı, nazik."
Paul A. Samuelson'ın izniyle.

Akademik camia, Samuelson'ı popüler ve bilimsel çalışmalarından dolayı, kırk yaşın altındaki en parlak iktisatçılar için verilen ilk John Bates Clark Madalyası, 1970'de iktisat alanında nobel ödülünü alan ilk Amerikalı, ve iktisadın ötesinde 1971'de Albert Einstein Madalyası dahil olmak üzere, neredeyse tüm şeref payele-

riyle ödüllendirmiştir. Hatta her yıl finans alanında yayınlanan çalışmalara verilen ve kendisinden sonra Paul Samuelson Ödülü olarak adlandırılan bir ödülü de vardır. Büyük dergilerin tamamında (küçüklerin de bir çoğunda) makalelerine rastlamak mümkündür. Samuelson, Amerikan Ekonomi Derneği'nin (AEA) başkanı seçilmiş, diğer üniversitelerden sayısız onursal dereceler almış ve bilim adamlarının kendi çalışmasıyla ilgili makaleleri olan bir meslektaşlarını onurlandırdıkları birçok bilimsel derginin (*Festchrifts*) ve bilimsel toplantının konusu olmuştur.

"MAKRO İKTİSAT" KAVRAMINI KİM İCAT ETTİ?

1929-35 yıllarında Büyük Depresyonu yaşamış olanlar için, makro ekonomi derslerinde okudukları mevcut ders kitaplarının en iyisi bile neredeyse gülünç durumdaydı. Makro iktisat kelimesi, henüz icat edilmemişti.

Paul A. Samuelson (1997:157)

"Makro iktisat" ifadesini Samuelson mı icad etti? Bu kavram, *İktisat* kitabının ilk baskısında yer almıyordu. Samuelson, "mikro" ve "makro" arasındaki ayrımın, iktisatta ilk nobel ödülünü kazanan iki ekonometrisyen Raymor Frisch ve Jan Tinbergen'e kadar geriye götürülebileceğine inanır. "Makro iktisat" ifadesi 1939'da Eric Lindahl'a kadar geriye götürülebilirken, Frisch "ekonometri" kelimesini ilk kullanan kişi olmuştur (Samuelson 1997: 157).

Bununla birlikte, "mikro" ve "makro" arasındaki ayrım, ondokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar geriye gider. Avusturyalı iktisatçı Eugen Böhm-Bawerk 1891'in Ocak ayında şu cümleyi yazmıştı: "Eğer birisi gelişmiş bir ülkenin makro kozmosunu doğru olarak anlamak isterse, kendini mikro kozmos çalışmaktan alıkoyamaz" (Böhm-Bawerk 1962: 117). Avusturyalılar, bunu yeniden yapın!

"GENÇ, KENDİNDEN EMİN DAHİ ÇOCUK"

Paul A. Samuelson, Yahudi bir ailenin çocuğu olarak 1915'te Indiana eyaletinin Gary şehrinde doğdu ve 1935'te tecrübesiz yirmili yaşlarında, üniversite diplomasını aldığı Chicago Üniversitesi'nin bulunduğu Chicago kentine taşındı. Chicago, bugün olduğu gibi, 1930'larda da iktisatta *laissez faire* (bırakınız yapsınlar) düşüncesinin kalesiydi. Chicago Üniversitesi, o günlerde aralarında başkalarının da bulunduğu Frank Knight, Jacob Viner ve Henry Simons tarafından sevk ve idare ediliyordu. Paul, iktisadın birinci sınıfında fakültedeki hocalar arasında belki de en çok serbestlik taraftarı olan ve daha sonra da Milton Friedman'ın kayın biraderi olan Aaron Director'dan ders aldı. Aynı tarihlerde, hem Friedman hem de George Stigler lisans-üstü öğrencisiydiler. Director'ın *laissez faire* felsefesi, muhafazakâr bir kurumda kabul gören doktrinlere entellektüel tarzda karşı olmaktan hoşlanan ve "ılımlı sosyalist" olarak bilinen bir babadan etkilenen genç

reformist Samuelson'a cazip gelmedi. Aynı zamanda, depresyon dönemi boyunca, geçici önlemler olarak Chicago okulunun birçok lideri, açık bütçe harcamalarını ve hükümetin diğer aktivist politikalarını desteklemiştir (Chicago'da *laissez faire* geleneğinin pek söz konusu olmadığı dönemler için, Bölüm 15'e bakınız). Samuelson, Keynes ile karşılaşana kadar savunduğu bir kavramı (monetarizmi) Chicago'dan miras almıştı. Samuelson bu konuda kandırıldığı için kendini "ahmak" olarak görmüştür (Samuelson 1968: 1).

Samuelson derhal, şaşırtıcı bir geçişe tanıklık ettiği Harvard'a gitti. Eski bir klâsik iktisatçı olan, hocası Alvin Hansen Keynezciliğe dönmüştü (sayfa 403'teki kutuya bakınız). Birdenbire Keynes ve kitabı Genel Teori moda oldu ve Samuelson hızla Keynesçilik lehine monetarist düşüncelerini terk etti. Samuelson, o dönemi iktisatçı olmak için heyecan verici bulmuştu: "Bir iktisatçı olarak 1936'dan önce doğmuş olmak bir nimet, buna katılıyorum. Fakat çok uzun bir süre önce doğmuş olmaya değil!" (Harris 1947: 145). Samuelson, aşağıdaki tanıdık mısraları William Worth'un *The Prelude*'undan uyarlamıştır (daha önce Bölüm 3'te bir alıntı verilmiştir):

> O şafak vaktinde hayatta olmak bir mutluluk,
> Ama genç olmak, çok daha büyük bir mutluluktu!

Ayrıca, âşık olma zamanıydı ve Paul, 1938'de Radcliffe *summa cum laud*[*] sahibi ve aynı zamanda bir iktisatçı olan Marion Crawfor ile evlendi. Çiftin, iktisatçı Robert J. Samuelson dahil, iki kız ve dört oğlu oldu. Marion Samuelson 1978'de öldü ve Paul Samuelson 1981'de Risha Eckaus ile tekrar evlendi.

Samuelson tezini 1941'de tamamladı ve aynı yıl David A. Wells Ödülünü kazandı. Tez, 1947'de *İktisadî Analizin Temelleri* olarak basıldı (1972 [1947]). Samuelson bu çalışmada, iktisadın başlıca ifade tarzının, düz anlatım değil, matematik olması gerektiği düşüncesini savunarak, Alfred Marshall'la yollarını ayırmıştır.

Fakat mezuniyet sonrasında bu mutluluğun o kadar da tatlı olmadığını gördü. Harvard'da hocalık yapmayı tercih ettiğini söyledi. Fakat, gençlik heyecanı, mağrur kişiliği ve Yahudi asıllı oluşu, bunların hepsi aleyhine işledi. Onun kendini beğenmiş ukalâ davranışları, bölüm başkanı Harold Hitchings Burbank'ın uzun süre sinirlerini bozmuş ve bundan dolayı bölüm kendisine sadece bir okutmanlık teklif etmiştir. Cambridge'de kalmaya kararlı olduğu için, akademik camiada daha önceden pek bilinmeyen Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT) iktisat bölümünde bir görevi kabul etti.

Bu, Harvard'ın kısa süre sonra pişman olduğu bir yanlıştı. 1947'ye gelindiğinde, Samuelson en parlak genç iktisatçılar için verilen ilk John Bates Clark

---

[*] Amerikan üniversitelerinden mezun olurken verilen en yüksek şeref payesi (Ed.).

Madalyası ile ödüllendirilmişti, okulu ona profesörlük unvanı vermişti ve MIT, ülkede en iyi iktisat bölümlerinden biri olarak yer almıştı. Bunların hepsi, otuz iki yaşında oluyordu! Bir yıl sonra da, her iktisat bölümünün kıskanacağı bombayı patlatacaktı: Samuelson'ın, 'makro iktisadın yeni İncil'i' *İktisat* adlı eserinin ilk baskısı çıkacaktı. Nitekim, Harvardlı Profesör Otto Eckstein "Harvard, bu kuşağın en önemli iktisatçısını kaybetti" dedi (Sobel 1980: 101).

SAMUELSON, ÜNLÜ DERS KİTABINI YAZMA NOKTASINA NASIL GELDİ: "BULUNMAZ BİR FIRSAT"

Savaş sırasında Samuelson, uçakları izlemek için bilgisayar tekniklerinin geliştirildiği MIT Radyasyon Lâboratuvarı'nda çalıştı. Savaş sonrası dönemin başlarında, Harvardlı öğrenciler, savaş hakkında hiçbir şey söylemeyen ve Keynes'in yeni iktisadından çok az bahseden güncelleştirilmemiş kitaplardan iktisat öğrenimi görüyorlardı. Samuelson, "Harvard'daki ve MIT'deki öğrenciler genellikle öylesine anlamsız bakışlara sahipti ki" demişti. Bölüm başkanı, Samuelson'dan yeni bir ders kitabı yazmasını istedi. Üç yıl boyunca geceleri ve yazları usanmadan yorulmadan çalıştıktan sonra ("tenis oynayamama pahasına") *İktisat* kitabı ortaya çıktı.

HER İKİ TARAFTAN SALDIRI

McGraw Hill tarafından yayınlanan ilk baskı, 1950'nin sonuna kadar 120.000'den fazla sattı ve satış devam etti. Fakat, kitap kısa bir süre sonra, bir yandan, sosyalizme yönelik eğilimlerinden rahatsız olan iş âleminden; diğer yandan, kapitalizme yönelik eğilimlerinden rahatsız olan Marksistlerden gelen saldırılara maruz kaldı. Wiliam F. Buckley, Jr.'ın *Yale'de Tanrı ve İnsan* (1951) adlı makalesi, Samuelson'ın kitabına iş dünyası karşıtı ve devlet yanlısı olduğu iddiasıyla karşı çıktı. Veritas Vakfı adlı bir örgüt, *Harvard'da Keynes* isimli kitabı yayınladı ve Keynesçiliği, Fabiyen sosyalizmi, Marksizm ve Faşizm ile bir tuttu. Samuelson, Marx'ın kapitalist sistem hakkındaki tahminlerinin "berbat yanılgı" olduğunu söylediği zaman, Marksistler gücenmişti. Kocaman iki ciltlik eleştirel kitap *Anti-Samuelson* (1977), Samuelson'a karşı çıkmak ve öğrencilere Marksizmi tanıtmak için yayınlandı. Samuelson; Stalin gününde *İktisat* kitabının, özel lisanslı okuyucular dışında girilmesi yasak olan seks kitaplarının bulunduğu özel olarak ayrılmış raflara konulduğunu duyduğunda memnun olmuştu. Samuelson, "aslında, yanağınız Sağ taraftan bir şaplak yediğinde; acı, Sol taraftan atılan bir tokatla bir ölçüde hafifletilebilir" şeklinde karşılık vermişti. (1998: xxvi). Bu arada, Samuelson, görünürde çoğunluğun desteğini alan dengeli bir iktisat markası sundu. Genel olarak, ekonomiyi "istikrara kavuşturmak" için yoğun müdahaleyi tercih ederken, tarımda serbest ticareti, rekabeti ve serbest pazarları desteklemek suretiyle, mikro alanda kısmen *laissez faire*'i destekler görünmüştür.

ALVIN HANSEN "AMERİKALI KEYNES" OLMAK İÇİN YÖN DEĞİŞTİRİR

Alvin Hansen Keynezyen Devrimi Amerika'ya getirmek için diğer herhangi bir iktisatçıdan çok daha fazlasını yaptı.

Mark Blaug (1985:79)

Paul Samuelson'ın akıl hocası, Harvard Profesörü Alvin H. Hansen (1887-1975), Keynes'in Amerika'daki havarîsiydi. O tarihlerde Minnesota Üniversitesi'nde görev yapan Hansen dahil, birçok eski iktisatçı, Keynes'in klâsik iktisada karşı çıkan fikirlerini ilk önce reddetti. Sadece, Federal Reserve'in başkanı olan Utahlı istisnai banker Marriner Eccle ve Roosvelt'in ekonomi danışmanı Launlin Currie, tanınmış Keynesçi taraftarlardan idiler.

Daha sonra, 1937'nin sonbaharında, Hansen Harvard'a geçti ve birden bire (50 yaşında) Keynes'in devrimci mizacını benimsedi. "Amerikalı Keynes" olarak sözünü esirgemeyen bir taraftar oldu. Onun maliye politikası seminerleri Samuelson da dahil olmak üzere, hevesli birçok öğrenciyi çekti ve Seymour Harris dahil çoğu meslektaşını ikna etmeyi başardı. Keynes'in sade bir İngilizce'ye ve kolay anlaşılır grafiklere ve matematiğe tercüme edilmesi gerekiyordu, ve Hansen, *Maliye Politikası ve Konjonktür Dalgalanmaları*'ndan (1941) *Keynes'i Anlama Kılavuzu*'na (1953) kadar bu konunun baş yorumcusu idi. Hansen, aynı zamanda 1946 İstihdam Hareketi için kampanya yapmıştı.

Fotoğraf 14.2: Alvin H. Hansen (1887-1975)
"Amerikalı Keynes" durgunluğu önceden öngördü.
Harvard Üniversitesi Arşivinin İzniyle.

"DURGUNLUK TEZİ" HANSEN'İ İTİBARDAN DÜŞÜRÜR VE SAMUELSON'IN ŞÖHRETİNİ DE NEREDEYSE MAHVEDER

Bununla birlikte, Hansen bir tuzağa düştü. Mantıksal olarak Keynes'in işsizlik denge teorisini bir "sağlam durgunluk tezi" şeklinde genişletti. Hansen, 1937'de Amerikan Ekonomi Derneği AEA'daki başkanlık konuşmasında; Amerika Birleşik Devletleri'nin, yeterince teknolojik yenilik üretememesi, Amerikan sınırlarının daha fazla genişleyememesi ve nüfusun büyüme oranında istenen düzeye gelinememesinden dolayı, kurtulamadığı ve değişmesi pek mümkün gözükmeyen, bundan dolayı da giderek sıkıcı hâle gelen bir "olgun ekonomi" dönemi yaşadığını açık yüreklilikle ilân etti. Hansen'in durgunluk tezi, *Ekonomik Olgunluğun Can Sıkıcı Durumu* (*The Bogey of Economic Maturity)* (1945) adlı kitabında George Terborgh tarafından şiddetli bir saldırıya uğradı ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da oldukça canlı bir toparlanmayla bu tezin tamamen yanlış olduğu ortaya çıktı. Hansen'in gerçekleşmeyen tahmininin utancı hayatı boyunca aklından çıkmadı.

Hansen'in durgunluk büyüsünden etkilenen Paul Samuelson, aşağı yukarı aynı akıbete maruz kaldı. 1943'te, Hansen, savaş sona erdikten sonra, devlet güçlü bir şekilde müdahale etmediği takdirde, "şimdiye kadar hiçbir ekonominin karşılaşmadığı en büyük işsizlik dönemi ve endüstriyel karışıklığın ortaya çıkacağı" hususunda uyarıda bulunan bir makale yayınladı. Samuelson, 1944'ün güzünde *The New Republic*'te yayınlanan iki bölümlük bir makalede, 1930'ların bunalımının nüksedeceği tahmininde bulundu (Sobel 1980: 101-02).

Samuelson, birçok Keynezyenle birlikte, savaş sonrası dönem hakkındaki tahminlerinde hatalı olduğunun kanıtlanmasına rağmen, ders kitabında, zamanla Amerikan ekonomisi hakkında güçlü bir iyimserliği ifade etmeye başladı. "Karma ekonomimizin; savaşlar bir yana bırakılırsa, önünde parlak bir geleceği var" (1964: 809).

SAMUELSON'UN *İKTİSAT* KİTABININ ZİRVESİ

Keynezyen iktisadın ve Samuelson'ın ders kitabının başarısı 1960'ların başlarında zirveye ulaştı. MIT profesörü, John F. Kennedy'nin törenle başkanlığa getirildiği 1961 yılında AEA'nın başkanı oldu. Samuelson, Walter Heller ve diğer önde gelen Keynezyenlerle birlikte Kennedy'nin yakın danışmanı idi ve temkinli açık finansman yoluyla ekonomik büyümeyi canlandırmak için tasarlanmış bir Keynezyen program olan Kennedy'nin 1962 vergi indiriminin Kongre aracılığıyla başarılı olacak bir şekilde uygulanması yönünde yardımcı oldu. 1960'lı yılların ortalarında ekonomi başarılı bir şekilde büyümeye devam ettikçe, program çalışıyor gözüktü. O zamana kadar, Samuelson'ın ders kitabı yılda çeyrek milyondan fazla satarak mesleğin zirvesinde en önemli zamanını yaşamıştır.

1969'da İsveç Bankası tarafından iktisat alanında Nobel Ödülü verilmeye başlandığında, İskandinav iktisatçıların gerekli onayından sonra, ilk ödül Paul A. Samuelson'a verildi.

Samuelson'ın kitabı, karışık ve enflâsyonist geçen 1970'lerden sonra düşüşe geçti ve bugün, ilk baskısından yarım yüzyıl sonra, artık popülerlik listesinde zirvede yer almamaktadır. Bununla birlikte, (özellikle yıllardır en çok satanlar listesinde bir numara olan Campell McConnel'in kitabı gibi) önde giden yeni takipçileri, çoğunlukla Samuelson'ın tam bir kopyası olarak düşünülmektedir. 1985'ten bu yana, *İktisat*'ın yeni baskıları Yale Profesörü William D. Nordhaus ile ortak yazıldı ve Samuelson'ın sarışın saçları ahir ömründe esmerleşmeye ve daha sonra da ağarmaya başladı. Bir hayranı, "hafızası zayıfladığında bile insanı hayran bırakıyor" şeklinde yazmıştı. (Elzinga 1992: 878).

DÜNYANIN EN KİBİRLİ İKTİSATÇISI?

Paul Samuelson, yapmacıktan mütevazı duyguları olan birisi olarak bile bilinmezdi. Nobel ödülünü kazandıktan sonra kendini utanmadan Sir Isaac Newton ve büyük Alman matematikçisi Gauss ile karşılaştırdı (Samuelson 1977:881-96). Savaş sonrası şiddetli ekonomik durgunluk tahminindeki "bağışlanamaz hata"sı ve ekonomik performans bakımından Sovyetler Birliği'nin muhtemelen Amerika Bileşik Devletleri'ni geçeceği yönündeki iddiasında hata yaptığını kabul etti. Yine de, "tüy kalemimin yazmış olduğu hemen hiçbir bölüm, makale, not ya da dipnottan dolayı pişmanlık duymadım" diyerek böbürlenmiştir (Breit ve Spencer 1986: 69). Kendisi, kesinlikle zeki, etkili bir yazardır ve belki de okunması en hoş iktisatçıdır. Örneğin, kendisinin Marx'ı eleştirisi bir klâsiktir. (Samuelson 1967b).

"Doğal kibirliliği"ne rağmen, Samuelson yine de, her zaman yaklaşılabilir bir kişi olmuştur. Kişisel olarak söylemek gerekirse, onu acımasızca eleştirdiğim zamanlarda bile, yazdığım bütün mektuplarıma saygılı bir şekilde cevap vermesine şaşırmışımdır (Milton Friedman, bütün mektuplarıma her zaman cevap veren ve çok güçlü fikirlerini açıklayan bir başka iktisatçıdır. Ne yazık ki, Berkeley'den, Barry Eichengreen için aynı şeyleri söyleyemeyeceğim).

SAMUELSON'UN HEDEFİ: KEYNEZYEN ÇAPRAZI İKTİSAT BİLİMİNDE YENİ BİR YAPININ ZİRVESİNE TAŞIMAK

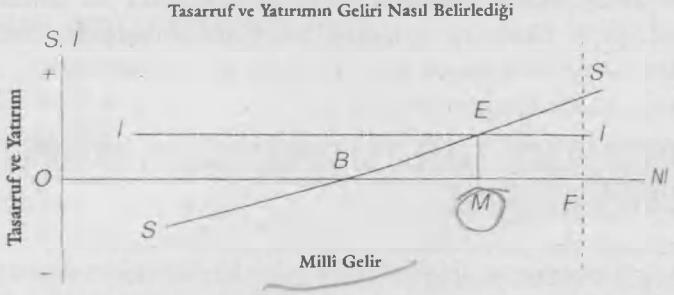
Samuelson neyi başarmaya çalışıyordu? Gerçekte bir Samuelson iktisat ekolü yoktur; o kendini "iktisadın en son genellemecisi" olarak değerlendirirdi (Peki, ya Kenneth Boulding?). MIT profesörünün ilk ve en başta gelen niyeti sınıfa Keynesçiliği tanıtmaktı: Çarpan, tüketim eğilimi, tasarruf paradoksu, konjonktüre karşı maliye politikası, millî gelir muhasebesi, $C + I + G$ gibi yeni başlıkların ta-

mamı *İktisat*'ın 1948'deki ilk baskısında açıklandı. İlk baskılarda, Adam Smith ya da Karl Marx değil, sadece John Maynard Keynes'in kısa hayat öyküsü anlatılmış ve yalnızca Keynes "çok yönlü dahi" olarak tanımlanmıştı (Samuelson 1948: 253).

İlk olarak Samuelson tarafından ortaya konulan ve aşağıda yeniden üretilen "Keynezyen çapraz" (Keynesian cross) gelir-harcama diyagramı, ilk üç baskının kapağına basılmıştır.

Keynezyen çapraz, yeni "genel" teorinin bütün unsurlarını bir araya getirdi. Aşağıdaki diyagramda, tasarrufların (S) millî gelir (NI) ile birlikte arttığına dikkat ediniz. İnsanlar daha fazla kazandıkça daha fazla tasarruf eder. Bununla birlikte, yatırım (I) otonomdur ve tasarruftan bağımsızdır. Sabit bir miktar olarak belirlenmiştir. Çünkü, Keynes'in teorisine göre, yatırım oynaktır; yatırımcıların ve işadamlarının özellikle yatırımların geleceği açısından ekonominin gidişatıyla ilgili iyimser ya da kötümser olarak dışsal ve belki de kendi kendine dalgalar hâlinde yayılan "ekonomik moraller"ine (animal spirits) ve beklentilerine bağlı olarak değişir. Bundan dolayı, yatırım eğrisi, gelire bağlı olmaksızın herhangi bir seviyeye yerleştirilir. Denge (M), S=I olduğu tam istihdam gelir seviyesinden (F) daha düşük bir noktada oluşur. Bundan dolayı, Keynezyen çapraz eksik istihdam dengesini yansıtır.

Bu model, Samuelson'ın (ve Keynes'in) kapitalizmin doğasında varolan şekliyle dengesiz olduğu ve tam istihdamdan daha düşük bir seviyede (M) belirsiz bir biçimde takılıp kalmış olabileceği şeklindeki görüşünü yansıtır. Kapitalist ekonomide, tam istihdamı garanti eden hiçbir "otomatik mekanizma" yoktur (Samuelson ve Nordhaus 1985: 139). Samuelson, kapitalizmi, direksiyonu olmadığı için sık sık yoldan çıkan ve kaza yapan bir otomobile benzetir. "Özel sektör ekonomisi, etkili bir direksiyonu ya da idarecisi olmayan bir makineden tamamen farklı değildir. Telâfi edici maliye politikası böyle bir idareciyi veya termostat kontrol aletini tanıtmaya çalışır" diye yazmıştır (Samuelson 1948: 412).

Şekil 14.1 Millî Gelirin Belirlenmesi ile İlgili Keynezyen Çapraz: Tasarruf ve Yatırım Geliri Nasıl Belirler

Kaynak: Samuelson (1948: 259). McGraw-Hill'in izniyle yeniden basılmıştır.

MATEMATİKSEL KATILIK![1] İKTİSAT TEORİSİ NASIL BİÇİMSELLEŞTİRİLDİ, MATEMATİKSELLEŞTİRİLDİ VE KISIRLAŞTIRILDI!

Bazen en ileri düzeydeki öğrencilerimizin çoğunun sağduyudan başka her şeyi bildikleri ileri sürülür.

Paul A. Samuelson (1960: 1652-53)

Matematiksel ekonomi teorisi son zamanlarda giderek daha fazla soyut, daha fazla saydam ve daha fazla kısır hâle gelmiştir.

Michio Morishima (1976: viii)

Paul Samuelson, 1940'larda *İktisadî Analizin Temelleri*'ni yazmasının ardından genellikle modern matematiksel iktisadın kurucusu olarak kabul edilir. O zamandan beri, (ekonometri olarak bilinen) formüllü model kurma ve bu modelleri test etme, iktisadın bir bilim olma yolundaki ayrılmaz bir parçası olmuştur; ancak, tartışmasız değil tabiî ki.

Samuelson'ın oldukça modern ve biraz da garip ve şok edici gözüken (avant-garde) teorilerine eski tüfeklerin (The Old Guard) tepkisi, en iyi Chicago'dan Frank Knight tarafından özetlenebilir. Knight, 1950'lerde bir AEA yönetim toplantısında, gruba hitaben açıkça "Eğer savunamadığım bir şey varsa, o da bir Keynesçi ve tekelci rekabete inanan kişidir" demiştir.

Bir meslektaşı, "ekonomik analizde matematiğin kullanılmasına inananlar hakkında ne düşünüyorsun Frank?" diye sordu.

Sert bir şekilde "Onları da savunamam" diye cevap verdi (Samuelson 1977: 886-87).

Matematik, 1870'lerdeki marjinalist devrimle birlikte biçimsel denklemleri kullanan Stanley Jevons ve Leon Walras (fakat Carl Menger kullanmadı) vasıtasıyla ekonomik alana girmiştir. Stanley Jevons ders kitabının önsözünde "bütün ekonomi yazarlarının bilimsel oldukları derecede, matematiksel olmaları gerekir" diye iddia etmiştir (1965 [1879]: xxi). İktisadı herkesten fazla bilimsel bir disipline çeviren Alfred Marshall matematiği ve grafiği çok fazla kullanmıştı.

"MATEMATİĞİ YAKIN"

Bununla birlikte, Marshall, matematiksel iktisadın bir Ricardocu kötü alışkanlık olmasına üzülüyordu. Marshall, formüllerini ve şekillerini kitabının ekler bölümüne sakladı. Arkadaşına yazdığı bir mektupta, iyi matematiksel teorinin iyi bir iktisat olmayabileceği hususunda uyarıda bulundu. Beş kural ortaya koydu:

---

[1] Bu hayal kırıklığına uğratan deyimi ilk kullanan Robert Heilbroner'e teşekkürlerimi sunarım.

(1) Matematiği bir araştırma motoru gibi kullanmaktan daha çok kısaltma dili olarak kullan. (2) İşini bitirene kadar onlara bağlı kal. (3) İngilizce'ye çevir. (4) Sonra gerçek hayattan önemli örneklerle açıkla. (5) Matematiği yakıp yok et. (6) 4'te başarılı olamazsan, 3'ü yok et. Benim çoğunlukla yaptığım şey, bu sonuncusudur... İngilizce dilinin matematik kadar kısa olduğu durumlarda, insanların matematiği kullanmasını önlemek için yapabileceğiniz her şeyi yapmanız gerektiğini düşünüyorum (Groennewegen 1995: 413).

Yukarıdaki gibi serzenişli yorumlar, Ludwig von Mises'in konuyla ilgili uç görüşlerinden birini hatırlatmaktadır: "Matematiksel metot, onun sadece kısır oluşundan dolayı reddedilmemelidir. Bu, yanlış varsayımlardan başlayan ve yanıltıcı sonuçlar çıkarmaya yol açacak bütünüyle tehlikeli bir yöntemdir" (Mises 1966: 350).

SAMUELSON SALDIRIYA DEVAM EDİYOR

Paul Samueson, Marshall'ın Tanrı'nın var olup olmadığının insanlar tarafından bilinemeyeceğine dair inancına (agnostisizmine) ve Mises'in ateistliğine alınmıştı. Occam'ın Razor'una göre, Samuelson'un saf matematiksel *İktisadî Analizin Temelleri* kitabı, Marshall'ın açıklamalarını "tamamen tersine çevirdi" (Samuelson 1972 [1947]: 6). Samuelson, matematiksel formülleri, geleneksel yazı ile ifade etme yöntemine tercih etmişti.

Bileşik Devletler'de Samuelson ve İngiltere'de John Hicks, 1930'ların geometrisini 1950'lerin ve 1960'ların çok değişkenli matematiksel hesaplama yöntemine dönüştürerek öncülük ettiler. 1940'larda, John von Neumann oyun teorisini ekledi. 1964'e gelindiğinde, Samuelson galibiyetini ilân etti: "İktisat daha önce hiç bu kadar matematiksel ve teknik olmamıştı" (Samuelson 1972: xii). Gerçekten, 1980'li yılların başlarına kadar, *American Economic Review*'de yayınlanan bütün raporların yüzde 96'sı tamamen matematikseldi. Yaklaşık yüzde 38'i hiçbir suretle tarihsel gerçeklere atıfta bulunmamıştı (McCloskey 1998 [1985]: 139-40).

ARTAN TERS TEPKİ

Bir süre, matematiksel zafer öyle ileri bir seviyeye gelmişti ki, Marksistler de dahil olmak üzere hemen bütün iktisat okulları analitik geometri, diferansiyel denklemler ve en küçük kareler regresyonunu kullanmaya başlamıştı. Arjo Klamer ve David Colander "Teoremler, yardımcı önermeler ve matematik içeri, İngilizce dışarı" diye ifade etmişlerdi (1990: 4).

Fakat, sonuçlar çoğu zaman memnun edici değildi. Örneğin, 1960'larda Joan Robinson ve Piero Sraffa'nın Cambridge Okulu, Cambridge "yeniden geçiş" (reswitching) tartışması[2] olarak bilinen Avusturya Okulu'nun sermaye

[2] Bu tartışmayla ilgili olarak benim yazmış olduğum özet için, bakınız Skousen (1990: 117-20).

teorisine meydan okuyordu. Bu radikal iktisatçılar, gelişmiş karmaşık matematiksel formülleri kullanarak, daha yüksek tasarruf oranının daha düşük faiz oranlarına ve daha fazla verimliliğe ve dolaylı üretime neden olduğunu ileri süren standart neoklâsik büyüme modelini çürütmeye çalıştılar (Bölüm 7'ye bakınız). Bir noktada, Paul Samuelson ve Robert Solow (diğer Cambridge üyeleri) bile tamamen teorik bir ispatla ikna edildiler. Fakat, eleştiride bulunanlar hiçbir zaman kendi durumlarını ve neticede tartışmayı geçersiz hâle getirecek herhangi bir uygulamaya dayalı kanıtla ortaya çıkamadılar. Robert Solow, 1987'de Nobel Ödülünü kabul konuşmasında, "yeniden geçiş" tartışmasının "zaman kaybı" olduğunu açıklamıştır. (1988: 307-17).

Klamer ve Colander tarafından yapılan araştırmalar, iktisatta lisans-üstü eğitim gören öğrencilerin, ileri teori ve gerçeklik arasındaki büyüyen aşırı görüş ayrılığı hâline gelen akademik faaliyet alanının 'Ricardocu kötü alışkanlık' ile depresyona girdiklerini göstermiştir. "Çoğu boşa giden, herhangi bir sebep gösteremesek de doğru olduğundan emin olduğumuz bu duygularımıza niçin kapıldık?" (Klamer ve Colander 1950: xiv). Robert Kuttner "İktisat bölümleri, dar bir gruba hitap eden matematikte parlak, ancak gerçek ekonomik hayattan habersiz *geri zekâlı bilginler* kuşağına diploma veriyor" demişti. (1985: 74). Hatta, ekonometri olarak bilinen modellerin test edilmesi bile ateş altındaydı. "Haydi Muhafazakârları Ekonometrinin Dışına Çıkartalım" başlıklı yazı, iktisatta istatistiğin ve matematiğin yanlış kullanımı üzerine yazılan tanınmış bir makaledir (Leamer 1983). Yüksek R-kare, bir değişkenin diğerine neden olduğunu göstermez. (Los Angeles California Üniversitesi'nden) Axel Leijonhufvud, "Ekonomiler Arasında Hayat" adlı renkli masalında, papazlar sınıfı olarak nitelendirdiği "Matematiksel İktisatçılar"la, çıkmaz sokağa götüren "acımasız" bir grup diye alay ediyordu. (1981: 350, 355).

Birçok iktisatçı realiteye dönmeyi talep etmiştir ve *American Economic Review* (AER) ve diğer dergilerin daha sonraki baskıları daha gerçekçi olmaya başlamıştır. AER ve diğer meslekî yayınların giderek okunamaz hâle gelmesiyle —ve dolayısıyla okunmaması— yönündeki artan şikayetler dikkate alınarak, AEA, 1980'lerin ortasında *Journal of Economic Perspectives (JEP)*'i yayınlamaya başladı. Matematiğin büyük ölçüde yer almadığı *JEP*, şu anda dünyada en fazla okunan iktisat dergisi olarak kabul edilmektedir.

ÇARPANIN BÜYÜLÜ İŞLEYİŞİ

Telâfi edici maliye politikası nasıl işler? Keynezyen teoride ekonominin büyümesi ve tam istihdama ulaşması için iki yol vardır: Yatırım eğrisi *I*'yı yukarı doğru kaydırmak ya da tasarruf eğrisi *S*'yi sağa doğru kaydırmak.

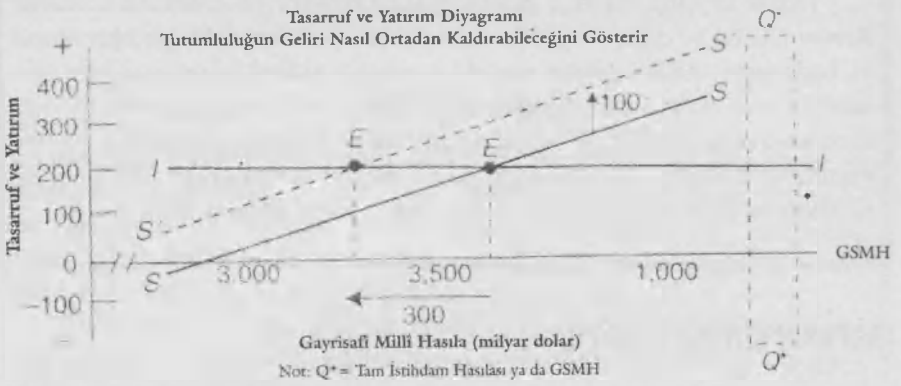
Önce yatırım eğrisine bakalım. *I* eğrisi, esas itibariyle arttırılan devlet harcamaları ya da vergi indirimleri yoluyla iş âleminde güvenin yeniden tesisi ile yukarı doğru kaydırılabilir. Her iki teknik de çarpan etkisine sahiptir: İster 100 milyar dolarlık bir harcama programı olsun, isterse eş-değer bir vergi indirimi olsun, her ikisi de 400 milyar dolar tutarında yeni bir gelir yaratabilir.

Fakat, Samuelson Keynezyen sistemde, devlet harcamalarının vergi indirimine göre daha yüksek bir çarpana sahip olduğuna dikkat çeker. Niçin? Çünkü, bir federal programın yüzde 100'ü harcanır, oysa bir vergi indiriminin sadece bir bölümü harcanır; kalanı tasarruf edilir. Samuelson bu tespitini "denk bütçe çarpanı" olarak adlandırır. Bundan dolayı, durgunluğa karşı harcama tarafı bir vergi indirimine göre daha etkili bir silâh olarak düşünüldüğü için, Keynezyenler tarafından yeni bir federal harcama programı, vergi indirimine tercih edilir.

TASARRUF PARADOKSU ADAM SMITH'İ REDDEDER

Durgunluktan çıkmanın ikinci yolu, tasarruf eğrisi *S*'nin sağa kaymasını sağlayacak şekilde halkın tüketim eğilimini arttırmaktır.

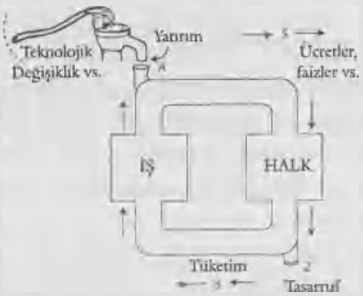
Keynezyen modelde, halk ekonomik çöküş esnasında daha fazla tasarruf etmeye karar verirse, bunun sadece işlerin daha da kötüye gitmesini sağladığına dikkat etmek gerekir. Tüketiciler daha az satın alır, üreticiler çalışanları işten çıkarır ve neticede hanehalkı daha az tasarruf yapmış olur. Faiz oranları sabit varsayıldığı için, artan tasarruf arzı, ham Keynezyen modelde faiz oranlarını daha aşağıya düşüremez ve yatırımları teşvik edemez. Aşağıdaki diyagramda, daha fazla tasarruf, tasarruf eğrisi S'nin sola geriye doğru kayması ve I eğrisinin yükselmesine bir etkisinin olmadığı anlamına gelmektedir.

Şekil 14.2: Samuelson'un "Tasarruf Paradoksu"
Kaynak: Samuelson ve Nordhaus (1989: 184).
McGraw Hill'in izniyle.

Samuelson bu olguyu "tasarruf paradoksu"* olarak isimlendirir -tutumlu olma arzusundaki artış daha az toplam tasarrufla sonuçlanır! Kendisi, "işsizlik ortamında, *tasarruf etme cabasının* daha çok değil, aksine *daha az* tasarrufla sonuçlanabileceğini" söylemiştir (Samuelson 1948: 271). Elbette, Keynes hemen hemen aynı şeyi daha etkili bir biçimde söylemişti: "Ulusal ve kişisel finansmanımızda daha erdemli olduğumuz, daha kararlı bir şekilde tutumlu olduğumuz ve daha katı bir şekilde gelenekçi olduğumuz müddetçe, gelirlerimiz daha da çok düşecektir" (Keynes 1973: 111). Bkz. Şekil 14.2.

Adam Smith'in ve Benjamin Franklin'in fikirlerinin ve teorilerinin doğruluğuna ve kabul edilirliğine yönelen bu saldırı, Samuelson'u memnun etmişti. Smith, tasarrufun evrensel bir avantaj olduğu sonucuna varmıştı ve bunu "her bir aile için basiretli olan bir şey, büyük bir krallık için kolay kolay bunun tersi bir şey olmaz" şeklinde ifade etmişti (1965 [1776]: 424). Franklin her çocuğa "tasarruf edilen bir peni kazanılan bir peni'dir" diye öğüt verirdi. Fakat, Samuelson bu düşünceyi bir "terkip yanılgısı"* olarak nitelendirmiştir. "Ayrı ayrı her bir kişi için iyi olan şey, herkes için iyi olmak zorunda değildir" diye karşı çıkmıştır. Bunun ötesinde, Franklin'in "eski [tasarruf] erdemleri modern günahlar olabilir" (1948: 270). Geçmişle yakın ilişkisi olan ve bugün varolan bir ders kitabının belirttiği gibi, "tasarruflar, bir bireyin zenginleşmesini mümkün hâle getirebilirken, eğer topyekün bir millet daha fazla tasarruf yapmaya karar verirse, sonuç herkes için bir iktisadî durgunluk ve fakirlik olabilir" (Baumol ve Blinder 1988: 192).

Teknolojik değişim, nüfus artışı ve diğer dinamik faktörler, yatırım pompasının kolunun varlığını korur. Gelir, yatırımdaki değişmelerle yükselir ve düşer. Herhangi bir zamandaki denge gelir seviyesi, sadece Z'deki plânlanan tasarrufun A'daki plânlanan yatırıma eşit olduğu zaman gerçekleşir.

Şekil 14.3: Tasarruf Sistemden Dışarı Sızarken Hidrolik Yatırım Baskısı Ekonomiyi Pompalar
Kaynak: Samuelson (1948: 264). Mc Graw-Hill'in izniyle.

* Terkip yanılgısı (Fallacy of composition): Bir bütünün parçaları için geçerli olan bir yargının bütün için de geçerli olacağını kabul etme yanılgısı. Örneğin, kalabalık bir salonda her bir birey, diğerleri otururken ayağa kalktığı zaman sahneyi daha rahat görebilir; ancak, bundan yola çıkarak bütün bireylerin ayağa kalktığı zaman da aynı şeyin geçerli olacağı sonucuna varmak yanlıştır. (Ed.)

Keynezyenler, tam istihdam dönemleri boyunca tasarrufları bir avantaj olarak seve seve onayladılar, ancak Samuelson bunun nadiren meydana geldiğinden emindi. "Fakat, tam istihdam ve enflâsyonist şartlar, yakın tarihimizde sadece bazı durumlarda ortaya çıkmıştır" diye yazdı. " Çoğu zaman biraz kaynak israfı, biraz işsizlik ve biraz talep, yatırım ve satınalma gücü yetersizliği vardır" (1948: 271). Bu paragraf, kitabın ilk on bir baskısında hemen hemen aynı kaldı.[3]

SIZINTI OLARAK TASARRUF

Samuelson, Keynes'i taklit ederek sistemin dışına "sızabilecek" ve "toplumsal kötü bir alışkanlık" olabilecek olan yatırıma gitmeyen tasarruflara karşı savaş ilân etti (1948: 253). Tasarrufu yatırımdan ayıran bir diyagram geliştirdi (bakınız, Şekil 14.3). Bu diyagram, yukarıdaki yatırım hidrolik koluyla bir bağlantısı olmayan, sistemin dışına sızan tasarrufları gösterir. (Bu diyagram, devlet harcamaları yoluyla ekonomiye canlılık kazandırma konusu üzerinde durmak suretiyle, gözlemcilerin bu modeli "hidrolik Keynesçilik" olarak isimlendirmelerine yol açmıştır.)

TÜKETİM, TASARRUFTAN DAHA MI ÖNEMLİ?

Keynezyen model, tüketimin tasarruftan daha üretken olduğu şeklinde tuhaf bir sonuca ulaşmaktadır. Yukarıda Keynezyen çapraz modelinde işaret edildiği gibi, "tüketim eğilimindeki bir artış (daha düşük tasarruf oranı), tam istihdama yol açar. Keynes, zorla alınan miras vergilerinin ve servetin, varlıklı insanlara göre gelirlerinin daha yüksek yüzdesini tüketen düşük gelir gruplarının lehine olacak şekilde dağılımım yeniden düzenleyen politikalar dahil, "tüketim eğilimini arttırmaya dönük her tür politikayı" onaylamıştır (1973 [1936]: 325). Keynezyen ders kitabını ilk defa yazan Kanadalı iktisatçı Lorie Tarshis, yüksek oranlı tasarrufların, "sıkıntılarımızın en önemli kaynaklarından biri" olduğunu ve federal hükümetin hedeflerinden birinin, "tasarruf teşviklerini azaltmak olması gerektiğini" söylüyordu (Tarshis 1947: 521-12). Keynezyen iktisatçı Hyman Minsky "Politika tercihi, yatırımlar aracılığıyla büyümenin teşvik edilmesinden, tüketimin arttırılması yoluyla tam istihdamın sağlanmasına doğru kaymalıdır" diyerek, yukarıdaki ortodoks olmayan yaklaşımı destekliyordu. (Minsky 1982: 113). Elbette, bu Keynezyen teorinin tamamı, yüksek tasarruf seviyesinin ekonomik büyüme için bir anahtar bileşen olduğunu savunan geleneksel klâsik büyüme teorisine karşı çıkıyordu.

---

[3] Şaşırtıcı bir şekilde, Samuelson, son zamanlarda "tasarruf-karşıtı Keynezyen" olarak yaftalanmasına karşı çıkmıştır. Samuelson, Martin Feldstein'in kendi öğrencilik günlerinde Harvarddaki iktisatçıların da tasarruflara saldırdıklarından açıkça şikâyetçi olduğuna dikkat çektikten sonra, Martin Feldstein'in Kongre'den önce daha fazla tasarruf ve yatırım ve daha az tüketimi savunur gözüktüğünü söylemiştir. Benim yanıtım şu: O zaman, Samuelson ders kitabında niçin öyle söylemedi?

KEYNESÇİLİK POLİTİK OLARAK YANSIZ MIDIR?

Keynezyen "gelir belirlenmesi teorisi"nin politik olarak "yansız" olması, Samuelson'ı tatmin etmişti. Örneğin, "bu teori, özel teşebbüsü korumak kadar onu sınırlandırmak ve hükümetin malî müdahalelerine saldırmak kadar onları savunmak için de kullanılabilir" (1948: 253). Fakat kanıtlar, bu iddia ile uyuşmamaktadır.

Sözgelimi, denk bütçe çarpanı (Samuelson, kendisinin en muhteşem "bilimsel keşiflerinden" birisi olarak kabul eder), konjonktüre karşı bir politika olarak devlet harcama programlarını, vergi indirimlerine tercih eder. Samuelson'a göre, (varlıklı insanlar üzerine daha yüksek vergi oranları koyan) artan oranlı vergilendirme, ekonomi üzerinde "tercih edilebilir" yeniden dağıtımcı bir etkiye sahiptir: "Dolarlar, harcama yapmaya istekli fakirler yerine, tutumlu zengin insanlardan alındığı ölçüde, artan oranlı vergiler, satın alma gücünü ve istihdamı en yüksek seviyede tutma eğiliminde olacaktır (1948: 174).

Samuelson, aynı zamanda, sosyal güvenlik vergilerini, tarım sektörüne yapılan yardımı, işsizlik tazminatını ve diğer refah devleti uygulamalarını, ekonomide "otomatik denkleştiriciler" olarak desteklemiştir. Samuelson'ın ders kitabının indeks kısmı düzenli olarak (eksik rekabet, dışsallıklar, servet eşitsizliği, tekel gücü ve kamu malları dahil), "devlet aksaklıkları"nın değil, "piyasa aksaklıkları"nın listesini verir. Kendisinin ön yargısı güçlü bir şekilde ortadadır.

DENİZ FENERİNİN TUHAF DURUMU

Devlet, onlar olmaksızın toplum hayatının düşünülemez olacağı ve yapıları gereği uygun bir şekilde özel teşebbüse bırakılamayan belli vazgeçilmez kamu hizmetleri sağlar.

Paul Samuelson (1964:159)

Samuelson, "Devletin Ekonomik Rolü" başlıklı bölümünde; özel girişimin sağlayamadığı ideal bir kamu malı örneği olarak deniz fenerini kullanmıştır. "Deniz fenerinin ışığı görülebilen alanda herkese yardım eder. Bir işadamı, her kullanıcı için ayrı bir fiyat talep edemeyeceğinden, deniz fenerini kâr amacı ile inşa edemezdi" (1964: 159).

Gerçekten öyle mi? Klâsik bir makalede, Chicago iktisatçılarından Ronald H. Coase, ondokuzuncu yüzyıldan önce İngiltere'de özel kişilerin ve şirketlerin sahibi olduğu sayısız deniz fenerinin inşa edildiğini ve liman yakınlarında demirleyen gemilere geçiş ücreti uygulayarak kâr elde ettiklerini ortaya koymuştur. Trinity House, deniz fenerini işletmek ve gemilerden yararlanmaları karşılığında bir ücret almak üzere 1514'de özel mülkiyete işletme izninin verildiği en iyi örnekti (Coase 1988 [1974]).

ÜST DÜZEY İKTİSATÇILAR TARİHİ ÖNEMSEMEZLER

Coase, Samuelson'ın doğruluğunu iyi araştırmadan deniz fenerlerinin hükümet tarafından sağlanan kamu hizmetleri olduğunu basit bir şekilde varsayan yegâne iktisatçı olmadığını kaydetmiştir. En seçkin İngiliz iktisatçıları John Stuart Mill, Henry Sidgwick ve Arthur C. Pigou bile, anlaşılan, kendi ülkelerinde özel deniz fenerleri tarihinden haberdar değillerdi. Coase, "deniz feneri, bir örnek gösterim olarak hizmet etmesi amacıyla, üzerinde fazla düşünülmeden o anda basit bir şekilde telâffuz edilen bir isimdir" sonucuna varmıştır.

Samuelson, deniz fenerlerinin genel gelirlerin dışında finanse edilmesini tavsiye etmeye devam etti. Coase'a göre böyle bir finansal sistem Britanya'da hiç denenmedi; "[Trinity House'daki] hizmet, gemilerden alınan ücretlerle finanse edilmeye devam etti" (1988: 213).

Çok daha şaşırtıcı olan şey, Coase bu çığır açan (ve iyi tanıtımı yapılan) makalesini 1974'te yazmasına rağmen, Samuelson, deniz fenerini sadece hükümetin sunabileceği ideal bir kamu malı olarak kullanmaya devam etti. Samuelson'a, Coase'un açıklamasını kabul etmekteki eksikliğinden dolayı alenen sert bir şekilde çıkışmamdan sonra (Skousen 1997: 145), nihayet kitabının on altıncı baskısında bir dipnotta "daha önceki bir çağda" özel deniz fenerlerinin varlığını kabul etti; fakat, daha sonra özel deniz fenerlerinin hâlâ bir "bedavacı" sorunu ile karşı karşıya olduğu konusunda ısrar etti (1998: 36).

MAHCUP BİR MİLLÎ BORÇ SAVUNUCUSU

Önceki baskılarda, Samuelson millî borcun bir yük olduğunu reddetti. İlk baskıda "kendimizden borç almalıyız" iddiasını öne çıkarıyordu: "İç borç faizi, Amerikalıların Amerikalılara ödeme yapmasıdır; malların ve hizmetlerin doğrudan kaybı söz konusu değildir" (1948: 427). Samuelson, yedinci baskıda (1967a) özel yatırımların "dışlanması" (crowding-out) korkusu ortaya çıktıktan sonra, sözlerine şöyle devam etmiştir: "Diğer taraftan, C + I + G denge kesişim noktasını tam istihdama doğru yukarı hareket ettirecek başka uygun bir yol olmadığı zaman, borçlanma, aslında aksi durumda meydana gelecek olandan daha fazla cari sermaye birikimini özendirecek derecede orta vadede olumsuz bir yükü temsil eder" (1967a: 346). Samuelson, ulusal borç hakkındaki bir ek'in sonunda, federal (kamu) borç finansmanı ile AT&T'nin borca dayalı "sürekli" büyüme örneğinde olduğu gibi özel borç finansmanını karşılaştırmaktadır (1967a: 358).

Samuelson, üstü kapalı olarak devlet borcunun, konjonktür dalgası boyunca ille de dengeli olmak yerine, sürekli olarak büyüyebildiğini de belirtmiştir.[4]

Özetle, Keynezyen iktisat, Samuelson'ın takdim ettiği gibi, savaş sonrası dönemde büyük-devlet kapitalizminin çok kötü bir örneği olmuştur. "Bir *laissez-faire* ekonomisi, tam istihdamı sağlama alacak gerekli yatırım miktarının tam olarak bulunacağını garanti edemez" (1967a: 197-78). Bunu, ancak güçlü bir devlet sağlayabilir.

ELEŞTİRMENLER KEYNEZYEN İKTİSADA KARŞI UZUN BİR MÜCADELEYE BAŞLIYOR

Samuelson, kitabının ilk baskısında, Keynezyen sistemin "bütün düşünce okullarının iktisatçıları tarafından gittikçe daha çok kabul edildiğini" iddia etmişti (1948: 253). Kitabının popülaritesinden yola çıkarak hüküm vermek gerekirse, Samuelson kesinlikle haklıydı. 1950'ler ve 1960'larda, iktisadın ana bölümlerinde görev yapan bilim adamları, meslek yaşamlarının tamamını; tüketim fonksiyonu, çarpan, millî gelir istatistikleri ve diğer Keynezyen toplamlar üzerinde uygulamalı çalışmalar yaparak harcamışlardır. Keynezyen makro iktisat, anlaşılması kolay olduğu için (artan tüketim harcaması "ekonomi için iyi"dir, gibi...), gazeteciler arasında; oy satın alan açık finansmandan dolayı da politikacılar arasında popüler oldu. Samuelson'ın MIT'den meslektaşı olan Nobel ödülü sahibi Robert Solow, bu yeni iktisat anlayışını büyük bir iftiharla şu ifadeleriyle özetlemiştir: "Kısa dönem makro ekonomik teori, oldukça tatmin edici bir seviyeye gelmiştir... Bundan sonra kalanların hepsi, boş kutuları doldurmak gibi sıradan basit işlerdir" (1965: 146).

PİGOU ETKİSİ: İLK SALDIRI

Fakat, eleştirmenler zamanla Keynezyen yapıdan bir şeyler yontmuşlardır. İlk itiraz, Keynes'in, faiz oranlarının oldukça düşük, "likidite tercihi"nin ise oldukça yüksek olduğu derin bir depresyonda, ekonominin sonsuz bir şekilde tuzağa düşebileceği; böylece, faiz oranlarını düşürmenin herhangi bir etkisinin olmayacağı yönündeki korkusunu ifade eden "likidite tuzağı" doktrinine idi (1973: 207) Likidite tuzağı doktrinine ilk karşı çıkan kişi, ilginç bir şekilde Keynes'in *Genel Teori*'de karaladığı zayıf rakip Arthur C. Pigou idi. Pigou, 1940'lı yıllarda kaleme

[4] Samuelson'ın açığa dayanan harcama düşüncesiyle uyuşan popüler bir çalışma, Robert L. Heilbroner ve Peter L. Bernstein'in *A Primer on Government Spending* başlıklı çalışmasıdır Bu durum, söz konusu çalışmada şu şekilde ifade edilir: "Son deneyim göstermektedir ki, ekonomi, hükümet açık verdiğinde daha hızlı büyüyor; gelirler harcamaları aştığında ise, daha yavaş büyüyor" (1963: 119).

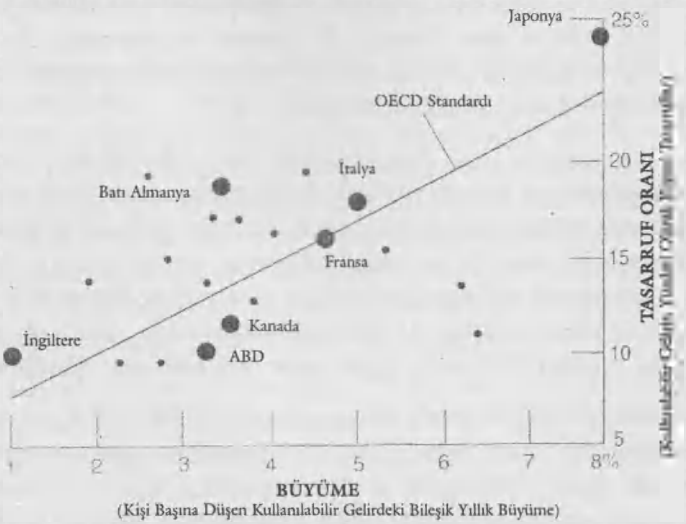
aldığı bir dizi makalede, Keynes'in fiyatlarda ve ücretlerde görülen deflâsyonist bir durumun yararlı yan etkisini görmezlikten geldiğini söylemişti. Deflâsyon, bireylerin ve işletmelerin nakit paralarının, Hazine kâğıtlarının, nakit-değerli sigorta poliçelerinin ve diğer likit varlıklarının reel değerini artırır. Bu likit varlıkların değerindeki artış, toplam talebi artırır ve ekonomide işlerin kötüye gidişinin sona erdiği ve toparlanma eğiliminin belirdiği dönemde, yeni satınalma gücü yaratacak ve yeni işçilerin işe alınmasını sağlayacak fonlar sağlar (Pigou, 1943, 1947). Bu pozitif reel servet etkisi ya da daha sonra Israilli iktisatçı Don Patinkin'nin yankı uyandıran *Para, Faiz ve Fiyatlar* (1956) adlı eserinde "reel balans etkisi" olarak adlandırdığı şey, Keynezyen likidite tuzağı ve eksik istihdam dengesi doktrinini çok sarstı.

Pigou'nun "servet" ya da "reel balans" etkisi, aynı zamanda bir çöküş döneminde ücret indirimleri konusuna da uygulanabilir. Keynes, ekonomiyi, kalıcı bir iyileşmenin sağlanmasından dolayı ortaya çıkan yeni denge şartlarına uyumlu hâle getirmek için ücret indirimlerinin zorunlu olduğunu savunan klâsik iddiayı reddetmiştir. Keynes, sürekli işsizliğin, aşırı ücret oranlarından kaynaklandığını ileri süren geleneksel görüşün aksini savunarak, ücret indirimlerinin sadece talebi daha fazla aşağıya çekeceğini ve işsizliği düşürmek için hiçbir şey yapamayacağını iddia etti. Fakat Keynes ve onu takip edenler, ücret oranlarını toplam ücretle karıştırdılar. Patronlar, bir durgunluk ve yaygın işsizlik durumuyla karşı karşıya kaldıklarında, ücret *oranlarında* bir indirimin net istihdamı ve (bordro hesabına göre) ödenen toplam ücreti gerçekten artırabileceğini fark ederler. Ücretlerin düşürülmesi, firmalara, ekonomide anî ve hızlı düşüşün yol açtığı durgunluğun yaşandığı en aşağı seviyede daha fazla işçi çalıştırma imkânı sağlar. Ekonomide kötüye gidiş sona erdiğinde, iyi yönetilen şirketler, düşük ücretten daha fazla işçi çalıştırmaya başlar. Bunun sonucunda, ücret haddi düşük seviyede kalsa bile, toplam ödenen ücret artar ve dolayısıyla, bu durum, ekonominin gelecekte yeniden toparlanma yoluna girmesini sağlar (Hazlitt 1959: 267-69); Rothbard 1983 [1963]: 46-48).

BÜYÜME VERİLERİ TASARRUF YAPMAMA DOKTRİNİ İLE ÇELİŞİYOR

İktisat tarihçilerinin, uzun dönem ekonomik büyüme için her zaman anahtar bir unsur olarak düşünülmüş olan tasarrufa ilişkin Keynezyen antipatiye dair ciddî şüpheleri olmuştur. Büyüme oranlarının savaş sonrası dönem boyunca yüksek tasarruf oranlarından çok yararlanmış olduğu Almanya, İsviçre, Japonya ve Güney Doğu Asya gibi Avrupa ve Asya ülkelerine özellikle işaret ederler. Her ikisi de Keynezyen olan Nobel ödüllü Franco Modigliani ve en çok tutulan ders kitaplarından birinin yazarı olan Campbel McConnell, tasarruf oranları ile ekonomik büyüme arasında doğrudan bir ilişkinin olduğunu kabul etmişlerdir. Örneğin, Şekil 14.4'teki grafik, Franco Modigliani'nin 1986'da Nobel Ödülü aldığı çalışmasında yer almıştır.

Tarihsel olarak, kanıtlar çok güçlüdür: Standart Keynezyen tahminin tam tersi olarak; daha yüksek tasarruf oranı, daha yüksek büyümeye yol açmaktadır. Son günlerdeki Keynezyen ders kitaplarından birinin, tasarruf paradoksunu, öğrencilere öğrettikten sonra açıkladığı gibi: "hükümetlerin tasarrufları teşvik etmemesi gerçeği, genel olarak tasarruf paradoksunun bir reel dünya sorunu olmadığını göstermektedir (Boyes ve Melvin 1999: 265).

Şekil 14.4 Tasarruf ve Büyüme El Ele Gider: Seçilmiş Ülkelerde Büyüme ve Tasarruf Oranları
Kaynak: Franco Modigliani (1986: 303)
The Nobel Vakfı'nın izniyle yeniden basılmıştır.

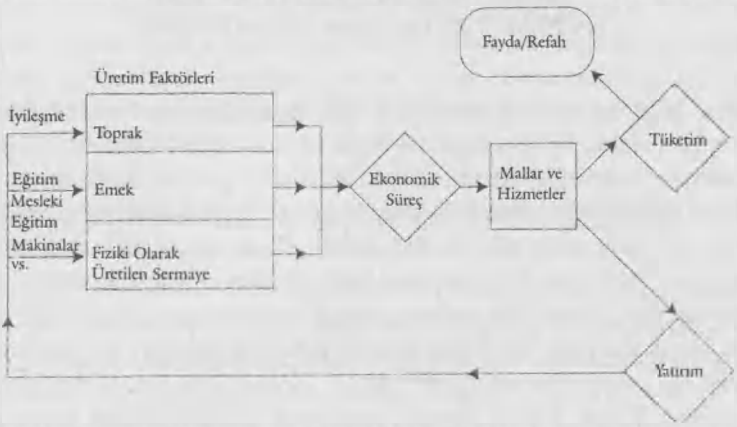
Fakat, o zaman tasarruf paradoksu hâlâ niçin öğretilir? Tasarruf paradoksu, sadece tarihsel olarak ispat edilmemiş değil, aynı zamanda temelden de hatalıdır. Sorun, Keynezyenlerin tasarrufu ekonomiden çıkıp gözden kayboluyor; gerçekten iddihar (gömüleme) olarak tutuluyor ya da banka kasalarında yatırıma gitmeyip, eriyip gidiyormuş gibi ele almalarıdır. Tasarruf, gerçekte harcamanın sadece başka bir şeklinden ibarettir; yani, cari tüketim değil, gelecekteki tüketimdir. Keynezyenler, tasarrufun, sadece negatif yanı olan cari tüketimden özveride bulunma yönü üzerinde dururken, pozitif yanı olan üretken bir girişimde yatırım olarak kullanılan yönünü ihmal ederler. Bölüm 7'de belirtildiği gibi, Avusturyalı iktisatçı Eugen Böhm-Bawerk, tasarrufun olumlu yönüne vurgu yapmıştır: "Ekonomik olarak ilerlemiş bir ulus, iddihar yapmaz, bunun yerine tasarruflarını yatırıma yönlendirir. Menkul kıymetler satın alır, tasarruf ya da ticarî bankalarda faiz karşılığında parasını mevduat olarak tutar, borç olarak verir, vs. (1959: 113).

TASARRUFUN DA BİR ÇARPANI VAR!

Tasarruf, aslında daha iyi bir harcama şeklidir. Çünkü, gelecekteki verimlilik için potansiyel olarak sınırsız bir ödeme sunar (bundan dolayı, Franklin'in nakaratı "tasarruf edilen bir peni, kazanılan bir penidir" olmuştur). Eğer genel olarak halk daha fazla tasarruf ederse, tasarruf havuzu genişler, faiz oranları düşer, eski teçhizat yenilenir ve daha fazla araştırma ve geliştirme, yeni teknoloji ve yeni üretim süreçleri devreye girer. Gelecekteki faydalar hesaplanamaz. Bu arada, salt tüketim mallarına harcanan fonlar, belli bir dönem içinde tamamen kullanılır ya da zamanla değeri düşer, önemsiz hâle gelir.

Keynezyen çarpan *k*, halk daha fazla tükettikçe daha yüksek çıkar. Fakat, bu teorinin destekleyicileri normal koşullar altında yanlış bir varsayım olarak, tasarrufların yatırıma gitmeyeceğini düşünürler. Halbuki, gerçekte gelirin her iki öğesi de (tüketim ve tasarruf) harcanır. Dolayısıyla, çarpan *k* sonsuzdur! Tasarruf unsuru da, ara üretim safhalarında yatırıma dönüştükçe, ekonomide bir çarpan etkisi meydana getirir. Bunun da ötesinde, tasarruf *k*'sı, teorik olarak tüketim *k*'sından daha üretkendir. Çünkü, diğeri kadar hızlı kullanılıp tüketilmez.

Samuelson'ın hidrolik modeline geri dönersek (Şekil 14:3); tasarruf, sistemin dışına çıkan bir sızıntı değil, aksine, yeni teknoloji, eğitim ve öğretim (daha ziyade meslekî eğitim) aracılığıyla, üretim faktörlerini (toprak, emek ve sermaye) geliştirmek için, sisteme geri döner. Şekil 14.5, tasarruf, tüketim ve ekonominin gerçekte nasıl işlediğini gösterir.

Şekil 14.5: Tasarrufun Ekonomik Sistem İçerisinde Yatırıma Dönüşmesi
Kaynak: Ekins ve Max-Neef (1992: 148). Routledge'nin izni ile yeniden basılmıştır.

Samuelson'ın, kitabında hidrolik model yerine, yıllarca Şekil 14.5'teki diyagramı yayınlaması gerekirdi. Buradaki çizelgede, ekonomik faaliyetin nihaî a-

macı artan faydayı sağlamaktır. Bu diyagramda, tüketimin nasıl tamamen sona erdiğine dikkat edin. Dışarı sızan ve fayda olarak tüketilen, tüketimdir -tasarruf değil. Tasarruf, diğer taraftan, yeni yatırımları kolaylaştırarak ve hayat standardımızı geliştirerek (fayda/refah), ekonomik sürece tekrar tekrar yatırım olarak geri döner. Şaşırtıcı bit zıtlık.

KEYNEZYEN MODELDE CİDDÎ HATA

Keynezyen modelin merkezinde duran sorun, üretim-tüketim sürecinin gerçek doğasını kavramakta başarısız oluşudur. Keynezyen sistem, tek sorunun, nihaî tüketici mallarına yönelik cari talep olduğunu (tüketici talebinin daha yüksek olması daha iyidir) varsayar. Keynes öldü söylentilerine rağmen, günümüzde tüketici talebiyle ilgili Keynezyen kaygı, egemen medyada hemen hemen evrensel olarak kabul edilir. Örneğin, Wall Street'tekiler, ekonominin ve piyasaların yönünü belirlemek için perakende satış rakamlarını izlerler. Tüketicilerin yeteri kadar harcama yapmamaları durumunda, hayal kırıklığına uğramış bir görüntü verirler. Âdeta Noel mevsiminin bütün yıl boyunca devam etmesini istermiş gibi bir hâlleri vardır.

Peki, tüketici harcamaları zenginliğin nedeni mi yoksa sonucu mu? Eğer herkes kendi bölgesindeki büyük bir perakende satış mağazasından ya da süper marketten bir cümbüş almaya gitse, yeni ürünlerde yatırım ve teknoloji genişler mi? Tüketim mallarına yönelik yatırım kesinlikle genişleyecektir. Fakat, tüketim mallarına yönelik artan harcamalar, bir köprü inşa etmek, bir hastane yapmak, kanser tedavisiyle ilgili bir araştırma programına ödeme yapmak ya da yeni bir buluş veya yeni bir üretim sürecine fon temin etmek için çok az ya da hiçbir şey yapmayacaktır.

Konjonktür dalgası analistlerine göre, perakende satışlar ya da cari tüketici harcamalarının diğer ölçümleri, ekonomik faaliyetin gecikmeli göstergeleridir. ABD Ticaret Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu Başlıca Ekonomik Göstergeler Endeksi'nin neredeyse tüm unsurları üretim ve yatırım odaklıdır; yani, uzun dönem sermaye yatırımlarını temsil eden fabrika donanımıyla ilgili sözleşmeler ve siparişler, imalat ve ticaret envanterlerindeki değişiklikler, hammadde fiyatlarındaki değişiklikler ve menkul kıymetler borsası örnek olarak gösterilebilir (Skousen 1990: 307-12).

Tipik olarak bir konjonktür dalgasında, daha önce başlamış olan durgunluktan (resesyon) hemen sonra tüketim azalmaya başlar; benzer biçimde, ekonomi canlanma aşamasına geçtikten sonra tüketici harcamaları yükselir.

Tüketici-yönelimli bir ekonominin bu efsanesi, kısmen millî gelir muhasebesinin yanlış anlaşılmasından dolayı ısrarla sürüp gitmektedir. Medya, sık sık tüketici harcamalarının GSYİH'nın üçte ikisini oluşturduğunu söyler. Bölüm 13'ten, $GSYİH = C + I + G$ olduğunu ve bunların Birleşik Devletler'de tipik olarak aşağıdaki gibi olduğunu hatırlayınız:

C = yüzde 66
I = yüzde 14
G = yüzde 20

Bundan dolayı, medya, mademki tüketim GSYİH'nın yaklaşık olarak üçte ikisini açıklıyor, o hâlde ekonominin de tüketici-öncülüğünde olması gerektiği sonucuna varmaktadır.

Oysa öyle değil. GSYİH, bir yılda üretilen tüm *nihaî* mal ve hizmetlerin değeri olarak tanımlanır. Bu tanım, ekonomide toptan satış, imlât ve doğal kaynak aşamalarındaki tüm ara üretimi ihmal eder. Eğer biri, üretimin bütün aşamalarındaki harcamaları hesaplarsa, sonuçlar şaşırtıcı bir şekilde farklı çıkar.

Üretimin bütün aşamalarındaki brüt satışları ölçen gayri safi ulusal çıktı (gross domestic output, GDO) olarak adlandırılan bir ulusal gelir istatistiği ortaya koydum.[5] Ekonomide toplam harcamanın bu yeni geniş tanımı kullanıldığında; tüketimin, ekonomik faaliyetin yalnızca *üçte birini* temsil ettiği, ve işletme harcamalarının (yatırım artı imalat aşamasındaki mallara yapılan harcamaları) ekonominin yarıdan fazlasını açıkladığı açıkça görülmektedir. Bu nedenle, Birleşik Devletler'de (ve diğer ülkelerin çoğunda) işletme yatırımı, tüketici harcamasından çok daha önemlidir.

Keynezyen makro ekonomik model, aşırı basitleştirme hatasının sıkıntısını çekmektedir: Zira, bu model, tüketim ve yatırım şeklinde sadece iki aşama olduğunu ve yatırımın sadece cari tüketimin doğrudan bir fonksiyonu olduğunu varsayar. Eğer bugünkü tüketim artarsa, yatırım da artar veya bunun tersi olur.

GSYİH BİR RUS KEYNEZYEN TARAFINDAN İCAT EDİLDİ!

Daha önce Gayri Safi Millî Hasıla (GSMH) olarak bilinen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH)'nın mucidi, aynı zamanda Harvard profesörü olan Rus iktisatçı **Simon Kuznets (1901-1985)** idi. Kuznets, Rusya da doğdu ve Kolombiya Üniversitesi'nden doktora dahil ileri unvanlar kazandığı Amerika Birleşik Devletleri'ne 1922'de göç etmeden önce, Bolşevikler için kısa bir süre istatistikçi olarak çalıştı. Akıl hocası Wesley Mitchell, kendisinin Birleşik Devletler ve diğer milletler için millî gelir ve hasıla istatistikleri üzerine temel verilere öncülük ettiği Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu'na (NBER) katılmasını istedi (Bölüm 9'a bakınız). Kuznets'ten önce GSYİH asla söz konusu değildi.

[5] Bu yeni istatistikle ilgili detaylar için, bakınız Skousen, *The Structure of Production* (1990: 185-92). Son zamanlarda ABD Ticaret Bakanlığı, benim GDO'ya benzeyen "Gayri Safi Çıktı" (Gross Output) olarak adlandırılan yeni bir istatistik geliştirmiştir. Bakınız Tablo 8, "Gross Output by Industry, 1987-98", *Survey of Current Business* (Washington, D.C.: ABD Ticaret Bakanlığı, Haziran 2000), s. 48.

Keynes, 1936'da *Genel Teori*'yi yayınladığında, Kuznets, ekonomide toplam nihaî harcama için meşhur $C + I + G$ formülünü temsil etmek üzere gayri safi millî hasıla (GSMH) olarak adlandırılan yeni bir istatistik geliştirerek, Keynezyen iskeletin daha anlaşılır hâle gelmesi için, daha etraflı uygulamalı bilgi vermiştir. GSMH (şimdi GSYİH), bir takvim yılı içinde tüketicilerin, iş âleminin ve devletin tüm mal ve hizmet satın alımlarını bir araya getirir. Onun *nihaî* harcama (Keynes'in "efektif talep" olarak adlandırdığı) üzerinde durması nedeniyle, GSYİH esasen bir Keynezyen istatistiktir. Ve ara üretimin tamamı dışarıda bırakılmıştır.

Fotoğraf 14.3: Simon Kuznets (1901-85)
Keynezyen iskeletin daha anlaşılır hâle gelmesi için ortaya daha etraflı uygulamalı bilgi koymak
Mark Blaug'un izniyle.

"G*," GSYİH'DA YER ALIR MI?

Fakat, bir sorun vardı. Ulusal gelir ve hasıla istatistiklerinin en çok tartışmaya yol açan kısmı, devletle ilgili olan G'nin eklenmesiydi. Devlet harcamaları, ulusal çıktıya dahil edilmeli midir? Kuznets, devlet harcamalarının, özellikle savaş sırasında potansiyel saptırma etkisinden dolayı, "*G*"yi GSYİH istatistiğinin tümüyle dışında tutma fikrini ciddî olarak denedi. "*G*"nin dahil edilmesiyle, GSYİH, İkinci Dünya Savaşı boyunca hızla büyüdü ve 1946'da çöktü (yüzde 17'lik düşüş!). Bu, savaşın ekonomi için iyi olduğu ve savaşın sona ermesinin, toparlanma yerine depresyona neden olacağı izlenimi verdi.

Açıkça bir şeyler yanlıştı. Kendisinin 1945 tarihli *Savaş Zamanında Millî Hasıla* (National Product in War Time) adlı NBER yayınında Kuznets, sadece $C + I$'dan oluşan ayrı bir ulusal hasıla istatistiği üretmiştir. Artık "*G*" dışarıda tutulmuştu ve bu yeni tanım, İkinci Dünya Savaşı sırasında hafifçe düşüşe geçen ve 1946'da aniden yükselişe geçen reel özel sektör harcamasını gösteriyordu –ki, savaşın ve ekonomik canlanmanın etkilerinin daha doğru görünümü budur. (Higgs 1992: 44-50).

* Burada G, kamu sektörünü ifade eden "Government"i temsilen kullanılmaktadır (Ed.).

Fakat, sonunda Kuznets, GSYİH'nın bir "barış zamanı kavramı" olduğuna inanmıştır. Zira, burada daha fazla devlet harcaması, tüketicilere mal akışını veya sermaye birikimine doğru bir akışı göstermektedir. Kendisi, bu nedenle *G*'yi millî hasıla formülünde bırakmaya karar verdi ve o zamandan beri büyüyen bir *G* ile yaşamaktayız. Kuznets, 1971'de millî gelir üzerine yapmış olduğu çığır açan istatistiksel çalışmasından dolayı Nobel Ödülü kazandı.

EKONOMİ GERÇEKTE NASIL ÇALIŞIR

William Foster ve Waddill Catchings de aynı hataya düşmüştür (bakınız, Bölüm 13, sayfa 342). Hayek'in, Foster Catchings'in açtığı tartışmaya ilişkin eleştirisinde belirttiği gibi, yatırım çok aşamalıdır ve faiz oranı yükselip düştüğünde, biçim ve yapı değiştirir. Yatırım, yalnızca mevcut talebin bir fonksiyonu olmayıp, aynı zamanda gelecekteki talebin de fonksiyonudur; hem uzun vadeli hem de kısa vadeli faiz oranları, yatırımı ve sermaye oluşumunu etkiler (Hayek 1939). Sözgelimi, halkın gelirinin daha büyük bir kısmını daha iyi bir gelecek için tasarruf etmeye karar verdiğini düşünelim. Araba, giyecek, eğlence ve diğer tüketim biçimleri için yapılan harcamalar, belli bir seviyeye ulaştıktan sonra sabit hâle gelebilir veya düşebilir de. Fakat, tüketimdeki bu geçici yavaşlama, ekonomide geniş çaplı bir durgunluğa yol açmaz. Aksine, artan tasarruflar, ticarî işlemleri genişletmek amacıyla, özellikle sermaye malları endüstrisi ile araştırma ve geliştirme alanındaki işletmeleri teşvik edecek şekilde faiz oranlarının düşmesine yol açar. Daha düşük faiz oranları, daha düşük maliyetler demektir. Şirketler artık bilgisayarlarını ve büro donanımlarını daha iyi duruma getirecek, yeni fabrikalar ve binalar yapacak ve yatırımları genişletecek duruma gelebilirler. Daha düşük faiz oranları, ayrıca olası araba müşterilerine daha düşük maliyetle finansman imkânları sağlamak suretiyle araba satışlarındaki yavaşlamayı tersine bile çevirebilirler. Keynezyenlerin berbat tahminlerinin aksine, tasarruf eğilimindeki artış, kendi kendini finanse eder. "Her şeye rağmen, durgunluğa ve yoksulluğa" yol açmaz (Baumol ve Blinder 1988: 192). Sadece üretimin ve tüketimin yapısı değişir, ekonomik faaliyetin toplam miktarı değişmez.

BİR ÖRNEK: KÖPRÜ İNŞASI

Artan tasarrufların avantajlarını destekleme konusunda, hipotetik bir örnek vermek yararlı olabilir. Diyelim, St. Paul ve Minneapolis bir nehirle ayrılmış olsunlar ve bu iki şehir arasındaki tek taşıma, ağır malları taşımak için kullanılan düz tabanlı geniş alçak bir tekne ile yapılsın. Bu ikiz şehir arasındaki seyahat pahalı ve zaman alıcıdır. Sonunda şehrin ileri gelenleri bir toplantı yaparlar ve bir köprü inşa etmeye karar verirler. Herkes var olan harcamalarını kısıtlamayı kabul e-

der ve tasarruflarını köprü yapma çalışmaları için ortaya koyarlar. Kısa dönemde, perakende satışlar, istihdam ve süper marketlerdeki kârlar düşüşe geçer. Bununla birlikte, köprünün yapımı için, yeni işçiler ve yeni yatırım fonları tahsis edilir. Toplam olarak, çıktı ve istihdamda bir düşüş yoktur. Üstelik, köprü tamamlandığında, bu ikiz şehir, daha düşük seyahat maliyetlerinden ve St. Paul ile Minneapolis arasında artan rekabetten kazançlı çıkar. Sonunda ikiz şehirlerin özverisi, yüksek bir yaşam standardına dönüşmüş olur.

SAY YASASININ YENİDEN DİRİLİŞİ: ÜRETİM TÜKETİMDEN DAHA ÖNEMLİDİR

Esasında, Keynezyen talep-güdümlü ekonomi görüşü, cari talepten neredeyse daha güçlü olan diğer bir kuvveti, yani, *gelecekteki* tüketim talebini tanımakta başarısız kalıyor. Cari tüketici mallarına ve hizmetlerine para harcamak, geleceğin mal ve hizmetlerin kalitesi ve çeşitliliğini değiştirme konusunda hiçbir şey yapmayacak. Bu tür değişiklik, yeni tasarruf ve yatırım gerektirir.

Bu nedenle, biz malum Say kanununa dönelim: Arz (üretim) talepten (tüketim) daha önemlidir. Tüketim, refahın nedeni değil, sonucudur. Üretim, tasarruf ve sermaye birikimi, refahın asıl nedenleridir.

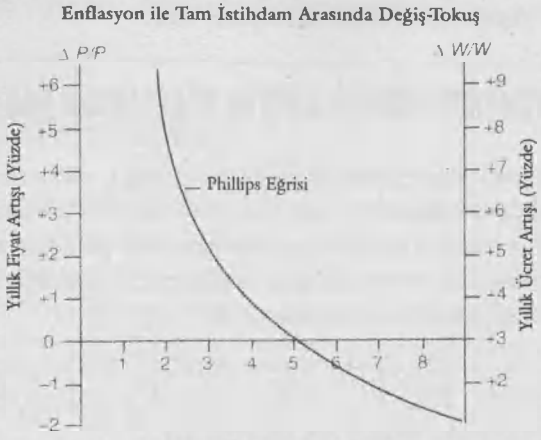
Tekrar Samuelson'ın, işsizlik dengesini göstermeyi amaçladığı gelir belirleme modeline, yani, Keynezyen çapraza dönelim (bkz. Şekil 14.1). Şimdi tasarruf ve yatırımın hiç de iki ayrı şekil gerektirmediğini görürüz. Uç durumlar dışında, tasarruflar yatırıma dönüşür. Gelir arttıkça, tasarruflar ve yatırım birlikte artar. Böylece, S ve I'nın tek bir noktada etkisi söz konusu değildir ve dolayısıyla, makro dengenin belirlenmesinden de bahsedilemez. Keynezyen çapraz, kendi ağırlığı altında parçalanıyor.

ENFLÂSYONİST YETMİŞLER: KEYNEZYEN EKONOMİ SAVUNMADA

Genellikle tecrübe, ileri düzeydeki teoriden çok daha büyük bir öğretmendir. Savaş sonrası dönemde Keynezyen iktisat üzerine yapılan mücadele devam ederken, Keynezyen-Samuelson modeli konusunda hiçbir olay, sanayileşmiş ülkeler durgunluğa girerken, petrol ve mal fiyatlarının başını alıp gittiği 1970'lerin enflâsyonist krizlerinden daha fazla kuşkuya yol açmamıştır. Standart Keynezyen toplam talep analizine göre , enflâsyonist durgunluğun olması beklenmiyordu.

Keynezyenler, büyük ölçüde 1960'larda popüler olan ve İngiltere'de iktisatçı A. W. Phillips (1958) tarafından ücret oranları ve işsizlik üzerine yapılan uygulamalı çalışmalara dayanan bir kavram olan Phillips eğrisine güvenmişlerdi. Birçok iktisatçı enflâsyonla işsizlik arasında bir değiş-tokuş olduğuna ikna olmuştur. İdealize edilmiş Philips eğrisini yeniden düzenleyerek (bakınız Şekil 14.6), Samuelson "makro politika ikilemini (dilemma)" tanımlamıştır: Eğer

toplum daha düşük işsizliği arzularsa, daha yüksek enflâsyonu kabul etmek zorundadır; yok eğer toplum, yüksek hayat pahalılığını düşürmeyi isterse, daha yüksek işsizliği kabul etmek zorundadır. Bu iki zor tercih arasında, Keynezyenler işsizliğin enflâsyondan çok daha ciddî bir sıkıntı olduğunu düşünmüşlerdir (Samuelson 1970: 810-12).

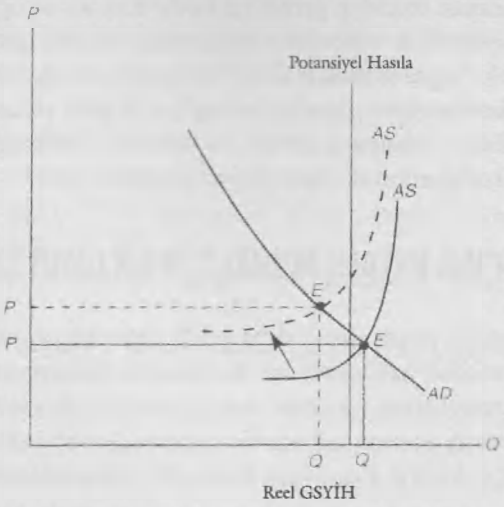
Sekil 14.6 Phillps Eğrisi: Enflâsyon ile Tam İstihdam Arasındaki Değiş-Tokuş
Kaynak: Samuelson (1970: 810). McGraw-Hill'in izniyle.

Fakat 1970'ler ve 1980'lerde, idealize edilmiş Phillips eğrisi etkinliğini kaybetmiştir: Batılı ülkeler, daha yüksek enflâsyonun işsizliği düşürmediğini, aksine daha da kötüleştirdiğini öğrenmişlerdir.

Enflâsyonist durgunluğun ortaya çıkışı ve Phillips eğrisinin çöküşü, iktisatçıların ilk kez ders kitaplarındaki modelleri sorgulamalarına neden olmuştur. Bu durum karşısında, iktisatçılar alternatif açıklamalar araştırırken, Marksizm'den Avusturya Ekolü'ne kadar yeni ekonomik teorilerden oluşan anî bir rönesans ortaya çıkmıştır.

KEYNEZYEN İKTİSAT ESKİ ÖNEMİNİ KAZANIR: TOPLAM ARZ VE TALEBİN OLUŞUMU

Keynezyen iktisat, bir kez daha 1970'lerin bunalımını açıklayabilen yeni bir aracın keşfi ile şaşırtıcı bir iyileşme yapabilmişti: Toplam arz ve talep ya da AS-AD. Bill Nordhaus on ikinci baskısının (1985) ortak yazarı olarak imzasını attığı Samuelson'ın *İktisat*'ına, yeni AS-AD diyagramlarını ilâve etti. Samuelson ve diğer Keynezyenler 1970'lerin enflâsyonist durgunluğunu açıklamak için AS-AD'yi kullandılar (bakınız Şekil 14.7).

Hızla yükselen petrol, mal veya emek maliyetleri, iş yapma maliyetini arttırır. Bu, durgunluğun enflâsyonla bir arda görülmesinden doğan stagflasyona yol açar. AS-AD çerçevesinde; daha yüksek maliyetler, AS eğrisini AS durumundan AS' durumuna yukarı doğru kaydırır ve denge, E noktasından E' noktasına kayar. Fiyatlar yükselirken, hasıla, Q durumundan Q' durumuna geriler. Ekonomi, böylece, daha düşük hasıla ve daha yüksek fiyatlar şeklinde aynı anda iki sıkıntıya birden maruz kalır.

Şekil 14.7: Arz Şoklarının Etkileri -Enflâsyonist Durgunluğun Özelliği Olarak, Toplam Arzın Geriye Doğru Kayması ve Fiyatları Yükseltip Hasılayı Azaltması
Kaynak: Samuelson (1998: 385). McGraw-Hill'in izniyle yeniden basılmıştır.

Samuelson'ın ifade ettiği gibi, "arz şokları daha yüksek fiyatlara neden olur, bunu hasıladaki (çıktıdaki) bir düşüş ve işsizlikteki bir artış izler. Böylece, arz şokları, makro ekonomik politikanın bütün temel hedeflerinin bozulmasına yol açar." (1998: 385).

Önde gelen Keynezyenlerden biri olan Alan Blinder da geleneksel Phillips Eğrisindeki kıvrılmaları açıklamak için AS-AD'yi kullanmıştır. Blinder'a göre, 1970'li yıllardan önce toplam talepteki dalgalanmalar, istatistikî veriler içerisinde en önemli yere sahipti. Bununla birlikte, 1970'lerde toplam arz daha fazla yer tutmaya başladı ve sonuç stagflasyon idi. "1973-74'te ve 1979-80'de meydana gelen OPEC şoklarının ardından birlikte yükselen enflâsyon ve işsizlik, hiçbir şekilde Philips eğrisi değiş-tokuşu ile çelişmez" (1987: 42).

Böylece Keynezyen iktisat, 1970'li yıllardaki bunalımlardan sonra yeniden canlandı ve AS-AD diyagramları modern ders kitaplarının sayfalarını doldurdu. G.K. Shaw'ın ifadesiyle, modern Keynezyen teori, "sadece meydan okumalara karşı koymakla kalmadı, aynı zamanda daima inandırıcı ve daima esnek (gelişmeler karşısında kendini yenileyebilen) bir biçimde ortaya çıkarak, esaslı bir başkalaşıma uğradı" (1988: 5). Geri kalan temel Keynezyen ilkeler, belli bir tür "sürekli devrimi" başarmış oldu.

Modern Keynezyen teoriden geriye ne kaldı? Keynes ve öğrencileri, yine de Adam Smith'in laissez-faire sisteminin doğasında varolan şekliyle güvenilmez olduğuna ve yüksek "toplam efektif talep" seviyesini ve tam istihdamı sürdürmek için devlet müdahalesinin (genişletici maliye ve para politikaları) gerektiğine dair temel bir ilkeye inanmaya devam etmişlerdir. Herhangi biri, etkisini ve gücünü uzun süre koruyan bu devrimi yerinden edebilir mi?

KEYNEZYEN CÂLUT'UNA MEYDAN OKUMAK İÇİN BİR DAVUT SAHNEYE ÇIKIYOR

İktisatçılar, bir teorinin yerini alacak daha güçlü diğer bir teoriye sahip olmaksızın mevcut olanı ortadan kaldıramazlar. Keynezyen-Samuelson istikrarsızlık hipotezinin tam da temellerine meydan okuyan yeni bir ekonomik model, savaş sonrası dönemde sessiz sedasız bir şekilde oluşturuluyordu. Bu yeni modeli oluşturan iktisatçı olan Milton Friedman, bölüm 15'in konusudur.

REFERANSLAR

Baumol, William J. ve Alan S. Blinder, 1988, *Economics: Principles and Policy*, 4. Baskı, New York:Harcourt Brace Jovanovich.

Blaug, Mark, 1985, *Great Economists Since Keynes,* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Blinder, Alan S., 1987, *Hard Heads, Soft Hearts*, Reading, MA: Addison-Wesley.

Böhm-Bawerk, Eugen, 1959, *The Positive Theory of Capital*, South Holland, IL: Libertarian Press.

------, 1962, "The Austrian Economists", *Shorter Classics of Böhm-Bawerk*, South Holland, IL: Libertarian Press, Originally appeared in *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences* (Ocak1891).

Boyes, William, ve Micheal Melvin, 1999, *Macroeconomics*, 4. Baskı, Boston: Houghton Mifflin.

Breit, William ve Roger W. Spencer, Eds. 1986, *Lives of the Laureates*, Cambridge, MA: MIT Press.

Buckley, William F., 1951, *God and Man at Yale*, Chicago: Regnery.

Coase, Ronald H., 1988 [1974], "The Lighthouse in Economics", *The Firm the Market, and the Law*, Chicago: University of Chicago Press, 187-213.

Dobbs, Zygmund, 1962, *Keynes at Harvard*, New York: Probe.

Ekins, Paul ve Manfred Max-Neff, 1992, *Real-Life Economics: Understanding Wealth Creation*, London: Routledge.

Elzinga, Kenneth G., 1992, "The Eleven Principles of Economics", *Southern Economic Journal* 58: 4 (April):861-79.

Groenewegen, Peter, 1995, *A Soaring Eagle: Alfred Marshall*, 1842-1924, Cheltenham: Edward Elgar.

Hansen, Alvin, 1941, *Fiscal Policy and Business Cycles,* New York: Norton.

------, 1953, *A Guide to Keynes,* New York: McGraw-Hill.

Harris, Seymour E., Ed., 1947, *The New Economics: Keynes Influence on Theory and Public Policy*, New York: Alfred A. Knopf.

------, 1948, *Saving American Capitalism*, New York: A. A. Knopf.

Hayek, Friedrich, 1939, "The Paradox of Thrift", *Profits, Interest and Investment*, London: Routledge, 199-263.

Hazlitt, Henry, 1959, *The failure of the "New Economics"*, Princeton, NJ: D. Van Nostrand.

Heilbroner, Robert, ve Peter L. Bernstein, 1963, *A Primer on Government Spending,* New York: Random House.

Higgs, Robert, 1992, " Wartime Prosperity? A Reassessment of the U. S. Economy in the 1940s", *Journal of Economic History* 52: 1 (March) : 41-60.

Jevons, William Stanley, 1965 [1879], *The Theory of Political Economy*, 5. Baskı, New York: Augustus M. Kelley.

Keynes, John Maynard, 1973 [1936], *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London: Macmillan.

Klamer, Ajo ve David Colander, 1990, *The Making of an Economist*, Boulder, CO: Westview.

Kuttner, Robert, 1985, "The Poverty of Economics", *Atlantic Monthly* (February): 74-84.

Leamer, Edward, 1983, "Let's Take the Con Out of Economics", *American Economic Review* 73:1 (March):31-43.

Leijonhufvud, Axel, 1981, *Information and Coordination*, New York: Oxford University Press.

Linder, Marc, 1977, *Anti-Samuelson,* 2 vols, New York: Urizen.

McCloskey, Deirdre, 1998 [1985], *The Rhetoric of Economics*, 2. Baskı, Madison, WI: University of Wisconsin Press.

Minsky, Hyman P., 1982, *Can "It" Happen Again? Essays on Instability and Finance*, Armonk, NY: M.E. Sharpe.

Mises, Ludwig von, 1966, *Human Action*, 3. Baskı, Chicago: Regnery.

------, 1980, *Planning for Freedom*, 4. Baskı, Spring Hill, PA:Libertarian Press.

Modigliani, Franco, 1986, "Life Cycle, Individual Thrift, and the Wealth of Nations", *American Economic Review* 76: 3 (June): 297-313.

Morishima, Michio, 1976, *The Economic Theory Modern Society*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Patikin, Don, 1956, *Money. Interest and Price*, New York: Harper and Row.

Pigou, Arthur C., 1943, "The Classical Stationary State", *Economic Journal* 53 (December): 343-51.

------, 1947, " Economic Progress in a Stable Environment", *Economica* 14 (August): 180-88.

15

MILTON'UN CENNETİ: FRIEDMAN PARASAL BİR KARŞI DEVRİME ÖNCÜLÜK EDİYOR*

Mevcut iktisat teorisinin en zayıf ve en az tatmin edici kısmı, bana parasal dinamikler alanı gibi görünüyor.

Milton Friedman (1953: 42)

Deniz kaptanları uzun yolculuklarında taşıdıkları balıkları taze ve canlı tutabilmek için fıçının içerisine bir yılan balığı koyarlardı. İktisat bilimindeki yılan balığı, Milton Friedman'dır.

Paul Samuelson (Sobel 1980: 144)

Yirminci yüzyılın sonunda, *Time* dergisinin editörleri Yüzyılın İktisatçısını seçmek üzere bir araya geldiler. Sonuçta John Maynard Keynes'i seçtiler, ama Chicago monetarist okulunun kısa boylu kurucusu Milton Friedman'ın ismini vermeye de çok yakındılar. Aslında baş editör Norman Pearlstine, "serbest piyasaların önemini ve gereksiz devlet müdahalelerinin tehlikelerini birbiri ile bağlantılı şekilde açıkça ifade etmedeki" eşsiz yeteneği nedeniyle Friedman lehine oy kullandı (1998: 73). Kısa adam, heybetli duruyordu.

Milton Friedman, muhtemelen günümüzde yaşayan en ünlü iktisatçıdır ve 1976'daki Nobel Ödülü dahil çok sayıda onur ödülü almıştır. Ama o her zaman bu konumda değildi. 1950'lerde ve 1960'larda, Chicago Üniversitesi'ndeki akademik kariyerine başladığında, teorileri genellikle "aşırı" ve "modası geçmiş" oldukları gerekçesiyle kabul görmüyordu.

---

* Bu bölüm için seçilen müzik: Peter Ilyich Tchaikovsky, "1812 uvertür"

Brigham Young Üniversitesi'nde bir iktisat profesörü olan Larry Wimmer, Friedman'ın 1970'de Cambridge Üniversitesi'nde en üst düzeyde bir Keynezyen iktisatçı ile tartışma hikâyesini anlatır. Yerel bazda en çok beğenilen Nicholas Kaldor, olabilecek en büyük saygı ve savunma ile taltif ediliyordu. Fakat, misafir Milton Friedman, kürsüye yaklaştığında, öğrenciler arasında gülüşmeler ve alaylı mırıldanmalar ile karşılandı. O günlerde paranın önemli olduğunu vurgulayan bir görüş olarak monetarizm, Keynes'in cephesinde hâlâ aşırı uç ve modası geçmiş olarak görülüyordu. Samuelson'ın ders kitabının ilk baskılarında yazdığı gibi, "Günümüzde az sayıda iktisatçı, konjonktür dalgalanmalarının kontrolü için (sözde) her derde deva bir ilâç olarak merkez bankasının para politikasını önemsiyor" (Samuelson 1955: 316). Fakat son gülen Friedman'dı. Karşı saldırısı öyle korkunç ve acımasızdı ki, öğrenci topluluğu, çetin Chicago iktisatçısına karşı istemeyerek de olsa saygı duyarak ayrıldılar. Mark Blaug'un belirttiği gibi, "Onu yüzyüze canlı olarak gören herkes onun iktisat biliminin en büyük hodri meydan tartışmacısı olduğuna tanıklık edecektir" (1985: 62).

İNANCIN SAVUNUCUSU

Keynezyenlerle kapışacak ve klâsik iktisadı yeniden canlandıracak biri varsa, işte o adam Milton Friedman'dı. Ateşli mücadele tarzı ve ideolojik kökenleri, bu göreve tam uygundu. Adam Smith birçok yönden, onun kılavuzuydu. Friedman, *Kapitalizm ve Özgürlük* adlı en-çok satan kitabında; "görünmez elin ilerlemeye katkısı, görünür elin gerilemeye katkısından daha etkili olmuştur" diye yazıyordu (1982 [1962]: 200). Friedman'ın, Bağımsızlık Bildirisi'nin imzalanmasından ve *Milletlerin Zenginliği*'nin yayınlanmasından tam 200 yıl sonra iktisat dalında Nobel Ödülü kazanması çok manidardır. Friedman, neredeyse tek başına, ekonomiyi tam bir Keynezyen galibiyetin kenarından geri döndürmüştür.

"ELEŞTİREL TARAFTA BÜYÜK BİR BOŞLUK VAR"

Friedman dışında, serbest piyasa yanlılarının Keynezyen teoriye tepkisi neredeyse tamamen etkisizdi. Avusturya Okulu'nun üstadı Ludwing von Mises, Keynes hakkında çok az şey yazdı; baş yapıtı olan *İnsan Eylemi* (1966) adlı eserinde, sadece birkaç atıfta bulunmuştur. 1930'ların önde gelen Keynes karşıtlarından Friedrich Hayek, 1936'da ortaya çıkan *Genel Teori*'yi önemsemeyerek stratejik bir hata yaptı; tabiî, daha sonra derin bir pişmanlık duyacağı bir karardı bu. Savaş sonrasında, iktisada olan ilgisini kaybetti ve siyaset felsefesi hakkında yazılar yazmaya devam etti. Bu sahaya ancak 1979'da yazdığı *Bir Kuyruklu Kaplan: Keynezyen Enflâsyon Mirası* (A Tiger by the Tail: The Keynesian Legacy of Inflation) adlı bir kitapçığı ile geri döndü.

Cape Town Üniversitesi'nde hocalık yapan ve parlak bir iktisatçı olan William H. Hutt, Keynes'i dikkatle incelemek için hatırı sayılır bir zaman ayırdı. *Atıl Kay-*

naklar Teorisi adındaki ilk önemli çalışması, işsizliğin derin bir analizidir. Temel fikri, işsizliğin Keynes'in iddia ettiği gibi satın alma gücündeki bir azalmadan değil, "her zaman ve sadece fiyat mekanizmasının yönetimindeki kusurlardan kaynaklandığıdır" (Hutt 1977 [1939]: 20). Hutt, 1930'ların sonlarında, *Genel Teori*'yi anlamak için çok zaman harcamıştı fakat, eserlerini yayınlama plânları savaş nedeniyle akamete uğradı. Ciltleri dolduracak kadar çok daktilo metinlerini, ancak otuz yıl sonra *Keynezyenlik: Geçmişe Bakış ve Gelecekten Beklentiler* (1963) başlığı altında basılmak üzere bağlayarak dolaba kaldırdı. Bununla birlikte, kitabı genel olarak anlaşılması güç ve karışıktır. Karmaşıklık ve yanlış anlaşılma potansiyeli bakımından Keynezyen terminolojiye rakip olacak nitelikte, "reel damping etkisi", "sahte-aylaklık(işsizlik)", "tasarruf kamburu", "tamponlama etkisi", (emeklilik döneminde, servette) "varsayılan eksilme ya da harcama (supposed decumulation)", "yeteneğin serbest bırakılma esnekliği" ve "maksimum fiyat sabitlemesi" gibi kavramları içeren yeni bir terminoloji geliştirmişti. Kendini yenile Keynes! Söylemeye hacet yok, Hutt'un kitabı iyi karşılanmadı. Yazar "samimiyetle itiraf etmeliyim ki, 1963'teki *Keynezyenlik* kitabımda iletişimde hata ettim. Bazı konularda iddialarımı, kendi arkadaşlarıma bile açıklamada başarısız oldum" şeklinde bir itirafta bulunmuştur (Hutt 1979: 16-17).

BİR GAZETECİ KEYNES'İ ELE ALIYOR

1950'lerin sonlarında, gazeteci Henry Hazlitt (*Tek Derste İktisat* adlı kitabın yazarı—2. bölüme bakınız) serbest piyasa iktisatçılarının sınıfta Keynes'in yerini alma konusundaki başarısızlıklarından dolayı ümitsizliğe düşmüştü. "Keynezyen literatür belki yüzlerce kitap ve binlerce makale ile genişledi. Tamamen *Genel Teori*'nin daha sade ve daha anlaşılabilir kavramlarla açıklanmasına ayrılmış kitaplar vardır. Fakat eleştirel tarafta büyük bir sessizlik var. Keynezyen olmayanlar ve anti-Keynezyenler, ya birkaç parantez bilgisi sayfasından oluşan kısa makalelerle ya da Keynes'in çalışmalarının kendi içindeki çelişkilerle çökeceğine ve yakında unutulacağına dair teoriler üzerine söylenmiş baştan savma ters ve kısa sözlerle kendi kendilerini tatmin ettiler" (Hazlitt 1973 [1959]: 4).

İş dünyası ve edebiyat konularında gazete yazıları yazan ve formel bir iktisat eğitimi olmayan Hazlitt, *Genel Teori*'nin bölüm bölüm, sayfa sayfa uzun bir kritiğini yazmayı vazife edinmiştir. Hazlit'in *"Yeni İktisat"ın Başarısızlığı* (1973 [1959]) adlı eseri ilk yayınlandığında basında olumlu karşılanmış, ancak akademik dergilerde esere yer verilmemiştir. Abba P. Lerner çalışmayı "en bunaltıcı kitap" olarak nitelendirir, ve Hazlitt'i temiz ve ilgi çekici bir şekilde yazan fakat sınavda her soruyu kaçıran ve bundan dolayı F notu alan zeki bir öğrenciye benzetir (Lerner 1960: 234).

Hazlitt, *Genel Teori*'nin her sayfasının oldukça ayrıntılı, bilimsel olarak ciddî, ve zekice bir analizini yapmıştır. Ancak, Keynes'in, konuyla ilgili belli bir uzman

kitleye hitap eden terminolojisi içinde batağa saplanıp kalmıştır. Yalın, anlaşılır Hazlitt'i anlamak için, karmaşık Keynes'i okumak zorundaydınız. Hazlitt, kitabının çok satmasını sağlayan popüler bir başlık kullandı, fakat kitabı iktisat bilimi camiası tarafından büyük ölçüde görmezlikten gelinirken, muhafazakârların ve iş adamlarının raflarında tozlanmıştır. Hazlitt, en sonunda "ümitsiz" bir şekilde, Keynesçiliğin tüm hataları ile ilgilenme görevini bıraktı[1] (Hazlitt 1973: 8).

ROTHBARD'IN DARBE GİRİŞİMİ

Hazlitt'i takiben, liberal iktisatçı Murray N. Rothbard (1928-95), 1960'ların başında Keynesçiliği bozguna uğratma görevini üstlendi. Rothbard, birçok yönden bu görev için biçilmiş kaftandı. Friedman gibi, Batı Avrupa'dan gelen Yahudi göçmenlerinden bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi ve New York City'de büyüdü. Okulda, matematik dersinde çok iyiydi (ikinci adı Newton'dur), ve 1956'da tarihçi Joseph Dorfman ve hocası Arthur F. Burs'un gözetimi altında parasal iktisatta, Friedman'ın eğitim gördüğü Columbia Üniversitesi'nden Ph.D. (Doktora) derecesini aldı. Tıpkı Friedman gibi, Rothbard da kısa boylu, dik başlı ve zeki birisidir. Hatta ikisi de aynı fiziksel rahatsızlıktan (kalp yetersizliği) mustarip oldular (Rothbard, 1995'te şiddetli bir kalp krizinden öldü; Friedman ise, iki bypass ameliyatı geçirdi). Ve her ikisi de Mont Pèlerin Topluluğu'na üye idi.

Fotoğraf 15.1: Murray N. Rothbard (1928-95)
N, Newton'un kısaltmasıdır.
Mises Enstitüsü'nün izniyle.

Fakat benzerlikleri bu kadardı. Rothbard önemli bir Üniversite'ye girmek yerine, muhafazakâr William Volker Fund'da bir görev kabul etti ve sonra bir mühendislik okulu olan, az bilinen New York Broklyn Polytechnic Institute'te

[1] Daha fazla ayrıntı için, Skousen (1992: 9-34)'deki şu makaleme bakınız; "This Trumpet Gives an Uncertain Sound: The Free-Market Response to Keynesian Economics."

yirmi yıl boyunca öğretmenlik yaptı. Mises'in New York'taki özel seminerlerine katıldı, fakat Amerikan Ekonomi Cemiyetine (American Economic Association) katılmayı veya akademik dergilerde yazmayı reddetti, onun yerine kitap yazmayı tercih etti. Kitapları; Princeton, New Jersey dışında (yani, Princetion Üniversitesi Yayınevi tarafından değil) Van Nostrand Şirketi'nin desteğiyle basıldı. Başka bir ifadeyle, akademik iktisat bilimi camiasının dışında kalarak maliyeti yüksek bir hata yapmış oldu.

Bu olumsuzluklara rağmen, Rothbard'ın kitapları Keynezyen iktisadın anlaşılır ve ayrıntılı bir kritiğini yapar. *İnsan, Ekonomi ve Devlet* (Man, Economy and State) (1962), mantıklı ve ikna edici bir şekilde, serbest piyasa iktisadı üzerine yazılmış olan hacimli, bilimsel bir eserdir. Rothbard, "birçok muhafazakâr iktisatçının yaptığı gibi, [Keynesçiliği] kaba saba bir tarzda reddetmenin hata olduğunu... fakat, Keynesçiliğin hataları ile etraflı ve derinlemesine ele almadaki başarısızlığın, Keynesçiliğin fethetmesi için düşünce alanlarını açık bıraktığını," kariyerinin ilk başlarında anlamıştı (1960: 150).

Rothbard, baş yapıtının en önemli bölümlerini serbest piyasa ekonomisinin Keynesçiliğe yönelik saldırılarına ayırmıştı. Bu bölümler; hızlandıran prensibi, çarpan, likidite tercihi, tüketim fonksiyonu ve açık finansmana yönelik eleştirileri içeriyordu. Rothbard, ulusal borçlanma konusunda, "kamu borçlarının tehlikesini iyice abartan ve yakında ortaya çıkmasından korkulan 'iflâs' hakkında ısrarlı uyarılarda bulunan" politik muhafazakârları, devletin özel sektörden farklı olarak para basma veya vergilendirme yoluyla "zor kullanarak para elde etme" gücüne sahip olduğuna dikkat çekmek suretiyle, ustaca kınıyordu. Aynı zamanda, "biz kendimiz için borçlanıyoruz" şeklindeki Keynezyen slogana; "biz" ve "kendimiz"'in aynı insanlar olmadığına ustaca dikkat çekerek, şiddetli bir eleştiride bulunmuştur. "Aynı sebepten dolayı vergilerin de önemsiz olduğunu söyleyebiliriz" (Rothbard 1962: 882). Vergi ödeyenler, orta-sınıf ücret gelirlileri olma eğilimindeyken, borç verenler (devlet tahvillerine yatırım yapanlar) zengin olma ve emekliye ayrılma eğilimindedirler. Rothbard, böylece bütçe açığının, servetin fakir ve orta sınıflardan zenginlere doğru doğal olmayan bir şekilde yeniden dağılımına yol açtığını ileri sürmüştür.

Rothbard 1963'te yazdığı *Amerika'nın Büyük Bunalımı* (America's Great Depression) (1983 [1963]) adlı kitabında eleştirilerine devam etmiştir. Rothbard, likidite tuzağı, ücretlerin katılığı, hızlandıran prensibi, durgunluk tezi ve diğer Keynezyen teorilere yaptığı eleştirilere ilâveten, "Avusturya Okulu"nun 1929-32 krizine dair açıklamalarını desteklemek üzere kantitatif araştırmalar yapmış ve Amerikan Merkez Bankası'nın gevşek-para politikalarının Gürleyen Yirmilerde yapay, sürdürülemez yükselişlere neden olduğunu ileri sürmüştür. 1971'de yazılan ikinci baskıda, tüketici fiyat enflâsyonunun "durgunluk zamanında genel ve evrensel bir eğilim olduğunu" iddia ederek, stagflâsyonun kurnazca bir "Avusturya Okulu" açıklamasını yapmıştır. Yani, "durgunluk zama-

nında, tüketici mallarının fiyatları, üretici mallarının fiyatlarına kıyasla her zaman bir yükselme eğilimi içerisindedir," sadece bu defa, 1970'lerin başlarında, devletin enflâsyonist politikaları öyle güçlüydü ki, tüketici fiyatları "mutlak olarak ve gözle de görülür bir şekilde" yükseldi (Rothbard 1983: xxv-xxvi).

Ne yazık ki, Rothbard'ın cesur analizine liberal düşünceye sahip dinleyicilerinin dışında kimse kulak asmadı. 1984'ten 1995'teki ölümüne kadar, akademik ihtimamından ziyade basketbol takımı ile bilinen bir okul olan Las Vegas'taki Nevada Üniversitesi'nde iktisat hocalığı yaptı. Kendisini "anarşist bir kapitalist" ilân ederek, Liberteryen Parti'de siyasete başladı. On-beş yıl boyunca azar azar iktisadî düşünceler tarihi kitabı üzerinde çalıştı ve Marx'ı da içeren bölümle sadece iki cildini sonuna kadar tamamlayabildi (daha fazla detay için önsöze bakınız). Rothbard'ın tarihinde sayısız anlayışa yer verilmişti, fakat kendisinin "ciddî hatalara sahip" ve "karışık" olarak nitelendirdiği Adam Smith'in çalışmasının haşmetini takdir etmedeki başarısızlığından dolayı kitabının cazibesi azalmıştır (Rothbard 1995: 436-37). Büyük ümitler vaadeden birisi için, üzücü bir sondu bu.

FRIEDMAN'IN DAHİYANE STRATEJİSİ

Milton Friedman'ın hikâyesi daha uğurludur. Friedman, Keynes'e karşı başarılı bir kampanya geliştirmek ve klâsik iktisadın temel ilkelerini yeniden hayata geçirmek açısından anahtar bir konumdaydı. Columbia Üniversitesi'nden iktisat dalında doktora derecesi aldı; Paul Samuelson'dan iki yıl sonra oldukça yüksek prestiji olan John Bates Clark Madalyası'nı kazandı; ülkenin en iyi kurumlarından biri olan Chicago Üniversitesi'nde iktisat dersleri verdi. Diğer bir ifadeyle, teknik iktisatta mükemmel bir güven belgesine sahipti ve hedeflerini gerçekleştirmek için doğru yerde bulunuyordu. Para politikası ve paranın miktar teorisi üzerine yoğunlaşması, özellikle enflâsyon döneminde ilgi çekiciydi.

Buna ilâveten, Friedman, iktisat biliminde zamanla devrim yaratacak ve onu, prestij ve onur bakımından Keynes'in ötesinde yeni zirve noktalarına yükseltecek bir akademik formülü ustaca etkin bir şekilde kullandı. Bunu nasıl yaptı? Friedman otobiyografisinde bunun bir "şans" olduğunu, fakat şansın genellikle kişinin kendisinin yarattığı bir fırsat olduğunu söyler. İşte onun inanılmaz öyküsü.

FRIEDMAN'IN PROLETER KÖKENLERİ

Milton Friedman, New York'a geldiklerinde tatlı dükkânında çalışan, batı Avrupa'dan göç etmiş Yahudi bir ailenin, dört çocuğundan en küçüğü ve tek erkek olarak 1912'de Brooklyn'de dünyaya geldi. Zor koşullara ve Büyük Bunalıma rağmen Amerika, Friedmanlar için hâlâ bir fırsatlar ülkesiydi. Milton, yerel bir lokantada garson ve büyük bir mağazada satış personeli olarak çalışırken, matematikte ve iktisatta çok iyi olduğu bilinen Rutgers Üniversitesi'nden bir burs kazandı.

Fotoğraf 15.2: Milton Friedman (1912-)
"İktisat dalında en büyük hodri meydan (stand-up) tartışmacısıdır".
Milton Friedman'ın izniyle.

"TAM BANA GÖRE BİR ŞEHİR: CHICAGO"

1932'de, bunalımın derinleştiği sıralarda, Friedman başka bir burs kazandı; bu seferki, Chicago Üniversitesi'nde ekonomi tahsili yapmak için bir burstu. Orada, hayatı boyunca meslektaşı ve arkadaşı olan George Stigler ile tanıştı. Daha sonra onun hakkında; "o, hoş bir iş arkadaşı, özendirici ve kamçılayıcı sohbeti ve konuşması olan, yüksek düzeyde yapıcı bir eleştirmen, ve benim gibi canlı, nefes alan ve uyuyan bir iktisatçı idi" diye yazmıştı (Friedman 1998: 149).

Friedman ayrıca Chicago'da müstakbel karısı Rose Director ile tanıştı. İlk döneminde, ona iktisat teorisinin mantığını öğreten yetenekli bir tarihçi olan Jacob Viner'den fiyat teorisi dersini aldı[2]. Öğrenciler alfabetik sırayla oturtulduğu için, Rose'un yanına oturdu. Rose, belki de Chicago'nun akademik personelinin en ileri liberal görüşlü üyesi olan Aaron Director'ın kız kardeşiydi. 1938'de Milton ve Rose evlendi. O andan itibaren eş ve ortak yazar olmuşlardı ve aynı zamanda David (o da bir iktisatçı) ve Janet (avukat) adında iki çocuğun ebeveyniydiler.

Milton, aynı zamanda Chicago'da Paul Samuelson'la karşılaşmıştır. Her iki iktisatçının aynı kurumda, aşağı yukarı aynı zamanda eğitim almalarına rağmen; birisinin Keynezyen diğerinin serbest piyasa monetaristi olmaya devam etmesi ilginçtir. Garip bir şekilde, Friedman, Keynezyen düşünceyle ilgilenip (451-452.

---

[2] Paul Samuelson, Profesör Viner'ın "öğrencileri sert bir şekilde itip kakması; bayanları sadece ağlatmakla kalmayıp, iyi zamanlarında onlara isteri ve felç geçirtmesiyle ünlü" olduğunu kaydeder (Samuelson 1977: 887). Viner, lisans-üstü seminerinde yoklama listesinden seçtiği bir öğrencinin ismini yüksek sesle okur ve öğrenciyi ağır sorularla zorlardı. Eğer öğrenci üç soruyu cevaplamayı başaramazsa, dersten atılırdı. Samuelson "üç vuruş, ve küt, dışarıdaydınız, daha yüksek bir mahkemeye (ya da makama) başvurma imkânınız da yoktu" diye aktarıyordu (Shils 1991: 543). Viner, genellikle öğrencilerin üçte birini sınıfta bırakırdı.

sayfalardaki yorumlara bakınız) daha sonra bir monetarist olurken, Samuelson bir monetarist olarak başlayıp daha sonra bir Keynezyen olmuştur. Ekonomik ve siyasî bakış açılarındaki ciddî farklılıklara rağmen, Milton ve Paul, ömür boyu dost idiler.

Friedman 1933'de Chicago'dan master derecesi aldı, fakat Büyük Bunalım sırasında maddî sıkıntılarla karşılaştı ve Arthur Burns'ün yardımıyla, New York'taki Columbia Üniversitesi'nde çalışmak üzere başka bir burs kazandı[3]. O-radayken, Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu'nda (NBER) çalıştı ve Wesley C. Mitchell ve Simon Kuznet'in yönetiminde yüksek-nitelikli uygulamalı çalışmaların değerini öğrendi. (NBER hakkında daha fazla bilgi için 266. sayfadaki kutucuğa bakınız). Araştırma raporlarından birisi, doktorlar ile dişçilerin gelirleri arasında çok büyük bir fark olduğunu keşfettiği meslekî gelirler hakkındadır. Elindeki verilere bakarak, bu farkın tıp mesleğindeki tekelci uygulamalardan kaynaklandığına emin oldu. Bu, Friedman'ın bilimsel, objektif deneysel çalışmanın, güçlü politik sonuçlara yol açabileceğini öğrendiği ilk olaydı.

Friedman, 1940-41 yıllarında Wisconsin Üniversitesi'ne misafir profesör olarak davet edildi, fakat Yahudi düşmanlığı ve kampüs politikalarından dolayı ziyareti kısa sürdü. Madison'da Alman göçmen nüfusu çoğunluktaydı ve Friedmanlar Nazi karşıtı ve İngiliz taraftarıydılar. İktisat bölümü Keynes ve Veblen öğretisinin taraftarlarının yoğun etkisi altındaydı. Bununla birlikte, Kennedy yönetimi sırasında Ekonomik Danışmanlar Konseyi'nin Keynezyen başkanı olan Walter Heller, Friedman'ı savundu ve akademik personel olarak kalmasını talep etti. Friedman, Heller ve Samuelson gibi Keynezyen iktisatçılarla arkadaşlığını daima sürdürmüş, fakat kısa bir süre sonra istifa etmiş ve New York'a geri dönmüştür.

NE? KEYNES'TEN ÖNCE CHICAGO OKULU KEYNEZYENLERİ Mİ?

Simons, Mints, Knight ve Viner'ın dizlerinin dibinde oturan bizlere, Keynes'in sunacağı hiçbir şey yoktu.

Milton Friedman (Gordon 1974: 163)

Niçin Friedman, Stigler ve diğer Chicago öğrencilerinin çoğu Keynes'e ilgi duymadı? Çünkü, Frank H. Knight, Henry Simons ve Jacob Viner gibi yıldızlar 1930'ların ilk yılları boyunca görülen kitlevî işsizlik ve deflâsyonla mücadele için, büyük ve sürekli bütçe açığı politikalarını savunuyorlardı. Onlar Keynes'ten daha önce Keynezyen idiler.

[3] Evet Bay Veblen, eğer üniversite burslarını finanse eden zengin yardımseverler bulunmasaydı, bu büyük iktisatçının nerede olabileceğini hayal edebiliyor musunuz!

Fotoğraf 15.3
Frank H. Knight
(1885-1972)

Fotoğraf 15.4
Henry Calvert Simons
(1899-1946)

Fotoğraf 15.5
Jacob Viner
(1892-1970)

Orijinal Chicago İktisat Okulu
Chicago Üniversitesi Arşivi'nin izniyle.

Frank Knight (1885-1972), 1955'e kadar Chicago okulunun dekanlığını yağmıştır ve deflasyonist bir sarmalda ekonominin gerilemesine izin verilmesine karşı çıkmıştır. Kongre'ye sunulan 1932 tarihli bir mektupta Knight'ın da içinde bulunduğu bir düzine Chicago iktisatçısı "üretken kapasitenin israfında ve ciddî [ekonomik] sıkıntılar sırasındaki büyük kayıplar" konusunda uyarıda bulunmuşlardı. Bu iktisatçılar, Kongre'yi bunalım esnasında "malî enflâsyon"u, özellikle yeni para ile finanse edilen açık bütçe harcamalarını tercih etmeleri yönünde teşvik ediyorlardı (Davis 1968: 477).

Jacob Viner (1892-1970), aşırı büyüme dönemlerinde bütçe fazlasını, kötü dönemlerde ise bütçe açığını devreye sokacak Keynezyen-tarz bir konjonktür karşıtı maliye politikasını desteklemiştir. Refah dönemlerinde geleneksel finansman ilkeleri; vergileri ağırlaştırmak, harcamaları kısmak ve borçları geri ödemektir. Fakat, Viner'a göre bu tip politikalar bunalım dönemlerinde uygun değildir. Hükümet tersini yapmalıdır: vergiler hafifletilmeli, harcamalar artırılmalı ve daha fazla borçlanılmalıdır (Davis 1968: 477-78).

HENRY SIMONS: BIRAKINIZ YAPSINLAR BU MU?

Henry Simons (1899-1946), 1930'lar boyunca Chicago okulunun en önemli temsilcisidir. Bunalım sırasında iş dünyasının güveninin yeniden tesis edilmesi gerektiğini vurgulamış ve ekonomik canlanmanın sağlanmasına yardımcı olmak için başlıca araçlar olarak bütçe açıklarına dayalı harcamaları ve vergi indirimlerini savunmuştur. Milton Friedman, şu yorumu yapar: "Büyük Bunalımın nedenleri, para politikasının önemi, ve maliye politikasına aşırı derecede güven duyulması ihtiyacı hususunda, Simons ve Keynes tarafından ifade edilen görüşler arasında büyük benzerlik vardır" (Davis 1968: 476).

Simons, kapitalist sistemdeki haddinden fazla "doğal" monopoller konusunda endişe duyuyor; ve *Özgür Bir Toplum İçin İktisat Politikası* (Economic Policy for a Free Society) (1948) başlıklı kitabında ironik bir şekilde demiryollarının, elektrik, su ve hava gazı gibi kamu hizmeti yapan kuruluşların ve diğer tüm "rekabetçi olamayan" endüstrilerin kamulaştırılmasını öneriyordu.

Bunalım ve anti-tröst tedbirler dışında, Chicago iktisatçılarının serbest ticareti, istikrarlı parayı ve ücretler veya fiyatlar üzerinde herhangi bir kontrolün olmaması gerektiğini savunan, güçlü serbest piyasa savunucuları oldukları vurgulanmalıdır. Simons, Friedman'ın dayandığı bir gelenek olan "kurallara bağlı yönetim" şeklindeki bir devlet politikası üzerinde durmuştur.

FRIEDMAN KARİYERİNİN EN KÖTÜ HATASINI YAPAR

İkinci Dünya Savaşı, Friedman'ın doktora programını yarıda kesti. Washington D.C.'ye Hazine Bakanlığında çalışmaya gitti ve 1941-42 döneminde, neticede Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük devletin gelişmesine neden olan bir hükümet planı olarak, gelir vergisinin kaynağında kesilmesi (stopaj) projesine katkıda bulundu. Neticede, önceden federal gelir vergisinden muaf olan sıradan çalışanlar, gelirlerinin çok büyük bir kısmını IRS'e ödemeye başladılar. İlginç bir şekilde, IRS yetkilileri, "geçici" savaş zamanı önlemlerine çok ağır buldukları için karşı çıktılar; ancak, Friedman ve diğerleri ağırlıklarını koydular. Yıllar sonra Friedman "aşırı büyük, aşırı zorlayıcı ve özgürlüğü ciddî boyutta yok edici olmasından ötürü, şiddetli bir şekilde eleştireceğim bir devletin ortaya çıkmasını mümkün kılan bir mekanizmanın geliştirilmesine yardım ediyor olduğum, o zamanlar hiç aklıma gelmemişti" diyerek günah çıkartmıştır (Friedman 1998: 123).

Bunu tekrar yapar mıydı? 1995'te *Reason* dergisindeki bir röportajında şöyle demişti: "Bunun için özür dilemiyorum, fakat bunun gerekli olmadığını düşünmeyi gerçekten isterdim ve keşke şimdi stopajı kaldırmanın başka bir yolu olsaydı" (Friedman 1995: 33). İkinci Dünya Savaşı idi ve Friedman'ın vatanseverlik duygusu kabarmıştı. Ayrıca, Almanya ve İngiltere zaten stopaj uyguluyordu ve hiç şüphesiz Bileşik Devletler de, er ya da geç bu etkili vergi toplama tekniğini benimseyecekti. Bununla birlikte, Almanya ve Büyük Britanya devletleri, nihaî ödemeyi ayarlamak için yıllık vergi beyannamesine ihtiyaç duymuyorlardı; Friedman ve arkadaşları ise, gerekli ek ödemeler veya iadelerle birlikte yıllık vergi düzenlemesinde ısrar etmişlerdi.

FRIEDMAN HER İKİ TARAFA DA TERS DÜŞER

Stopaj konusu, parlayan yıldız için sıkıntıların sadece başlangıcıydı. Friedman, savaş bittikten sonra, savaş sonrası uygulanan kira kontrollerinin verimli olmadı-

ğını ve kaldırılması gerektiğini iddia eden "Çatılar mı Tavanlar mı?" adlı bir kitapçığı yazmak için George Stigler ile birlikte çalıştığı Minnesota Üniversitesi'nde bir yıl geçirdi. Kitapçık, 1946'da "Leonard Read'in kurduğu bir serbest piyasa think-tank kuruluşu olan Foundation for Economic Education (İktisadî Eğitim Vakfı) tarafından basıldı. Kitapçık zamanında büyük ihtilaflara neden olarak, politik yelpazenin her iki tarafından da yapılan saldırılara maruz kalmıştı. Romancı Ayn Rand kitapçığı "kollektivist propaganda" ve "muhafazakâr bir örgüt tarafından şimdiye kadar alenî bir şekilde yayınlanan en zararlı şey" diye nitelendirmiştir; çünkü iki iktisatçı, kira kontrollerinin kaldırılmasını "mal-mülk sahiplerinin devredilemez haklarına" dayandırarak savunmak yerine; uygulamadaki zorluklar ve insani açıdan yaklaşarak sözkonusu kontrollerin kaldırılmasını istemişlerdir (Rand 1995: 326). Friedman, daha sonra "Ayn Rand gerçekten bir hayal kurmuştur!" yorumunu yapmıştır (1998: 621).

Benzer şekilde, bir Keynezyen iktisatçı *American Economic Review*'da Friedman ve Stigler'e saldırıyordu, fakat tamamen farklı sebeplerden dolayı: "Şu anda kira kontrollerinin kaldırılması, mesken sorununu çözmeyecek, sadece gittikçe kötüleşen eşitsizliğe daha çok katkıda bulunacaktır" (Bangs 1947: 482-83).

ZİRVEDEKİ İKTİSATÇILARIN ELYAZISI TAHLİLLERİ —ORTAYA ÇIKARILAN GİZLİ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ!

Her insanın yazdıklarında, yazarın karakteri gizlidir.

Thomas Carlyle

Önceleri frenolojist* Karl Marx vardı; ardından astrolog Stanley Jevons geldi ve onu el falcısı Keynes takip etti. Şimdi de el yazısı tahlilcisi Milton Friedman'ımız var.

Bu doğrudur. Friedman otobiyografisinde el yazısını inceleyerek bir insanın karakterini çözebildiğini iddia ediyordu ve bu alışkanlığı 1933-1934 yılları arasında Columbia'da öğrenci iken edindiği bir hobiydi. Friedman, "o zamandan beri amatör bir grafolojistim"** diyordu.

1953-1954 yılları arasında, Friedman, Fulbright bursu ile Cambridge Üniversitesi'nde bir yıl geçirdi. Bir gün, Peter Bauer (şimdi Lord Bauer), çarpanı bulan ve Keynes'in ünlü öğrencilerinden biri olan Richard Kahn'dan gelen bir mektubu Friedman'a gösterdi ve Friedman Kahn'ın aşağı doğru keskin eğimli ayrı çizgileri olan kendine özel el yazısını hemen fark etti. Friedman, Bauer'e şöyle dedi "Kahn, kesinlikle aşırı kötümser birisidir."

---

* Frenolojist: İnsanların kafa taslarını inceleyerek kişilik özelliklerini ve becerilerini tespit eden kişi. Özellikle Marx'ın yaşadığı 19. yüzyılda oldukça popüler bir uğraşı alanı idi. (Ed.)

** Grafolojist: İnsanların karakterini anlamak için el yazılarının çözümlemesi üzerinde çalışan kişi. (Ed.)

Ertesi gün Friedman, Kahn ile bir öğle yemeği yemiş ve tartışmanın akışı içerisinde, Kahn şu ifadeyi kullanmıştı, "En büyük fark, Keynes'in müzmin bir iyimser olması, benim ise müzmin bir kötümser olmamdır." Tam isabet! Daha sonra bir beyaz İspanyol şarabı (sherry) partisinde Kahn, Friedman'a Keynes'in el yazısını gösterdi ve sahiden, Keynes'in çizgileri açıkça bir "iyimserlik göstergesi" olarak, yukarı doğru keskin eğimli idi.

Joan Robinson, Friedman'dan diğer bir el yazısı numunesini incelemesini istedi. Friedman, "Bunun bir yabancının yazısı olduğu belli, tahlil etmem zor. Fakat, iyi bir sanat zevkine sahip, ancak entellektüel yeteneği olmayan biri tarafından yazıldığını söyleyebilirim" demişti. Daha sonra bunun, Keynes ile evlenen dünyaca ünlü Rus balerini Lydia Lopokova'nın el yazısı olduğu ortaya çıktı. "Bu, kesinlikle, Cambridge'de bulunduğum yıl elde ettiğim en büyük zaferimdi!" (Friedman 1998: 245).

TAHLİL EDİLEN

El yazısı bize kişilik hakkında ipucu verebilir mi? Adam Smith, Karl Marx, John Maynard Keynes ve Milton Friedman'dan oluşan dört iktisatçının el yazısının incelemesi için "sertifikalı" bir grafolojist görevlendirerek Friedman'ın hipotezini test etmeye karar verdim (bu dört imza şekil 15.1'de görülmektedir).

Uzmana göre, Adam Smith'in el yazısı onun "iyimser ve hırslı" (doğru), fakat "çok duygusal bir kişi" (çok şüpheli) olduğunu gösteriyor. Marx'ın birçok insanda rastlanabileceği gibi, ya "son derece iyimser" ve "çok sosyal" ya da "sabırsız" ve "kaprisli" bir kişiliğe sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Keynes'in yazı sitili, "baskın ve bazen saldırgan bir kişilik" (doğru), fakat tahlili yapılan el yazısına sahip olmaktan nefret eden birisi (şüpheli) olduğunu göstermektedir. Friedman'ın yazıları ise, "ters" olmakla birlikte "iyimser ve ısrarcı" (doğru) fakat "iletişiminde baştan savmacı" (hiç de öyle değil!)* bir birey olduğuna işaret eder. Kısacası, gerçek bir bilim olmaktan ziyade, bir sanat gibi görünen grafolojinin güvenilirliği hakkında ciddî şüphelerim var.

Fakat, daha sonra grafolojist benim el yazımın da "iyi bir öğretmen ve hatip," "orijinal" bir düşünür ve "başkalarının hislerine karşı duyarlı" bir kişiyi gösterdiğini söyledi. Hey, Friedman belki de bir şeylerin farkında!

Özellikle, daktilo ve kişisel bilgisayarların olduğu bir çağda, Friedman'ın seksenli yaşlarına kadar bütün makalelerini ve kitaplarını elle yazması dikkat çekicidir. Yazıları, grafolojistleri yıllarca meşgul edebildi. Yazmaya devam et Bay Friedman!

* Parantez içi yorumlar yazara (Skousen) aittir. (Ed.)

Şekil 15.1: Dört Meşhur İktisatçının İmzaları: Hangisinin Kötümser Olduğunu Söyleyebilir misiniz?

FRIEDMAN , CHICAGO'YA DÖNÜŞÜNDE BİR MONETARİST OLUR

Nihayet, 1946'da Columbia'dan doktora derecesini aldıktan sonra, Friedman 1977'de resmî olarak emekliliğe ayrılana kadar kaldığı, Chicago Üniversitesi'ne tam-zamanlı hocalık yapmak üzere geri döndü. Frank Knight'ın 1955'te emekli olmasının ardından, Friedman Chicago geleneğini devam ettirdi ve hatta para politikasına uyguladığı, Irving Fisher'in miktar teorisinin geliştirilmiş bir versiyonu ile bu geleneği güçlendirdi. Parasal iktisatla ilgili çok sayıda konu üzerine yazı yazdı. 1963'te, saygın bir kuruluş olan Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu (NBER) tarafından basılan ve Anna J. Schwartz ile ortak bir çalışma olan *Birleşik Devletlerin Parasal Tarihi, 1867-1960* (A Monetary History of the United State, 1867-1960), adlı en ünlü empirik çalışmasını yazarak araştırmalarında zirveye ulaştı. Onun muazzam çalışması, esasında Birleşik Devletler ekonomisinin Büyük Bunalımı ve savaş sonrası dönemi de kapsayan ve geleneksel iktisatçıların "paranın önemli olmadığını" düşündükleri iniş ve çıkış dönemlerinde, paranın ve para politikasının sarsılmaz gücünü gösterdi. Hatta, dostça bir eleştirmen olan Yale'den James Tobin, "bu, para konusu üzerine gelecekte yapılacak araştırmaların tümü üzerinde iz bırakacak çok nadir kitaplardan biridir" diyerek eserin büyüklüğünü kabul etti (1965: 485). Göreceğimiz gibi, zirveye tırmanması yıllar alsa da, Friedman'ı iktisat mesleğinin ve siyaset dünyasının en üst noktalarına götüren yolun taşlarını döşeyen, *Parasal Tarih* adlı bu kitabıydı.

DÜŞMANCA BİR ÇEVRE İLE KARŞI KARŞIYA OLMAK

Keynezyen devrim, akademik camiada 1950'ler ve 1960'lara kadar öyle kök saldı ki, serbest piyasa iktisatçılarının kampüste zor anlar yaşadıkları haberleri alınıyordu. Daha önce 12.bölümde ("Kayıp Mises") Mises, Hayek ve Avusturya o-

kulunun, akademik çevrede bir yer edinmek için karşılaştıkları zorluklardan bahsetmiştik; Friedman ve Chicago okulu da benzer mücadeleler vermişlerdi. Akademik dinleyicilerin önünde Friedman'ın görüntüsü, bir fen sınıfında Darwinci evrime karşı konuşan yaratılışçılardan farklı değildi. *Laissez-faire* taraftarlarına, sadece ya bağırılıyor ya da gülünüyordu. Friedman'a göre, bir üniversite bile kendisine Dük olarak saygı duymakla birlikte, kitaplarının herhangi birini dahi bulundurmayı reddetmişti. Oradaki iktisat bölümü, çalışmalarını satın almaya değer bulmamıştı.

FRIEDMAN EN-ÇOK SATAN BİR KİTAP YAZIYOR

Geride kalan uzun yol 1962'de, *Kapitalizm ve Özgürlük* (Capitalism and Freedom) (1982a [1962]) başlığıyla ve *laissezfaire* iktisadının bir savunması olan ince bir çalışmanın yayınlanmasıyla başladı. Friedman'ın *Parasal Tarih,* ve *Kapitalizm ve Özgürlük* adlı en önemli iki çalışmasının yayınlanması, Milton ve Rose Friedman'ın aşağı yukarı yirmi beşinci evlilik yıldönümü ile aynı zamana rastlar.

Kapitalizm ve Özgürlük, Friedman'ın, kamuoyuna serbest piyasa ekonomisinin ilkelerini ilk tanıtma girişimidir ve Wabash Üniversitesi'nde verdiği bir dizi konferanstan sonra yazılmıştır. O zamanlarda, Friedman, mesleğin dışında hâlâ tam olarak tanınmıyordu ve önemli hiçbir yayınevi kitabı incelemedi. Kitap, yine de şu ana kadar yarım milyon adetten fazla satılmış ve baskısı hâlen devam etmektedir. Serbest piyasanın etkili savunucusu ve aşırı devlet gücünün etkili bir eleştirmeni olmasına ilaveten, *Kapitalizm ve Özgürlük*; esnek döviz kurları, okul kuponu* ve negatif gelir vergisi gibi Friedman'ı üne kavuşturan bazı yeni politika önerilerini de gündeme taşımıştır. On yıl sonra, Samuelson bile, kitabı "ciddî derecede mantıklı, dikkatli, önemli bir bakış açısının ikna edici bir açıklaması" olarak tavsiye etmiştir (Samuelson 1973: 848).

1960'ların sonlarında Friedman, koyu Keynezyen Leon Keyserling ile bir tartışma için Wisconsin Üniversitesi'ne davet edilmişti. Tartışmanın sonlarına doğru Keyserling, Friedman'ın *Kapitalizm ve Özgürlük* adlı kitabında "haklılığı kanıtlanmamış" olarak dikkat çektiği devlet faaliyetlerinden oluşan, on dört maddelik bir listeyi okudu. Keyserling, tartışmayı kazanma ümidi ile, maddeleri okudukça onlarla dalga geçiyordu. Friedman'ın sosyal güvenlik, kira kontrolleri, tarımsal destekler ve millî parkları ağır bir şekilde eleştirisini okudukça, Kayserling öğrencilerin desteğini alıyordu. Fakat 11. konuya geldiğinde, beklenmedik bir sorunla karşılaştı. 11. madde, barış zamanında zorunlu askerliğin kaldırılmasına dair bir çağrı idi. Friedman'ın zorunlu askerliğe karşı çıkması, coşkulu bir alkış aldı ve ona tartışmayı kazandırdı (Friedman 1982:ix).

---

* School voucher: Yoksul öğrencilerin okul masraflarını hafifletmeye yönelik bir tür yardım kuponu. (Ed.)

MESLEKTAŞLARIYLA MÜCADELECİ VE ÖĞRENCİLERİNE KARŞI SERT

Tartışma, Friedman'ın tarzının genel bir niteliği hâline geldi. İnce sesli ve genizden konuşan, görüşlerinde daima ateşli olduğu, sözünü sakınmadığı ve kolayca sinirlendiği bilinen, 152 cm'den biraz uzun, kısa boylu bir adam. "Diplomasi benim pek iyi becerdiğim bir şey değil" diye itiraf ediyordu (Friedman 1998:51). 1971'de, ülkenin ücret-fiyat kontrolleri konusundaki sıkıntılarından şikâyet eden Başkan Richard Nixon ile karşılaşması bir örnek olarak verilebilir. Nixon, "Bu ucube durumdan dolayı George Schultz'u suçlama" dedi. Friedman hemen, "ben George'u suçlamıyorum, sizi suçluyorum Sayın Başkan" diyerek tepki verdi (Friedman 1998: 386-87).

Chicago'daki öğrenciler, onun kıvrak zekâsı ve kuvvetli yargıları önünde ürperiyorlardı. Kendisinin üstünde bir konumda dahi olsa, bir meslektaşının çalışmasındaki hatayı belirtme konusunda hızlı idi. Meslektaşlarının kendilerini hakarete uğramış hissetmelerine ise, genellikle şaşırırdı. Yaşlı hocası Jacob Viner gibi, Friedman da sınıfta geride kalan öğrencilere karşı çok az sabırlıydı. Dönemin başında bir kavram hakkında zorluk çeken bir öğrencisinin hikâyesi anlatılır. Friedman, öğrenciye hafta sonunda problem üzerinde çalışmasını söyler. Eğer onu Pazartesi sabahına kadar çözemezse, Friedman'ın ne önerdiğini düşünürsünüz? (1) Bir özel üniversite hocası tutmasını mı? (2) Odasına kendisini görmeye gelmesini mi? (3) Kendi dersini bırakıp başka bir ders seçmesini mi? Onun cevabı 3'üncüsü idi! Thomas Sowell, Friedman'ın not verme konusunda çok sıkı olduğunu söylüyordu —Sowell, fiyat teorisi dersinde B notu alan sadece iki kişiden biriydi. Friedman hiç A notu vermemişti (Sowell 2000: 126).

Diğer taraftan, bir kere öğrenciler yeteneklerini gösterdiler mi, Profesör Friedman'ın, öğrencilerin Chicago'da tezlerini tamamlamalarına yardım etmek için çok fazla zaman harcadığı bilinir. Gary Becker'in yazdığı gibi, "Friedman, öğrenciler ve diğer hocalar üzerinde sadece verdiği derslerle değil, aynı zamanda öğrencilerin araştırmaları, özellikle tezleri üzerine yaptığı yorumlarla derin bir etki bırakmıştır" (Shils 1991: 143).

"BANA, 'BAY FRIEDMAN !' DİYE HİTAP EDERLER"

Chicago profesörleri, öğrencilerin kendilerine "Doktor" diye hitap etmelerinden nefret ederlerdi. Herkes ileri bir mezuniyet derecesine sahip olduğu için, bunun bir gösteriş aracı olduğunu düşünürlerdi. Hocalar bunun yerine, birbirlerine seslenirken uzun süredir devam eden bir geleneğe bağlı kalarak, sıradan bir selamlama olan "Bay" şeklinde hitap ediyorlardı. Hatta "Bay Friedman," "Profesör Friedman"a tercih edilebilir. Bay Friedman (diğer Chicago iktisatçıları gibi), asla "Dr. Milton Friedman, Ph.D." şeklinde kapak tasarımı olan bir kitabı yayınlatma hatasına düşmeyecektir. Bu gibi başlıklar patavatsızlık olarak değerlendirilir. Hiç şüphesiz, 'Herr Professor Extraordinaire Doktor' gibi özel ünvanlarla tanınan Alman akademisyenler, bu vakur olmayan takdimler konusunda uyarılacaktır.

FRIEDMAN, SONUNDA ETKİLİ OLUR

Friedman'ın çabaları, nihayet 1960'ların sonlarında netice vermeye başlamıştır. 1967'de, AEA'nın başkanı seçildi; giderek daha fazla iktisatçı, ekonomide paranın ve para politikasının hayatî rolünü ve onun teknik iktisattaki hakikî derin bilgisini kabul ediyordu. Friedman, bir yıl sonra *Maliye Politikasına Karşı Para Politikası* (Monetary vs. Fiscal Policy) adıyla yayınlanan ünlü bir tartışmada, Başkan Kennedy'nin Ekonomik Danışmanlar Konseyi'nin eski başkanı ve meşhur 1964 vergi indiriminin mimarı Walter E. Heller'le karşı karşıya geldi. Heller söze bir itirafla başladı, "Mesele paranın önemli olup olmadığı değil —bunu hepimiz kabul ediyoruz— fakat mesele, bazı Friedmancıların ortaya attığı gibi *sadece* paranın önemli olup olmadığıdır" (Friedman and Heller 1969: 16). Heller, "maliye politikasının gücünü iyi ve kötü yönleriyle" göstermek için 1964'teki vergi indirimini ve Vietnam savaş bütçesini örnek olarak kullandı (sayfa 31). Friedman bunlara cevaben, "çok şiddetli bir şekilde yerleşik tabuları yıkan" birisi olarak, sadece paranın önemli olduğu şeklindeki bir görüşü savunduğunu inkâr etti ve böyle uç bir durumun "saçma" olduğunu söyledi. Fakat, maliye politikasındaki değişikliklerin "ne kadar sıklıkla para politikasındaki bir değişiklik ile beraber ortaya çıkabileceğine" dikkat çekmeye devam etti (sayfa 47, 52). Meselâ, 1964 vergi indiriminin ve 1960'ların sonundaki Vietnam Savaşı'nın takviyesinin her ikisi de bir liberal para politikası ile birlikte ortaya çıkmıştı (sayfa 445'teki kutucuğa bakınız).

Fotoğraf 15.6: Chicago Okulu'un "Bay Makro"su Milton Friedman ile "Bay Mikro"su George Stigler Okulun uzun adamı ile kısa adamı!
Chicago Üniversitesi İktisat Bölümünün izniyle.

Paul Samuelson'ın ders kitabı, mesleğin, Friedman ve para politikası ile ilgili gelişen görüşlerinin iyi bir ölçüsüdür. Üçüncü baskıda şöyle denilir: "Bugün

çok az iktisatçı konjonktür dalgalarının kontrolü için merkez bankasının para politikasını her derde deva bir ilâç olarak düşünür" (1955: 316). Dokuzuncu baskı yazılana kadar, çift haneli enflâsyon ortamında, Samuelson "hem maliye hem de para politikalarının çok önemli olduğu" düşüncesindeydi (1973: 329). 1995'teki on-beşinci baskıda, Samuelson (ve ortak yazarı William Nordhaus) gözle görülür bir şekilde taraf değiştirdiler ve monetaristlere teslim oldular: "Maliye politikası, artık Birleşik Devletler'in istikrar politikasının temel bir aracı değildir. Öngörülebilir bir gelecekte, istikrar politikası merkez bankasının (Federal Reserve) para politikaları ile yürütülecektir" (1995: 645).

"SADECE PARA ÖNEMLİDİR"!

Elbette, bu, saçma ve şimdiye kadar hiç karşılaşmadığım bir durumdur.

Milton Friedman

Friedman, 1968'de Walter Heller ile yaptığı tartışmada, kendisine yöneltilen "sadece paranın önemli olduğu" konusundaki eleştirileri reddetti (Friedman ve Heller 1969: 47). Bununla birlikte, yine aynı tartışmada, maliye politikasının, yani "bütçe vaziyetinin tek başına nominal gelirin gidişatı, enflâsyon, deflasyon veya konjonktürel dalgalanmalar üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığını" iddia ediyordu (sayfa 51). Diğer taraftan, para politikası muazzam bir etkiye sahipti.

ARZ YANLISI DEĞİL Mİ?

Diğer bir vesileyle, Friedman'a "arz-yanlı" iktisat ve vergi kesintilerinin ekonomi üzerindeki etkileri hakkında sorular soruldu. "Arz-yanlı bir iktisatçı değilim" diye ifade etti. "Monetarist bir iktisatçı değilim. Ben bir iktisatçıyım." Daha sonra "*para politikası veri olarak alındığında*, maliye politikasının ekonomideki yükselişler ve düşüşler üzerinde önemli bir etkisi olduğuna asla inanmadım" diye ekledi (Friedman 1982b:53-54).

JAPONYA İÇİN REÇETE: DAHA PAZLA PARA BASIN!

Friedman, daha yakınlarda 17 Aralık 1997'de *Wall Street Journal*'da Japonya'nın 1990'lardaki zayıf ekonomisinin sorunlarının çözümü hakkında bir köşe yazısı yazdı. Yazının tamamı, Japonya Merkez Bankası'nın "beceriksiz" para politikaları, ve hemen hemen tek çözüm yolu olarak da Japonya'nın para arzı artışını hızlandırmasının gerekliliği üzerinde duruyordu. Friedman, vergileri indirmesi, banka sistemi üzerindeki düzenlemelerin kaldırılması veya serbest ticaretin ve göçün teşvik edilmesi gibi serbest piyasa alternatiflerinden bahsetmemişti. Friedman'ın bütün itirazlarına rağmen, okuyucular bir kez daha, onun 'sadece paranın önemli olduğunu düşündüğü' kanaatine vardılar.

İKİYÜZÜNCÜ NOBELE GÖSTERİLERLE GÖLGE DÜŞTÜ

Friedman, Amerika'nın Bağımsızlık Bildirgesi'nin iki-yüzüncü yıl dönümü olan 1976'da Nobel Ödülünün kendisine verilmesiyle birlikte, ödül kazanma yeteneği konusunda kendisinin de Paul Samuelson'dan aşağı kalır yanı olmadığını göstermiş oldu. Aslında, o yıl Nobel ödülü almaya hak kazanan yedi kişinin hepsi de Amerikalıydı. Aynı yıl Aralık ayında Stockholm'de tam anlamıyla bir Amerikan hadisesi ortaya çıktı.

Friedman'ın Nobel ödül töreninde bulunması ihtilâf yaratmıştı. Friedman'ın seçilmesi (ki İsveç Kraliyet Akademisi tarafından onaylanması gerekiyordu), onun Şili ve tartışmalı diktatörü General Augusto Pinochet ile olan ilişkisi üzerine ateşli bir tartışmanın çıkmasına neden olmuştur. Stockholm'deki Nobel töreni boyunca, göstericiler Friedman'ın orada bulunmasını protesto ettiler. Friedman'ın, "Chicago Delikanlıları" (Chicago Boys) olarak bilinen Şilili serbest piyasa iktisatçıları takımının entellektüel mimarı ve gayriresmî danışmanı olduğu düşünülüyordu.

NOBEL ÖDÜLÜ: ONUR MU ONURSUZLUK MU?

Ödüller, bir önceki yıl insanoğluna en büyük hizmetleri sunmuş olan kişilere verilecektir.

Alfred Nobel'in arzusu (Fant 1993: 329)

İktisatçılar şanslı adamlar. Alfred Nobel'in 1895'te arzusunu dile getirmesinden beri, sosyal bilimciler arasında İsveç Akademisini yeni bir Nobel kategorisi eklenmesi konusunda ikna edebilenler sadece iktisatçılardır. Sosyolojide, işletmede, psikolojide, dil biliminde, matematikte ya da eğitimde Nobel Ödülü yoktur. Fakat İsveç Merkez Bankası 1968'den beri, ekonomi biliminde Nobel Ödülünü finanse etmektedir. İsveçli iktisatçı Gunnar Myrdal, iktisadın diğer sosyal bilimlere nispetle, özel onuru hak eden daha yüksek bilimsel araştırma seviyesine ulaştığı konusunda akademiyi ikna edebilmişti (Myrdal daha sonra sözünü geri almış ve ödülü reddetmiş olmayı arzulamıştı; çünkü o, iktisadın bugün fizik bilimlerinin değerini ve doğruluğunu yakalayamadığını iddia etmiştir).

Fotoğraf 15.7: Alfred Nobel (1833-96)

Şu gerçekleri çok ciddî olarak düşünün:

- Friedrich Hayek, ödülü aldıktan sonra sağlık sorunundan kurtuldu ve on sekiz yıl daha yaşadı; paranoyak şizofreni hastası olan ve fakirlik içinde yaşayan John F. Nash, eski seçkin kişiliğini yeniden kazandı; ancak William Vickery, Nobel Ödülünü kazandıktan üç gün sonra öldü.
- Marksistler edebiyat dalında çok sayıda Nobel ödülü kazandılar, ancak, iktisat dalında hiç kazanamadılar.
- 1989'da, Chicago'dan Robert Lucas Jr., beş yıl içerisinde Nobel ödülünü kazanırsa, ödülün yarısını eski karısına vermek üzere bir boşanma akdi yapmıştı. Anlaşmanın süresi sona ermeden birkaç hafta önce Nobel Ödülünü kazandı ve anlaşmayı uyguladı. "Anlaşma anlaşmadır," demişti.
- Nobel Ödülü'nü kazanan tek İsveçli Gunner Myrdal, serbest piyasa iktisatçısı Friedrich Hayek ile ödülü paylaşmak zorunda kaldığı için çılgına döndü.
- Diğer kurumlara nispetle Chicago Üniversitesi'nden daha fazla profesör Nobel Ödülü kazanmıştır; 1990'larda ödüllerin yarısından çoğunu aldılar.
- Ödülün parasal karşılığı 77.000 Dolar'dan 1 Milyon Dolar'a doğru giderek yükseldi fakat kötü bir şekilde yönetildi ve yıllarca ABD ve Avrupa indekslerinin altında seyretti. 1969'dan bu yana eğer S&P 500 indeksine yatırılmış olsaydı, ödül bugün 3 milyon dolar'ın üzerinde bir değere sahip olurdu. (1985'te ödülü alan Franco Modigliani en zeki yatırımcı olarak görünüyor. Kazandıklarının büyük bir kısmını hisse senedi endeksi [üzerinden yapılan yatırım] fonlarına yatırdı).
- 1986 Vergi Reform Yasası, Nobel Ödülünün vergi muafiyeti statüsünü kaldırdı. İlk vergilendirilen kişi, para ödülünün sadece yarısını alan MIT'den Robert M. Solow idi.
- En rahatsız edici Nobel Ödülü sahipleri, kendilerinin seçtikleri stratejileri kullanan ve kefalet ödenerek tahliye edilmeden önce 4 milyar dolar kaybeden, bir tür Korunma Fonu (Hedge Fund) olan Uzun Dönemli Sermaye Yönetimi'nde yer almalarından dolayı 1997'de Nobel Ödülü kazanan finans iktisatçıları, Robert C. Merton ve Myron S Scholes'ir.
- Princeton'dan W. Arthur Lewis, Nobel ödülünü kazanan tek zenci iktisatçıdır. Harvard'dan Amartya Sen, Asyalı olarak ödül kazanan tek kişidir. Hiçbir kadın ödülü kazanamamıştır. Cambridge'den Joan Robinson, 1970'lerde "eksik rekabet" üzerine yaptığı daha sonraki çalışmalara ışık tutacak önemli bir çalışma ile yarışa katılmıştı, fakat Komünist Çin'i ve Kuzey Kore'yi ateşli bir şekilde savunması, onu destekleyenleri ve eleştirmenleri mahcup etmişti.

İSVEÇLİLER, SERBEST PİYASA İKTİSATÇILARINI ÖDÜLLENDİRİYOR

Serbest piyasa ekonomisinin yeniden canlanmasının, dünyadaki en prestijli ödüllerden birisi olan Ekonomi Biliminde Nobel Onur Ödülünü kazananların listesinden daha iyi bir göstergesi yoktur. İsveç'in 1969'da altı yeni Nobel kategorisini eklemesinden beri, ödüllerin çok büyük bir kısmı serbest piyasa iktisatçılarına gitmiştir. Kazanan Keynezyenler Paul Samuelson, James Tobin ve Robert Solow'dan oluşmaktadır, fakat Friedrich Hayek'in sosyalist Gunnar Myrdal ile ödülü paylaştığı yıl olan 1974'ten bu yana ibre, dikkat çekici bir şekilde serbest piyasa savunucularına doğru kaymaya başlamıştır.

Bunun ötesinde, kazananların neredeyse hepsi Chicago Üniversitesi'nde ya hocalık yapmıştı ya da bu okulda okumuştu. 1990'lar boyunca ödüllerin büyük bir kısmı, Ronald Coase, Gary Becker, Robert Fogel ve Robert Lucas'ı da içine alacak şekilde, yalnızca bu okula gitmiştir.

Niçin? Birincisi, Chicago iktisatçıları finans, ayrımcılık, refah ve iktisat tarihi gibi yeni alanlarda iktisat bilimini ilerletmek için güçlü teorileri ve pratik hayata ait bilgileri içeren empirik çalışmaları bütünleştirdiler. İkincisi, her yıl Nobel Ödülü'nü veren İsveç Bankası tarafından seçilen beş kişilik komite ideolojiyi giderek sosyalizmden kapitalizme kaydırdı. Marksistler ve Keynezyenler hile yapıldığını düşünmektedirler. Robert Kuttner, *Business Week*'in 12 Kasım 1990 tarihli baskısında Joan Robinson, Nicholas Kaldor ve Sir Roy Harrod'un da dahil olduğu birkaç önemli Keynezyenin hayatları boyunca Nobel komitesi tarafından dikkate alınmadığından yakınıyordu. Fakat serbest piyasa iktisatçıları da aynı şeyi iddia edebilirler. Özellikle Ludwig von Misses ödülü haketti, ama asla alamadı.

TANINMIŞ GÖZDEN KAÇANLAR

Diğer bilim dallarındaki Nobel komiteleri kendi alanlarında ünlü olan ve kesinlikle "insanlığa en büyük hizmeti sağladığı" için yetenekli olan insanları genellikle gözden kaçırdı. Mark Twain ve Leo Tolstoy, edebiyat alanında hiç Nobel Ödülü almadılar. Bell Labs "elektriği" yirminci yüzyılın bir numaralı mühendislik başarısı şeklinde etiketlemesine rağmen, aynı şekilde Thomas Edison elektrik ampulünü icat etmesinden dolayı asla Nobel Ödülü kazanamadı. Gözden kaçırılan diğer bilim adamları: Uçak konusundaki çalışmalarından dolayı Orville ve Wilbur Wright; kitlesel üretim konusunda Henry Ford; tarımsal teknikler konusunda George Washington Carver; televizyon konusunda Filo Farnsworth, Vladimir Zworykin, ve Isaac Shoenberg; radar konusunda Rober Watson-Watts, jet motoru konusunda Frank Whittle ve Hans Pabst von Ohain, ksenografi* konusunda Chester Clarson, dijital bilgi-

* Ksenografi (xenography): Doğrulanması oldukça zor, bilinmeyen bir dilde yazma veya yazılanları okuma. Özellikle arkeolojik buluntulardan tarih öncesi devirlere ait bilgi edinmede önemlidir. (Ed.)

sayar konusunda Howard Aiken, John P. Eckert, Jr., ve John W. Mauchly; çocuk felci aşısı için Jonas Salk ve mikro-işlemci konusunda Ted Hoff. En büyük tuhaflık, Atom bombasının babası Edward Teller'in ödüllendirilememesidir. Hepsi bir yana, Alfed Nobel'in bizzat kendisi daha az etkili bir patlayıcı olan dinamiti geliştirmiştir.

Adayları, daha önceki Nobel sahipleri ve dünya çapında yetmiş beş kurumun en önde gelen ekonomi profesörleri belirler. Beş kişilik bir komite, yoğun inceleme ve tartışmaların ardından seçimi yapar. Son olarak, akademinin İsveçli üyeleri (260 kişi) Ekim'de gizli oylamayla seçim yaparlar ve kazanan kişiye sabahın erken saatlerinde sürpriz bir duyuru ile ödülü verirler. Ödül ve Nobel konferansı, Aralık ayında Stockholm'de gerçekleştirilir.

ŞİLİ VE CHICAGO DELİKANLILARI

Şili, 1970'lerin başında perişan edici bir ekonomik krize girdi. Salvador Allende demokratik yolla ilk defa seçilen bir Marksist idi. Fakat, onun kamulaştırma, yüksek ücretler ve fiyat kontrolleri gibi sosyalist politikaları öyle bir ekonomik facia yarattı ki, General Augusto Pinochet komutasındaki ordu, Eylül 1973'te bir darbe gerçekleştirdi ve Allende intihar etti. Küresel enflâsyonist durgunluk Şili'de her şeyi berbat ettiğinde, General Pinochet, Chicago Delikanlıları'nı yardıma çağırdı. Bunlar, uzun süreli bir burs programı altında Chicago Üniversitesi'nde eğitilen Şilili iktisatçılardı. Bu iktisatçılar, devlet harcamalarında etkili bir kesinti, özelleştirme, vergi reformu ve para arzının sıkı kontrolünü önerdiler. (Daha sonra, 1982 bakır krizi boyunca, sosyal güvenlik programlarının ilk yüksek başarılı özelleştirmesini önereceklerdi.)

Askerî cunta, demokratik yollarla seçilen hükümete müdahale ettiği için, darbeye başından karşı çıkıldı ve darbeyi takiben çok sayıda Allende ve Marksist destekçileri hapsedildi ve işkence gördü. İnsan hakları sorunlarına ilâveten, eleştirmenler Chicago Delikanlıları'nın iktisat politikalarını "gaddar" ve "ilerleme karşıtı" şeklinde damgaladılar.

Bununla birlikte, Şili yeniden toparlandı ve ekonomik büyüme, düşük enflâsyon ve hızla gelişen bir ihracat pazarında ekonomik bir mucize başardı. Şili, geçen yirmi yıl boyunca Lâtin Amerika için yeni bir model oldu. Ve 1990'dan bu yana, demokratik yönetime döndü. Şili'nin şaşırtıcı başarı hikâyesinde Friedman'ın pozitif rolünün doğruluğu birçok yönden kanıtlanmıştır.

FRIEDMAN SALDIRIYA HAZIRLANIYOR: *SEÇME ÖZGÜRLÜĞÜ* PROGRAMI

Friedman, 1966'dan 1984'e kadar yazdığı *Newsweek*'in sütununda kamuoyuna hitap etmekten memnundu. Ancak, onun asıl başarısı, Ocak 1980'de kamuoyu-

na serbest piyasa fikirlerini yaymayı amaçlayan *Seçme Özgürlüğü* (Free to Choose) adlı televizyon programlarının Public Broadcasting System'de (PBS) yayınlanması ile gündeme geldi. Üç yıllık süre içerisinde 2.5 milyon dolardan fazlaya mal olan on bölümlük program, "hayatımızın en ilginç macerasını başlattı" (Friedman 1998: 471).

En büyük engel, programı yayınlaması için PBS'yi ikna etmekti; PBS program yönetmeni Friedman'ın "aşırı faşist" olduğunu düşünüyordu. Fakat daha önce John Kenneth Galbraith'in yanlı *Belirsizlik Çağı*'nı (Age of Uncertainty) gösterime sundukları için, Friedman'ın *Seçme Özgürlüğü*'nü yayınlamak zorunluluğunu hissettiler.

Programın formatı çok çekiciydi. Her bir program Friedman'ın genel bir konuşması ile başlayıp, taraftarlar ve muhalifler arasındaki canlı tartışmayla devam ediyordu. Konular "Tüketiciyi Kim Koruyacak?" "Çalışanları Kim Koruyacak?" ve "Enflâsyona Nasıl Çözüm Bulunur?" gibi başlıkları içeriyordu. Programlar, Birleşik Devletler, Avrupa ve Asya'dan film görüntüleri ve yorumlarla uluslararası bir çeşniye sahipti. Hong Kong, en ters koşullar altında bile serbest piyasanın faydalarının bir vitrini olarak sunuldu.

Tepkiler çok olumluydu. Üç milyonun üzerinde Amerikalı *Seçme Özgürlüğü*'nü izledi, bu PBS için son derece büyük bir izleyici kitlesiydi. Aynı adı taşıyan kitap, bir milyondan fazla sattı (1980).

CHICAGO'DAN CALIFORNIA'YA

Friedman, 1977'de Chicago Üniversitesi'nden emekliye ayrıldı ve California'da Stanford Üniversitesi'ndeki Hoover Enstitüsü'nde bir görevi kabul etti. Nobel Ödülü ile elde ettiği kazançlarını (1976'da vergisiz 180.000 dolar) San Francisco'ya nazır Rus Tepesi'nden güzel bir daire satın almak için kullandı. Fakat, Friedman'ın lügatında emeklilik diye bir kelime yoktu. Karısıyla beraber Monte Pèlerin Topluluğu'na ve vergi sınırlaması da dahil çeşitli kamu davalarına aktif olarak katıldı. Friedman, daha önce Başkan Richard Nixon ve başkan adayı Barry Goldwater'a yaptığı gibi Başkan Ronald Reagan'a da gayri resmî danışmanlık yaptı. 1990'ların sonlarında, özellikle zor durumdaki aileler arasında halk eğitimini iyileştirmede bir araç olarak okul kuponu kullanımını teşvik etmek amacıyla, Milton ve Rose D. Friedman Vakfını kurdular. Friedman, "Okullaşma bizim temel sektörlerimizin teknik anlamda en geri kalmış olanlarından biridir" diye ifade etmekteydi (1998: 349). İki açık kalp ameliyatından sonra, Friedman hız kesmek zorunda kaldı. Ancak, hiç şüphesiz 21. yüzyıla dünyanın en çok tanınan iktisatçısı olarak girmiştir. Daha da önemlisi, Keynezyen akımın tersine döndürülmesi ve neo-klâsik iktisadın üstünlüklerinin yeniden kabul ettirilmesi için diğer herhangi bir iktisatçıdan çok daha fazlasını yapmıştır.

DİĞER SERBEST PİYASA İKTİSATÇILARININ BAŞARAMADIĞINI, FRIEDMAN NASIL BAŞARDI?

Friedman, neredeyse tek başına, entellektüel iklimi Keynezyen modelden Adam Smith'in klâsik modeline nasıl değiştirdi?

Birincisi, daha önce de işaret edildiği gibi, Friedman iktisat camiasında mükemmel itibarlı bir konum elde etmişti. Columbia'dan doktora derecesi, Chicago'da profesörlük ve gıpta edilen John Bates Clark Madalyasıyla artık, Keynezyen dünya ile uğraşmaya hazırdı.

İkincisi, Friedman kariyerinin ilk dönemlerinde ciddî bilimsel teknik çalışmalar üzerinde yoğunlaştı; ancak akademik altyapısını tamamladıktan sonra kamuoyuna dönük yazmaya başladı. Böylece, öncelikle sabırlı bir şekilde meslektaşlarının saygısını kazandı, daha sonra kamusal alanda yüksek tonda konuşmaya başladı.

Üçüncüsü, teorileri için gelişmiş deneysel kanıtlar geliştirdi. Sonunda neo-Avusturyalıların da öğrendiği gibi; teori, parlak gelişmiş bir mantığı olsa bile, Keynezyen sistemi yerinden kımıldatmak için yeterli olamazdı. Bir kişinin, başka birinin tezini sınaması ve desteklemesi için güvenilir veriye, nicel analize ve ileri düzeyde matematiksel beceriye ihtiyacı vardı. Friedman bu dersi, Simon Kuznets, Wesley Mitchell ve Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu'nda (NBER) bulunan diğer yıldızlardan iyi öğrenmişti.

FRIEDMAN TARTIŞMALI BİR STRATEJİ KULLANIR

Friedman'ın Keynezyen modele karşı kullandığı dördüncü ve en şaşırtıcı yol, Keynesçiliği zayıflatmak için aynı Keynezyen dili ve teorik araçları kullanması ve monetarizm olarak bilinen bir karşı modeli ileri sürmesidir. Birçok serbest piyasa iktisatçısı Friedman'ın kullandığı bu tartışmalı taktiği yanlış anladı, fakat bu taktik parlak ve tesirli bir hareketti.

FRIEDMAN 'IN KEYNEZYEN GEÇMİŞİ

Friedman'ın 1998 tarihli otobiyografisinde en dikkat çeken açıklamalardan birisi, 1940'ların başında Keynezyen iktisatla olan geçici flörtüdür. Hazine Bakanlığı'ndaki görevi sırasında, kendisinden İkinci Dünya Savaşı döneminde yaşanan enflâsyonla mücadele yolları üzerine somut delillere dayalı bir rapor vermesi istenmiştir. Keynezyen ideolojiyi içeren raporunda, çeşitli seçeneklerden bahsediliyordu: devlet harcamalarını kısın, vergileri yükseltin ve fiyat kontrolleri uygulayın. Friedman'ı bugün meşhur yapan para politikası veya para arzının kontrolü gibi politikalardan hiç bahsetmiyordu. Friedman, daha sonra "o zamanlar nasıl tam bir Keynezyen olduğumu tamamen unutmuşum" yorumunu yapmıştır (1998: 113).

Friedman, 1930'lar boyunca bir depresyondan çıkış yolu olan Keynezyen tarz bütçe açığına da taraftardı. Akıl hocası Keynes değildi, fakat Chicago Üniversitesi'ndeki hocalarıydı (sayfa 436'daki kutuya bakınız).

1986'da yayınlanan bir makalede, Friedman Keynes'i "zeki bir âlim" ve "bütün zamanların en büyük iktisatçılarından birisi" şeklinde methediyordu. *Para Reformu Üzerine Risale* (Tract on Monetary Reform)'nin Keynes'in en iyi çalışması olduğunu düşünse de, *Genel Teori*'yi "büyük bir kitap" olarak tanımlıyordu. Üstelik, "Keynes'in teorisinin sadeliği, birkaç anahtar büyüklük üzerine yoğunlaşması, potansiyel verimliliği açısından doğru bir teori olduğuna inanıyorum" diye ifade etmiştir (Friedman 1986: 52).

"ŞİMDİ HEPİMİZ KEYNESÇİYİZ"

Yukarıdaki gibi alıntı sözler, iktisatçı Roger Garrison ve Robert J. Gordon gibi eleştirmenlerin, Friedman'ı ekonomiyi canlandırmak için maliye politikaları yerine para politikalarını tercih eden Keynezyen bir monetarist şeklinde sınıflandırmalarına yol açmıştır.

Bu alıntı sözler yanıltıcıdır. Gerçek şu ki, Friedman, Keynezyen araç kutusunda yeteneklerini geliştirmiş, ancak Keynezyen düşünce tarzını asla benimsememiştir. Friedman bir mektubunda bana şöyle yazmıştır: "Serbest piyasalara karşı devlet müdahalesinin erdemlerine inanmak anlamında hiçbir zaman bir Keynezyen değildim." O, Büyük Bunalımın bir piyasa olgusu* olduğuna dair Keynezyen fikre bütünüyle "düşman"dı (Gordon 1974: 48-49).

Konunun arka plânının tartışmalı başka bir alıntı yoluyla gözden geçirilmesi, meseleyi aydınlığa kavuşturacaktır. 31 Aralık 1965'te, *Time* dergisi John Maynard Keynes'i kapak konusu yapmış ve Friedman'ın "Şimdi hepimiz Keynesçiyiz" ifadesini yazmıştır. Daha sonra Friedman kullandığı cümlenin bağlamı dışında bir alıntı yapıldığını söylemiştir. "Bir anlamda şimdi hepimiz Keynezyeniz; başka bir anlamda, artık hiç kimse Keynezyen değildir. Hepimiz Keynezyen dili ve araçları kullanıyoruz; hiçbirimiz ilk baştaki Keynezyen sonuçları artık kabul etmiyoruz" (1968: 15).

Bu, meselenin can alıcı noktasıdır. Aslında, Keynezyen sisteme aşina bir ilim adamı olan Friedman, Keynes'in hatalı olduğunu ispatlamak için onun lisanını ve araçlarını kullanmıştır. Nitekim, 1986'da Keynes hakkında yaptığı övgü dolu yorumlardan sonra aşağıdaki ifadeyi kullanmıştır: "Keynezyen iktisadın yaşadıklarımızla tezat teşkil ettiğine inandığım için, onu (Keynezyen iktisadı) reddetmeye yöneldim" (1986: 48).

---

* "Piyasanın yolaçtığı, piyasa mekanizmasının neden olduğu bir olgu" şeklinde okumak, kastedilen anlamı daha iyi verebilir. (Ed.)

İLK SALDIRI: SÜREKLİ GELİR HİPOTEZİ

Friedman, 1950'lerin başında yatırım çarpanı ve tüketim fonksiyonu gibi Keynezyen kavramları açığa kavuşturmak için kantitatif çalışmalar geliştiren diğer iktisatçılara katıldı. Friedman'ın ilk katkılarından birisi olan sürekli-gelir hipotezi bu süreçte gelişti. Friedman'ın en iyi teknik çalışması olarak düşündüğü 1957 tarihli kitabı *Tüketim Fonksiyonu Teorisi* (A Theory of the Consumption Function), Keynes'i gözden düşürmek için Keynezyen terminolojinin Friedman tarafından kullanılmasının klâsik bir örneğidir. Keynezyen durumda, artan kamu harcamasının tam istihdamı sağlaması için en önemli unsur tüketim fonksiyonudur; yani, hane halkının tüketim harcamaları ile cari gelirleri arasında istikrarlı bir ilişki olduğu görüşüdür. Keynezyen modele göre, kamu harcamaları, hane halkı gelirlerini, çarpan etkisi ile harekete geçirerek artırır.

Bununla birlikte, Friedman Amerika Birleşik Devletleri'ne ait etraflı bir tüketim verisi kullanarak yaptığı bir çalışmada, hane halkının harcamalarını sadece uzun-dönemli ya da sürekli-gelir değişikliklerine göre ayarladıklarını, geçici durumları pek dikkate almadıklarını göstermiştir.* Bundan dolayı, Keynezyen tüketim fonksiyonu esas itibariyle eksiktir ve çarpan yoluyla kamu harcamalarının etkileyici gücü, beklenilenden çok daha küçüktür. Friedman'ın dikkatli ve kapsamlı çalışması ampirik çalışmalar için yeni, yüksek bir standart getirmiştir ve Franco Modigliani, James Tobin ve diğer Keynezyen bilim adamlarının araştırmaları, bu "yaşam boyu gelir" tüketim teorisini teyit etmiştir. Başka çalışmalar da, Friedman'ın ders kitabının altıncı veya yedinci versiyonundakinden farklı olarak, çarpanın 1'e daha yakın olduğu sonucunu doğrulamıştır.

Friedman'ın sürekli-gelir tüketim teorisi, Alvin Hansen'in "kalıcı iktisadî durgunluk" (secular stagnation) tezinin yanısıra, Keynezyen artan oranlı gelir ve ölüm vergilerine de karşı koymasına yardım etmiştir (bkz. Bölüm 14). Keynes, gelir arttıkça marjinal tüketim eğiliminin azaldığını iddia etmiştir. Buradan hareketle, bir millet daha zengin hâle geldikçe, yeni yatırım fırsatlarının, hızla büyüyen tasarrufları değerlendirmek için daha hızlı artması gerekiyordu. Keynezyenler, bunu "tasarruf açığı" olarak adlandırmışlardır. Keynes'in varsayımı, devletin devasa açıklar vermedikçe ABD'nin durgunluğa mahkum edileceğine işaret eden Hansen'in kalıcı iktisadî durgunluk tezinin temel bir parçasıdır. Keynes, ayrıca yüksek-tüketim toplumunu özendirmek ve durgunluğu önlemek için, varlıklı kişiler üzerine yüksek vergilerin konulmasını önermiştir.

Ancak, Friedman'ın sürekli-gelir tezi, daha yüksek gelirlerin ille de daha yüksek tasarruf oranlarına yol açmadığını göstermiş ve 1899'dan beri reel gelirde önemli bir artış olmasına karşın, tasarruf edilen gelirin yüzdesinin sabit kaldığını

---

* Friedman'ın bu görüşü iktisat literatüründe "sürekli (veya yaşam boyu) gelir hipotezi" (permanent income hypothesis) olarak bilinir. (Ed.)

gösteren Simon Kuznets'in NBER'deki çalışmalarını teyit etmiştir. Bundan dolayı, varlıklı kişiler üzerindeki yüksek vergiler, öyle Keynes'in savunduğu gibi, tüketim eğilimini mutlaka artıracak diye bir kayıt yoktur.

Tabiî, belirtmek gerekir ki, Keynes'in tasarruf oranının gelirle birlikte artacağına dair hipotezi doğru olsa bile, bu kötü bir şey olmazdı. Aksine, daha yüksek tasarruflar, daha fazla sermaye yatırımına ve önemli teknolojik yeniliklere neden olacaktır. Sağlam ve güvenilir yatırım için, hiçbir girişimcilik yeteneği, teknolojik ilerleme veya kapasite sınırı yoktur.

FRIEDMAN, KEYNEZYEN MODELİN KALBİNE SALDIRIYOR

Friedman'ın tüketim fonksiyonunu eleştirisi, daha hayatî bir konuya kıyasla yalnızca bir ilk vitrin süsleme idi. Keynezyen iktisadın gerisindeki esas varsayım, hür-teşebbüse dayalı kapitalizmin özü itibariyle istikrarsız olduğu ve devletin "efektif talebi" artırmak ve sistemin ani ve sık değişkenliğini yeniden restore etmek için müdahale etmediği takdirde, belirsiz bir şekilde tam istihdamın altında bir yere saplanıp kalacağına dair güçlü ve değiştirilmesi zor bir kuşku idi. James Tobin'in de ifade ettiği gibi, Adam Smith'in "görünmez" eli, Keynes'in "görünür" elini kaçınılmaz kılmıştı (Breit ve Spencer 1986: 118). Büyük Bunalım, serbest-piyasa ekonomisinin kendi kendini düzenleyemediğini ve kontrol edilmek zorunda olduğunu savunan bu tezi doğrulamamış mıydı?

FRIEDMAN, PARA VE ENFLÂSYON ÜZERİNE YOĞUNLAŞIYOR

Friedman bu kritik konuya, Amerika Birleşik Devletleri'nde İç Savaştan sonraki dönemi içine alan para ve para politikasıyla ilgili kapsamlı bir çalışmada yer almak suretiyle, dolaylı bir tarzda eğildi. Friedman, NBER'in disiplinli bir araştırmacısı ve daha sonra da çalışmanın ortak yazarı olan Anna J. Schwartz'ın yardımını talep etti.[4] Birlikte para, kredi, faiz oranları ve federal para otoritelerinin politikaları hakkında geniş çaplı bir istatistik toplamak üzere yıllar geçirdiler. Neticede, *Birleşik Devletlerin Parasal Tarihi* (A Monetary History of the United States, 1867-1960) adlı NBER ve Princeton Üniversitesi Yayınevi'nin birlikte yayınladığı muazzam dolgun bir kitap ortaya çıktı (1963). Eserin profesyonel yaklaşımı gözardı edilemezdi.

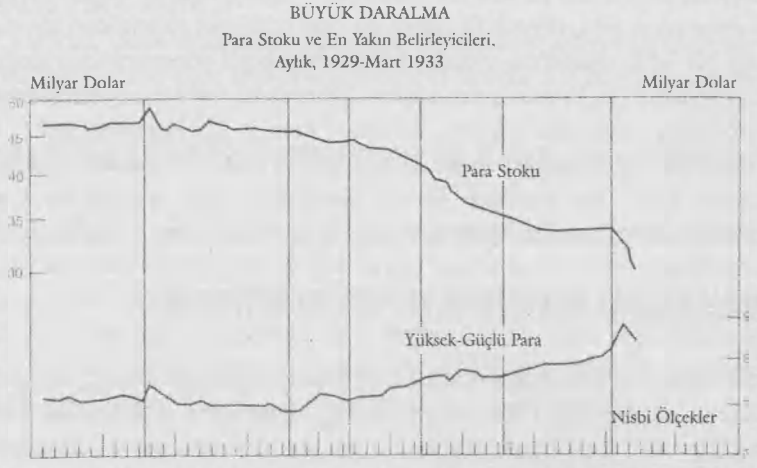
[4] Ben bir defasında Anna J. Schwartz'a, Friedman'ın "ortak yazarı" yerine "araştırmacısı" diye atıfta bulunduğumda hemen savunmaya geçti. Bana aynen şöyle yazdı: "Eğer *Parasal Tarih*'in nasıl yazıldığına dair gerçekten bir şeyler öğrenmek istiyorsanız, Hoover Arşivi'ndeki kapsamlı materyalleri tetkik etmek için buyurun" (özel cevap, Eylül 6, 1994). İlginç bir şekilde, *American Economic Review*'nın Aralık 1994 sayısında, Anna Schwartz Seçkin Üye olarak onurlandırıldı ve kariyerinden bir sayfalık özette "araştırma", istatistik" ve "veri" kelimeleri tam onbir defa kullanıldı!

Friedman'ın *Parasal Tarih* araştırmasında ve yazmasında iki önemli misyonu vardır. Birincisi, bir ekonomik durgunluk ya da bunalım döneminde, bir şekilde, "ipleri elde tutmak" şeklindeki dinamik agresif bir para arzı genişlemesinin etkili olmayacağı inancından hareketle ortaya atılan, "para önemli değildir" tarzındaki hâkim Keynezyen düşünceyi ortadan kaldırmak istemiştir. Friedman ve Schwartz, para politikasının hem genişlemelerde hem de daralmalarda gerçekten etkili olduğunu tekrar tekrar gösterdiler. Friedman'ın para ekonomisi üzerine yaptığı çalışması, 1960'larda ve 1970'lerde enflâsyon tehlike sinyalleri vermeye başladıkça, giderek önemli ve uygulanabilir hâle geldi. Friedman'ın en önemli ifadesi ise şudur: "Enflâsyon her zaman ve her yerde, parasal bir olgudur" (Friedman 1968: 105).

FRIEDMAN, BÜYÜK BUNALIMIN GERÇEK SEBEBİNİ KEŞFEDİYOR

Paranın önemli olması, mühim bir kanıt olmakla birlikte, Friedman ve Schwartz'ın yapmış olduğu araştırma, daha derin bir hedefi ortaya koyuyordu. 860 sayfalık çalışmalarının tamamı içerisinde, şaşırtıcı bir cümle, iktisatçıların ve tarihçilerin yirminci yüzyılın en dehşetengiz ekonomik hadisesinin sebebini nasıl gördüklerini sonsuza dek değiştirmiştir:

> **Ağustos 1929'daki konjonktürel doruk noktasından Mart 1933'teki konjonktürel dip noktasına kadar, para stoku üçte birden daha fazla düşmüştür** (Friedman ve Schwartz 1963: 299).

Şekil 15.2: Para Stokundaki Dramatik Düşüş, 1929-33
"Para stoku üçte birden daha fazla düştü."
(Friedman ve Schwartz 1963: 333). Princeton Üniversitesi'nin izniyle yeniden basılmıştır.

Otuz yıl boyunca bütün bir iktisatçılar kuşağı, Amerikan Merkez Bankası Federal Reserve'in ABD ekonomisine 1929'dan 1933'e kadar vermiş olduğu zararın büyüklüğünü gerçekten bilmiyordu. Onlar, Federal Reserve'in bunalımın daha da kötüleşmesini önlemek için elinden gelen her şeyi yaptığına dair bir düşüncenin etkisi atında idiler. Ancak, "ipleri elde tutmak," çok büyük deflâsyonist güçlerin karşısında yeterli değildi. Federal Reserve Sisteminin resmî savunmasına göre, Banka, yapabileceğinin en iyisini yapmış, ancak çöküşü durdurmada aciz kalmıştır.

Friedman, bu geleneksel görüşü radikal bir biçimde değiştirmiştir. Friedman ve Schwartz'ın ifadesiyle "Büyük Daralma, aslında parasal güçlerin önemi konusunda trajik bir belgedir" (Friedman ve Schwartz 1963: 300). Başka bir vesileyle, Friedman şu açıklamayı yapmıştır: "1930'ların başları, bunalımın önlenmesinde parasal faktörlerin alâkasız oluşuna bir belge olmaktan çok öte, bu faktörlerin bunalımın ortaya çıkmasındaki önemleri açısından trajik bir belgedir (1968: 78-79). Devlet, çok sıradan bir durgunluğu yüzyılın en kötü bunalımına çevirme hususunda, "beceriksizce" davranmıştır.

Para politikası konusundaki bu bilgisizliğin sebeplerinden biri, Friedman ve Schwartz kitaplarında (1963) M1 ve M2 kavramlarını geliştirene kadar, hükümetin para arzı rakamlarını yayınlamamış olmasıdır. Friedman, bu konuda şu yorumu yapar: "Eğer Federal Reserve Sistemi 1929-1933 arasında para miktarı konusunda istatistik yayınlamış olsaydı, Büyük Bunalımın aynı şekilde gerçekleşebileceğine inanmıyorum" (Friedman ve Heller 1969: 80). 1929-32 düşüş dönemi para arzı rakamları için Şekil 15.2'ye bakınız. Rakamlar her şeyi söylüyor.

Böylece, Friedman şu sonuca ulaşmıştır: "Gerçek şu ki, diğer birçok ciddî işsizlik dönemleri gibi, Büyük Bunalım da özel sektörün yapısından kaynaklanan herhangi bir istikrarsızlıktan ziyade, hükümetin kötü yönetiminden doğmuştur (1982 [1962]: 38). Ayrıca, şunu söyler: "Bunalım, serbest-teşebbüs sisteminin bir başarısızlığı olmaktan çok öte, devletin korkunç bir başarısızlığıdır" (1998: 233). Bugünden yarına, Friedman ve Schwartz'ın derin ve etkileyici çalışmasına teşekkürler. Zira, ders kitapları Büyük Bunalımla ilgili bölümlerinde giderek "piyasa başarısızlığı" yerine "devletin başarısızlığı" kavramını kullanacaklardır.

FRIEDMAN, ÇARPAN KONUSUNDA ŞÜPHELERİ ARTIRIYOR

Chicagolu iktisatçı, Keynezyen konjonktür karşıtı maliye [politikası]nın etkinliğini ve istikrarını sorguladığı 1962 yılında yazdığı *Kapitalizm ve Özgürlük* kitabında, Keynesçiliğe saldırısını devam ettirdi. Çarpan kavramının "sahte" olduğunu ifade ederek çürüttü. "Basit Keynezyen analiz, zımnî olarak parayı ödünç almanın diğer harcamalar üzerine herhangi bir etkisinin olmadığını varsayar" (Friedman 1982 [1962]: 82). [Oysa] Enflâsyon ve özel yatırımların dışlanması (crowding-out), Keynezyen açık bütçe harcamalarının muhtemel iki etkisidir. Friedman, ayrıca

devlet bütçesinin "savaş sonrası dönemde millî gelirin en istikrarsız unsuru" olduğunu kaydetmiştir. Keynezyen denge çarkı, genellikle "dengesiz"dir ve "federal düzeyde devlet faaliyetlerinin kapsam alanında sürekli olarak bir genişlemeyi beslemiş ve federal vergilerin yükünde bir azalmayı engellemiştir" (sayfalar 76-77).

ALTIN STANDARDI BÜYÜK BUNALIMA SEBEP OLDU MU?

İstikrarla eş anlamlı olmak şöyle dursun, iki büyük savaş arasında finansal istikrara ve ekonomik refaha yönelik başlıca tehdit, altın standardının bizzat kendisiydi.

Barry Eichengreen (1992: 4)

Friedman, uluslararası altın standardının bunalımın sorumlusu olduğuna dair yaygın bir inanışı ortadan kaldırdı. Altın standardını eleştirenler, çok önemli bir zaman diliminde, yani 1931-32 arasında, Federal Reserve'in, altın mevduatlarına bir hücum olacağı korkusuyla reeskont oranını yükselttiğini belirtirler. Bu kişiler, Birleşik Devletler'in keşke altın standardı ile eli kolu bağlanmamış olsaydı, Federal Reserve'in ülkeyi bunalıma ve bir bankacılık krizine sürükleyen çarpıcı kredi sıkışmasından kurtarabileceğini iddia etmişlerdir.

Bununla birlikte, Friedman ve Schwartz, ABD altın stokunun daralmanın ilk iki yılı boyunca yükseldiğini belirtmişlerdir. Ancak, Amerikan Merkez Bankası Fed, beceriksiz bir şekilde karşılık vermiştir. "ABD para stokunu artırmak için altın girişine izin vermedik. Onu sadece sterilize etmekle kalmadık, daha da ileriye gittik. Para stokumuz, makul olmayan aksi bir tarzda hareket etti; altın stoku yükseldikçe, o azalmaya devam etti" (Friedman ve Schwartz 1963: 360-61).

Kısacası, eksik altın mübadele standardında bile, dünya çapında harap edici bir bunalımı ve para krizini önlemek için fırsatlar söz konusu olabilmiştir.

FRIEDMAN, PHILLIPS EĞRİSİ KONUSUNDA DA ŞÜPHELERİ ARTIRIYOR

Friedman, 1968'de yayınlanan AEA'daki başkanlık konuşmasında, Phillips eğrisine karşı koymak için "doğal işsizlik oranı" kavramını ortaya attı. Bölüm 14'te belirtildiği gibi, Keynesçiler Phillips eğrisini hemen gevşek bir maliye politikasını haklı çıkarmak için analizlerine dahil ettiler; onlara göre, enflâsyon eğer daha düşük işsizlik anlamına geliyorsa, müsamaha edilebilirdi. "Önemsiz sayılacak düzeydeki bir enflâsyon," hiçbir zarar veremezdi ve gayet iyi sayılırdı.

Friedman, "enflâsyon ve işsizlik arasında her zaman geçici bir değiş-tokuş söz konusudur; kalıcı bir değiş-tokuş yoktur" iddiasında bulunarak, itirazını ortaya koydu. Bu yüzden, işsizliği "doğal işsizlik oranı"nın altına indirmeye dönük herhangi bir çaba, giderek hızlanan bir enflâsyona yol açmak durumundadır. Bundan başka, "şu ana kadar işsizlikte bir düşüş elde etmenin tek yolu," pek de muhtemel

gözükmeyen, "*öngörülmeyen* enflâsyondan geçer." Friedman'a göre, enflâsyonda meydana gelecek herhangi bir hızlanma, sonunda daha düşük değil, daha yüksek işsizliği beraberinde getirecektir. Dolayısıyla, genişletici devlet politikalarıyla işsizliği azaltmaya yönelik gayretler, halk bunların etkisini öngördükçe uzun dönemde sadece ters tepecek ve aksi istikamette sonuç verebilecektir (Friedman 1969: 95-110).

1970'lerin sonuna gelindiğinde, Friedman'ın doğruluğu ispatlanmıştı. Phillips eğrisi, 1950'lerde İngiltere'de gerçekleştiğinin aksine, enflâsyon ve işsizlik birlikte yükselmeye başladıkça, kabul edilebilirliğini kaybetti. İngiliz Başbakanı James Callaghan, 1977'de ünlü bir demecinde şöyle bir itirafta bulundu: "Durgunluktan bir çıkış yolunun olduğunu düşünürdük... Size bütün samimiyetimle söyleyeyim ki, o seçenek artık yoktur. Varolduğu zaman da, sadece bir ileriki adımda kendisini daha yüksek oranlarda işsizliğin takip ettiği bir ekonomiye daha büyük dozlarda enflâsyon enjekte ederek işlemiştir. Geçmiş yirmi yılın hikâyesi budur" (Skousen 1992: 12). Friedman, Nobel konferansında, işsizliğin ve enflâsyonun eş-anlı olarak yükselmesi nedeniyle, Phillips eğrisinin pozitif eğimli hâle geldiği yönünde uyarıda bulunmuştur.

Bu Phillips eğrisi tartışmasının dışında, 1995'te Nobel Ödülü kazanmış olan Robert Lucas'ın öncülük ettiği tamamıyla yeni bir "rasyonel beklentiler" okulu ortaya çıkmıştır. Rasyonel beklentiler, karar alıcıların halkı enflâsyon konusunda yanlış beklentilere sürükleyebileceklerine dair teoriyi zayıflatır. Bundan dolayı, hükümet politikaları, hedeflerine ulaşmada genellikle etkisiz kalırlar.

FRIEDMAN'IN İDEAL BİR PARA STANDARDI İÇİN ARAŞTIRMASI

Friedman, bir kez parasal sistemin istikrarı sağlandığında, Adam Smith'in doğal serbestlik sisteminin rahat bir şekilde gelişebileceği sonucuna varmıştır. Keynes'in inancının aksine, Friedman, neoklâsik modelin "genel" teoriyi temsil ettiğini ve sadece devletin yol açtığı parasal karışıklığın serbest piyasa ekonomisini rayından çıkarabileceğini içtenlikle savunmuştur. Kısacası, Friedman'a göre, konjonktür dalgası piyasa değil, devlet kaynaklıdır; ve parasal istikrar, ekonomik istikrar için zorunlu bir ön-şarttır.

Friedman, 1950'lerin başında bu ilkeyi kabul ettiğinde, ideal para standardı konusunda yazmaya başladı. Araştırmasında, Irving Fisher'den, onun geliştirdiği paranın miktar teorisinden ve onun konjonktür dalgalarına yönelik, yüzde 100 rezerve dayalı bankacılık sistemini öneren çözümünden büyük ölçüde etkilenmiştir. Henry Simons, Fisher'in düşüncesi üzerine kafa yormuş ve onu Chicago Üniversitesi'nde geliştirmiştir.

Fakat Friedman, Fisher (ve Simons)'un kendi geliştirdikleri paranın miktar teorisinin uygulamasında bir hata yaptıklarını fark etti. Bölüm 11'den Fisher'in mübadele denklemini hatırlayınız:

$M \times V = P \times Q$

Burada M = para miktarı, V = dolaşım hızı, P = fiyat seviyesi, ve Q = malların ve hizmetlerin reel hasılası.

Bölüm 11'de vurguladığımız gibi, Fisher, kendisinin tahmin modelinde fiyat seviyesi (P) ve fiyat istikrarı üzerinde çok fazla durmakla vahim bir hata yapmış, böylece, 1929-32 krizini öngörme konusunda başarısız olmuştur. Simons da Chicago'da aynı hatayı yaptı; ideal parasal hedef olarak bir fiyat endeksi oluşturdu.

"ANÎ BİR PARLAMA"

Friedman, para politikası üzerindeki vurguyu doğru biçimde değiştirmiştir; M para miktarı, fiyat seviyesi olan P'den daha önemli idi. Kendisi, para konusundaki akıl hocaları Fisher ve Simons'tan "çok farklı ve yeni düşüncesi"nin, "anî bir parlama" şeklinde oluştuğunu yazmıştır. "Para miktarıyla ilgili bir kural, bana hem kısa dönem hem de uzun dönem için fiyat seviyesi istikrarıyla ilgili bir kuraldan çok daha öncelikli geliyor" (Friedman 1969: 84). Mises de, 1912'de *Para ve Kredi Teorisi* (The Theory of Money and Credit) kitabını yazdığında, aynı sonuca ulaşmıştı (bakınız, Bölüm 12).

OTORİTE YERİNE KURALLAR

Friedman'ın Simons'tan öğrendiği bir ilke, katı para kurallarının, devlet otoriteleri tarafından alınan, "durumun gereğine göre" alınan kararlara nispetle tercih edilebilir olması idi. "Hataları, ister mazur görülebilir olsun ister olmasın, o kadar geniş kapsamlı etkiye sahip olabilen birkaç kişiye, çok fazla güç ve takdir yetkisi veren herhangi bir sistem, kötü bir sistemdir," diye yazmıştır (Friedman 1982: 50).

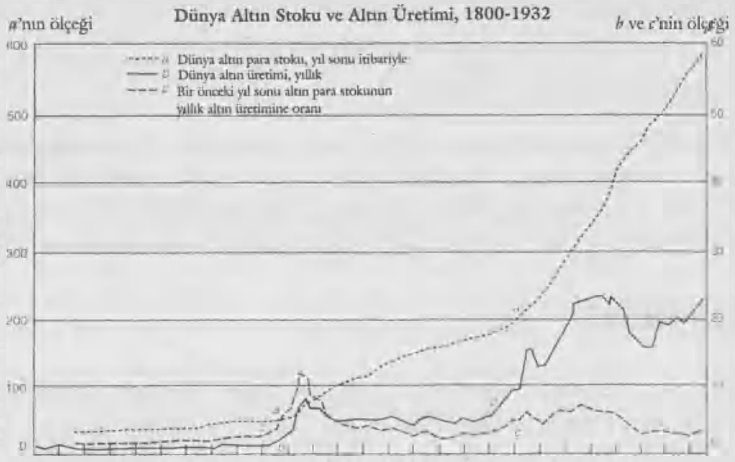
Friedman, otoriteler yerine kuralları öneren iki para sistemini incelemiştir: Altın standardı ve kâğıt (yasal) para kuralı standardı.

FRIEDMAN, ALTIN STANDARDI ÜZERİNDE DÜŞÜNÜYOR

Gerçek bir altın standardı, Friedman'ın arzuladığı istikrarlı bir parasal çerçeveyi sağlayamaz mıydı? Adam Smith'in zamanından bu yana, altın ve gümüş, sağlam bir para sisteminin temeli olarak kabul görmüştür. Banknotların yüzde 100 altın ya da gümüş tarafından desteklendiği tam olgunlaşmış bir mal standardı, Thomas Jefferson, David Ricardo, Francis A. Walker (ilk AEA başkanı) ve son zamanlarda Murray N. Rothbard gibi çok farklı kişiler tarafından desteklenmiştir.[5]

---

[5] Altın standardının tam bir tarihî ve teorik gelişimi için bkz: Skousen, *Saf Altın Standardı Ekonomisi* (Economics of a Pure Gold Standard) (1996).

Not: Altın stoku ve üretimi için kullanılan birim bir milyon onstur*: Üretimin stoka oranı yüzde olarak gösterilmiştir.

Şekil 15.3: Altın Standardında Madeni Paradaki Tedricî Artış, 1800-1932: Dünya altın stokunu temsil eden *a* çizgisinin hiç düşmediğine dikkat ediniz. Kaynak: Tucker (1934: 12).

Altının, birtakım çekici özellikleri vardır. Oldukça dayanıklı olduğu için, yeryüzünde toplam altın rezervi miktarı durmadan artma eğilimindedir (her yıl yüzde 1 ilâ 3); böylece, nispeten istikrarlı bir parasal hedef sağlamaktadır (bakınız: Şekil 15.3). Tek istisna, altına hücum olduğu zamandır; ancak, bu tür enflâsyonlar kısa ömürlü olmaktadır. Dolayısıyla, muhtemelen ne şiddetli deflâsyon ne de enflâsyon, pür altın standardına bağlıdır. Altın, kamu maliyesine tam bir disiplin sağlar ve enflâsyonist suiistimalleri önler. Friedman, *Parasal İstikrar için Bir Program*'da (A Program for Monetary Stability, (1959: 119)) şöyle yazar: "Paranın tamamının altından veya altına bağlı depo makbuzlarından (warehouse receipt) ibaret olduğu gelişmiş bir altın standardı -belki sadece sabit itibarî banknotlar hariç- tam otomatiklik ve devlet kontrolünden bağımsızlık gibi üstün niteliklere sahip olacaktır.

Yüzde yüz bir altın standardı, aynı zamanda bugünün kısmî karşılığa dayalı bankacılık sisteminin "doğasında var olan istikrarsızlık" niteliğini bertaraf etmiş olacaktır. Friedman, hocası Simons'ın görüşüne katılıyordu. Zira, Simons şöyle diyordu: "*Aynı fonların, hem sanayi ve ticaret için yatırım fonları olarak hem de bireyler için likit nakit rezervleri* olarak *işlev gördüğü* herhangi bir finansal sistemde aşırı ekonomik istikrarsızlığın olma ihtimali vardır (Simons 1948: 55).

Tarihsel olarak, Friedman, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1914 yılına kadar yürürlükte olan klâsik altın standardı konusunda olumlu şeyler yazıyor-

* 1 ons = 28.35 gram. (Ed.)

du: "Kör, plânsız ve bir şekilde kısmen otomatik çalışan altın standardı, istikrarın gelişmesine yardımcı olmak maksadıyla yapılan kurumsal düzenlemeler çerçevesinde yürütülen temkinli ve bilinçli kontrole göre, daha büyük tahmin edilebilirlik ve düzenlilik ölçüsü üretmeye başladı —belki de bu, disiplininin kişisel olmaması ve kaçınılamaz olması nedeniyleydi" (Friedman ve Schwartz 1963: 10).

FRIEDMAN SONUNDA ALTIN STANDARDINI REDDEDER

Irving Fisher ve Henry Simons gibi, Friedman da parasal bir değer ölçüsü olarak altından vazgeçmiştir. İki açıdan itirazda bulunmuştur; yüksek kaynak maliyeti ve pratik olmayan uygulaması. Friedman, madenî bir para üretmek için gerekli olan yüksek kaynak miktarlarına -belki de GSYİH'nın yıllık yüzde 4'ü kadar— dikkat çektiğinde, aşağı yukarı küresel endişeleri dile getirmişti. Adam Smith'ten Paul Samuelson'a kadar bütün iktisatçılar —"mübadele aracı olarak kâğıt parayı üretmek önemsiz miktarda bir reel kaynak kullanımı" gerektirirken— (Keynes'in ifadesiyle) "barbar kalıntı"yı (barbarous relic)* üretmek için değerli toprakların, işgücünün ve sermayenin "çarçur edilmesi"nden endişe duymuşlardır (Friedman 1960: 5-7).

Paul Samuelson, ders kitabının sekizinci baskısındaki ünlü bir paragrafında, "Sadece Kentucky'de Fort Knox'un mahzenlerine tekrar geri gömmek için, yeryüzünün derinliklerinden altını çıkarmak amacıyla kaynak israf edilmesi ne kadar saçma!" diyerek, daha da ileri gitmiştir. (Samuelson 1970: 700).

Yüksek kaynak maliyeti iddiası, Auburn'dan iktisatçı Roger W. Garrison itiraz edinceye kadar ortodoks bir görüş olarak kabul edilmiştir. Garrison, parlak bir makalesinde altın standardı olsun ya da olmasın, altın üretimi için katlanılan kaynak maliyetinin "kaçınılmazlığına" dikkat çekmiştir. Dünya 1971'de altın standardından vazgeçtikten sonra bile, "altın çıkarılmaya, işlenmeye, basılmaya ya da döküm yapılmaya, depolanmaya ve korunmaya devam edilmiştir ve kaynak maliyetleri de artmaya devam etmektedir." Dahası yazar, eğer hükümet, yatırımcıların gereğinden fazla miktarda madeni para ve (altın veya gümüş) külçe iddihar etmesine** neden olarak, para arzını sorumsuz bir şekilde genişletirse, daha fazla kaynağın kullanılabileceğini de düşünmüştür. (Rockwell 1985. 70).

Her ne kadar Friedman daha sonraları Garrison'ın ustaca gözlemini kabul etmiş olsa da, uygulama zemininde altın standardını reddetmiştir. Her şeyden önce Friedman, altın üretiminin ekonomik büyümeyi nadiren yakalayabileceğini ve bundan dolayı da, bir dereceye kadar deflasyonist olacağına kanaat getirmiştir.

---

* Barbarous relic ile kastedilen eskiden beri değişim aracı olarak kullanılagelen, üretimi belirli bir kaynak harcanmasını gerektiren altın ve gümüş gibi değerli madenlerdir. (Ed.)

** Gömüleme yapmasına, parasını yastık altına saklamasına. (Ed.)

METODOLOJİK ÇILGINLIK, KISIM II

Bu nedenle, bir hipotezin önemli olması için, varsayımlarında betimsel olarak hatalı olması gerekir.[*]

Milton Friedman (1953: 14)

Bölüm 12, Ludwig von Mises'in saf tümdengelimci düşünce yöntemi dışında tarih, matematik, grafikler ya da diğer herhangi bir tekniğin kullanımını düşünmediği "tuhaf" metodolojisini anlatmaktadır.

Mises'in ortodoks olmayan felsefesi, 1949 tarihli *İnsan Eylemi* (Human Action) adlı kitabında özetlenmektedir. Dört yıl sonra aynı derecede tartışma yaratmış olan "Pozitif İktisadın Metodolojisi" başlığını taşıyan bir makale ile Milton Friedman ortaya çıkmıştır (1953: 3-43). Tartışmayı alevlendiren şey, Friedman'ın makalesi üzerine yorumda bulunmayı ya da eleştirmenlere cevap vermeyi reddetmesidir; Friedman, "iktisadın nasıl yapılması gerektiği hakkında yazmak"tan ziyade, "iktisat yapma" isteği hakkında bazı şeyler söylemiştir (Friedman 1998: 215).

Esas itibariyle, Friedman bir ekonomik modelin varsayımlarının gerçekçiliği açısından değil, "tek uygun test" olan yalnızca tahmin gücü açısından değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Hatta, "genelde bir teori ne kadar anlamlı ise, varsayımlar o kadar gerçek dışıdır" diye deklâre ederek, daha da ileri gitmiştir. Friedman, "gerçekçi" varsayımları olan bir teorinin, tereddütsüz olarak "yararsız" olacağında ısrar etmiştir. Eğer bir teori "yeterli düzeyde doğru tahminler sağlıyorsa," varsayımlar "yanlış" bile olabilir (1953: 14-15). Sonuç olarak, Friedman, Karl Popper'ın hiçbir şeyin asla mutlak olarak doğru olduğunun gösterilemeyeceğini, bir teorinin sadece empirik gözlem yoluyla yanlışlığının ispatlanabileceğini belirten yanlışlanabilirlik (falsification) teoremini ödünç almıştır.

Friedman, bu yaklaşımı Keynes'in modelini analiz etmek için kullanmıştır. Keynes'in basit düzeydeki varsayımlarını güzel bulmuştur; ancak "çünkü bu modelin tecrübelerle tezat teşkil ettiğine inanıyorum" diyerek, sonuçta modeli reddetmiştir (1986: 48).

PEKİ YA FRIEDMAN'IN KENDİ TAHMİNLERİ?

Chicago iktisatçısının, 1980'lerdeki yüksek enflâsyon tahminlerinde olduğu gibi, tahminlerinin tutmamasının sonucu olarak, kendi para teorilerini de yeniden gözden geçirmesi gerekiyordu.

---

[*] Friedman'a göre, bir hipotez genelleme içerdiği ölçüde realitede varolan somut durumları aynen tasvir etmekten uzaklaşır, çünkü genelleme soyutlama yoluyla baskın olmayan belirli özelliklerin göz ardı edilmesini gerektirir. Dolayısıyla ona göre, bir önermenin bilimselliği, gerçek durumları aynen

Yanlış ve yanıltıcı varsayımlar, iktisatta sıkıntıya yol açabilir. Örneğin, bilgisayarla-oluşturulan ekonometrik modeller, tamamen tarihsel örneklere dayalı hisse senedi, tahvil ve opsiyon eğilimlerini tahmin etmek için geliştirilmiştir. Teknik analiz olarak da bilinen bu finansal modeller, genellikle temelleri (fundamentals) göz ardı etmekte ve şiddetle "işe yarayan," yani, geçmişte iyi sonuç vermiş olanlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Tipik olarak bu modeller bir müddet, bazen birkaç yıl işe yaramakta, fakat altında yatan temeller "beklenmedik bir şekilde" değiştiğinde çökmektedir. Aslında bu, daha önce bahsedilen 1998'deki 4 milyar dolarlık kayıp gibi, Uzun Dönemli Sermaye Yönetiminin başına gelen şeydir. Özetle, temel ekonomik davranışı göz ardı eden, keşfe ve tecrübeye dayalı herhangi bir teoriden şüphe duyulmalıdır.

MONETARİST KURALIN ORTAYA ATILMASI

Friedman, daha iyi bir yaklaşımın, bankalardaki vadesiz mevduatlar (üzerine çek yazılabilen hesaplar) için yüzde 100 rezerv zorunluluğu içeren (altına da) dönüştürülebilir olmayan kâğıt paraya dayalı bir para sistemi olan, katı bir kâğıt (fiat) para standardının benimsenmesi ve daha sonra da, para arzının yaklaşık olarak ülkenin ekonomik büyüme oranına eşit sabit bir oranda artırılmasını gerekli kılan yasal bir kuralın benimsenmesi olacağında karar kılmıştır. Friedman, yüzde 3 ila 5 arasıda bir parasal hedef önerir. Parasal kuralın uygulanması, o kadar basit olacaktı ki, bir bilgisayar Merkez Bankasının (Federal Reserve) yaptığı işi icra edebilecekti.

Elbette, monetarist kuralın karşı karşıya kaldığı temel problemlerden birisi, "para arzı"nın nelerden oluşacağının belirlenmesidir. M1 (nakit ve çek hesapları (yani, vadesiz mevduatlar)) gibi dar anlamlı ya da, M2 (M1 artı para piyasası mevduatları) gibi daha geniş anlamlı bir para arzından mı, yoksa daha da geniş bir şeyden mi oluşacaktı. Friedman, genellikle geniş anlamlı M2 türü bir tanıma taraftardı.

Friedman'ın etkisi geniş bir alana yayılmış olsa da, henüz hiçbir ülke onun yüzde 100 banka rezerv politikasını ya da parasal kuralını benimsememiştir. Politika ve ekonomi liderleri, böyle hayatî öneme sahip bir alanda bu *laissezfaire* politikasından çekiniyorlar. Parasal ya da finansal bir krizin kendilerini vurması durumunda, kör bir bilgisayarın ellerini kollarını bağlaması fikrini sevmemişlerdir.

Mamafih, G7 ülkelerindeki belli başlı merkez bankalarının yıllar geçtikçe para politikalarının düzeyini ve değişkenliğini yavaş yavaş azaltmış olmaları dikkate değerdir. 1970'lerde, M2 çift haneli oranlarda büyürdü; 1990'ların sonlarına doğru

---

betimleme özelliğinden ziyade, soyutlamalarla isabetli öndeyi veya tahmin yapabilmeyi mümkün kılma gücüyle ölçülür. (Ed.)

M2 tek haneli oranlarda büyüyordu. Vaziyet onu gösteriyor ki, belki de finansal piyasalardan gelen baskının giderek artmasının bir sonucu olarak, para politikasından sorumlu liderler, Friedman'ın para kuralını sessiz bir şekilde izliyorlar.

Dünya henüz Friedman ve enflâsyon karşıtı parasalcıların tasavvur ettiği gibi ideal bir para standardını benimsememiştir ve bundan dolayı, potansiyel bir finansal ya da ekonomik istikrarsızlığa karşı hâlâ savunmasızdır. Bu, uygulamanın henüz retoriğin öngördüğüne uymadığını göstermekte olup, hiç şüphesiz gelecekte küresel piyasaları tehdit edecek bir alandır. İşte bu nokta, küresel ekonominin yumuşak karnı olabilir.

FRIEDMAN, ENTELLEKTÜEL İKLİMİ DÖNÜŞTÜRÜYOR

Savaş sonrası dönemin bu etkileyici simasını, yani, entellektüel tarihin en güçlü sürükleyicilerden birine angaje olmayan bu adamı, bir daha gözden geçirelim. Friedman, "Keynes'in inşaa ettiği evi" zekice yıkmış ve iktisatçıların yeniden Adam Smith'in geliştirdiği esaslara geri dönmesine yol açmıştır. Friedman, en sonunda Adam Smith'in doğal özgürlük sisteminin arkasındaki mantığı yeniden kurma amacına ulaşmıştır. Bir kere, devletin yanlış yönetimi bir yana bırakılırsa, kapitalizm doğası gereği istikrarsız ya da irrasyonel değildir. Friedman'ın da *Parasal Tarih*'i yazdıktan sonra ifade ettiği gibi, "Şimdi artık Keynezyen önermenin, pür teori düzeyinde hatalı olduğunda büyük ölçüde görüş birliği vardır... Bir serbest piyasa ekonomisinde, tam istihdam denge durumu ilke olarak her zaman var olacaktır" (Friedman ve Meiselman 1963: 167).

Friedman'ın monetarist karşı devrimi o kadar etkili oldu ki, Axel Leijonhufvud yakınlarda; "günümüzde birçok önemli iktisatçı Keynes'in çalışmasını oldukça ciddî kusurlu, hatalarla dolu, hatta artık incelenmemesi gereken bir çalışma olarak değerlendirmektedir.... Bugünün daha genç makro iktisatçı kuşağı için, Keynes'e kulak asmamak, meslekî ilerleme için bir yeter şart değilse de bir gerek şart olarak görülmektedir" diyerek bir itirafta bulunmuştur (1999: 16,30). İşin doğrusu mevcut görüş, Keynezyen makro iktisadın, "kalıcı" bir devrim olmaktan ziyade, talihsiz bir fetret dönemi ya da Leland Yeager' in ifade ettiği gibi, neoklâsik modelden geçici bir "sapma" olduğudur (Yeager 1973).

Ne var ki, Milton Friedman'ın karşı devrimi, Berlin Duvarının yıkılması ve Sovyet tarzı Sosyalist merkezî plânlama sisteminin çökmesi gibi, 1980'lerin sonları ve 1990'ların başlarındaki diğer devrim niteliğindeki gelişmelerin yardımı olmaksızın tamamlanamazdı. Bu olaylar ve olayların entellektüel iklim üzerindeki etkileri, 16. bölümün konusunu oluşturmaktadır.

REFERANSLAR

Bangs, Roberts, 1947, "Review of Roofs or Ceilings?",*American Economic Review* 57:2 (Haziran), 482-83.

Blaug, Mark, 1985, *Great Economists Since Keynes,* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Breit, William ve Roger W. Spencer, eds. 1986, *Lives of the Laureates: Seven Nobel Economists,* Cambridge: MIT Press.

Davis, J. Ronnie, 1968, "Chicago Economists, Deficit Budgets, and the Early 1930's" *American Economic Review* 58 (Haziran):476-82.

Eichengreen, Barry, 1992, *Golden Fetters: The Gold Standard and the Great Depression,* New York: Oxford Univerisity Press.

Fant, Kenne,1993, *Alfred Nobel: A Biography*, New York: Arcade.

Friedman, Milton,1953, *Essays in Positive Economics*, Chicago: University of Chicago Press.

------, 1957, *A Theory of The Consumption Function*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

------, 1960, *A Program for Monetary Stability*, New York: Fordham University Press.

------, 1968, *Dollars and Deficits*, New York: Prentice- Hall.

------, 1969, *The Optimum Quantity of Money and Other Essays*, London: Macmillan.

------, 1982a [1962], *Capitalism and Freedom*, Chicago: University of Chicago Press.

------, 1982b, "Supply-Side Policies: Where do we go from Here?", *Supply-Side Economics in the 1980s,* Atlanta: Federal Reserve Bank of Atlanta, 53-63.

------, 1986, "Keynes's Political Legacy", *Keynes's General Theory: Fifty Years* On. ed., John Burton, London: İnstitute of Economic Affairs.

------, 1995, "Best of Both Worlds", İnterview by Brian Doherty,*Reason* (Haziran), 32-38.

Friedman, Milton ve David Mesielman, 1963, "The Relative Stability of Monetary Velocity and the Investment multiplier in the United States, 1897-1958", Commission on Money And Credit, *Stabilization Policies*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 165-268.

Friedman, Milton ve George J. Stigler, 1946, "Roofs or Ceilings? The Current Housing Problem", New York: Foundation for Economic Education

Friedman, Milton ve Walter W. Heller, 1969, *Monetary vs. Fiscal Policy*, New York: W.W. Norton.

Friedman, Milton ve Rose, 1980, *Free to Choose*, New York: Harcourt Brace Jovanovich.

------, 1998, *Two Lucky People: A Memoir*, Chicago: University of Chicago Press.

Friedman, Milton ve Anna J. Schwartz, 1963, *A Monetary History of the United States, 1867-1960.* Princeton, NJ: Princeton University Press and NBER.

Gordon, Robert J., 1974, *Milton Friedman's Framework*, Chicago:University of Chicago Press.

Hazlitt, Hanry, 1973 [1959], *The Failure of the "New Economics"*, New York: Arlington House.

Hayek, Friedrich, 1979, *A Tiger by the Tail: The Keynesian Lagacy of Inflation*, Washington, DC: Cato İnstute.

Hutt, William H., 1977 [1939], *The Theory of Idle Resources*, 2. Baskı, Indianapolis, IN: Liberty Press.

------, 1963, *Keynesianism- Retrospect and Prospect*, Chicago: Henry Regnery.

------, 1979, *Keynesian Episode: A Reassesment*, Indianapolis, IN : Liberty.

Lerner Abba P., 1960 "Review of Hazlitt's Failure of the 'New Economics'*Review of Economics and Statistics* 42:234-35

Leijonhufvud, Axel, 1999, "Mr. Keynes and the Moderns", *The Impact of Keynes on Economics in the 20th Century,* Ed. Luigi L. Pasinetti ve Betram Schefold, Cheltenham: Edward Elgar.

Mises, Ludwig von, 1966, *Human Action*, 3. Baskı, Chicago: Regrenry.

Pearlsitine, Norman, 1998, "Big Wheels Turning", *Time* (Aralık 7), 70-73.

Rand, Ayn, 1995, *Letters of Ayn Rand*, ed. Michael S. Berliner, New York: Dutton

Rockwell, Llwellyn J., Jr., Ed. 1985, *The Gold Standart: An Austiran Perspective,* Lexington, MA: Lexington.

Rothbard, Murray N., 1960, "Review of Hazlitt's Critics of Keynesian Economics", *Natioanal Review* (3 Aralık):150-151

------, 1962, *Man, Economy and State*, Princeton, NJ: Van Nostrand.

------, 1983 [1963], *America's Great Depression*, 4. Baskı, New York: Richardson and Snyder.

------, 1955, *Economic Thought Before Adam Smith*. Hants: Edward Elgar.

Samuelson, Paul A., 1955, *Economics*. 3. Baskı, New York: McGraw-Hill.

------, 1970, *Economics,* 8. Baskı, New York: McGraw-Hill.

------, 1973, *Economics,* 9. Baskı, New York: McGraw-Hill.

------, 1977, *The Collected Scientific Papers of Paul A. Samuelson,* Vol. 4., Cambridge . MA: MIT Press.

Samueslon, Paul A. ve William Nordhaus, 1995, *Economics,* 15th ed., New York: McGraw-Hill

Shils, Edward, ed., 1991, *Remembering the University of Chicago*, Chicago: University of Chicago Press.

Simons, Henry C., 1948, *Economic Policy for a Free Society*, Chicago: University of Chicago Press.

Skousen, Mark, 1996, *Economics of a Pure Gold Standard*. New York: Foundation for Economic Education.

Skousen, Mark ed., 1992, *Dissent on Keynes*. New York: Praeger.

Sobel, Robert, 1980, *The Worldly Economists*. New York: Free Press.

Sowell, Thomas, 2000, *A Personal Odyssey*, New York: Free Press.

Tobin, James, 1965, "The Monetary Interpretation of History. A Review Article", *American Economic Review* 55(Haziran):466:-85

Tucker, Refuss, 1934, "Gold and the General Price Level."*Review of Economic Statistics* 16 (Haziran 15), 8-16, (Şubat 15), 25-27

Yeager, Leland, 1973, "The Keynesian Diversion", *Western Economic Journal* 11 (Haziran) 150-63.

16

SOSYALİZMİN YARATICI YIKIMI: JOSEPH SCHUMPETER'IN KARANLIK VİZYONU*

Kapitalizm varlığını sürdürebilir mi? Hayır. Sürdürebileceğini sanmıyorum.... Sosyalizm başarılı olabilir mi? Elbette olabilir.

Joseph Schumpeter (1950: 61, 167)

Schumpeter haklı mıydı? Hayır, sanmıyorum.

Robert Heilbroner (1981: 456)

Milton Friedman, Friedrich Hayek ve diğer özgürlükçü iktisatçıların oldukça etkili ve kararlı çabaları, neoklâsik iktisadın muhteşem bir geri dönüş yapmasının tek sebebi değildi. Esaslı bir diğer sebep, Sovyet komünizminin ve sosyalist merkezî plânlama modelinin 1990'ların başında çöküşü idi. Küreselleşme, o tarihlerden itibaren özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha serbest ekonomi politikalarına kapı aralamıştır. On yıllar boyunca, sistematik kamulaştırma politikaları, korumacılık, ithal ikamesi, döviz kuru kontrolleri ve şirket kayırma ile uğraşan ülkeler, artık sınırlarını yabancı yatırıma, [kaynaklarını] kamu mülkiyetinden çıkarmaya (denasyonalizasyon), özelleştirmeye, deregülasyona ve diğer piyasa politikalarına açmıştır. Bir zamanlar kapitalist modeli ciddî şekilde eleştiren Dünya Bankası bile, azgelişmişlik sorunlarına yönelik piyasa çözümleri lehinde büyük ölçüde değişmiştir.

---

* Bu bölüm için seçilen müzik: Ludwig van Beethoven, "7. Senfoni"

SOSYALİST MERKEZÎ PLÂNLAMA ÜZERİNE BİR ASIRLIK TARTIŞMA

Fakat, bu her zaman böyle değildi. Aslında yirminci yüzyılın büyük bir kısmında, hantal merkezî plânlamanın, *bırakınız yapsınlar* kapitalizminden daha etkin ve verimli olduğu düşünülüyordu.

Ludvig von Mises, 1920'de yazdığı "Sosyalist Ülkelerde Ekonomik Hesaplama" isimli bir makalede tamamen ekonomik yönden sosyalizmin bir eleştirisini yaparak, o zamanın kollektivist ruhunu ilk sorgulayan kişi idi. Mises, bu konu üzerine, sosyalistlerin 1917 devrimini takiben Rusya'da bir gerçek-dünya komünist devleti yaratma düşüncesini büyük bir iştahla yürekten onaylamalarına ve İtalyan Enrico Barone'un 1908'de sosyalist üretimin matematiksel formülâsyonunu yapmasına karşı çıkmak amacıyla yazmıştır (Hayek 1935: 245-90). Barone'un biçimsel modeline karşın, Mises özel mülkiyetin, mübadelenin ve rekabetin olmadığı tam olarak gelişmiş bir sosyalist devlette faaliyet gösteren bir merkezî otoritenin, fiyatları ve maliyetleri rasyonel bir şekilde hesaplayamadığını; dolayısıyla, etkin, üretken bir ekonomi kuramadığını göstermiştir. Bir demiryolu inşası örneğini kullanmıştır. "Hiç mi inşa edilmemesi gerekir, eğer öyle ise, olası birkaç ulaşım yolundan hangisinin yapılması gerekir?" Rekabetçi ve parasal bir ekonomide, bu soru parasal hesaplama ile cevaplanacaktır." Ya sosyalist bir rejimde? "Sadece karanlıkta el yordamıyla bulma sözkonusudur. Sosyalizm, rasyonel ekonominin ortadan kaldırılmasıdır", sonucuna varmıştır (Mises 1990 [1920]: 24, 26). Mises, Sovyetler Birliği'nde veya her nerede denenmişse, pür sosyalizmin uygulandığı yerlerde meydana gelen kıtlıkları, yenilik ve teşvik eksikliğini, kötü yatırımı ve düşük yatırım düzeyini tahmin etmiştir.

Özellikle entellektüellerin merkezî plânlamanın cazibesine kapıldığı 1930'lardaki Büyük Bunalımın ortalarında, Friedrich Hayek, Mises'in makalesini İngilizce'ye çevirdi ve diğer bazı makalelerle birlikte *Kollektivist Ekonomik Plânlama* (Hayek 1935) başlığı altında ayrı bir cilt hâlinde yayımladı. Hayek, daha sonraki makale ve kitaplarında rekabetçi fiyatların, üretici ve tüketiciler arasında iyi koordinasyonun sağlandığı bir ekonomi için gerekli kritik bilgiyi sağlayacağını savundu. Hayek, hayatî bilginin doğası itibarıyla zaten yerel (sınırlı) olduğunu ve bir merkezî plânlama kurulu tarafından yönlendirilirse, devlet tarafından belirlenen faaliyetlerin bir ekonominin etkin şekilde çalışması için gerekli sinyallerin işleyiş tarzını bozacağını kaydetmiştir. Bir merkezî otorite için "tüm bilgiyi elinde tutmak,... gerçek dünyada önemli ve anlamlı olan her şeyi göz ardı etmektir..." (Hayek 1984: 223). Özetle, karar alma, ademimerkezîyetçi bir şekilde olmalıdır.

"PİYASA SOSYALİZMİ" SONUNDA BAŞARILI OLUR

Sosyalistler, "piyasa sosyalizmi" diye bilinen kendi argümanları ile karşı saldırıya geçtiler. Polonyalı bir sosyalist olan Oskar Lange ve Amerikan Ekonomi Cemi-

yeti AEA'nın başkanı Fred M. Taylor, merkezî plânlama kurullarının fiyatları "deneme ve yanılma" yoluyla belirleyebildiğini iddia etmiştir. Bir fiyat, her ürünün arz ve talebini belirlemek için oluşturulur. Eğer kıtlık ortaya çıkarsa, fiyat yükseltilebilir; eğer arz bollaşırsa, fiyat düşürülebilir. Hatta Lange, merkezî plânlama kurulunun fiyatları "tesadüfî bir şekilde" belirleyebildiğini ve sonuçta ortaya çıkan kıtlıkların veya fazlalıkların kurulun tepkisini belirleyebileceğini belirtmiştir (Lange ve Taylor 1938: 70).

Fotoğraf 16.1: Oskar Lange (1904-65)
"Piyasa" sosyalisti: "Fiyatları rasgele belirleyiniz."
Mark Blaug'un izniyle.

Şaşırtıcı bir şekilde, birçok iktisatçı piyasa sosyalistleri tarafından kullanılan bu "deneme ve yanılma" yaklaşımının işe yarayabileceğine kendini inandırmıştı. Jan Drewnowski'nin yazdığı üzere, "Şimdi herkesin kabul ettiği gibi, Mises, sosyalizmde ekonomik hesaplamanın teorik olarak mümkün olmadığına dair temel görüşünde haksızdı" (Lavoie 1985. 4). Mises'in en ünlü öğrencilerinden birisi olan Joseph Schumpeter bile, hocasının tezini reddetmiştir. Schumpeter, "Sosyalizm başarılı olabilir mi? Elbette olabilir" şeklinde yazar ve ilâve eder: "Kapitalist düzen kendini yok etme eğilimindedir ve merkezîyetçi sosyalizm, ... onun muhtemel meşru mirasçısıdır" (Schumpeter 1950: 167).

İDDİA EDİLEN SOVYET EKONOMİK MUCİZESİ

Entellektüellerin sosyalizme dönmesinde diğer önemli bir faktör, Sovyetler Birliği'nin görünüşteki ekonomik başarı hikâyesiydi. Rusya seyahatinden dönen gazeteciler, "Geleceği yaşadım ve sosyalizm başarılı olacak" çığlıkları atıyorlardı. (Malia 1999: 340). 1936'da, Sidney ve Beatrice Webb, tam istihdam, iyi çalışma koşulları, bedava eğitim, bedava sağlık hizmetleri, çocuk bakımı ve (devlet veya işveren tarafından) hamile kadınlara yapılan ödemeler ile müzelerin, tiyatroların ve konser salonlarının yaygın olarak bulunduğu enerjik bir milletle ilgili "yeni

bir uygarlık" ve "insanlığın yeniden düzenlenmesi" hakkındaki ateşli raporlarıyla yeniden meşhur oldular. Marksizmi küçümseyen John Maynard Keynes bile, Webb'in raporunu "etkileyici" buldu. Sovyet liderlerinin Marksizmi gölgelediğine inanan Keynes, 1936'da İngiliz Yayın Kuruluşu BBC'de yaptığı bir konuşmada, kendi ülkesi hakkındaki iyimserliğini şöyle ifade etti: "Bizim, bu ülkede gelenekselciliği ve özenle yürütülen bir tür muhafazakârlığı korurken, politik ve ekonomik yöntemlerdeki ve kurumlardaki değişikliklerle sınırsız bir tecrübe etme istekliliğimizi nasıl bütünleştireceğimizi keşfedebileceğimize dair güçlü bir arzu ve ümidim var" (1982: 333-34).

Aslında, İkinci Dünya Savaşından sonra, Avrupa ve Lâtin Amerika ülkeleri, ardı ardına sanayii millîleştirmek, vergileri yükseltmek, ücret-fiyat kontrolleri koymak, para arzını artırmak, ulusal refah programları yaratmak ve her türlü kollektivist haylazlıkla uğraşmak suretiyle, oldukça büyük çapta bir sosyalizmi denemeye başlamışlardır.

İktisatçılar, Merkezî Haber Alma Teşkilatı CIA'nin verilerinden hareketle, Sovyet-tarzı sosyalist merkezî plânlamanın, Batıdaki piyasa ekonomilerinde tecrübe edilenden bile daha yüksek ekonomik büyüme düzeyleri sağladığına kani olmuşlardır. Paul Samuelson, Sovyetlerin ekonomik üstünlüğü konusunda ikna olmuş iktisatçılardan biri idi. Paul Samuelson, *İktisat* adlı kitabına, beşinci baskısıyla birlikte, ABD ve SSCB arasındaki açığın daraldığını ve muhtemelen ortadan kalkmakta olduğunu gösteren bir grafiği de dahil etmeye başlamıştır (1961: 830). On ikinci baskıda, grafiğin yerini 1928 ve 1983 arasında Sovyetler Birliğinin ABD, İngiltere ve hatta Almanya ve Japonya'dakinden bile daha hızlı bir şekilde yüzde 4,9 gibi dikkate değer bir yıllık büyüme hızı gerçekleştirdiğini gösteren bir tabloya yer vermiştir (1985: 776). İlginçtir; on üçüncü baskıya kadar, yani, tam da Berlin Duvarı'nın yıkılmasından hemen öncesine kadar, Samuelson ve Nordhaus kendilerinden emin bir şekilde şunu deklare ediyorlardı: "Daha önceleri birçok şüphecinin (Mises ve Hayek'e atıfta bulunarak) inandıklarının aksine, Sovyet ekonomisi, bir sosyalist kumanda ekonomisinin işleyebileceğine ve hatta başarılı olabileceğine dair bir delildir" (1989: 837).

Samuelson, Sovyet sosyalizmi hakkındaki iyimserliğinde yalnız değildi. Richard G. Lipsey ve Peter O. Steiner, 1987 yılında meşhur ders kitaplarında, "Sovyet vatandaşlarının hayat standartlarının 10 yıl öncekinden bile daha yüksek olduğunu ve muhtemelen onların rahatça yaşamalarını sağlamaya yetecek kadar hızlı yükseldiğini" cesaretle ifade etmişlerdir (bkz. Skousen 1997: 148). Robert Heilbroner ve Lester Thurow da benzer ifadelerde bulunmuşlardır: "Ekonomik kumanda, büyüme sürecini önemli ölçüde etkileyebilir ve hızlandırabilir mi? Sovyetler Birliğinin dikkate değer performansı, bunun olabileceğini göstermektedir. 1920'de Rusya dünya ekonomik konseyinde küçük bir yere sahipti. Bugün ekonomik başarıları Birleşik Devletlerinki ile mukayese edilebilir bir ülkedir" (1981: 629).

ÖZGÜRLÜK, BİR BEDEL KARŞILIĞINDA MI ELDE EDİLİR?

Yale iktisatçılarından ve eski Federal Reserve Yönetim Kurulu üyelerinden muhafazakar iktisatçı Henry C. Wallich bile, CIA istatistikleriyle öyle ikna olmuştur ki; özgürlüğün daha düşük ekonomik büyümeye, daha büyük gelir eşitsizliğine ve daha az rekabete yol açtığını iddia eden bir kitap yazmıştır. *Özgürlüğün Bedeli* (The Cost of Freedom) adlı kitabında şöyle bir sonuca varmıştır: "Bir serbest ekonominin nihaî değeri, üretim değil özgürlüktür ve özgürlük, kâr şeklinde değil, bir maliyetle gelir" (1960: 146).

SCHUMPETER: AVUSTURYA OKULUNUN *YARAMAZ ÇOCUĞU*

Yirminci yüzyılın ilk yarısındaki kapitalist-sosyalist tartışmasının karmaşık yapısına, seçkin Harvard iktisatçısı ve Avusturya Okulunun *yaramaz çocuğu* Joseph Schumpeter'dan daha iyi bir örnek yoktur.

Schumpeter, günümüzde büyük ölçüde rekabetin dinamik süreci teorisiyle, girişimcinin merkezî rolünü ortaya koyması ile ve statik "tam rekabet" modelini reddetmesiyle tanınmaktadır (1950: 81-86). İşletme yönetimi üstadı Peter F. Drucker, 1986'daki "Modern Kâhinler: Schumpeter mi, Keynes mi?" başlıklı makalesinde, "bu yüzyılın bu iki en büyük iktisatçısından... önümüzdeki 30 ya da 50 yıl için olmasa da, yüzyılın geri kalan zaman diliminde iktisat teorisi ve politikası hakkındaki düşünceyi şekillendirecek kişi Schumpeter'dır" şeklinde bir öngörüde bulunarak, tercihini Schumpeter'dan yana kullanmıştır (Drucker 1986: 104). Yine Galbraith, Schumpeter'ı "bu yüzyılın en sofistike muhafazakârı" olarak addetmiştir (Swedberg 1991: 150).

Bu övgülere rağmen, Schumpeter, Veblen veya Marx'tan bile daha renkli, iktisat tarihindeki en garip kişilik idi. Eksantrik kişiliğinin ötesinde, Schumpeter'ın iktisadı da daha az öngörülebilir idi. Sosyalist iktisadı savunmuş, kapitalizmin yıkılacağını tahmin etmiş ve statik genel denge modelinin babası olan Leon Walras'ı "bütün iktisatçıların en büyüğü" olarak adlandırmıştır (Schumpeter 1954: 827).

İlginç hikâyesini bir daha gözden geçirelim.

ANLAŞILMASI GÜÇ BİR HAYAT

Joseph A. Schumpeter (1883-1950), Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içerisinde bulunan Moravia'da doğdu, hayatı boyunca önde gelen rakibi John Maynard Keynes ile birçok ortak yanı vardı. Her ikisi de Karl Marx'ın öldüğü 1883 yılında doğmuştu. Mistik olarak, Marx'ın iki güçlü ve yaratıcı kişilik şeklinde, yani, Keynes ve Schumpeter olarak yeniden hayata döndüğü ileri sürülebilir.

Fotoğraf 16.2: Joseph A. Schumpeter (1883-1950)
"Herhangi bir politik oyun sergilemede kaygısız, neşeli, züppe tavırlı ve hünerli biri."
Harvard Üniversitesi Arşivi'nin izniyle.

Keynes'te olduğu gibi, Schumpeter'ın da hayatındaki en önemli insan annesiydi. Babası o dört yaşındayken öldü ve üvey babası, aileyi Schumpeter'ın liseden mezun olduğu ve 1901'de Viyana Üniversitesi Hukuk Fakültesine girdiği yıl Viyana'ya taşıyan sert bir aristokrattı. Schumpeter'ın ilgisi ekonomiye yöneldi ve Friedrich Wieser ve Eugen Böhm-Bawerk'in himayelerinde çalıştı. 1906'da mezun olduktan sonra, ilk kitabı olan ve Mises'in *Para ve Kredi Teorisi* (1912) ile aynı yıl yayınlanan *Ekonomik Gelişme Teorisi'ni* (1934 [1912]) yazdı. Çalışma baştan aşağı Avusturya okulu tarzındaydı; ekonomik gelişmede girişimcinin dinamik rolü üzerinde duruyordu. Ancak, Schumpeter Avusturya okulunun *yaramaz çocuğu*ydu, her zaman eklektik idi ve politik ve finansal hırslarını gerçekleştirmek için siyasî görüşlerini değiştirmeye hazır biriydi. Schumpeter, ardında belli bir okul bırakmamakla birlikte, kibirli ve züppe tavırlı idi.

SCHUMPETER SOSYALİZMLE FLÖRT EDİYOR

Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Sovyet komünizminin yükselişinden sonra, Avusturya sosyalistler tarafından idare edildi (12. bölümdeki Kızıl Viyana hikâyesini hatırlayınız). Schumpeter, Marx'ı "büyük bir deha" ilân ederek Marksizmle flört etti ve 1919'da dış işleri bakanını kendisini maliye bakanı atamaya ikna etti, böylece hocası Eugen Böhm-Bawerk'in adımlarını takip etmeye başladı. Schumpeter, atanır atanmaz bir şato kiralamak ve bir ahır dolusu binek atı edinmek suretiyle, savurgan bir hayat yaşamaya başladı. Savurgan yaşamı sorulduğunda, mağrur bir şekilde "hükümdar hükümdardır" anlamına gelen "*Krone ist Krone*," diye karşılık vermiştir. Oysa, açlık ve yoksulluktan mustarip olan sıradan Avusturyalılar hayatlarından memnun değillerdi. (Swedberg 1991:63).

SCHUMPETER'IN ÇİRKİN DAVRANIŞI

Schumpeter'ın kamu görevinin sadece bir yıl sürmesi şaşırtıcı değildi. Daha sonra, özgeçmişindeki "eski maliye bakanlığı" ünvanını kullanarak, yeni bir bankanın yönetim kurulu başkanı olmayı başardı. Schumpeter, hesabından oldukça fazla para çekme imtiyazı sayesinde çok fazla aylık alarak, garip aşk hayatını da kapsayan, önceki müsrif hayat tarzına yeniden başladı. Daha sağduyulu ve dikkatli olması söylendiğinde, "çift-çizgili açık bir *Fiaker* [at arabası] kiralamış ve bununla şehir merkezinin hemen yakınındaki fakirlerin oturduğu mahallede bir ana bulvar olan Kartnerstrasse üzerinde; bir dizinde sarışın, diğerinde esmer bir cezbedici fahişe ile gün ortasında bir yukarı bir aşağı gezinti yapmıştır" (Swedberg 1991: 68).

1924'te Avusturya'yı ciddî bir ekonomik kriz vurdu, bankalar yeniden yapılanmak zorunda kaldı ve Schumpeter, kendini anîden hiçbir işi olmayan ve dağlar kadar vergi ve diğer borçlarla karşı karşıya olan biri olarak buldu. Bununla birlikte, bir yıl sonra, Bonn Üniversitesi'nde kamu maliyesi başkanlığı teklif edilince kaderi değişti.

TUHAF BİR EVLİLİKLER SERİSİ—VE ÖLÜMLER!

Schumpeter'ın aşk hayatı, en basit ifadesiyle, garipti. 1906'da, Londra ziyareti sırasında, anîden kendinden 12 yaş büyük bir İngiliz kadınla evlendi. Bonn'da ders vermek amacıyla Batı Avrupa'ya geri döndüğünde onu terk etti, ama kendisini resmî olarak hiçbir zaman boşamadı. Bir dizi evlilik dışı ilişkiden sonra, o zaman 32 yaşında olan Schumpeter, kalbini 12 yaşındaki(!) Annie Reisinger isimli birine kaptırdı. Kadının eğitimini alması ve yaşı geldiğinde de kendisiyle evlenmesi için birtakım hazırlıklar yaptı. 1925 Kasımında, 22 yaşında olan Annie ile 42 yaşında olan Joseph bir Lutheryen kilisede (kendisi Katolik olmasına rağmen) evlendiler.

Fakat, Schumpeter için pembe dizi asla bitmiyordu. Evliliğinin ilk yılında, hayatındaki ilk kadın olan annesi öldü. Aynı zamanda Annie, ilk karısının Schumpeter'ı iki eşlilik nedeniyle dava açmakla tehdit etmesiyle daha da ağırlaşan, zor bir hamilelik yaşıyordu. 1926 Ağustosunda, annesi öldükten bir ay sonra, Annie beklenmedik bir şekilde, doğum yaparken öldü.

Schumpeter bu trajik olaylardan öyle etkilendi ki, yıllarca Annie'nin yatak odasındaki hiçbir şeyi değiştirmedi ve hatta odasından giysilerini bile çıkarmadı. Her sabah Annie'nin mezarına bir gül koydu. Mantıksız bir şekilde, her gün Annie'nin günlüğünden onun el yazısını ve hatalı noktalama işaretlerini taklit ederek, oldukça dikkatli bir şekilde pasajlar kopyalama alışkanlığına başladı. Bütün günlüğü kopyaladığında, yeniden başladı. Çocukluğundaki bilinçsiz Katolik

yetiştirme tarzından etkilenerek, ölen karısına ve annesine ibadet etmeye başladı. "Ne zaman zor bir şey yapacak olsa, onların desteğini istedi; ve ne zaman bir şeyler yolunda gitse, onlara bolca teşekkür etti" (Swedberg 1991: 74-75). Schumpeter, bazen *"Hasen sei Dank"* (minnete değer Hasen) yazardı. (Hasen'in kelime anlamı tavşandır ve içten sevilen bir insanı ifade eder.)

HARVARD'DAN BİR ÇAĞRI

Schumpeter'ın tuhaf kişisel davranışına bakıldığında, iktisat alanında böyle büyük bir beğeniyi (ve övgüyü) nasıl sağladığı merak uyandırmaktadır. Anlaşılan, ekonomik gelişme üzerine yaptığı ilk çalışmalarından ötürü oldukça fazla itibar görmüştür. 1932'de, Harvard'da iktisadın en büyük duayeni Frank Taussig, Schumpeter'a Harvard Üniversitesi'nde bir mevki teklif etti. Hayatında radikal bir değişiklik arzu eden Schumpeter, bir daha geri dönmemek üzere Almanya'yı terk etti. Ardında, makalelerini ve müsveddelerini de içeren 28 sandık bıraktı. İlk kitabının kopyasını bile almadı.

Schumpeter, Taussig'in evine taşındı ve beş yıl orada kaldı. Taussig, Schumpeter'ın asla sahip olmadığı babası oldu âdeta. Schumpeter, geçmişindeki aile trajedilerini düşünmemek için, geceleri, gündüzleri, hatta hafta sonları bile zamanının tümünü acımasız bir şekilde çalışarak geçirdi ve özel günlüğünde kendi kendine not verdi. Depresyondan ve çeşitli hastalıklardan ıstırap çekti.

Schumpeter 1935'te, bütün borçlarını ödedi ve Taussig 75 yaşında emekli olduğunda, onun iktisattaki meşhur lisans-üstü dersini devraldı. Taussig'in öğretme yöntemi, Socrat tarzı idi: Bir problemi ortaya koyduktan sonra, cevabını vermeden öğrencileri çözüme doğru sabırla yönlendirirdi. Schumpeter'ın öğretme tarzı ise daha beynelmilel (enternasyonal)di: Dersin kapsamını İngiliz iktisatçıların ötesine genişletti ve öğrencilere çeşitli Avrupa ve Amerikan teorisyenlerini tanıttı. Ağır Viyana aksanıyla Schumpeter'ı anlamak zaman zaman zor olsa da, Paul Samuelson'ı etkilemiştir:

> Öğrenciler ders saati için tam zamanında toplandıklarında, Schumpeter gelir, şapkasını, eldivenlerini ve paltosunu etrafına azametli bir şekilde el kol hareketi yaparak çıkarır, ve o günün işine başlardı. Onun için kıyafetler önemliydi: Dikkatli bir şekilde uyumlu seçilmiş gömleği, kravatı, çorabı ve mendili ile iyi dikilmiş çok çeşitli tüvit (yüzü kabarık olarak dokunmuş yünlü kumaştan yapılmış elbiseler) giyerdi (Harris 1951: 50-51).

Öğrencileri arasında informel olarak "Schumpy" diye anılan Schumpeter, özellikle düzenli olarak kendisiyle yerel kahvehanede buluşan lisans-üstü öğrencilere karşı dostça bir tavır sergilerdi. Mises gibi, bol not veren biri idi. Nükteye göre, sadece üç grup öğrenciye A verirdi: Tüm Cizvitler, tüm bayanlar ve ötekiler (Swedberg 1991: 114).

KEYNES KARŞITI

Harvard Keynezyen iktisadın merkezi hâline geldiğinde, kıskanç Schumpeter, Keynes'in bu başarısından şoka uğramıştı. Keynes'in *Genel Teorisi*'yle ilgili son derece olumsuz bir eleştiri yazdı ve Keynes 1946'da öldüğünde, Schumpeter'ın *American Economic Review*'da anısına kaleme aldığı yazı, iğneleyici yorumlarla doluydu (Schumpeter 1946). Günlüğüne, "parlak bir hatayı, önemsiz bir gerçekten daha çok seviyoruz" diye yazdı. Schumpeter daima, Mises ve Hayek gibi, depresyonun kendi akışına bırakılması gerektiğini, açık bütçe harcaması ya da reenflâsyon yoluyla ona müdahale edilmemesi gerektiğini iddia etmiştir.

Schumpeter'ın düşmanlığı, belki de meslekî kıskançlığa dayanıyordu. Keynes, en büyük çalışması olan *Konjonktür Dalgaları* (Business Cycles) (1939) Simon Kuznets tarafından 'zayıf' olarak değerlendirilen Schumpeter'ı gölgelemişti. Schumpeter, kendisini her zaman yükseklerde görürdü. İki klâsiği *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* (Capitalism, Socialism and Democracy, 1950 [1942]) ile *İktisadî Analiz Tarihi*'nin (History of Economic Analysis, 1954) tanınması, ölümünden çok sonra gerçekleşmiştir[1].

ROOSEVELT KARŞITI

Savaş yıllarında, Schumpeter daha tuhaf, daha dengesiz ve daha soyutlanmış gözüküyordu. Ölmüş annesiyle ve karısıyla doğrudan tek taraflı olarak konuşmaya devam etti. Günlüğü, ölümle ilgili sözlerle ve arada sırada "zencilere, Yahudilere ve (zihinsel olarak) normalin altındaki insanlar" aleyhine verip veriştirmelerle doluydu. Bir ifadesinde, "Zenci dansı nasıl günümüzün dansı ise, Keynezyen ekonomi de öyle günümüzün ekonomisidir" diyordu. 1944'teki bir kokteyl partisinde, ki o sırada Roosevelt dördüncü dönem başkanlığa seçilmeye çalışıyordu, bir kadın Schumpeter'a yaklaştı ve Roosevelt'e oy verip vermeyeceğini sordu. Schumpeter kırıcı bir üslupla şu cevabı verdi: "Sevgili hanımefendi, Hitler başkanlığa ve Stalin de başkan yardımcılığına seçilmeye çalışırsa, Roosevelt'e karşı oy kullanmaktan mutluluk duyacağım" (Swedberg 1991: 141). Hitler'in savaşı kazanacağını sanıyordu.

Reaksiyoner davranışı diğer evliliğinde de hafiflemedi. Bu seferki evliliği, 1937'de Elizabeth Boody ileydi. Yeni karısı şiddetli bir şekilde Roosevelt karşıtı ve Japon taraftarı olmakla suçlanıyordu, ama Schumpeter'ın "asla bitmeyecek" iktisat tarihini tamamlamada önemli bir rol üstlenecekti.

---

[1] Schumpeter'ın hayatında üç hedefinin olduğunu söylediği bilinir; dünyadaki en büyük âşık, dünyanın en büyük (at) binicisi ve dünyanın en büyük iktisatçısı olmak. Hoşnutsuz bir şekilde, bu üç hedeften sadece ikisini elde edebildiğini belirtmiştir.

SCHUMPETER, ULUSLARARASI DÜZEYDE ÇOK SATAN BİR KİTAP YAZIYOR

Schumpeter, 1940'lardaki soyutlanmış, keyifsiz döneminde, hayatı boyunca iki kere düzeltme yaptığı, en ünlü çalışması olan *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* (1942)'yi yayınladı. Kitap, uluslararası alanda ençok satılan kitap (bestseller) oldu ve Farsça, Kore dili ve Hindu dilini de içeren on altı dile çevrildi. İktisadın çok ötesine politika bilimi ve sosyolojiye de uzanan kitap, diğer sosyal bilim disiplinlerinde de yaygın kabul görmüştür.

"YARATICI YIKIM"IN DİNAMİKLERİ

431 sayfalık bir kitap olan *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi,* güçlü paragraflar ve orijinal hazineler serpiştirilmiş olmasına rağmen, bir bütün olarak karmaşık bir metindir. Schumpeter, piyasa kapitalizminin dinamikleri ve teknolojinin yıkıcı güçlerinin, denge koşullarını el altından nasıl çökerttiği hakkında gayet sarih bir şekilde yazmıştı. Bazen, "yaratıcı yıkım" gibi ifadeleri, kulağa tarihin Marksist bir yorumu gibi 'geliyordu. Schumpeter, Viyanalı hocası Friedrich von Wieser'dan esinlenerek, girişimciyi, kendi ifadesiyle piyasa sisteminin "yaratıcı yıkım"ında merkezî bir katalizör olarak görüyordu. Kapitalizm "asla kalıcı olamaz." Endüstriyel süreç, "sürekli olarak eskisini tahrip edip yenisini yaratarak, ekonomik yapıda durmadan *içeriden* köklü değişiklikler yapar" (Schumpeter 1950: 82-83).

Schumpeter, Ford, Standard Oil ya da International Business Machines (IBM) gibi, bir endüstriyi tekelleştiren büyük firmaların büyümesinden endişeye kapılmamıştı. Hatta, bunu memnuniyetle karşılıyordu. Schumpeter'ın gözlemine göre, tekelci firmalar yeni gelişme aşamalarında büyük ölçüde yenilikçiydiler ve çok büyük risk sermayesini gerekli kılıyorlardı. Aynı zamanda, güçlü rekabeti o kadar cazip hâle getiriyorlardı ki, bir nesil sonra, yeniler eski tekellerin yerini alıyordu. Schumpeter, Microsoft'un IBM'i geçmesine ya da Toyota'nın Ford'dan daha ileriye gitmesine şaşırmazdı. Chamberlin-Robinson "tam rekabet" modelinin ideal bir model olduğunu kesinlikle reddetti. Schumpeter'ın kafasında rekabet bir süreçtir, bir durum değildir; yani, bir statik denge noktası değil, kendini sürekli olarak yeniden icat eden bir süreçtir. Şu sonuca varmıştır: "Şimdi olayın bu gerekli unsurunu ihmal eden bir teorik yapı,... Danimarkalı prensi olmayan bir *Hamlet* gibidir" (1950: 86).

SCHUMPETER ERKENDEN KÖTÜMSER HÂLE GELİYOR

Mises ve Weber gibi Schumpeter da, kapitalizm ve sosyalizmin geleceği konusunda koyu kaderciydi. *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*'deki "Kapitalizm

Varlığını Sürdürebilir mi?" bölümünü, 1935'te depresyonun en dip noktaları sırasında yazmıştı, fakat kapitalizm hakkındaki karamsar bakış açısı, kapitalizmin başarısızlıklarından değil (ki, Hansen'in kaybolan yatırım fırsatlarını izah eden "kalıcı iktisadî duraklama" (secular stagnation) teorisini bütünüyle reddediyordu), onun başarılarından kaynaklanıyordu (Schumpeter 1950: 61-163). Bürokratik yöneticiler, yenilikçi girişimcilerin yerini aldıkça, ilerleyen kapitalist sistemin kaçınılmaz bir şekilde kendi kuyusunu kazacağına ve refahın, burjuva toplumunda bir anti-kapitalist düşmanlık tavrı yaratacağına inanıyordu

Dahası, Schumpeter, "kapitalizme karşı [sosyalizmin] ekonomik etkinliğine inanmak için güçlü bir sebep mevcuttur" düşüncesindeydi. Schumpeter, Mises'in sosyalizmin kaynakları etkin bir şekilde dağıtamayacağına dair mantığını reddederek, iyi çalışan bir sosyal demokrasinin konjonktür dalgalanmalarını, işsizliği ve enflâsyonu ortadan kaldırabileceğini iddia etmiştir. Hoşlanmayabilirdi ama bu kaçınılmazdı: *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*'de şeytanın avukatı rolünü o kadar iyi oynamıştı ki, bazıları onu sosyalist olmakla suçlamıştı. Fakat o, bunu reddetti.

Schumpeter, 1949 Aralık ayının son haftasında, yıllık AEA toplantısından önce "ben sosyalizmi savunmuyorum" şeklinde açıklamada bulundu. Daha sonra kendisinin son konuşması olduğu anlaşılan "Sosyalizme Yürüyüş" (The March into Socialism) üzerine cemiyet başkanlığı konuşmasını yapıyordu. Ne var ki, diyordu, "kapitalist düzen kendini yok etme eğilimindedir ve merkezîyetçi sosyalizm, ... muhtemelen aşikâr bir varistir." Modern toplum, "güvenlik, eşitlik ve regülasyon;" yani, ekonomik mühendislik arzu etmiştir, girişimcilik değil (Schumpeter 1950: 416-18).

Şüphesiz Schumpeter, bir refah devletinin istikrarını giderek daha çok destekleyen menfaate dayalı yozlaşmaya uğramış (benefit-corrupted) bir toplumdaki kudretli güçlerin oldukça farkındaydı; ama, savaş sonrası dönemdeki girişimcilik ruhunu da gereğinden fazla küçümsemişti. Bugün küresel kapitalizm, hiç olmadığı kadar canlıdır; sosyalizm ise, çoğunlukla savunma durumundadır.

SCHUMPETER SON BİR KATKIDA BULUNUYOR

Schumpeter'ın son çalışması, onun 1950'de 67 yaşında zamansız ölümünden sonra yayımlandı. Yaklaşık 10 yıldır oldukça hacimli kitabı *İktisadî Analiz Tarihi* (History of Economic Analysis) üzerinde çalışıyordu. Hiçbir zaman tamamlayamadığı o hiç bitmeyen projesi "lânet olası Tarih" konusunda sürekli üzüntü duyuyordu. Ölümünden sonra dul karısı Elizabeth, evinde ve ofisinde etrafa dağılmış çeşitli müsvedde parçaları buldu. Wassily Leontief, Paul Sweezy ve diğer arkadaşlarının da yardımıyla, yıllarca bu müsveddeleri özenli bir şekilde yayına hazırlamak ve daktilo etmekle uğraştı. Sonunda, çalışmayı tamamlamak için evini satmak zorunda kaldı. O kadar yorucu idi ki, Elizabeth, kitap basılamadan öl-

dü. Eser, nihayet 1954'te 1260 sayfadan oluşan devasa hacimli bir kitap olarak Oxford Üniversitesi Yayınevi tarafından basıldı. Bugün bu kitap, şimdiye kadar yazılmış'en iyi, en güvenilir iktisadî düşünce tarihi olarak telakki edilmektedir.

TARTIŞMANIN SONU: "MISES HAKLIYDI!"

Sovyetler Birliği'nin ve Doğu bloku komünizminin çöküşü, karşılaştırmalı ekonomik sistemler konusundaki asırlık tartışmayı neredeyse sona erdirdi. Schumpeter'ın kapitalizmin geleceği hakkında erken bir kötümserliğe, sosyalimin yetenekleri konusunda ise, dehşetli bir iyimserliğe kapılmış olduğu ortaya çıktı.

Harvard'da Schumpeter'ın öğrencilerinden Robert Heilbroner, bir sosyalist oldu ve gençlik yıllarında Marksizmle ilgilendi. Daha sonra, o ana kadar yazılan en ünlü iktisat tarihi kitabı olan *Yeryüzü Filozofları*'nı (*The Worldly Philosophers* 1999 [1953]) yazacaktır. Heilbroner, diğerleri arasında Schumpeter ve Adolph Lowe'un da etkisi altında camianın geri kalanına katıldı ve Mises'in yanıldığı ve sosyalizmin başarılı olabileceği sonucuna vardı. Dana önce de belirtildiği gibi, on yıllarca bu duruşunu korudu.

1980'lerin sonunda, Berlin Duvarının yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin çökmesinden çok az önce, Heilbroner görüşlerini yeniden değerlendirmeye başladı. Heilbroner, *New Yorker*'da çıkan "Kapitalizmin Zaferi" başlıklı şaşırtıcı makalesinde, kapitalizm ve sosyalizm arasında uzun süredir devam eden tartışmanın sona erdiğini ve kapitalizmin kazandığını yazmıştır. Devamla şunu söylemiştir: "Sovyetler Birliği, Çin ve Doğu Avrupa, bize kapitalizmin insanoğluyla ilgili maddî meseleleri sosyalizmden daha tatmin edici bir şekilde organize ettiğine; yani, piyasanın malları daha adaletsiz ya da sorumsuz bir şekilde dağıtmasına rağmen, bunu kuyrukların oluştuğu plânlı bir ekonomiden daha iyi yaptığına; ticarî yoldan para kazanma kültürünün akılsızlığına rağmen, devlet ahlâkçılığından (state moralism) daha cazip olduğuna; bir iş uygarlığı (business civilization) ideolojisinin aldatıcılığına rağmen, sosyalist bir ideolojiden daha inandırıcı olduğuna dair olası en açık delili sağlamıştır" (Heilbroner 1989: 98).

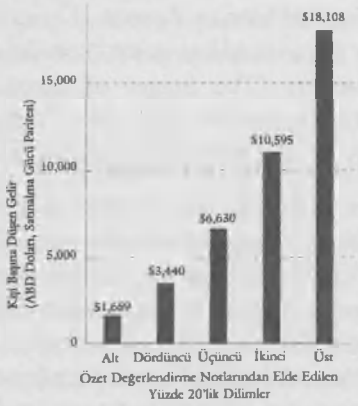
Bunu takiben, Doğu Blokunun yıkılışından sonra yazdığı bir makalede, fikri çok daha açıktı: "Sosyalizm, bu yüzyılın büyük bir trajedisi olmuştur... Şüphe yok ki, yıkılışı, onun bir ekonomik açıklama modeli olarak sonuna işaret etmektedir." Dahası, Lange ve Mises arasındaki tartışma, güncel olayların ışığında yeniden değerlendirilmelidir, diyen Heilbroner, "tabiî ki, Mises'in haklı olduğu ortaya çıkıyor" itirafında bulunmuştur (1990: 91-92). Bu makaleler, *Dissent* ve diğer sosyalist yayınlardaki tepkilerle kanıtlandığı gibi, Heilbroner'ın sosyalist meslektaşlarının hoşuna gitmemiştir, ama Heilbroner'ın tavrındaki değişme, bir paradigma değişimine işaret etmiştir.

YENİ BİR EMPİRİK ÇALIŞMA MISES'İN TEZİNİ DOĞRULUYOR

Sovyetler Birliğinin çöküşü, komünizm tesirindeki iktisat tarihinin köklü bir revizyonunu gündeme getirmiştir. Tarihçiler, Moskova'da daha önce gizli olan KGB dosyalarından ortaya çıkan bir araştırmaya dayanarak, Mises'in sosyalist merkezî plânlama hakkındaki olumsuz görüşlerini teyit etmişlerdir. Sheila Fitzpatrick, 1930'lar Sovyet Rusyası hakkında yazdığı, *Hergün Stalinciliği* (Everyday Stalinism) adlı çalışmasında, Sidney ve Beatrice Webb'ler ile George Bernard Shaw'ın sahip çıktığı, Sovyet sisteminin 1930'larda görkemli bir "yeni medeniyet" olduğu yönündeki eski geleneksel görüşlerine karşı çıkmıştır. Bu görüşlerin tersine Fitzpatrick, şöyle yazmıştır: "Piyasanın ortadan kalkmasıyla; yiyecek, giyecek ve her türlü tüketici mallarında görülen kıtlıklar sürekli hâle geldi. Köylüler kollektif köyleri terk ettikçe, önemli şehirlerde, kısa süre içinde on yıllarca ortaklaşa kullanılan apartman dairelerinde ufacık tek kişilik odalarda sıkışmış aileler şiddetli bir barınma krizi ile yüzyüze geldi... Bu, rejimin gelecekteki sosyalist bolluk vaatlerinin doğru olmadığı... bir mahrumiyet, aşırı kalabalıklaşma, sonsuz kuyruklar ve bölünmüş aileler dünyası idi. Devlet bürokrasisi, günlük hayatı sık sık bir kâbusa dönüştürdü" (Fitzpatrick 1999: kapak).

MİLLETLER EKONOMİK ÖZGÜRLÜK ORTAMINDA DAHA HIZLI BÜYÜYOR

Buna ilâve olarak, milletlerin ekonomik büyümesi ile özgürlük derecelerini mukayese eden son çalışmalar, Mises'in tezini teyit etmiştir. James Gwartney (Florida State Üniv.) ve meslektaşlarının çalışmasına göre, en yüksek ekonomik serbestlik seviyesine sahip ülkeler, en yüksek hayat standardının zevkini çıkarıyorlar. Sayfa 26'daki Şekil 1.2'de gösterilen ekonomik özgürlük grafiği, bu bulguları yansıtmaktadır (Bkz. Şekil 16.1).

Şekil 16.1: Ekonomik Özgürlük ve Kişi Başına Düşen Gelir Arasındaki Pozitif Korelasyon, 1995-97

Kaynak: Gwartney ve Lawson (2000: 15). Fraser Enstitüsü'nün izni ile yeniden basılmıştır.

Ve iktisat tarihindeki önemli bir bölüm böyle sona eriyordu. Uzun süre önce ölen Mises'in haklılığı, nihayet kanıtlanmıştı. Fizikçi Max Planck'ın sözleri buraya uygun düşüyor: "Bilim, cenazeden cenazeye ilerleme kaydeder."

Yirmi birinci yüzyıla girdiğimizde, her yerde değişim rüzgarlarının estiğine şahit oluyoruz. Francis Fukuyama'nın *Time* dergisinde iddia ettiği gibi, "eğer sosyalizm, devletin sosyal eşitliği sağlamak için ekonominin önemli bir bölümünü kontrol ettiği ve serveti yeniden dağıttığı bir politik ve ekonomik sistemi ifade ediyorsa, bu durumda, sanırım gelecek nesillerde bu sistemin yeniden ortaya çıkma ihtimalinin sıfıra yakın olduğu rahatlıkla söylenebilir" (2000: 111).

KALKINMA EKONOMİSİNDE DEĞİŞİM RÜZGÂRLARI

Devlet-yanlısı uygulama doktrininden piyasa-yanlısı çözümlere kayma, yirminci yüzyılın sonralarına kadar olmasa da, kalkınma ekonomisinde de görülecektir. İkinci Dünya Savaşını takiben iktisatçılar Asya, Afrika ve Lâtin Amerika'daki Üçüncü Dünya olarak, ya da resmî dille, az gelişmiş ülkeler (AGÜ) olarak adlandırılan fakir ülkelerin geleceği üzerinde yoğunlaştılar. Bu ülkeler, genel olarak, düşük okuma yazma oranlarına, yüksek işsizliğe, hızlı nüfus artışına ve tarıma dayalı ekonomilere sahne olmuşlardır. Birçoğu yüksek enflâsyon oranlarından, kıtlıklardan, kara borsadan ve sermaye kaçışından mustarip olmuşlardır. Fakir ülkeler, Adam Smith'in evrensel zenginlik hedefine nasıl katılabilirlerdi?

1930'lar, kapitalizmi gözden düşürdükten ve savaş sonrası Marshall Planı, devlet yardımının istenen sonucu verdiğini gösterdikten sonra, kabul gören yeni geleneksel düşünce devlet-öncülüğünde büyüme olmuştur. AGÜ'ye yardım etmek için, Dünya Bankası ve Gelişme İttifakı (Alliance for Progress) gibi uluslararası kalkınma örgütleri kurulmuştur.

1960'ta MIT'den Wath Whitman Rostow, Üçüncü Dünya'nın plânlanmasında anında standart bir dayanak hâline gelen "komünist olmayan manifesto"su *İktisadî Büyümenin Aşamaları* (The Stages of Economic Growth)'nı yazdı. Rostow, sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin "kalkış" (takeoff) aşamasının ön şartının merkezîleşmiş bir ulus-devlet olduğu kanısında idi.

Keynezyen kalkınma yaklaşımı, Roy Harrod ve Evsye Domar'ın isimlerinden hareketle adlandırılan Harrod-Domar ekonomik büyüme modelinde somutlaşmıştır (Eltis 1987). Harrod-Domar modeli, ekonomik büyümenin tamamen millî sermaye-hasıla oranının bir fonksiyonu olduğunu iddia eder. Zira, sabit sermaye artışı, artan kârları ve ekonomik büyümeyi yaratmaktadır. Harrod-Domar modeli, büyümenin anahtarları olarak neredeyse sadece sermaye stokunun ve teknolojinin (ister yurtiçi tasarrufta, dış yardımda, özel yatırımda, kamu harcamasında bir artış, isterse parasal enflâsyon yoluyla) genişletilmesine duyulan gereksinim üzerinde durur. Etkinlik, teşvikler ve ticaret ihmal edilir. Model-

leri, servet yaratmak için sermaye ve yeni fikirleri kullanan girişimcilerin rolünü neredeyse göz ardı eder. AGÜ "fakirliğin kısır döngüsü"nden mustarip oldukları ve kendi kendilerine büyümeye geçemedikleri için, Rostow ve diğer kalkınma iktisatçıları, kütlevî yatırım projeleri sayesinde kısır döngüyü kırmak için devletin gerekliliği üzerinde durmuşlardır.

P. T. BAUER: MUHALEFETİN SESİ

Ortodoks kalkınma yaklaşımının ateşli bir eleştiricisi London School of Economics'den (LSE) P. T. Bauer idi. Peter Bauer, savaş sonrası dönemde dış yardıma, kapsamlı merkezî plânlamaya ve kamulaştırmaya karşı tek başına savaş açtı. "Tarih boyunca hem Batıda hem de Üçüncü Dünyada sayısız bireyler, aileler, gruplar, toplumlar ve ülkeler, dışarıdan gelen bağışlar olmaksızın fakirlikten zenginliğe geçmiştir" diyerek, İngiltere gibi endüstriyel milletlerin "fakirliğin kısır döngüsü" tezini çürüttüğünü kaydetmiştir (Dorn 1998: 27). İleri kapitalist ülkelerin fakirler pahasına ilerleme kaydettiği görüşünü reddetmiş ve yabancı yatırımın Üçüncü Dünyanın gelişmesinde anahtar bir unsur olduğunu iddia etmiştir. Bauer'e göre, devlet plânlaması 'hayırsever bir büyüme programı' değil; siyasî elitlerin elinde kaçınılmaz bir şekilde yozlaşma ve suiistimale yol açacak bir güç yoğunlaşmasıdır.

Klâsik makalelerinin birinde, İkinci Dünya Savaşının sonunda fakirlik sıkıntısı içinde olan bir Asya ülkesini konu edinmişti. Bu ülkenin hemen hemen hiç doğal kaynağı yoktu ve tüm petrolünü, hammaddelerini ve hatta suyunun çoğunu bile ithal etmeye zorlanmıştı. Ülke yoğun göçle karşı karşıya kaldı ve sonunda dünyanın en yoğun nüfuslu ülkesi hâline geldi. Ticarî ortakları binlerce mil uzaktaydı. Bauer, "bu ülkenin büyük dış hibeler almadığı müddetçe, yok olmak zorunda olacağını düşünürdünüz" yorumunu yapmıştı. Ancak, bu küçücük Hong Kong sömürgesi, *bırakınız yapsınlar* hükümeti sayesinde sağlıklı bir biçimde büyüdü ve bugün Pasifik havzasındaki ikinci en müreffeh ülke hâline geldi (Bauer 1981: 185-90).

Sovyet merkezî plânlama modelinin çöküşünden beri, Rostow'un tezi büyük ölçüde gözden düşmüş ve Bauer'in daha az ortodoks olan görüşleri galip gelmiştir. Hatta Rostow bile son zamanlarda şöyle bir itirafta bulunmuştur: "Bauer'in pozisyonunda, aşikâr biçimde ciddî ve doğru kavrayışlar vardır" (1990: 386). Son zamanlarda Dünya Bankası da Bauer'in tarafına geçmiştir. Dünya Bankası, Dört Kaplan ve Doğu Asya ekonomik mucizesini inceleyen 1993 tarihli bir çalışmada şu sonuca varmıştır: "Her ülkede hızlı büyüme, esas itibariyle kaynakların hem daha yüksek birikimine hem de daha iyi tahsisine öncülük eden bir dizi ortak, piyasa yanlısı iktisat politikalarının uygulanmasına bağlı idi" (Dünya Bankası 1993: vi). Bankanın 1996 kalkınma raporu *Plândan Piyasaya* (From Plan to Market), açıkça piyasa yanlısıdır. Daha yakınlarda Dün-

ya Bankasının baş iktisatçısı Joseph Stiglitz, "çoğu (iktisatçının) (dış) yardımın ulusal tasarrufu dışladığı sonucuna varmakta olduğuna" dikkat çekmiştir (Schmidt-Hebbel ve Serven 1999: 17-18).

DIŞ YARDIM ELEŞTİRMENİ

Dünya Bankası'nın 500 milyar dolarlık kredilerinin, bağışlarının ve yardımlarının çoğu başından beri, genellikle birey olarak fakirleri atlayarak, hükümetlere gitmiştir. Peter Bauer (şimdi Lord Bauer) bu politikanın tek eleştirmeni olmamıştır. Üçüncü Dünyaya yönelik özel teşebbüs çözümlerini savunanların en belli başlı simalarından birisi, dünyanın en fakir ülkesi Bangladeş'teki Chittagong Üniversitesi'nin eski profesörlerinden Muhammed Yunus olmuştur. Yunus, 1983'te ihtiyaç sahibi girişimcilere en fazla ihtiyaç duyulan küçük ölçekli kredi sağlamak için Grameen Bank'ı kurdu. Bugün küçük ölçekli özel kredi veren yüzlerce kuruluş, insanları yoksulluktan kurtarmaktadır.

Yunus, *Fakirlerin Bankacısı* (Banker to the Poor) adlı çalışmasında, Dünya Bankasını kınamıştır: "Biz Grameen Bank'ta Dünya Bankası fonlarını hiçbir zaman istemedik veya kabul etmedik, çünkü bankanın işleri idare etme biçimini (politikasını) beğenmiyoruz." Yunus, dış yardımı da fazla sevmiyordu: "Çoğu zengin ülke dış yardım bütçelerini kendi insanlarını istihdam etmek ve kendi mallarını satmak için kullanır, fakirliğin azaltılması ondan sonra akıllarına gelir... Yardım fonu projeleri, çabucak yozlaşan, etkinliğini kaybeden ve büyük kayıplara yol açan devasa bürokrasiler yaratır... Dış yardımla gelen para, genellikle piyasa ekonomisinin çıkarlarına aykırı bir şekilde hâlâ kamu harcamalarını büyütmeye gider... Yoksul daha da yoksullaşırken, dış yardım, ödemeyi yapan güçlü taraf için bir tür sadaka hâline gelir" (1999: 145-56).

Yunus'un ifadeleri, Marksist iktisadın etkisi altında yetiştiği dikkate alındığında, tümüyle daha da şaşırtıcıdır. Ama, Vanderbilt Üniversitesi'nden iktisat doktorası aldıktan sonra, öncelikle "piyasanın [Amerika Birleşik Devletleri'nde] bireyi nasıl özgürleştirdiğini" ilk elden görmüştür. "Küresel serbest-piyasa ekonomisinin gücüne ve kapitalist araçların kullanılmasına inanıyorum... Ayrıca, işsizlik ödemelerinin sağlanmasının, yoksullukla ilgili bir şeyler yapmak için en iyi yol olmadığına da inanıyorum." Yunus, "bütün insanların potansiyel girişimci olduğuna" inanarak, yoksulluğun fakir insanlara devlet yardımı yapılarak ya da nüfus kontrolüne bel bağlanarak değil, kârlı işlere teşebbüs etmek için ihtiyaç duydukları sermayenin ödünç verilmesiyle kökünün kurutulacağı kanaatine varmıştır (1999: 203-05).

Eski Marksist meslektaşları, bunun bir kapitalist komplo olduğunu söylemişlerdir. Komünist bir profesör, Yunus'a şunları söylemiştir: "Gerçekten senin yaptığın, fakir insanlara azar azar afyon vermektir... Onların devrimci şevkleri azalıyor. Bundan dolayı, Grameen [komünist] devrimin düşmanıdır" (Yunus 1999: 203-05).

ÖZELLEŞTİRME HİKÂYESİ

Doğu Bloku komünizminin yıkılışıyla birlikte en büyük sorun, sosyalist devletin nasıl parçalanacağı ve kapitalizmin yeniden nasıl kurulacağı oldu. Sloganlar; artık işletmelerde kamu mülkiyetine son verilmesi (denasyonalizasyon), kamu işletmelerinin özel sektöre satılması (özelleştirme) ve deregülasyon (ekonomik faaliyetler üzerine konan kısıtlama ve düzenlemelerin kaldırılması) idi.

Özelleştirme, zaten on yıl önce İngiltere'de Başbakan Margaret Thatcher zamanında etkisini hissettirmiştir. Ancak, *İnkıta Çağı* (The Age of Discontinuity) kitabının "Devletin Hastalığı" diye gayet yerinde bir başlık taşıyan bölümünde "yeniden özelleştirme" (reprivatization) hakkında yazan kişi, Avusturya doğumlu işletme yönetimi üstadı Peter F. Drucker idi (Drucker 1969: 234). Reason Vakfı'nın genç başkanı Robert Poole, kavramı "özelleştirme" (privatization) şeklinde kısaltmıştır.

Drucker'ın özelleştirme konusunda kafasındaki şey neydi? 1969'da, hükümetin sadece iki şeyi iyi yapabildiğini ispatladığını yazdı —ücret savaşı ve parayı aşırı derecede artırmak (hükümetin vergileme gücünden bahsetmiyordu). Aksi takdirde devlet, maalesef bir başarısızlıktı. Oysa iş, firmaların çalıştırılmasına, halka hizmetlerin götürülmesine, emeklilere yaşanabilir bir emekli aylığı ödenmesine ya da fakir ve ihtiyaçlılara tatmin edici bir refah seviyesi sunmaya geldiğinde, hükümet bir "fiyaskoydu." Kısaca Drucker, "modern devlet yönetilemez hâle gelmiştir" sonucuna varmıştı (Drucker 1969: 220).

Drucker, toplumun büyüyen sorunlarının çözümüne yardımcı olmak için, değişimin üstesinden gelinmesinde, yenilik yaratmada ve tüketici ihtiyaçlarına cevap vermedeki doğal avantajlarından dolayı, ticarete ve özel teşebbüse dönülmesini savunmuştur. En önemlisi, işletmenin, risk alan ve işletmeyeni terk edip işletene yönelen yegâne kurum olduğunu söylemiştir. Diğer yandan devlet muhafazakârdır ve bundan dolayı, çok fazla maliyet getiren ve sonuç vermeyen hizmetlerden vazgeçmesi zordur. Başka bir deyişle, iş hayatının yürütülmesi, devletin işi değildir.

Drucker'ın temel mesajlarından biri, özel sektörün —devletin değil— ekonomik istikrarın ve sosyal adaletin sağlanmasında ve hayat standartlarının ilerletilmesinde "temsilci sosyal kurum" olması gerektiğidir. Özellikle büyük işletmelerin —büyük çok uluslu şirketlerin— iş güvenliği, meslekî eğitim ve eğitimle ilgili fırsatlar, cömert sağlık ve emeklilik sigortası plânları ve diğer sosyal yararlar sağlama gibi sosyal sorumlulukları yerine getirmek için en uygun kurumlar olduğunu ifade etmiştir. Drucker, bu yeni sosyal-endüstriyel düzeni, tek "özgür gayri-devrimci yol" (free non-revolutionary way) olarak adlandırmıştır (1969: 236-40).

Drucker, hür bir endüstriyel toplumun inşa edilmesinde ticaretin en önde bulunmasından bahsederken, geleceği görüyordu. Özel şirketler, sosyal hizmetlerin sağlanmasında ve işletmelerin çalıştırılmasında devletten daha iyi olduklarını ispatlamışlardır. Özel emeklilik sistemleri, sağlık sigortası, hayır kurumları ve

şirketlerin çalışanlarına maaşları dışında sağladıkları parasal imkânlarla ilgili plânlar, hükümetin refah programlarından çoğunlukla daha cömerttir.

Drucker, toplumun ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için, toplumun özel teşebbüse daha çok, hükümete ise daha az güvenmesini savunurken, zamanın belirtilerini sezmişti. İsrailli iktisatçı Shlomo Maital'ın ifade ettiği gibi, "çok sayıda —küçük, orta ve büyük— bireysel işletmenin sağlığı ve serveti, bir milletin ekonomik sağlığını ve servetini belirler. Onlar başarılı olduklarında; yöneticiler, çok sayıda insana servet, gelir ve iş yaratırlar... Serveti yaratan, ülkeler ya da devletler (hükümetler) değil, *işletmeler*dir. Bizim ne kadar iyi ya da kötü (fakir) durumda olacağımıza belirleyecek olanlar, işletmelerdir" (Maital 1994: 6).

ÖZELLEŞTİRME: RÜYADAN GERÇEĞE

Peter Drucker özelleştirme hakkında ilk olarak 1969'da yazdığında, bu sadece bir rüya idi. Daha sonra, başbakan Margaret Thatcher yönetiminde İngiltere, 1979'da British Petroleum'dan başlayarak, ulusal endüstrileri satmaya başladı. Gerçek öncü adım da, 1984'te British Telecom'unun (BT) satışıyla geldi. Milyonlarca İngiliz vatandaşı düşük fiyatlardan hisse almaya teşvik edildi. Hisse senedi fiyatları birden bire fırladığında ve BT halka açıldığında ise, özelleştirmeye halk desteği önemli ölçüde yükseldi. Dahası, telefon hizmeti önemli ölçüde gelişti. Özelleştirmeden önce İngiliz telefon sistemi antika hâle gelmişti. Yeni bir telefon almak aylar sürerdi ve hizmet dışı kalan birçok halka açık telefon, aylarca tamir edilmezdi. Bütün bunların hepsi BT, Londra Menkul Kıymetler Borsası'nda (London Stock Exchange) halka açıldıktan sonra hızla değişti.[2]

O zamandan beri, çalışanlar ve müşteriler pay sahibi oldukça, devlet gelirleri arttıkça ve şirketler daha kârlı hâle geldikçe, özelleştirmeye verilen destek önemli ölçüde genişledi. İngiltere'nin başarılı programından sonra, özelleştirme tamamen gelişmiş küresel bir endüstri hâline gelmiştir. *Privatisation International* dergisine göre, dünya genelinde 735 milyar dolardan fazla gelir yaratan tahminen 75,000 orta ve büyük ölçekli işletme elden çıkarılmıştır. Yeryüzünde devletin satıp elden çıkarmadığı hiçbir şey kalmamıştır; petrol şirketleri, (elektrik ve hava gazı gibi) kamu hizmetlerini yapan kuruluşlar, telefon şirketleri, bankalar, postaneler, oteller, restoranlar, havalimanları, demiryolları, madenler, çöp toplama hizmetleri, hapishaneler, itfaiyeler, taksi hizmetleri, çiftlikler, süper marketler, kiliseler ve hatta sinemalar. Her kıtada; Hindistan, Rusya, Çin, Vietnam, Meksika ve Peru dahil hemen her ülke, devlet işletmelerinin bir kısmını ya da çoğunu özelleştirmiştir.

---

[2] İngiltere'de özelleştirme başarısı hakkında daha etraflı bir inceleme için, (isabetli bir şekilde) Adam Smith Enstitüsü tarafından bastırılan Madsen Pirie'nin, *Blueprint for a Revolution* (Bir Devrim Plânı) kitabına bakınız (1992). Madsen Pirie ve Eamonn Butler tarafından yönetilen Adam Smith Enstitüsü, dünya çapında özelleştirme çabalarının öncüsü olmuştur.

Fotoğraf 16.3: Peter F. Drucker, Özelleştirmenin Mucidi
Sermaye gelecektir!
Peter F. Drucker'ın izniyle.

SOSYAL GÜVENLİĞİ ÖZELLEŞTİRME

Drucker, özel teşebbüsün kamu hizmetlerine karşı doğal avantajlarından bahsetmiştir. Yakın gelecekte serbest piyasa iktisatçıları bu ilkeyi, devletin geleneksel olarak ağırlıklı bir rol oynamış olduğu sosyal güvenliğe, kamulaştırılmış tıbba (sağlık sektörüne) ve kamu eğitimine de uygulayacaklardı.

Sosyal güvenliğin özelleştirilmesi, ABD dışında hâlihazırda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Lâtin Amerika ülkeleri, Milton Friedman ve Chicago okulundan oldukça fazla etkilenen Şili modelini takip etmişlerdir. Şili, 1980'lerin başında devletin yürüttüğü; yükümlülerden, gelirin tahakkuku anında vergi kesmeye dayanan (kaynakta kesme) emekli maaşı sisteminden çalıştıkça öde sistemine (pay-as-you-go pension system), çalışanlara yönelik özelleştirilmiş bir bireysel emeklilik programına geçiş yaptı.

Dünyada ilk defa uygulanan Şili'nin özelleştirilmiş emeklilik sistemi, ülkenin sermaye piyasasını derinleştirmede, tasarruf oranlarını hızla yükseltmede ve ekonomik büyümeyi harekete geçirmede (1982'den beri ortalama yüzde 5.4) devasa bir başarı örneği olmuştur. Bugün Şili işgücünün yüzde 93'ü, 20 ayrı özel emeklilik plânına kayıtlıdır. Dünyanın her yerinden devletin emeklilik uzmanları, özel sektörün devletten nasıl daha iyi bir sosyal emeklilik programı geliştirdiğini görmek için Şili'ye gitmişlerdir.

Özel sosyal güvenlik sistemleri, diğer Lâtin Amerika ve Avrupa ülkelerinde de denenmiştir. Ancak, ABD'de böyle bir sistemi yaratmaya dönük çabalar, belki

de Amerikan hükümetinin sosyal güvenlik sisteminde, 1982 yılında Şili'de olduğu gibi, yakında karşısına çıkacak bir iflâsla henüz karşılaşmadığından dolayı engellenmiştir. Drucker'ın ifade ettiği gibi, devlet, radikal operasyonlarda ya da zayıf işleyen programların terk edilmesinde başarılı değildir.

SERBEST PİYASA EKONOMİSİNİN BÜYÜYÜP SERPİLMESİ

Sosyalist modelin yıkılışının yanısıra, Milton Friedman, Friedrich Hayek ve diğer serbest piyasa iktisatçılarının önemli yenilikler yaratan bilimsel çalışmaları, dünya çapında yeni piyasa yanlısı okulların ve yeni gündemlerin gelişmesini beraberinde getirmiştir. Bunlar arasında, arz yanlı iktisatçılar, kamu tercihi teorisyenleri, yeni klâsik iktisatçılar ve hatta modern portföy teorisi savunucuları yer almaktadır. Bunlar, görünmez el iktisadına yeni bir hayat vermişlerdir. Bölüm 17, bu yaklaşımların dikkate değer hikâyesini anlatmaktadır.

REFERANSLAR

Bauer, P. T., 1981, *Equality, the Third World and Economic Delusion*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Dorn, James A., Steve H. Hanke ve Alan A. Walters, eds. 1998, *The Revolution in Development Economics*, Washington: Cato Institute.

Drucker, Peter F., 1969, *The Age of Discontinuity,* New York: Harper and Row.

------, 1986, *The Frontiers of Management*, New York: Harper and Row.

Eltis, Walter, 1987, "Harrod-Domar Growth Model", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Londra: Macmillan. Cilt 4, 602-04.

Fitzpatrick, Sheila, 1999, *Everyday Stalinism*, New York: Oxford University Press.

Gwartney, James ve Robert Lawson, 2000, *Economic Freedom Around the World*, Vancouver, BC: Fraser Institute.

Harris, Seymour E., ed. 1951, *Schumpeter, Social Scientist*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Hayek, Friedrich A., ed. 1935, *Collectivist Economic Planning*, Londra: George Routledge and Sons.

------, 1984, *The Essence of Hayek*, ed. Chiaki Nishiyama ve Kurt R. Leube, Stanford: Hoover Institution Press.

Heilbroner, Robert L., 1981, "Was Schumpeter Right?", *Schumpeter After Forty Years*, ed. Arnold Heertje, New York: Preager.

------, 1989, "The Triumph of Capitalism", *New Yorker* (23 Ocak). 98-109.

------, 1990, "Reflections after Communism", *New Yorker* (10 Eylül), 91-100.

------, 1999 [1953], *The Worldly Philosophers,* 7. Baskı, New York: Simon and Schuster.

Heilbroner, Robert L. ve Lester C. Thurow, 1984, *The Economic Problem*, 7.baskı. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Keynes, John Maynard, 1982, *The Collective Writings of John Maynard Keynes: Social, Political, and Literary Writings*, cilt 27, Londra: Macmillan.

Lange, Oskar ve Fred M. Taylor, 1938, *On the Economic Theory of Socialism*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Lavoie, Don, 1985, *Rivalry and Central Planning: The Socialist Calculation Debate Reconsidered*, Cambridge: Cambridge University Press.

Malia, Martin, 1999, *Russia Under Western Eyes*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Maital, Shlomo, 1994, *Executive Economics,* New York: Free Press.

Mises, Ludwig von. 1990 [1920]. *Economic Calculation in the Socialist Commonwealth*, Auburn: Ludwig von Mises Institute.

Rostow, W.W., 1990, *Theorists of Economic Growth from David Hume to the Present,* New York: Oxford University Press.

Samuelson, Paul A., 1961, *Economics,* 5. Baskı, New York: McGraw-Hill.

------, 1985, *Economics*, 12. Baskı, New York: McGraw-Hill.

Samuelson, Paul A. ve William Nordhaus, 1989, *Economics*, 13. Baskı, New York: McGraw-Hill.

Schmidt-Hebbel, Klaus ve Luis Serven, eds. 1999, *The Economics of Saving and Growth*, New York: Cambridge University Press.

Schumpeter, Joseph A., 1934 [1912], *The Theory of Economic Development*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

------, 1939, *Business Cycles,* 2 cilt, New York: McGraw-Hill.

------, 1946, "John Maynard Keynes, 1883-1946", *American Economic Review* 36: 4 (Eylül), 494-518.

------, 1950 [1943], *Capitalism, Socialism and Democracy,* New York: Harper and Row.

------, 1954, *History of Economic Analysis,* New York: Oxford University Press.

Skousen, Mark, 1997, "The Perseverance of Paul Samuelson's Economics", *Journal of Economic Perspectives* 11:2 (bahar), 137-52.

Swedberg, Richard, 1991, *Schumpeter: A Biography*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Wallich, Henry C., 1960, *The Cost of Freedom*, New York: Collier.

World Bank, 1993, *The East Asian Miracle*. New York: World Bank.

Yunus, Muhammad, 1999, *Banker to the Poor,* New York: Public Affairs.

17

DR. SMITH'İN WASHINGTON'A GİDİŞİ: PİYASA EKONOMİSİNİN ZAFERİ*

Düşünce ikliminden değer yargılarına ulaşma yolunda, fikir savaşlarını biz kazandık. [Bugün] Sağ veya sol görüşte olan herkes piyasaların, özel mülkiyetin, rekabetin ve sınırlandırılmış bir devletin erdemleri hakkında konuşmaktadır.

Milton Friedman (1998: 582)

Savaş sonrası yıllarda, Keynes'in, devletin ekonomiyi yönetmesi konusundaki teorileri çürütülemez gibi gözüküyordu. Ama yarım yüzyıl sonra, devrilen Keynes, üstün gelen ise, piyasa ekonomisinin ateşli savunucusu Hayek idi.

Daniel Yergen ve Joseph Stanislaw[1] (1998: 14-15)

Milton Friedman, Chicago Üniversitesi'ndeki ilk ekonomi dersini Jacob Viner'den aldığından beri, güçlü iktisat teorisinin "tutarlı ve mantıksal bütünlüğünün" etkisi altında kalmıştır. Friedman, "o ders şüphesiz hayatımın en büyük entelektüel tecrübesiydi" demiştir (Breit ve Spencer 1982: 83).

---

* Bu Bölüm için seçilen müzik: Modest Moussorgsky'nin *Pictures at an Exhibition* isimli albümünden, "The Great Gate at Kiew"

[1] Daniel Yergen ve Joseph Stanislaw'un yazmış olduğu *Kumanda Eden Tepeler* (The Commanding Heights), tek tek ülkeler üzerine ayrı bölümleriyle, yirminci yüzyılda devlet ve piyasa arasındaki mücadele konusunda mevcut en iyi tarih kitabıdır.

Friedman'ın uzun vadedeki umudu, ekonominin "bir sayfaya yazılabilecek"[2] kadar basit evrensel prensiplerin ana gövdesi olarak, tutarlı ve mantıksal bütünlüğünün entegrasyonu olmuştur (Breit ve Spencer 1982: 91). Friedman, Marx'ın kendisini Smith ve Ricardo'nun "klâsik" okulundan ayırdığından beri iktisat okulları arasındaki ayrışmalardan ve incir çekirdeğini doldurmayacak kadar önemsiz konularda çekişmelerden her zaman nefret etmiştir. Friedman 1974'te Vermont'taki yazlık evinde tatilde iken, o civardaki bir konferansta Avusturya iktisadı hakkında gayriresmî bir konuşma yapmıştır. Dinleyicilere açıkça şöyle söylemiştir: "Avusturya iktisadı diye bir iktisat yoktur —sadece iyi iktisat ve kötü iktisat vardır"[3] (Dolan 1976: 4). Vurguladığı şey; Avusturya ekolünden çıkan faydalı kavramların (özellikle Hayek'in katkılarına atıfta bulunmuştur) egemen iktisat teorisinin bünyesine dahil edilmesi gerektiğidir. Aym hususu, 1982'de arz iktisadı üzerine yapılan bir konferansta da belirtmiştir. "Ben arz-yanlı bir iktisatçı değilim. Bir monetarist iktisatçı da değilim. Ben bir iktisatçıyım"[4] (Friedman 1982: 53).

Milton Friedman, uzun ve verimli bir kariyerin ardından, bizzat kendisinin şekillenmesine yardımcı olduğu bir fikirler bütünlüğü olan iktisat biliminde, geniş çaplı bir görüş birliğine tanık olmaya başlıyordu. Hâlâ çatışmaların devam ettiği savaş alanları ve tartışmaların sürdüğü teoriler olmakla birlikte, temel kavramlar üzerinde nihayet bir uzlaşmaya varılmıştır.

NEOKLÂSİK MODEL YENİDEN KURULUYOR

Esasında her geçen gün giderek artan sayıda iktisatçı, neoklâsik modelin ekonomik analizin en önemli kısmını oluşturduğunu kabul etmektedir. Mikro iktisatta bunun anlamı, arz-talep ve kâr-zarar ilkelerinin geniş tabanlı bir rekabet içinde analize dahil edilmesinin, kaynakların etkin dağılımına ve ekonomin kendi kendini düzenlemesine imkân tanıdığıdır. Rekabet koşulları altında, insanın kendisinin kuvvetle inandığı bir şeyi söylemesi veya yazması yönündeki doğal eğilimi, sosyal refaha yol açar. Bu durum, "ekonomik insanın" davranışının rasyonel ol-

---

[2] Friedman'ın meydan okumasına karşılık vererek, iktisadın temel ilkelerini tek bir sayfaya yazmaya çalıştım..Bakınız, "Tek Sayfada İktisat" (Economics on One Page), www.mskousen.com.

[3] İngiliz iktisatçısı Lionel Robbins, aynı şeyi bir nesil önce yazmıştır: "Gayet yerinde bir ifadeyle —iyi iktisat ve kötü iktisat şeklinde sadece— iki tür iktisadın olduğu söylenmiştir. Diğer tüm sınıflandırmalar yanıltıcıdır." Kendisinin Friedrich Hayek'in *Para Teorisi ve Ticaret Çevrimi* (Monetary Theory and the Trade Cycle) isimli kitabına yazdığı önsöze bakınız (1975 [1933]: 6).

[4] Farklı düşüncelerin bir bileşimi olarak iktisadi ekoller, standart neoklâsik modelin kaçırmış olabileceği dikkat çeken alanların yararını savunur. Sözgelimi, Avusturya ekolü, sermaye-kullanıcı bir ekonomi sayesinde bir süreç olarak rekabet üzerinde durur; Marksizm, kapitalizmin sosyal yapısında emeğin rolüne vurguda bulunur; arz iktisadı, vergiler ve teşvikler üzerinde yoğunlaşır; ve monetarizm, toplumda paranın rolü konusuna ağırlık verir. İlgi odaklarını daraltmak suretiyle, düşünce okulları bir bütün olarak sağlam ekonominin ana gövdesine katkıda bulunmuşlardır.

duğunu ve bundan dolayı belli sınırlar dahilinde istatistiksel analiz yapabileceğini ve hatta bilimsel öngörüde bile bulunabileceğini gösterir.

Makro iktisatta ise bunun anlamı, klâsik tasarruf modelinin, istikrarlı bir para politikasının, malî sorumluluğun, serbest ticaretin, geniş bir tabana yayılmış ekonomik ve politik özgürlüğün ve adalet sistemi için tutarlı bir kanun düzeninin öğretilmesidir.

EVET İŞTE SİZE BAYAN ROBİNSON: FEMİNİST BİR İKTİSAT VAR MIDIR?

Joan Robinson, dünya görüşlerimiz çok farklı olmasına rağmen, kişisel olarak iyi geçindiğim, son derece tartışmacı ve dikkate değer bir iktisatçıydı.

Milton Friedman (1998: 245)

Mark Blaug'un *Büyük İktisatçılar* isimli eserinde göze çarpan 200 iktisatçı arasında Cambridge profesörü Joan Robinson, "iktisat teorisinde değer verilen isimler arasında öne çıkmayı başarmış tek bayan" olarak tanınır (1985: 207). Blaug, özellikle modern neoklâsik mikro iktisattaki firma teorisinin temelini oluşturan Edward Chamberlin'in *Tekelci Rekabet Teorisi* (1933) adlı kitabının yanısıra, Joan Robinson'un *Eksik Rekabet İktisadı* (1933) kitabından da bahseder. Milton Friedman'ın da aralarında bulunduğu birçok iktisatçı, bu başarısından dolayı Robinson'un Nobel Ödülünü hak ettiğini düşünmüştür, ama ne yazık ki, Kadın Yılı ilân edilen 1975'te aşırı politik görüşlerinden dolayı ihmal edilmiştir. Her ne kadar tam bir Marksist olmasa da, Çin, Kuzey Kore ve Küba'daki komünist rejimleri sürekli savunmuş, bu konuda dile getirmiş olduğu görüşler hem dostlarını hem de düşmanlarını rahatsız etmiştir.

Fotoğraf 17.1: Joan V. Robinson (1903-83)
V, 'Violet'i temsil etmektedir.
"Yorulmak bilmez, katı düşünceli, ilham verici, yerleşik fikirlere/inançlara aykırı."
Mark Blaug'un izniyle.

Joan Robinson (1903-83) İngiltere'de Surrey'de doğdu, Cambridge Üniversitesi'ne devam etti ve (daha sonra Profesör Sir Austin Robinson olarak bilinen) iktisatçı E. A. G. Robinson ile 1926'da evlendi. Ama kocasını açıkça gölgede bırakmıştır. 1930'larda "Cambridge Sirki"nin en önemli üyelerinden biri olarak, Keynezyen iktisadın temellerini geliştirmiştir. Joan Robinson, İkinci Dünya Savaşından sonra yavaş yavaş klâsik iktisada dönüş yapan çoğu iktisatçıdan farklı olarak, gittikçe daha fazla ortodoks karşıtı olmuştur. Robinson, 1950'lerin ortalarında, Piero Sraffa ve diğerleriyle birlikte, standart neoklâsik iktisada karşı topyekün bir saldırı niteliği taşıyan "Cambridge tartışmaları"nı başlatmıştır. İktisat teorisinde ve özellikle de emeğin ve sermayenin marjinal verimliliği teorisinde vahim bir hata bulduğuna inanmıştır. İktisat camiası, onun sistemi hedef alan kışkırtıcı "post-Keynezyen" görüşünü büyük ölçüde reddettiği için, sosyalizm, Marksizm ve diğer "hâkim ekonomik görüşün dışında olan konular" üzerine çok sayıda kitap ve makale yazarak, ileriki yaşlarında daha radikal ve saldırgan olmuştur. (Derlenmiş Makaleleri beş cildi doldurmaktadır.) 1983'te geçirdiği felçten 6 ay sonra Cambridge'de bir hastanede ölmüştür.

FEMİNİST İKTİSAT

İktisat camiasında erkeklerin egemenliğine birçok iktisatçı dikkat çekmiştir. Şimdi üniversite öğrencilerinin çoğunun bayan olduğu bir dünyada, ekonomi öğretimindeki bayan öğrenci yüzdesi oldukça düşük olmaya devam etmektedir. Mark Blaug'un Büyük İktisatçılar kitabında, listesi verilen 200 iktisatçıdan sadece üçü bayandır. Dorothy Lamden Thomson bu düşük yüzdeyi, birçok bayanın cazip bulmadığı ekonomide kullanılan ileri matematiğe bağlar (Thomson 1973: 135-36). Hatta, önceleri ismi Donald olan Deirdre N. McCloskey, günümüzün şekilci (biçimselci) matematik modellemesinin, doğası gereği esas itibariyle erkeklere özgü olduğunu iddia edecek kadar ileri gider. Bir cinsiyet değişimi operasyonundan sonra "erkeklerin oyunu şimdi bana eskiden düşündüğümden daha aptalca geliyor" demiştir. McCloskey'e göre, iktisatçılar için artık zihinlerinden "ihtiyat"ı atmalarının ve "cesareti, itidali, adaleti ve sevgiyi" eklemelerinin zamanı gelmiştir. Ayrıca şöyle bir yorumda bulunmuştur: "Eğer Adam Smith'in diğer kitabı *Ahlâkî Duygular Kuramı*'nı hayatınızda bir defa okursanız, *Milletlerin Zenginliği*'nin öngörüsünü uygun bir kapsamda ifade eden beş meziyetin açıklamasını bulursunuz (McCloskey 1998: 191-92).

İktisatta erkek egemen eğilimlere mukabil, birkaç kadın iktisatçı 1990'ların ortalarında Uluslararası Feminist İktisat Cemiyeti'ni kurdu ve iktisatta kadınların yayınları üzerinde yoğunlaşan akademik bir dergi olan *Feminist İktisat*'ı yayınlamaya başladı. Ünlü *Birleşik Devletlerin Parasal Tarihi* adlı kitabı Milton Friedman ile birlikte yazan Anna J. Schwartz'ın yazarlar a-

rasında isminin geçmemesi dikkatimi çekti. Schwartz'a feminist iktisat diye bir şeyin olup olmadığını sordum. Şöyle cevap verdi: "İktisadın kadınları ilgilendiren içeriğinin erkekleri ilgilendiren içeriğinden farklı olduğunu iddia eden bir grupla, aynı fikirde değilim" (özel yazışma, 7 Haziran, 2000).

Kabul etmek gerekir ki, finansal, dinî ve hukukî sistemler gibi kurumlar, hem mikro ekonomik karar alma sürecinde hem de makro ekonomik politika yapma sürecinde önemli bir rol oynarlar. Fakat, kurumların rolü iki yönlüdür. Eğer yukarıdaki ilkeleri geliştirirlerse kurumların etkisi olumludur; eğer ekonomik büyümeyi ve özgürlüğü geciktirir ve bozarlarsa, kurumların etkisi olumsuzdur.

Bütün bu temel ilkeler, 200 yılı aşkın bir süre önce Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* (1965 [1776]) kitabında ortaya konmuştur.

HARVARD'DA ŞOK EDİCİ BİR KARŞI DEVRİM

Piyasa ilkelerine ve klâsik modele geri dönüş, en iyi şekilde Harvard'da Gregory Mankiw'in yakın zamandaki çalışmaları ile gösterilebilir. Mankiw, 1990'ların başlarında yazdığı *Makro İktisat* ders kitabında, standart Samuelson pedagojisinin tersine, klâsik modelle başlayıp kısa dönemli Keynezyen modelle bitirerek, iktisat camiasını şaşırtmıştır. Bu, değişen temel felsefenin bir yansıması olarak, nitelikli, devrimci —veya daha ziyade, karşı devrimci— bir hareketti. Mankiw, kitabının önsözünde bu yeni yaklaşımı şu ifade ile savunmuştur: "Keynezyen devrimin kötü bir sonucu olarak, çoğu iktisatçı, klâsik iktisadın birçok temel soruya doğru cevaplar bulduğunu unutmuştur." (Mankiw 1994: Önsöz).

Mankiw'in kendisini bir neo-Keynezyen olarak kabul etmesi ve köpeğine Keynes ismini vermesi düşünüldüğünde, bu ifade oldukça şaşırtıcıdır.

Mankiw, klâsik modeli "uzun dönemde reel ekonomi" olarak nitelendirmek suretiyle, kamu harcamalarındaki artışın etkilerinin, bir çarpan olarak etki yapmaktan ziyade, özel sermayeyi "dışladığını" kesin bir dille belirtmiştir. "Devletin satın alımlarındaki bir artış, (özel) yatırımlarda eşit miktardaki bir azalmaya karşılık gelmek zorundadır... Devletin borçlanması, ulusal tasarrufu azaltır" (Mankiw 1994: 62).

Samuelson ve meslektaşları, önceki ders kitaplarında, kapitalizmin konjonktürel yapısı ve ekonominin nasıl istikrara kavuşturulabileceği üzerinde durmuşlardı. Mankiw, *Makro İktisat* kitabında, tam tersine ekonomik büyümeyi doğrudan doğruya gayet açık bir şekilde tartışmıştır. Mankiw, Solow büyüme modelini kullanarak, güçlü bir tasarruf-yanlısı yaklaşım sergilemiştir. Buna göre, "tasarruf oranı, durağan durum (steady state) sermaye stokunun anahtar belirleyicisidir. Tasarruf oranı yüksekse, ekonomi büyük bir sermaye stokuna ve yük-

sek bir hasıla düzeyine sahip olacaktır. Tasarruf oranı düşükse, ekonomi küçük bir sermaye stokuna ve düşük bir hasıla düzeyine sahip olacaktır" (1994: 62). Daha yüksek tasarrufların etkisi nedir? Azalan verimler kanunu gereğince, bu durum "sürekli olarak yüksek bir büyüme hızını sürdüremeyecek" olsa da, "tasarruf oranındaki bir artış, ekonomi yeni bir durağan duruma ulaşıncaya kadar büyümeyi artırır" (1994: 62). Mankiw, tasarruf paradoksunu kabul etmek şöyle dursun, yüksek tasarruf ve yatırım oranlarına sahip milletler hakkında olumlu şeyler yazdı, hatta çalışmasına savaş sonrası Japon ve Alman büyüme mucizeleri üzerine bir örnek olay çalışması bile eklemiştir (bu örnekler Samuelson'un kitabında hemen hemen hiç dikkate alınmamıştır). Bundan dolayı Mankiw, özelleştirmeyi açık bir şekilde tartışmasa da, Sosyal Güvenlik sisteminin 'kaynakta kesinti' sisteminden, tamamen fonlanan bir plân şekline dönüştürülme ihtimalini de içerecek biçimde, Birleşik Devletler'de tasarruf oranlarını ve sermaye birikimini artırmaya yönelik politikaları desteklemiştir (1994: 103-34).

Mankiw'in Keynezyen olmayan bir şekilde yaklaştığı diğer bir konu da işsizliktir. İşsizliğin nedenleri nelerdir? Mankiw, Friedman'ın "doğal" işsizlik oranı hipotezine dayanarak, işsizlik sigortası ve benzer işgücü yasalarının işsizlerin iş bulma güdülerini azaltacağını iddia etmiştir. İşgücünün sendikalaşması ve asgarî ücret kanunlarının benimsenmesinin, aslında işsizlik oranını artırdığını ispatlamıştır. Son olarak, daha yüksek verimlilik ve artan ücretlere bir örnek olarak, Henry Ford'un meşhur 5 dolarlık işgünü üzerine bir örnek olay çalışması sunmuştur.

Milton Friedman'ın para teorisi konusundaki görüşlerini beğenerek alıntı yapmıştır: "Enflâsyon her zaman ve her yerde parasal bir olgudur." Mankiw, enflâsyonun sosyal maliyetlerini doğrulamak için, Almanya'nın iki dünya savaşı arası dönemde yaşadığı hiper-enflâsyonu da içeren çok sayıda örnek kullanmıştır (1994: 161-69).

RASYONEL BEKLENTİLERİN VE ARZ-YANLI İKTİSADIN ETKİSİ

Mankiw ve diğer ders kitabı yazarları, John Muth, Thomas Sargent ve 1995'te Nobel Ödülünü kazanan Robert Lucas Jr.'ın, "rasyonel beklentiler" okulundan büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Birçok iktisatçı, günümüzde merkezî hükümetin para ve maliye politikalarının ekonomide genellikle önceden tahmin edilebildiğini ve bu yüzden uygulanan aktivist [müdahaleci] politikaların daha az etkili olduğunu veya belki de istenenin aksine etkiler bile doğurduğunu kabul etmektedir. Örneğin, geçmişte açık bütçe harcaması ya da "gevşek para" politikası, ekonomik faaliyeti teşvik edici olabilirdi; fakat, bireyler bu politikaları önceden sezip ona göre davranışlarını belirlediklerinde, özel yatırımlar dışlandığı veya faiz hadleri yükseldiği için ekonomi duraksayabilir. Rasyonel beklentiler teorisi, hükümet politikası ve finansal piyasalar da dahil birçok alana etkin bir şekilde uygulanmıştır (Sargent 1987).

Mankiw, kitabının ikinci yarısında "kısa dönem"de bir ekonomi için Keynezyen makro iktisadın standart araçlarını anlatmıştır —toplam arz ve talep, çarpan ve hızlandıran ve gelir— harcama modeli. Ancak bunlar, günümüzün dinamik, tam istihdam ekonomisiyle çoğu zaman ilgisiz, sonradan eklenmiş (ama işin özüyle tam da alakalı olmayan) araçlar olarak gözükmektedir.

Mankiw'in kitabının olumsuz bir yönü varsa o da, vergi kesintilerinin ekonomi üzerindeki etkisinin analizi olabilir. Mankiw'in modelinde, bir vergi indirimi ile bütçe açığına dayalı harcama aynı etkiye sahiptir—bir vergi indirimi, tüketimi yükselterek "yatırımları dışlar ve faiz oranlarını artırır" (1994: 64). Mankiw, Reagan vergi indirimlerinin açığı büyüttüğünü, böylece faiz hadlerini yükselttiğini ve ulusal tasarrufları azalttığını belirtmiştir. Bununla birlikte, arz-yanlı iktisatçıların öngördüğü şekilde, Reagan yönetimi boyunca her yıl vergi gelirlerinin arttığı gerçeğini gözardı etmiştir. Robert Mundell, Paul Craig Roberts, Martin Anderson ve Arthur B. Laffer'in öncülüğünü yaptığı arz-yanlı iktisat okulu, Keynezyen talep-yanlı politikaları ileri düzeyde eleştirmiştir. Okul, 1980'lerde Reagan yönetimi boyunca açık bütçe harcaması ve gevşek para politikasından ziyade, vergi indirimlerini, deregülasyonu* ve serbest ticareti savunarak popülerlik kazanmıştır. Arz-yanlı iktisatçılara göre, devlet tüketim ve talepten ziyade, üretimi ve arzı teşvik etmelidir.

Bundan başka, arz-yanlı iktisatçılar, hükümet harcamalarının ekonomik faaliyetleri vergi indirimlerinden daha etkin bir şekilde teşvik ettiğini savunan Keynezyen iktisatçılarla da farklı görüştedirler. Yüksek artan oranlı vergilerin çalışmak, yatırım yapmak ve tasarruf etmenin önünde güçlü bir caydırıcı olduğunu söylemişlerdir. Paul Craig Roberts'ın ifade ettiği gibi:

> Arz-yanlı iktisat, maliye politikasına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Arz-yanlıları, harcama üzerindeki etkisine vurgu yapmak yerine, vergi oranlarının mal ve hizmet arzını doğrudan etkilediğini göstermişlerdir. Daha düşük vergi oranları, çalışmak, tasarruf etmek, risk almak ve yatırım yapmak için daha iyi teşvikler anlamına gelir. İnsanlar, daha yüksek vergi sonrası ödüllere ya da daha yüksek kârlılığa tepki verdikçe, gelirler yükselir ve vergi tabanı genişler, böylece kaybedilen gelirlerin bir kısmı Hazineye geri döner. Ayrıca, tasarruf oranları da artar; böylece, kamu ve özel borçlanma için daha fazla finansman sağlanmış olur (1984: 25).

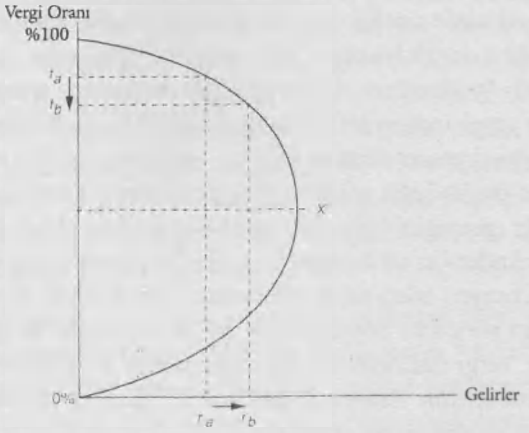
VERGİ ORANLARI VE LAFFER EĞRİSİ

Arz-yanlı iktisatçılar, marjinal vergi oranlarını azaltmanın ekonomik büyümeyi ve vergi gelirlerini gerçekten artıracağı şeklindeki iddialarını desteklemek için Laffer eğrisine gönderme yaparlar. Laffer eğrisi (bkz. Şekil 17.1) vergi düzeyi ile vergi gelirleri arasındaki teorik bir ilişkiyi gösterir. Eğri, vergi indirimlerinin

---

* Deregülasyon (deregulation): Serbestleştirme, kuralsızlaştırma, yasal düzenlemeleri azaltmak suretiyle iktisadi faaliyetleri kuralların boyunduruğundan kurtarma. (Ed.)

belli şartlar altında vergi gelirlerini artıracağı görüşünü ispatlamak amacıyla, 1970'lerin sonunda Washington'daki bir lokantada bir peçetenin üzerine meşhur eğrisini çizen, eski Chicago ve Güney Kaliforniya Üniversitelerinde ekonomi profesörü olan Arthur B. Laffer tarafından keşfedilmiştir.*

Şekil 17.1: Laffer Eğrisi.
Bir vergi indirimi vergi gelirlerini artırabilir.

Laffer Eğrisine göre, vergi oranları çok yüksek olmadığı sürece vergi oranlarındaki bir artış hükümete daha fazla gelir yaratacaktır. Ama vergi oranları bir kere X noktasını aştığında, vergi oranlarında meydana gelecek daha sonraki artışlar, gerçekte vergi gelirlerini daraltacaktır. Çünkü, daha yüksek vergi oranları, çalışma azmini kırar ve (vergi doğuracak olayı engelleyerek) yergiden kaçınmayı ve hatta yasa dışı yollardan vergi kaçırmayı özendirir. Şekil 17.1'de, eğer vergi oranları (piyasada iş yapmayı engelleyecek kadar) yüksek bir aralığa ulaşmışsa, vergi indirimi (t_a'dan t_b'ye) vergi hasılatını artıracaktır (r_a'dan r_b'ye). Arz-yanlı iktisatçılar, ABD'de 1978 ve 1996'da vergi indirimlerinin sermaye kazançlarından Amerikan Hazinesine sağlanan gelirlerde artışa yol açtığına, dikkat çekmektedir.

Birçok Keynezyen ders kitabı yazarı, arz-yanlı iktisatçıların iddialarına karşı oldukça ihtiyatla yaklaşır, ama belki de Kolombiya üniversitesi profesörlerinden Robert Mundell'in (meşhur bir arz iktisatçısıdır) 1999'da Nobel Ödülünü almaya hak kazanması, arz-yanlı iktisada ve birçok ders kitabında yer alan Laffer eğrisine karşı tutumları tersine çevirebilecektir.

---

* Gerçi yazar burada atıfta bulunmamaktadır; ancak, grafiksel gösterimi Laffer'e ait olsa da, devletin vatandaşlardan gereğinden fazla vergi almasının sonuçta ilimler, sanatlar ve iktisadî faaliyetlerde bir gerilemeye yol açacağı fikrini ilk dile getiren kişi, 13. yüzyılda yaşamış ünlü Müslüman düşünür İbn Haldun'dur. (Ed.)

KEYNES'İN "ÖZEL" BİR DURUMA İNDİRGENMİŞ "GENEL" TEORİSİ

Mankiw'in orta seviyeye hitap eden makro ders kitabı o kadar başarılıydı ki, 1992'de giriş düzeyinde bir ders kitabı olarak "yeni Samuelson"ı yazması için kendisine 1.1 milyon dolar ödendi. Kitap, 1997'de yayınlandı ve bir sansasyon yarattı. Orta seviyeli ders kitabı gibi, Mankiw'in *Ekonominin İlkeleri* kitabının da neredeyse tamamı klâsik iktisada ayrılmış; Keynezyen model ise, son bölümlere bırakılmıştı. Şaşırtıcı bir şekilde Mankiw'in kitabı, standart Keynezyen analizlerin çoğundan bahsetmez: Ne tüketim fonksiyonundan, ne Keynezyen çapraz, ne tasarruf eğiliminden ve ne de tasarruf paradoksundan bahsedilir, kısa bir şekilde sadece çarpandan bahsedilir. Esas itibariyle, Keynes'in tezinin tam aksine, Mankiw'de klâsik model "genel" teori hâline gelirken, Keynezyen model "özel" durum hâline gelmiştir.

Böylece, ekonomide temel bir dalga değişikliği görüyoruz. Bu değişiklik nereden geliyor? Massachussetts, Cambridge'den, yani, Amerika'da Keynezyen devrimin doğduğu yerden.

SAMUELSON: MALİYE POLİTİKASI REVAÇTAN DÜŞTÜ!

Paul Samuelson, ünlü kitabının son baskılarında odaklaştığı konuları değiştirmeye zorlanmış olsa da, bu, belki de kısmen kitabın ortak yazarı Bill Nordhaus'un etkisine bağlıdır. Samuelson, ayrıca tam istihdamın istisna olmayıp, norm olduğuna; dolayısıyla, Keynezyen modelde bile klâsik iktisadın geçerli olması gerektiğine dair artan delillere bağlı olarak, fikrini değiştirmiş olabilir.

Samuelson'un 50. baskı yıldönümü (1998) gösteriyor. Kendisi klâsik modeli ilk sıraya koymaya istekli olmasa da, kitaptaki tutum ve davranışları önemli ölçüde değişmiştir. Örnek vermek gerekirse; eski tasarruf karşıtı "tasarruf paradoksu" analizini, Amerika Birleşik Devletleri'nde düşük tasarruf oranlarından yakınan önemli bir bölümle değiştirmiştir. Bundan da, kısmen Sosyal Güvenliği ve yüksek vergileri sorumlu tutmuştur (1998: 422-24). Önceki baskılarda sürekli olarak gündemde kalan bir politika önerisi olan açık bütçe harcamasının tamamen aksi savunulmuştur. Yeni Samuelson'a göre, "geniş bir kamu borcu, muhtemelen uzun dönemli ekonomik büyümeyi düşürür" (sayfa 652). Ama asıl büyük şok, Samuelson'ın maliye politikasını bir makro ekonomik istikrar aracı olarak kabul etmekten vazgeçmesidir. Kitabın on altıncı baskısı bu noktayı gayet net bir şekilde aydınlatmaktadır: "Maliye politikası, Birleşik Devletlerde artık temel bir istikrar politikası aracı değildir. Öngörülebilir bir gelecekte, istikrar politikası temel olarak Merkez Bankasının para politikası ile yürütülecektir" (sayfa 655).

Kısaca, Milton Friedman, Friedrich Hayek ve serbest piyasa savunucuları tartışmanın ilk raundunu kaybetmiş olabilirler, ama savaşı kazanmış gözükmek-

tedirler. Samuelson, "piyasaya doğru artan yönelimin, daha küçük devlet, daha az düzenleme ve daha düşük vergiler konusundaki yaygın arzuyu beraberinde getirdiği" sonucuna varmıştır (1998: 735). Samuelson, ellinci yıldönümü çalışmasını, yeni küresel ekonomiyi "acımasız" olarak adlandırdığı, "artan" eşitsizlik ve "sert" rekabetçi ortam şeklinde nitelendirdiği tatsız bir notla sonlandırarak, gelinen bu durumla ilgili ümitsizliğini ifade etmiştir. Fakat, gerçek şu ki, piyasa ve klâsik iktisadın zaferi karşı konulamaz gözükmektedir. İki serbest piyasa ekonomisi okulunu (Chicago ve Viyana Okulları) temsil eden Friedman ve Hayek, fikirlerdeki gelgiti tersine çeviren güçlerini bir yumrukta birleştirmişlerdir (Yergin ve Stanislaw 1998: 98).

PİYASA YANLISI DERS KİTAPLARINDAKİ ARTIŞ

Keynezyen ders kitapları gittikçe daha az Keynezyen hâle gelirken, güçlü bir serbest piyasa eğilimine sahip ders kitapları daha yaygın hâle gelmiştir. Tutulan piyasa-yönelimli ders kitapları arasında şunlar sayılabilir: Paul Heyne'in toplam arz ve talep (AS/AD) diyagramlarını bile içermeyen *Ekonomik Düşünme Tarzı* (Economic Way of Thinking) (9. baskı), Roger LeRoy Miller'ın serbest piyasanın mikro prensiplerini gerçek dünya olaylarına uygulamada her zaman önde olan *Günümüz İktisadı* (Economics Today) (10. baskı) ve James Gwartney ve Richard Stroup'un kamu tercihi iktisadı ve özelleştirme üzerinde duran *Ekonomi: Kamu ve Özel Tercih* (Economics: Public and Private Choice) (9. baskı) kitabı.

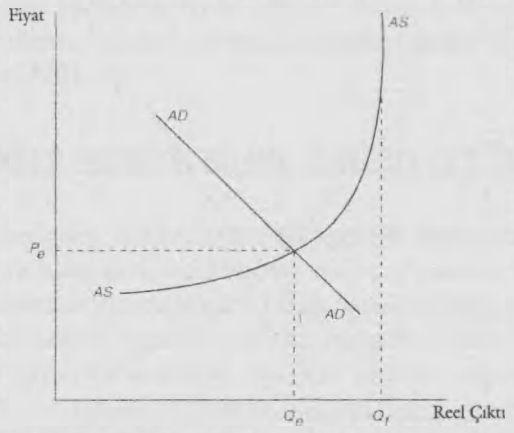
Roy J. Ruffin ve Paul N. Gregory'nin (her ikisi de Houston Üniversitesi'nde görev yapmaktadırlar) *Ekonominin İlkeleri* (Principles of Economics) (1997) kitabının altıncı baskısı, tamamen yeni bir yaklaşım önermektedir. Yazarlar, kitabın başından sonuna kadar dört temel tarihi olay ("İktisatta Önemli Anların Tanımlanması") üzerinde yoğunlaşmaktadır: Birincisi, sanayi devrimi ve Adam Smith; ikincisi, Karl Marx, Ludwig Von Mises ve Friedrich Hayek hakkındaki tartışmalarla birlikte sosyalizmin yükselişi ve gerilemesi; üçüncüsü, Keynes ve Friedman'ın katkılarıyla Büyük Depresyon; dördüncüsü, küreselleşme ve David Ricardo. Yazarlar, ayrıca özelleştirme, kamu tercihi ve altın standardı konuları ile, Avrupa ve Asya'daki ekonomik başarı hikâyelerine de yer vermişlerdir. Önceki baskılarda Mises ve Hayek'ten hiç bahsedilmemiştir.

Marquette Üniversitesi profesörü olan Gene Smiley'in iktisat tarihiyle ilgili ders kitabı, bütün görüşleri yansız bir şekilde sunmak için, bu farklı tarafsız tekniği yansıtmaktadır. Örneğin, *20. Yüzyılda Amerikan Ekonomisi* (The American Economiy in 20th Century)'nin (1994) 6. ilâ 8. bölümleri, ABD tarihindeki kritik 1929-45 dönemiyle ilgili monetarist, Keynezyen ve Avusturya okulunun bakış açılarını sunmaktadır.

KEYNEZYEN AS/AD MODELİNİN İKAME EDİLMESİ

Ekonomi öğretiminde bir hayli ilerleme kaydedilmiştir, ama çok önemli bir konu kalmıştır: hatalı Keynezyen "toplam arz ve talep modeli"nin yerini bugün ne almalıdır? Yukarıda belirtildiği gibi, birçok iktisatçı AS/AD modelini, yalnızca konjonktür dalgasının "kısa dönemli" bir açıklaması şeklinde ele alarak, kitaplarının sonunda yer vermişlerdir. Buna rağmen, yine de birçok iktisatçı modelin eksikliklerini fark etmiştir. Kendisini bir neo-Keynezyen olarak kabul eden, Middlebury College'dan David Colander, yakınlarda şöyle bir ifadede bulunmuştur: "AS/AD modeli... ciddî bir şekilde hatalıdır... bir modelin en kötü hâlidir, açıklayıcı olmaktan ziyade karışıklık yaratmaktadır" (1995: 169).

AS/AD modeliyle ilgili sorunların bir kısmını anlamak için, modeli Şekil 17.2'de yeniden türettik.

Şekil 17.2: Eksik İstihdamda Toplam Arz (AS) ve Toplam Talep (AD)

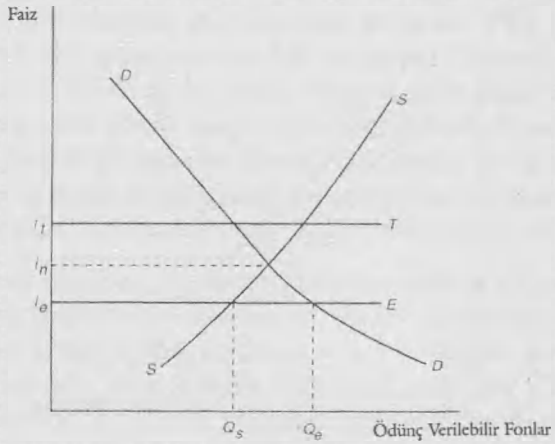
AS/AD diyagramındaki hatalardan birisi, modelin, serbest piyasanın tam istihdamı garanti edemeyeceği ve ekonominin tam istihdam düzeyinin altında dengede olabileceği şeklindeki Keynezyen tezin doğruluğunu kanıtlamasıdır. Ancak, emek piyasası dengede değilken ekonomi nasıl genel dengede olabilir? Açıkçası, AS/AD modeli günümüzde birçok Keynezyen'in de kabul ettiği gibi, kendisiyle çelişmektedir.

İkincisi, diyagram, artan kamu harcamasının ekonomik faaliyeti teşvik edebileceği ve AS eğrisi dikey durumda iken, tam istihdam sağlanana kadar AD eğrisini ileri itebileceği yönündeki Keynezyen politika reçetesini desteklemektedir. AS/AD modeli ayrıca, aynı anda fiyat artışı ve işsizlikle sonuçlanan "arz şokları"nın neden olduğu enflâsyonist durgunlukları da açıklamaya çalışmaktadır.

Bununla birlikte, model tam istihdamın altında (AS eğrisi dik) iken, ekonomide nelerin olacağına dair yeterli bir açıklama getirmemektedir. Model, açık bütçeye dayalı daha fazla harcamanın ya da para arzının daha fazla şişirilmesinin, reel hasılayı etkilemeksizin fiyatları artıracağını iddia etmektedir. Ancak, enflâsyondan mustarip olan çok sayıda ülke üzerine yapılan çalışmalar göstermiştir ki; enflâsyon sadece fiyatları yükseltmez, aynı zamanda ekonomik çarpıklıklara ve reel hasılada azalmaya da neden olur.

WICKSELL'İN "DOĞAL FAİZ HADDİ" MODELİ

Özetle gittikçe daha fazla iktisatçı Keynezyen AS/AD modelinin ıskartaya çıkarıldığını söylemektedir. Ama bu modelin yerini ne alacaktır? Gözden kaçan güçlü bir araç, Şekil 17.3'te yeniden düzenlenen Wicksell'in "doğal faiz haddi" modelidir.

Şekil 17.3 Wicksell'in Doğal Faiz Haddi Modeli

Bu parasal makro modeli 12. bölümde tartışmıştık. Wicksell'in modeli, bugünün küresel ekonomisinin temel bir ilgi alanı olan, zamanın ve faiz hadlerinin ekonomideki rolü üzerinde yoğunlaşır. Alfred Marshall, "zaman faktörü... hemen her ekonomik sorunla ilgili temel sıkıntının merkezidir" diye yazarken haklıydı (Marshall 1920: vii).

Wicksell'in modeli, halkın doğal bir faiz haddinde (i_n) para konusundaki zaman tercihine bağlı olarak, tasarruf arzının kredi talebine eşit olduğu kredi piyasalarındaki genel dengeyi gösterir. Model, makro dengesizliğin tanımlanması ve hükümetin maliye ve para politikaları arz (SS) ve talep (DD) eğrilerini "doğal" faiz haddinin dışında bir noktaya kaydırdığında, bir konjonktür dalgalanmasının (iş çevriminin) nasıl ortaya çıktığını izah etme konusunda başarılı ol-

muştur. Örneğin, Wicksell modeli —Avusturya Okulu'nun (Mises-Hayek) dönemler arası ekonomi modeli ile bağlantılı olarak— bir "genişletici para" politikasının etkilerini gösterir. E çizgisinin gösterdiği gibi, genişletici (gevşek) bir para politikası, kamu kredisinin (Q_c-Q_s) özel tasarruflardaki (Q_s) açığı telâfi edebilmesi için, piyasa faiz haddini geçici olarak doğal oranın altına indirir. Sonuç, sermaye malları üreten endüstrilerde sûnî bir patlamadır.

Wicksell-Mises modeli, aynı zamanda T çizgisinde görüldüğü gibi, piyasa faiz oranlarının doğal oranın üzerine çıktığı, "sıkı para politikası" durumunu da gösterir. Burada tasarrufların yatırımı nasıl aştığını ve bunun ekonomiyi nasıl resesyona veya depresyona götüren bir Keynezyen-tip durum olduğunu görüyoruz.

Wicksell-Mises parasal modeli, özenle hazırlanmış, ekonomide "kısa dönemli" dalgalanmaları açıklayan hatalı Keynezyen AS/AD modeline alternatif olabilecek daha doğru bir modeldir.[5] Roger Garrison'un son zamanlarda ifade ettiği gibi, "modern sermaye-yoğun ekonomilerin özelliği olan sıkıntılar, özellikle aşırı canlılık ve çöküş hadiseleri, en iyi şekilde" Wicksell-Mises dengesizlik modelini de içerecek türden "sermaye-temelli bir makro iktisat yardımıyla analiz edilebilir" (Garrison 2001: 8).

KÖTÜMSER BİLİMDEN EMPERYAL BİLİME: BİNLERCE ÇİÇEĞİN AÇMASI?

Chicago Üniversitesi'nden iktisatçıların öncülüğünde, klâsik serbest piyasa ekonomisinin sınıfta ve hükümetin toplantı salonlarında yeniden kurulması, sosyal ve ekonomik sorunlara beklenenden daha fazla uygulamalarla sonuçlanmıştır. Ekonomi artık fildişi kulede yapılan felsefî bir meşgale değildir. İktisatçılar, enflâsyonun ve açığa dayalı harcamaların ekonomi üzerinde istenmeyen etki yaptığı; yüksek vergilerin ve aşırı düzenlemelerin iş ahlâkını olumsuz etkilediği ve korumacılığın tüketicilere zarar verdiğine dair makro boyutta hükümet yetkililerine açık sinyaller göndermişlerdir. Ayrıca, piyasa ilkeleri, hükümetin sınırlı düzeyde de olsa âdil bir adalet sistemini sağlamak, mülkiyet haklarını güçlendirmek, yollar, köprüler, su ve kanalizasyon sistemleri ve enerji tesisleriyle ilgili sağlam bir altyapı kurmak gibi pozitif bir rolünün olduğunu göstermiştir. Sınırlandırılmış sağlam bir hükümet ancak, canlı bir iş ortamını teşvik edebilir.

Mikro iktisadın ilkeleri, geleneksel ekonomik konular alanının çok ötesine genişlemiştir. İktisatçılar, güçlü yeni teorik ve istatistiksel araçlar kullanmak suretiyle; siyaset, tarih, hukuk, suç, ırk ilişkileri, tıp, spor, din, finans ve çevrecilik konuları üzerinde etkili olmuşlardır. Hazine bonolarının satış (ihale) şekli bile değişmiştir. Ekonomi diğer alanlarda öyle yaygın uygulamalarda kullanılmakta-

---

[5] Wicksell-Mises parasal modelinin detayları için bkz. Skousen, *Economic Logic* (2000), Bölüm 27, "Genişleme ve Daralma: Konjonktür Dalgaları Ekonomisi", *The Structure of Production* (1990).

dır ki, sonuçlarını takip etmek bile hayli zorlaşmıştır.[6] Colorado Üniversitesi'nde uzun süre profesör olarak görev yapan ve Amerikan Ekonomi Cemiyeti'nin (AEA) eski başkanı olan Kenneth E. Boulding (1919-93), her zaman ekonominin eklektik olması ve diğer disiplinlerle ortak hareket etmesi gerektiğine inanmıştır. Şimdi onun rüyası gerçekleşmektedir.

Bu bölümde, yeni ekonomik emperyalizmle ilgili sadece birkaç örnek üzerinde duracağız.

GARY BECKER: İKTİSADI GELENEKSELİN ÖTESİNE GENİŞLETME

Chicago Üniversitesi'nden Gary Becker, ırk ayrımı, suç ve evlilik gibi insan davranışıyla ilgili alanlara arz ve talep ilkelerini uygulamada önemli bir yere sahiptir. Aslında, *Hayatın İktisadı* (The Economics of Life) (1997) adlı kitabını ortalama okuyucuya yazmıştır. Örnek olay çalışmalarının çoğu, "teşviklere karşı davranış tepkileri" gibi sağduyulu piyasa ilkelerinin uygulamasını içermektedir. Örneğin, Becker daha ağır hapis kararları, daha hızlı duruşmalar ve daha yüksek mahkumiyet oranları yoluyla suçun maliyetini artırmanın, soyan, çalan veya ırza tecavüz eden suçluların sayısını etkin bir şekilde azalttığını göstermek için teşvik ilkesini uygulamıştır. "Ekonomik yaklaşıma göre, suçlular da herkes gibi teşviklere tepki verir" (1997: 143). Becker, talep eğrisini meslekteki herhangi birinden daha iyi anlamıştır.

Becker'in, Ronald Coase'nin ve diğer Chicago iktisatçılarının çalışmalarının bir sonucu olarak, iktisatta ve hukukta bütünüyle yeni bir disiplin gelişmiştir. Silâh kontrolünün, uyuşturucu yasalarının, toprak mülkiyeti sınırlamalarının, karşılaştırılabilir değer kurallarının ve çevre ile ilgili düzenlemelerin finansal sonuçları nedir? Yine, Chicago Üniversitesi, diğer bilim adamlarının yanısıra, hâkim Richard Posner ve hukuk profesörü Richard Epstein'in de önemli katkılarıyla, medeni hukukun ve ceza hukukunun ekonomik etkilerinin analiz edilmesi sürecinde ön sıralarda gelmektedir.

Becker, bu geleneksel olmayan alanlardaki farklı çalışmalarından ötürü, 1992'de Nobel ödülünü kazanmıştır, ama ödülü alıncaya kadar kat ettiği yol zorlu olmuştur. Ona göre, her şeyden önce "bu çalışma çoğu iktisatçı tarafından iyi karşılanmadı" ve saldırılar "bazen oldukça ağırdı" (Becker 1997: 3). Çalışmasının sonuçları kamu politikasını etkiledi, ama gecikmiş ve dolambaçlı bir yolla.

AKADEMİK ÇALIŞMALAR WALL STREET'E KAYIYOR

Fildişi kulesindeki iktisat biliminin en çok test etmeye değer bulunan alanlarından birisi, finans alanındaki uygulamalı bilim, özellikle de Wall Street'teki hisse

---

[6] Genel okuyucu için, bugün teorik ve uygulamalı iktisatla ilgili en iyi inceleme, David R. Henderson (1993) tarafından derlenen *The Fortune Encyclopedia of Economics* eseridir. Eser, pek çok iktisadî düşünce okulunu temsil eden 141 iktisatçının çalışmasını içermektedir.

senedi endekslerinin yüksek popülaritesi ve modern portföy teorisi olmuştur. Bununla birlikte, bu, akademik camia için uzun soluklu zor bir mücadele olmuştur. Chicago Üniversitesi'nde o zamanlar lisans-üstü bir öğrenci olan ve Milton Friedman'ın elinden tuttuğu Harry Markowitz, *The Journal of Finance*'in Mart 1952 sayısı için portföy teorisi üzerine bir makale yazmıştır. Bu çalışma, hisse senedi ve portföy seçimindeki riski ölçmeye yönelik ilk girişim olmuştur. Onun yaklaşımından önce de yatırımcılar elbette çeşitli hisse senedi ve yatırımlarla ilgili yaygın olarak görülen risklerin farkındaydılar ama bu riski herhangi bir bilimsel yolla ölçmemişlerdi. Markowitz ve diğer finans profesörleri riski ölçmek için, standart sapma ve beta katsayıları kavramlarını da içeren ileri derecede matematiksel yöntemler geliştirdiler.

Bu modern portföy teorisinden bazı tavsiye sonuçları elde edilmiştir: (1) Yatırımcılar portföylerini çeşitlendirerek risklerini azaltıp, elde edecekleri getirileri artırabilirler. (2) Yüksek getiriler yüksek risklerle yanyanadır. Bu yüzden, büyük hisse senetlerine yatırım yapanlar, büyük dalgalanmaları beklemelidirler. (3) Borsada sürekli olarak piyasa ortalamalarının üzerinde kazanç sağlama uzun dönemde son derece zordur ve bundan dolayı, birçok yatırımcı geniş tabanlı hisse senedi fonlarına yatırım yapmalıdır.

Üçüncü kavram, 1950'lerin sonlarında ilk defa ileri sürüldüğünde büyük gürültü yaratan "etkin piyasa" (efficient market) ya da "rassal yürüyüş" (random walk) teorisi olarak bilinir. Princeton Üniversitesi'nden Burton Malkiel, bu yeni ilginç doktrini popüler kitabı olan *Wall Street'ten Aşağı Rassal Bir Yürüyüş* (*A Random Walk Down Wall Street*)'te yorumlamıştır. "Bu teoriye göre, hisse senedi piyasasındaki kısa dönemli değişmeler tahmin edilemez. Yatırım danışmanlık hizmetleri, kazanç tahminleri ve karmaşık grafik örneklerinin faydası yoktur.... Mantıksal olarak daha ileriye doğru düşünüldüğünde; bu teori, bir gazetenin finans sayfalarına aniden bakan gözleri bağlı bir maymunun, uzmanlar tarafından büyük dikkatle seçilen portföy kadar iyi seçim yapabileceği anlamına gelmektedir" (1990: 24).

Bu fildişi kulesi teoriler, Wall Street tarafından başlangıçta küçümseme ile karşılandı. Ama yıllar geçtikçe, çalışmalar akademik teorileri desteklemiştir. Çok az para yöneticisi ve yatırım fonu, sürekli olarak Standard & Poors'un 500 Hisse Senedi Endeksinin önüne geçmiştir. Bunun bir sonucu olarak, endeksli yatırım fonları günümüzde Wall Street'te en fazla satılan yatırım fon tipi olmuştur—ve öncü çalışması ile Harry Markowitz (Merton Miller ve William Sharpe ile birlikte) ekonomi dalında 1990 Nobel ödülünü kazanmıştır.[7]

---

[7] Harika bir modern finans teorisi tarihi için bkz. Peter L. Bernstein'in *Capital Ideas* (1992).

SERBEST PİYASA UZMAN DANIŞMANLIK KURULUŞLARININ HIZLA ÇOĞALIŞI

Sanırım, günümüzde çok fazla lânet olası uzman danışmanlık kuruluşu (think tanks) var.

Milton Friedman (1995: 37)

1948'de, Samuelson'un *İktisat* kitabının ilk basımı ortaya çıktığında, tek bir serbest piyasa uzman danışman kuruluşu (think-tank) mevcuttu: Leonard Read tarafından kurulan, New York Irvington'daki Ekonomik Eğitim Kuruluşu. Bu arada Brookings Enstitüsü, RAND şirketi ve Ekonomik Gelişme Komisyonu gibi devlet yanlısı çok sayıda kuruluş vardı.

Friedrich Hayek'in Mont Pelerin Society'yi kurmasının nedenlerinden birisi, ekonomik özgürlük kavramlarını yaymak ve klâsik iktisadın temellerini yeniden oluşturmaktı. Daha sonra bunu Londra'da Ekonomik Olaylar Enstitüsü'nü (the Institute of Economic Affairs) kuran bir İngiliz tavuk üreticisi çiftçisi olan **Sir Anthony Fisher (1915-88)** takip etmiştir. Fisher, serbest piyasa kuruluşlarının kurulması fikrine o kadar düşkündü ki, tam da dünya genelinde daha fazla kurumun oluşturulması amacına yönelik olarak, Virginia Fairfax'teki Atlas Ekonomik Araştırma Vakfı adında bir vakıf kurdu. Hayali zamanla gerçekleşmiştir. Bugün dünya çapında yüzlerce serbest piyasa uzman danışmanlık kuruluşu mevcuttur ve Brookings Enstitüsü ve Dünya Bankası gibi önceleri piyasa karşıtı gibi görülen pek çok kurum da şu anda piyasa yanlısı hâle gelmiştir. Atlas, listesinde Heritage, Cato ve Amerikan Girişim Enstitüsü gibi büyük isimleri içeren 350 organizasyona yer verir; ayrıca listesinde Avrupa, Lâtin Amerika ve Asya'dan da düzinelerce serbest piyasa uzman danışmanlık kuruluşu da yer alır. Bunların çoğu tam anlamıyla yeterince finanse edilememekte ve az bir bütçe ile ayakta durmaktadır.

Ayrıca, Michigan'daki Mackinac Merkezi, Florida'daki James Madison Enstitüsü, Utah'daki Sutherland Enstitüsü ve Oregon'daki Cascade Politika Enstitüsü gibi devlete ait uzman danışmanlık kuruluşları da artış göstermiştir. Devlete ait bu uzman danışmanlık kuruluşları, büyük ölçüde başarılı olmuşlardır ve yerel konularda uzmanlaşmak suretiyle birçok maddî yardım almışlardır.

AMERİKAN KÖLELİK SİSTEMİ ÜZERİNE TARTIŞMALI BİR KİTAP

Diğer bir Chicago iktisatçısı olan Robert W. Fogel ve Stanley Engerman, ("cliometrics"olarak bilinen) istatistik analizini Amerikan köleliği konusuna uygulamak için güçlerini birleştirmişlerdir. *Time on the Cross* (1974) adlı kitapları, kölelik sisteminin etkin ve kârlı olmayan bir üretim şekli olduğu ve İç Savaş olmadan kendi kendine ortadan kalktığı yönündeki görüşü kabul etmemiştir. Özenli bir a-

raştırma sonucunda[8] Fogel ve Engerman, kölelik sisteminin çok etkin olduğunu, öyle ki, sadece savaşın bu sistemin sonunu getirmiş olabileceği konusunda ısrar etmişlerdir. Fogel, siyah bir kadınla evli olmasına rağmen bir ırkçı olmakla suçlanmıştır. Ancak, sonunda tarihçi Douglass C. North ile paylaştığı 1993 Nobel ödülünü kazanmakla haklılığının bir miktar kanıtlandığını hissetmiştir.

İKTİSAT TARİHÇİSİ BÜYÜK DEPRESYONUN SIRLARINI ÇÖZÜYOR

Revizyonist tarihin diğer bir örneği, Seattle Üniversitesi'nde iktisat tarihçisi Robert Higgs'in Büyük Depresyonla ilgili yeni yorumudur. Bu önemli hadisede esas itibariyle üç geçiş dönemi vardı: Büyük Daralma (1929-32), Büyük Durgunluk (1933-39) ve Büyük Kurtuluş (1940-46). Büyük Depresyona ne sebep olmuştu? Neden bu kadar uzun sürmüştü? İkinci Dünya Savaşı, gerçekten refahı yeniden tesis etmiş midir?

15. bölümde öğrendiğimiz gibi, Büyük Daralmanın sebebiyle ilgili ilk soruya cevap verme konusunda Milton Friedman yararlı oldu. [Onun dediğine göre] Ekonomiyi 1929-32 arasında uç bir noktaya iten hür teşebbüs değil, hükümet kontrollü Feredal Reserve (Amerikan Merkez Bankası) idi.

Klâsik iktisattan Keynesçiliğe kayma şeklinde ortaya çıkan bir paradigmaya neden olan, dünya ekonomisindeki 10 yıllık durgunluğu meydana getiren ne idi? Higgs, iktisatçıların çok muğlâk olduğunu düşündükleri bir cevap vermişti. 1930'larda yapılan ve tüm ayrıntıları dikkate alan bir çalışmada Higgs, bu dönem boyunca özel yatırımda görülen eksiklik üzerinde yoğunlaşmıştır. Bir çok iktisatçı, iktisadî bunalım durumunun aşılmasında yatırımların anahtar rol oynadığını kabul etmektedir. Higgs, New Deal teşebbüslerinin, çokça ihtiyaç duyulan yatırımcı ve iş güvenini yok etmek suretiyle, özel yatırımları büyük ölçüde nasıl engellediğini tekrar tekrar göstermiştir. Bu programlar, Ulusal İyileşme Yasasını, işgücü yanlısı yasal düzenlemeyi, devlet düzenlemesini ve vergi artışlarını içermekteydi (Higgs 1997: 561-90).

Higgs, bir diğer başarılı çalışmasında İkinci Dünya Savaşının bizi depresyondan koruduğu ve ekonomide tam istihdamı yeniden sağladığı yönündeki ortodoks görüşe saldırmıştır. Herkes istihdam edildiği için, savaş sadece iyileşme görüntüsü vermiştir. Ama gerçekte, Amerikalılar ülkeleri için savaşırken ve ülkeleri için ölürken, özel tüketim ve yatırım azalmıştır. Gerçek başarıya ulaşılması —gerçek Büyük Kurtuluş— savaş zamanı uygulanan kontrollerin çoğunun kaldırıldığı ve askeriye için kullanılan birçok kaynağın sivil üretime döndüğü savaş sonrasına kadar mümkün olmamıştır. Ancak savaştan sonra özel yatırımlar, iş hayatında güven ve tüketici harcamaları önceki hâline dönmüştür (Higgs 1992: 41-60).

---

[8] 1970 ve 1971 yaz dönemlerinde, Fogel - Engerman'ın kölelik projesiyle ilgili olarak, bölge arazi kayıtlarından kölelerin yaş, cinsiyet ve meslek durumlarıyla ilgili istatistikler toplayan birçok araştırmacıdan biri olarak görev yaptım.

GSMH rakamlarında kamuyu (*G*) dikkate almamak, İkinci Dünya Savaşı sırasında neyin ortaya çıktığını daha iyi anlamamızı sağlar. Tüketim (*C*) ve yatırım (*I*) yavaşlamış ve hatta 1940-45 döneminde biraz azalmıştır, daha sonra savaşı takip eden 1946-48 döneminde keskin bir şekilde yükselmiştir.

Nispeten yeni olan bu bulguları herkes kabul etmemiştir. Ancak, Amerikan ekonomisinin 1930-45 yıllarını kapsayan zor döneminin sorumluluğunun çoğunun "devletin başarısızlığı"na ait olduğu yönünde artan bir görüş birliği vardır.

"DENEYSEL İKTİSAT" VE TEKEL GÜCÜ

En çarpıcı gelişmelerden birisi "deneysel iktisat" (experimental economics) alanında gerçekleşmiştir. Vernon L. Smith (Arizona Üniversitesi) bu heyecan verici alanın önde gelen ismi olmuştur. 1950'lerin ortalarında, nihaî fiyatı belirlemek için öğrencilerinin her birinin bir ürün için fiyat teklifi vermesini sağlayarak deneylere başlamıştır. Öğrencilerin yarısı alıcı, yarısı satıcı idi ve her birinin minimum teklifi vardı. Fiyat belirleme sürecinde, öğrenciler standart rekabet modelindekine benzer bir arz ve talep eğrisi oluşturmuşlardır. Sonuçlar, Chamberlin-Robinson "eksik rekabet" modelinin şaşırtıcı bir uygulamasıdır. 13. bölümden hatırlanacağı üzere, bu model az sayıda satıcı (veya alıcı)nın fiyatları yükselterek ve çıktıyı düşürerek, eksik bir rekabet ortamı yarattığını ileri sürmektedir. Bu eksik rekabet modeli, devletin büyük işletmeleri bölme ve endüstride daha fazla rekabet yaratma yönündeki anti-tröst faaliyetlerini desteklemektedir.

Bunun yanısıra, Smith ilginç bir gözlemde bulunmuştur. Deneylerinde, alıcı ve satıcıların sayısını sadece birkaç taneye indirdiğinde, sonuçlar yine aynı idi —nihaî fiyat çok sayıdaki alıcı ve satıcının olduğu durumdaki rekabetçi fiyatla aynı düzeye yaklaşmıştı. Bunun anlamı, bir endüstrideki firma sayısının sadece birkaç büyük şirketle sınırlandığında, rekabetin azalmış olması gerekmediğidir (Smith 1987: 241-46).

Smith'in gözlemi, George Stigler, Harry Johnson ve diğer Chicago okulu üyelerinin, rekabetin birkaç firma arasında olsa bile güçlü olduğu yönündeki önceki çalışmalarını doğrulamaktadır. Monopolcü firmalar, diğer büyük firmaların piyasaya girme tehlikesinden dolayı, fiyatları rekabetçi yönde tutma eğilimindedirler. Dünya "sanki" tamamen rekabetçiymiş gibidir (Bhagwati 1998: 411-12).

KAMU FİNANSMANI VE KAMU TERCİHİ: "PİYASANIN BAŞARISIZLIĞI"NDAN "DEVLETİN BAŞARISIZLIĞI"NA

1950'ler ve 1960'lar boyunca, Harvard profesörü olan Richard Musgrave'in *Teori ve Uygulamada Kamu Finansmanı* (Public Finance in Theory and Practice) (1958) kitabı meşhurdu ve neredeyse karşı konulamaz bir ders kitabı idi.

Musgrave üç ayaklı bir hükümet politikasına ihtiyaç olduğunu görmüştü: (1) Tahsis —özel sektörün sağlayamadığı kamu mallarını temin etmek; (2) dağıtım —serveti yeniden dağıtmak ve sosyal adaleti tesis etmek; ve (3) istikrar —geçmişten düzensiz bir şekilde gelen kapitalist ekonomiyi istikrara kavuşturmak.

Musgrave, 1998'deki bir tartışmada sosyal sigortanın, artan oranlı vergilemenin ve kamu sektörünün büyümesinin, "medeniyetimiz için ödediğimiz bedel" olduğunu savunmuştur (Buchanan ve Musgrave 1999: 75). Musgrave, aşırı büyümüş bir kamu ile ilgili günümüzün sıkıntılarını kastederek şöyle yazmıştır: "Medeniyetimizin durumu gerçekten o kadar kötü mü?... Defter-i kebirin kredi bölümüne kaydedilmesi gereken çok şey var. Kontrolsüz kapitalizmin ehlileştirilmesine ve New Deal ile başlayan sosyal sorumluluk aşılamasına.... Kapitalist sistemin sosyalleştirilmesine... kendisini devam ettirebilmesi ve iyi bir toplumun inşa edilmesi için ihtiyaç vardır" (1999: 228). Musgrave, ayrıca yirminci yüzyılda siyahların ve kadınların "devasa kazanımları"ndan da bahsetmiştir.

Musgrave, George Mason Üniversitesi profesörlerinden ve kamu tercihi okulunun kurucularından biri olan James Buchanan ile tartışmıştır. Buchanan, demokratik politikayı, sonunda "ahlâkî bozulma" ile sonuçlanan "sonsuz yetki talebiyle karşı karşıya olan hükümetlerin" yanısıra "şişirilmiş" bir kamu sektöründen dolayı suçlamıştır (Buchanan ve Musgrave 1999: 222). Devletin, anayasal kurallar ve sınırlamalar yoluyla sınırlandırılmasını savunmuştur. Musgrave'in yaklaşımı ile kendisininki arasındaki farkı özetle şöyle tarif etmiştir: "Musgrave politikacılara güvenir, biz güvenmeyiz" (1990: 88).

Fotoğraf 17.2
Richard A. Musgrave (1910-)

Fotoğraf 17.3
James M. Buchanan (1919-)

Eski Kamu Maliyesi Okulu İle Yeni Kamu Tercihi Okulu Karşı Karşıya.
Mark Blaug ve James Buchanan'ın İzniyle.

Tartışmayı kim kazanmıştır? Musgrave'in görüşleri Keynezyen ders kitaplarında hâlâ geçerliliğini korumaktadır, ama kitaplarına nadiren atıfta bulunulmaktadır ve uzun zamandır basılmamaktadır. Diğer yanda James Buchanan

1986'da Nobel Ödülünü kazanmıştır[9] ve kamu tercihi teorisi birçok okulun müfredatına dahil edilmiştir. Samuelson bile, ders kitabının en son baskısında James Buchanan ve Gordon Tullock'un kamu tercihi çalışmasına atıfta bulunmuştur.

Kamu tercihinin esasları nelerdir? *Rıza Hesabı* (Calculus of Consent) (1962) adlı kitaplarında Buchanan ve Tullock, işadamları gibi politikacıların da kişisel çıkarları ile motive olduklarını öne sürmüşlerdir. Meselâ, yeniden seçilebilmek için politikalarını belirlerler. Ama, piyasada bulunan müşevvikler ve disiplin, genellikle hükümette yoktur. Seçmenler meclis üyelerinin aşırılıklarını kontrol etmede zayıf özendiriciye sahiptir, buna karşılık, meclis üyeleri güçlü çıkar guruplarının istekleri konusunda daha fazla duyarlıdırlar. Sonuç olarak, devlet ticaret erbabı ve öteki grupların yasalarla desteklenir hâle getirilmiş birikmiş çıkarlarını sübvanse ederken, halkın geneline maliyetli, savurgan düzenlemeler getirip vergiler yükler.

Buchanan ve diğer kamu tercihi teorisyenleri, yanlış yönlendirilen kamu sektörünün daha sorumlu davranacak şekilde değiştirilmesi için bir dizi anayasal kural tavsiye etmişlerdir. Bu öneriler, şu unsurlardan oluşmaktadır: (1) Kanun koyucuların vergileri artırma gücüne, yüksek oyçokluğunun aranması gibi (oyların üçte ikisi) ciddî sınırlamaların konulması, (2) ABD Anayasası'nın temel insan hakları yasası ve eyalet oy verme referandumları gibi, azınlık haklarının korunması, ve (3) kanun koyucu ve düzenleyici gücün, devlet birimleri arasındaki rekabeti artırmak için yerel yönetimlere geri verilmesidir.

BİTMEYEN MESELE: SÜRÜNEN SOSYALİZM Mİ, YOKSA ÇÖKEN SOSYALİZM Mİ?

Piyasa ilkelerinin uygulaması yakın geçmişte gerçekten her yönden genişlemiştir, ama serbest piyasa ekonomisinin başarısı tamamlanmış olmaktan uzaktır. Bir çok zafer politikada değil, kâğıt üzerinde kazanılmıştır. ABD Başkanı Bill Clinton'ın "büyük devlet çağı geçti" görüşüne rağmen, sanayi ülkelerindeki hükümetlerin büyüklüğü devasa boyutlara ulaşmıştır (bakınız, Şekil 17.4). Month Pèlerin Society (1997)'nin ellinci yıl dönümü toplantısında Milton Friedman'ın belirttiği gibi, "retorik düzeyinde kazandık, ama uygulama düzeyinde kaybettik" (Friedman 1998: 583).

Olumlu açıdan devletlerin büyüklükleri üst sınırlarına ulaşmış gibi gözükmektedir. Çoğu ülkede özel sektör kamu sektöründen daha hızlı büyümektedir;

---

[9] Gordon Tullock'un, Buchanan'la birlikte onurlandırılmamış olması, utanç vericidir. Çünkü, Buchanan bile kamu tercihi teorisinin arkasındaki 'katalizör'ün Tullock olduğunu itiraf etmiştir. Zira kamu tercihi teorisinin en kuvvetli kavramlarından biri olan "rant kollama davranışı"nı (rent seeking behavior), ilk olarak Tullock ortaya koymuştur. (4. Bölümdeki, (Güncelleme 2: "Rant Kollama") başlıklı kutuya bakınız.)

öyle ki, oransal açıdan devlet daralmaya başlamıştır. Ancak, ekonomik şartların yönü tersine dönerse bu yeni eğilim devam etmeyebilir ve dünya yeni bir ekonomik çöküşe ya da krize maruz kalabilir.

Şekil 17.4 Beş Sanayileşmiş Ülkede Devletin Büyümesi
Kaynak: Economist (Nisan 6, 1996). İzin alınarak yeniden basılmıştır.

Özelleştirmeye, deregülasyona ve arz-yanlı vergi indirimlerine rağmen, devletler hâlâ zorlayıcı, gelire aç ve bürokratiktirler. Serbest piyasa iktisatçılarının kanun koyuculara, devleti esas amaçlarıyla sınırlandırarak vatandaşların yaşam standardını geliştirmelerine yardımcı olacak yönde çok önerileri vardır. Birkaç örneğe göz atalım.

İKTİSAT VE ULUSAL SAĞLIK HİZMETLERİ

Birçok ülkede bir millî sağlık krizi mevcuttur. Meselâ, devletleştirilmiş tıpta, piyasa ilkeleri genellikle ihmal edilmiş ve neticede kıtlıklar ve zayıf hizmetler ortaya çıkmıştır. Medicare* ve millîleştirilmiş diğer sağlık plânları, tipik olarak piyasanın doğal ödül sistemini ve hesap verilebilirlik (sorumluluk) ilkesini ihlal eder. Birçok durumda, millî sağlık plânlarında sağlık hizmetinden faydalananların çoğu, aldıkları tıbbî hizmetlerin karşılığında doğrudan ödeme yapmadıkları için, yenilikleri teşvik etme ya da maliyetleri düşük tutma yönündeki güdüler oldukça zayıftır.

---

* Amerikan Hükümeti'nin yaşlı ve düşük gelirli insanların tıbbî tedavilerinin ödemesine yardımcı olmak maksadıyla oluşturduğu bir sağlık sistemi (Ed.)

Ludwig von Mises'in "Orta Yol Politikası Neden Sosyalizme Yol Açar?" makalesi, bu konuya pekâlâ uygulanabilir. Mises süt üzerindeki fiyat kontrolleri örneğini kullanmıştır. Piyasa-altı fiyat kontrolleri kıtlığa yol açmış; bu ise, hükümetin süt üreticileri üzerinde maliyet kontrolleri uygulamasını gerektirmiştir. Bu tür maliyet kontrolleri ise, hükümeti bu kontrolleri çiftlik araçları arz edicilerini ve diğerlerini de kapsayacak şekilde genişletmesi yönünde cesaretlendirmiştir. "Bu artık kapitalizm değildir; bu kapsamlı bir devlet plânlamasıdır, sosyalizmdir" (Mises 1980 [1952]:24). Mises'in analizi, sağlık hizmetleri endüstrisinin artan oranda federal hükümet tarafından kontrol edildiği ABD'deki Medicare programına kolaylıkla uygulanabilirdi. Kongre hâlihazırda farmasötik drugları* da Medicare kapsamına almayı düşünmektedir. Bu arada, piyasa iktisatçıları, tüketicilerin alışveriş yapmadan önce değişik ürünlerin fiyat ve kalite karşılaştırmasını yapmak için birçok yeri dolaşmalarını teşvik edecek ve doktorların muayenehanelerine gereksiz yere muayene için gitmelerini en aza indirecek olan Tıbbî Tasarruf Hesapları (MSAs) ve büyük yıllık kesintiler gibi sağlık sistemine yönelik piyasa teşvik unsurlarının yeniden oluşturulması için, yeni önlemlerin benimsenmesini ısrarla savunmaktadırlar.

"KONTROLSÜZ" KAPİTALİZME SALDIRI

Bu küreselleşme ve teknolojik devrim çağında, laissez-faire (bırakınız yapsınlar) kapitalizmi sürekli saldırı altındadır. Kitapçılar aşağıdaki gibi başlıklara sahip popüler kitaplarla doludur:

- *Küresel Kapitalizmin Krizi: Tehlike Altındaki Açık Toplum,* George Soros
- *Sahte Şafak: Küresel Kapitalizm Aldatmacası*, John Gray
- *Küresel Ekonomi Aleyhine Argüman,* Editörler: Jerry Mander ve Edward Goldsmith
- *Fazla Çalışan Amerikalı*, Juliet B. Schor
- *Refahın Sonu*, Jeffrey Madrick
- *Ekonomik Çılgınlık: Büyüme Yönelimli Kapitalizm Amerikan Rüyasını Nasıl Yok Ediyor*, Roger Terry

Her ne kadar bu yazarların çoğu profesyonel iktisatçı olmasa da serbest ticaret, teknoloji, çok uluslu şirketler ve yeni dünya ekonomisinin belirsizlikleri konusundaki endişelerini ifade ediyorlar ve yeni küresel ortamın dengesizliklerini düzeltmeye yönelik güçlü bir adım atılmasını talep ediyorlar.

Diğer yandan, serbest piyasa iktisatçıları, daha az kaygılılar ve küreselleşmenin dinamikleri hakkında daha iyimserdirler. Bu iktisatçılar, iş (meslek) ve işlet-

---

* İlâç maksadıyla alınan kullanıma hazır kurutulmuş tıbbî bitkiler. (Ed.)

melerde küreselleşme sürecinde ortaya çıkan kısa dönemli tahribatın, uzun dönemde daha iyi işler, daha kârlı işletmeler ve herkes için daha yüksek bir hayat standardı ile sonuçlanacağına inanıyorlar.

İKTİSATÇILAR ÇEVRE İLE İLGİLİ KONULARI TARTIŞIYOR

Serbest piyasa iktisatçıları çevre ile ilgili konularda da benzer bir tavır takınıyorlar: Malthusçular gibi çevreciler, gezegenin geleceği hakkında aşırı kötümser beklentilere sahipler. Bu küresel "kriz" ile ilgili kendisine soru sorulduğunda, Gary Becker şu cevabı verir: "Evet, bütün bunlar gerçek bir problem. Ama kesinlikle aşırı mübalağa edilmiştir." Milton Friedman da şunu ilâve eder: "Özel sektör kirliliği azaltma eğilimindedir... Ama modern teknoloji olmadan, kirlilik daha çok kötüleşecektir. Atların bıraktığı kirlilik, otomobillerinkinden daha kötüydü... Birleşik Devletler'in büyük bir kısmında hava günümüzde çok daha temizdir." Albert O. Hirschman şunu ifade etmiştir: "Çevresel hasarlar konusunda kapitalizmi suçlamaya yönelik bir eğilim vardır; ama şimdi gördük ki, sosyalist blokta durum çok daha kötü" (Ravaioli 1995: 9-12, 32).

Çevrecilik üniversite kampüslerinde popüler bir konu ve Kongre salonlarında popüler bir mesele hâline gelmiştir. Ülkeler, havayı tahrip etmeden, suyu kirletmeden ve çevreyi darmadağın etmeden nasıl büyüyebilir ve hayat standartlarını yükseltebilirler? Tartışma, Robert Malthus'a kadar gider ve sınırsız büyüme ve sınırlı kaynaklar üzerine tarihsel ve mevcut ilgi ile alakalıdır. Bu ekolojik tartışmada, iktisatçılar, insanları gereksiz yere endişelendirmeseler bile, kirliliğin ve diğer çevresel sorunların en aza indirilmesine dönük birçok katkıda bulunmuşlardır. Meselâ, "geniş halk kitlelerinin felaketini" (bakınız Bölüm 3) önlemek için, serbest piyasa iktisatçıları kaynak sahiplerinin dengeli bir şekilde kaynaklarını koruyabilmeleri için su, balıkçılık ve orman alanlarında korunabilir kaynak haklarının oluşturulmasına olan ihtiyacı vurgulamışlardır. İktisatçılar, hava kirliliği durumunda da kirletme bedeli ve pazarlanabilir kirletme izinlerini tavsiye etmişlerdir. Kirletme bedelleri, Avrupa'da yaygın bir şekilde uygulanmakta olan ve kirliliğe yol açanlara çevreyi kirlettikleri oranda cezalandıracak şekilde uygulanan vergilerdir. Pazarlanabilir izinler, izinlerini başka firmalara satma imkânı verir ve bu izinler ABD'de kirlilik oranım başarılı bir şekilde azaltmıştır (Anderson ve Leal 1991).

KÜRESEL PARA SİSTEMİ: BİR ÇÖZÜM VAR MI?

Belki de sağlıklı bir şekilde büyüyen bir ekonomiyi en fazla tehdit eden şey, istikrarsız dünya para sistemidir. Mevcut sistem, John Maynard Keynes'in de oluşturulmasına yardım ettiği, 1944'teki Bretton Woods anlaşmasıyla büyüyen karmakarışık bir finansal sistemler ağıdır. Her ülke, değişen faiz hadlerini, para birim-

lerini, para arzını ve bankacılık düzenlemelerini içeren ayrı bir bankacılık sistemine sahiptir. Dünyadaki merkez bankaları 1971'de altın standardını terk ettikleri için, parasal kararları verme konusunda daha özgür hâle gelmişlerdir. Fakat, finansal düzen, hâlâ halkın hükümetlerin parasal konuları düzenli bir şekilde yürütebildiğine olan inancına bağlı olan, kırılgan, kısmî karşılık bankacılığı sistemine* dayanmaktadır. Küresel bir bırakınız yapsınlar finansal sisteminde, bir kriz çok çabuk bir şekilde diğerine yol açabilir. Şimdiye kadar çeşitli merkez bankaları kurtarma çabalarını koordine edebilmişti, ama durum kontrolden çıkarsa ne olur? Bütün bir sistemin çöküşünü beraberinde getirebilir.

Milton Friedman, 1954'te, daha önce İsveç'te verdiği bir konferansa dayanan, "Amerikan Ekonomisi Neden Depresyona Dayanıklıdır" başlıklı kehanet türünden bir makale yazdı. Friedman, geliştirilmiş para politikası ve federal mevduat sigortasının, 1929-32'dekine benzer başka bir deflasyonist çöküntüye karşı sistemi koruyacağını iddia etmiştir (1968: 72-96). Şimdiye kadar haklı olduğunu ispatlamıştır, ama gelecekte ne olacak? Dünya 1930'lardaki gibi başka bir depresyon geçirmemiş olabilir, ama Avrupa'da, Asya'da ve ABD'de zaman zaman merkez bankalarının temel müdahaleci önlemlerinin beklenildiğinden daha hızlı uygulamaya konulmasına neden olan ciddî parasal ya da finansal krizler yaşadık. Bu tür parasal felâketler, çok fazla ekonomik sıkıntı yaratmış ve nihayetinde hükümet politikası sorumlu olmasına rağmen, kapitalist sisteme önemli eleştirileri beraberinde getirmiştir.

Bu istikrarsızlık risklerini azaltmak için, Friedman yeni bir parasal kriz ortaya çıktığında banka hücumlarını neredeyse ortadan kaldıracak şekilde, vadesiz mevduat üzerine %100 rezerv uygulanmasını savunmuştur. Ancak, hâlihazırda %100 rezerv sistemine yakın bir şey bizde yok.

Bu konuyla ilgili bir çözüm önerisi, Georgia Üniversitesi'nden Lawrence White ve George Selgin'in öncülük ettiği "serbest bankacılık" okulundan gelmiştir. Kitaplarında ve makalelerinde, ülke çapında şubeleri de içeren, düzenleme ve kısıtlamaların kaldırıldığı bir bankacılık sisteminin istikrarlı bir parasal çerçeveyi garanti edeceğini ileri sürmüşlerdir. Programlarında banka rezervi olarak altını tercih etmelerine rağmen, zorunlu tutulmamıştır. Onların bankacılığa dönük bırakınız yapsınlar yaklaşımları biraz ürkütücüdür: "Mübadele araçlarının miktarı konusunda devlet kontrolü olmayacak. Devlet tarafından desteklenen (finanse edilen) merkez bankası olmayacak. Ticarî bankaların piyasaya girişine, şube açmasına veya piyasadan çıkışına mani olacak yasal engeller olmayacak... Zorunlu karşılıklar olmayacak... Mevduatlara devlet garantisi olmayacak" (Selgin ve White 1994: 1718-19). Ancak böyle bir sistemi yakın zamanda görme ihtimalimiz yoktur.

---

* Bankaların topladıkları mevduatın belli bir oranını (meselâ yüzde 10'unu) kasalarında nakit olarak tutmaları, geri kalanını ise ödünç olarak kullanmalarına imkân tanıyan sistem. (Ed.)

Friedman ve Hayek'in savunduğu gibi, esnek döviz kurları, rekabet gücüne sahip para birimleri ve ülke çapına yayılmış şubecilik, tabii ki dünya parasal krizlerinin artışının azaltılmasına yardımcı olmuş ve finansal piyasalar, hükümetlerin yanlış para ve maliye yönetimleri üzerinde önemli ve giderek artan oranda sınırlayıcı olmuştur. Bununla birlikte, istikrarlı bir para sisteminin yanıltıcı olduğu ve devasa büyüklükte bir parasal krizin, dünyada yakın geçmişte yaşanan dikkate değer ekonomik büyümeyi rayından çıkaracağına dair artan bir kaygı söz konusudur. Altın, artık klâsik altın standardı zamanında olduğu gibi bir parasal çıpa değildir, ama küresel bir finansal panik, acaba ülkelerin "ilkel kalıntı"ya geri dönmelerini teşvik eder mi?

ADAM SMITH'İN GÖRÜŞÜNÜN GERİ DÖNÜŞÜ

Bizler, Adam Smith'in ekonomik büyüme ve refahın anahtarının, vatandaşlara katlanılabilir bir adalet sistemi altında kamusal ve özel çıkarlarını sürdürmelerine imkân sağlayacak maksimum özgürlük verilmesinde saklı olduğunu ileri sürdüğünden beri, bir hayli yol katetmiş bulunuyoruz. Ama, Adam Smith'in doğal özgürlük sistemine, 1776'da *Milletlerin Zenginliği* kitabı yayınlandığından beri her nesilden itirazlar geldi. Milton Friedman'ın yazdığı gibi, "özgürlük, az bulunan ve narin bir bitkidir" (1998: 605). Bugün de durum aynıdır.

Adam Smith'in ekonomik serbestlik görüşünün yıldızı başlangıçta, Manş Denizi'nin karşı yakasında J. -B. Say, Frédéric Bastiat ve Fransız filozofların arasında parladı, ama bu durum, kahramanımıza en az olası yerden, yani, kendi İngiliz okulundan saldırı gelmeden çok önce değildi. Robert Malthus ve David Ricardo, Adam Smith'in iyimser dünyasını alt üst ederek, onu geçimlik ücretlerin tunç kanununun cehennemine çevirdi. John Stuart Mill, kötümser bilim olarak adlandırılan iktisat bilimine ütopik bir alternatif arayışında sosyal reformculara katıldı ve gönüllü araçlar olmayınca, çok geçmeden, ekonomiyi yeni bir yabancılaşma ve sınıf mücadelesi karanlık çağına sokan ve bir türlü zapt olunamayan Karl Marx geldi.

Neredeyse ölmüş durumdaki baş oyuncumuzdan tam vazgeçmek üzereyken, üç iyi yardımsever adam —Stanley Jevons, Carl Menger ve Leon Walras— Adam Smith'i yaşama geri döndürdü. Marjinalist devrim, Smithçi ruhu yeniden canlandırdı ve diğerlerinin yanısıra, İngiltere'de Alfred Marshall'ın, Amerika'da ise J. -B. Clark'ın yardımlarıyla, Smith'i yeniden diriltti ve onu tamamen yeni bir klâsik kişi hâline dönüştürdü. Thorstein Veblen ve diğer kurumcuların kapitalizmi alenen suçlama çabalarına rağmen, eleştirilere etkili bir şekilde, özellikle Max Weber tarafından, karşılık verildi. Neoklâsik model, yeni bir bilimsel çağa katkı yapmaya hazır bir şekilde dimdik doğruldu.

Irving Fisher, Knut Wicksell ve Ludwig von Mises, Adam Smith'e atfedebilecekleri ideal bir parasal sistemi araştırmaya devam ettikçe, neoklâsik iktisadın

altın çağı, zorluklarla karşılaşmaya devam etti. Ancak, 1929 hisse senedi piyasası krizi, dünyayı modern zamanların en kötü krizine sürükleyinceye kadar herhangi bir fikir birliği sağlanamamıştır. Smith bir kez daha çok yakında yok olacak şekilde ölümle burun buruna geldi. Yeni bir doktor John Maynard Keynes, dünyaya Adam Smith'i korumayı ve onu kapitalizmin babası olarak yeniden sağlığına kavuşturmayı hedefleyen yeni bir ilaç sunduğunda, Marksistler hâkimiyeti ele geçirmek için kenarda hazır bekliyorlardı. Fakat, Keynes neticede bir kurtarıcı olmadı, hastalara kötü ilâç veren, fitne çıkaran biri oldu. Bu koşullar altında sıkıntının sebebini doğru şekilde analiz etmek ve rekabetçi kapitalizmin önemini vurgulayan modeli yeniden kurmak için, Milton Friedman gibi, Adam Smith'in entellektüel varisi olan birinin yaratıcılığına ihtiyaç vardı.

NE OLABİLİRDİ?

Hiç şüphesiz, Marx, Veblen, Keynes ve diğer kapitalizm eleştiricilerinin cesur meydan okumalarının olumlu bir etkisi olmuştur —[sözkonusu meydan okumalar] piyasa iktisatçılarının tepki vermesine ve Adam Smith'in kurduğu klâsik modeli geliştirmelerine sebep olmuştur. Öldürmeyen şey, hastayı güçlendirmiştir. Bugün neoklâsik piyasa çerçevesi, hiç olmadığı kadar güçlüdür ve uygulamaları her yerde görülebilir durumdadır.

Yine de, hâlâ aşağıdaki şartlar altında ne kadar ekonomik ilerlemenin sağlanmış olabileceği merak edilebilir:

- Eğer Marksizm-Leninizm, yirminci yüzyılda dünya nüfusunun üçte birini esir etmemiş ve yoksullaştırmamış olsaydı;
- Eğer Keynezyenler, Büyük Depresyona sebep olan şeyin özel teşebbüs değil, hükümet beceriksizliği olduğunu daha önce kabul etselerdi;
- Eğer Paul Samuelson gibi ders kitabı yazarları, klâsik iktisadın pozitif ilkelerini (hukuk devleti, tasarruf, denk bütçe, sınırlı hükümet, sağlam para, serbest ticaret) zamanında geliştirmiş olsalardı;
- Eğer kalkınma iktisatçıları, millîleştirme (kamulaştırma), ithal ikamesi, devletten devlete dış yardım ve merkezî plânlama saçmalıklarını reddetmiş olsalardı;
- Eğer sosyal reformcular, güçlü ekonominin ilkelerini sosyal güvenliğe, sağlık hizmetlerine, yoksulluk ve refah sistemlerine uygulamış olsalardı.

İktisat düşünürleri ve siyasî liderler, değişme konusunda yavaş davranmışlardır ve bizler, yavaş büyüme, derin depresyonlar, para krizleri, yaygın yoksulluk, çatışma ve milyonların ölümü gibi leviathan* devletin sonuçlarından

---

* Leviethan (Ejderha), Thomas Hobbes'un sınırsız güç kullanan devleti tanımladığı kitabın adıdır. (Ed.)

muzdarip olmuşuzdur. Adam Smith haklıydı: "Ülkede daima büyük ölçüde yıkıntı vardır" (Ross 1995: 327).

ADAM SMITH'İN RÜYASI: EKONOMİK SORUNU ÇÖZMEK

Adam Smith'in doğal özgürlük sisteminin, iktisatçılar ve hükümet liderleri tarafından tutarlı bir biçimde uygulanmış olması hâlinde, nelerin olabileceği merak edilebilir. Hiç şüphesiz, yirminci yüzyılın en kötü ekonomik felâketi olan Büyük Depresyonu ve iki dünya savaşını bertaraf etmiş olurduk. Ekonomik büyüme oranının ne kadar yüksek olabileceğine —meselâ yılda yüzde 10 nasıl olur?— ve komünizm kontrolündeki topraklarda ve Üçüncü Dünya ülkelerinde kaç milyon insanın açlıktan ölmesine ve yoksulluktan kurtulmasına mani olunabileceğine dair söylenebilecek fazla bir şey yok. Aslında, belki de bir "üçüncü dünya"dan bile bahsetmiyor olacaktık, çünkü on yıllar öncesinden yoksulluk içinde sürünen ülke kalmamış olacaktı. Üçüncü Dünya diye adlandırdığımız bölgelerin sakinleri daha fazla bolluk içinde olacaklardı; daha anlamlı, tatmin edici işler yapıyor olacaklardı; ve maddî olmayan amaçlarını gerçekleştirmeleri için daha çok boş vakitleri olacaktı.

John Maynard Keynes, 1930'larda "Torunlarımız için Ekonomik İmkânlar" diye iyimser bir makale yazdı. Keynes, hiç bitmeyen depresyonu ve sürekli durgunluğu öngören havarilerini fena hâlde azarladıktan sonra, parlak bir gelecek tahmin etmişti. O, teknolojik gelişmeler ve sermaye birikimi yoluyla insanlığın gelecek yüzyıllarda kendi ekonomik sorunlarını çözebileceğini söylemiştir. Mallar ve hizmetler o kadar bol ve ucuz olacak ki, boş zaman en fazla sorgulanacak unsur hâline gelecektir. Birinin boş zamanında ne gibi verimli şeyler yapılabilir? Keynes'e göre, sermaye o kadar ucuz hâle gelebilecek ki, faiz hadleri sıfır düzeyine inebilecektir. Faiz hadleri asla sıfıra inmedi, ama hayat standartlarımız, en azından dünyanın birçok bölgesinde, dikkate değer ölçüde gelişti. Keynes şu sonuca varmıştır, "Hâlâ daha büyük bir ilerleme olasılığı üzerinde düşünmek, aptalca olmazdı" (Keynes 1963 [1930]: 365).

GELECEK SINIRSIZDIR

Piyasa güçleri daha güçlü ve popüler hâle gelmektedir. Keynezyen paradigmanın ve Sovyet komünizminin çöküşü, "sürünen sosyalizm"i "çöken sosyalizm"e dönüştürmüştür. Dünyada hayat standardının; genişleyen ticaret, düşük tarifeler, deregülasyon, basitleştirilmiş vergi sistemi, okul seçimi, sosyal güvenliğin özelleştirilmesi, âdil bir adalet sistemi ve istikrarlı bir parasal sistem yoluyla ne kadar ileri düzeylere çıkarılabileceğini söylemeye gerek yok. Adam Smith'in yazdığı gibi, "bir devleti en düşük barbarlık seviyesinden en yüksek refah seviyesine taşımak için barış, altından kalkılabilir vergiler ve kabul edilebilir ölçülerde bir adalet yönetimi dışında fazla bir şeye gerek yok" (Danhert 1974: 218).

Yine de kötü politikalar, sosyalist tarzda düşünceler ve sınıf düşmanlıkları yavaş ölür. Şayet serbest piyasa iktisatçıları tetikte olmazlarsa, doğal özgürlük ve evrensel refah bir kez daha savunma pozisyonuna düşebilir.

Adam Smith'in ruhu, kendisinin doğal serbestlik ve görünmez el olarak bilinen ikiz doktrinleri ile birlikte, ilerleme ve yoksulluğun devam ettiği asırlar boyunca yaşamıştır. Bu doktrinler birçok defa ölüme terkedilmiş, fakat her zaman bir şekilde yeniden canlanmıştır. "Adam Smith'in inşa ettiği ev" neredeyse tamamdır. Zaman zaman yetkisiz inşaatçıların yol açtığı zayıf mimarisi ve sinir bozucu saldırılara rağmen, yapısı büyük ölçüde ümit vericidir ve mutlak bir güzelliğe sahiptir. Milton Friedman'ın çocukluğundan beri beğendiği, John Keat'ın *"Yunan Ceset Küllüğü Üzerine Kasid"*den ("Ode on a Grecian Urn") bir alıntı:

> *Güzellik gerçektir, gerçek güzellik—işte bu kadar*
> *Dünyayı tanı, işte bütün bilmen gereken bu.*

REFERANSLAR

Anderson Terry L. ve Donald R. Leal, 1991,*Free Market Environmentalism*, San Francisco: Wesview.

Becker, Garry S., ve Guity Nashat Becker, 1997, *The Economics of Life,* New York: Mcgraw-Hill.

Bgawati, Jagdish, 1998, *A Stream of Windows*, Cambridge, MA: MIT Press.

Blaug, Mark, 1985, *Great Economists Since Keynes*, Cambridge, UK: Cambridge Universty Press.

Buchanan, James M. İ. ve Gordon Tullock, 1962,*The Calculus of Consent*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

Buchanan , James M. ve Richard A. Musgrave, 199, *Public Choice and Finance: Two Contrasting Views of The State,* Cambridge, MA: MIT Press.

Breit, William ve Roger W. Spencer, 1982, *Lives of The Laureates: Seven Nobel Economists*. Cambridge, MA MIT Press.

Chamberlin, Edward, 1933, *The Theory of Monopolistic Competition,* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Clark, Colin G., 1940, *Conditions of Economic Progress,* London: Macmilan.

Colander, David G., 1995, "The Stories We Tell: A Reconsideration of AS\AD Analysis", *Journal of Economic Persfectives* 9: 3 (Summer) , 169-88.

Danhert, Clyde E., Ed., 1974, *Adam Smith, Man of Letters and Economist.* New York: Exposition Press.

Dolan, Edwin G., Ed., 1976, *The Foundations of Modern Austrian Economics,* Kansas City: Sheed and Ward.

Fogel, Robert William ve Stanley L. Engermen, 1974, *Time on the Cross,* Boston: little, Brown.

Friedman, Milton, 1968, *Dollars and Deficits*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

------, 1982, "Supply –Side Policies: Where Do We From Here ?",*Supply-Side Economics in the 1980s,* Atlanta: Federal Reserve Bank Of Atlanta.

------, 1995, "Best of Both Worlds: Interview with Milton Firedman.",*Reason* (June), 32-38.

Friedman, Milton ve Anna J. Schwartz, 1963,*A Monetary History of the United States*, 1867-1960. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Friedman, Milton ve Rose Friedman, 1998, *Two Lucky People,* Chicago: University of Chicago Press.

Fukuyama, Francis, 2000, "Will Socialism Make a Come Back?"*Time* (May 22, 110 – 12.

Garrison , Roger W. 2001. *Time and Money.* London: Routledge.

Gwartney, James D. ve Richard L. Stroup, 2000,*Economics: Public and Private Choice,* 9. Baskı, New York: Harcourt.

Hayek, Friedrich A., 1975 [1933], *Monetary Theory and the Trade Cycle,* New York: Augustus M. Kelley.

------, 1984[1974], "The Pretence of Konwledge", *The Essence of Hayek*, Ed. Chiaki Nishiyama and Kurt R. Leube. Stanford, CA: Hoover İnstitution Press.

Henderson, David B., ed. 1993, *The Fortune Encyclopedia of Economics*, New York: Warner.

Haynes, Paul, 1999, *The Economic Way of Thinking,* 9. Baskı, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Higgs, Tobert, 1992, "Wartime Prosperity? A Reassement of The U.S. Economy in the 1940s", *Journal of Economic History,* 52: 1 (March), 41-60.

------, 1997, "Regime Uncrtanity: Why the Great Depression Lasted So Long and Why Prosperity Resumed After the War",*Independent Review* 1: 4(Spring) , 651-90.

Keynes, John Maynard, 1963 [1930],*Essays in Persuasion,* New York W.W. Norton.

Malkiel, Burton G., 1990,*A Random Walk Down Wall Street,* 5. Baskı, New York: W.W. Norton.

Mankiw N. Gregory, 1994,*Macroeconomics,* 2. Baskı, New York: Worth.

------, 1997, *Principles of Economics*, New York: Dryden Press.

Markowitz, Harry, 1952, "Portfolio Selection",*Journal of Finance* 7:1 (March), 77-91.

Marshall, Alfred, 1920,*Principles of Economics,* 8. Baskı, London: Macmillan.

McCloskey, Deirdre, 1998, *The Rhetoric of Economics,* 2. Baskı, Madison: University of Wisconsin Press.

Miller, Roger Leroy, 1998,*Economics Today*, 10. Baskı, New York: Longman.

Mises, Ludwig von, 1980 [1952], *Planning for Freedom*, 4. Baskı, Spring Hill, PA: Libertarian Press.

Musgrave, Richard A., 1958, *Public Finance in Theory and Practice.* New York: Macmillan.

Ravaioli, Carla, 1995,*Economists and the Environment*, London: Zen.

Roberts, Paul Craig, 1984, *The Supply Side Revolution*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

İktisat insanların ve toplumların hayatının neresinde yer almaktadır? İktisadî faaliyetler küçümsenebilir mi? Neden kimi ülkeler refah içinde yüzerken kimileri nesiller boyunca sefalet içinde bocalamaktadır? Tarih Adam Smith'i haklı mı çıkarmıştır, yoksa haksız mı? Merkantilizm tarihin eski çağlarında kalmış bir anlayış mıdır, yoksa hâlâ yaşamakta mıdır? Marx'ın ciddîye almaya değer bir iktisadî görüşü var mıdır? Avusturya Okulu, Keynesyenizm, Kamu Tercihi Okulu ve diğer iktisat okulları nerelerde uzlaşmakta, nerelerde çatışmaktadır?

Liberte, sıra dışı bir kitapla iktisadî düşüncenin muhteşem zenginliğini önünüze seriyor. ***Modern İktisadın İnşası*** üniversitelerde çoğu zaman bir tür işkenceye dönüşen iktisadî düşünce tarihi derslerini bir zevk haline getiriyor. Sadece üniversite öğrencilerine değil, iktisatla uğraşan herkese iktisat bilgisini zenginleştirme imkânı sağlıyor. Okuyucuyu belli başlı bütün iktisat ekollerinin fikirlerinden, zayıf ve güçlü yanlarından, işleyen ve aksayan taraflarından haberdar ediyor. İktisat okumanın ille de sıkıcı ve bıktırıcı olması gerekmediğini ispatlıyor. İktisadı sevenler ve iktisadı öğrenmek isteyenler! Bir başucu eseriyle karşı karşıyasınız. Bu kitabı okuduktan sonra hayatınız ve dünyaya bakışınız değişebilir. Lütfen kemerlerinizi bağlayın ve sonra okumaya başlayın.